

सङ्कतसिद्धांत सूक्ष्मवेदोपनीषद्
अचरतसागर ग्रंथ
आश्चर्यसागर ग्रंथ
(सटीक)



ज्ञान संप्रदाय कायमपंथी
पूज्य अचरतभा पाठक रचित

॥ श्री परमगुरवे नमः ॥



सकतसिद्धांत सूक्ष्मपेढोपनीषद

अथरतसागर ग्रंथ (आश्चर्यसागर ग्रंथ)

ज्ञान संप्रदाय कायमपंथी
पूज्य अथरतभा पाठक रचित

॥ श्री परमगुरवे नमः ॥



सकतसिद्धांत सूक्ष्मवेदोपनीषद्
अथरतसागर ग्रंथ
(आश्चर्यसागर ग्रंथ)

ज्ञान संप्रदाय कायमपंथी
पूज्य अथरतभा पाठक रचित

प्रेरणामूर्ति :

कैवलपेता पुरुष परमगुरु श्रीमत् ङ्करासागर

संस्करण-अनुवाद

श्री जीपीन आर. शाह

र, ङ्कन वादी, वडील वाडी, मणीनगर, अमदावाद

website: www.kaivalgyan.org

मार्गदर्शक

संत श्रीजनकदसज गुरु श्रीगोधनदसज



प्रकाशक

विश्व सर्वजनमंगल येरीटी ट्रस्ट

वडीलवाडी, मणीनगर,

अमदावाद, गुजरात, ३८०००८

सङ्कतसिद्धांत सूक्ष्मवेदोपनीषद्
अथरतसागर ग्रंथ
(आश्चर्यसागर ग्रंथ)

प्रेरणाभूति :
कैवलवेत्तापुरुष परमगुरु श्रीमत् करुणासागर

1st Edition: April 2022

Price: Rs. 200/-

कोपीराईट : © विश्व सर्वजनमंगल चेंरिटी ट्रस्ट

पुस्तक प्राप्ति स्थान

श्वसंभवेद ज्ञान केन्द्र

संत श्रीजनकदासज् गुरु श्रीगोर्धनदासज्

मु.पो. आलमपुर, ता.ज्: गांधीनगर-372042

M: +91 9824025294

email: janakdasji2274@gmail.com

email: bshah6900@gmail.com

website: www.kaivalgyan.org



સમર્પણ



જ્ઞાન સંપ્રદાય આદ્ય સ્થાપક
પંચમ શ્વસમ વેદાચાર્ય કૈવલ ધર્મધૂરંધર
કૈવલવેતાપુરુષ દિવ્ય પરમગુરુ
શ્રીમત્ ક્રુણાસાગરના પવિત્ર ચરણોમાં
સમર્પણ કરીએ છીએ.

આપના ચરણરજના અભિલાષી
શાહ પરિવાર

Shah Family

5 Blackridge Ct. Catonsville MD - 21228, USA

M: 001-443-851-0051

email: bshah6900@gmail.com

નિવેદન

પ્રિય આત્મબંધુઓ,

ૐ કાર પ્રાણાયામના મહાતત્ત્વોના કારણરૂપ રહેલા સચરાચર વ્યાપક બ્રહ્મપ્રકાશના પ્રકાશક અનંત બ્રહ્માંડાધીશ સદ્ ચિદ આનંદ સ્વરૂપ અને નિજજાણના પુંજ એવા આદ્ય સક્રત સ્વરાજ કરૂણેશ કૈવલકર્તાને તેમજ કૈવલકર્તાના પરમવિશેષ પાટવી અંશ કે જેઓ દિવ્ય દેહમાં પ્રતિબિંબ રૂપે જંબુદ્વિપમાં ૧૦૫ વર્ષ રહ્યા બાદ અંતે જડદેહ ત્યજીને પુરંજનપુરુષ જ્યાં બિરાજમાન છે તેવા અલૌકિક કૈવલધામમાં પાછા ગયેલા હોઈ એવા આદિ અલેખ પુરુષના શાશ્વત ચૈતન ચિદ્વાકાર હંશ સ્વરૂપને અંશભાવે નમસ્કાર કરીને મારુ નિવેદન રજૂ કરું છું.

આ સૂક્ષ્મવેદોપનિષદ “આશ્ચર્યસાગર” ગ્રંથમાં સ્તુતિ, મંગલાચરણ અને સ્કંધ ૧ થી ૧૨ મળીને કુલ ૮૨૦ ચોપાઈનો સમાવેશ થાય છે.

દિવ્ય પરમગુરુએ અચરતબાની ત્રણ માસ સુધી અમ્નજળનો ત્યાગ કરીને કરેલી કઠીન તપશ્ચર્યાથી પ્રભાવિત થઈ તેમની સન્મુખ દર્શન આપ્યાં હતાં, અને હૃદયમાં જે ચિંતવન હોય તે માંગી લેવા માટે જણાવ્યું હતું. દિવ્ય પરમગુરુએ જ્યારે વરદાન માગવાનું કહ્યું ત્યારે અચરતબાએ પોતાના હૃદયની ભાવના પ્રગટ કરી અને બે હાથજોડીને અલૌકિક ગ્રંથનું પોતાના મુખેથી ઉચ્ચારણ થાય તેવી માંગણી દર્શાવી. દિવ્ય પરમગુરુએ અચરતબાના હૃદયકમળમાં બિરાજમાન થઈને કર્તાપદનું સ્થાપન કરતા સોળ આશ્ચર્યને દર્શાવતા “આશ્ચર્યસાગર” ગ્રંથની રચના કરી છે. અચરતબાના સ્વ-મુખેથી ઉચ્ચારાયેલો આ ગ્રંથ હોવાથી તેનું નામ “અચરતસાગર” ગ્રંથ પણ કહેવાય છે.

આ ગ્રંથ અંગે દિવ્ય પરમગુરુ દ્વારા રચિત અન્ય ગ્રંથોમાં તેની શાખ જોવા મળે છે.

૧. અદ્વૈતા-દ્વૈત નરવેદ ચિંતામણિ ગ્રંથમાં અંગ-૧ ચોપાઈ-૧૧માં દર્શાવ્યું છે કે કર્તા ઈન્દ્રિ, અંતઃકરણ અને ગુણ સિવાયના છે. તે અંગેનું વર્ણન અચરતસાગર ગ્રંથમાં સજ્જનોએ હેતુપૂર્વક જોઈ લેવું.

૨. સકર્તા લક્ષબોધ પંચીકરણ પ્રકરણ-૮ના ઉપ પ્રકરણ-૫માં જણાવ્યું છે કે આશ્ચર્યકાળ અંગે કર્તાએ આશ્ચર્યાત્મક કતની રચના સોળ પ્રકારે કરીને કરી છે. તે રચના અચાનક અનાદિ પ્રભુએ કઈ પ્રકારે કરી છે ? તે જોવું. જે અંગે કર્તાનો ભેદ “અચરતસાગર” ગ્રંથને વિષે સ્પષ્ટ કરીને વર્ણન કર્યું છે.

પ્રકરણ ૧૩માં પણ પ્રશ્ન — ત્યારે એમ કહેશો કે સંકલ્પ તો શસ્ત્રવત્ જાણવો, તે કયા પ્રકારે નિપજાવ્યો હશે તેના જવાબમાં જણાવ્યું છે કે “આશ્ચર્યસાગર” ગ્રંથને વિષે એનું નિરૂપણ સોળમા આશ્ચર્યમાં કર્યું છે.

આથી નક્કી કહી શકાય કે અદ્વૈતા દ્વૈત નરવેદ ચિંતામણિ ગ્રંથ અને સકર્તા અદ્વૈત લક્ષબોધ પંચીકરણની રચના કરતા પહેલાં અચરતસાગર — આશ્ચર્યસાગર ગ્રંથની રચના પરમગુરુએ કરી હશે.

વળી, આજ ગ્રંથમાં સ્કંધ-૮ ચોપાઈ-૭૨માં જણાવ્યું છે કે દૂર રહેનારા ભક્તોનું વર્ણન અગાધબોધ ગ્રંથમાં જોઈ લેવું. એટલે કે આ ગ્રંથની રચના દિવ્ય પરમગુરુએ અગાધબોધ ગ્રંથની રચના પછી કરી હોવી જોઈએ.

આ ગ્રંથમાં અલગ-અલગ ધર્માચાર્યો દ્વારા સ્થાપિત મતપંથો અને સિદ્ધાંતો અંગે ખુલાશો કરીને તેઓની સિદ્ધાંતિક સમજની હદ દર્શાવેલી છે અને બ્રહ્મસિદ્ધાંતને માણવાવાળા બ્રહ્મજ્ઞાની, બ્રહ્મદર્શી બ્રહ્મવેત્તા અને અનુભવી પરમહંશ પુરુષોને પોતાનું સ્વાભિમાન ત્યજીને બ્રહ્મથી તિત અને બ્રહ્મ જેનો પ્રકાશ છે એવા બ્રહ્મના પ્રકાશક આદિ સર્જનહાર કેવલકર્તા અને ચૈતન્યઅંશ એમ ઉભયપદનું અવિલાન કરવા માટે જણાવ્યું છે. વળી, કેવલકર્તાએ કયા પ્રકારે અદ્ભુત રચના કરી હશે તેના રહસ્ય અંગે સોળ આશ્ચર્યો દ્વારા ખૂબજ વિસ્તારપૂર્વક અને સિદ્ધાંતિક પ્રમાણ આપીને દર્શાવ્યું છે.

આ ગ્રંથનું વિવેચન કરતા પહેલાં મેં હસ્તલિખિત ગ્રંથ સાથે દરેક ચોપાઈના શબ્દે-શબ્દની મેળવણી કરેલી છે. અગાઉ પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રંથોની સરખામણીમાં

કોઈ શાબ્દિક ફેરફાર થયેલો જણાય તો તે હસ્તલિખિતના આધારે હશે તેમ સમજવું. વળી, હસ્તલિખિતના લખાણમાં લહિયાઓદ્વારા કોઈ ભૂલ થઈ હોય ત્યાં સક્તર્તાસિદ્ધાંતને આધારે યોગ્ય સુધારો કર્યો છે. અગાઉના મહાપુરુષોએ અથાગ મહેનતના અંતે કરેલી ટીકા મને શબ્દાર્થ, અનુવાદ અને ભાવાર્થ લખવામાં ખૂબ જ સહાયભૂત થઈ છે. કોઈ ગ્રંથના અભ્યાસી મારા લખાણ સાથે સંપૂર્ણ સહતમ ન થાય તે માનવા યોગ્ય છે. કારણ કે, પરમગુરુએ જ અગાધબોધ ગ્રંથ અંગ ૮૫માં જણાવ્યું છે કે “વિવિધ વિકત કરી અરથ વિકાશો” એટલે કે, એક જ ચોપાઈના અતિ ગૂઢાર્થ એવા સક્તર્તાસિદ્ધાંતના પ્રાકૃત ભાષાની ચોપાઈના શબ્દોનું જેટલું મંથન થાય તેટલું તેમાંથી અર્થઘટન થઈ શકે તે સ્વાભાવિક છે. શબ્દકોશમાં પણ ઘણા શબ્દો નથી, એટલે મેં જે લખ્યું છે તેવું જ પરમગુરુ કહેવા માગે છે તેમ નથી. નવ બુદ્ધિથી વિભૂષિત કૈવલવેત્તાપુરુષનાં વચનો સામાન્ય અંશ અને અલ્પ બુદ્ધિના જીવો પરિપૂર્ણ રીતે કેમ કરીને સમજી શકવાના? એમ હું પણ એક સામાન્ય અંશ છું, તેમ છતાં પરમગુરુએ મને આ કાર્ય માટે પ્રેરણા કરીને નિમિત્ત બનાવ્યો તેથી હું ધન્યતા અનુભવુ છું.

ગ્રંથનું વાંચન માત્ર ઉપલક દૈષ્ટિએ નહીં, પરંતુ એક અભ્યાસી તરીકે ખૂબ જ બારીકાઈથી શબ્દાર્થ, અનુવાદ અને ભાવાર્થ સહિતના ટીકાવાળા ગ્રંથો થકી સમજવા પ્રયત્ન કરવામાં આવશે તો ગૂઢાર્થ ભરેલું કૈવલજ્ઞાન સરળતાથી સમજવામાં વાંધો આવશે નહીં. તેથી તો ખૂદ પરમગુરુએ કહ્યું છે કે

**શુધ વિના સમજાય નહીં, છેક સિદ્ધાંતનો અર્થ,
જો ના માનો તો જુવો, ટીકા સેતી ગ્રંથ. ૭**

- હંસ્તાલેવા ગ્રંથ સાખી

આપણા જ સંપ્રદાયના ઈતિહાસને જોતાં પણ જણાઈ આવે છે કે દિવ્યપરમગુરુને પણ સક્તર્તાસિદ્ધાંતનું સ્થાપના કરતાં તે સમયે પ્રતિવાદીઓનો ઘણો સામનો કરવો પડ્યો હતો. પૂજ્ય નારણદાસજી મહારાજશ્રીએ જ્યારે સુરકુવામાં મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા કરી એ વખતે પરમગુરુને પણ પોતાના મૂંડિત વિઘ્નસંતોષી સંતોનો સામનો કરવો પડ્યો હતો. પૂજ્ય અચરતબાને પણ પોતાના નિયમને વળગી રહેવા માટે પરિવાર સહિત જ્ઞાતિજનોનો સામનો કરવો પડ્યો હતો. આમ, શુભ કાર્યમાં અડચણરુપ સંજોગો આવવાના એ હું ભલીભાતિ

જાણું છું. જન્મજાત લક્ષણો ધરાવતાં આવા વિધ્નકર્તાઓ કળીયુગના પ્રભાવમાં આવીને સદ્કાર્યના માર્ગમાં રોડારુપ બનીને ભૂમિકા ભજવે તે સ્વાભાવિક છે. દિવ્ય પરમગુરુ તો સજ્જાણ પુરુષ હતા તેથી આવો સિલસિલો ભવિષ્યમાં ચાલુ જ રહેવાનો તેવું તેઓ જાણતા હશે. તેથી જ કળીયુગના ભેખનાં વાણી, વર્તન અને વ્યવહાર અંગેનો વિગતવાર ખુલાશો પોતાના ગ્રંથોમાં પહેલેથી જ કર્યો છે. ખેર, મારા ઉપર પરમગુરુની પૂર્ણ કૃપા છે, તેથી નિશ્ચિતપણે છેલ્લા પંદર વર્ષથી આ કાર્ય કરી રહ્યો છું અને કરતો પણ રહીશ. અન્ય સંપ્રદાયની સરખામણીમાં સાહિત્ય ક્ષેત્રે થવો જોઈએ તેવો પુરુષાર્થ થયો નથી તે હકીકત છે. કેવલજ્ઞાનને ચક્રવર્તી કરવાના અમારા આ ભગીરથ કાર્યમાં શુદ્ધ અને હકારાત્મક ભાવથી કાર્યને વધાવશો તો જ ભવિષ્યમાં અમો આ અંગે સવિશેષ કાર્ય કરી હિન્દી અને અંગ્રેજીમાં ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરી શકીશું.

દિવ્ય પરમગુરુ કેવલધામ સંવત ૧૯૩૪માં ગયા. આજકાલ ૧૩૪ વર્ષ થવા આવશે, પરંતુ મારા અહોભાગ્ય કે મને આ રીતે ગ્રંથોના વિવેચન કરવાની પ્રેરણા આપીને કૃપા કરી કે હું આવા શુભકાર્યનો પ્રારંભ કરી શક્યો. જેથી આ પુસ્તકને પુષ્પરૂપે પરમગુરુના ચરણોમાં સમર્પિત કરું છું.

લખાણમાં કોઈ ક્ષતિ પણ હોઈ શકે, ગ્રંથના ઊંડા અભ્યાસીને કોઈ સિદ્ધાંતિક ભૂલ જણાય તો જરૂર મને લેખીતમાં (bshah6900@gmail.com) જાણ કરવા વિનંતી, જેથી હવે પછીની આવૃત્તિમાં યોગ્ય સુધારો-વધારો કરી શકાય. ચૈત્ર સુદ પૂર્ણિમા

સંવત ૨૦૭૮, શનિવાર

૧૬ એપ્રિલ, ૨૦૨૨

બીપીન આર. શાહના હૃદયપૂર્વક

સંત પુરુષોને સત્ કેવલ સાહેબ

ભક્તજનોને સત્ કેવલ પરમાત્મ

પ્રકાશકતા બે બોલ

જ્ઞાન સંપ્રદાયના આઘ સ્થાપક પરમગુરુ શ્રીમત્ કરુણાસાગર મહારાજશ્રી, અનંત બ્રહ્માંડાધીશ કેવલકર્તાની આજ્ઞાથી આજથી ૨૫૦ વર્ષ પૂર્વે પ્રગટ થયા હતા અને અંશ-અંશીનો લક્ષ દર્શાવતા સકર્તાસિદ્ધાંતની સમજ વિવિધ ધર્મગ્રંથો દ્વારા જગતને આપી છે.

દેવોને પણ દુર્લભ એવું મનુષ્ય જીવન આપણને પ્રાપ્ત થયું છે. પ્રત્યેક મનુષ્યનું લક્ષ્ય શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ છે. આ ભવની સાથે સાથે પરભવમાં પણ સુખની અભિલાષા સંતોષવા મનુષ્ય આધ્યાત્મિક જીવન જીવવા આતુર બને છે અને જગતના વિભિન્ન ધર્મ અને સંપ્રદાયના શરણે જઈ ધર્મગુરુઓ દ્વારા ચીંધાયેલા પ્રભુ પ્રાપ્તિના માર્ગે ગમન કરવા છતાં, અંતે હતાશા પામે છે. આવા સમયે દિવ્ય પરમગુરુનું માર્ગદર્શન અને પ્રેરણા ખૂબ જ ઉપયોગી છે.

અમારા ટ્રસ્ટની વિવિધ પરોપકારી પ્રવૃત્તિ પૈકી વિશ્વના માનવોને કલ્યાણ અર્થે સગુણ-નિર્ગુણથી તીત તેવા સકર્તાસિદ્ધાંતને દર્શાવતા શ્રેષ્ઠ કેવલજ્ઞાનને પ્રકાશિત કરવાનું અમોને જરૂરી લાગ્યું છે. આ જ્ઞાન કોઈ સંસ્થા, વ્યક્તિ અને ધર્મની સંપત્તિ નથી કે કોઈ જ્ઞાતિ, જાતિ કે દેશ માટે સીમિત નથી. વિશ્વના માનવ સમુદાય માટે અંશ-અંશીનો લક્ષ આપવા સર્જનહારે દિવ્ય પરમગુરુને બ્રહ્માંડમાં મોકલ્યા છે. “વિશ્વ સર્વજનમંગલ ચેરિટી ટ્રસ્ટ” નો પણ ઉદ્દેશ સમગ્ર વિશ્વના માનવોનાં કલ્યાણ માટે પરમગુરુના જ્ઞાનને દરેક ભાષામાં પ્રકાશિત કરી કેવલજ્ઞાન ચક્રવર્તી કરવા માટેનો છે.

જ્યારે પરમગુરુ શ્રીમત્ કરુણાસાગર દર્શનીય સ્વરુપે વિદ્યમાન હતા ત્યારે તેમનાં સાંનિધ્યમાં રહેતા કેટલાક સંત પુરુષો ધર્મગ્રંથો લખી લખી કાયમપંથીને આપતા હતા. તેવી જ રીતે અમારી સંસ્થા પણ ધર્મગ્રંથોના શબ્દાર્થ, અનુવાદ

અને ભાવાર્થ સાથે પ્રકાશિત કરીને કાયમપંથીને આપે છે. અમારો ઉદ્દેશ ધંધાદારી પ્રવૃત્તિ કરી નાણાં મેળવાનો નથી, પરંતુ પરમગુરુનું જ્ઞાન મુમુક્ષુજનો સુધી પહોંચાડવાનો અને કૈવલજ્ઞાનને ચક્રવર્તી કરવાના કાર્યમાં સહાયભૂત થવાનો છે.

દિવ્ય પરમગુરુનું શ્રેષ્ઠ આધ્યાત્મિક જ્ઞાન હૃદયમાં ઉતારીને પરમપદના માર્ગે મનુષ્યજીવન સાર્થક કરવાનું આપણા સૌનું કર્તવ્ય છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિની મહેચ્છા વિકાસક્રમના વિવિધ સોપાનો સર કરવાની હોય છે, તેથી “તૂંડે તૂંડે મતિ ભિન્ના” એ સૂત્ર અનુસાર દરેક વ્યક્તિની વિચારસરણી જુદી જુદી હોય છે. જો આમ જ હોય તો દરેકને કેવી રીતે સંતોષી શકાય ? અમારો વિનમ્ર પ્રયાસ પ્રત્યેક મનુષ્યને આત્મકલ્યાણના સાચા લક્ષ્યથી માહિતગાર કરવાનો અને પથ ભુલેલા આત્મબંધુઓને દિવ્ય પરમગુરુના સત્ય અભિગમનું દર્શન કરાવવાનો છે. દિવ્ય પરમગુરુ અમારા આ ધ્યેયને સફળ બનાવવા આશીર્વાદ આપે તેવી અમારી વિનમ્ર પ્રાર્થના છે.

હસ્તલિખિત પ્રત સાથે મેળવીને સરળ અને સમજાય તેવી વાક્ય રચના કરવા માટે ખૂબજ પ્રયત્ન કર્યો છે, તેમ છતાં કોઈ ક્ષતિ રહેવા પામી હોય તો અમારી ક્ષતિઓ દરગુજર કરી આપનાં સૂચનો તથા અભિપ્રાયો મોકલી જ્ઞાનસેવાના આ કાર્યમાં આપનો સહકાર આપશોજી.

ભજનાનંદ પબ્લિકેશન
વિશ્વ સર્વજનમંગલ ચેરિટી ટ્રસ્ટ વતી
બીપીન આર શાહના
સત્ કૈવલ સાહેબ
સત્ કૈવલ પરમાત્મ

અનુક્રમણિકા

નિવેદન	vi
પ્રકાશકના બે બોલ	X
સ્તુતિ.....	૧
મંગલાચરણ	૧૦
૧. સ્તુતિ વિનયે સકતસિદ્ધાંતઃ સ્કંધ - ૧	૨૭
૨. આચાર્ય મત નિરૂપણ સકતસિદ્ધાંતઃ સ્કંધ - ૨	૩૯
૩. સકતસિદ્ધાંત અભિપ્રાય દેખાવનઃ સ્કંધ - ૩.....	૧૧૭
૪. ખટદશ આશ્ચર્ય દેખાવનઃ સ્કંધ - ૪.....	૧૪૨
૫. ઐશ્વર્ય અસ્મિ બ્રહ્મ અભાવ દેખાવન સકતસિદ્ધાંતઃ સ્કંધ - ૫	૨૮૨
૬. નિજકર્તા અદ્વૈતા-દ્વૈત દર્શાવન સકતસિદ્ધાંતઃ સ્કંધ - ૬	૩૩૦
૭. અંશ અંશી દર્શાવન કર્તા નિશ્ચયકો સકતસિદ્ધાંતઃ સ્કંધ - ૭	૪૦૨
૮. સંત ભક્ત શિરોમણિ અધિકારીકો સકતસિદ્ધાંતઃ સ્કંધ - ૮	૪૫૧
૯. શિષ્ય નરક પરન ગુનેગારીકો સકતસિદ્ધાંતઃ સ્કંધ - ૯	૫૦૮
૧૦. જન મુખ ઉચરન પતિતકો સકતસિદ્ધાંતઃ સ્કંધ - ૧૦	૫૨૧
૧૧. શ્રી પરમગુરુ નામ નિરણીતકો સકતસિદ્ધાંતઃ સ્કંધ - ૧૧.....	૫૪૫
૧૨. દિવ્ય પરમગુરુ ઉપાસકો ન્યાય સકતસિદ્ધાંતઃ સ્કંધ - ૧૨	૫૭૨
ચોપાઈ અનુસુચી.....	૬૧૨

नीसत्याथकीपोक्षणकरिनेपंचदेहीनेसतामात्रेव
 तमानकरवेधेतेक्रतानीनीजप्रशजेप्रापनीत्त
 स्वरूपतेतोजेतेहेनीहयधेतेठेकाणैथीजपोक्षण
 करेछे॥एजहदाजहदलक्षणत्रीवीधकही॥इतीश्री
 पंचीकरणसंपुर्णः॥समाप्तः॥श्रीस्वारहायन्मः
 श्रीमतपरमगुरुसतकेवलप्रसन्त॥अथप्राश्रयस
 गरग्रंथसक्रतसीधांतकंद॥सुक्ष्मवदोषनीषदः॥
 ॐप्रथमंअनजलतजत्रीयेमासतपकीन॥जये
 अमरनीजजापकु॥लीयेपरमगुरुचीन॥१॥आ
 ईषडेममसनमुख॥अमृतवदेवचन॥माग्यमाग्य
 मुखयुंकीये॥जोउरहोयचीतवेन॥२॥उभयेकर
 करुणायसे॥जोरकीयोजनीमोय॥कथोअलो
 कीकग्रंथकु॥वदनहमारेसोय॥३॥मुलेहुमरमस
 कलभकुअखीलप्राउनरलोय॥नीरगुणसरगु
 णउपासमे॥तीनमेक्रतानकोष॥४॥तोप्राभव
 भरभोवंतके॥कवंनउपावंनहार॥न्यायसहीतन
 रणीतकहे॥सामर्थसरजनहार॥५॥ममउरणही
 मनोरथ॥सुनोपरमगुरुप्राप॥माग्यमाग्यमुजकु
 कीये॥जीनकेहीजवाप॥६॥आद्यजुगनअबल
 गलहु॥जीनकीनहीपेहेचोण॥सोनीजपरमक्र
 तारकी॥जुगमेकरोसजाण॥७॥नीजपतीकेक्र
 तकीवीनु॥ईश्वरजोत्यप्रजंत॥व्यापकबुलअभा
 सलुं॥वीनुनीजक्रतामतेत॥नीभवनरसकलरी
 धांतकु॥सक्रतवीनुसवेव॥नीएकरोनीजत्याय

आच
॥२६॥

खावेतेपालेतेहेनेकेवलपदनीयासीयाय। गुरु
जीसतश्रीपरमगुरुकरुणासागरमहराजजी
सतकेवलसतछे ॥ ईतीश्रीस्वाचारपत्रीकासं
पुर्णा ॥ समाप्त ॥ संवत् १९२५ नासावणसुदी ३
समाप्तः ॥ ॥ श्रीमतपरमगुरुमतकेवलप्रसंग
अथप्रचरतसागरग्रंथसकृतसीधांतसुष्म
विदोपनीषधप्रारंभः ॥ प्रथमप्रस्तुती ॥ ॐ प्रथं
मन्नजलतजत्रीयेमासतपकीन ॥ जपेऽसरनी
जजापकुलीयेपरमगुरुचीन ॥ १ ॥ आइवेडेम
सनमुख ॥ अमृतवदेवचंन ॥ मागमागमुख्युकी
यो ॥ जोउरहीयचीतवंन ॥ २ ॥ उभयेकरकरुणाय
से ॥ जोरकीयोजवीमोय ॥ कथोअलोकीकग्रंथ
कु ॥ वदनहमारैसोय ॥ ३ ॥ भुलेहुभरमसकलभ
वा ॥ अस्वीलआद्यनरलोय ॥ नीरगुणसगुणउपा
समे ॥ जीनमेक्रतानकोय ॥ ४ ॥ तीआभवभरभोवं
नके ॥ कवनउपावंनहार ॥ न्यायसहीतनरणीति
कहे ॥ सांन्रतसरजनहार ॥ ५ ॥ ममउरएहीमता
रथ ॥ सुतोपरमगुरुआप ॥ मागमागसुजकुकी
ये ॥ जीनकेएहीजबाप ॥ ६ ॥ आद्यनुगतअबलगे
लहा ॥ जीनकीनहीपेहेचांन ॥ सोनीजपरमक्रता
रकी ॥ जुगमेकरोसजांण ॥ ७ ॥ तीजयतीकेकृत

સ્તુતિ

ૐ પ્રથમ અન્ન જલ તજ, ત્રિયે માસ તપ કીન;
જપે અમર નિજ જાપકુ, લીયે પરમગુરુ ચીન. ૧

શબ્દાર્થ

ૐ = ગ્રંથ પ્રારંભનો પહેલો પવિત્ર એકાક્ષરી શબ્દ, બ્રહ્મવાચક ઉદ્ગાર
પ્રથમ = પહેલાં, શરૂઆતમાં, આરંભમાં અન્ન = અનાજ, ધાન્ય, ખોરાક
જલ = પાણી, જળ, તજ = ત્યજી, છોડી ત્રિયે માસ = ત્રણ મહિના તપ = તપશ્ચર્યા,
દેહકષ્ટ કીન = કર્યું જપે = જપ્યો અમર નિજ જાપકુ = અમર મંત્રનો મૂળ જાપ લીયે = લીધા
પરમગુરુ = પરમગુરુ ચીન = જાણી.

અનુવાદ

ૐ થી પ્રારંભ કરતાં અચરતબા જણાવે છે કે તેઓએ અન્ન અને જળ ત્યજીને ત્રણ માસ તપ કરી અમરમંત્રના મૂળ જાપને જપ્યો, જે પરમગુરુએ જાણી લીધું.

ભાવાર્થ

સારસા ગામના બ્રાહ્મણ(પાઠક) કુળનાં અચરતબાઈ નામનાં ભક્તે પોતાના કુળની પરવા કર્યા વિના પ્રારંભમાં અન્ન અને જળ ત્યજી દઈને ત્રણ માસ સુધી તપશ્ચર્યા કરી. તે દરમિયાન તેઓએ ગુપ્ત અમરમંત્રના નિજ જાપનું રટણ કર્યું. સજ્જાણપુરુષ એવા પરમગુરુ શ્રીમત્ કરુણાસાગરે દર્શનનાં અભિલાષી એવાં અચરતબાની આ કઠિન તપશ્ચર્યાને જાણી લીધી.

આઈ ખડે મમ સનમુખ, અમૃત વદે વચન;
માગ માગ મુખ યું કીયો, જો ઉર હોય ચિતવન. ૨

શબ્દાર્થ

આઈ = આવીને ખડે = ઊભા મમ = મારી સનમુખ = મુખ સામે, અમૃત = અમીરસ યુક્ત, પીયૂષ વદે = બોલ્યા વચન = બોલ, વાણી, શબ્દ માગ માગ = માંગણી કર મુખ = મુખેથી યું = એમ કીયો = કહ્યું જો = જે ઉર = હૃદયમાં હોય = હોય, ચિંતવન = મનોરથ, ચિંતન, ચિંતવન.

અનુવાદ

આવીને મારી સન્મુખ ઊભા રહ્યા અને અમૃતમય વચન બોલ્યા. મુખેથી એમ કહ્યું કે હૃદયમાં જે ચિંતવન હોય તેની માંગણી કર.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુએ અચરતબાની આવી કઠિન તપશ્ચર્યાથી પ્રસન્ન થઈને દર્શન દીધાં. તેઓ અચરતબાની સન્મુખ ઊભા રહીને પ્રસન્ન વદને અમૃતમય વચનો બોલ્યા અને અચરતબાનાં હૃદયમાં જેનું ચિંતવન હોય તેની માંગણી કરવા માટે જણાવ્યું.

ઉભયે કર કરુણાવસે, જોર કીયો જબી મોય;
કથો અલૌકિક ગ્રંથકુ, વદન હમારે સોય. ૩

શબ્દાર્થ

ઉભયે = બે, બંને કર = હાથ કરુણાયસે = કરુણા કરનારને જોર = બળ, શક્તિ, હિંમત કીયો = કરી જબી = જ્યારે, ત્યારે મોય = મેં કથો = ઉચ્ચાર કરો, વિવેચન કરો, બોલો અલૌકિક = દિવ્ય, અદ્ભુત, વ્યવહારમાં નથી તેવું ગ્રંથકુ = ગ્રંથનું વદન = મુખ હમારે = મારા સોય = થકી, તે.

અનુવાદ

ત્યારે મેં હિંમત કરીને કરુણા કરનારને બંને હાથ જોડીને કહ્યું કે મારા મુખથી અલૌકિક ગ્રંથનો ઉચ્ચાર કરો.

ભાવાર્થ

ત્યારે અચરતબાએ પોતાના ઉપર કરુણા કરનાર દિવ્ય પરમગુરુને બંને હાથ જોડીને હિંમતપૂર્વક તેમના હૃદયમાં જે મનોરથ હતો તે પ્રસિદ્ધ કર્યો. (અચરતબાએ) દિવ્ય પરમગુરુ પાસે જે જ્ઞાન વ્યવહારમાં નથી આવ્યું તેવા અદ્ભુત જ્ઞાન દર્શાવતા ગ્રંથનું પોતાના મુખ દ્વારા ઉચ્ચારણ કરવા માટેનું વચન માંગ્યું.

ભૂલેહુ ભરમ સકલ ભવ, અખિલ આઘ નરલોય;
નિરગુણ સગુણ ઉપાસમે, જનમે કતા ન કોય. ૪

શબ્દાર્થ

ભૂલેહુ = ભૂલા પડ્યા છે ભરમ = ભ્રમણા, ભ્રાંતિ સકલ = સર્વ, બધા, સમસ્ત ભવ = સંસાર, જગત અખિલ = સઘળો, સમગ્ર, બધા જ આઘ = શરૂઆતથી, મૂળથી, આરંભથી નરલોય = સ્ત્રી-પુરુષ નિરગુણ = ગુણોથી પર, નિર્ગુણ સગુણ = ગુણાત્મક, રાજસ-સાત્ત્વિક અને તમોગુણવાળું ઉપાસમે = ઉપાસનામાં જનમે = જેમાં, તેમાં કતા = રચનાર, સર્જનહાર ન = નથી, નહિ કોય = કોઈ પણ.

અનુવાદ

સમસ્ત સંસારના બધા જ સ્ત્રી-પુરુષો આરંભથી જ ભ્રમણા ભરેલી સગુણ અને નિર્ગુણ ઉપાસનામાં ભૂલા પડેલા છે, પરંતુ તેમાં કોઈ કર્તા નથી.

ભાવાર્થ

સમસ્ત સંસારમાં બધા જ સ્ત્રી-પુરુષો સૃષ્ટિના પ્રારંભકાળથી જ ભ્રમણાયુક્ત ઉપાસનામાં ભૂલા પડેલા છે. જેમાં રજોગુણી બ્રહ્મા, સતોગુણી વિષ્ણુ અને તમોગુણી શંકર સહિત ત્રિગુણાત્મક ગુણોથી પર એવા સચરાચર- વ્યાપક અકર્તા અને નિર્ગુણ બ્રહ્મની ભક્તિમાં જ રચ્યાપચ્યા (મગ્ન) રહેલા છે. આવા મહાન ગણાતા દેવતાઓ અને તેમના અવતારોની આઘ લઈને બ્રહ્મ સહિત સર્વ કર્તૃત્વશક્તિના સંદર્ભે જોતાં તેમાં કોઈપણ સૃષ્ટિના સર્જનહાર નથી.

તો આ ભવભર ભોવનકે, કવન ઉપાવનહાર;
ન્યાય સહિત નરણીત કહો, સામ્રથ સરજનહાર. ૫

શબ્દાર્થ

તો = તો પછી, ત્યારે આ = આ ભવભર = વિશ્વના તમામ, સમસ્ત જગતના ભોવનકે = લોકના, ધામના કવન = કોણ ઉપાવનહાર = ઉત્પન્ન કરનાર, સર્જન કરનાર ન્યાય સહિત = ન્યાયપૂર્વક, ન્યાય સાથે, ન્યાય સંગત નરણીત = નિર્ણય કરીને કહો = કહો સામ્રથ = સમર્થવાન, સામ્રથતા ધરાવતા સરજનહાર = સર્જનહાર, ઉત્પન્ન કરનાર, સર્જન કરનાર.

અનુવાદ

તો આ સમસ્ત જગતના ધામોના ઉત્પન્ન કરનાર કોણ છે ? તેવા સમર્થ સર્જનહારનો ન્યાય સાથે નિર્ણય કરીને કહો.

ભાવાર્થ

તો પછી આ સમસ્ત સૃષ્ટિની રચનાની આઘ લઈ અંતરિક્ષમાં આવેલા ચૌદ લોક અને પાતાળમાં આવેલા ચૌદ લોક સહિત સમગ્ર બ્રહ્માંડની રચનાના રચનાર કોણ છે ? આવી અદ્ભુત રચના કરવાની સામર્થતા ધરાવતા સાચા સર્જનહારને ન્યાય સહિત નિર્ણય કરીને જણાવવા માટે પૂજ્ય અચરતબા દિવ્ય પરમગુરુને અનુરોધ(વિનંતી) કરે છે.

મમ ઉર એહી મનોરથ, સૂનો પરમગુરુ આપ;
માગ માગ મુજકુ કીયે, જનકે એહી જબાપ. ૬

શબ્દાર્થ

મમ = મારા ઉર = હૃદયમાં એહી = આ મનોરથ = આકાંક્ષા, ચિંતવન, વાંછના સૂનો = સાંભળો પરમગુરુ = પરમગુરુ આપ = પોતે, તમો માગ માગ = વરદાન માંગવું, માંગણી કર મુજકુ = મને કીયે = કહું જનકે = જનો, તેનો એહી = આ જબાપ = જવાબ, પ્રતિ ઉત્તર.

અનુવાદ

હે પરમગુરુ ! આપ સાંભળો કે મારા હૃદયની આ જ આકાંક્ષા છે. મને માંગવાનું કહ્યું તેનો આ જવાબ (પ્રતિ ઉત્તર) છે.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુ શ્રવણ કરે તે રીતે અચરતબાએ ખુલાસો કર્યો કે અગાઉ જે જણાવ્યું હતું તે જ તેમના હૃદયની વાંછના (ઈચ્છા) છે, વળી, દર્શન દર્શને જે માંગવાનું કહ્યું હતું તેનો તેમના તરફથી આ પ્રમાણેનો પ્રતિ ઉત્તર છે.

આઘ જુગન અબલગે લહુ, જીનકી નહિ પહેચાણ;
સો નિજ પરમ કતારકી, જુગમે કરો સજાણ. ૭

શબ્દાર્થ

આઘ = આદિથી, શરૂઆતથી, પ્રારંભથી **જુગન** = જગત, સૃષ્ટિ
અબલગે = અત્યાર સુધી **લહુ** = ગણવું, માનવું, સમજવું **જીનકી** = જેઓની **નહિ** = નથી
પહેચાણ = ઓળખાણ **સો** = તેવા **નિજ** = આદિ, મૂળ **પરમ** = શ્રેષ્ઠ, આઘ, સર્વોત્તમ, સર્વોપરી
કતારકી = સર્જનહારની **જુગમે** = જગતમાં **કરો** = કરો **સજાણ** = સત્ય સમજ, સાચી જાણ.

અનુવાદ

સૃષ્ટિની આદિથી તે અત્યાર સુધી સમજ પક્ષે જેઓની ઓળખાણ નથી તેવા નિજ સર્વોપરી સર્જનહારની જગતમાં સાચી જાણ કરો.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે સૃષ્ટિની શરૂઆતથી અત્યાર સુધી કર્તાપક્ષે જોતાં જેઓ સર્વ રચનાના કારણરૂપ છે, એવા આદિ અનાદિ અને સર્વોપરી સર્કર્તા સર્જનહારને જગતમાં કોઈએ ઓળખાવ્યા નથી. સંસારની વૃદ્ધિના ક્રમને આગળ ધપાવવાના શુભ-આશયથી શંકર દ્વારા કરાયેલા બ્રહ્માના પાંચમાં મુખના છેદન બાદ લુપ્ત થયેલ કર્તાપદના જ્ઞાનને જાણવા કે જણાવવા માટે કોઈએ પ્રયત્ન પણ કર્યો નથી. માટે તેઓ દિવ્ય પરમગુરુને એવા અજાણ

રહેલા સાચા સર્જનહારની પક્ષાપક્ષથી રહિત અને ન્યાયપૂર્વકની સાચી સમજ આપવા વિનંતી કરે છે.

નિજપતિકે ક્તકી વિભૂ, ઈશ્વર જ્યોત પ્રજંત;
વ્યાપક બ્રહ્મ આભાસ લ્યૌ, બિનુ નિજકતા મતંત. ૮

શબ્દાર્થ

નિજપતિકે = આદિ માલિકની ક્તકી = રચનાની વિભૂ = વિભૂતિ, ઐશ્વર્ય ઈશ્વર = ઐશ્વર્યવાન દેવતાઓ જ્યોત = જ્યોતિ સ્વરૂપ પ્રજંત = સુધી, પર્યંત, ની આઘ લઈ, લગી વ્યાપક = સચરાચર પથરાયેલ, સર્વત્ર વ્યાપી રહેનારું બ્રહ્મ = બ્રહ્મ આભાસ = પ્રકાશ, કાંતિ લ્યૌ = સુધી બિનુ = વગર, સિવાય નિજ કતા = આદિ સર્જનહાર મતંત = મંતવ્ય, મતંતર, મત, અભિપ્રાય.

અનુવાદ

નિજપતિની રચનાની વિભૂતિ પૈકીના જ્યોતિસ્વરૂપ અને ઐશ્વર્યવાન દેવતાઓની આઘ લઈ વ્યાપક બ્રહ્મપ્રકાશ સુધીના સર્વ પદો નિજ કર્તાના મત સિવાયના છે.

ભાવાર્થ

જ્યોતિસ્વરૂપ નિરંજનપુરુષ અને ઐશ્વર્યવાન દેવી-દેવતાઓના પદોની આઘ લઈ સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં પથરાયેલ વ્યાપક બ્રહ્મપ્રકાશ સુધીના સર્વે નિજ સકર્તાપતિ સર્જનહારની રચનાની વિભૂતિ પૈકીના હોઈ મહાપ્રલયકાળે નાશ થતા હોય છે. તેથી આ સર્વ નાશવંત પદો નિજકર્તાના મત સિવાયના છે. એવા પદોની સર્જનહાર તરીકે ગણના થાય નહિ. અર્થાત્ સગુણ અને નિર્ગુણ સિદ્ધાંત દર્શાવતા બધા જ પદો સર્જનહારનું સ્થાપન કરતા સકર્તા-સિદ્ધાંતના મત સિવાયના છે.

ભવભર સકલ સિદ્ધાંતકુ, સકત બિનુ સખેવ;
નિષ્ટ કરો નિજ ન્યાયસે, લખવો કતા તદેવ. ૯

શબ્દાર્થ

ભવભર = જગતભરમાં, સમગ્ર સૃષ્ટિમાં **સકલ** = સર્વ, તમામ, બધા **સિદ્ધાંતકુ** = સિદ્ધાંતનો, સિદ્ધાંતનું **સકત** = સકર્તા, રચના રચનાર **બિનુ** = સિવાય, વિનાના **સભેવ** = સઘળા, બધા **નિષ્ટ કરો** = નિર્ણય કરો **નિજ** = આદિ, મૂળ, **ન્યાયસે** = ન્યાયથી **લખવો** = જણાવો, દર્શાવો **કતા** = સર્જનહાર **તદેવ** = તદ્ + એવ, તેનો નિશ્ચય કરીને, તેને નક્કી કરીને.

અનુવાદ

જગતભરના બધા સિદ્ધાંતો રચનાના રચનાર વિનાના હોઈ તેનો નિશ્ચય કરી નિજ ન્યાયથી નિર્ણય કરીને સર્જનહારને જણાવો.

ભાવાર્થ

જગતભરમાં સ્થાપિત થયેલા સગુણ અને નિર્ગુણ સહિત બધા જ સિદ્ધાંતો કોઈ ને કોઈ નાશવંત પદોમાં અટક્યા છે; વળી, બ્રહ્માંડમાં વૃદ્ધિ પામેલી સમસ્ત રચનાના રચનારની સાચી સમજ વિનાના છે. તેથી વિવિધ સિદ્ધાંત અંગેનું જ્ઞાન સમજાવતા પદોની હદ (મર્યાદા) દર્શાવી નિજ ન્યાયથી નિર્ણય કરીને સાચા સર્જનહારને જણાવવા અચરતબા દિવ્ય પરમગુરુને વિનંતી કરે છે.

સકલ ઉપાસનકે જન, ત્રીનકુ કરો સયેત;
બકસો નેન નવીન જીનું, હોય નિજ કતા સવેત. ૧૦

શબ્દાર્થ

સકલ = બધા, તમામ **ઉપાસનકે** = ઉપાસના કરવાવાળા, ઉપાસકો **જન** = માનવી **ત્રીનકુ** = તેમને **કરો** = કરો **સયેત** = જ્ઞાનથી જાગ્રત, સાવધ, સભાન **બકસો** = બક્ષિસ કરો, પ્રદાન કરો **નેન** = ચક્ષુ, નેત્ર, લોચન **નવીન** = અપૂર્વ, નવાં **જીનું** = જેનાથી, જેઓને **હોય** = થાય **નિજ કતા** = આદિ સર્જનહાર **સવેત** = સાચા જાણકાર, સાચા વેત્તા.

અનુવાદ

બધા ઉપાસના કરવાવાળા જે જે માનવો છે તેમને જ્ઞાનથી જાગ્રત કરો અને નવા ચક્ષુ બક્ષો. જેનાથી આદિ સર્જનહારના સાચા જાણકાર થાય.

ભાવાર્થ

જગતમાં સ્થાપિત થયેલી ઉપાસના સર્જનહારની રચના પૈકીના કોઈ ને કોઈ નાશવંત પદોની જ છે. તેની ઉપાસના કરવાવાળા ભક્તજનો તેવા પદોમાં જ અટકીને ભક્તિ કરે છે. આવા બાદલી ઉપાસનામાં વળગેલા માનવોને કૈવલજ્ઞાનથી જાગ્રત કરવા અને તેમને દિવ્ય જ્ઞાનચક્ષુ બક્ષવા માટે અચરતબા દિવ્ય પરમગુરુને સ્તુતિ કરે છે. જેથી કરોડો યુગોથી જન્મ-મરણના ક્રમમાં ભટકતા જીવો આદિ સર્જનહારની સાચી માહિતીથી જાણકાર થાય.

યા વિધકે નિધકો જીમે, મરમ મનોરથ સાર;
અકલીત ગતિ અલોકિતે, મમ ઘટ કરો ઉચ્ચાર. ૧૧

શબ્દાર્થ

યા = આ, એ વિધકે = વિધિ, રીતે, પ્રકારે, પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે
નિધકો = નિધિ, સાગર, ભંડાર જીમે = જેમાં, ની જેમ મરમ = રહસ્ય, ગુપ્ત અર્થ, ભેદ, મર્મ
મનોરથ = મુરદ, આકાંક્ષા, મનનો ભાવ સાર = ઉદ્દેશ, સત્ત્વ, તાત્પર્ય, સારાંશ
અકલીત = કળી ન શકાય એવું, અગમ્ય, ગૂઢ ગતિ = અવસ્થા, દશા, જાણ, જ્ઞાન, માહિતી,
ભેદ, રહસ્ય અલોકિતે = અલોકિત રીતે, ન દેખાય એવી રીતે મમ = મારા ઘટ = શરીર,
હૃદય કરો = કરો ઉચ્ચાર = ઉદ્ગાર, ઉચ્ચારણ.

અનુવાદ

આ રીતે સાગરની જેમ રહસ્ય ધરાવતા મનોરથનો સારાંશ છે. આપ અકળિત ગતિથી અલોકિત રીતે મારા ઘટમાં રહીને ઉચ્ચારણ કરો.

ભાવાર્થ

અચરતબા સ્પષ્ટતા કરતાં કહે છે કે અત્યંત ઉમદા અને સાગર સમાન રહસ્ય ધરાવતો તેમના મનમાં જે મનોરથ ઉદ્ભવ્યો છે તેનો અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણેનો સારાંશ છે. આ પ્રમાણે અકળિત ગતિથી હૃદયક્રમણમાં બિરાજમાન થઈને ગ્રંથનું ઉચ્ચારણ કરવા માટે દિવ્ય પરમગુરુને અચરતબા વિનંતી કરે છે.

અબ ઉર આવાહન મમ, તુમેરો કરો સથાપ;
પ્રણિતવુ મંગલા ચરનન, જીનમે સકલ અબાપ. ૧૨

શબ્દાર્થ

અબ = હવે ઉર = હૃદય આવાહન = આમંત્રણ, માનપૂર્વક તેડું મમ = મારું તુમેરો = તમારો કરો = કરો સથાપ = સ્થાપન પ્રણિતવુ = નમસ્કાર કરું છું મંગલા ચરનન = ગ્રંથ પ્રારંભે કરાતી સ્તુતિ જીનમે = જેમાં સકલ = તમામ, બધો અબાપ = બાપ વગરનો, માલિક વિનાનો, અનાથ. (જબાપ = ખુલાસો, સારાંશ, પ્રતિ ઉત્તર)

અનુવાદ

મંગલાચરણ દ્વારા નમસ્કાર કરી હવે આવાહન કરું છું કે મારા હૃદયમાં તમારું સ્થાપન કરો. જેથી કોઈ માલિક વગરના રહે નહિ. (જેમાં તમામ ખુલાસા હોય)

ભાવાર્થ

હવે અચરતબા મંગલાચરણની રચના દ્વારા દિવ્ય પરમગુરુને નમસ્કાર કરીને પ્રાર્થના કરી માનપૂર્વક તેડું (આમંત્રણ) આપતાં કહે છે કે દિવ્ય પરમગુરુ તેમનાં હૃદય કમળમાં આવીને બિરાજમાન થાય. અને વિનંતી કરે છે કે એવા આશ્ચર્યજનક ગ્રંથની રચના કરો કે જેથી કર્તાપદનું જ્ઞાન ગ્રહી કોઈપણ વ્યક્તિ માલિકનું શરણું સ્વીકાર્યા વગરના અબાપ (નાથ સિવાયનો, અનાથ) રહે નહિ. (અર્થાત્ પ્રતિવાદીના મનમાં ઉદ્ભવેલા તમામ પ્રશ્નોનો ખુલાસો તેમાં હોય)

મંગલાચરણ

સોહમ્ પ્રણિતમ ગમ ગુણ, રહિત અખિલ વિત્ત;
આઘ અંત મધ્ય મહાઘ સ્વાઘ, સચ્ચિદાનંદકે તીત. ૧

શબ્દાર્થ

સોહમ્ = તે હું, હું પોતે પ્રણિતમ = નમસ્કાર, પ્રણિપાત, પ્રણામ ગમ = કથન, વર્ણન ગુણ = લક્ષણ, પ્રાકૃતિક ધર્મ રહિત = સિવાય, વિના અખિલ = સમગ્ર, સમસ્ત વિત્ત = સત્ત્વ, સાર, કારણરૂપ આઘ = આરંભ, પ્રારંભ અંત = છેવટ મધ્ય = વચ્ચે, પ્રસારનો ગાળો મહાઘ = ભવ્ય, સમર્થ, મહાન સ્વાઘ = સ્વતંત્ર સચ્ચિદાનંદકે = સદ્ ચિદ્ અને આનંદ બ્રહ્મથી તીત = પર, ભિન્ન.

અનુવાદ

જેઓ વર્ણન અને ગુણથી રહિત છે, સમસ્તના કારણરૂપે છે, આઘ-મધ્ય અને અંતમાં સામર્થ્ય ધરાવતા અને સ્વતંત્ર છે, તેમજ સદ્, ચિદ્ અને આનંદ રૂપ બ્રહ્મથી પર છે એવા (કર્તાને)ને હું નમસ્કાર કરું છું.

ભાવાર્થ

જેમનું વર્ણન બાવન અક્ષરોથી થઈ શકે તેમ નથી તેવા અવર્ણનીય કેવલકર્તા છે, રજો, તમો તથા સતો જેવા પ્રાકૃતિક લક્ષણોથી રહિત છે. વળી, બ્રહ્માંડની સમસ્ત ઉત્પત્તિના કારણરૂપે છે, તેમજ સદ્, ચિદ્ અને આનંદ રૂપી બ્રહ્મપ્રકાશથી તેઓ પર રહેલા છે. તે ઉપરાંત આઘ, મધ્ય અને અંતમાં તેઓ સામર્થ્યતા ધરાવતા તથા સ્વતંત્રરૂપે રહેલા હોઈ કાળથી વર્જીત છે. એવા સર્જનહારને અચરતબા અંશ ભાવે નમસ્કાર કરે છે.

જે કેવલ કિરતાર, વાર બિનુ અતિ અપરમપર;
જીનકે પ્રબલ પસાર, ન્યારકે ન્યાર સભરભર. ૨

શબ્દાર્થ

જે = જય હો, જેઓ **કૈવલ** = કૈવલ, વળથી રહિત **કિરતાર** = સર્જનહાર, કર્તા **વાર બિનુ** = કાળ વિનાના **અતિ** = ઘણા, બહુ **અપરંપર** = અપરંપાર, અનહદ **જીનકે** = જેઓનો, જેમનો **પ્રબલ** = પ્રચંડ, પારાવાર, અત્યંત, ઘણું જ **પસાર** = પ્રસારો **ન્યારકે ન્યાર** = જુદાના જુદા, ભિન્નના ભિન્ન **સભરભર** = સંપૂર્ણપણે ભરપૂર, તેજથી પરિપૂર્ણ ભરેલા.

અનુવાદ

જેઓ કાળ વિનાના અતિ અપરંપાર છે, જેઓનો સભરાભર બ્રહ્મમાં પ્રચંડ પ્રસારો છે, છતાં ન્યારાના ન્યારા છે. એવા કૈવલકર્તાની જય હો.

ભાવાર્થ

સર્જનહારે પોતાના સભરાભર ભરેલા બ્રહ્મપ્રકાશરૂપી બ્રહ્મક્ષેત્રમાં પારાવાર રચનાનો પ્રસારો કરેલો છે. તેમ છતાં તેઓ બ્રહ્મથી અને સઘળી રચનાથી ન્યારાના ન્યારા જ પોતાના કૈવલધામમાં રહેલાં છે. તેમને આદિ, મધ્ય અને અંત જેવા કાળક્રમ સ્પર્શી શકતા નથી. તેવા કાળજીત અને અતિ અપરંપાર ગતિવાળા છે. તેવા સકર્તાપિતે સર્જનહાર કૈવલકર્તાનો અચરતબા જય જયકાર કરે છે.

**સભરાભર પરકાશ, તાસ તીનું અલગ પ્રકાશિત;
સો નિજપદ કૈવલ સનાતન, જાઈત ન ઉતર્ઈત. ૩**

શબ્દાર્થ

સભરાભર = સંપૂર્ણપણે ભરપૂર, ઠસોઠસ ભરેલ **પરકાશ** = પ્રકાશ **તાસ** = તેનાથી **તીનું** = તેઓ **અલગ** = જુદા, ભિન્ન **પ્રકાશિત** = પ્રકાશક, પ્રકાશના પ્રકાશક **સો** = તેના, તે **નિજપદ** = આદિ પદ **કૈવલ** = કૈવલ **સનાતન** = શાશ્વત્, અખંડ, અવિનાશી, નિત્ય **જાઈત ન** = જતા નથી **ઉતર્ઈત** = અહીં અને ત્યાં, મૃત્યુલોક અને દેવલોકમાં.

અનુવાદ

સભરાભર ભરેલો પ્રકાશ છે, તેનાથી તેના પ્રકાશક અલગ છે. કૈવલકર્તાનું

તે આદિ પદ સનાતન છે. એવા પતિ મૃત્યુલોક કે દેવલોકમાં જતા નથી.

ભાવાર્થ

સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં ઠસોઠસ ભરાયેલા બ્રહ્મપ્રકાશથી તેના પ્રકાશક કૈવલકર્તા ભિન્ન રહેલા છે. કૈવલકર્તાનું જે આદિ કૈવલપદ છે તે પરમપદ સૃષ્ટિની રચના થઈ તે પહેલાં પણ મહાશૂન્યમાં હતું. સૃષ્ટિના પ્રસારા દરમિયાન અને મહાપ્રલયકાળ પછી પણ તેવું ને તેવું જ રહેવાવાળું સનાતન પદ છે. તે ધામના ધણી નિજ કૈવલકર્તા પોતાનું કૈવલધામ છોડીને મૃત્યુલોક અને દેવલોક સહિત બ્રહ્મક્ષેત્રમાં પોતાએ રચેલી નાશવંત દુનિયામાં ક્યારેય પણ આવતા કે જતા નથી.

ત્રીનકે અંશ જહાંન, ભાન વિનુ ભમિત દેખીત જિત;
પઠ્યેહુ પુરુષ મહાન, જ્ઞાન જીનું કરન હંસ હિત. ૪

શબ્દાર્થ

ત્રીનકે = તેઓના, તેમના અંશ = અંશ જહાંન = વિશ્વમાં, જગતમાં
ભાન વિનુ = સમજ વિના, જ્ઞાન વિના ભમિત = ભટક્યા કરે, રખડ્યા કરે
દેખીત = જોઈને જિત = જ્યાં, જે ઠકાણે પઠ્યેહુ = મોકલ્યા, પાઠવ્યા પુરુષ મહાન = મહાન પુરુષ
જ્ઞાન = જ્ઞાન જીનું = જેઓને કરન = કરીને, કરવા માટે હંસ = હંસ ગતિના હિત = કલ્યાણ.

અનુવાદ

તેમના જ અંશોને વિશ્વમાં જ્યાં ને ત્યાં સમજ વિના ભમતા જોયા. તેથી તેઓ જ્ઞાન ગ્રહીને હંસ ગતિના થાય તે માટે તેમનું કલ્યાણ કરવા તે ઠેકાણે મહાપુરુષને મોકલ્યા.

ભાવાર્થ

સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં કર્તાએ પોતાની છઠ્ઠી કર્તાઅંશવૃત્તિથી અંશોને ઉત્પન્ન કરી બ્રહ્મભૂમિકામાં આનંદ કરવા મોકલ્યા, પરંતુ બ્રહ્માંડમાં આવ્યા બાદ પરમકારણ, મહાકારણ, કારણ, સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ દેહમાં પ્રવેશીને

સામાન્ય, વિશેષ અને પરમવિશેષ અંશો સ્થાયી થયા. બ્રહ્માજીના પાંચમા મુખના છેદન બાદ કર્તાપક્ષનું જ્ઞાન લુપ્ત થવાથી બધા અંશો માયાના કાળક્રમથી કર્મબંધન ભોગવતા રહ્યા. તેઓ કર્મના આધારે જન્મ-મરણ ભોગવીને જગતમાં ભટકતા રહ્યા. જેથી પોતાનું શુદ્ધ ચૈતનસ્વરૂપ વિસરી ગયા. પોતાના અંશોની આવી દુર્દશા નિહાળીને તેમના કલ્યાણ અર્થે કર્તાએ પોતાના સાંનિધ્યમાં રાખેલા કૈવલવેત્તાપુરુષ એવા પરમવિશેષ પાટવી અંશને અંશ-અંશીનું જ્ઞાન જણાવવા માટે બ્રહ્માંડમાં મોકલ્યા. જેથી કર્તાપદનું જ્ઞાન પામીને અંશો હંસ સ્વરૂપે શુદ્ધ-નિર્મળ થાય. તેમજ કરોડો કલ્પો વીત્યા બાદ પોતાના વતન રૂપ કૈવલધામને પ્રાપ્ત કરી પરમપિતા કૈવલકર્તાને મળી શકે.

અકલ કલા નિજ આપ, કલા ધરી કારજ કરના;

કૈવલ કરુણા સંઘ, અહો ધન્ય અશરણ શરણા. પ

શબ્દાર્થ

અકલ = અકળ, કળી ન શકાય તેવી **કલા** = વિભૂતિ, અદ્ભુત શક્તિ **નિજ** = પોતે **આપ** = આપ, તમો **કલા** = અવતાર **ધરી** = ધારણ કરી **કારજ** = કાર્ય **કરના** = કરવા માટે **કૈવલ** = કૈવલ પતિ **કરુણા** = કરુણેશ, દયા, કૃપા **સંઘ** = સાંનિધ્ય, સાથે **અહો** = અરે, આશ્ચર્ય સૂચવતો ઉદ્દગાર **ધન્ય** = ધન્યવાદ **અશરણ શરણા** = નિરાધારના આધાર, અનાથને સહારો આપનાર, આશ્રયદાતા.

અનુવાદ

આપ કળી ન શકાય તેવી વિભૂતિ ધરાવતા હોઈ વિભૂતિ ધારણ કરીને આપે કાર્ય કરવા માટે અવતાર ધર્યો છે. આપ કૈવલકર્તાની કરુણા પામીને સાંનિધ્યમાં રહો છો. અહો ! હે, અનાથને આશરો આપનાર, આપને ધન્યવાદ છે.

ભાવાર્થ

પરમગુરુની કળી ન શકાય તેવી અકળ કળા છે, કૈવલકર્તાએ તેમને નવબુદ્ધિ અને સોળ વિભૂતિથી વિભૂષિત દિવ્યદેહે ધારણ કરાવીને અહીં

મોકલ્યા છે. કર્તાની આજ્ઞાથી તેઓ બ્રહ્માંડમાં અવતાર ધારણ કરીને પધાર્યા છે અને નાશવંત ઉપાસનામાં ભૂલા પડેલા જ્ઞાનથી અંધ અંશોને કર્તાપક્ષનો લક્ષ આપી જન્મ-મરણના ભવદુઃખમાંથી છોડાવવાના પરોપકારી કાર્ય માટે માનવદેહ ધારણ કર્યો છે. તેઓ હંમેશને માટે કરુણેશ કર્તાની પૂર્ણ કરુણા પામીને કૈવલધામમાં કર્તાના સાંનિધ્યમાં સદા રહે છે. એવા અનાથને આશરો આપનાર આશ્રયદાતાને અચરતબા ધન્યવાદ આપે છે.

તેયંગ નમો કુવેરાય, પરમગુરુ પુરુષ પુરંજન;
લીન મનુજ અવતાર, કારન જીનું ભવભય ભંજન. ૬

શબ્દાર્થ

તેયંગ = તેયંસિ, તેજસ્વી, પ્રભાવશાળી, પ્રતાપી નમો = નમસ્કાર, વંદન
કુવેરાય = કુવેરસ્વામી પરમગુરુ = પરમગુરુ પુરુષ = પુરુષાતન દેહ ધરાવતા
પુરંજન = અંજનરૂપ માયાથી પર લીન = લીધો, ધર્યો મનુજ = મનુષ્ય અવતાર = અવતરણ
કરન = કારણ જીનું = જેનું ભવભય = ભવદુઃખ ભંજન = ભાંગવા, નષ્ટ કરવા.

અનુવાદ

માયાથી પર, પ્રભાવશાળી અને પુરુષાતન દેહ ધરાવતા પરમગુરુ કુવેરસ્વામીને નમસ્કાર કરું છું. તેઓએ ભવદુઃખ ભાંગવાને માટે જ મનુષ્યનો અવતાર લીધો છે.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુનું સ્વરૂપ દૃષ્ટિ ઠરે તેવું પ્રભાવશાળી છે. તેઓ અંજનરૂપ માયાના પ્રભાવથી પર છે. તેવા પુરુષાતન દેહ ધરાવતા કુવેરસ્વામીને અચરતબા નમસ્કાર કરે છે. અંશોના જન્મ-મરણના ભવદુઃખને દૂર કરવા માટે પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યનો દિવ્ય દેહ ધારણ કરીને તેમણે અવતાર લીધો છે.

ધન્ય ધન્ય એહી ધરન, પરન પ્રસિદ્ધ પાવન પદ;
સુકિતમયે જુગ જંત, તંત દરશીત જુનું જુનું સદ. ૭

શબ્દાર્થ

ધન્ય ધન્ય = ધન્યવાદને પાત્ર એહી = આ ધરન = ધરતી, પૃથ્વી, ભૂમિ પરન = પડ્યા, ધર્યા પ્રસિદ્ધ = જગજાહેર, વિખ્યાત, જાણીતું પાવન = પવિત્ર, પુનિતકારી, સિદ્ધ પુરુષ પદ = ચરણ સુકિતમયે = પુણ્યશાળી, સત્કર્મી જુગ = જગતમાં જંત = માનવ તંત = સ્વરૂપ દરશીત = દર્શન જુનું જુનું = જેને જેને સદ = નક્કી, ખરેખર.

અનુવાદ

આ ધરતી ધન્યવાદને પાત્ર છે કે જગજાહેર એવા (પુરુષના) ચરણો પડ્યા છે. જેમણે જેમણે એવા સ્વરૂપનાં દર્શન કર્યાં છે, તેવા જગતના માનવ ખરેખર પુણ્યશાળી છે.

ભાવાર્થ

શેષનારાયણ જેને ધારણ કરીને રહ્યા છે, એવી ધરા ધન્યવાદને પાત્ર છે. કારણ કે પરમવિશેષ અંશોમાં પાટવી એવા કુવેરસ્વામી, કર્તાની આજ્ઞાથી જગતમાં આવીને દર્શનીય સ્વરૂપે પ્રગટ થઈ તેમનાં પવિત્ર ચરણો ધર્યાં છે. જેમણે એવા પ્રત્યક્ષ દિવ્ય ઘનશ્યામ સ્વરૂપનાં દર્શન કર્યાં હોય તેવા જગતના માનવી ખરેખર મહાન પુણ્યશાળી છે, તેમ અવશ્ય કહી શકાય.

પરમ પુનિત તેહી સંત સદા, જેહી રહત શરન ગત;
ઉગ્ર પુન્ય હરિજન મન, જુનુ ગ્રહિત અનિન રત. ૮

શબ્દાર્થ

પરમ = ઉત્તમ, અતિશય પુનિત = પવિત્ર, પાવનકારી તેહી = તેવા સંત = સંતપુરુષના સદા = હંમેશને માટે જેહી = જેઓ રહત = રહે છે શરન ગત = શરણાગત, શરણે, આશ્રિત ઉગ્ર = પ્રચંડ, તેજસ્વી પુન્ય = પુણ્યશાળી, સુભાગી હરિજન = સેવક, ભક્તજન, હરિનો ભક્ત મન = મન અંતઃકરણ જુનુ = જેમનું ગ્રહિત = ગ્રહણ કરે અનિન રત = અનિનપણે, પ્રેમ રાખીને, નમ્રતાપૂર્વક, આરત રાખીને.

અનુવાદ

જેઓ સદાને માટે શરણાગત રહે છે તેવા સંતપુરુષ અતિ પાવનકારી છે. વળી, જેઓ મનમાં અનિનતાપૂર્વક આરત ગ્રહણ કરે છે, તેવા ભક્તજન ઉગ્ર પુણ્યશાળી છે.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુનાં ચરણોમાં સદાને માટે શરણાગત થઈને નિવાસ કરે છે તેવા સંતપુરુષો પરમ પાવનકારી છે. વળી, જેમનાં મન અહર્નિશ અનિનતાપૂર્વકની ભક્તિ આદરીને કર્તાને મળવાની આરત ગ્રહણ કરી દિવ્ય પરમગુરુનાં સાંનિધ્યમાં સમર્પિત થઈને રહેતા હશે તેવા ભક્તજનો પણ ઉગ્ર પુણ્યશાળી છે.

ફરત ફરત એહી દીપ, ખંડ પુનિ દેશ નગર નર;
અતહી પૌઢ રતિવંત, રચિત જાંહાં ધામ સધર ધર. ૯

શબ્દાર્થ

ફરત ફરત = ફરતાં ફરતાં એહી = એ, અહીંના દીપ = દીપ, ટાપુ ખંડ = વિભાગ પુનિ = વળી દેશ = ક્ષેત્ર, મુલક નગરનર = નગરજનો અતહી = અત્યંત પ્રૌઢ = નિપૂણ, પાકટ, વિવેકી, પુખ્તાવાળા, પરિપક્વતા ધરાવતા રતિવંત = આરતવંત રચિત = રચ્યા, જાંહાં = જ્યાં, ત્યાં ધામ = તીર્થસ્થાન, પુણ્ય સ્થળ, પવિત્ર આશ્રય સ્થાન સધર = શક્તિમાન ધરાવતા, વિશાળ ધર = ધરા, પૃથ્વી.

અનુવાદ

અહીંના દીપ ખંડ અને દેશમાં ફરતાં ફરતાં જ્યાં અત્યંત પ્રૌઢ અને આરતવંત નગરજનો હતા, ત્યાંના નગરજનો માટે તે ધરા ઉપર વિશાળ પવિત્ર સ્થાન રચ્યાં છે.

ભાવાર્થ

પરમગુરુએ પૃથ્વી પરના સાત દ્વીપોમાં વિચરણ કર્યું છે. પ્રત્યેક દ્વીપના

ખંડ અને દેશના નગરોમાં સમર્પિત થઈને રહેવા વાળા એવા ભક્તિમાં અત્યંત પરિપક્વતા ધરાવતા અને કર્તાને મળવાની ઉત્કંઠાવાળા આરતવાન ઘણા મુમુક્ષુજનો હતા. તે ધરા ઉપર તેઓએ વિશાળ અને પવિત્ર તીર્થ સ્થાનની રચના કરી હતી. કુવેરસ્વામીએ જંબુદ્વિપમાં પણ એ જ રીતે સારસાનગરમાં ગુરુગાદીની સ્થાપના કરી છે.

**પ્રબલ પુનિત પરમેશ, વેશ ધરી વિશ્વ વિલાસેદુ;
સકલ સજન સુખદેન, બેન મહી ચેન પ્રકાશેદુ. ૧૦**

શબ્દાર્થ

પ્રબલ = અત્યંત, ઘણું જ સબળ, ઉગ્ર, પ્રચંડ **પુનિત** = પવિત્ર, પાવનકારી **પરમેશ** = ઈશ્વરોમાં મહાન, પરમેશ્વર **વેશ ધરી** = સ્વરૂપ ધારણ કરી **વિશ્વ** = જગત **વિલાસેદુ** = આનંદ કરાવે, મોજ કરાવે **સકલ** = તમામ **સજન** = સજજનો, ભક્તજનો **સુખદેન** = સુખ દેવા, સુખ આપવા **બેન** = વચન **મહી** = માં, અંદર **ચેન** = શાંતિ, લક્ષણ, ચિહ્ન, નિશાન, ઝંધાણ **પ્રકાશેદુ** = પ્રકટ થાય છે, જણાય છે.

અનુવાદ

અત્યંત પવિત્ર પરમેશ્વરનો વેશ ધારણ કરીને વિશ્વને આનંદ કરાવે છે. બધા સજજનોને સુખ દેનારી તેમની વાણીમાં આવા લક્ષણો જણાય છે.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુ અત્યંત પવિત્ર અને સર્વે ઐશ્વર્ય સહિત તમામ વિભૂતિથી વિભૂષિત સ્વરૂપ ધારણ કરીને પધાર્યા છે. તેમના શરણે આવેલા બધા અંશોને કર્તાપક્ષનું જ્ઞાન દર્શાવીને કર્તાના ધામનું અખંડ સુખ બક્ષિસ કરે છે. સગુણ-નિર્ગુણથી પર (તીત) એવા સકર્તાસિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરતા કૈવલજ્ઞાનના સત્સંગમાં તેમને શરણે આવેલા તમામ સંત અને સજજન ભક્તજનોને આનંદ કરાવતા હોઈ, તેમની વાણીમાં આ પ્રકારના લક્ષણો જણાઈ આવે છે.

પશુ પંખી વૃક્ષ વેલ, સહિત જીવ કીટ પતંગ ધર;
વસહુ નગ્ર જીનું નિકટ, હોહુ ગતિ અચર ચરાચર. ૧૧

શબ્દાર્થ

પશુ = ઢોર, જાનવર પંખી = પક્ષી, વિહંગમ વૃક્ષ = ઝાડ, તરુ વેલ = લતા, સહિત = સુધ્યાં જીવ = જંતુ, જીવાત કીટ = કીટાણુ પતંગ = પતંગિયા ધર = સહિત, વગેરે વસહુ = નિવાસ કરે, વસે, રહેનારા નગ્ર = નગર, ગામ જીનું = જેની નિકટ = નજીક હોહુ = થાય, થઈ ગતિ = કલ્યાણ, મોક્ષ, મુક્તિ અચર = સ્થિર, જડ, સ્થાવર ચરાચર = અસ્થિર, જંગમ, જડ અને ચૈતન, સમસ્ત સૃષ્ટિ.

અનુવાદ

પશુ, પક્ષી, વૃક્ષ, વેલ, જીવાત, કીટાણું, પતંગિયાં સહિતના જે સ્થાવર અને જંગમ જીવો કે જે નગરની નજીક નિવાસ કરે છે તેવા હરકોઈ મુક્તિને વર્યા હતા.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુ દ્વારા જે જે દ્વીપોમાં પવિત્રધામની રચના કરવામાં આવી તે સમયે તેમના પ્રગટ સ્વરૂપની કૃપા પામીને તેવા નગરની નજીક રહેનારા પશુ, પંખી, કીટ-પતંગની આઘ લઈ જંગમ જાતિના જીવો અને વૃક્ષો-વેલી સહિતના સ્થાવર જાતિના હરકોઈ ઘાટો મોક્ષ ગતિને વર્યા હતા.

દરસ પરસ નિશદિન, ધન તેહી જન પરમ મહાદ;
અમૃત વચન રસાલ, સુનિત નિજ મુખન શ્રવણ સદ. ૧૨

શબ્દાર્થ

દરસ = દર્શન પરસ = ચરણસ્પર્શ નિશદિન = સતત, રાત-દિવસ, હંમેશાં ધન = ધન્ય તેહી = તેવા જન = માનવી, ભક્તજન પરમ = આઘ મહાદ = મહાન, શ્રેષ્ઠ, પવિત્ર અમૃત વચન = અમૃતમય વચનો રસાલ = રસમય, આનંદ ઉપજાવે તેવું, રસિક સુનિત = સાંભળતા નિજ = પોતાના, તેઓના, સ્વ મુખન = મુખના શ્રવણ = કાન, કર્ણ સદ = નક્કી, સત્ય, સદાય.

અનુવાદ

તેવા જનોને ધન્યવાદ છે કે જેઓ આદ્ય અને મહાન પુરુષના સ્વમુખના અમૃતમય વચનો સદા કાને સાંભળે છે અને રાત-દિવસ દર્શન તેમજ ચરણસ્પર્શ કરે છે.

ભાવાર્થ

ચોક્કસપણે કહી શકાય કે એવા સંત અને ભક્તજનો ધન્યવાદને પાત્ર છે કે જેઓ આદ્ય અને મહાન કૈવલવેત્તાપુરુષના સ્વમુખેથી ઉચ્ચારાયેલા અમૃતમય વચનોને ધ્યાનપૂર્વક તેમના કાન દ્વારા સાંભળે છે. આ ઉપરાંત એવા મહાપુરુષનાં દર્શન કરવાનો તેમજ ચરણસ્પર્શ કરવાનો લહાવો રાત-દિવસ લે છે.

કરુણા કરન કટાક્ષ, કરહી નરનાર જેહુન પર;
લોક ચતુર્દશ માંહાંચ, તાય ઉતર્થત નહિ સરભર. ૧૩

શબ્દાર્થ

કરુણા = દયા કરન = કરવા કટાક્ષ = સાંકેતિક નજન કરહી = કરે નરનાર = સ્ત્રી-પુરુષો જેહુન પર = જેમના ઉપર લોક ચતુર્દશ = ચૌદ લોક માંહાંચ = માં, અંદર તાય = તેઓ ઉતર્થત = મૃત્યુલોક અને દેવલોક, ત્યાં અને અહીં નહિ = નથી સરભર = સરખામણી કરે તેવા, બરોબરિયા, સમાન.

અનુવાદ

જે સ્ત્રી-પુરુષો ઉપર કરુણા કરવા કટાક્ષ દ્રષ્ટિ કરે તો તેમના સમાન લોક ચતુર્દશ સહિતના દેવલોક અને મનુષ્યમાં કોઈ નથી.

ભાવાર્થ

જે સ્ત્રી-પુરુષો ઉપર દિવ્ય પરમગુરુ કરુણા કરવા માટે પોતાની સાંકેતિક કૃપામય દ્રષ્ટિથી નજર કરે, તેવા માનવો ખૂબ જ ભાગ્યશાળી હોય છે. કરુણાદ્રષ્ટિ પામનાર ભાગ્યવંત માનવીની સરખામણી ચૌદ લોક સહિતના દૈવીલોક અને મૃત્યુલોકમાં કોઈની સાથે થઈ શકે નહિ.

જીનું રજ ચરણ પ્રસેત, દહીત અગ કોટિ કલપ સત;
વસહુ સધામ સદાય, જાહી પદ દુવમ અટલ અત. ૧૪

શબ્દાર્થ

જીનું = જેમના રજ ચરણ = ચરણરજ પ્રસેત = સ્પર્શ, સ્પર્શ થાય દહીત = ભસ્મ, અગ = અજ્ઞાન, પાપ કોટિ કલપ = કરોડો કલ્પો સત = અસ્તિત્વ, સાચાપણું, સત્ય વસહુ = નિવાસ કરે સધામ = પોતાનું મૂળ સ્થાન સદાય = હંમેશાં, સર્વદા નિરંતર જાહી પદ = જે પદ દુવમ = નક્કી, મોક્ષ, ખરેખર અટલ = સનાતન, અમર, કાયમ અત = અધિકતર, ઘણું, સદાને માટે.

અનુવાદ

જેમની ચરણરજના સ્પર્શથી કરોડો કલ્પનું પાપ સાચે જ ભસ્મ થાય છે અને જે સદાને માટે સનાતન મોક્ષપદ છે તેવા પોતાના મૂળ સ્થાનમાં સર્વદા નિવાસ કરે છે.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુની ચરણરજનો સ્પર્શ થતાં જ કરોડો કલ્પોના સંચિત થયેલાં પાપો ખરેખર ભસ્મીભૂત થાય છે. જેથી અંશ કર્મહિન બનીને શુદ્ધ થયો હોવાથી સદાને માટે જે સનાતન મોક્ષપદ છે એવા પોતાના મૂળસ્થાન સમા કૈવલધામમાં સદાસર્વદા નિવાસ કરે છે. પછી તે અંશને મૃત્યુલોકમાં પાછા આવીને કદી પણ જન્મ ધારણ કરવો પડતો નથી.

જીનું જન ચરન પ્રતાપ, રજનકે એહી વિધિ અદ્ભુત;
તો સદ્ગુરુ મહિમાય, બનત ઈત કહી કીનું સમજુત. ૧૫

શબ્દાર્થ

જીનું = જે જન = જીવ, માનવ, ભક્ત ચરન = ચરણ પ્રતાપ = પ્રભાવ, પ્રભુત્વ, કૃપા, સામર્થ્ય રજનકે = રજનો એહી વિધિ = પ્રમાણે અદ્ભુત = અલૌકિક, આશ્ચર્યકારક તો = તો પછી સદ્ગુરુ = સદ્ગુરુ મહિમાય = મહિમા, મહાત્મ્ય, મહત્તા બનત = બની શકે ઈત = અહીં, મૃત્યુલોકમાં કહી = કહીને, કાંઈપણ કીનું = કોણ, કઈ રીતે સમજુત = સમજવું, વિવેચન, સમજાવવું તે.

અનુવાદ

જે જનો ઉપર ચરણરજનો અલૈકિક પ્રભાવ છે તે આ રીતે છે, તો પછી સદ્ગુરુની મહત્તાનું વિવેચન કહીને મૃત્યુલોકમાં કોનાથી બની શકે તેમ છે ?

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુની ચરણરજને જે જે મુમુક્ષુજનોએ સ્પર્શી છે તેનો અલૈકિક પ્રભાવ આ રીતે અગાઉ દર્શાવ્યા મુજબનો છે; તો પછી એવા સમર્થ પરમગુરુના મહિમાને યથાર્થ રીતે વિવેચન કરીને સમજાવવું તે મૃત્યુલોકમાં કોઈના થકી કાંઈપણ બની શકે તેમ નથી.

અતિ ગતિ અગમ અથાહ, થાહ બિનું પુરસ પુરેશા;
સતગુરુ સામ્રથ માંહી, રાહ જનું અકલ સુરેશા. ૧૬

શબ્દાર્થ

અતિ = ઘણો ગતિ = જ્ઞાન, સમજ અગમ = ગમ ન પહોંચે તેવી અથાહ = અથાગ, અમાપ, થાહ વગરનું થાહ = તાગ, અંત, સીમા, હદ બિનું = વગર, સિવાય પુરસ = પુરુષ પુરેશા = પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ, સર્વોપરી, પુરુષમાં ઈશ સતગુરુ = સદ્ગુરુ સામ્રથ = સમર્થ માંહી = માં રાહ = માર્ગ, પંથ જનું = જેમનો, જેઓનો, આપનો અકલ = કળી ન શકાય તેવા સુરેશા = દેવોનો રાજા, ઈન્દ્ર.

અનુવાદ

આપ સર્વે પુરુષોમાં ઈશ, થાહ સિવાયના અથાહ અને અતિ અગમ ગતિવાળા પુરુષ છો. સદ્ગુરુઓમાં સમર્થ એવા આપનો માર્ગ દેવોના રાજા ઈન્દ્રથી પણ અકળ છે.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુ સર્વે પુરુષોમાં ઈશ છે. વિશ્વમાં જેમના સામર્થ્ય અંગે કોઈ પણ વ્યક્તિ તાગ મેળવી શકે નહિ તેવા અથાહ છે. વળી, તેઓ મહાન અગમજ્ઞાનગતિ ધરાવતા પુરુષ છે. દેવોના રાજા ઈન્દ્રથી પણ કળી ન શકાય

તેવો પરમગુરુનો અકળ માર્ગ છે. તેઓ સમસ્ત ગુરુઓમાં સમર્થપુરુષ હોઈ તેમનો કાયમપંથ અવિનાશીપદને પ્રાપ્ત કરાવવાવાળો છે.

**કયા બરનું મતિ મંદ, છંદ સાહેબ સુકિત સમ;
નેતિ નેતિ જીનું લક્ષ, પક્ષ નહિ પાર નિગમ ગમ. ૧૭**

શબ્દાર્થ

કયા = કેવી રીતે **બરનું** = વર્ણવું **મતિ** = બુદ્ધિ **મંદ** = અલ્પ, નિસ્તેજ, શિથિલ
છંદ = અભિપ્રાય, વૃત્તાંત **સાહેબ** = માલિક, ધણી **સુકિત** = સત્કર્મ, સત્કાર્ય **સમ** = સમાન
નેતિ નેતિ = જેનો કોઈ અંત નથી **જીનું** = જેનો **લક્ષ** = જ્ઞાન, ઉદ્દેશ, ધ્યાન **પક્ષ** = તરફેણ
નહિ = નથી **પાર** = પરે **નિગમ** = વેદ **ગમ** = સમજ, જ્ઞાન.

અનુવાદ

જેમનું વૃત્તાંત માલિકના સુકિત સમાન હોઈ મારી મંદ બુદ્ધિથી કેવી રીતે વર્ણવું? જેમનો લક્ષ વેદથી પર હોઈ પક્ષ વગરના જ્ઞાન અંગે નેતિ નેતિ પોકારી છે.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુનું કરવામાં આવતું આ વૃત્તાંત માલિક કેવલકર્તાના ગુણગાન ગાવા માટે કરાતી સ્તુતિ સમાન હોવાથી અચરતબાની મંદ બુદ્ધિ કેવી રીતે યથાર્થપણે વર્ણન કરી શકે? જેમના દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલ અંશ-અંશીનો લક્ષ બ્રહ્માજી દ્વારા વદિત ચાર વેદોની સમજથી પર છે. તેમના દ્વારા દર્શાવેલ કર્તાપદનું સ્થાપન કરાતા સકર્તા સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન પક્ષા-પક્ષ રહિતનું હોઈ, તે પદ માટે વેદમાં પણ નેતિ નેતિ તરીકે પોકાર કરવામાં આવેલો છે.

**મમ ગતિ કુન ચલાય, ચકિત અહિપતિ ચતુરાનન;
સામ્રથ નહિ સરસત, મત મોદિત ગાય ન ગન. ૧૮**

શબ્દાર્થ

મમ = મારી **ગતિ** = પહોંચ, શક્તિ, જાણ, જ્ઞાન, માહિતી **કુન** = કેવી રીતે **ચલાય** = ચાલે, ઉપજે, પહોંચે **ચકિત** = આશ્ચર્ય, વિસ્મય, છક થઈ ગયેલા, તાજુબ **અહિપતિ** = શેષ નારાયણ **ચતુરાનન** = ચાર મુખવાળા બ્રહ્માજી **સામ્રથ** = સામર્થ્યવાન **નહિ** = નથી **સરસત** = સરસ્વતી **મત** = પક્ષ, અભિપ્રાય, બુદ્ધિ, ગતિ, ઉપદેશ, માન્યતા **મોદિત** = આનંદિત થઈ, પ્રસન્નતા પામેલ **ગાય** = કહે, કથે, ગાવા માટે, પ્રશંસા કરે **ન** = નહિ **ગન** = ગુણ, ગુણગાન.

અનુવાદ

શેષ નારાયણ અને ચાર મુખવાળા બ્રહ્માજી આશ્ચર્ય પામ્યા હોય તો મારી ગતિ કેવી રીતે ચાલે ? સરસ્વતીની બુદ્ધિ પણ પ્રસન્નતાથી ગુણગાન ગાવા માટે સામર્થ્યવાન નથી.

ભાવાર્થ

હજાર ફેણવાળા શેષનારાયણ અને ચાર મુખધારી બ્રહ્માજી પણ પરમગુરુનું યથાર્થ વર્ણન (વૃત્તાંત) કરતાં વિસ્મય પામ્યા છે. ઉપરાંત વિદ્યાની દેવી સરસ્વતીની મતિ પણ પ્રસન્નતાથી પરમગુરુના ગુણગાન ગાવા માટે સામર્થ્યવાન નથી, તો પછી અચરતબાની બુદ્ધિ યથાર્થપણે ગુણગાન કરવા માટે કેવી રીતે ચાલે ?

તબત્યે અજ અજમાલ, આઘ મધ્ય અંત પરાપર;
થકિત ભયે સબ સંત, અંત અનુભવી કવિ કુલ ધર. ૧૯

શબ્દાર્થ

તબત્યે = તેટલા માટે, તેથી **અજ** = બ્રહ્મા **અજમાલ** = અજાણ્યા **આઘ** = પ્રારંભ **મધ્ય** = પ્રસારો **અંત** = છેવટ **પરાપર** = પરાથી પર **થકિત** = થાક્યા **ભયે** = થયા **સબ** = બધા, તમામ **સંત** = સંતપુરુષ **અંત** = અંતે **અનુભવી** = અનુભવયુક્ત પુરુષ **કવિ** = કાવ્ય રચનારા **કુલ ધર** = બધા મળીને, સહિત, બધા જ.

અનુવાદ

આદ્ય, મધ્ય અને અંત રહિત અને પરાથી પણ પર છે. તેથી બ્રહ્મા પણ અજ્ઞાણ્યા રહ્યા છે. વળી, અંતે બધા જ સંત, અનુભવી, કવિ સહિત સૌ થાકી ગયા છે.

ભાવાર્થ

કર્તાનું પરમપદ આદ્ય, મધ્ય અને અંત એમ ત્રણે કાળથી રહિત છે. વળી, બાવન અક્ષરોની વાણી પણ ત્યાં પહોંચતી નથી. તેવું કર્તાપદ બ્રહ્મપદથી પણ પર આવેલું છે. જેથી ચતુરાનન બ્રહ્મા પણ તેવા અંતિમ પદથી અજ્ઞાણ્યા રહ્યા છે. ઉપરાંત બ્રહ્મજ્ઞાની, બ્રહ્મવેત્તા, બ્રહ્મદર્શી અને અનુભવી પરમહંસ પુરુષો સહિત બધા જ સંત-પુરુષો તથા કવિની આદ્ય લઈ તમામ (વિદ્વાનો) તે પદનો થાહ મેળવવામાં થાકી ગયા છે.

જેહી જીનું બુધ અનુસાર, સાર ગ્રહી પયેહુ પરમ સુખ;
કંચિત લહી અચરત બાઈ, ગુરુકી ગુરુ સનમુખ. ૨૦

શબ્દાર્થ

જેહી = જેટલી જીનું = જેની બુધ = બુદ્ધિ, મતિ અનુસાર = પ્રમાણે સાર = સત્ત્વ
ગ્રહી = ગ્રહણ કરી પયેહુ = પામ્યા પરમ સુખ = શ્રેષ્ઠ સુખ કંચિત = જરાક, સહેજ, થોડું
લહી = ગ્રહી અચરતબાઈ = અચરતબા ગુરુકી = ગુરુની ગુરુ સનમુખ = ગુરુના સન્મુખ.

અનુવાદ

જેની જેટલી બુદ્ધિ તે પ્રમાણે સાર ગ્રહીને પરમસુખ પામ્યા છે. ગુરુની સન્મુખ રહીને અચરતબા પણ કિંચિત ગુઢની ગતિ ગ્રહી શક્યાં છે.

ભાવાર્થ

વિશ્વમાં થઈ ગયેલા જ્ઞાની મહાપુરુષો પોત પોતાની બુદ્ધિ-ક્ષમતા હતી તે પ્રમાણે તેઓ જ્ઞાનનો સાર ગ્રહણ કરી પરમસુખ પામ્યા છે. જ્યારે અચરતબા પણ ગુરુ દ્વારા કથેલ અથાગ કૈવલજ્ઞાનમાંથી કિંચિત ગ્રહણ

કરીને પરમગુરુને સમર્પિત થઈ કૃપાવંત બની ગુરુની સન્મુખ રહ્યાં છે.

ગુરુ પરમ લખ પરમ, દેત નિજ આપ વિચારન;
પુનિ નિજ પદ કૈવલ, લખાવન કુલ કરતારન. ૨૧

શબ્દાર્થ

ગુરુ પરમ = પરમગુરુ લખ પરમ = પરમલક્ષ દેત = આપે, દે
નિજ આપ = પોતાનું સ્વસ્વરૂપ વિચારન = ચિંતા-ફિકર, કાળજી, નિશ્ચય પુનિ = વળી
નિજપદ = આદિ પદ, મૂળ પરમપદ કૈવલ = કૈવલકર્તા લખાવન = દર્શાવે, જણાવે, ઓળખાવે
કુલ કરતારન = સમસ્તના સર્જનહાર, સર્વના કર્તા.

અનુવાદ

પરમગુરુ પરમલક્ષ આપીને નિજ સ્વસ્વરૂપનો નિશ્ચય કરે છે. વળી, જે સર્વના સર્જનહાર છે, એવા કૈવલકર્તાના નિજ પદને ઓળખાવે છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્માંડમાં પરમગુરુના પ્રાગટ્ય (અવતરણ) પાછળનો એક જ ઉદ્દેશ છે કે તેઓ નાશવંત ઉપાસનામાં ભૂલા પડેલા અંશોને સકર્તાપદનો પરમલક્ષ આપી નિજ ચૈતન્યઅંશસ્વરૂપનો નિશ્ચય કરીને દર્શાવે છે. સાથે સાથે બ્રહ્મભૂમિકામાં રચના પામેલી સર્વ રચનાના જે સર્જન કરવાવાળા છે, એવા કૈવલકર્તાના નિજ પરમપદની માહિતી આપીને સાચા સર્જનહારને ઓળખાવે છે.

(સાખી)

એહી નિજ મંગલાચરનન, ગ્રંથ કરન જીનું આઘ;
અચરત રત ગુરુ પરમકી, પરહરી અખિલ ઉપાઘ. ૨૨

શબ્દાર્થ

એહી = આ નિજ = મૂળ મંગલાચરનન = મંગલાચરન ગ્રંથ = ગ્રંથની

કરન = રચના કરવી તે **જનું** = જેની **આઘ** = પ્રારંભ, શરૂઆત, પહેલાં **અચરત** = અચરતબા
રત = લીન, આસક્ત, પ્રીતિ, સ્નેહ **ગુરુ પરમકી** = પરમગુરુની **પરહરી** = ત્યજીને, છોડી દઈને
અમિલ = સંપૂર્ણ, સઘળી, બધી **ઉપાઘ** = ઉપાધી, જંજળ.

અનુવાદ

આ નિજ મંગલાચરણની ગ્રંથ રચના કરતાં પહેલાં રચના કરી છે. સઘળી ઉપાધી ત્યજીને અચરતબા પરમગુરુમાં લીન બન્યાં છે.

ભાવાર્થ

“આશ્ચર્ય સાગર” ગ્રંથની રચનાના પ્રારંભમાં સ્તુતિ બાદ જેની રચના કરવામાં આવી તે આ મૂળ મંગલાચરણ છે. બ્રાહ્મણકુળનાં અચરતબા કુળની મર્યાદા તેમજ સંસારની તમામ પ્રકારની (સઘળી) ઉપાધી ત્યજીને દિવ્ય પરમગુરુના પ્રગટ ઘનશ્યામ સ્વરૂપમાં લીન બની અત્યંત સ્નેહપૂર્વક સમર્પિત થયાં છે.

સ્તુતિ વિનયે સક્રતસિદ્ધાંત

સ્કંધ ૧

પરમગુરુ કર્તા નિજ, એ દૃઢ નેમ અદાગ;
જુગલ ચરન પંકજ સદા, મમ ચિત્ત અલિ અનુરાગ. ૧

શબ્દાર્થ

પરમગુરુ = પરમગુરુ કર્તા = સર્જનહાર નિજ = મૂળ, આદિ એ = એવી દૃઢ = મક્કમ
નેમ = નિયમ, નિર્ધાર, આશય અદાગ = નિષ્કલંક, પવિત્ર, શાંતિ છે જુગલ = બે, બંને
ચરન પંકજ = ચરણકમળ સદા = હંમેશાં, સર્વદા મમ = મારું ચિત્ત = ચિત્ત અંતઃકરણ
અલિ = ભ્રમર, ભમરો અનુરાગ = પ્રીતિ, અનુરાગ, ગાઢ સ્નેહ, લગની.

અનુવાદ

નિષ્કલંકપણે એ મક્કમ નિર્ધાર છે કે પરમગુરુ નિજકર્તા છે. જેથી તેઓના
બંને ચરણકમળમાં ભમરાની જેમ મારું ચિત્ત સદાને માટે અનુરાગી રહે છે.

ભાવાર્થ

હકીકતમાં તો દિવ્ય પરમગુરુનું મૂળ અને આદિ-અનાદિ
ચિદાકારસ્વરૂપ જ નિજકર્તારૂપે છે, એવો અચરતબાનો મક્કમ નિર્ધાર
છે, એવું નિષ્કલંકપણે તેઓ જણાવે છે. તેમનું ચિત્ત સદાને માટે
ભમરાની જેમ પરમગુરુનાં બંને ચરણકમળમાં આસક્તિ ધારણ કરીને
રહેલું છે.

સો ચિત્ત અલિ અનુરાગકે, ઓરું ફલ સંત સમાગ;
ઉમડે એક હી કાલમેં, તબ હમ ભઈ સોહાગ. ૨

શબ્દાર્થ

સો = તે ચિત્ત = ચિત્ત અંતઃકરણ અલિ = ભ્રમર, ભમરો અનુરાગકે = આસક્તપણાના ઓરું = અને ફલ = ફળ, લાભ, ફાયદો સંત સમાગ = સંતોનો સમાગમ ઉમડે = ભરતી આવવી, ઉછળવું, જુવાળ ચઢવો, જમાવટથી એકઠું થવું એક હી = એક જ કાલમેં = સમયે, સમયમાં તબ = ત્યારે હમ = હું ભઈ = થઈ સોહાગ = સૌભાગ્ય, સોહાગીન.

અનુવાદ

તે અનુરાગપૂર્વકનું ભમરા જેવું ચિત્ત અને સંતોનો સમાગમ - એમ બંનેનું ફળ એક જ સમયમાં એકઠું થયું, ત્યારે હું સોહાગી બની.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુના ચરણકમળમાં ભમરાની આસક્તિપણાની જેમ અચરતબાના ચિત્તની સમર્પિતતા તથા મંદિરમાં નિવાસ કરતા જ્ઞાની અને ભાગ્યવંત સંતપુરુષો સાથેના સત્સંગ, એમ બંનેનાં ફળ એક જ સમયમાં એકઠાં થયાં. આ પ્રમાણેનો યોગ થતાં અચરતબા પોતાની જાતને સોહાગી તરીકે સ્વીકારીને ધન્યતા અનુભવવા લાગ્યાં.

સોહાગન ગુરુ પરમકી, અરપીત તન મન પ્રાણ;

અબ કછુ ગુણ ગાવા ગતિ, પ્રેરેહુ કૃપા નિદાન. ૩

શબ્દાર્થ

સોહાગન = સૌભાગ્ય ગુરુ પરમકી = પરમગુરુની અરપીત = સમર્પિત કરીને, અર્પિત કરી તન = શરીર મન = મન અંતઃકરણ પ્રાણ = જીવ, આત્મા, પ્રાણાયામ, શ્વાસ અબ = હવે કછુ = કાંઈક, થોડા ગુણ ગાવા = ગુણગાન ગાવા ગતિ = શક્તિ, બળ પ્રેરેહુ = આપવું, ઉત્તેજન, પ્રોત્સાહન, પ્રેરણા કરવી તે કૃપા નિદાન = કૃપાનિધાન, કૃપાનિધિ.

અનુવાદ

તન, મન અને પ્રાણ સમર્પિત કરીને પરમગુરુની સોહાગણ બની છું તો હે કૃપાનિધાન ! હવે કંઈક ગુણ ગાવા માટે શક્તિની પ્રેરણા કરો.

ભાવાર્થ

તન, મન અને પ્રાણ એ બધું જ દિવ્ય પરમગુરુના ચરણોમાં સમર્પિત કરીને અચરતબા પરમગુરુના સોહાગણ બન્યાં છે. જેથી અચરતબા કૃપાનિધિ પાસેથી હવે થોડા ઘણા પણ ગુણગાન ગાવા માટેની શક્તિ પ્રદાન કરવાની આશા રાખે છે અર્થાત્ ગુણગાન કરી શકે તેવી શક્તિ (ગતિ) આપવા માટે વિનંતી કરે છે.

બ્રહ્મજોનકી જાયના, ઉત્તમ કુલ અભિશેશ;
સો અભિમાન હની હરિ, નિરમલ કરો નરેશ. ૪

શબ્દાર્થ

બ્રહ્મજોનકી = બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિની જાયના = જન્મેલી ઉત્તમકુલ = ઉત્તમ કુળ, સૌથી ચડિયાતા કુળનું અભિશેશ = અભિમાન, ગર્વ સો = તે અભિમાન = ગર્વ હની = હણીને, નાશ કરીને હરિ = પ્રભુ નિરમલ = નિર્મળ, શુદ્ધ, પવિત્ર કરો = કરો નરેશ = નરપતિ.

અનુવાદ

બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિમાં જન્મેલી હોઈ ઉત્તમ કુળનું અભિમાન છે. હે હરિ ! હે નરપતિ ! તે અભિમાનને દૂર કરી નિર્મળ કરો.

ભાવાર્થ

અચરતબા બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિમાં જન્મેલાં હોવાથી દેહના ગુણ મુજબ તેમનામાં ઉત્તમકુળનું સ્વાભિમાન હોય તે સ્વાભાવિક છે. તેથી તેઓ નરપતિ સમાન દિવ્ય પરમગુરુને તેમનું દેહાભિમાન દૂર કરીને નિર્મળતા પ્રદાન કરવા માટે પ્રાર્થના કરે છે. જેથી તેઓ નિરાભિમાની બનીને ભક્તિ કરી શકે.

મેં અબલા તનુ પખનકી, અનીનપણે નિજ દાસ;
ઉભયે પદ પ્રણિપતનકી, કરનકી ચરણ નિવાસ. ૫

શબ્દાર્થ

મેં = હું અબલા = સ્ત્રી, નારી, અલ્પ બળવાળી તનુ = શરીર પખનકી = પક્ષે, તરફે, સંબંધે અનીનપણે = વિનમ્રતાપૂર્વક નિજ = આપની, આદિ દાસ = સેવિકા ઉભયે પદ = બંને ચરણોમાં પ્રણિપતનકી = નમસ્કાર, પ્રણામ, વંદન કરનકી = કરવાની ચરણ = પગ નિવાસ = આશ્રય, મુકામ.

અનુવાદ

હું શરીર સંબંધથી સ્ત્રી છું, પરંતુ વિનમ્રતાપૂર્વકની નિજ દાસ છું. તેથી ચરણકમળમાં નિવાસ કરવાની ઈચ્છાથી બંને ચરણોમાં નમસ્કાર કરું છું.

ભાવાર્થ

ઉત્તમ (ઉચ્ચ) કુળમાં જન્મ્યા છતાં અચરતબા શરીર સંબંધે જોતાં પોતાને અલ્પ બળવાળી-સ્ત્રી માને છે. તેમ છતાં સંપૂર્ણ દાસત્વભાવ ધારણ કરીને વિનમ્રતાપૂર્વક નિજદાસી તરીકે પોતાને ઓળખાવે છે. દિવ્ય પરમગુરુના ચરણકમળમાં સદાને માટે નિવાસ કરવાની ભાવનાથી તેઓ બંને ચરણોમાં શીશ ઝુકાવીને નમસ્કાર કરે છે.

કોટી જન્મ જુગ જુગનકી, મેં નિજ અંશ તુમાર;
સામ્રથ તુમસે ક્યા છપી, રાખન સદા લાહાર. ૬

શબ્દાર્થ

કોટી = કરોડો જન્મ = જન્મ જુગ જુગનકી = યુગોના યુગોની મેં = હું નિજ = આદિ, મૂળ અંશ = અંશ તુમાર = તમારી સામ્રથ = સામર્થ્યવાન તુમસે = તમારાથી ક્યા = શું છપી = છૂપું, છાનું, ગુપ્ત રાખન = રાખો છો, રાખવું સદા = કાયમ, હંમેશાં લાહાર = જૂથમાં, પંક્તિમાં, સમૂહમાં.

અનુવાદ

કરોડો જન્મો અને યુગોના યુગોથી હું તમારો નિજ અંશ છું. હે સામર્થ્યવાન ! તે તમારાથી ક્યાં છાનુ છે ? માટે હંમેશાં તમારા જૂથમાં જ રાખો.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે અંશ તરીકે તેમનો પરમગુરુ સાથેનો નાતો (સંબંધ) તો આદિનો છે. કરોડો જન્મો અને યુગોના યુગોથી તેઓ કર્તાના આદિ અંશ તરીકે રહેલાં છે. જેથી, તેઓ સામર્થ્યવાન પુરુષને સદાને માટે સમર્પિત ભક્ત સમાજના જૂથમાં જ રાખવા વિનંતી કરે છે. કારણ કે પરમગુરુ સજાણ પુરુષ હોઈ તેમનાથી કાંઈ પણ છાનું રહેલું નથી.

લાહાર રાખન નિરવાહન, કરન તમો કિરતાર;
મેં નચંત લઘુ બાલસે, તુમ જનુની રખવાર. ૭

શબ્દાર્થ

લાહાર = સાથે રાખન = રાખવું નિરવાહન = નિર્વાહ, ગુજારો, ગુજરાન કરન = કરો છો તમો = તમો કિરતાર = પ્રભુ, કર્તા મેં = હું નચંત = ચિંતામુક્ત લઘુ = નાનું બાલસે = બાળક તુમ = તમો જનુની = જનની, જન્મદાયિની, માતા રખવાર = રખેવાળ, પાલક, રક્ષક.

અનુવાદ

હે પ્રભુ ! સાથે રાખીને તમો ગુજારો કરો, કારણ કે તમો પાલક માતાની જેમ છો, જ્યારે હું ચિંતામુક્ત નાનું બાળક છું.

ભાવાર્થ

અચરતબા દિવ્ય પરમગુરુને પ્રભુ તરીકે ઉદ્બોધન કરીને તેમના જૂથમાં રાખવા તેમજ તેમનું ગુજરાન કરવા માટે વિનંતી કરે છે. વળી, જેમ માતા પોતાના બાળકની રક્ષક હોય છે તેમ અચરતબા પોતાને ચિંતામુક્ત નાનું બાળક છે તેમ જણાવી પરમગુરુને જન્મદાયિની અને પાલકમાતા તરીકે સંબોધીને પોતાનું રક્ષણ કરવા માટે કહે છે.

જોરી પાણ્ય અબ જાયહુ, બકસો ગરીબ નવાજ;
સરલ કરો શુદ્ધ બુદ્ધ મમ, ઉચરેહુ ગ્રંથ અગાજ. ૮

શબ્દાર્થ

જોરી = જોડી પાણ્ય = હાથ અબ = હવે જાયહુ = આજીજી કરવી, માંગણી કરવી
બકસો = બક્ષિશ કરો ગરીબ નવાજ = ગરીબોના બેલી સરલ = ઉદારતા, ખુલ્લા દિલથી,
નિષ્કલંક, નિખાલસ કરો = કરો શુદ્ધ = નિર્મળ બુદ્ધ = બુદ્ધિ મમ = મારી ઉચરેહુ = ઉચ્ચાર
કરું ગ્રંથ = ગ્રંથ અગાજ = ગર્જનાયુક્ત, મોટા આવજે.

અનુવાદ

હાથ જોડીને આજીજી કરું છું કે હવે હે ગરીબ નવાજ ! ઉદારતા રાખીને
મારી બુદ્ધિ શુદ્ધ કરી એવી બક્ષિશ કરો કે ગર્જનાયુક્ત ગ્રંથનું ઉચ્ચારણ કરી શકું.

ભાવાર્થ

અલ્પજ્ઞાન ધરાવતા એવા અચરતબા બે હાથ જોડીને ગરીબોના બેલી
(રક્ષક) એવા દિવ્ય પરમગુરુને આજીજી કરે છે કે હવે ખુલ્લા દિલથી તેમના
ઉપર કૃપા કરીને એવી બક્ષિશ કરવાનું કહે છે જેથી તેમની બુદ્ધિ શુદ્ધ થાય
અને તેઓ ગ્રંથનું ગર્જનાયુક્ત રીતે ઉચ્ચારણ કરી શકે.

જ્ઞાન ધ્યાન વિજ્ઞાન લેહુ, અનુભવ ગુણ ભંડાર;
વસહુ નાથ મમ હર્દે તબ, ગ્રંથ હોય શુભ સાર. ૯

શબ્દાર્થ

જ્ઞાન = સમજણ ધ્યાન = ચિંતન, મનન, સ્મરણ, સ્મૃતિ વિજ્ઞાન = સવિશેષ
સમજણ, ઉચ્ચ પ્રકારનું જ્ઞાન, વિશિષ્ટ પ્રકારનું આધ્યાત્મિક જ્ઞાન લેહુ = પામવું, મેળવવું
અનુભવ = પ્રતીતિ, પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, ઈન્દ્રિયગમ્ય પરિચય ગુણ = લક્ષણ, પ્રાકૃતિક ધર્મ
ભંડાર = ખજાનો, લેખસંગ્રહ વસહુ = નિવાસ, બિરાજમાન નાથ = માલિક, પતિ
મમ = મારા હર્દે = હૃદયમાં તબ = ત્યારે, ત્યારપછી ગ્રંથ = ગ્રંથ હોય = થાય
શુભ સાર = સુભારંભ, શ્રેયરૂપ સાર, કલ્યાણકારી ઉદ્દેશ, મંગલકારી હેતુ.

અનુવાદ

હે નાથ ! મારા હૃદયમાં બિરાજમાન થાઓ કે જેથી (ત્યારપછી) મંગલકારી ઉદ્દેશથી
ધ્યાન અને વિજ્ઞાનને પામી અનુભવ તથા ગુણોના ભંડારવાળા ગ્રંથની રચના થાય.

ભાવાર્થ

અચરતબા દિવ્ય પરમગુરુને પોતાના હૃદયમાં બિરાજમાન થવા માટે આવાહન કરે છે, કારણ કે મંગલકારી ઉદ્દેશથી તેઓ જ્ઞાન, ધ્યાન અને વિજ્ઞાન પામી અનુભવો તથા ગુણોથી ભરપૂર ખજાનાવાળો ગ્રંથ રચવાનો પ્રારંભ કરી શકે.

અંગ અંગ વિવિધી વિધ, અરથ બોધ સુવિચાર;
ભિન્ન ભિન્ન ભવ લહેતહુ, હોય અનુભવ વિસ્તાર. ૧૦

શબ્દાર્થ

અંગ અંગ = દરેક પેટા વિભાગ વિવિધી વિધ = વિધવિધ પ્રકારના, જુદી જુદી જાતના, તરેહ તરેહ રીતના અરથ = અર્થ, સાર, તાત્પર્ય, અભિપ્રાય બોધ = ઉપદેશ સુવિચાર = સારા વિચાર, ઉત્તમ, મનોરથ, શ્રેષ્ઠ સંકલ્પ ભિન્ન ભિન્ન = અલગ અલગ ભવ = સંસાર, જગત, દુનિયા લહેતહુ = જાણે, પીછાણે, પ્રાપ્ત કરે હોય = થાય અનુભવ = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન વિસ્તાર = મોટા પ્રમાણમાં ફેલાવો, વધારો.

અનુવાદ

જેમાં વિધ વિધ પ્રકારના પેટા વિભાગો અને અર્થબદ્ધ ઉપદેશ સહિત ઉત્તમ મનોરથ હોય. દુનિયાના જુદા જુદા પ્રકારના માનવો જાણે જેથી અનુભવનો વિસ્તાર થાય.

ભાવાર્થ

અચરતબાની ઉત્કંઠા છે કે આ ગ્રંથ રચવામાં આવે કે જેમાં વિધ વિધ પ્રકારની માહિતીવાળા પેટા વિભાગ હોય, તેમજ અર્થબદ્ધજ્ઞાનનો ઉપદેશ હોય. જેથી વાંચનારના મનમાં ઉત્તમ વિચારોનો પ્રાદુર્ભાવ થાય. વળી, સંસારના અર્થાર્થી, જિજ્ઞાસુ, વિષયી અને મુમુક્ષુ એમ બધા જ પ્રકારના માનવો વિશિષ્ટ જ્ઞાનને જાણે જેથી તેઓના અનુભવમાં વધારો થાય.

અતહી વિનોધ કરન જન, ગાવહુ સોહી ગુણગ્રામ;
કહે અચરત એહી ગ્રંથકે, અચરતસાગર નામ. ૧૧

શબ્દાર્થ

અતહી = જેખી, આથી, જેના કારણે વિનોધ = આનંદ, ખુશી, મોજ કરન = કરે
જન = માનવો ગાવહુ = કથન કરું, રચના કરું સોહી = તે, એવા ગુણગ્રામ = ગુણગાન,
પ્રશંસા, વખાણ કહે = કહે છે અચરત = અચરતબા એહી = આ ગ્રંથકે = ગ્રંથનું
અચરતસાગર = આશ્ચર્યનો સાગર નામ = નામ, સંજ્ઞા.

અનુવાદ

એવા ગુણગાન ગાઉં કે જેના કારણે માનવો આનંદ કરે. અચરતબા કહે છે
કે આ ગ્રંથનું નામ અચરતસાગર છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા આ ગ્રંથની રચના કરીને એવા પદના ગુણગાન કરવા માટે
આતુર છે કે જેના કારણે દુનિયાના બધા જ પ્રકારના જીવાત્માઓ જ્ઞાન
સમજીને હૃદયમાં આનંદની લાગણી અનુભવે અને આશ્ચર્યચકિત થાય.
અચરતબા કહે છે કે આવા અગાધજ્ઞાનનો ભંડાર દર્શાવતા આશ્ચર્યોવાળા
આ ગ્રંથનું નામ “અચરતસાગર ગ્રંથ” છે.

જેહી ગ્રંથ અચરત નિધિ, જ્ઞાન રતન ભર સાર;
મરજીવા કોઈ મહાજન, લેવહી તત્વ વિચાર. ૧૨

શબ્દાર્થ

જેહી = જેથી, જે ગ્રંથ = ગ્રંથ અચરત = આશ્ચર્ય, વિસ્મય, અચંબો, તાજુબગી,
અચરજ નિધિ = ભંડાર, દરિયો, સમુદ્ર જ્ઞાન = જ્ઞાન, સમજ રતન = રત્ન ભર સાર =
સારથી ભરપૂર મરજીવા = મરણની દરકાર રાખ્યાં વિના કામ કરનાર વ્યક્તિ, મૃત્યુથી ન
ડરનાર કોઈ = કોઈક મહાજન = મહાન પુરુષ, પરાક્રમી માણસ, મોટો પ્રતિષ્ઠિત માનવ,
લેવહી = લે, મેળવે, જાણે, પામે તત્વ વિચાર = તત્ત્વજ્ઞાનનો વિચાર.

અનુવાદ

જે ગ્રંથ આશ્ચર્યનો સાગર સમાન જ્ઞાનના સારરૂપી રત્નથી ભરપૂર હોય, તેથી કોઈ મહાપુરુષ મરજીવા બનીને તત્ત્વજ્ઞાનનો વિચાર કરી પામી શકે.

ભાવાર્થ

અચરતબા એવા ગ્રંથની રચના કરવા માગે છે કે જેમાં વિવિધ પ્રકારના આશ્ચર્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવે. જેથી “આશ્ચર્યોનો સાગર” તરીકે ગ્રંથ પ્રસિદ્ધિ પામે. વળી, તે ગ્રંથ જ્ઞાનના સારાંશરૂપી રત્નોથી ભરપૂર હોય જેથી કોઈ જ્ઞાનપિપાસુ મહાપુરુષ મરજીવા બનીને તેમાં ઊંડા ઉતરે. જેના કારણે સારરૂપી રત્નો પ્રાપ્ત કરીને તેઓ જગતના અન્ય જીવો સાથે તત્ત્વજ્ઞાનનો વિચાર વિમર્શ કરી શકે.

તત્ત્વ વિચાર વિલોકકે, સુરત નુરત કરી સ્થિર;

નિજ જનકુ દરશાયકે, વરતાવન સુખ શિર. ૧૩

શબ્દાર્થ

તત્ત્વ = તત્ત્વજ્ઞાન વિચાર = વિચારીને વિલોકકે = અવલોકન કરી સુરત = સુરતા નુરત = નુરતા કરી = કરીને સ્થિર = સ્થંભન, સ્થાયી નિજ = આપ, સ્વ, સામાન્ય જનકુ = જનને, માનવીને, વ્યક્તિને દરશાયકે = દર્શાવીને, દૃશ્યમાન થાય વરતાવન = વર્તાવવા, પરભાવવા, જણાવવા સુખ શિર = શ્રેષ્ઠ સુખ, સર્વોપરી સુખ.

અનુવાદ

તત્ત્વને વિચારી અવલોકન કરીને સુરતા-નુરતાને સ્થિર કરી શકે તો તેવા નિજ જનને શ્રેષ્ઠ સુખના દાતા દર્શાય તેમજ પરભાય.

ભાવાર્થ

ગ્રંથના અભ્યાસુ એવા મરજીવા બનેલા મહાપુરુષોએ સુરતા અને નુરતાનો એકતાર કરી નાશિકાના અગ્ર ભાગે વૃત્તિ સ્થિર રાખી તત્ત્વજ્ઞાનનો વિચાર કરી સ્વયં અવલોકન કરવું જોઈએ. જેથી નિજ જન એવા જ્ઞાની અને

અનુભવી પુરુષો પોતાના અનુભવથી હંગની એકતા સાધીને ચૈતન્યઅંશને મેળવવા પાત્ર કર્તાપદનું જે અંતિમ અને શ્રેષ્ઠ સુખ છે તેવા સુખના દાતાને દર્શી તેમજ સ્પર્શી શકે છે.

જો સુખ સજન સમોહકુ, સુનત ગ્રંથ એહી સાર;
દુરલભ અજ અહિપતિનકુ, પુનિ ભવ સરી ભરથાર. ૧૪

શબ્દાર્થ

જો = તે, જો, જે સુખ = તૃપ્તિ, તન, મનને શાંતિ, ચેન, નિરાંત અપાવનારો અનુભવ સજન = સજન, ભક્તજન સમોહકુ = સમૂહને, જૂથને સુનત = સાંભળતાં, શ્રવણ કરતાં ગ્રંથ = ગ્રંથ એહી = આ સાર = સત્ત્વ, સારાંશ દુરલભ = મળવું મુશ્કેલ, દુર્લભ, દુષ્પ્રાપ્ય અજ = બ્રહ્મા અહિપતિનકુ = શેષ નારાયણ પુનિ = વળી ભવ = શંકર, મહેશ સરી ભરથાર = વિષ્ણુ.

અનુવાદ

તેવું જ સુખ આ ગ્રંથના સારને શ્રવણ કરનાર સજનનોના સમૂહને મળશે. જે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને વળી શેષ નારાયણને દુર્લભ છે.

ભાવાર્થ

કર્તાપદનું જે અખંડસુખ છે તે જ સુખ આ “આશ્ચર્યસાગર” ગ્રંથના સારને શ્રવણ કરનાર સંત અને ભક્તજનોના સમૂહને પણ પ્રાપ્ત થશે. દેવી સ્વરૂપોમાં મહાન ગણાતા એવા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ અને શેષનારાયણને પણ આ અખંડસુખ પ્રાપ્ત થવું અત્યંત દુર્લભ છે.

ઓરુ ઈન્દ્રાદિક સુરસર, નરકી કુન ગનિત;
અતિ અથાહ પતિ પરમકી, ગાથા ગુણ અગણિત. ૧૫

શબ્દાર્થ

ઓરુ = અને, વળી ઈન્દ્રાદિક = ઈન્દ્રની આઘ લઈ સુરસર = સર્વે દેવી ગણ

નરકી = પુરુષોની **કુન** = શી **ગનિત** = ગણતરી, વિશાત **અતિ** = અત્યંત, ઘણું **અથાહ** = થાહ ન પામી શકાય તેવું **પતિ પરમકી** = પરમપતિની **ગાથા ગુણ** = ગુણગાનની કથા **અગણિત** = ગણી ન શકાય તેવું, બેશુમાર.

અનુવાદ

વળી, ઈન્દ્રાદિકની આઘ લઈ સર્વે દૈવીપુરુષોની શી વિશાત ? એવા પરમપતિની અતિ અથાહ અને અગણિત ગુણ ગાથા છે.

ભાવાર્થ

અખંડસુખ પ્રાપ્ત કરવું તે મહાદેવોને જો દુર્લભ હોય તો પછી સર્વે દૈવીપુરુષોની આઘ લઈ દેવોના અધિપતિ એવા ઈન્દ્રની શી વિશાત ? અર્થાત્ પરમપદને પામવું તે તેમના માટે પણ અતિ દુર્લભ છે. એવા પરમપતિની અતિ અથાહ અને પાર ન પામી શકાય તેવી અવર્ણનીય અને અગણિત ગુણ ગાથા આ ગ્રંથમાં સમાયેલી છે.

ભવ ઉત્પન અબલગ લ્યેહુ, કીનેહુ ગ્રંથ અપાર;
નિગમ લક્ષ ગમ ગર્ભિતવ, છેવટ બ્રહ્મ આધાર. ૧૬

શબ્દાર્થ

ભવ = દુનિયા, **સૃષ્ટિ ઉત્પન** = ઉત્પન્ન **અબલગ લ્યેહુ** = અત્યાર સુધી **કીનેહુ** = કરવામાં આવ્યા, રચાયા **ગ્રંથ** = ગ્રંથ **અપાર** = અનેક, ઘણા, અસંખ્ય **નિગમ** = વેદ **લક્ષ** = ઉદ્દેશ, અંતિમ નિર્ણાયક પદ **ગમ** = જ્ઞાન **ગર્ભિતવ** = ગર્ભિત રીતે **છેવટ** = અંતિમ **બ્રહ્મ** = સચરાચર વ્યાપક બ્રહ્મ પ્રકાશ **આધાર** = ટેકો, અવલંબન.

અનુવાદ

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિથી લઈને અત્યાર સુધી અપાર ગ્રંથ રચાયા છે, પરંતુ વેદના ગર્ભિત જ્ઞાનના લક્ષ રૂપ બ્રહ્મનો જ અંતિમ આધાર લીધો છે.

ભાવાર્થ

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની આઘ લઈને અત્યાર સુધીના સમયગાળા દરમ્યાન

જ્ઞાનીપુરુષો અને ધર્મચાર્યો દ્વારા અનેક ગ્રંથોની રચના કરવામાં આવી છે, પરંતુ દરેક ગ્રંથોનો અંતિમ સાર જોતાં માલૂમ પડશે કે ચાર વેદના ગર્ભિત જ્ઞાનના લક્ષરૂપ સચરાચરવ્યાપક બ્રહ્મને જ આધારરૂપ માનીને છેવટના પદ તરીકે દર્શાવવામાં આવેલ છે.

આચાર્ય મત નિરૂપણ સક્રતસિક્ધાંત સ્કંધ ૨

રામાનુજ ઓરું શંકર, વલ્લભ વિષધર વ્યાસ;
સહિત કપિલ આચારજ, ભયે ભવ પુંજ પ્રકાશ. ૧

શબ્દાર્થ

રામાનુજ = રામાનુજાચાર્ય ઓરું = અને શંકર = શંકરાચાર્ય વલ્લભ = વલ્લભાચાર્ય
વિષધર = શેષજી વ્યાસ = વ્યાસમુનિ સહિત = સુધ્ધાં, સાથે કપિલ = કપિલમુનિ
આચારજ = આચાર્ય ભયે = થયા ભવ = જગતમાં પુંજ પ્રકાશ = તેજોમય પ્રકાશના ગંજ,
પ્રકાશના ઢગ, વિશેષ જ્ઞાની.

અનુવાદ

રામાનુજાચાર્ય, શંકરાચાર્ય, વલ્લભાચાર્ય, શેષજી, વ્યાસમુનિ અને
કપિલમુનિ સહિતના આચાર્યો જગતમાં પ્રકાશના પુંજ થયા.

ભાવાર્થ

વિશ્વમાં વિવિધ મતપંથો અને વિચારધારા સ્થાપીને વિશેષ પ્રભાવશાળી
જ્ઞાનનો પ્રકાશ પાડનાર રામાનુજાચાર્ય, શંકરાચાર્ય, વલ્લભાચાર્ય, વિષધારી
ભૂજંગ શેષજી, વ્યાસમુનિ અને કપિલમુનિ સહિતના આચાર્યો થઈ ગયા.

વેદ વદિત બ્રહ્મ વિદ ભલ, મહા મતવાલ અમીર;
જગ જીવન હેત કારણ, મનુ તન ધરે શરીર. ૨

શબ્દાર્થ

વેદ = બ્રહ્મા દ્વારા રચેલ ચાર વેદ વદિત = ઉચ્ચારવું, બોલવું, કથવું
બ્રહ્મ = સચરાચર વ્યાપક અકર્તા બ્રહ્મ પ્રકાશ વિદ = જ્ઞાની, જાણકાર, વેતા

ભલ = નિરૂપણ, ખૂબ, સારું, તપાસ **મહા મતવાલ** = મહાન મતવાળા **અમીર** = શ્રીમંત, સરદાર
જગ જીવન = જગતના જીવોના **હેત** = પ્યાર, સ્નેહ, હિત, કલ્યાણ **કારણ** = ને માટે, ને લીધે, કારણે
મનુ તન = મનુષ્યનો દેહ **ધરે** = ધારણ કર્યા **શરીર** = ઘાટ.

અનુવાદ

વેદ દ્વારા વદેલ બ્રહ્મના નિરૂપણને જાણીને મહાન મતવાળા જ્ઞાનના શ્રીમંત બન્યા. જગતમાં જીવોના કલ્યાણને કારણે મનુષ્ય ઘાટમાં શરીર ધારણ કર્યું હતું.

ભાવાર્થ

અગાઉની ચોપાઈમાં જેમનો ઉલ્લેખ કર્યો છે એવા આચાર્ય મહાપુરુષો બ્રહ્માજી દ્વારા વદેલ ચાર વેદમાં નેતિ પોકારીને અંતે નિરૂપણ કરેલ અકર્તા બ્રહ્મને જાણી મહાન મતવાળા બ્રહ્મજ્ઞાનના શ્રીમંત બન્યા હતા. જેમાં કોઈ બ્રહ્મવેત્તા, બ્રહ્મદર્શી, બ્રહ્મજ્ઞાની તો કોઈ અનુભવી મહાપુરુષો થઈ ગયા. આ બધા જ્ઞાનીપુરુષોએ જગતમાં જીવોના કલ્યાણ માટે જ મનુષ્ય ઘાટમાં શરીર ધારણ કર્યું હતું.

અબ તિનું સકલ મતંતકી, સૂનો સજન જન સોય;
 એક એકપે જીનું જેહી ગત, તેહી લખવાવહુ મોય. ૩

શબ્દાર્થ

અબ = હવે તિનું = તેઓના, તેમના સકલ = બધા, તમામ મતંતકી = મતોની, સિદ્ધાંતની સૂનો = શ્રવણ કરો, સાંભળો સજન જન = સજજનો, ભક્તજનો સોય = તે સઘળું, સર્વ એક એકપે = એક એકનું જીનું = જેની, જેઓની જેહી = જે પ્રમાણે ગત = ગતિ, સમજ, જ્ઞાન તેહી = તે મુજબ લખવાવહુ = જણાવું, દર્શાવું મોય = હું.

અનુવાદ

હવે તેઓના તમામ સિદ્ધાંતને સૌ ભક્તજનો શ્રવણ કરો. એક પછી એક જેઓની જેવી ગતિ છે તે મુજબ હું દર્શાવું છું.

ભાવાર્થ

આ તમામ આચાર્યો અને જ્ઞાની મહાપુરુષો દ્વારા દર્શાવેલા સિદ્ધાંત અંગે હવે અચરતબા સ્પષ્ટતા કરે છે, તે સૌ સજજન ભક્તજનોને શ્રવણ કરવા કહે છે. આ દરેક સિદ્ધાંતો પૈકી વ્યક્તિગત રીતે એક પછી એકના મતો જુદા કરીને જેમની જેવી જ્ઞાનગતિ છે તે અંગે સાચી અને ન્યાયપૂર્ણ સમજ અહીં દર્શાવવામાં આવેલ છે.

(શ્રી શંકરાચાર્યના અદ્વૈતમતનું વર્ણન)

શંકરકે અદ્વૈત મત, બ્રહ્મ અકરતા સોય;
મૃગાવંત જગ કહતહી, જ્યૌ મૃગ ભ્રમિતવ તોય. ૪

શબ્દાર્થ

શંકરકે = શંકરાચાર્યના અદ્વૈત મત = અદ્વૈત સિદ્ધાંત બ્રહ્મ = બ્રહ્મપ્રકાશ
અકરતા = અકર્તા, કર્તૃત્વ શક્તિ વગરના સોય = તે, એ મૃગાવંત = મૃગની જેમ
જગ = જગત કહતહી = કહે છે જ્યૌ = જેમ કે મૃગ = હરણ, કુરંગ ભ્રમિતવ = ભ્રમણાયુક્ત
તોય = પાણી, જળ.

અનુવાદ

શંકરાચાર્યના અદ્વૈતમત મુજબ બ્રહ્મ તો અકર્તા છે અને જગત મૃગની જેમ કહે છે. જેમ કે મૃગ પાણી માટે ભ્રમણાયુક્ત થઈને ભમે છે.

ભાવાર્થ

શંકરાચાર્યના અદ્વૈતમત મુજબ જે સચરાચરવ્યાપક બ્રહ્મપ્રકાશ છે તે કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું અકર્તા છે. જેમ મૃગ ઝાંઝવાના ભ્રમણાયુક્ત નીર નિહાળીને પોતાની તૃષ્ણા સંતોષવા દોડ્યા કરે છે, પરંતુ તે તૃષ્ણા મીટાવી (દૂર કરી) શકતું નથી અને અંતે મરણને શરણ થાય છે તેમ આ જગત પણ મૃગની જેમ ભ્રમણાયુક્ત હોવાથી મિથ્યા છે, તેવું પોતાના સિદ્ધાંતથી પ્રતિપાદિત કરે છે.

ઓર રજુ સરપવત્ ગત, શુકિત રજતવત્ સંચ;
જલ તરંગ પ્રતિબિંબકી, લખીત ન્યાય પરપંચ. ૫

શબ્દાર્થ

ઓર = અને, રજુ = દોરડું સરપવત્ = સાપની જેમ ગત = ગતિ
શુકિત = છીપ રજતવત્ = ચાંદીની જેમ સંચ = સંચિત, ગુપ્ત, કરામત, છળ, દગો, પ્રપંચ
જલતરંગ = પાણીના મોજા પ્રતિબિંબકી = પ્રતિબિંબની, પ્રતિછાયાની, પડછાયાની
લખીત = જણાવે, દર્શાવે ન્યાય = ફેસલો, ઈન્સાફ, ખરાખોટાની પરીક્ષા, વિવાદનો નિર્ણય
પરપંચ = કાવાદાવા, ફસાવટ, છળકપટ, ચાલબાજી.

અનુવાદ

અને દોરડાને જેમ સર્પની ગતિ જેવી, તો છીપને ચાંદીથી સંચિત થયેલી
અને પાણીના મોજાંમાં પ્રતિબિંબનો પ્રપંચયુક્ત નિર્ણય કરે છે.

ભાવાર્થ

વળી, રાત્રિના અંધકારમય વાતાવરણમાં દોરડાને જેમ સર્પની ગતિ
જેવી ભ્રાંતિ થાય, નદી કે દરિયા કિનારે પડેલાં છીપલાંમાં છૂપી રીતે સંચિત
થયેલી ચાંદીની ભ્રાંતિ થાય, તેમજ પાણીના તરંગોમાં સૂર્ય અને ચંદ્ર પ્રતિબિંબરૂપે
સમાયેલાં હોય તેવી ભ્રાંતિ થતી હોય છે. આ પ્રમાણે આવી ભ્રાંતિને પ્રપંચયુક્ત
ન્યાય વડે દર્શાવીને અકર્તા બ્રહ્મના અદ્વૈતસિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરાવે છે.

આઘ અંત મધ્ય ઉતર્ઠત, એક હી બ્રહ્મ નિધાન;
એ સબ ઉલટી સુલટમેં, નિરખનકો અજ્ઞાન. ૬

શબ્દાર્થ

આઘ = આદિ, શરૂઆત, મૂળ અંત = છેવટ, અવધિ, સીમા મધ્ય = પ્રસારાનો
ગાળો, વચ્ચેનો ભાગ ઉતર્ઠત = અહીં અને ત્યાં, દેવલોક અને મૃત્યુલોક એક હી = એક જ,
બ્રહ્મ = બ્રહ્મ નિધાન = મહાસાગર, નિધિ, આધાર એ = એ પ્રમાણે સબ = બધી ઉલટી =
વિરોધાભાસ, ઊંધી સુલટમેં = સૂલટાવીને, સવળું કરીને નિરખનકો = જોવામાં, જોનારને
અજ્ઞાન = અબુધપણું, અવિદ્યા, જ્ઞાનનો અભાવ.

અનુવાદ

આદિ, મધ્ય અને અંત તેમજ ઉત અને ઈતમાં જો એક જ બ્રહ્મ નિધિ હોય તો એ બધા વિરોધાત્માસને સૂલટાવીને જોનારને અજ્ઞાન થયું કહેવાય.

ભાવાર્થ

સૃષ્ટિની શરૂઆત અને પ્રસારા દરમિયાન તેમજ અંતકાળ સહિત દેવલોક અને મૃત્યુલોકમાં એક જ બ્રહ્મપ્રકાશ ઠસોઠસ (ભરપૂર) ભરેલો છે. એટલે કે સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં સદાને માટે બ્રહ્મપ્રકાશ ભરપૂર રીતે છવાયેલો છે, તો પછી આ બધા વિરોધાત્માષને દષ્ટાંત દ્વારા સૂલટાવીને જોનારને અજ્ઞાન થયું એમ કહેવાય.

જેહી નિજ જ્ઞાન જથારથ, ઓરું ઈત અખિલ ઉપાધ;
દૃષ્ટા એક હી દોહુનકે, તો બ્રહ્મ અગ્ય અનાધ. ૭

શબ્દાર્થ

જેહી = જે, જે રીતે નિજ = મૂળ, આદિ જ્ઞાન = સમજ જથારથ = યથાર્થ, યોગ્ય, જેવું જોઈએ તેવું, વ્યાજબી રીતે ઓરું = અને ઈત = અહીં અખિલ = સમસ્ત, સમગ્ર, સંપૂર્ણ, સઘળું ઉપાધ = ઉપાધિ, જંજાળ દૃષ્ટા = નીરખીને જોનાર, નીરખનાર એકહી = એક જ દોહુનકે = બંનેના, બેઉના તો = તો પછી બ્રહ્મ = બ્રહ્મ અગ્ય = અજ્ઞાન અનાધ = પહેલેથી, શરૂઆતથી.

અનુવાદ

જો આદિજ્ઞાન યથાર્થ હોય અને અહીંની સમગ્ર (બ્રહ્માંડ) જંજાળ એમ બંનેનો નીરખનાર એક જ છે, તો પછી બ્રહ્મને આદિથી અજ્ઞાન થયું કહેવાય.

ભાવાર્થ

જો આદિજ્ઞાન જેવું હોવું જોઈએ તેવું યોગ્ય અને યથાર્થ હોય તથા અહીંના સમસ્ત બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ જો જંજાળરૂપ હોય તો, આ બંને ઊલટ-સૂલટ સ્થિતિનો નીરખનાર પણ એક જ છે. તો પછી, આવી

વિરોધાત્માષી સ્થિતિનો ઉદ્ભવ ક્યાંથી થયો ? અર્થાત્ નીરખનારને અજ્ઞાન થયું એમ કહેવાય. જો આવી જ ભિન્નતા હોય તો આદિથી દૃષ્ટારૂપ વ્યાપક બ્રહ્મને અજ્ઞાન થયેલું સાબિત થાય છે. બધું એક જ બ્રહ્મરૂપ હોય તો આવો વિરોધાત્માસ ખોટો ઠરે.

દુસરો તો કોઈ હે નહિ, શંકર જ્ઞાન મતંત;
જદપિ ભરમ ભયો બ્રહ્મકુ, જો હોય એક સતંત. ૮

શબ્દાર્થ

દુસરો = બીજો, અન્ય તો = તો કોઈ = કોઈ હે = છે નહિ = નથી
શંકર = શંકરાચાર્ય જ્ઞાન મતંત = જ્ઞાનના મત મુજબ, જ્ઞાનના સિદ્ધાંત મુજબ જદપિ = જેથી, તેથી, યદપિ, જોકે ભરમ = ભ્રમણા, ભ્રાંતિ, મિથ્યા જ્ઞાન, વિપરીત જ્ઞાન ભયો = થયું, થયો
બ્રહ્મકુ = સચરાચર, વ્યાપક અકર્તા બ્રહ્મને જો = જો હોય = હોવાપણું એક સતંત = સૂત્રવત્, એકરૂપ, એકાકાર.

અનુવાદ

શંકરાચાર્યના જ્ઞાનના સિદ્ધાંત મુજબ બીજો કોઈ છે જ નહિ. જો એક સતંત જ હોય તો બ્રહ્મને ભ્રમ થયો કહેવાય.

ભાવાર્થ

શંકરાચાર્યના અદ્વૈતમત મુજબ જગતમાં એક માત્ર બ્રહ્મ સિવાય બીજો કોઈ દૃષ્ટા નથી, પરંતુ હકીકતમાં તો દૃશ્ય અને દૃષ્ટા એમ બે પદો હોવાથી જો દૃષ્ટાના સાચાપણા વિશે નિશ્ચય કર્યા પહેલાં જે વસ્તુ હોય તે તેનાથી ભિન્નપણે જણાય તો આત્માસરૂપ ખોટો ખ્યાલ આવે છે. આમ, જો બ્રહ્મ સતંતરપણે હોય તો પદાર્થ મિથ્યા જણાય અને બ્રહ્મ પણ મિથ્યા ઠરે અથવા તો બ્રહ્મને જ અજ્ઞાન થયું તેમ કહેવાય.

તદીપ ભૂલ એહી બ્રહ્મકી, કોહો કીનસે નિરવાહાય;
સત્તાવંત મહા અગનકુ, શીત કરન કુન સહાય. ૯

શબ્દાર્થ

તદીપ = તદપિ, તોય, તો પણ, એમ છતાં ભૂલ = ખામી, ચૂક એહી = આ બ્રહ્મકી = અકર્તા બ્રહ્મની કોહો = કહો કીનસે = કોનાથી નિરવાહાય = નિર્વાહ, નિભાવ, નિવારણ, મટાડવું સત્તાવંત = સત્તાધારી, સત્તાવાન, બળવાન મહા અગનકુ = મહાઅગ્નિને શીત = શાંત, ઠંડો કરન = કરવા કુન = કોણ સહાય = મદદ.

અનુવાદ

એમ છતાં બ્રહ્મની આ ભૂલનું કહો કોણ નિવારણ કરે ? જેમ કે બળવાન મહાઅગ્નિને ઠંડો કરવા મદદ કોણ કરે ?

ભાવાર્થ

તેમ છતાં શંકરાચાર્યના આવા અદ્વૈત બ્રહ્મમતમાં આવી ભૂલ જણાતી હોય તો તેના ખંડન માટે કોણ રજૂઆત કરે ? વળી, તેના સાચાપણાનું (યથાર્થતાનું) અને થયેલી ભૂલનું નિવારણ કોણ કરે ? જેમ કે મહદ્અગ્નિ તેના ગુણધર્મ મુજબ મહાબળવાન હોય છે. તેનું તાપમાન પણ મહદ્ હોવાથી તેને ઠંડો કરવા માટે અન્ય કોઈ મદદરૂપ થઈ શકતું નથી. અર્થાત્ કોઈ પ્રયત્ન પણ કરવાનું વિચારતું નથી.

એહી અદ્વૈત સિદ્ધાંતમે, દોષાપતિ દરશંત;
નિજપદકુ અજ્ઞાનકી, કોહો કુણ શ્રુતિ કથંત. ૧૦

શબ્દાર્થ

એહી = આ અદ્વૈત સિદ્ધાંતમે = અદ્વૈત બ્રહ્મ સિદ્ધાંતમાં દોષાપતિ = મોટો દોષ દરશંત = જણાય, દેખાય નિજપદકુ = નિજપદને અજ્ઞાનકી = અજ્ઞાનની કોહો = કહો કુણ = કેવી રીતે, કોણ શ્રુતિ = વેદ કથંત = કહે, દર્શાવે, વર્ણવે.

અનુવાદ

આ અદ્વૈત સિદ્ધાંતમાં મોટો દોષ જણાય છે, પરંતુ નિજપદને અજ્ઞાનની કઈ રીતે શ્રુતિ દર્શાવે ? તે કહો.

ભાવાર્થ

હકીકતમાં દશ્ય અને દષ્ટા બંને જુદા જ છે, પણ બ્રહ્મસિદ્ધાંત મુજબ બંને પદ જુદા નથી, પરંતુ એક બ્રહ્મપદ સરલ ને સળંગ છે. જેથી આ અદ્વૈત બ્રહ્મસિદ્ધાંત મહાદોષિત ઠરે છે, જે કમનસીબ બનાવ છે. જ્યારે નિજપદને તો આવું અજ્ઞાન લાગતું જ નથી, તેમ છતાં તે અંગે શ્રુતિમાં કઈ રીતે દર્શાવ્યું છે? તે કહો.

જો અજ્ઞાની જગ કહો, પણ દંષ્ટા નહિ દોય;
તબતે દોષાપતિનકે, નિરવાહન નવ હોય. ૧૧

શબ્દાર્થ

જો = જો અજ્ઞાની = જ્ઞાન વિહીન જગ = જગત, વિશ્વ કહો = કહો છો પણ = પરંતુ દંષ્ટા = સાક્ષી નહિ = નથી દોય = બે, બંને તબતે = તેથી દોષાપતિનકે = દોષ લગાવવાનો, કમનસીબ બતાવીને નિરવાહન = નિર્વાહ, ભરણપોષણ નવ = નહિ, ના હોય = થાય.

અનુવાદ

જો જગતને અજ્ઞાની કહો, પરંતુ સાક્ષી તો બે નથી તેથી દોષ લગાવવાનો કમનસીબ બનાવ હોઈ તેમાં ભરણપોષણ કરનાર પણ હોય નહિ.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મસિદ્ધાંતીજનો દ્વારા જો જગતને અજ્ઞાની કહેવામાં આવે તો બ્રહ્મ અને જગત, એમ બંને પદો ઉદ્ભવે છે, તેમાં સાક્ષી (દંષ્ટા) સ્વરૂપે કોણ અને દશ્ય તરીકે કોણ? એ પ્રશ્ન થાય છે. વળી, બ્રહ્મપદને દોષવાળું છે તેવું આરોપણ પણ કમનસીબ બનાવ હોઈ (હોવાથી) જો એક જ પદ હોય તો કોણ કોનું ભરણપોષણ કરે? આથી, બ્રહ્મસિદ્ધાંતમાં ભરણપોષણ કરનાર કોઈ પદ હોય જ નહિ તો તેવું શક્ય નથી.

વિનુ નિરવાહન દોષન, અકત બ્રહ્મ સિદ્ધાંત;
આસે નિજ અંતર તણો, શંકર કીન મતંત. ૧૨

શબ્દાર્થ

વિનુ = વિના, વગર નિરવાહન = નિર્વાહ દોષન = ભૂલ, દોષીતપદ
અકતબ્રહ્મ = કર્તૃત્વશક્તિ વગરનો બ્રહ્મપ્રકાશ સિદ્ધાંત = મત આસે = આશય
નિજ = પોતાના અંતર = હૃદય તણો = ના, નો શંકર = શંકરાચાર્ય કીન = કહ્યો
મતંત = મત, મંતવ્ય, સિદ્ધાંત.

અનુવાદ

નિર્વાહ વગર દોષપૂર્ણ અકત બ્રહ્મસિદ્ધાંત છે. જેના અંગે શંકરાચાર્યે પોતાના
હૃદયના આશય મુજબ મત કહ્યો છે.

ભાવાર્થ

શંકરાચાર્યે પોતાના હૃદયના આશય મુજબ જે અકત બ્રહ્મસિદ્ધાંતની
રજૂઆત કરી છે તે નિર્વાહ વગરનો અને દોષપૂર્ણ મત છે. અચરતબાએ
તે અંગે અહીં ખુલાસો કર્યો છે કે શંકરાચાર્ય દ્વારા દર્શાવેલ અદ્વૈત (અભેદ)
ભાવવાળો મત કમનસીબે દોષયુક્ત છે.

(શ્રી રામાનુજ સિદ્ધાંતનું વર્ણન)

અબ રામાનુજકે મત, કહત સિદ્ધાંત સૂનાય;
જવ બ્રહ્મ ઓરું માયકે, ત્રિપદ પરમપરાય. ૧૩

શબ્દાર્થ

અબ = હવે રામાનુજકે = રામાનુજાચાર્યનો મત = સિદ્ધાંત, અભિપ્રાય
કહત = કહું છું સિદ્ધાંત = દેહ મત, નિશ્ચય સૂનાય = સંભળાવી જવ = જવાત્મા
બ્રહ્મ = અકર્તા સચરાચર વ્યાપક બ્રહ્મપ્રકાશ ઓરું = અને માયકે = માયાના ત્રિપદ = ત્રણેય પદ
પરમપરાય = પરંપરાથી, આદિના, ઉત્તરોત્તર, રુઢિગત રીતે.

અનુવાદ

હવે રામાનુજાચાર્યનો મત કહીને તેમનો સિદ્ધાંત સંભળાવું છું. જવ, બ્રહ્મ

અને માયા એમ ત્રણ પદ રુઢિગત (આદિગત) છે.

ભાવાર્થ

હવે અચરતબા રામાનુજાચાર્યનો મત કહીને તેમના દ્વારા સ્થાપિત સિદ્ધાંત દર્શાવે છે. તેમના અભિપ્રાય મુજબ વિશ્વમાં જીવ, બ્રહ્મ અને માયા એમ ત્રણ પદો પરંપરાગત રીતે નક્કી થયેલાં છે.

નહિન ઉદીત કોહુ કોહુનસે, તો કારણ કોહુ કીન;
રહત અનાઘ સદોદીત, ત્રિયેપદ ભિન્ન કે ભિન્ન. ૧૪

શબ્દાર્થ

નહિન = નથી ઉદીત = ઉત્પત્તિ પામ્યા કોહુ = કોઈ કોહુનસે = કોઈનાથી તો = તો પછી કારણ = ઉત્પત્તિનું મૂળ, પેદાશનો પાયો, રચનાનો રચનાર કોહુ = કોને કીન = કહેવું રહત = રહે છે અનાઘ = અનાદિ પદ સદોદીત = સદાને માટે, હમેશાં, સર્વદા ત્રિયેપદ = ત્રણેય પદો ભિન્ન કે ભિન્ન = જુદા ને જુદા જ, અલગના અલગ.

અનુવાદ

કોઈ કોઈનાથી ઉત્પન્ન થયું નથી તો પછી કોને કારણ કહેવું? આદિથી ત્રણેય પદ સદાને માટે અલગના અલગ રહેલાં છે.

ભાવાર્થ

આ મત મુજબ વિશ્વની કોઈ પણ રચના કોઈનાથી ઉત્પન્ન થયેલી નથી. તે તો આપોઆપ સ્વયંભુ પેદા થયેલી છે. તો પછી, આ બ્રહ્માંડમાં ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારની વિકાસ પામેલી રચનાના રચનાર તરીકે કોને કહેવા? કારણ કે બ્રહ્મ, જીવ અને માયા એ ત્રણેય પદો તો આદિ-અનાદિથી સદાને માટે અલગનાં અલગ સ્થાપિત થયેલાં છે.

કર્તા કો કોહુનકે, તાતે અકત બ્રહ્મ;
દીરઘ લગે નહી દોષન, નહિન અધિક પદ પરમ. ૧૫

શબ્દાર્થ

તબ = ત્યારે કર્તા = સર્જનહાર, રચનાર કો = કોણ, કહેવા કોહુનકે = કોને, કોના તાતે = તેથી અકત બ્રહ્મ = બ્રહ્મ અકર્તા છે દીરઘ = મોટું, વિશેષ લગે નહી = લાગે નહિ દોષન = ભૂલ, અપરાધ, વાંક, ગુનો નહિન = નથી અધિક = મહાન, વિશેષ, સર્વોપરિ પદ પરમ = પરમપદ.

અનુવાદ

ત્યારે કોને કોના રચનાર કહેવા ? તેથી જ તો અકત બ્રહ્મ કહ્યું છે. કોઈ અધિક પરમપદ નથી તો પછી તેમાં મોટો ગુનો નહિ લાગે.

ભાવાર્થ

રામાનુજ મત મુજબ કોઈ કોઈનાથી ઉત્પન્ન થયું જ નથી તો પછી રચનાર તરીકેનો ખિતાબ કોને શિરે જાય ? તેના કારણે જ તેમને અકત બ્રહ્મને સર્વોપરિ ગણીને સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું છે. બ્રહ્મથી અધિક પરમપદ બીજું કોઈ જ નથી. જો એમ જ કહેવામાં આવે તો પરમપદ માટેનું કોઈ અધિકપણું ન રહે, માટે તેવું કહેવામાં કોઈ મોટો ગુનો લાગે છે.

જો ચૈતન સામ્રથ કોહો, તો માયા પ્રબલિત;
છાય રહી ચર અચરમેં, અગણિત અગ્ય જનીત. ૧૬

શબ્દાર્થ

જો = જો ચૈતન = નિર્જીવ નથી તેવું, ચેતનતાનું મૂળ કારણ સામ્રથ = સામર્થવાન, કોહો = કહેતા હોય તો = તો માયા = પ્રકૃતિ પ્રબલિત = બળવાન, શક્તિશાળી, પ્રબળ છાય રહી = છવાઈ રહી, ફેલાઈ રહેલી, પથરાઈને રહી ચર અચરમેં = સ્થાવર-જંગમમાં અગણિત = અસંખ્ય, અપાર, અનંત અગ્ય = અજ્ઞાન, ભૂલ જનીત = જણાય.

અનુવાદ

જો ચૈતનને સામર્થવાન કહો છો તો માયા પણ શક્તિશાળી છે. જે સ્થાવર-જંગમમાં છવાઈને રહી છે, જેથી અપાર અજ્ઞાન જણાય છે.

ભાવાર્થ

જો ચૈતનને સામર્થ્યવાન કહેવામાં આવે છે તો તેના બચાવમાં તેઓ દલીલ કરે છે કે માયા પણ શક્તિશાળી અને પ્રબળ સામર્થ્યતા ધરાવે છે. કારણ કે માયા કોઈને કોઈ સ્વરૂપે સ્થાવર અને જંગમના અગણિત ઘાટોમાં છવાઈને રહી છે. માટે તે પ્રમાણે કહેવું એ અપાર અજ્ઞાન ભરેલું વ્યક્તવ્ય કહેવાય.

કોટી કલ્પ લ્યહુ જીવ કોહુ, નિજપદ નાહી સમાય;
એ દોષણ દુસરન અતિ, રામાનુજ મતાય. ૧૭

શબ્દાર્થ

કોટી = કરોડો કલ્પ = કલ્પ લ્યહુ = લઈને, સુધી, લગી જીવ = જીવાત્મા, અંશ
કોહુ = કોઈ નિજપદ = મૂળ પદ નાહી = ના, નથી સમાય = સમાવતું, સમાવું
એ દોષણ = એ દોષ, એ ભૂલ દુસરન = બીજો અતિ = ઘણો, મોટો
રામાનુજ = રામાનુજચાર્યના મતાય = મત, સિદ્ધાંત.

અનુવાદ

કરોડો કલ્પો સુધી કોઈ જીવ નિજપદમાં સમાતો નથી. રામાનુજચાર્યના સિદ્ધાંતમાં આ બીજો મોટો દોષ છે.

ભાવાર્થ

કરોડો કલ્પો વીતી જાય છતાં કોઈ પણ જીવાત્મા નિજપદમાં સમાતો નથી. આવી વિચારધારાને જોતાં રામાનુજચાર્યના વિશિષ્ટાદ્વૈત સિદ્ધાંતમાં આ બીજો મોટો દોષ જણાય છે.

ઓરુ વદીત વિદ ન્યાયકે, ભક્તિ ત્યાગ દેઢ કીન;
કરમ ધરમ કુશલાયમે, રામાનુજ પરવીણ. ૧૮

શબ્દાર્થ

ઓરુ = અને, વળી વદીત = બોલ્યા, ઉચ્ચાર કર્યો, કથ્યા વિદ = વિદ્વતા,

જ્ઞાન, પંડિતાઈ **ન્યાયકે** = ન્યાયીક, ન્યાયપૂર્ણ **ભક્તિ** = ભક્તિ **ત્યાગ** = વૈરાગ્ય
દેહ = દેહતાપૂર્વક **કીન** = કર્યો **કરમ** = કર્મ **ધરમ** = ધર્મ **કુશલાયમે** = કુશલતામાં, ચતુરાઈમાં
રામાનુજ = રામાનુજાચાર્ય **પરવીણ** = નિપુણ, શાણપણ ધરાવતા, હોંશિયાર, માહિતગાર.

અનુવાદ

વળી, ન્યાયપૂર્વકનું જ્ઞાન ઉચ્ચારીને ભક્તિ તથા વૈરાગ્યને દેહ કર્યા છે.
 તેમજ, કર્મ અને ધર્મની કુશળતામાં રામાનુજાચાર્ય નિપુણ હતા.

ભાવાર્થ

વળી, ન્યાયપૂર્વકનું જ્ઞાન ઉચ્ચારીને રામાનુજાચાર્યે સંસારમાં ભક્તિ
 અને વૈરાગ્યને દેહ કરાવ્યાં છે. તેમજ, કર્મ અને ધર્મની કુશળતાપૂર્વક સમજ
 આપવામાં રામાનુજાચાર્ય ખૂબ જ નિપુણ હતા.

બોહોરુ કીયેદુ મત મહાધસે, અદ્વૈત શિર સંવાદ;
શુષક જ્ઞાન છેદી રખે, ભક્તિ ત્યાગ પ્રતિપાદ. ૧૯

શબ્દાર્થ

બોહોરુ = તદ્ ઉપરાંત **કીયેદુ** = કર્યો, કરી **મત** = સિદ્ધાંત, માન્યતા **મહાધસે** = મહાત
 કરી, હરાવી **અદ્વૈત** = અદ્વૈત **શિર** = શિખર, ટોચ, શૃંગ **સંવાદ** = વાર્તાલાપ, જ્ઞાનચર્યા
શુષક = શૂષ્ક, અસાર, નિરસ, વૃથા **જ્ઞાન** = જ્ઞાન **છેદી** = મહાત કરી, ઉવેખી નાંખી,
 ખંડન કર્યું **રખે** = આગળ ધર્યો, રજૂ કર્યો, બતાવ્યો **ભક્તિ** = ભક્તિ **ત્યાગ** = વૈરાગ્ય
પ્રતિપાદ = રજૂ કર્યો, પ્રતિપાદન કર્યો, સ્થાપન કર્યો.

અનુવાદ

તદ્ ઉપરાંત સંવાદ દ્વારા અદ્વૈતસિદ્ધાંતના શુષ્ક જ્ઞાનને મહાત આપીને ખંડન
 કરી પોતાની ભક્તિ અને ત્યાગની માન્યતાનું પ્રતિપાદન રજૂ કર્યું.

ભાવાર્થ

તદ્ ઉપરાંત મધ્યકાલીન સમયમાં ટોચના ગણાતા અદ્વૈત બ્રહ્મસિદ્ધાંતના
 જ્ઞાનને શુષ્ક ગણાવીને જ્ઞાનચર્યા દ્વારા તેનું ખંડન કર્યું. આ રીતે રામાનુજ

આચાર્યે પોતાની માન્યતાના આધારે ભક્તિ અને ત્યાગના સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન રજૂ કર્યું છે.

એહી જીવનકુ સુરલભ, પ્રભુપદ પાવન પંથ;
બ્રહ્મ જ્ઞાનમે ભરમત, મીલે ન મીલસી કંથ. ૨૦

શબ્દાર્થ

એહી = આ જ જીવનકુ = જીવોને, જીવાત્માઓને સુરલભ = સુર્લભ, સહેલાથી મળે તેવું, સુપ્રાપ્ય પ્રભુપદ = પ્રભુનું પદ પાવન = પ્રાપ્ત કરવા પંથ = માર્ગ બ્રહ્મ જ્ઞાનમે = બ્રહ્મજ્ઞાનમાં ભરમત = ભ્રમણામાં ભમવું, ભ્રમીત થવું મીલે ન = મળ્યા નથી મીલસી = મળશે પણ નહિ કંથ = ધણી, માલિક, પતિ.

અનુવાદ

પ્રભુપદ પામવા માટે જીવોનો આ જ સુલભ માર્ગ છે. બ્રહ્મજ્ઞાનની ભ્રમણામાં ભ્રમીત થવાથી કોઈને પણ ધણી મળ્યા નથી કે મળશે પણ નહિ.

ભાવાર્થ

રામાનુજાચાર્યના જણાવ્યા મુજબ સંસારમાં જીવાત્માને પ્રભુપદ પામવા માટે ભક્તિ અને ત્યાગ એ જ એક માત્ર સરળ અને સહેલો માર્ગ છે. જો કે બ્રહ્મજ્ઞાનની ભ્રમણાયુક્ત માન્યતામાં ભમવાથી (ભ્રમમાવાથી) પતિરૂપ પરમાત્મા મળી શકે તેમ નથી કે કોઈને આજપર્યંત મળ્યા પણ નથી.

કંથ મીલનકી કલપના, જીવ સકલ ઉર છેદ;
અદ્વૈતમે કોહો કેહુનકો, પાવન કરે ઉમેદ. ૨૧

શબ્દાર્થ

કંથ = પતિ, ધણી મીલનકી = મેળવવાની કલપના = ખ્યાલ, ધારણા જીવ = જીવાત્મા સકલ = સર્વ, તમામ ઉર = હૃદયને છેદ = ભાગનારી, છેદ કરનારી અદ્વૈતમે = અદ્વૈતમાં કોહો = કહો કેહુનકો = કોને, કોણે પાવન કરે = પ્રાપ્ત કરે, મેળવે ઉમેદ = ઈચ્છા, આશા, અભિલાષા.

અનુવાદ

પતિને મળવાની ધારણા દરેક જીવોના હૃદયને છેદ કરનારી નીવડે છે. કારણ કે અદ્વૈતમાં કોણે એ અભિલાષા પ્રાપ્ત કરી? તે કહો.

ભાવાર્થ

અદ્વૈત બ્રહ્મસિદ્ધાંતની માન્યતાને લીધે પતિરૂપ પરમેશ્વરને પ્રાપ્ત કરવાની જીવોના હૃદયમાં જે ધારણા છે તે છેદ કરનારી એટલે કે હૃદયને ભાંગનારી છે. રામાનુજાચાર્ય જણાવે છે કે અદ્વૈતસિદ્ધાંતમાં કોઈ પણ વ્યક્તિના હૃદયની અભિલાષા પૂરી થઈ નથી. કારણ કે ભક્ત અને ભગવંત જેવા બે પદ જ ન હોય તો કોણ કોને પ્રાપ્ત કરે? અને કોણ કોની ભક્તિ કરે?

જો કદપી અજ્ઞાનસે, વિગતવ વિના વિલાપ;
એસી કહો તો જીવકો, નિશ્ચે હવો સથાપ. ૨૨

શબ્દાર્થ

જો = જો કદપી = કદાપિ, કદાય, કોઈક વાર, દૈવયોગે, અચાનક
અજ્ઞાનસે = જ્ઞાન વગર, સમજ વગર, અજ્ઞાનથી વિગતવ = માહિતી, જાણ, પ્રમાણ
વિના = સિવાય, વિલાપ = આર્કંદભરી ભક્તિ એસી = એવું કહો = કહેતા હોય તો = તો
જીવકો = જીવાત્માનો, જીવદશાનો નિશ્ચે = નક્કી, નિશ્ચિતપણે, ચોક્કસ હવો = થયેલી,
થયો, થઈ સથાપ = સ્થાપિત, સ્થાપવું.

અનુવાદ

જો કદાય અજ્ઞાનને લીધે માહિતી વગર આર્કંદપૂર્વકની ભક્તિ કરવી, એવું જો કહેવામાં આવે તો નિશ્ચિતપણે જીવદશા જ સ્થાપિત થઈ કહેવાય.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે માનવી જો કોઈ કારણવસાત્ પોતાની અજ્ઞાનતાને વશ થઈ સાચા પદને સમજ્યા કે જાણ્યા વિના જ ગુપ્ત અને મોંઘમ રહેલા પદની આર્કંદપૂર્વકની ભક્તિ જો કરવામાં આવતી હોય તો ફળપ્રાપ્તિનું

પરિણામ મેળવી શકાતું નથી. આવી રીતે જ જો ભક્તિ કરવાની કહેવામાં આવે અથવા ભક્તિ કરાતી હોય તો નિશ્ચિતપણે કહી શકાય કે ભક્તમાં જીવદશા જ સ્થાપીત થઈ છે.

અલ્પજ્ઞે ગત જીવકી, સર્વજ્ઞે સદ્ બ્રહ્મ;
નિગમ શાખ શ્રુતી દેખહુ, નહીન અગ્ય પદ પરમ. ૨૩

શબ્દાર્થ

અલ્પજ્ઞે = અણસમજુ, અલ્પજ્ઞ હોવાપણું, અજ્ઞાનતા ગત = ગતિ જીવકી = જીવોની સર્વજ્ઞે = સંપૂર્ણ જ્ઞાની, સર્વજ્ઞપણું, સર્વજ્ઞત્વ સદ્ = સત્, નક્કી, ક્ષેત્ર બ્રહ્મ = બ્રહ્મ નિગમ = ચાર વેદ શાખ = સાક્ષી, સંમતિ, કબૂલાત શ્રુતી = સંહિતા, ઉપનિષદ દેખહુ = જુઓ, તપાસો, જોતાં નહીન = નથી અગ્ય = શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ પદ પરમ = પરમ પદથી, પરમપદ માટે.

અનુવાદ

જીવોની ગતિ અલ્પજ્ઞતાવાળી છે. જ્યારે બ્રહ્મક્ષેત્ર સર્વજ્ઞ છે. ચાર વેદ, ઉપનિષદ અને સંહિતાની સંમતિ જોતાં જણાય છે કે એવા શ્રેષ્ઠ પરમપદની તેઓને જાણ નથી.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે જીવદશામાં જીવન જીવતા જીવોની ગતિ અલ્પજ્ઞતાવાળી છે. જ્યારે સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં વ્યાપકરૂપે રહેલા બ્રહ્મક્ષેત્રરૂપી બ્રહ્મ સર્વજ્ઞતા ધરાવે છે. બ્રહ્માજી દ્વારા વદીત ચાર વેદ, ઉપનિષદ અને સંહિતાની સાક્ષીએ જોતાં જણાય છે કે શ્રેષ્ઠ અને અજ્ઞાણ પરમપદ અંગે તેઓને જાણ્ય (જ્ઞાન) નથી. તેથી તો બ્રહ્મા દ્વારા નેતિનો પોકાર કરવામાં આવ્યો છે.

જદિપ દોષ અદ્વૈત પદે, જીવ બ્રહ્મ વિનુ ભિન્ન;
ભિન્ન હોય તો જીવ શિર, નિજપદ સદા નચિન. ૨૪

શબ્દાર્થ

જટિપ = જેથી, જેના લીધે, જો કે, જો કદિ **દોષ** = ભૂલ, ખામી
અદ્વૈત પદે = અદ્વૈત પદને **જીવ** = જીવાત્મા **બ્રહ્મ** = બ્રહ્મપ્રકાશ **વિનુ** = વગર, સિવાય
ભિન્ન = અલગ **ભિન્ન** = જૂદું, અલગ **હોય તો** = હોય તો **જીવ** = જીવાત્મા **શિર** = માથે
નિજપદ = આદિ પદ, મૂળ પદ **સદા** = સદાને માટે, હંમેશ, સર્વદા **નચિન** = ઓળખ્યા
 વિનાનું, અજાણ.

અનુવાદ

જેથી અદ્વૈતપદને દોષ લાગેલો છે કારણ કે જીવાત્મા બ્રહ્મ વિના ભિન્ન છે.
 જો ભિન્ન હોય તો જીવોના માથે નિજપદ સદાને માટે અજાણ રહે.

ભાવાર્થ

જેના કારણે અદ્વૈત બ્રહ્મપદ દર્શાવતા સિદ્ધાંતને દોષ લાગેલો છે.
 અચરતબા કહે છે કે તે હકીકતને જોતાં અકર્તા બ્રહ્મપદથી જીવાત્મા ભિન્ન
 હોવાથી બ્રહ્મ અને જીવાત્મા બે પદો અલગ છે. જો આ સમજ પ્રમાણે
 જીવાત્મા બ્રહ્મથી ભિન્ન હોય તો જીવોના માથે જે નિજપદ રહેલું છે, તેનાથી
 તેઓ સદાને માટે અજાણ રહેવા પામે.

તદીપ કરમ ઓરું ધરમહી, યોગ ધ્યાન જપ ત્યાગ;

સંભવ તવ સબ જીવનકુ, કારજ કરન ઉમાગ. ૨૫

શબ્દાર્થ

તદીપ = તેથી, તેના કારણે **કરમ** = કર્મ **ઓરું** = અને **ધરમહી** = ધર્મ પણ
યોગ = આસન-પ્રાણાયામ **ધ્યાન** = સાધના, ચિંતન, એક ચિત્તતા **જપ** = રટણ, આવર્તન
ત્યાગ = જતું કરવું, વૈરાગ્ય **સંભવ તવ** = મોટે ભાગે, બનતાં સુધી, સંભવતઃ, સંભવિતતા,
 સંભાવના **સબ** = બધા, તમામ **જીવનકુ** = જીવોને **કારજ** = ધર્મ-કર્મ, કલ્યાણ **કરન** = કરવા
ઉમાગ = ઉમંગભેર, ઉમળકાભેર, આનંદપૂર્વક.

અનુવાદ

તેથી કર્મ અને ધર્મનું ઉમંગભેર કાર્ય કરવા માટે બધા જીવોને યોગ, ધ્યાન,

જપ અને ત્યાગની પ્રવૃત્તિઓની સંભવિતતા (જરૂરિયાત) છે.

ભાવાર્થ

દરેક જીવાત્માઓએ પોતાના કલ્યાણ માટે જરૂરી એવા કર્મો કરી ધાર્મિક નિયમોને ઉમંગભેર પાળવા (અનુસરવા) જોઈએ. અચરતબા કહે છે કે તે માટે યોગ, ધ્યાન, જપ અને ત્યાગ જેવી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ કરવી એ જીવો માટે અસંભવ તો નથી જ, પરંતુ સંભવિત છે.

એહી વચન હેત કારન, મૃદુલ મનોરથ સાર;
સકલ ભાવ સુધરમનકો, જનમે ચલત વહેવાર. ૨૬

શબ્દાર્થ

એહી = આ વચન = વાણી, બોલ, કથન હેત = હેત, પ્રીતિ, ભાવ કારન = કારણે, ને લીધે મૃદુલ = કોમળ, મધુર, કૃપાળુ, દયાળુ મનોરથ = આકાંક્ષા, મનની મુરદ, ઈરાદો, ઉદ્દેશ્ય સાર = સારા, ઉત્તમ, કિંમતી, હેતુ માટે સકલ = તમામ, બધા ભાવ = મતલબ, આશય સુધરમનકો = શ્રેષ્ઠ ધર્મ માટેનો જનમે = જેમાં, જેના વડે, જેનાથી ચલત = ચાલે છે વહેવાર = વ્યવહાર, આચરણ, પ્રથા, વર્તણૂક, લેવડદેવડનો સંબંધ.

અનુવાદ

આ કોમળ વચનો હેતને કારણે ઉત્તમ ઈરાદાથી ઉચ્ચારાયેલાં છે. બધાનો ભાવ શ્રેષ્ઠ ધર્મ માટેનો જ હોય અને તેમાં જ વ્યવહાર ચાલતો હોય છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે આ ગ્રંથ દ્વારા તેઓએ જ્ઞાનયુક્ત કોમળ વચનો જગતના જીવો પ્રત્યેના હેતને કારણે ઉત્તમ ઈરાદાથી ઉચ્ચારેલાં છે. સમસ્ત ધર્મનિષ્ઠ માનવોના હૃદયનો શુદ્ધભાવ શ્રેષ્ઠ ધર્મનું આચરણ કરવા માટેનો જ હોય તે સ્વાભાવિક છે અને તે ઈરાદાને પાર પાડવા માટે જ તેઓનો વ્યવહાર ચાલતો હોય છે.

સુધરમ ધરમનસે જીનુ, ભવ પારંગત હોય;
સુનકાદિક સુખ શિવ દત્ત, સુધરમ ચલે સકોય. ૨૭

શબ્દાર્થ

સુધરમ = શ્રેષ્ઠ ધર્મ ધરમનસે = ધર્મથી પાળવા યોગ્ય, આચાર-વિચાર અને કર્તવ્ય, ફરજ જીનુ = જેથી, થી, જેનાથી ભવ = જગત પારંગત = મુક્તિ, ભવપાર હોય = થવાય, થાય સુનકાદિક = બ્રહ્મપુત્રો સુખ = સુખદેવજી શિવ = શિવજી દત્ત = દત્તાત્રેય સુધરમ = શ્રેષ્ઠ ધર્મ ચલે = ચાલ્યા, અનુસર્યા સકોય = સૌ કોઈ, સર્વ કોઈ.

અનુવાદ

શ્રેષ્ઠ ધર્મના આચરણથી ભવપાર થવાય છે. સુનકાદિક, શુકદેવજી, શિવજી અને દત્તાત્રેય સહિત સર્વ કોઈ સુધર્મે ચાલ્યા હતા.

ભાવાર્થ

શ્રેષ્ઠ ધર્મના નીતિ-નિયમોને વળગી રહેનારા ભક્તો પોતાના શુભ આચરણ અને પાળવા યોગ્ય આચાર-વિચારથી દૈવીધામો પ્રાપ્ત કરી ભવસાગરમાંથી ચાર પ્રકારની મુક્તિ મેળવીને ભવપાર થયા છે. ઈતિહાસ પર નજર કરીએ તો બ્રહ્માના પુત્રો સુનકાદિક, શુકદેવજી, શિવજી અને દત્તાત્રેય સહિત ધર્મનિષ્ઠ પુરુષો પણ ધર્મના શ્રેષ્ઠ પથ પર ચાલ્યા હતા.

જો સુધરમ અધરમનકો, ઉભે કરહી કોહુ નાશ;
જ્ઞાન વિટંડ સુધરમ તજે, પણ ન ટલે તનુ પાશ. ૨૮

શબ્દાર્થ

જો = જો, કોઈ કારણોસર સુધરમ = શ્રેષ્ઠ ધર્મ અધરમનકો = અધર્મનો ઉભે = બંનેનો કરહી = કરે કોહુ = કોઈ, નાશ = નષ્ટ જ્ઞાન = સમજ વિટંડ = અધમ, પાખંડ સુધરમ = શ્રેષ્ઠ ધર્મ તજે = ત્યજી દે, ત્યાગ કરે પણ = તેમ છતાં, પરંતુ ન ટલે = દૂર થતું નથી, ટાળી શકાતું નથી તનુ પાશ = શરીરને લાગેલું જન્મ-મરણનું બંધન.

અનુવાદ

જો શ્રેષ્ઠ ધર્મનો અને અધર્મનો એમ બંનેનો કોઈ ત્યાગ કરે અથવા તો પાખંડ જ્ઞાન અને શ્રેષ્ઠ ધર્મને તજે તો પણ શરીરને તો જન્મ-મરણનું બંધન ટળતું નથી.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે સંસારમાં ઘણા માનવી શ્રેષ્ઠ ધર્મ અને અધર્મ એમ બંનેને જરાપણ અપનાવતા નથી, અર્થાત્ પાખંડ (બાદલું) જ્ઞાન અને શ્રેષ્ઠ ધર્મને પણ ન અપનાવતાં તેનો ત્યાગ કરે છે. આવા જીવોનું તો દેહથી થતા દુષ્કર્મોના લીધે (અંશનું) જન્મ-મરણનું બંધન ટળતું નથી.

તેહી તનુ કત અધરમનકુ, મુકર મૂલ જગ જોય;

જીવ સકલ ચર અચરકે, જીનુ બંધન સબ કોય. ૨૯

શબ્દાર્થ

તેહી = તે તનુ = શરીર કત = કર્મો, કાર્યો અધરમનકુ = અધર્મ અંગેના મુકર = અરીસો, દર્પણ મૂલ = મૂળ, રોજ, પરીક્ષા, પારખ, સમીપ જગ = જગત, સંસાર જોય = નિહાળે, જુએ જીવ = અંશ, જીવાત્મા સકલ = બધા ચર અચરકે = સ્થાવર અને જંગમના જીનું = જેનું, તેનું બંધન = પાશ, જાળ સબ કોય = સર્વ કોઈ.

અનુવાદ

શરીરથી થતા તે અધર્મ ભર્યા કર્મોને જગત અરીસાની માફક પારખીને જુએ છે. સ્થાવર-જંગમના બધા જીવો છે તે સૌ કોઈને તેનું બંધન છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે શરીરથી થતા અધર્મભર્યા દુષ્કર્મોને સમગ્ર સંસાર દર્પણની માફક પારખીને જોતા હોય છે. વળી, સ્થાવર અને જંગમ જાતિના ચોર્યાસી લાખ પ્રકારના સર્વ કોઈ ઘાટના અંશોને કર્મોનું બંધન લાગેલું છે. પરિણામે સંચિત કર્મોનું ફળ ભોગવવા માટે જે તે દેહમાં રહેલા ચૈતનઅંશને જન્મ-મરણના ક્રમમાં ભટકવું પડે છે.

તેહી બંધન મુક્તાવન, ત્યાગ ભક્તિ જીનુ કીન;
જબ હોય જ્ઞાન જથારથ, તાય પરહી પતિ ચિન. ૩૦

શબ્દાર્થ

તેહી = તે બંધન = પાશ, જાળ મુક્તાવન = મુક્ત કરવા, મુક્તિ મેળવવા
ત્યાગ = વૈરાગ ભક્તિ = પ્રાર્થના, સ્તુતિ જીનુ = જેઓએ કીન = કરી હોય, કરવી
જબ = જ્યારે, ત્યારે હોય = થાય જ્ઞાન = સમજ જથારથ = યથાર્થ તાય = તેઓને
પરહી = પડે છે, થાય છે પતિ = માલિક, ધણી, પ્રભુ, પરમેશ્વર ચિન = ઓળખ.

અનુવાદ

તે બંધનમાંથી મુક્તિ મેળવવા જેમણે ત્યાગ અને ભક્તિ કરી હોય ત્યારે તેઓને યથાર્થજ્ઞાન થાય. જેથી તેઓને પતિની ઓળખ થાય છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે કર્મબંધનના કારણે અંશને જન્મ-મરણરૂપી પાશમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે વૈરાગ અને ભક્તિનો સહારો જરૂરી છે. જેમણે જીવનમાં વૈરાગ્યની સાથે સાથે દાસાતન ભાવથી ભક્તિ કરી હોય, તેવા શિષ્યોને ગુરુ તરફથી યથાર્થજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. વળી, કર્તાપિક્ષના જ્ઞાનને આધારે તેઓને સાચા માલિકની ઓળખ થતી હોય છે.

નિજપતિ પરમ ચિનાયતે, કરહી કૃપાલ સહાય;
સો નિજ કૃપા સહાયતે, જીવ પરમપદ પાય. ૩૧

શબ્દાર્થ

નિજપતિ = આદિ પરમપિતા, મૂળ માલિક પરમ = શ્રેષ્ઠ, આદિમ, આદ્ય
ચિનાયતે = ઓળખાય તો કરહી = કરે કૃપાલ = કૃપાળુ, દયાળુ સહાય = મદદ સો = તે
નિજ કૃપા = આદિ કૃપાવંતની સહાયતે = મહેરબાનીથી, સહાયથી, મહેરબાનીથી, કૃપાથી
જીવ = અંશ, જીવાત્મા પરમપદ = અંતિમ પદ, શ્રેષ્ઠ પદ પાય = પ્રાપ્ત કરે, મેળવે.

અનુવાદ

નિજપતિ ઓળખાય તો કૃપાળુ મદદ કરે છે. તેવા નિજ કૃપાવંતની સહાયથી અંશ પરમપદ પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે સાચા માલિક એવા નિજ પરમપતિ કૈવલકર્તાને ગુરુકૃપા થકી ઓળખવામાં આવે તો કરુણાનિધિ જરૂર તેવા અંશને સહાયતા કરે છે. નિજ કૃપાવંતની સહાયથી ચૈતનઅંશ મૃત્યુલોકના જન્મ-મરણ રૂપી બંધનથી મુક્ત થઈને પરમપદ એવા કૈવલધામને પ્રાપ્ત કરે છે.

યા વિધકે અનુકરમ સે, કોટિ કીયેહુ જન પાર;
ધન્ય ધરન પર હોઈ ગયે, રામાનુજ અવતાર. ૩૨

શબ્દાર્થ

યા વિધકે = આ પ્રમાણે, આ રીતે અનુકરમસે = આચરણથી, વ્યવહારથી, નિયમથી કોટિ = કરોડો કીયેહુ = કર્યા જન = માનવો પાર = ભવપાર ધન્ય = ધન્યવાદ ધરન પર = પૃથ્વી ઉપર હોઈ ગયે = થઈ ગયા રામાનુજ = આચાર્ય રામાનુજ અવતાર = અવતરણ, જન્મ ધારણ કરીને આવવું.

અનુવાદ

આ પ્રમાણેના આચરણથી કરોડો માણસોને ભવપાર કર્યા છે. પૃથ્વી પર થઈ ગયેલા અવતાર રામાનુજાચાર્યને ધન્ય છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મસિદ્ધાંતની ભૂલોને ઉજાગર કરી જીવ, બ્રહ્મ અને માયા એ ત્રણ પદોને ભિન્ન દર્શાવીને અંતે યોગ, ધ્યાન, જપ અને ત્યાગની મહત્તા તેમજ ભક્તિસભર કર્મકાંડની ક્રિયાઓ દર્શાવીને કરોડો માનવોને ભવપાર કર્યા છે. ચાર પ્રકારની મુક્તિ પૈકી કોઈ ને કોઈ મુક્તિ મેળવી માનવો દૈવીપદોને

પામ્યા છે. જેથી અચરતબા કહે છે કે પૃથ્વી ઉપર જન્મ ધારણ કરીને થઈ ગયેલા રામાનુજાચાર્ય ધન્યવાદને પાત્ર છે.

(શ્રી વલ્લભાચાર્ય સિદ્ધાંતનું વર્ણન)

શ્રીમત્ વલ્લભાચારજ, જીનુ અદ્વૈત સુધાય;
જગ વિલાસ ખલુ બ્રહ્મ હે, નહિ પરપંચ પુનાય. ૩૩

શબ્દાર્થ

શ્રીમત્ = કલ્યાણકારી મત વલ્લભાચારજ = વલ્લભાચાર્ય જીનુ = જેઓના અદ્વૈત સુધાય = શુદ્ધાદ્વૈત સંપ્રદાય જગ = જગત વિલાસ = આનંદ, માયાવી સુખ ખલુ = જરૂર, નિશ્ચે, નક્કી, એકલું, સત્ય બ્રહ્મ = બ્રહ્મપ્રકાશ હે = છે નહિ = નથી પરપંચ = પ્રપંચ, ઊલટાપણુ, છળકપટ, દુનિયાની જંજળ, સાંસારિક માયાનો વિસ્તાર પુનાય = પુનાઈ, કૃપા, મહેર, પુણ્ય, દયા.

અનુવાદ

શ્રીમત્ વલ્લભાચાર્ય કે જેમનો શુદ્ધાદ્વૈત સંપ્રદાય છે. બ્રહ્મમાં નિશ્ચે પ્રપંચ નથી. તેની કૃપાથી જગત વિલાસે છે.

ભાવાર્થ

શ્રીમત્ વલ્લભાચાર્યનો વૈષ્ણવ સંપ્રદાય છે. જેને પુષ્ટિમાર્ગ અને નિર્ગુણ ભક્તિમાર્ગ પણ કહેવામાં આવે છે. તેઓનો શુદ્ધાદ્વૈત વેદાંતસિદ્ધાંત છે. જેમાં માયાથી રહિત શુદ્ધ જીવ અને પરબ્રહ્મ એ એક જ છે. તેઓ નિશ્ચયપૂર્વક જણાવે છે કે બ્રહ્મમાં કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રપંચ નથી. પ્રપંચ રહિત (શુદ્ધ) બ્રહ્મની કૃપાથી જગતનો વિલાસ થયો છે અને જીવો માયાવીસુખ ભોગવીને આનંદ કરે છે.

પંચ તત્વ ઈન્દ્રિ દશ, અંતઃકરણ સમાજ;
એ સર્વ સાજ સહિત જીનું, વિલસે શ્રી મહારાજ. ૩૪

શબ્દાર્થ

પાંચ તત્ત્વ = પાંચ મહાતત્ત્વો ઈન્દ્રિ દશ = પાંચ કર્મેન્દ્રિય અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય
 અંતઃકરણ = ચાર અંતઃકરણ સમાજ = સમૂહ, સમુદાય એ સર્વ = એ બધા સાજ = સરંજામ,
 ઠાઠ, સામગ્રી સહિત = સાથે જીનું = જેની, તેની વિલસે = આનંદ કરે, ભોગ ભોગવે
 શ્રી મહારાજ = શ્રી વલ્લભાચાર્ય મહારાજ.

અનુવાદ

પાંચ તત્ત્વ, દશ ઈન્દ્રિ અને અંતઃકરણના સમુદાય સહિત જે સર્વ સરંજામ
 છે, તેની સાથે શ્રી વલ્લભાચાર્ય મહારાજ આનંદ કરે છે.

ભાવાર્થ

શરીરના બંધારણમાં રહેલા પાંચ મહાતત્ત્વો, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ
 જ્ઞાનેન્દ્રિય અને ચાર અંતઃકરણના સમુદાય સહિત તત્ત્વોવાળી સામગ્રી
 છે, જેની સાથે શ્રી વલ્લભાચાર્ય મહારાજ ઈચ્છા અનુસાર સાત્ત્વિક ભોગ
 ભોગવીને આનંદમાં રહે છે.

નામ રૂપ ગુણ સહિતમ, પુરુષ પ્રકૃતિ મુદાય;
 બ્રહ્મ વિના અણુભર નહિ, એ અદ્વૈત સુધાય. ૩૫

શબ્દાર્થ

નામ = સંજ્ઞા રૂપ = આકાર ગુણ = પ્રાકૃતિક લક્ષણો સહિતમ = સહિત
 પુરુષ = નિરંજન પુરુષ પ્રકૃતિ = માયા મુદાય = મુખ્યત્વે કરીને, નિશ્ચયપૂર્વક, મુદા,
 આનંદ, હર્ષ બ્રહ્મ વિના = બ્રહ્મ સિવાય અણુભર = અણુમાત્ર નહિ = નથી એ = આ
 અદ્વૈત સુધાય = શુદ્ધાદ્વૈત, વેદાંત મત.

અનુવાદ

નામ, રૂપ, ગુણ અને પ્રકૃતિ પુરુષ સહિત આનંદ કરે છે ખરા, પરંતુ બ્રહ્મ
 વિના અણુમાત્ર કાંઈ નથી. આ શુદ્ધાદ્વૈત વેદાંતમત છે.

ભાવાર્થ

શ્રી વલ્લભાચાર્ય દ્વારા સ્થાપિત શુદ્ધાદ્વૈત વેદાંતમત મુજબ અત્ર, તત્ર, સર્વત્ર બ્રહ્મ જ ભરપૂર ભરેલું છે. આ બ્રહ્માંડમાં શુદ્ધ બ્રહ્મ સિવાય અણુમાત્ર પણ ખાલી જગ્યા નથી. જગત અને બ્રહ્મ એક જ હોવાથી બ્રહ્મની પેઠે જગત પણ આનંદ સ્વરૂપે છે. જેમાં નામ, સ્વરૂપ અને રજો-તમો તથા સતોગુણવાળા ગુણાત્મક પદો સહિત આદિ નિરંજનપુરુષ તેમજ મહામાયા સહિત સર્વ કોઈ ભલે તેમાં આનંદ કરતાં હોય, પરંતુ તે બધું બ્રહ્મ જ છે.

જનમ મરણ જીનુ સુખ દુઃખ, ઓરું જગ જડ પ્રભાવ;
એ દોષણ દુરઘટ ગતિ, બ્રહ્મકુ અતિ અન્યાવ. ૩૬

શબ્દાર્થ

જનમ મરણ = જન્મ અને મરણ જીનુ = જેને સુખ દુઃખ = સુખ અને દુઃખ ઓરું = અને જગ = જગત, જડ = નાશવંત, નિર્જીવ પ્રભાવ = અસર, પ્રતાપ, પ્રભુત્વ, સામર્થ્ય એ = આ દોષણ = ભૂલ, ખામી દુરઘટ = દુર્ઘટ, દુઃખદાયક, મુશ્કેલ, વિષમ ગતિ = જ્ઞાન, સમજ બ્રહ્મકુ = બ્રહ્મને અતિ = ઘણો અન્યાવ = અન્યાય.

અનુવાદ

સુખ અને દુઃખ સહિત જન્મ અને મરણ તેમજ જગતને નાશવંતતાની પ્રભુતા એ દુઃખદ ગતિનું દોષારોપણ બ્રહ્મને હોઈ ઘણો અન્યાય છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે એક શુદ્ધ અદ્વૈત બ્રહ્મમાં કોઈ સુખી તો કોઈ દુઃખી હોય છે. તેમજ અંશને જન્મ-મરણનું બંધન લાગેલું છે. જગતની આવી નાશવંત પ્રભુતા હોવાથી જો બધું એક જ બ્રહ્મરૂપ હોય તો જ્ઞાનપક્ષે જોતાં બ્રહ્મ માટે આ દુઃખદ દોષારોપણ લાગ્યું કહેવાય, જેથી બ્રહ્મપદ અંગે તેની અદ્વૈતપણાનો જે સિદ્ધાંત છે તે ઘણો અન્યાયી સાબિત થાય.

બહોરુ જગત અજ્ઞાનકી, તેહી ન ઘટત પદ બ્રહ્મ;
એ દોષાપતિ દુસરહી, લગે કરમ નહે:કરમ. ૩૭

શબ્દાર્થ

બહોરુ = તદ્ ઉપરાંત, વર્ણી જગત = દુનિયા અજ્ઞાનકી = અજ્ઞાનની તેહી = તે ન
= નહિ ઘટત = છાજે, બંધ બેસે પદ બ્રહ્મ = બ્રહ્મપદ એ = આ દોષાપતિ = દોષારોપણ
દુસરહી = બીજો લગે = લાગે કરમ = કર્મ ન્હે:કરમ = ન્હે:કર્મા.

અનુવાદ

તદ્ ઉપરાંત જગતને અજ્ઞાન હોય તો તે બ્રહ્મપદને છાજે નહિ. કર્મ અંગેનું
આ બીજું દોષારોપણ ન્હે:કર્મને લાગ્યું કહેવાય.

ભાવાર્થ

આ સિવાય જગતમાં દરેકને અજ્ઞાન લાગતું હોય તો તેવું અજ્ઞાન
બ્રહ્મપદને શોભતું નથી. બ્રહ્મપદને કદી અજ્ઞાન લાગે તેવું બંધ બેસતું નથી.
માટે આ અદ્વૈત બ્રહ્મસિદ્ધાંતને બીજું દોષારોપણ લાગ્યું કહેવાય, કારણ કે
કર્મ અંગેનો દોષ ન્હે:કર્મા બ્રહ્મને લાગ્યો કહેવાય તે અયોગ્ય છે.

એહી અદ્વૈત સુધાયકો, કીન મરમ ગતિ સાર;
વલ્લભ ઓરું વિઠ્ઠલાયણો, અનુભવ તત્ત્વ વિચાર. ૩૮

શબ્દાર્થ

એહી = આ અદ્વૈત સુધાયકો = શુદ્ધાદ્વૈત મતનો કીન = કલ્હો મરમ = ભેદ,
રહસ્ય ગતિ = જ્ઞાન, સમજ સાર = સારાંશ વલ્લભ = વલ્લભાચાર્ય ઓરું = અને
વિઠ્ઠલાયણો = વિઠ્ઠલાચાર્યનો અનુભવ = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, સીધો પરિચય તત્ત્વ = તત્ત્વ
વિચાર = સમજ, જ્ઞાન.

અનુવાદ

શુદ્ધાદ્વૈતમતનો સારાંશ આપતા જ્ઞાનની સમજ આ પ્રમાણે છે. જેમાં
વલ્લભાચાર્ય અને વિઠ્ઠલાચાર્યના તત્ત્વજ્ઞાનનો અનુભવ દર્શાય છે.

ભાવાર્થ

અગાઉ દર્શાવ્યા પ્રમાણે શુદ્ધાદ્વૈતમતનો સારાંશ અને સિદ્ધાંતના

સ્થાપક દ્વારા અપાતી જ્ઞાનની સમજ છે. અચરતબા કહે છે કે આ મતમાં વલ્લભાચાર્ય અને વિદ્વલાચાર્યના તત્ત્વજ્ઞાનનો સ્વાનુભવ જણાય આવે છે.

**વિષયાનંદ વરતાવન, કરન આપ ઈતિહાસ;
તેહી મતલબ કારન કીયે, જડ જગ બ્રહ્મ વિલાસ. ૩૯**

શબ્દાર્થ

વિષયાનંદ = વિષયોના આનંદ **વરતાવન** = વર્તાવવા, ભોગવવા **કરન** = કરવા, કર્યો **આપ** = પોતે, પોતાનો **ઈતિહાસ** = ઐતિહાસિક વૃત્તાંત **તેહી** = તે **મતલબ** = મુરાદ, અભિલાષા, ભાવ, તાત્પર્ય, આશય, ઉદ્દેશ **કારન** = માટે **કીયે** = કહ્યો **જડ** = નાશવંત **જગ** = જગત **બ્રહ્મ** = બ્રહ્મ **વિલાસ** = આનંદ, વૈભવ, સુખ ભોગ.

અનુવાદ

વિષયોના આનંદને ભોગવવા માટે પોતાનો ઐતિહાસિક વૃત્તાંત કર્યો છે. તે ઉદ્દેશને કારણે જ નાશવંત જગતને બ્રહ્મનો વિલાસ કહ્યો છે.

ભાવાર્થ

શરીરના બંધારણમાં રહેલા તત્ત્વોના વિષયોના આનંદને ભોગવવા તથા વૃત્તિને તૃપ્ત કરવા માટે સિદ્ધાંતની રજૂઆત કરીને પોતાની ઈચ્છા અનુસાર ઐતિહાસિક વૃત્તાંતનું વિગતવાર વર્ણન રજૂ કરવામાં આવ્યું છે. વળી, આવા સાત્વિક ભોગવિલાસના ઉદ્દેશને કારણે જ બંને આચાર્યોએ આ નાશવંત જગતની ઉત્પત્તિ માત્ર બ્રહ્મનો જ વિલાસ છે. તેમ કહીને દર્શાવ્યું છે.

**જો જડ જગ ખલુ બ્રહ્મ હે, તો ક્યૌ ભયે અજ્ઞાન;
ઓરુ કોઈ કોઈ મહી સંતહી, પાયેહુ જ્ઞાન નિદાન. ૪૦**

શબ્દાર્થ

જો = જો **જડ** = નાશવંત **જગ** = જગત **ખલુ** = નક્કી, નિશ્ચે, સત્ય, એકલું **બ્રહ્મ હે** = બ્રહ્મ પ્રકાશ છે **તો** = તો પછી **ક્યૌ** = કેમ, શા માટે **ભયે** = થયું **અજ્ઞાન** = અણસમજ, જ્ઞાનનો અભાવ **ઓરું** = અને **કોઈ કોઈ** = કોઈક, કોઈક, કેટલાક

મહી = માં **સંતહી** = સંતો **પાયેહુ** = પ્રાપ્ત થાય, મેળવ્યું **જ્ઞાન** = જ્ઞાન **નિદાન** = અતિ, ઘણું, અંતિમ, છેવટનું, સાચું.

અનુવાદ

જો જગત નાશવંત અને બ્રહ્મ સત્ય છે તો અજ્ઞાન કેમ થયું અને કોઈ કોઈ સંતોમાં સાચા જ્ઞાની પણ પ્રાપ્ત થયા છે.

ભાવાર્થ

જો જગતની સર્વ ઉત્પત્તિ નાશવંત અને બ્રહ્મ એકલું જ સત્ય છે. એમ કહેવામાં આવે તો પ્રશ્ન થાય કે જગતમાં અજ્ઞાન કેમ ઊભું થયું? વળી, જગતના સંતપુરુષોમાં કોઈ કોઈ સંત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સાચા જ્ઞાની પણ થયા હોય છે, અર્થાત્ જોવા મળે છે.

જ્ઞાની ઓરું અજ્ઞાનીહી, એહી ઉભયે અનુકરમ;
ઘટે નહિ અદ્વૈત પદે, ક્યૌ ઉચરે વિનુ મરમ. ૪૧

શબ્દાર્થ

જ્ઞાની = જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલ વ્યક્તિ, સમજુ **ઓરું** = અને **અજ્ઞાનીહી** = જ્ઞાન પામ્યા નથી તેવા, જ્ઞાનના અભાવવાળા **એહી** = એ, એવા **ઉભયે** = બંને **અનુકરમ** = પદ્ધતિ, પદ, વ્યવસ્થા, નિયમ, આચાર **ઘટે નહિ** = શોભે નહીં, છાજે નહીં **અદ્વૈત પદે** = અદ્વૈત પદને **ક્યૌ** = કેમ, શા માટે **ઉચરે** = બોલ્યા **વિનુ** = સિવાય **મરમ** = મર્મ, ભેદ, આશય.

અનુવાદ

જ્ઞાની અને અજ્ઞાની એમ બે પદ (નિયમ) અદ્વૈતપદમાં શોભે નહિ, તો વિના આશયે કેમ ઉચ્ચાર કર્યો?

ભાવાર્થ

શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મપદના સિદ્ધાંતમાં જ્ઞાની અને અજ્ઞાની એમ બે પદો બંધ બેસતાં નથી અર્થાત્ સંભવ નથી, તો પછી તેના મત દર્શકો દ્વારા કોઈ

પણ પ્રકારની સમજ અને આશય વિના શા માટે આવા વૃત્તાંત રજૂ કરીને જ્ઞાનનો ઉચ્ચાર કર્યો હશે ?

મરમ લહે બિનુ મહાધનો, આપ થકી પતિ આન;
પ્રભુ થઈને વિષયે વહે, ઈન્દ્રિને અવિલાન. ૪૨

શબ્દાર્થ

મરમ = મર્મ, ભેદ, આશય લહે = જાણ્યા બિનુ = સિવાય, વિના મહાધનો = મહાનપદનો, સર્વોપરીનો આપ = પોતે, પોતાના થકી = થી, માંથી પતિ = માલિક આન = અન્ય, બીજો, પ્રતિજ્ઞા, ગર્વ, અભિમાન, સંદેહ, શક પ્રભુ થઈને = પરમેશ્વર બનીને વિષયે = વિષયોમાં વહે = રાચે ઈન્દ્રિને = ઈન્દ્રિયોને અવિલાન = અવિલોકન કરીને, નીરખીને.

અનુવાદ

મહાપદના મર્મને જાણ્યા સિવાય માને છે કે પોતાનાથી અન્ય કોઈ માલિક નથી. જેથી પ્રભુ બનીને ઈન્દ્રિયો નીરખી વિષયોમાં રાચે છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા જણાવે છે કે પરમપિતાના મહાનપદનો મર્મ જાણ્યા સિવાય વલ્લભાચાર્ય પોતાની માલિક તરીકે પ્રતિજ્ઞા થાય, તેવું અભિમાન ધારણ કરીને જગતમાં રાચે છે. તેઓ માને છે કે પોતાનાથી અન્ય કોઈ બીજો માલિક નથી તેથી પોતાની જાતને પ્રભુ તરીકે ગણાવીને શરીરની ઈન્દ્રિયોને નિહાળી વિષય-વાસનાઓમાં રચ્યા-પચ્યા રહે છે.

પોતાથી કોઈ પર નહિ, ઉર અદ્વૈત મતંત;
બ્રહ્મા કીટ પતંગ લ્યૌ, અસમી કહે સતંત. ૪૩

શબ્દાર્થ

પોતાથી = પોતાનાથી કોઈ = કોઈ પર = ઉપરી, મોટું, વિશેષ, અતિરિક્ત

નહિ = નથી ઉર = હૃદય અદ્વૈત = દ્વૈત નથી તેવા મતંત = મત, માન્યતા બ્રહ્મા = બ્રહ્મા કીટ = કીટાણું પતંગ = પતંગિયા લ્યૌ = સુધી, સહિત અસમી = અહંતા, અસ્મિતા, મારાપણું, હુંપદ કહે = કહે સતંત = સૂત્રવત્, સળંગ.

અનુવાદ

હૃદયમાં પોતાનાથી કોઈ પર નથી તેવું અદ્વૈતમતના આધારે માને છે. વળી, બ્રહ્માથી લઈ કીટ-પતંગ સુધીના બધા જ સૂત્રવત્ કહીને અસ્મિતા ધરાવે છે.

ભાવાર્થ

વલ્લભાચાર્ય પોતાના હૃદયમાં શુદ્ધાદ્વૈતમતની માન્યતાને આધારે માને છે કે તેમનાથી કોઈ મહાન પદ જ નથી. વળી, મોટમાં મોટા બ્રહ્માની આઘ લઈ નાનામાં નાનાં સર્વ કીટ-પતંગિયાં સુધીના બધા જ જીવો બ્રહ્મભૂમિકામાં એક જ સળંગ સૂત્રવત્ રહેલાં છે, તેવું કહી પોતે પણ હું પદ ધારણ કરીને રહે છે. અર્થાત્ તેઓ પોતે જ બ્રહ્મસ્વરૂપે છે તેવી અસ્મિતા ધારણ કરીને રહેલા છે.

પણ ન લહે ગતિ તરણકી, પુનિ નિજ તનકી આઘ;
નાડ દેખાવત વૈદકુ, કુન લગી મોઈ વ્રાઘ. ૪૪

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ ન લહે = જાણે નહિ ગતિ = સમજ, જ્ઞાન તરણકી = તણખલાની, તૂણ-ઘાસની પુનિ = વળી નિજ = પોતાના તનકી = શરીરની આઘ = સહિત, આઘ લઈને નાડ = નાડી દેખાવત = દેખાડે વૈદકુ = નાડી ચિકિત્સકને કુન = કયા પ્રકારની, કેવી લગી = લાગુ પડી મોઈ = મને વ્રાઘ = ઉપાધિ, દુઃખ, રોગ.

અનુવાદ

વળી, પોતાના શરીરની આઘ લઈને તૂણની ગતિને પણ જાણતા નથી. તે અંગે વૈદ્યને નાડી દેખાડે છે કે મને કયા પ્રકારનું દર્દ થયું છે ?

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે પોતાને બ્રહ્મસ્વરૂપ માનીને ભવમાં પરમેશ્વર તરીકે જેઓને પૂજાવાનો શોખ છે, તેવી વ્યક્તિ પોતાના શરીરના બંધારણમાં રહેલા તત્ત્વોની આદ્ય લઈને તણખલાની ગતિને (સામાન્યજ્ઞાનને) પણ જાણતા નથી. વળી, જ્યારે તેમને શારીરિક વ્યાધિ થઈ હોય (થયેલી હોય) ત્યારે પોતાને થતી પીડાને દૂર કરવા માટે નાડી ચિકિત્સક પાસે જઈને પોતાની નાડીની ગતિ બતાવતા હોય છે.

યૌ અંતર અજ્ઞાનહી, મુખસે કહે સતંત;
એસે જ્ઞાન વિતંડસે, ભવ ભુગતે નહિ અંત. ૪૫

શબ્દાર્થ

યૌ = આ રીતે, આ પ્રમાણે અંતર = હૃદયમાં અજ્ઞાનહી = અજ્ઞાન છે મુખસે = મોં થકી, મુખથી કહે = કહે છે સતંત = એક સૂત્રવત્ એસે = આવા જ્ઞાન = સમજ, જ્ઞાન વિતંડસે = વિતંડથી, પાખંડથી, ધતિંગથી ભવ = સંસાર, જગત ભુગતે = ભોગવતા નહિ અંત = અંત આવતો નથી.

અનુવાદ

આ પ્રમાણે હૃદયમાં તો અજ્ઞાન છે, પરંતુ મોં થકી તો પોતે સૂત્રવત્ છે એમ કહે છે. આવા પાખંડીજ્ઞાનથી ભવના દુઃખને ભોગવતાં અંત આવતો નથી.

ભાવાર્થ

આ રીતે જગતને આંજી નાંખનારો (આશ્ચર્યચક્રિત કરી નાંખનારો) બાહ્યાચાર છે, જ્યારે હૃદય તો અજ્ઞાનથી ભરપૂર ભરેલાં છે. તેમ છતાં મુખથી તો પોતે બ્રહ્મસ્વરૂપે એક સૂત્રવત્ રહેલા છે, તેવું સંસારને જણાવે છે. આવા પાખંડી જ્ઞાન થકી તો ભવ દુઃખ રૂપી જન્મ-મરણના (ઘટમાળ) ચક્કરને ભોગવતાં અંત આવતો નથી.

જ્યૌ નરપતકી નારકો, નરપત થઈ કરે સંગ;
જાણ પરે નિજ નરપકુ, તુરત કરે તન ભંગ. ૪૬

શબ્દાર્થ

જયૌ = જેમ કે નરપતકી = રાજાની, નૃપની નારકો = સ્ત્રી, રાણીને નરપત થઈ = રાજા બનીને કરે = કરે સંગ = આસક્તિ, અંગ સંબંધ, સંયોગ, સહવાસ જાણ પરે = જાણ થાય નિજ = મૂળ, સાચા નરપકુ = રાજાને તુરત = તત્કાળ કરે = કરે તન ભંગ = મૃત્યુ દંડની સજા, દેહદંડની સજા.

અનુવાદ

જેમ રાજાની રાણી સાથે કોઈ રાજા બનીને સહવાસ કરે અને જ્યારે મૂળ રાજાને ખબર પડે તો તુરંત જ મૃત્યુદંડની સજા કરે છે.

ભાવાર્થ

જેમ કે રાજમહેલમાં રાજાની અનેક રાણીઓ હોય છે. કોઈ બનાવટી પુરુષ રાજા બનીને નવતર (નવોઢા) ખાંડે આવેલી રાણીના શયનખંડમાં જઈને જ્યારે સહવાસ કરે, પરંતુ જ્યારે ગુપ્તચર દ્વારા આ હકીકત (બિના)ની જાણ મૂળ (અસલ) રાજાને જણાવવામાં આવે તો અસલ રાજા આવા બનાવટી રાજાને મૃત્યુદંડની સજા ફટકારવામાં વાર કરતા નથી.

ત્યૌ નરપત કરતા નિજ, જીનુ નાર સંસાર;
તીનમે મુગતા થઈ રમે, અંતે ખાવહી માર. ૪૭

શબ્દાર્થ

ત્યૌ = તેમ નરપત = રાજા, ધણી કરતા નિજ = આદિ, સર્જનહાર, અસલ (સાચા, મૂળ) કર્તા જીનુ = જેમની નાર = સ્ત્રી, પત્ની સંસાર = સંસાર તીનમે = તેમાં મુગતા થઈ = મુક્ત થઈને રમે = રમણ કરે, વિચરણ કરે અંતે = અંતમાં, છેવટે ખાવહી = ખાય માર = આપદા, સજા, તાડન.

અનુવાદ

તેમ નિજ કર્તા રાજા છે, જેની સંસાર રૂપી નારી છે, જો તેમાં મુક્ત થઈને વિચરે તો અંતે માર ખાય છે.

ભાવાર્થ

તેવી જ રીતે સમસ્ત બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિના કારણરૂપે રહેલા સર્જનહાર નિજ કેવલકર્તા રાજા તરીકે છે, જેની રાણી રૂપી સમસ્ત સંસાર છે. જો કોઈ વ્યક્તિ તેમાં બનાવટી માલિક બનીને સંસાર સાથે મુક્ત રીતે વિચરણ કરે તો દેહના અંતે અંશ કર્તાના નિયમ મુજબ અઠ્યાવીસ નર્કકુંડની યાતના ભોગવીને યમદૂતોનો માર ખાય છે.

યા વિધકે અનુભવ ભયે, સામ્રથ કતા ન ચિન;
ત્યાગ ભક્તિ વહિતલ વીટ, કોહુકે નહિ આધીન. ૪૮

શબ્દાર્થ

યા વિધકે = આ પ્રમાણે અનુભવ = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, પરિચય દ્વારા થયેલું જ્ઞાન, ઈન્દ્રિયગમ્ય પરિચય ભયે = થતાં, થયા સામ્રથ = સમર્થવાન કતા = સર્જનહાર ન = નહિ ચિન = ઓળખાય, ઓળખ્યા ત્યાગ = વૈરાગ્ય ભક્તિ = ભક્તિ વહિતલ = વહિયેલ, ઉદ્ધત વીટ = વિટંડ, પાખંડ, વિતંડી કોહુકે = કોઈને નહિ = નથી આધીન = વશ, તાબે, આશ્રિત, અનુયાયી.

અનુવાદ

આ પ્રમાણેનો અનુભવ થયો છતાં સમર્થ સર્જનહારને ઓળખ્યા નહિ. માત્ર વહિયેલ અને પાખંડી હોવા છતાં ત્યાગ અને ભક્તિ બતાવી, પરંતુ કોઈને આશ્રિત થયા નહિ.

ભાવાર્થ

આ પ્રમાણેના કર્તાના ન્યાયને સમજવા છતાં સંસારીક વ્યવહારો અને વિલાસી જિંદગીના અનુભવોને માણી વલ્લભાચાર્ય જિંદગી જીવ્યા, પરંતુ સૃષ્ટિના સમર્થ સર્જનહારને ઓળખવા પ્રયત્ન કર્યો નહિ. હૃદયમાં વહિયેલ અને પાખંડીપણું રાખી ત્યાગ તેમજ ભક્તિનું આચરણ ઉપલક રીતે સંસારમાં બતાવીને પોતે પ્રભુ થઈને રહ્યા. વળી, કોઈ જ્ઞાનીપુરુષના શરણે જઈ શિષ્યપદ સ્વીકારીને આધીન પણ થયા નહિ.

પાપ પુન્યથી નવ ડરે, અંતર ગતમે એહ;
વિશ્વ ઠગન શુભ કરમકો, રાખત ઉપલો વેહ. ૪૯

શબ્દાર્થ

પાપ = દુષ્કર્મોનું અશુભ ફળ પુન્યથી = સત્કર્મના શુભ ફળથી નવ = નહિ, નથી
ડરે = ડરતાં, ગભરાતાં અંતર = હૃદય ગતમે = ગતિમાં, જાણમાં, જ્ઞાનમાં, પ્રવૃત્તિમાં
એહ = આવું જ, આ વિશ્વ = જગત ઠગન = ઠગવા માટે શુભ = કલ્યાણકારી, મંગળકારક
કરમકો = કર્મોને રાખત = રાખે છે ઉપલો = ઉપલક વેહ = વેશ, સ્વાંગ.

અનુવાદ

એવી જ પ્રવૃત્તિને હૃદયમાં રાખીને પાપ-પુણ્યથી ડરતા નથી. વિશ્વને ઠગવા માટે શુભ કર્મોનો ઉપલક સ્વાંગ (ડોળ) રાખે છે.

ભાવાર્થ

અગાઉ દર્શાવી તે મુજબની સાંસારિક વિષયોવાળી પ્રવૃત્તિમાં જ હૃદયને જોડાયેલું રાખીને કર્મોના ફળરૂપે પાપ-પુણ્ય ભોગવવું પડશે, તેનો ડર પણ રાખતા નથી. જગતને ઠગવા માટે શુભ કર્મોનો બાહ્યાચાર રાખીને સાધુત્વનો ઉપલક સ્વાંગ સજે છે. અને અંદરખાને તો દુષ્કર્મ આચરવામાં પીછેહઠ કરતા નથી કે સહેજ પણ ગભરાતા નથી.

જનમેં કર્તા કહો કીનુ, સમજ સિદ્ધાંત સુધાય;
યાત્યે પણ છેવટ રહે, અકરત મરમ મુદાય. ૫૦

શબ્દાર્થ

જનમેં = તેમાં, જેમાં કર્તા = સર્જનહાર કહો = કહો કીનુ = કોણ, કોને
સમજ = જ્ઞાન સિદ્ધાંત સુધાય = શુદ્ધાદ્વૈત માન્યતામાં યાત્યે = તેથી, જેથી, પણ = પરંતુ,
તો છેવટ = છેલ્લા, અંતમાં રહે = રહે અકરત = અકર્તા મરમ = મર્મ, અભિપ્રાય, મતલબ
મુદાય = મુદો, સાબિતી, પુરાવો, દાખલા.

અનુવાદ

શુદ્ધાદ્વૈત સિદ્ધાંતની સમજ પ્રમાણે તેમાં કર્તા કોણ છે તે કહો ? તેથી તો અકર્તાના મુદ્દાનો મર્મ છેલ્લો રહ્યો છે.

ભાવાર્થ

વલ્લભાચાર્ય દ્વારા સ્થાપિત શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાંતની સમજ મુજબ તેમાં કોણે સાચા કર્તા કહેવા ? તે અંગે કોઈ ચોખવટ નથી. અર્થાત્ સાચા સર્જનહારના પરમપદ અંગે કોઈ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું નથી. તેથી જ તો તેઓએ અંતે અકર્તા બ્રહ્મપદને છેલ્લું પદ ગણાવ્યું છે. અર્થાત્ તેમના સિદ્ધાંતના અભિપ્રાય મુજબ બ્રહ્મને સર્વોપરી અને અંતિમપદ દર્શાવ્યું છે અને ભોળા ભક્તોને ભોળવીને પોતે પરમેશ્વર છે, તેવું ઠસાવ્યું છે.

(ન્યાયશાસ્ત્રનું વર્ણન)

સૂનો ન્યાયકે નિરમિત, પંચ તત્ત્વ ગુણ પ્રાય;
આઘ અંત અણુવત્ રહે, સમલે શ્રેષ્ઠ તદાય. ૫૧

શબ્દાર્થ

સૂનો = સાંભળો ન્યાયકે = ન્યાયશાસ્ત્રનું નિરમિત = નિર્માણ, રચના
પંચતત્ત્વ = પાંચ મહાત્મુત ગુણ = ગુણાત્મક પદ પ્રાય = અભિપ્રાય, અવસ્થા, ઘણે અંશે, ઘણું કરીને,
આઘ = પ્રારંભ, આદિકાળ અંત = અંતકાળ અણુવત્ = અણુની જેમ, પરમાણુઓની જેમ
રહે = રહે સમલે = સમાવું, સમાસ થવો શ્રેષ્ઠ = મહાન, ઉત્તમ, ઉત્કૃષ્ટ તદાય = તદા,
ત્યારે, તેવી રીતે.

અનુવાદ

પંચ તત્ત્વ અને ગુણ અંગે ન્યાયશાસ્ત્રની રચનામાં દર્શાવેલ અભિપ્રાય સાંભળો. આઘ અને અંતમાં તે અણુવત્ રહે છે, પરંતુ જ્યારે સમાય છે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ જણાય છે.

ભાવાર્થ

ન્યાયશાસ્ત્રની રચનામાં ગૌતમઋષિએ આત્મા, ઈન્દ્રિય પુનર્જન્મ, દુઃખ, અપવર્ગ વગેરે વિશિષ્ટ પ્રમેયોની વિચારધારા દર્શાવી છે. પાંચ તત્ત્વો પૈકી પૃથ્વી તત્ત્વ અને ગુણોના પરમાણુઓથી શરીરની રચના બની છે તેવો અભિપ્રાય ધરાવે છે. આદ્ય અને અંતમાં બધું પરમાણુવત્ રહે છે, પરંતુ તેના સંયોગે કરીને જે ઉત્કૃષ્ટપણે જે જણાય છે તે જ જ્ઞાનનું કારણ કે પ્રમાણ છે, જેને પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે અને જ્ઞાનથી અપવર્ગ કે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રત્યક્ષ ઉપરથી જે જ્ઞાન થાય છે તેને પાંચ પ્રકારના અનુમાન તરીકે વર્ણવ્યા છે.

પણ નિજ અણુ અનાદ્યકે, આદ્ય અંત મધ્ય સોય;
કૃષિકાજ વત્ ઈશ્વર, બિછરન કરત સમોય. પર

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ નિજ = આદિ, મૂળ અણુ = પરમાણુ, તત્ત્વ અનાદ્યકે = અનાદિનું
આદ્ય = પ્રારંભ અંત = છેવટ, મધ્ય = પ્રસારાનો ગાળો સોય = છે, તેનાથી
કૃષિકાજ = ખેતીકામ વત્ = ની જેમ ઈશ્વર = પ્રભુ, પરમેશ્વર બિછરન = અંત, લય, છૂટા
પડેલ કરત = કરે સમોય = સમાવે, ભેગા કરે.

અનુવાદ

પરંતુ મૂળ પરમાણુથી આદ્ય, અંત અને મધ્ય થાય છે: ખેતીકામની જેમ
ઈશ્વર સમાવે છે અને છૂટા પાડે છે.

ભાવાર્થ

પરંતુ મૂળ પરમાણુને લીધે આદ્ય, અંત અને મધ્ય એમ ત્રણેય કાળની
ગતિ રચના પામી છે. આદ્યમાં પરમાણુને ભેગા કરે છે, અને મધ્ય
દરમિયાન ભેગા રાખીને અંતમાં છૂટા પાડે છે. ખેતીકામની જેમ ઈશ્વર દ્વારા
પરમાણુને (તત્ત્વોને) ભેગા અને છૂટા પાડવામાં આવે છે. જેથી ખેડૂતની જેમ
ઈશ્વર દ્વારા કરાતી આ ક્રિયાને રચનાની વૃદ્ધિ અને લય કહેવામાં આવે છે.

કૃષિ બીજ નહિ કરતલ, નિજ કણ કરન પસાર;
ત્યૌ કૃષિવત્ પદ ઈશ્વર, મુદ્દે ન નિજ કરતાર. ૫૩

શબ્દાર્થ

કૃષિ = પૃથ્વી, ખેતી, જમીન, ખેડૂત બીજ = બીજક, બિયારણ નહિ = નથી કરતલ = કરનાર, ઉત્પાદક નિજ કણ = મૂળ બીજકનો કરન = કરે છે પસાર = પ્રસારો, વૃદ્ધિ, ફેલાવો, વિસ્તરણ ત્યૌ = તેમ કૃષિવત્ = ખેડૂતની જેમ પદ = સ્થાન, હોદ્દો ઈશ્વર = પરમેશ્વર મુદ્દે = મહત્વની બાબત, મૂળ તાત્પર્ય ન = નહિ, નિજ કરતાર = મૂળ માલિક, નિજ કર્તા.

અનુવાદ

ખેડૂત બીજકનો કરવાવાળો નથી, પરંતુ નિજ કણનો વિસ્તારક છે. તેમ ઈશ્વરનું પદ ખેડૂત જેવું છે. જેમાં તાત્પર્ય રૂપે જોતાં નિજ કર્તા નથી.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે ખેતીકામમાં નિપૂર્ણ એવા ખેડૂત મૂળ બીયારણનો કરવાવાળો (રચનાર) નથી, પરંતુ તે તો પોતાના ખેતરમાં બીયારણની રોપણી કરીને નિજકણોની વૃદ્ધિ કરનારો છે. એવી જ રીતે, પરમેશ્વરનું પદ ખેડૂત જેવું હોઈ તેમની ઐશ્વર્યતાની કાર્યદક્ષતાને જોતાં જણાશે કે બ્રહ્મરૂપ ખેતરમાં જે જે રચના વૃદ્ધિ પામેલ છે તેવી સમગ્ર સૃષ્ટિના તેઓ માત્ર વર્ધક, પોષક કે નિયંત્રક છે, પરંતુ મૂળ સર્જનહાર નથી.

એહી નિજ ન્યાય સિદ્ધાંતકે, નરણીત કીયે નિરૂપ;
ઈનમે પણ અકરત થપે, નહિ નિજ કર્તા જનુપ. ૫૪

શબ્દાર્થ

એહી = આ પ્રમાણે, આ રીતે નિજ = મૂળ, આદિ ન્યાય સિદ્ધાંતકે = ન્યાયશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતનો નરણીત = નક્કી, નિર્ણયાત્મક રીતે કીયે = કર્યો નિરૂપ = વિવેચન, નિરૂપણ, વર્ણન ઈનમે = તેમાં પણ = પણ અકરત = અકર્તા, કર્તૃત્વશક્તિ વગરનાને થપે = સ્થાપ્યા નહિ = નથી નિજ કર્તા = આદિ સર્જનહાર જનુપ = જણાવાયા, જણાવ્યા.

અનુવાદ

આ પ્રમાણે ન્યાયશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે જે નિર્ણય કરીને વર્ણન કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં પણ અકર્તાનું જ સ્થાપન છે, પરંતુ નિજ કર્તા જણાતા નથી.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે અગાઉ વર્ણવ્યા મુજબનું ગૌતમઋષિ દ્વારા દર્શાવેલ ન્યાયશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતનું હાર્દ છે. જેનું વિવેચન નિર્ણયાત્મક રીતે અવલોકન કર્યા બાદ કરવામાં આવેલું છે. ન્યાયશાસ્ત્રના હાર્દને જોતાં, તેમાં અકર્તા બ્રહ્મપદનું જ સ્થાપન કરવામાં આવ્યું છે, પરંતુ જે આદિ નિજ સર્જનહાર કેવલકર્તા છે તેમની જાણ જણાવવામાં આવી નથી.

સકલ તત્ત્વ અણુ આઘકે, કરીત ન્યાય નિજ થાપ;

તબ કર્તા ઈશ્વર કીનુ, અકરત રહ્ને અબાપ. પપ

શબ્દાર્થ

સકલ = બધા તત્ત્વ = ભાગ, પ્રમાણ, વસ્તુનું સ્વરૂપ, રૂપ અણુ = સાદ પ્રમાણનો બનેલો કણ અતિ સૂક્ષ્મ આઘકે = ની આઘ લઈને, સહિત કરીત = કરીને ન્યાય = ન્યાયશાસ્ત્ર નિજ = મૂળ થાપ = સ્થાપના તબ = ત્યારે કર્તા = સર્જનહાર ઈશ્વર = પરમેશ્વર કીનુ = કર્યા, કહ્યા અકરત = અકર્તા રહ્ને = રહ્યા અબાપ = બાપ વગરના, માલિકથી રહિત, પિતા વગરના.

અનુવાદ

અણુની આઘ લઈને બધા જ તત્ત્વો આદિના છે. તેમ ન્યાય કરીને સ્થાપ્યાં છે, ત્યારે અકર્તાને ઈશ્વર કહ્યા તેથી અકર્તા પિતા વગરના રહ્યા છે.

ભાવાર્થ

ન્યાયશાસ્ત્રના મત મુજબ અણુની આઘ લઈને બધાં જ તત્ત્વો આદિનાં છે. તેવો ન્યાય કરીને અકર્તાનું સકર્તા તરીકે સ્થાપન કર્યું છે. જો અકર્તા

બ્રહ્મ કારણરૂપે હોય તો કર્તાપક્ષે જોતાં ઈશ્વરોમાં કઈ ઐશ્વર્યતા હતી કે તેમને કર્તા કહ્યા છે ? તેથી અચરતબા કહે છે કે એવા ઈશ્વરોનું પદ અને અકર્તા બ્રહ્મ એમ બંનેને કર્તા તરીકે સ્થાપ્યા, તેથી તેઓ પણ બાપ (માલિક) વગરનાં જ રહ્યા કહેવાય.

(સાંખ્ય શાસ્ત્રનું વર્ણન)

સાંખ્ય સિદ્ધાંતકી કહતહુ, નિજ ગમ લક્ષ લખાય;
આચારજ મુનિ કપિલહી, જીનુ અનુભવ કરતાય. ૫૬

શબ્દાર્થ

સાંખ્ય સિદ્ધાંતકી = સાંખ્ય શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતની કહતહુ = કહું છું
નિજ ગમ = મૂળ સમજ, મૂળ જ્ઞાન લક્ષ = ઉદ્દેશ, એક ચિત્તતા લખાય = લખાવું છું, જણાવું છું
આચારજ = આચાર્ય મુનિ કપિલહી = કપિલમુનિ જીનુ = જેઓનો અનુભવ = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન
કરતાય = કરતા, થી, થકી, કરવાથી.

અનુવાદ

આચાર્ય કપિલમુનિ કે જેઓના અનુભવથી સાંખ્યશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતનો નિજજ્ઞાન અંગે જે લક્ષ દર્શાવેલો છે તે કહું છું.

ભાવાર્થ

અચરતબા હવે આચાર્ય કપિલમુનિ દ્વારા તેમના સ્વાનુભવથી દર્શાવેલ સાંખ્યશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત મુજબ નિજજ્ઞાન અંગે જે લક્ષ દર્શાવ્યો છે તે, તેમજ તેમનું જે કહેવાનું મૂળ તાત્પર્ય છે તે હવે જણાવે છે.

સકલ તત્ત્વ અવિલોકકે, ભાગ ત્યાગ કરી ભિન્ન;
વદિત અલગ આતમ સદા, નિરમેયુ મોક્ષ નચીન. ૫૭

શબ્દાર્થ

સકલ = બધા તત્ત્વ = તત્ત્વ અવિલોકકે = અવલોકના કર્યા પછી ભાગ ત્યાગ કરી = ભાગાકાર અને બાદબાકી કરી ભિન્ન = જુદા, અલગ વદિત = બોલ્યા, કહ્યું અલગ = ભિન્ન આતમ = આત્મા સદા = હંમેશાં, સર્વદા નિરમેયુ = નિરમ્યું, બનાવ્યું, રચ્યું મોક્ષ = મુક્તિ નયીન = નચિંત, ચિંતા વગરનું, નિરાંત, ચોક્કસ.

અનુવાદ

બધા તત્ત્વોના અવિલોકન બાદ ભાગ-ત્યાગ કરીને જુદા પાડ્યા, પછી આત્મા સર્વદા અલગ છે તેવું નિર્માણ કરી મોક્ષ નિશ્ચિત કરીને દર્શાવ્યો છે.

ભાવાર્થ

જગતમાં સૌથી પ્રથમ કપિલમુનિએ જડ અને ચૈતન પદાર્થોની સંખ્યા નિશ્ચિત કરીને બધા તત્ત્વોનું સ્વાનુભવ કેળવીને અવિલોકન કર્યું. ત્યાર બાદ જડ અને ચૈતન સહિત બધા તત્ત્વો ભાગ-ત્યાગ કરીને જુદા પાડ્યા. જેથી ચૈતનઆત્મા સર્વદા જડ તત્ત્વોથી પર છે, તેવું નિર્માણ કરીને તેનો મોક્ષ નિશ્ચિત કહીને દર્શાવ્યો છે.

આપના આપ વિસરનતે, વિમુખ હુતે અજ્ઞાન;
આપ લહે ન અમુકતહી, જબ પાયે એહી જ્ઞાન. ૫૮

શબ્દાર્થ

આપના = પોતાના આપ = સ્વ-સ્વરૂપ, ચૈતન આત્મા વિસરનતે = વિસરી જવાથી, ભુલાઈ જવાથી વિમુખ = નાસ્તિક હુતે = થાય અજ્ઞાન = અજ્ઞાણપણું, અવિદ્યા, જ્ઞાનનો અભાવ આપ = સ્વ-સ્વરૂપ લહે = જાણે ન = નહિ અમુકતહી = મુક્તિ મળે નહિ જબ = જેથી, તેથી પાયે = પ્રાપ્ત કરવું જરૂરી એહી = આ જ્ઞાન = સમજ.

અનુવાદ

પોતાનું સ્વ-સ્વરૂપ વિસરીને નાસ્તિક થાય તો અજ્ઞાન કહેવાય. વળી, સ્વ-સ્વરૂપને જાણે નહિ તો મુક્તિ પણ મળે નહિ. તેથી આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જરૂરી છે.

ભાવાર્થ

પોતાના સ્વ-ચૈતનસ્વરૂપે રહેલા આત્માને વિસરી જતાં જો નાસ્તિકતાપણું આવે તો તેને અજ્ઞાન થયું કહેવાય. વળી, સ્વ-સ્વરૂપને જાણે નહિ તો મુક્તિ પણ મળતી નથી. તેમજ જડ તત્ત્વોને ત્યજીને ચૈતન આત્માનું જ્ઞાન મુક્તિ અર્થે દરેક માનવીએ પ્રાપ્ત કરવું જરૂરી છે.

ન લહે આપ અમોક્ષ થે, આપ લહે સમોક્ષ;
ઈનમે પણ કર્તા નિજ, રહી ગયે પરમ પરોક્ષ. ૫૯

શબ્દાર્થ

ન લહે = જાણવામાં ન આવે આપ = સ્વ ચૈતન આત્માનું સ્વરૂપ અમોક્ષ થે = મુક્તિ મળે નહિ આપ = સ્વ ચૈતન આત્માનું સ્વરૂપ લહે = જાણવાથી સમોક્ષ = મુક્તિ મળે ઈનમેં = આમાં પણ = પરંતુ કર્તા નિજ = નિજ કર્તા, આદિ સર્જનહાર રહી ગયે = રહી ગયા પરમ = શ્રેષ્ઠ, અંતિમ પરોક્ષ = અપ્રત્યક્ષ, ગુપ્ત, છાના, અજાણ.

અનુવાદ

સ્વ-સ્વરૂપને ન જાણવાથી મોક્ષ ન થાય, અને સ્વ-સ્વરૂપને જાણવાથી મુક્તિ મળે છે, પરંતુ તેમાં પણ પરમ નિજ કર્તા પરોક્ષ રહી ગયા.

ભાવાર્થ

સાંખ્યશાસ્ત્રના મત મુજબ પોતાના સ્વ ચૈતન સ્વરૂપને ન ઓળખવાથી જીવ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતો ન હોવાથી તેને જન્મ-મરણની ઘટમાળમાં ભટકવું પડે છે. જ્યારે માનવી દ્વારા પોતાના સ્વ ચૈતન આત્માના સ્વરૂપને પહેચાનીને ભક્તિ કરવામાં આવે તો જીવાત્માને મુક્તિ મળતી હોય છે. અચરતબા કહે છે કે આવા અમોક્ષ અને સમોક્ષ દર્શાવતા જ્ઞાનમાં તો પરમ નિજ કૈવલકર્તા પરોક્ષ રહી ગયા છે.

આપા લહે સમોક્ષહી, કરહી તત્ત્વ તે જ્ઞાન;
યેસા સામ્રથ આપ થા, તો ક્યૌ થા અજ્ઞાન. ૬૦

શબ્દાર્થ

આપા = સ્વ-ચૈતન આત્મા સ્વરૂપ **લહે** = જાણે, જાણવાથી **સમોક્ષણી** = મુક્તિ મળે **કરણી** = કરવો **તત્ત્વ** = તત્ત્વ **તે** = નું **જ્ઞાન** = સમજ **યેસા** = એવું **સામ્રથ** = સામર્થ્ય, શક્તિબળ **આપ** = ચૈતન આત્મા સ્વરૂપ **થા** = હતું, હોય **તો** = તો **ક્યૌ થા** = કેમ થયું, કેમ રહ્યું **અજ્ઞાન** = જ્ઞાનનો અભાવ.

અનુવાદ

પોતાના સ્વ ચૈતન આત્મા સ્વરૂપને જાણવાથી મોક્ષ થાય તે માટે તત્ત્વોનું જ્ઞાન કરવું (હોવું) જરૂરી છે. આવું સામર્થ્ય જો સ્વ-સ્વરૂપ ચૈતનમાં હતું તો અજ્ઞાન કેમ થયું ?

ભાવાર્થ

કપિલમુનિના મત મુજબ પોતાના સ્વ ચૈતન આત્માના સ્વરૂપને ઓળખી લઈને કરેલી ભક્તિથી સરવાળે મોક્ષ મળે છે, તેથી બધા જડ અને ચૈતન તત્ત્વોનું જ્ઞાન કરવું જરૂરી છે. અચરતબા કહે છે કે જો આવું સામર્થ્ય ચૈતન આત્મસ્વરૂપમાં હોય તો પછી તેને અજ્ઞાન કેમ થયું ? તે એક મોટો સવાલ છે.

જો આગે અજ્ઞાન થા, તદપિ હોહુ અબ ફેર;
બીચ જ્ઞાન તે કયા ભયા, એ લખ બડા અંધેર. ૬૧

શબ્દાર્થ

જો = જો, યદિ **આગે** = અગાઉ, પહેલાં **અજ્ઞાન** = જ્ઞાનનો અભાવ **થા** = હતું, થયું **તદપિ** = તો પણ, એમ છતાં, તથાપિ **હોહુ** = થશે, **અબ** = હવે **ફેર** = ફરીથી **બીચ** = વચ્ચે **જ્ઞાન** = જ્ઞાન, **તે** = તે **કયા** = કેમ **ભયા** = થયું **એ** = આ **લખ** = લક્ષ **બડા** = મોટો, અતિ, **અંધેર** = ગેર ઈન્સાફ, અન્યાય, ભ્રમણાયુક્ત.

અનુવાદ

જો અગાઉ અજ્ઞાન હતું તો પણ હવે ફરી થશે તો વચ્ચે જ્ઞાન થયું તે કેમ થયું ? તેથી આ લક્ષ અત્યંત ભ્રમણાયુક્ત છે.

ભાવાર્થ

જો પોતાના સ્વ ચૈતન આત્મસ્વરૂપને સૃષ્ટિના પ્રારંભકાળથી જ અજ્ઞાન હતું. તેવું હોવા છતાં પણ અંતકાળે હવે ફરીથી આત્માને અજ્ઞાન થવાની સંભાવના છે. અચરતબા કહે છે કે જો સ્વ ચૈતન આત્મસ્વરૂપને પ્રસારાના મધ્ય ગાળા દરમિયાન જ્ઞાન થયું તો કેમ થયું? માટે કપિલમુનિ દ્વારા દશાવિલ આ સાંખ્યશાસ્ત્રનો લક્ષ અત્યંત અન્યાયપૂર્ણ અને ભ્રમણાયુક્ત જણાય છે.

જીનુ પરસત અજ્ઞાનહી, તીનત્યે મોક્ષ ન હોય;
તબત્યે આપના આપનસે, નહિન કાજ વિધિ કોય. ૬૨

શબ્દાર્થ

જીનુ = જેને પરસત = સ્પર્શે અજ્ઞાનહી = અજ્ઞાન તીનત્યે = તેનો મોક્ષ = મુક્તિ ન = નહિ હોય = થાય તબત્યે = તેથી, આપના = પોતાના આપનસે = સ્વ ચૈતન આત્મસ્વરૂપની નહિન = નથી થતું કાજ = કાર્ય, કલ્યાણ વિધિ = વિધાન, કોય = કોઈ.

અનુવાદ

જેને અજ્ઞાન સ્પર્શે તેની મુક્તિ ન થાય. તેથી પોતાના સ્વ ચૈતન આત્માથી કલ્યાણ થાય તેવું કોઈ વિધાન નથી.

ભાવાર્થ

જેને અજ્ઞાન સ્પર્શતું હોય તેનો મોક્ષ થતો નથી. જો આ જ સત્ય હોય તો પ્રારંભથી જ આત્માને અજ્ઞાન લાગુ પડેલું છે અને અંતમાં પણ અજ્ઞાન લાગવાનું હોય તો પછી તેવા આત્માના સ્વરૂપને મુક્તિ મળે નહિ. વળી, એવું કોઈ વિધિ-વિધાન નથી કે આત્મા પોતાના સ્વ ચૈતનસ્વરૂપને ઓળખીને પોતાની રીતે પોતાનું કલ્યાણ કરી શકે છે.

ભાગ ત્યાગ કરતાં નિજ, ઉબરીત સાંખ્ય સરાય;
એહી વ્યાપક અદ્વૈતપદે, પુરણ બ્રહ્મ પરાય. ૬૩

શબ્દાર્થ

ભાગ ત્યાગ = ભાગાકાર અને બાદબાકી, **કરતાં** = કરતાં, **નિજ** = પોતે, સ્વ-સ્વરૂપ આત્મા, **ઉબરીત** = શેષ રહે, ઉગરે, **સાંખ્ય** = સાંખ્યશાસ્ત્ર, **સરાય** = સરાહના કરે, પ્રશંસા કરે, **એહી** = આ, **વ્યાપક** = સર્વત્ર પથરાયેલા, સર્વ ઠેકાણે વ્યાપી રહેનાર, વિસ્તૃત, **અદ્વૈતપદે** = અદ્વૈત પદમાં, **પુરણ બ્રહ્મ** = પરિપૂર્ણ રીતે ઠસોઠસ ભરેલ બ્રહ્મ, પુરાણો બ્રહ્મપ્રકાશ, સર્વવ્યાપી બ્રહ્મ, **પરાય** = પર રહેલું, પરાવાણી પર.

અનુવાદ

ભાગ ત્યાગ કરતાં જે આત્મસ્વરૂપ ઉગરે છે, તેની સાંખ્યશાસ્ત્ર પ્રશંસા કરે છે. આ વ્યાપક અદ્વૈત બ્રહ્મપદ ઠસોઠસ ભરેલું અને પરાથી પર છે.

ભાવાર્થ

જડતત્ત્વોની શરીરમાંથી બાદબાકી કરતાં શેષ તરીકે જે ચૈતન સ્વ-સ્વરૂપ બાકી બચે છે તેની સાંખ્યશાસ્ત્ર સરાહના કરે છે. વળી, જણાવે છે કે જે ચૈતનઆત્મા છે તે બ્રહ્મનું જ સ્વરૂપ છે. અદ્વૈત બ્રહ્મપદ વ્યાપક રૂપે હોઈ સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં ઠસોઠસ ભરાઈને રહેલું છે, તેમજ તે બ્રહ્મપદ પરાવાણીથી પર આવેલું છે.

તબ આપા થા બ્રહ્મહી, પૂરણ પદે સતંત;
તિનુ આગે અજ્ઞાનકી, કહહીત સાંખ્ય મતંત. ૬૪

શબ્દાર્થ

તબ = ત્યારે, તેથી, **આપા થા** = પોતાના સ્વરૂપે રહેલા, **બ્રહ્મહી** = બ્રહ્મ પ્રકાશ છે, **પૂરણ પદે** = પૂર્ણ પદે, **સતંત** = એક સૂત્રવત્, **તિનુ** = તેની, **આગે** = પહેલેથી, પ્રારંભથી, **અજ્ઞાનકી** = અજ્ઞાન અંગેની, **કહહીત** = કહ્યું છે, જણાવ્યું છે, **સાંખ્ય મતંત** = સાંખ્યશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત, સાંખ્યશાસ્ત્રની માન્યતા.

અનુવાદ

ત્યારે પોતાના સ્વ-સ્વરૂપે રહેલો બ્રહ્મપ્રકાશ છે, જે પૂર્ણપદે અને એક

સૂત્રવત્ રહેલો છે. તેને પ્રારંભથી અજ્ઞાન છે. એવી હકીકતને સાંખ્યશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતે કહ્યું છે.

ભાવાર્થ

કપિલમુનિના મંતવ્ય મુજબ શરીરમાં જડ તત્ત્વોના સાંખ્ય ભાગ-ત્યાગ કરતાં બાકી ઉગરતા જે ચૈતન આત્મસ્વરૂપ છે, તે બ્રહ્મનું જ સ્વરૂપ છે. જે બ્રહ્મપદ બ્રહ્માંડમાં સંપૂર્ણપણે અને એક સૂત્રવત્ રહેલું છે. સાંખ્યશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત મુજબ તે બ્રહ્મપદને પ્રારંભથી જ અજ્ઞાન લાગેલું છે.

જો આપા થા બ્રહ્મહી, તિનુ ભયા અજ્ઞાન;
દુસર વિના એહી દોષન, નિજપદ લગે નિદાન. ૬૫

શબ્દાર્થ

જો = જો, આપા થા = પોતાના ચૈતન આત્મા સ્વરૂપ, બ્રહ્મહી = બ્રહ્મ છે, તિનુ = તેને, ભયા = થયું, અજ્ઞાન = અણસમજ, દુસર = બીજા, વિના = સિવાય, એહી = આ, દોષન = ભૂલ, નિજપદ = આદિ પદ, લગે = લાગે, નિદાન = નક્કી, ચોક્કસ, નિશ્ચિત.

અનુવાદ

જો ચૈતન આત્મસ્વરૂપ જ બ્રહ્મ છે અને તેને અજ્ઞાન થયું છે, તો બીજા વિના નિજપદને લાગેલા આ દોષનું નિદાન કોણ કરે ?

ભાવાર્થ

સાંખ્યશાસ્ત્રના મત મુજબ ભાગ-ત્યાગ પછી શેષ તરીકે બાકી ઉગરેલું (ઉગરતું) ચૈતન આત્મસ્વરૂપ, બ્રહ્મરૂપે છે અને તે બ્રહ્મને જ પ્રારંભકાળથી અજ્ઞાન લાગેલું છે. અદ્વૈત બ્રહ્મની માન્યતા મુજબ એક જ બ્રહ્મમાં બીજું કોઈ પદ સંભવ નથી તો પછી બ્રહ્મને લાગેલા અજ્ઞાનરૂપી દોષનું કોણ નિદાન કરે? અને કોણ દૂર કરે ?

(પતંજલિ શાસ્ત્રનું વર્ણન)

અબ નિજ શેષ સિદ્ધાંતકી, કહત સૂનો ચિત્ત લાય;
સાધન પ્રણવ સમાસકે, જોગંદર મત તાય. ૬૬

શબ્દાર્થ

અબ = હવે, નિજ = મૂળ, શેષ = પતંજલિ, સિદ્ધાંતકી = માન્યતાની, કહત = કહું છું, સૂનો = સાંભળો, ચિત્તલાય = ચિત્ત દઈને, ચિત્તની એકાગ્રતા રાખીને, સાધન = સાધવું તે, સાધના, પ્રણવ = પ્રાણાયામ, સમાસકે = કુંભક કરીને, સમાવીને, જોગંદર = યોગીન્દર, યોગેશ્વર, મોટા યોગી, મત = માર્ગ, માન્યતા, તાય = તેમનો, તેઓનો, તે.

અનુવાદ

હવે મૂળ પતંજલિના સિદ્ધાંત વિષે કહું છું. તેને ચિત્ત દઈને સાંભળો. પ્રણવ ને કુંભક કરીને સાધના કરવી તે મત યોગીન્દરનો છે.

ભાવાર્થ

હવે અચરતબા મૂળ પતંજલિ (શેષનારાયણ) દ્વારા સ્થાપિત પતંજલિ શાસ્ત્રના જ્ઞાન વિષે જણાવે છે. જે પ્રત્યેક શ્રોતાજનોએ ચિત્તની એકાગ્રતા રાખીને સાંભળવાનું છે. જેમનું વિશેષ યોગ પ્રત્યે યોગદાન છે, તેવા યોગીન્દરના મત પ્રમાણે પ્રાણાયામને કુંભક કરીને યોગી પુરુષોએ સાધના કરવી જોઈએ.

જોગંદર જત મત રહી, તન શોધન ગુણ જ્ઞાન;
આપ ચિનંતાં રહી ગયે, નિજપતિ પરમ ઠેકાન. ૬૭

શબ્દાર્થ

જોગંદર = યોગીશ્વર, યોગીન્દર, જત મત = જતમતપણે, રહી = રહીને, તન = શરીર, દેહ, શોધન = તપાસે, ખોળે, ગુણ = ગુણાત્મક, પ્રાકૃતિક લક્ષણોવાળા, જ્ઞાન = સમજ, આપ = પોતાના ચૈતન આત્મસ્વરૂપ, ચિનંતાં = ઓળખતાં, પ્રીછતાં,

જાણવામાં, **રહી ગયે** = રહી ગયા, ચૂકી ગયા, બાકી રહેવું, **નિજપતિ** = મૂળ માલિક, **પરમ** = શ્રેષ્ઠ, સર્વોપરી, **ઠેકાન** = ધામ, નિવાસ.

અનુવાદ

યોગીશ્વર પુરુષો જતમપણે રહીને શરીરથી ગુણાત્મકનું જ્ઞાન શોધે છે. વળી, પોતાના સ્વરૂપને જાણવામાં પરમધામી નિજ માલિક અજાણ્યા રહી ગયા છે.

ભાવાર્થ

યૌગિક ક્રિયામાં સદાને માટે વ્યસ્ત રહેનારા યોગીશ્વર પુરુષો પ્રણવને જતમતપણે કુંભક કરીને શરીરમાં રજો, તમો અને સતોગુણી પદોના જ્ઞાનનો સ્વાનુભવ કેળવીને શોધ કરે છે. અચરતબા કહે છે કે તેઓ આ રીતે પોતાના ચૈતન આત્મસ્વરૂપને જાણવામાં તલ્લીન રહેતા હોવાથી, પરમધામમાં બિરાજમાન નિજ માલિકને શોધ્યા વિનાના જ અજાણ્યા રહી ગયા છે.

તેહી આપા નિજ અલપિત, હવિત તત્ત્વ રંગીન;
પુનિ તત બિછરન ક્યા ભયા, જબ નિજકર્તા નચિન. ૬૮

શબ્દાર્થ

તેહી = તે, **આપા** = આપણું, **સ્વ ચૈતન આત્મસ્વરૂપ**, **નિજ** = મૂળ, આદિ, **અલપિત** = અલ્પરૂપ, **હવિત** = થયો, **તત્ત્વ** = તત્ત્વો સાથે, **રંગીન** = રંગાયેલો, ભળી ગયો, મય બન્યો, **પુનિ** = વળી, **તત** = તત્ત્વો, **બિછરન** = છૂટો, વિખૂટો, ભિન્ન, **ક્યા** = શું, **ભયા** = થયું, **જબ** = જ્યારે, **નિજકર્તા** = આદિ સર્જનહાર, મૂળ માલિક, **નચિન** = ઓળખ્યા નહિ, જાણ્યા નહિ.

અનુવાદ

તે આત્મા સ્વરૂપ મૂળથી જ અલ્પજ છે, જેથી તત્ત્વના સંગમાં ભળી ગયો છે. વળી, તત્ત્વોથી વિખૂટો પડે તો પણ શું થાય ? કારણ કે તેણે નિજ કર્તાને તો ઓળખ્યા નથી.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે પોતાનું ચૈતન આત્મસ્વરૂપ તો આદિથી જ અલ્પજ્ઞ છે, જેથી તે અજ્ઞાનતાને વશ થઈ શરીરના બંધારણમાં રહેલા નાશવંત તત્ત્વો સાથેના સંગમાં રંગાયેલો રહે છે. કોઈ કારણવસાત્ જ્ઞાનથી જાગ્રતતા પામીને તત્ત્વોના સંગથી છૂટો પડે તો પણ તેનાથી શું થઈ શકે? કારણ કે તેણે નિજ કૈવલકર્તાને ઓળખવા પ્રયત્ન કર્યો નથી કે ઓળખ્યા પણ નથી.

જ્યૌ તાંબા કત કુંભકુ, લગી તબ કીલમીસ કાય;
મંજીત હોવત ઉજવલ, ફેરી કાયનકી કાય. ૬૯

શબ્દાર્થ

જ્યૌ = જેમ કે, તાંબા કત = તાંબા ધાતુમાંથી બનાવેલ, કુંભકુ = ઘડો, કુંભ, કળશ, લગી તબ = લાગે ત્યારે, કીલમીસ = કાટ, ધાતુને લાગતો વિકાર, કાય = કાયા, શરીર, દેહ, અંદરની બાજુએ, અંદરના પડખે, સપાટીએ, મંજીત = માંજવામાં, ઉટકવામાં, ઉજાળવામાં, અજવાળવામાં, હોવત = થાય, ઉજવલ = ઉજળુ, ચળકાટ મારતું, ફેરી = ફરીથી, કાયનકી કાય = તેમનું તેમ, તેવું ને તેવું જ, જેવું હતું તેવું જ.

અનુવાદ

જેમ કે તાંબાના બનાવેલા કળશને કાટ લાગે છે, ત્યારે માંજવાથી ઊજળું થાય છે, પરંતુ પછી પાછું જેવું હતું તેવું જ થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ

જેમ કે તાંબાની ધાતુમાંથી બનાવેલા કળશની સપાટીએ વાતાવરણમાં ભીનાશ રહેવાથી નારંગી અથવા લીલા રંગનો થર (આવરણ) જેવો વિકાર પેદા થાય છે. જ્યારે તેને અજવાળવામાં આવે ત્યારે લાગેલો વિકાર દૂર થઈને સપાટી ઉજળી થાય છે, પરંતુ ફરી પાછું જેવી સપાટી હતી તેવી ને તેવી જ વિકારવાળી થઈ જાય છે.

તેહી કુલ દરબ સકલ શિર, અધિપત પારસ દામ;
જીનું પરસત ઘટ નિરમલ, કબહુ ન હોવત શ્યામ. ૭૦

શબ્દાર્થ

તેહી = તે, કુલ = તમામ, દરબ = દ્રવ્ય, પદાર્થ, ધાતુ, સકલ શિર = બધાના માથે, અધિપતિ = સર્વોપરિતા, ઉપરીપણુ, પારસ દામ = કિંમતી પારસ, જીનું = જેનો, પરસત = સ્પર્શ થતાં, ઘટ = કુંભ, ઘડો, કળશ, નિરમલ = ચોખ્ખો, વિકાર રહિત, કબહુન = ક્યારેય પણ નહિ, હોવત = થાય, શ્યામ = કાળું, કાટના વિકારવાળું, કાળાશપણું.

અનુવાદ

તે તમામ દ્રવ્યના માથે સર્વોપરિતા રૂપે કિંમતી પારસ છે. જેના સ્પર્શથી કળશ વિકાર રહિત બને છે, પછી ક્યારેય પણ શ્યામ થતો નથી.

ભાવાર્થ

વિશ્વના દરેકે દરેક ખનિજદ્રવ્યના માથે સર્વોપરિતા રૂપે રહેલો પારસમણિ કે જેની કિંમત આંકી ન શકાય તેવો મૂલ્યવાન મણિ છે. જેના સ્પર્શથી લોખંડનો કળશ વિકાર રહિત નિર્મળ બને છે. પછી તે મૂળ ધાતુના રૂપમાં ન રહેતાં સુવર્ણમય બને છે. પારસમણિના સ્પર્શ પછી સોનાના બનેલા તે કળશ ઉપર ક્યારેય પણ વિકારયુક્ત કાળાશ જામતી નથી કે પેદા થતી નથી.

ત્યૌ ઘટવત્ નિજ આપનપુ, કર્તા પારસ પરસાય;
બોહોરુ લગે નહિ કીલમીસ, અંશ પારગંત થાય. ૭૧

શબ્દાર્થ

ત્યૌ = તેમ, તેવી રીતે, ઘટવત્ = કળશની જેમ, ઘડાની માફક, નિજ આપનપુ = પોતાનું સ્વ ચૈતન આત્મ સ્વરૂપ, કર્તા = સર્જનહાર, પારસ = પારસમણિ, પરસાય = સ્પર્શ થાય, મળે, ભેટો થાય, બોહોરુ = ત્યાર પછી, લગે નહિ = લાગતું નથી, ઉત્પન્ન થતું નથી, કીલમીસ = અજ્ઞાન, વિકાર, અંશ = જીવ, આત્મા, પારંગત થાય = ભવપાર થાય, મુક્તિને વરે, ભવસાગર તરી જાય.

અનુવાદ

તેવી જ રીતે નિજ આપનપુ સ્વરૂપ કળશની જેમ છે. તેને કર્તા રૂપી પારસમણિનો સ્પર્શ થાય ત્યાર પછી તેને અજ્ઞાન લાગતું નથી. જેથી અંશ ભવપાર થાય છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા દૃષ્ટાંતને ન્યાયપૂર્ણ સમજાવતાં જણાવે છે કે નિજ આપનપુ સ્વ ચૈતનઆત્માનું સ્વરૂપ કળશની જેમ છે. દેહના આવરણો અને નાશવંત તત્ત્વોના સંગે કરીને અંશને અજ્ઞાન લાગુ પડ્યું છે. જ્યારે પારસમણિ રૂપે સકર્તાપતિ સર્જનહાર કેવલકર્તા છે. અંશને હંગની એકતા દ્વારા કર્તાનો સ્પર્શ થાય પછી તેને કદિ પણ અજ્ઞાન વ્યાપતું નથી. જેથી ગુરુની કૃપાથી નિર્મળ થયેલો અંશ ભવપાર થઈને સદાને માટે કર્તાના સાંનિધ્યનું સુખ પ્રાપ્ત કરીને રહે છે.

જબ આપા નિરમલ કીયે, સાધન કરીત સકોય;
નિજપતિ પરસ વિના પુનિ, જ્યોકા ત્યૌ કીલ હોય. ૭૨

શબ્દાર્થ

જબ = જ્યારે, આપા = પોતાનું ચૈતન આત્મસ્વરૂપ, નિરમલ = શુદ્ધ, મળ રહિત, વિકાર રહિત, કીયે = કરવામાં આવે, સાધન = સાધના, કરીત = કરીને, સકોય = સર્વ કોઈ, નિજપતિ = આદિ સર્જનહાર, મૂળ માલિક, પરસ = સ્પર્શ, વિના = સિવાય, પુનિ = પછી, વળી, જ્યોકા = જ્યાંનો, ત્યૌ = ત્યાં, જેવો હતો તેવો જ, કીલ = અજ્ઞાની, વિકારયુક્ત, હોય = થાય, બને.

અનુવાદ

જ્યારે સાધના કરીને સૌ કોઈ પોતાના ચૈતનસ્વરૂપને નિર્મળ કરે ખરા, પરંતુ મૂળ માલિકના સ્પર્શ સિવાય ફરી જેવો હતો તેવો જ અજ્ઞાની બને છે.

ભાવાર્થ

પ્રાણાયામ ને કુંભક કરીને સર્વ યોગીપુરુષો સાધના દ્વારા પોતાના ચૈતન આત્મસ્વરૂપને વિકાર રહિત (નિર્વિકારી) કરે છે, પરંતુ અચરતબા કહે છે કે મૂળ માલિકના સ્પર્શ સિવાય અંશ ફરીથી આદિમાં જેવો હતો તેવો જ અજ્ઞાની બને છે.

એહી મત પાતંજલિનકે, કીલમીસ ગયે સકાજ;
તબ તે નિજ કરતાયકી, કરનન રહી સમાજ. ૭૩

શબ્દાર્થ

એહી = આ, મત = માન્યતા, સિદ્ધાંત, માર્ગ, પાતંજલિનકે = પતંજલિ શાસ્ત્રનો, કીલમીસ = વિકાર, અજ્ઞાન, ગયે = જાય, સકાજ = સદ્કાર્ય, સાધના રૂપી સદ્કર્મ, તબતે = તેથી, નિજ કરતાયકી = નિજ માલિકની, કરનન રહી = કરવાની રહી, સમાજ = સમાજને, સંસારને, સમસ્ત યોગીજનો, જન સમુદાયને.

અનુવાદ

સાધનાના સદ્કર્મથી વિકારરૂપ અજ્ઞાન દૂર થાય છે. એવો મત પતંજલિ શાસ્ત્રનો છે, પરંતુ યોગીસમાજે નિજ કર્તાની સાથે એકતા તો કરવી જ રહી.

ભાવાર્થ

સતત સાધનામાં રહેતા યોગીપુરુષો પ્રાણાયામને કુંભક કરીને સાધનાના ફળ સ્વરૂપે પોતાના ચૈતન સ્વ-સ્વરૂપને વિકાર રહિત બનાવે છે અને જ્ઞાની બને છે. તેવો મત પતંજલિ શાસ્ત્રના સ્થાપક શેષજીનો છે. અચરતબા કહે કે આવા યોગીસમાજે અવિનાશી નિજ કર્તાની સાથે એકતા તો કરવી જ રહી. જેથી ફરી પાછું અજ્ઞાન ન લાગે અને જન્મ-મરણના બંધનમાંથી મુક્તિ મેળવી ભવપાર થવાય, પરિણામે શુદ્ધ થયેલા અંશને કર્તાના સાંનિધ્યનું સુખ મળે.

(વ્યાસજીના મતનું વર્ણન)

અબ જેહી વ્યાસ મતંતકી, સૂનો સિદ્ધાંત સકોય;
કરીત ઉભય પ્રતિપાદન, કર્તા અકર્તા સોય. ૭૪

શબ્દાર્થ

અબ = હવે, જેહી = જે, જે પ્રમાણે, વ્યાસ = વ્યાસમુનિના, મતંતકી = સિદ્ધાંતની, સૂનો = સાંભળો, શ્રવણ કરો, સિદ્ધાંત = મત, માન્યતા, નિશ્ચયાત્મક આખરી નિર્ણય, સકોય = સર્વ કોઈ, કરીત = કરીને, ઉભય = બે, બંને, પ્રતિપાદન = સ્થાપિત કરવું, સિદ્ધ કરવું, પ્રમાણ આપી પુરવાર કરવું, કર્તા = સર્જનહાર, રચના કરનાર, અકર્તા = રચના નહિ કરનાર, કર્તૃત્વશક્તિ જેમાં નથી તેવું પદ, સોય = સઘળું, બધું, તે, એ.

અનુવાદ

હવે વ્યાસમુનિનો જે સિદ્ધાંત છે તે સૌ કોઈ સાંભળો. કર્તા અને અકર્તા એ બંનેનું (તેમણે) પ્રતિપાદન કર્યું છે.

ભાવાર્થ

વ્યાસમુનિ દ્વારા જે માન્યતા દર્શાવવામાં આવી છે, તેવા સિદ્ધાંત સહિત સઘળી માહિતી દરેક શ્રોતાજનોને સાંભળવા માટે હવે અચરતબા જણાવે છે. વ્યાસમુનિએ પોતાનો મત દર્શાવતાં જગતમાં કર્તાનું પદ અને અકર્તાનું પદ એમ બંને પદોનું સ્થાપન કરીને જગતને બોધ આપ્યો છે.

કરતા કીન ઈશ્વરપદ, શક્તિ સહિત સમંદ;
બ્રહ્મ અકર્તા દેઢ કીયે, કારણ કંદ પુરંદ. ૭૫

શબ્દાર્થ

કરતા = કર્તા, સર્જનહાર, રચનાર, કીન = કહ્યા, ઈશ્વરપદ = ઐશ્વર્યવાન દેવી પદોને, શક્તિ = આઘશક્તિ, માયા, સહિત = સાથે, ની આઘ લઈ, સમંદ = સંબંધ, નાતો, મેળ, સંયોગ, જોડાણ, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, અકર્તા = કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું, દેઢ = નક્કી, નિશ્ચિત,

ક્રીયે = કરી, કહી, **કારણ** = આધાર, પાયો, રચનાર, **કંદ** = મૂળ, કારણ, **પુરંદ** = પુરાણા, અનાદિ, પ્રાચીન.

અનુવાદ

ઈશ્વરપદને કર્તા કહ્યા કે જેઓએ શક્તિ સાથે સંયોગ કર્યો. બ્રહ્મને અકર્તા દેહ કરીને અનાદિ મૂળ કારણ રૂપ જણાવ્યું.

ભાવાર્થ

સૃષ્ટિના પ્રારંભકાળથી ઐશ્વર્યતા ધરાવતા કરુણામય દેવીપદો કે જેઓ માયા સાથે સંયોગ કરીને પોતાની વિભૂતિનો ઉપયોગ સામાન્ય અંશોની સહાયતા માટે કરતા હતા. તેવા સગુણપદોને સર્જનહાર તરીકે સ્થાપ્યા. જ્યારે બ્રહ્મક્ષેત્ર કે જેમાં સમગ્ર રચના વૃદ્ધિ પામીને રહી છે તેવા બ્રહ્મપદને અકર્તા દેહ કરીને આદિ અનાદિનું મૂળ કારણરૂપે રહેલું પદ છે તેમ સ્થાપિત કર્યું.

**નિગમ ચતુર અવિલોકકે, દ્વેપાયન લખ લીન;
તીનકા સાંખ્ય સકલ મહી, જેહી ગ્રંથ જનું કીન. ૭૬**

શબ્દાર્થ

નિગમ ચતુર = ચાર વેદ, **અવિલોકકે** = અવિલોકન કરીને, **દ્વેપાયન** = બે પ્રકારના પદોને, **લખ** = લક્ષમાં, **લીન** = લીધા, **તીનકા** = તેની, **સાંખ્ય** = સાખ, પુરાવો, સાબિતી, **સકલ મહી** = બધામાં, સૌની અંદર, **જેહી** = જે, **ગ્રંથ** = ધાર્મિક પુસ્તક, **જનું કીન** = જેમણે રચ્યાં, જેમણે બનાવ્યાં.

અનુવાદ

ચાર વેદને અવલોકીને બે પ્રકારના પદોને લક્ષમાં લીધા છે. તે અંગેની સાખ તેમણે જે ગ્રંથો રચ્યા છે તે બધામાં (આપી) છે.

ભાવાર્થ

વ્યાસમુનિએ બ્રહ્માજી દ્વારા વદેલ ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને

અથર્વવેદનું અવલોકન કરીને કર્તાપદ તથા અકર્તાપદ એમ બંને પદોને લક્ષમાં લઈને પોતાના મંતવ્યોને જગતમાં જાહેર કર્યા છે. આ અંગેની સાખ વ્યાસમુનિએ જે જે ગ્રંથોની રચના કરી છે તે બધામાંથી જણાઈ આવે છે.

ઓરુ સબ આચારજનમે, ગતિ ગમ જ્ઞાન ગુણેશ;
પ્રસિદ્ધ પ્રૌઢ જુગ જાહેર, જનમે વ્યાસ મુનેશ. ૭૭

શબ્દાર્થ

ઓરુ = અને, વળી, સબ = બધા, આચારજનમે = આચાર્યોમાં, ગતિ = માહિતી, પ્રવૃત્તિ, ગમ = સૂઝ, સમજ, જ્ઞાન = જાણ, અનુભવ, ગુણેશ = સર્વશ્રેષ્ઠ ગુણોવાળા, ગુણોમાં ઈશતા ધરાવતા, પ્રસિદ્ધ = નામાંકિત, જાણીતું, પ્રૌઢ = પરિપક્વ, ચતુર, નિપુણ, જુગ = જગતમાં, જાહેર = વિખ્યાત, જનમે = જેમાં, વ્યાસ = વ્યાસમુનિ, મુનેશ = મુખ્ય, આગળ પડતા, આગેવાન, ઉત્તમ, ઉમદા, પ્રથમ સ્થાન ધરાવતા.

અનુવાદ

અને બધા આચાર્યોમાં ગતિ, ગમ અને જ્ઞાન જેવા ગુણોમાં ઈશતા ધરાવતા હતા. જાણીતા નિપુણ અને જગજાહેર, મુનિજનોમાં વ્યાસજી પ્રથમ સ્થાન ધરાવતા હતા.

ભાવાર્થ

અલગ અલગ વિચારધારાઓ અને સિદ્ધાંતોનું સ્થાપન કરનારા જગતના બધા જ આચાર્યોમાં ગતિ, ગમ અને જ્ઞાન જેવા ગુણોમાં વ્યાસમુનિ ઈશતા ધરાવતા હતા. વળી, જે જાણીતા, નિપુણ અને જગજાહેર ખ્યાતિ ધરાવતા ઋષિમુનિ અને આચાર્યોમાં વ્યાસમુનિ પ્રથમ હરોળનું સ્થાન ધરાવતા શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનીપુરુષ હતા.

તબત્યે વ્યાસ શિરોમણિ, વદિત મૃદુલ નીતિ ન્યાવ;
ધીમત્ ધર્મ ધોરંધર, ઓરત્યે અધિક પ્રભાવ. ૭૮

શબ્દાર્થ

તબત્યે = તેથી જ, વ્યાસ = વ્યાસમુનિ, શિરોમણિ = અગ્રેસર, આગેવાન, વદિત = બોલતા, બોલેલા, મૂઢુલ = કોમળ, મધુર, નીતિ = સદાચારી, ધર્મ પ્રમાણેનું આચરણ કરનાર, ન્યાવ = ન્યાયિક, ન્યાયસંમત, ધીમત્ = સમજદારીવાળી બુદ્ધિ, ચાતુર્યભરી બુદ્ધિ, ધર્મ ધોરંધર = ધર્મનિષ્ઠ, ધર્મની ધુરા ધારણ કરનાર, ઓરત્યે = બીજાથી, અન્યથી, અધિક = વિશેષ, પ્રભાવ = મહિમા, મહાત્મ્ય, સામર્થ્ય, પ્રભુતા.

અનુવાદ

નીતિ અને ન્યાયવાળા મૂઢુલ વચનો બોલતા, સમજદારીવાળી બુદ્ધિ, ધર્મનિષ્ઠ અને અન્યથી અધિક પ્રભાવશાળી હોવાથી વ્યાસમુનિ અગ્રેસર હતા.

ભાવાર્થ

વ્યાસમુનિ નીતિ અને ન્યાયવાળા તેમજ મૂઢુલતા ધરાવતા વચનો બોલતા હતા. તેઓની બુદ્ધિ સમજદારીવાળી હતી. વળી, તેઓ ધર્મનિષ્ઠ અને બીજા આચાર્યોથી અધિક પ્રભાવશાળી પુરુષ હતા. વળી, તેઓ સદ્ગુણોના ભંડાર સમા હતા. વ્યાસમુનિ શિરોમણિ તરીકે ગણના પામેલા જ્ઞાનીપુરુષ હતા.

પણ નિશ્ચે મુનિ વ્યાસકે, અંતર ગતકે અંત;
છેક સનાતનકે સદ, અકરત બ્રહ્મ અતંત. ૭૯

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ, નિશ્ચે = નિર્ણય, મુનિ વ્યાસકે = વ્યાસમુનિનો, અંતર ગતકે = હૃદયની ગતિનો, અંત = અંતિમ, છેલ્લો, છેક = છેવટનું, સનાતનકે = નિત્ય, અચળ, સદ = સત્ય, અકરત = અકર્તા, કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, અતંત = અત્યંત, અંત વિનાનું, અપાર.

અનુવાદ

પરંતુ વ્યાસમુનિના હૃદયની ગતિના અંતનો નિર્ણય જોતાં સનાતન, સત્ય અને અંત વિનાનું અકરત બ્રહ્મ છેવટનું છે.

ભાવાર્થ

તેમ છતાં વ્યાસમુનિના હૃદયની ગતિના અંતિમ નિર્ણયને જોતાં જણાય છે કે તેઓએ પણ સનાતન, સત્ય અને અંત વિનાના અકરત બ્રહ્મપદને જ છેવટનું પદ ગણ્યું છે.

જીનું લખ લહીત વેદાંતસે, અતિ અનુભવ ગતિ મહાદઃ;
દંષ્ટ ચરાચર પસરીત, તખ તીનું ગતિ અગાદ. ૮૦

શબ્દાર્થ

જીનું = જેઓનો, લખ = લક્ષ, લહીત = જણાવું, વેદાંતસે = વેદાંતશાસ્ત્રથી, અતિ = ઘણો, અનુભવ = સ્વાનુભવ, પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, ગતિ = સમજ, મહાદ = શ્રેષ્ઠ, મુખ્ય, મહાન, દંષ્ટ = દંષ્ટિ, ચરાચર = ચર અને અચર, સ્થાવર અને જંગમ, પસરીત = પ્રસારો પામેલી, તખ = ત્યારે, તેથી, તીનું = તેઓની, ગતિ = જ્ઞાન, સમજ, અગાદ = અગ્રેસર, અગાધ, કળી ન શકાય તેવું, પાર વિનાનું.

અનુવાદ

વેદાંતશાસ્ત્રથી જણાય છે કે તેઓનો લક્ષ અતિ અનુભવસિદ્ધ અને સમજમાં શ્રેષ્ઠ છે. તેમની દંષ્ટિ સ્થાવર અને જંગમ ઉપર પ્રસારેલી છે, તેથી તો તેઓની ગતિ અગાધ જણાય છે.

ભાવાર્થ

વેદાંતશાસ્ત્રમાં દર્શવિલા જ્ઞાનને જોતાં જણાય છે કે વ્યાસમુનિનો લક્ષ અનુભવસિદ્ધ અને સમજમાં શ્રેષ્ઠ છે. તેમની દિવ્યદંષ્ટિ સ્થાવર અને જંગમ જાતિના ચોર્યાસી લાખ પ્રકારના સમસ્ત ઘાટ ઉપર પ્રસારો પામેલી છે. તેના કારણે જ કહી શકાય કે તેઓની જ્ઞાનગતિ કળી ન શકાય તેવી અગાધ છે.

તેહ નિજ કરત વેદાંતમેં, વદિત દ્વૈત બ્રહ્મ ભાવ;
જેહી આગે મમ કહી હુતી, કતા અકરતા ન્યાવ. ૮૧

શબ્દાર્થ

તેહી = તે, નિજ = પોતાના, મૂળ, કરત = રચના, કત, વેદાંતમેં = વેદાંતશાસ્ત્રમાં, વદિત = બોલેલા, દ્વૈત = જુદાપણુ, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, ભાવ = આશય, ઈચ્છા, ઉપદેશ, ઈરાદો, મતલબ, મર્મ, જેહી = જે, આગે = અગાઉ, મમ = મેં, કહી હુતી = કહી હતી, જણાવી હતી, કતા = રચનાર, અકરતા = રચી નહિ શકનાર, કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું, ન્યાવ = ન્યાય.

અનુવાદ

તે મૂળ વેદાંતશાસ્ત્રની રચનામાં દ્વૈત અને બ્રહ્મ અંગે તેમનો જે આશય હતો તે બોલેલા છે. જે મેં અગાઉ કર્તા અને અકરતાનો ન્યાય કહ્યો હતો.

ભાવાર્થ

વ્યાસમુનિએ પોતાના રચેલા વેદાંતશાસ્ત્રમાં બ્રહ્મ અને દ્વૈત ઉત્પત્તિ એમ બંને અંગે તેમના હૃદયમાં જે આશય હતો તે દર્શાવેલો છે. જે અંગે અચરતબાએ ચોપાઈ ૭પમાં વ્યાસજી દ્વારા કર્તા તરીકે ઈશ્વરપદનું અને અકરતા પદ એવા બ્રહ્મને આદિ-અનાદિ કારણરૂપે દઢ કરીને સ્થાપન કરેલું છે તેમ દર્શાવ્યું છે.

અકરત પદ અવિલોકન, પરમહંસ પયે પાન;
કતા અખિલ કુલ લોકકે, ઉપાસક અવિલાન. ૮૨

શબ્દાર્થ

અકરત પદ = કર્તૃત્વશક્તિ વગરના પદને, અવિલોકન = અવલોકન કરી, પરમહંસ = સર્વત્ર બ્રહ્મ જોનારો સંન્યાસી, પયે પાન = સદા મગ્ન બનીને રહેવું, તેનું જ અહર્નિશ ચિંતવન કરવું, કતા = રચનાર, અખિલ કુલ = સમસ્ત જગત, લોકકે = લોકના, ઉપાસક = ઉપાસના કરનાર, અવિલાન = ભક્તિ, ઉપાસના, ચિંતવન.

અનુવાદ

અકરતપદનું અવલોકન કરીને પરમહંસ તેનું જ અહર્નિશ પયપાન કરે છે. જ્યારે અન્ય ઉપાસકો સમસ્ત, જગત અને લોકના કર્તા તરીકે ઉપાસના કરે છે.

ભાવાર્થ

પરમહંસ ગતિના જે મહાપુરુષો છે તે અકરત બ્રહ્મપદનું જ અવલોકન કરીને સદાને માટે પોતાની ચિતવૃત્તિને જોડી પયપાન (ચિંતવન) કરે છે. જ્યારે અન્ય ઉપાસકો બ્રહ્મપદને સમસ્ત જગતના અને અંતરિક્ષમાં આવેલા દૈવીલોકના કર્તા તરીકે માનીને ઉપાસના કરે છે અને બ્રહ્મને જ સર્વ ઉત્પત્તિના મૂળ કારણરૂપે ગણે છે.

જેહી જમ જુગત જથારથ, તેહી તમ કહીત પ્રભાવ;
સરલ ગ્રંથ સૂણતા જનું, કોહુ ન ધરત અભાવ. ૮૩

શબ્દાર્થ

જેહી = જેવું, જમ = જેમ, તેવું, જુગત = જગત, વિશ્વ, જથારથ = યથાર્થ, રુચતું, યોગ્ય, જેવું જોઈએ તેવું, તેહી = તે, તમ = મુજબ, તેમને, કહીત = બોલ્યા, જણાવ્યું, દર્શાવ્યું, પ્રભાવ = પ્રભુતા, દૈવત, મહિમા, સરલ = સહેલાઈથી, સુગમ, નિષ્કંટક, ગ્રંથ = ધર્મ પુસ્તક, સૂણતા = સાંભળતાં, શ્રવણ કરતા, જનું = જેને, કોહુ = કોઈ, ન = નહિ, ધરત = ધારણ કરે, અભાવ = અરુચિ, અણગમો, કંટાળો.

અનુવાદ

જગતને જેવું યથાર્થ લાગે તે મુજબનું દર્શાવીને તેમણે પ્રભાવશાળી વર્ણન કર્યું છે. જેથી સરળ ગ્રંથ હોઈ જેને શ્રવણ કરતાં કોઈ અણગમો ધારણ કરતા નથી.

ભાવાર્થ

વ્યાસમુનિએ જે જે ધર્મગ્રંથની રચના કરી છે, તેમાં જગતને રુચિકારક અને યથાર્થ લાગે તેવું લખાણ રજૂ કરીને પોતાનો મહિમા વધે તેવું પ્રભાશાળી વર્ણન કર્યું છે. જેના કારણે તેમના દ્વારા રચિત ગ્રંથ સમજવામાં સરળ હોઈ સામાન્ય માનવી પણ શ્રવણ કરે તો તેઓ કોઈ પણ પ્રકારનો અભાવ ધારણ કરતા નથી. અર્થાત્ શ્રવણ કરવામાં ખૂબ આનંદ અનુભવે છે.

સર્વજ્ઞે સદ્ ચિદ ભયે, પાવન પરમ સુજાણ;
અહો ધન્ય મુનિ વ્યાસહી, ઉચરે શ્રુતિ પ્રમાણ. ૮૪

શબ્દાર્થ

સર્વજ્ઞે = સચરાચર વ્યાપક, સર્વજ્ઞત્વ, સર્વજ્ઞતા, સદ્ ચિદ = સદ્ અને ચિદ્, સત્ય ચિદાકાર, ભયે = થયા, પાવન = પ્રાપ્ત કરી, પરમ = શ્રેષ્ઠ, સુજાણ = જાણકાર, વેત્તા, ચતુર, સમજદાર, જ્ઞાની, અહો = હે !, ધન્ય = ધન્યવાદને પાત્ર, મુનિ વ્યાસહી = વ્યાસમુનિ, ઉચરે = વદયા, બોલ્યા, શ્રુતિ = વેદ, પ્રમાણ = શાખ આપીને, આધાર દર્શાવીને, પુરાવો આપીને.

અનુવાદ

સર્વજ્ઞ અને સદ્ચિદરૂપ બ્રહ્મ માટે શ્રેષ્ઠ જાણકારી પ્રાપ્ત કરીને જ જ્ઞાની થયા અને વેદનો આધાર લઈને બોલ્યા હોવાથી, હે વ્યાસમુનિ ! તમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા વ્યાસમુનિને ધન્યવાદ આપે છે. કારણ કે તેઓએ જે જે વાણીનો ઉચ્ચાર કર્યો છે તે ચાર વેદનો આધાર દર્શાવીને કરેલો છે. વળી, તેઓએ વેદના અધ્યયન બાદ સર્વજ્ઞ, સદ્ચિદાનંદરૂપ અકર્તા બ્રહ્મપદ માટેની શ્રેષ્ઠ જાણકારી પ્રાપ્ત કરીને પોતાની અદ્ભુત રચનાને વિવિધ ધર્મગ્રંથો દ્વારા ખૂબ જ સરળ રીતે જગતને દર્શાવી છે.

તેમના દ્વારા રચેલ શાસ્ત્રમાં વેદનું રહસ્ય કે અંતિમ ધ્યેયનું નિરૂપણ કરેલું હોવાથી તેને “વેદાંત” કહેવામાં આવે છે.

જ્યૌ ખટ દહન વહંદર, ભિન્ન ભિન્ન પ્રબલિત;
ત્યૌ કુલ આચારજનકે, અનુભવ અલગ અમિત. ૮૫

શબ્દાર્થ

જ્યૌ = જેમ કે, જેવી રીતે, ખટ = છ, દહન = બાળી નાખનાર, દાહકશક્તિ, બળવું તે, જવલન, વહંદર = અગ્નિ, દેવતા, આગ, વસદ, વસતેવ, ભિન્ન ભિન્ન = અલગ

અલગ રીતે, જુદી જુદી રીતે, **પ્રબલિત** = પ્રબળ, પ્રચંડ, આકરં, જાતકર્મ, સંસ્કારમાં સ્થાપેલ અગ્નિ, દેદીપ્યમાન, ભડભડ સળગાવેલું, બળબળતું, પ્રજ્વલિત, **ત્યૌ** = તમ, **કુલ** = બધા, **આચારજનકે** = આચાર્યોના, **અનુભવ** = પ્રત્યક્ષજ્ઞાન, **અલગ** = જુદા, **અમિત** = અપાર, અમાપ.

અનુવાદ

જેમ છ પ્રકારની દાહકશક્તિવાળા અગ્નિની જુદી જુદી પ્રજ્વલિતતા હોય છે. તેમ બધા આચાર્યોના અનુભવ અમાપ અને જુદા છે.

ભાવાર્થ

જેમ કે અલગ અલગ છ પ્રકારના જ્વલનશક્તિ ધરાવતા અગ્નિની પ્રબળતા જુદી જુદી અને વિવિધ સ્વરૂપો ધરાવતી હોય છે. જેમાં કોઈને ઓછી, કોઈમાં સામાન્ય તો કોઈમાં વિશેષ પ્રમાણમાં દહનશક્તિ જોવા મળે છે. તેમ પોતપોતાની માન્યતા અને સિદ્ધાંતોને દર્શાવનાર બધા જ આચાર્યોના અનુભવ જુદા જુદા અને અમાપ હોય છે.

પણ છેવટ નિજ સબનકો, નિશ્ચે અકરત મર્મ;
રસા અગ્ન જ્યૌ દાહકો, અંતે એક હી ધર્મ. ૮૬

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ, **છેવટ** = અંતમાં, **નિજ** = આદિ, મૂળ, **સબનકો** = બધાના, **નિશ્ચે** = નિર્ણય, નિશ્ચય, **અકરત** = અકર્તા, **મર્મ** = અભિપ્રાય, **રસા** = પૃથ્વી, ધરા, ભૂમિ, **અગ્ન** = અગ્નિ, **જ્યૌ** = જેમ, **દાહકો** = દાહ કરે, બાળી મૂકે એવું, **અંતે** = છેવટે, પુરાવો, **એક હી** = એક જ, **ધર્મ** = લક્ષણ.

અનુવાદ

પરંતુ બધાનો અંતિમ નિશ્ચયાત્મક અભિપ્રાય આદિ બ્રહ્મ છે, તેમ પૃથ્વી પરના અગ્નિમાં અંતે તો બાળી મુકવાનો એક જ ધર્મ છે.

ભાવાર્થ

તેમ છતાં બધા જ આચાર્યોના અંતિમ નિશ્ચયાત્મક અભિપ્રાય જોતાં છેવટે તો બધા જ જ્ઞાનીપુરુષોએ અકત બ્રહ્મને જ અંતિમપદ તરીકે વર્ણવેલું છે. જેમ કે પૃથ્વી પરના છયે પ્રકારના જવલનશક્તિ ધરાવતા અગ્નિનો અંતમાં તો બાળી મુકવાનો એક જ ગુણધર્મ જોવા મળે છે.

પ્રથમ અગ્ન જુગ કારીયે, દીપક આઘ સજોત;
શીત વિદ્યુત વડવાનલ, પંચમો અર્ક ઉઘોત. ૮૭

શબ્દાર્થ

પ્રથમ = પહેલો, અગ્ન = અગ્નિ, જુગ = જગત, કારીયે = કાર્ય રૂપે, દીપક = દીવો, આઘ = ની આઘ લઈ, સજોત = જ્યોત, શીત = શીતોષ્ણ, વિદ્યુત = વીજળી, વડવાનલ = જળ શોષણ કરતો વડવાગ્નિ, સમુદ્રમાં રહેલો અગ્નિ, પંચમો = પાંચમો, અર્ક = સૂર્ય, ઉઘોત = ઉષ્ણપ્રકાશ.

અનુવાદ

પહેલો અગ્નિ જગતના કાર્ય રૂપે દીપકની આઘ લઈ જ્યોતિ છે. શીતોષ્ણ, વિદ્યુત, વડવાનલ અને પાંચમો સૂર્યનો ઉષ્ણ પ્રકાશ છે.

ભાવાર્થ

પહેલો અગ્નિ જગતના રોજબરોજના કાર્યમાં વપરાતા દીપકની આઘ લઈ પ્રગટેલ જ્યોતિના સ્વરૂપે છે. બીજો અગ્નિ શીતોષ્ણતા ધરાવતો, ત્રીજો વિદ્યુત અગ્નિ, ચોથો સમુદ્રમાં રહેલો જળ શોષણ કરતો વડવાનલ અગ્નિ અને પાંચમો સૂર્યનો ઉષ્ણપ્રકાશ દેતો અગ્નિ છે.

છદ્ધો દહન દિવ્ય સબનકો, પરલે કાલ જમુંજ;
ત્યૌ આચારજ સબનકી, અધિકમ નુંન સમુજ. ૮૮

શબ્દાર્થ

છદ્ધો = છદ્ધો, દહન = બાળે, બાળી નાંખનાર અગ્નિ, દિવ્ય = દેવતાઈ, અદ્ભુત, અલૌકિક, ક્રાંતિકારક, સબનકો = બધાનો, તમામને, પરલે કાલ = પ્રલય વખતે, જમુંજ = જેમ, કમે કમે, જે રીતે, જે પ્રમાણે, જેમ જેમ, ત્યૌ = તેમ, તે રીતે, તેવી જ રીતે, આચારજ = આચાર્ય, સબનકી = બધાની, તમામની, અધિકમ = વિશેષ, વધારે, પુંન = સામાન્ય, ઓછી, ન્યૂનતમ, સમુજ = સમજ, સૂઝ, જ્ઞાન.

અનુવાદ

છદ્ધો પ્રલયકાળે કમે કમે અદ્ભુત અગ્નિ દરેકનો અંત લાવે છે, તેમ બધા આચાર્યની સમજ અધિક નૂન્ય છે.

ભાવાર્થ

છદ્ધો જે અદ્ભુત અગ્નિ છે તે પ્રલયકાળે સમગ્ર ઉત્પત્તિનો કમે કમે અંત લાવવાવાળો છે. આમ છ પ્રકારના જે અગ્નિ દર્શાવ્યા તેમાં દરેકની ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં દહનશક્તિની ક્ષમતા હોય છે. તેવી જ રીતે બધા જ આચાર્ય જ્ઞાનીપુરુષોમાં જ્ઞાનની પરાકાષ્ટા પણ અધિક નૂન્ય છે.

દહત સકલ બ્રહ્મ અગનસે, નામ રૂપ ગુણ જેત;

પણ નામાતીત નામીકુ, કોઈક વિરલા વેત. ૮૯

શબ્દાર્થ

દહત = બળી જાય, નાશ પામે, સકલ = બધું જ, બ્રહ્મ અગનસે = બ્રહ્મ અગ્નિથી, નામ = સંજ્ઞા, રૂપ = સ્વરૂપાકાર, ગુણ = પ્રાકૃતિક લક્ષણો ધરાવતું, જેત = જેટલું, પણ = પરંતુ, નામાતીત = નામથી પર, નામથી રહિત, નામીકુ = નામીને, કોઈક = કોઈક, વિરલા = વિરલા પુરુષ, દુર્લભ જન, અલૌકિક, વેત = વેત્તા, જાણકાર

અનુવાદ

જેટલાને (જેને) નામ, રૂપ અને ગુણો છે, તેટલાનો (તેનો) બ્રહ્મઅગ્નિ નાશ કરે છે, પરંતુ નામથી તીત એવા નામીને કોઈક વિરલા જ જાણે છે.

ભાવાર્થ

જે જે રચના નામ, રૂપ અને પ્રાકૃતિક લક્ષણો ધરાવતી આકાર પામી છે, તેટલી બધી જ રચના બ્રહ્મભૂમિકામાં જ ઉત્પન્ન થયેલ છે અને પ્રલયકાળે બ્રહ્મઅગ્નિ ક્રમે ક્રમે વિનાશ કરીને ઉત્પત્તિનો અંત લાવે છે, પરંતુ અચરતબા કહે છે કે રચનાનો રચનાર તો નામથી તીત છે. તે તો બ્રહ્મથી પર રહેલા છે. જે સદા સર્વદા અવિનાશી છે. એવા નામીને દુનિયામાં કોઈ વિરલા વેત્તાપુરુષો જ જાણે છે.

જે ન દહત બ્રહ્મ અગનસે, આદ્ય અંત મધ્ય સોય;
જયૌ તે ઉલટ આભાસત્યે, સૂર જલત નહિ કોય. ૯૦

શબ્દાર્થ

જે = જેઓ, તેઓ, ન દહત = બાળી શકતો નથી, બ્રહ્મ અગનસે = બ્રહ્મ અગ્નિથી, આદ્ય = પ્રારંભ, અંત = છેવટ, મધ્ય = પ્રસારાનો ગાળો, સોય = તે, બધું, સઘળું જયૌ = જેમ કે, તે = તે, ઉલટ = ઊલટા, આભાસત્યે = કિરણોથી, સૂર = સૂર્ય, જલત નહિ = બળતો નથી, નાશ થતો નથી, બાળી શકાતો નથી, કોય = કોઈ પણ.

અનુવાદ

આદ્ય, અંત અને મધ્યમાં તેઓને બ્રહ્મઅગ્નિ દહન કરી શકતો નથી. જેમકે ઊલટા કિરણોથી સૂર્ય કોઈ પણ રીતે બળતો નથી.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મપ્રકાશના પ્રકાશક નામ, રૂપ અને ગુણોથી તીત રહેલા છે. તે તો આદ્ય, મધ્ય અને અંતમાં સદા અટલ રહેલા છે. બ્રહ્મપ્રકાશરૂપ અગ્નિ તેના મૂળ પ્રકાશકને બાળી શકતો નથી. જેમ કે સૂર્યના બધા જ કિરણો ઊલટાવાથી તે ઊલટા કિરણો કોઈ પણ પ્રકારે તેના મૂળ પ્રકાશક એવા સૂર્યને બાળી શકતાં નથી.

ત્યૌ નિજપતિ રવિ ભાસકુ, વદિત વ્યાપ જેહી બ્રહ્મ;
તેહી પણ આઘ અનાઘકે, કત રહિત ન્હે:કરમ. ૯૧

શબ્દાર્થ

ત્યૌ = તેમ, તેવી રીતે, નિજપતિ = મૂળ માલિક, રવિ = સૂર્ય, પ્રભાકર, ભાસકુ = કિરણોને, વદિત = બોલેલા, ઉચ્ચારેલ, વ્યાપ = સર્વવ્યાપક, જેહી = જે, બ્રહ્મ = બ્રહ્મપ્રકાશ, અકતબ્રહ્મ, તેહી = તે, પણ = પરંતુ, આઘ અનાઘકે = આદિ અનાદિના, કત રહિત = કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું, અકત, ન્હે:કરમ = ન્હે:કર્મ, કર્મ બંધન રહિત.

અનુવાદ

તેવી જ રીતે સૂર્ય રૂપ નિજપતિના પ્રકાશરૂપ બ્રહ્મ કે જેને સર્વવ્યાપક તરીકે ઉચ્ચારેલ છે, તે પણ આદિ-અનાદિનો કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું અને કર્મબંધન રહિત છે.

ભાવાર્થ

તેવી રીતે સૂર્યરૂપ સર્જનહાર નિજકૈવલકર્તાના પ્રકાશરૂપે બ્રહ્મ છે. તે બ્રહ્મપ્રકાશ કે જેને સર્વવ્યાપક તરીકે દર્શાવેલો છે, વળી, અચરતબા કહે છે કે તે બ્રહ્મપ્રકાશ પણ આદિ-અનાદિનો અને કર્તૃત્વશક્તિ વગરનો તેમજ કર્મબંધન રહિત છે.

ફલદાયક નહિ કોહુનકે, નહિન કરત કીનું સહાય;
જ્યૌ વિંદલ પતિ પુરુષતે, પતની પ્રજા ન પાય. ૯૨

શબ્દાર્થ

ફલદાયક = ફળદાયી, ફળ આપનારું, નહિ = નથી, કોહુનકે = કોઈને પણ, નહિન = નથી, કરત = કરતું, કીનું = કોઈને, સહાય = મદદ, જ્યૌ = જેમ, વિંદલ = નપુંસક, પતિ = ધણી, પુરુષતે = પુરુષની, પતની = ધર્મપત્ની, બૈરી, પ્રજા = સંતતિ, સંતાન, ઓલાદ, છોકરા, છૈયા, ન = નહિ, પાય = પ્રાપ્ત કરે.

અનુવાદ

કોઈને પણ ફળ દેનારું નથી કે કોઈને મદદ કરનાર પણ નથી. કેમ કે નપુંસક ધણી હોય તે પુરુષની પત્નીને સંતાન પ્રાપ્ત થાય નહિ.

ભાવાર્થ

અચરતબા વિશેષ ખુલાસો કરે છે કે કર્તૃત્વશક્તિ વગરના અક્રત બ્રહ્મની ભક્તિથી કોઈ પણ ભક્તની આદ્ય લઈ બ્રહ્મજ્ઞાની, બ્રહ્મદર્શી, બ્રહ્મવેત્તા કે અનુભવી પરમહંસ પુરુષોને કાંઈ પણ ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી કે મનની ઈચ્છા પુરી કરવા માટે તે કોઈને મદદ કરતું નથી. જેમ કે પુરુષત્વના અભાવવાળો નપુંસક ધણી હોય તો તેવો પુરુષ પોતાની પત્નીને સંતાન પ્રાપ્તિ કરાવી શકતો નથી કે તેનાથી વંશવૃદ્ધિ થઈ શકતી નથી.

રવિકર તેજ પ્રકાશત્યે, ઉદે અસ્ત લ્યહુ સોય;
જરહી ન એકહી દીપક, બિનહી અગ્ન નિજ કોય. ૯૩

શબ્દાર્થ

રવિકર = સૂર્ય, તેજ = તેજોમય, પ્રકાશત્યે = પ્રકાશથી, ઉદે = સૂર્યોદય, ઉદય, અસ્ત = સૂર્યાસ્ત, આથમતા, લ્યહુ = સુધી, સોય = તે, જરહી = પ્રગટે, પ્રજ્વલિત, ન = નહિ, એકહી = એક પણ, દીપક = દીવો, બિનહી = વગર, સિવાય, અગ્ન = અગ્નિ, નિજ = મૂળ, સ્વયં, પોતે, કોય = કાંઈ, કોઈપણ વખત, ક્યારેય પણ.

અનુવાદ

ઉદયથી તે અસ્ત સુધી સૂર્યના તેજોમય પ્રકાશમાં રાખવા છતાં નિજ અગ્નિ સિવાય ક્યારેય પણ દીવો પ્રજ્વલિત થતો નથી.

ભાવાર્થ

કોઈ વ્યક્તિ દીવાની વાટ બનાવી તેમાં તૈલી પદાર્થ ઉમેરી તૈયાર કરેલા દીવડાઓને સૂર્યોદયથી તે સૂર્યાસ્ત દરમિયાન સૂર્યના તેજોમય પ્રકાશમાં

રાખી મૂકે તેમ છતાં મૂળ અગ્નિની જ્યોતનો સ્પર્શ કર્યા વિના એક પણ દીપક પ્રજ્વલિત થતો નથી.

ઓરુ નહિ અંત સમાવન, આપનું આપ તિનું માંડાંય;
જ્યૌ રવિ સુત રવિ ભાસમે, મિલે ન મિલસી જાંડાંય. ૯૪

શબ્દાર્થ

ઓરુ = અને, વળી, નહિ = નથી, અંત = છેવટે, અંતમાં, સમાવન = સમાવેશ, આપનું આપ = પોતાનું નિજ ચૈતન સ્વરૂપ, તિનું = તેની, માંડાંય = અંદર, જ્યૌ = જેમ, રવિ = સૂર્ય, સુત = પુત્ર, રવિ = સૂર્ય, ભાસમે = પ્રકાશમાં, મિલે ન = મળી ન શકે, ભળી ન શકે, મિલસી = ભેળવી શકાય પણ નહિ, જાંડાંય = જેમાં, તેમાં.

અનુવાદ

વળી અંતમાં આપનપુ ચૈતન સ્વરૂપ તેની અંદર સમી શકે નહિ. જેમ કે સૂર્યનો પુત્ર સૂર્યના પ્રકાશમાં ભળી ન શકે કે તેમાં ભેળવી શકાય પણ નહિ.

ભાવાર્થ

મહાપ્રલયકાળે જ્યારે બધી જ વ્યક્ત અને અવ્યક્ત તત્ત્વોવાળી ઉત્પત્તિ બ્રહ્મમાં સમાય, પરંતુ સૂર્યરૂપ સર્જનહારના પુત્રરૂપ આપનપુ નિજ ચૈતનઅંશ સ્વરૂપ અંતે કર્તાના બ્રહ્મપ્રકાશની અંદર સમી કે ભળી શકે નહિ. જેમ કે સૂર્યમાંથી નીકળેલા તેના આત્મજરૂપ કિરણો અંતે સૂર્યના તેજોમય પ્રકાશની અંદર ભળી શકે નહિ કે તેમાં ભેળવી શકાય પણ નહિ.

ત્યૌ નિજ અંશ અનાઘકે, પરમ પુરુષકે સોય;
તેહી ક્યૌ મિલે આભાસમે, પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ગમ ગોય. ૯૫

શબ્દાર્થ

ત્યૌ = તેમ, નિજ અંશ = આદિ ચૈતનઅંશ, મૂળ અંશ, અનાઘકે = અનાદિના, પરમ પુરુષકે = પરમ પુરુષના, સોય = તે, તેહી = તે, ક્યૌ = કેમ, કેવી રીતે,

મીલે = ભળે, **આભાસમે** = પ્રકાશમાં, **પ્રત્યક્ષ** = પ્રગટ, **જ્ઞાન** = સમજ, **ગમ** = માર્ગ, **ગોચ** = જુઓ, નિહાળો, ગોચર ઈન્દ્રિયોથી જણાય.

અનુવાદ

તેમ અનાદિના પરમપુરુષનો તે નિજ અંશ છે. તે કેમ કરીને પ્રકાશમાં ભળે ? તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન માર્ગે જુઓ.

ભાવાર્થ

સૂર્ય કિરણોનાં એકદેશી દૃષ્ટાંતથી જણાવવામાં આવેલા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન માર્ગને જોયા પછી સમજાય કે આદિ-અનાદિ જે સર્જનહાર કૈવલકર્તા છે, તે પરમપુરુષના કિરણોરૂપી નિજ ચૈતન્યઅંશો મહા પ્રલયકાળે કદાપિ કર્તાના વ્યાપક બ્રહ્મપ્રકાશમાં ભળી શકતા નથી કે ભળે પણ નહિ.

પ્રકૃતિ પુરુષ ઈશ્વર ગુણ, તીનું ઉપરીત બ્રહ્મ વ્યાપ;
કીનેહુ સકલ સિદ્ધાંતમે, કતા અકરતા થાપ. ૯૬

શબ્દાર્થ

પ્રકૃતિ = માયા, આદ્યશક્તિ, **પુરુષ** = નિરંજન પુરુષ, **ઈશ્વર ગુણ** = ત્રિગુણાત્મક ઐશ્વર્યવાન ઈશ્વરો, **તીનું** = તેઓથી, **ઉપરીત** = ઉચ્ચશ્રેણીમાં, ઉપલી કોટિમાં, ચડિયાતું, **બ્રહ્મ વ્યાપ** = વ્યાપક બ્રહ્મ, સચરાચર વ્યાપક બ્રહ્મ, **કીનેહુ** = કહ્યું છે, **સકલ** = બધા, **સિદ્ધાંતમે** = માન્યતામાં, સિદ્ધ કરેલ નિર્ણયમાં, **કતા** = રચનાર, કર્તૃત્વશક્તિ ધરાવતા, **અકરતા** = કર્તૃત્વશક્તિ ન હોય તેવા, અકર્તા, **થાપ** = સ્થાપન.

અનુવાદ

નિરંજનપુરુષ, આદ્યશક્તિ અને ત્રણે ગુણાત્મક ઈશ્વરો છે, તેના ઉપર વ્યાપકબ્રહ્મ છે. બધા જ સિદ્ધાંતોમાં કર્તા અને અકર્તાનું સ્થાપન કરેલું છે.

ભાવાર્થ

આદિપુરુષ જ્યોતિસ્વરૂપ નિરંજન, આદ્યશક્તિ મહામાયા, રજોગુણી બ્રહ્મા, સતોગુણી વિષ્ણુ અને તમોગુણી શંકરથી ચડિયાતું સચરાચરવ્યાપક

બ્રહ્મનું પદ છે. આ પ્રમાણેની સગુણપદોને કર્તા અને નિર્ગુણ બ્રહ્મપદને અકર્તા અંગેની માન્યતા સામાન્ય રીતે બધા જ સિદ્ધાંતોમાં સ્થાપિત કરીને દર્શાવવામાં આવી છે.

તેહી ઈશ્વર પ્રકૃતિ ગુણ, નહિ કોઈ કર્તા અનાદ્ય;
એહી નિજ કારણકે કત, જ્યૌ ઈત અખિલ ઉપાદ્ય. ૯૭

શબ્દાર્થ

તેહી = તે, ઈશ્વર = ઐશ્વર્યવાન દેવી પુરુષો, પ્રકૃતિ = માયા, આદ્યશક્તિ, ગુણ = રજો, તમો અને સતોવાળા ત્રિગુણાત્મક પદો, નહિ = નથી, કોઈ = કોઈ, કર્તા = સર્જનહાર, અનાદ્ય = આદિ-અનાદિ, એહી = આ જ, નિજ = મૂળ, કારણકે = કારણરૂપ, કત = રચના, જ્યૌ = જેમ કે, જેથી, ઈત = આ, અખિલ = સમસ્ત, ઉપાદ્ય = ઉપાધિ, ઉપાધ્ય, કારણ, હેતુ, જંજળ, માયા.

અનુવાદ

તે પ્રકૃતિ, ઈશ્વર અને ગુણોમાં કોઈ અનાદિ કર્તા નથી. જેથી આ સમસ્ત ઉપાધિરૂપ રચના છે, એ તો નિજ કારણરૂપે રહેલા (સર્જનહાર)ની રચના છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા વેદાંતના મતનું ખંડન કરતાં કહે છે કે નિરંજનપુરુષ, મહામાયા અને ત્રિગુણાત્મક ઈશ્વરી પદોવાળા જે દૈવીસ્વરૂપો છે, તેમાં કોઈ આદિ-અનાદિ સર્જનહાર નથી. જગતમાં જે ઉપાધિરૂપ સાકાર રચના બ્રહ્મક્ષેત્રમાં વૃદ્ધિ પામી છે, તેની વૃદ્ધિ, પોષણ અને સંહારના કાર્ય તેઓ કરે છે. જ્યારે નિજ કારણરૂપે રહેલા જે આદિ-અનાદિ સર્જનહાર છે, તેમની જ આ સમસ્ત ઉપાધિરૂપ રચના છે.

અકલ ઉપાધિ તે ઈશ્વર, કલિત તત્વ તનુ જીવ;
સો જુગ મન ગુણ વરજીત, અકરત બ્રહ્મ સદૈવ. ૯૮

શબ્દાર્થ

અકલ = કળી ન શકાય તેવી અદ્ભુત, **ઉપાધિ** = કારણ, હેતુ, જંજાળ, **તે** = તે, **ઈશ્વર** = ઐશ્વર્યવાન દેવ પુરુષો, **કલિત** = કળી શકાય તેવું, **તત્ત્વ** = મૂળ વસ્તુ, સાર વસ્તુ, પ્રલયકાળ સુધી માત્ર પોતાના સ્વરૂપમાં જે ટકી રહે તે પદાર્થ, **તનુ** = શરીર, **જીવ** = જીવાત્મા, **સો** = તે, **જુગ** = જગત, **મન** = મન અંતઃકરણ, **ગુણ** = નિર્ગુણાત્મક પદ, **વરજીત** = સિવાય, અલગ, વર્જિત, વિનાનું, રહિત, **અકરત** = કર્તૃત્વ શક્તિ વગરનું, **બ્રહ્મ** = બ્રહ્મપ્રકાશ, **સદૈવ** = સદાને માટે, સર્વદા, હંમેશ.

અનુવાદ

ઈશ્વરો તે કળી ન શકાય તેવી ઉપાધિરૂપ રચના છે અને કળી શકાય તેવું તત્ત્વોવાળું શરીર છે. જ્યારે તેમાં રહેલા જીવાત્મા તે જગત, મન અને ગુણથી વર્જિત છે. તેમજ બ્રહ્મ સદાને માટે અકર્તા છે.

ભાવાર્થ

વેદાંતના મતે તો ઈશ્વરોનું સ્વરૂપ છે તે કળી ન શકાય તેવી ઉપાધિરૂપ રચના છે, જ્યારે કળી શકાય તેવું તત્ત્વોવાળું શરીર છે. વળી, તેમાં રહેલો જીવાત્મા તે જગત, મન, અંતઃકરણ અને રજો, તમો તથા સતો જેવા પ્રાકૃતિક લક્ષણોથી વર્જિત છે. જ્યારે બ્રહ્મ તો સદાને માટે કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું અકર્તારૂપે રહેલું છે. આમ વેદાંતમાં ઈશ્વર, શરીર, જીવાત્મા અને બ્રહ્મ અંગેનો ભેદ દર્શાવેલો છે.

(ચાર્વાક અને શૂન્યવાદીનું વર્ણન)

ચારવાક શૂનવાદીકે, સૂનીયો તાય સિદ્ધાંત;
ખટ આચારજ મહી જીનું, લખે ન મિથ્યા મતંત. ૯૯

શબ્દાર્થ

ચારવાક = બ્રહ્મસ્પતિનું રચેલું નાસ્તિકવાદનું શાસ્ત્ર, **શૂનવાદીકે** = બૌદ્ધ વિચારક નાગાર્જુને સ્થાપેલ શૂન્યવાદી અંગે, **સૂનીયો** = સાંભળો, શ્રવણ કરો, **તાય** = તેઓનો, તેને,

સિદ્ધાંત = માન્યતા, મત, **ખટ** = છ, **આચારજ** = આચાર્યો, **મહી** = માં, **જીનું** = જેઓનું, જેઓએ, **લખે ન** = લખ્યું નથી, વર્ણવ્યું નથી, દર્શાવ્યું નથી, **મિથ્યા** = અવાસ્તવિક, અનૃત, કલ્પિત, અસત્ય, વ્યર્થ, વૃથા, **મતંત** = મતાંતર, મતભેદ, મતવાદ, સિદ્ધાંત.

અનુવાદ

ચાર્વાક અને શૂન્યવાદીનો જે સિદ્ધાંત છે તેને શ્રવણ કરો. છ આચાર્યોના સિદ્ધાંતમાં તેઓએ મિથ્યા વર્ણન કર્યું નથી.

ભાવાર્થ

હવે અચરતબા ચાર્વાક અને શૂન્યવાદીનો સિદ્ધાંત જે પ્રમાણે દર્શાવેલો છે, તે વર્ણવે છે, જે સૌ શ્રોતાજનોને શ્રવણ કરવા જણાવે છે.

અગાઉ દર્શાવેલા છ આચાર્યોના સિદ્ધાંતમાં અચરતબાએ અવાસ્તવિકતાભર્યું કોઈ પણ વર્ણન કર્યું નથી.

**શૂન્યવાદી કહે શૂન્ય તે, ઉત્પન્ન પરમ પરાય;
બોહોરુ લીન હોય શૂન્યમે, કર્તા કોહુ ન તાય. ૧૦૦**

શબ્દાર્થ

શૂન્યવાદી = શૂન્યવાદમાં માનનાર, **કહે** = કહે છે, **શૂન્ય** = શૂન્ય, **તે** = તે, **ઉત્પન્ન** = ઉત્પન્ન, **પરમ પરાય** = ઉત્તરોત્તર, અવિછિન્ન ધારા, રુઢિગત, **બોહોરુ** = પછી, વળી, **લીન** = સમાવું, લય પામવું, **હોય** = થાય, **શૂન્યમે** = શૂન્યમાં, **કર્તા** = સર્જનહાર, **કોહુ ન** = કોઈ નથી, **તાય** = તેના.

અનુવાદ

શૂન્યવાદી કહે છે કે શૂન્યમાંથી તે ઉત્પત્તિ ઉત્તરોત્તર થતી હોય છે. વળી, શૂન્યમાં જ લય પામે છે. માટે તેના કોઈ કર્તા નથી.

ભાવાર્થ

શૂન્યવાદીના મતે સ્થાવર-જંગમ સહિતની જે કંઈ દ્રશ્ય અને અદ્રશ્ય રચના છે, તે બધી જ શૂન્યમાંથી પરંપરાગત રીતે ઉત્પન્ન થતી હોય છે.

ત્યાર બાદ અંતમાં (પ્રલયકાળે) બધી જ ઉત્પત્તિ પાછી શૂન્યમાં જ સમાઈ જાય છે. આ રીતે ક્રમબદ્ધ ચાલતી ઉત્પત્તિનો કોઈ સર્જનહાર નથી.

**શૂન્ય સમોવડ કહતહુ, ઓરકે લક્ષ લખાય;
અંધકાર ઓરું નામહી, કાલ ખેપ ન પરભાય. ૧૦૧**

શબ્દાર્થ

શૂન્ય = શૂન્ય, સમોવડ = સરખો, સમાન, સમકક્ષ, બરોબરિયું, કહતહુ = કહું છું, ઓરકે = બીજાના, લક્ષ = જ્ઞાન, સિદ્ધાંત, સમજ, લખાય = જણાવી, દર્શાવી, બતાવી, અંધકાર = તિમિર, તમ, ઓરું = અને, નામહી = નામ, કાલ = કાળ, ખેપ = આરોપ, આકોશ, લક્ષણ, ન = નહિ, પરભાય = શોભા, ઠાઠ, પ્રભાવ, અસર, ગુણ.

અનુવાદ

શૂન્યના સમાન બીજાનો લક્ષ સમજાવેલો છે તે કહું છું. જેમાં અંધકાર અને નામને કાળની ખેપનો પ્રભાવ નથી.

ભાવાર્થ

અચરતબા જણાવે છે કે શૂન્યવાદીઓના મતે ઉત્પત્તિની સમજ શૂન્યને કારણભૂત તરીકે જે રીતે બતાવી, તેવી જ રીતે બીજા પદો માટેનો લક્ષ પણ તેઓએ સમજાવ્યો છે. જેમાં અંધકાર અને નામ એમ બંને પદોને કાળની ખેપનો પ્રભાવ લાગી શકતો નથી.

**નામ તો લગે કહેનારસે, તા બિન રકમ ન રંચ;
પણ નિજ ત્રિયે પદકો જેહી, આઘ અંત મધ્ય સંચ. ૧૦૨**

શબ્દાર્થ

નામ = સંજ્ઞા, તો = તો, લગે = લાગે, કહેનારસે = કહેનારથી, તા બિન = તેના સિવાય, રકમ = પદાર્થ, વસ્તુ, ન = નહિ, નથી, રંચ = જરાપણ, સહેજપણ, પણ = પરંતુ, નિજ = મૂળ, ત્રિયે = ત્રણ, પદકો = પદોને, જેહી = જે, આઘ = પ્રારંભ, અંત = છેવટ, મધ્ય = પ્રસારો, સંચ = ગોઠવણ, ગુપ્ત કરામત, યુક્તિ, સાંકળ.

અનુવાદ

કહેનારથી તો નામ લાગે છે. તેના વિના સહેજપણ પદાર્થ નથી, પરંતુ મૂળ ત્રણેય જે પદો છે તેને આદ્ય, અંત અને મધ્યની યુક્તિથી (રચના) જોડાયેલી છે.

ભાવાર્થ

તેઓના મતે તો જગતમાં કોઈ પણ પદાર્થ માટે તેનો કહેનાર ના હોય તો નામની આવશ્યકતા ઊભી થતી નથી. એટલે કે કહેનારથી તો નામની સંજ્ઞા અસ્તિત્વમાં આવેલી છે. નામ વિના એક પણ પદાર્થ દુનિયામાં ઉપલબ્ધ નથી. વળી, શૂન્યવાદીઓના મતે તો શૂન્ય, અંધકાર અને નામ એ મૂળ ત્રણેય પદો આદ્ય, અંત અને મધ્ય એમ ત્રણેય કાળની ગુપ્ત કરામતથી જોડાયેલા છે, સંકળાયેલા છે.

એહી ત્રિયપદ નરણિત નિજ, કહુ જનું તંત જનુપ;
વ્યાપક સતંતર સરભર, અવિયલપણે અનુપ. ૧૦૩

શબ્દાર્થ

એહી = આ, ત્રિયપદ = ત્રણેય પદો, નરણિત = નિર્ણય, નિજ = મૂળ, આદિ, કહુ = કહું છું, જનું = જેનો, તંત = તત્ત્વ, જનુપ = જન્મ, ઉત્પત્તિ, વ્યાપક = સર્વત્ર પથરાયેલું, સતંતર = સૂત્રવત્, સરભર = સભરાભર, અવિયલપણે = અચળપણે, નિત્ય, કાયમ, અનુપ = અનુપમ, ઉપમા ન આપી શકાય એવું, અતુલ્ય, અદ્વિતીય.

અનુવાદ

આ ત્રણેય પદનો નિર્ણય કરીને તેના તત્ત્વોની મૂળ ઉત્પત્તિ અંગે જણાવું છું. તે વ્યાપક, સતંતર, સભરાભર અને અવિચળપણે રહેલા હોઈ અદ્વિતીય છે.

ભાવાર્થ

હવે અચરતબા શૂન્ય, અંધકાર અને નામ એમ ત્રણે પદનો નિર્ણય કરીને તેના તત્ત્વોની ઉત્પત્તિના મૂળ અંગે જણાવે છે. આ ત્રણેય પદો કાળથી

વર્જિત હોઈ સર્વત્ર પથરાયેલા, સૂત્રવત્, સભરાભર અને કાયમ રહેલા હોવાથી ઉપમા આપી ન શકાય તેવા છે.

**નિમસ નિમસ પલ પલ ઘડી, વહીત જાત જેહી વેર;
વિતેહી બોહોર ન પાઈએ, એહી કાલ ગત શેર. ૧૦૪**

શબ્દાર્થ

નિમસ નિમસ = પલક પલક, **પલ પલ** = પળપળ, **ઘડી** = ચોવીસ મિનિટ જેટલો કાળ, સાઠ પળ જેટલો વખત, **વહીત જાત** = વહી જાય, પસાર થાય, **જેહી** = જે, **વેર** = સમય, વેળા, **વિતેહી** = વીતી ગયા, **બોહોર** = પછી, **ન** = નહિ, **પાઈએ** = પ્રાપ્ત કરાય, મેળવાય, **એહી** = એવી, **કાલ** = કળ, **ગત** = ગતિ, **શેર** = માપ, ભાગ, હિસ્સો, ફાળો.

અનુવાદ

પલક પલક, પળ પળ અને ઘડીનાં સમયાંતરે જે સમય પસાર થાય છે, પછી તે પસાર થયા બાદ પાછું મેળવાય નહીં. એવી કાળના સમયની ગતિનો ભાગ છે.

ભાવાર્થ

પ્રત્યેક પલક પલક, પળ પળ અને ઘડી ઘડીના સમયાંતરે કાળ વહી જતો હોય છે. આમ એક વખત કાળ જે વહી ગયો તે ફરી પાછો મેળવી શકાતો નથી. એવી અદ્ભુત આદ્ય, મધ્ય અને અંતના ક્રમાનુસારવાળો કાળનો પ્રભાવ દર્શાવતી સમયની ચક્ર ગતિ છે.

**અબ સુનીયો તમકી કહુ, શૂન સમ સદા સતંત;
જીનું પસરણ અપરમપર, જાહાં લ્યૌ અમરકે અંત. ૧૦૫**

શબ્દાર્થ

અબ = હવે, **સુનીયો** = સાંભળો, **તમકી** = અંધકાર, **કહુ** = કહું છું, **શૂન્ય** = શૂન્ય, **સમ** = સમાન, જેવું, **સદા** = સર્વદા, **સતંત** = એક સૂત્રવત્, **જીનું** = જેનું, **પસરણ** = પ્રસારો, ફેલાવો, **અપરમપર** = અપરંપાર, **જાહાં લ્યૌ** = જ્યાં સુધી, **અમરકે** = શૂન્યનો, **અંત** = છેડો, છેવટનો ભાગ.

અનુવાદ

હવે અંધકાર વિષે કહું છું કે તે શૂન્ય સમાન સદા સૂત્રવત્ છે. જ્યાં સુધી શૂન્યનો અંત છે તેમ તેનું પ્રસરણ પણ અપરંપાર છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા હવે અંધકાર વિશે કહે છે કે તે અંધકાર શૂન્ય સમાન સદાને માટે સૂત્રવત્ રીતે રહેલું છે. વળી, જ્યાં સુધી શૂન્યનો અંત (વ્યાપ) છે એટલે કે જ્યાં સુધી શૂન્યનો પ્રસારો છે, ત્યાં સુધી અંધકારનો પણ પ્રસારો છે. અર્થાત્ અંધકારનો પ્રસારો પણ શૂન્યની જેમ જ અપરંપાર અને અનંત છે.

ત્રિતીયો અમર અચળ અજ, તિનું પણ સકલ પશેર;
જ્ઞાની ગમ ગ્યાતા જુઓ, નિજ નૈનસે હેર. ૧૦૬

શબ્દાર્થ

ત્રિતીયો = ત્રીજું, અમર = શૂન્ય, અચળ = સ્થિર, દૃઢ નિત્ય, અડગ, અજ = અજન્મા, તિનું = તેનો, પણ = પણ, માં, સકલ = સર્વત્ર, બધે, પશેર = પ્રસારો, જ્ઞાની = સમજુ, વિવેકી, ગમ = સૂઝ, ગ્યાતા = જ્ઞાતા, જાણકાર, જુઓ = તપાસો, લક્ષમાં લ્યો, ધ્યાનમાં લો, દેખો, નિજ નૈનસે = પોતાની આંખોથી, હેર = નિહાળીને, ધારીને.

અનુવાદ

ત્રીજું, જે શૂન્ય છે તે નિત્ય, અજન્મા છે. તેનો પણ સર્વત્ર પ્રસારો છે. હે જ્ઞાની અને સમજદાર જ્ઞાતા ! પોતાની આંખોથી નિહાળીને જુઓ.

ભાવાર્થ

ત્રીજું જે શૂન્યનું પદ છે. તે નિત્ય અને અજન્મા છે. શૂન્યનો પ્રસારો સર્વત્ર પ્રસરેલો છે. જ્ઞાની અને સમજણમાં જે જ્ઞાતાપુરુષો છે તેઓએ પોતાની ચર્મચક્ષુ અને જ્ઞાનચક્ષુ એમ બંને નેત્રોથી નિહાળીને જોવું જોઈએ કે શૂન્ય સિવાય કોઈ જગ્યા બાકી નથી.

રવિકર તેજ પ્રકાશતે, કબહુ કહો તમ જાય;
પંચતત્ત્વ સુર પુર ગયે, તમ તમનું તમ પ્રાય. ૧૦૭

શબ્દાર્થ

રવિકર = સૂર્ય, તેજ પ્રકાશતે = તેજોમય પ્રકાશને, કબહુ = ક્યારેક, કોઈવાર, કબહુક, કહો = કહો, તમ = અંધકાર, જાય = દૂર થાય, પંચતત્ત્વ = પાંચ મહાભૂત, સુર = સૂર્ય, પુર = દેહ, શરીર, પૂરેપૂરું, પૂર્ણ, ગયે = જાય, નાશ પામે, તમ = ત્યારે, અંધકાર, તમનું તમ = તેમનું તેમજ, અંધકારનો અંધકાર જ, પ્રાય = અવસ્થા, ઘણે અંશે, ઘણું કરીને.

અનુવાદ

ક્યારેક કોઈ કહે કે સૂર્યના તેજોમય પ્રકાશને લીધે અંધકાર દૂર થાય છે, પરંતુ પંચતત્ત્વો સાથે જ્યારે સૂર્યનો દેહ પણ નાશ પામે ત્યારે ઘણે અંશે અંધકાર તો તેમનો તેમ જ રહે છે.

ભાવાર્થ

ક્યારેક કોઈ પ્રતિવાહી વ્યક્તિ કહે કે સૂર્યના તેજોમય પ્રકાશને લીધે અંધકાર તો દૂર થાય છે, પરંતુ તેનું ખંડન કરતાં અંધકારને કાળની અસર નથી તેમ પુરવાર કરવા અચરતબા દલીલ કરે છે. જ્યારે પંચ મહાભૂત નાશ પામે ત્યારે સૂર્ય પણ રહેતો નથી, તે વખતે ઘણે અંશે અંધકાર તો તેમનો તેમ જ રહેવા પામે છે.

નાસ્તિ નહિ એહી ત્રિયનકી કલ્પો કલ્પ સદાય;
આઘ અંત મધ્ય અજલમ, પણ નિજપદ ન કહાય. ૧૦૮

શબ્દાર્થ

નાસ્તિ = નાશ, વિનાશ, નહિ = નથી, એહી = આ, ત્રિયનકી = ત્રણેયનો, કલ્પો કલ્પ = કલ્પોના કલ્પો, સદાય = સર્વદા, આઘ = આરંભ, પ્રારંભ, અંત = છેવટ, મધ્ય = પ્રસારો, અજલમ = અજન્મા, પણ = પરંતુ, નિજપદ = આદિ પદ, મૂળ પદ, ન = નહિ, કહાય = કહેવાય.

અનુવાદ

આ ત્રણેય કલ્પોના કલ્પો સુધી સદાય રહેતા હોઈ તેનો નાશ થતો નથી. આદ્ય, અંત અને મધ્યમાં અજન્મા છે, પરંતુ નિજ પદ કહેવાય નહિ.

ભાવાર્થ

આ ત્રણેય જડવત્પદો કલ્પોના કલ્પો સુધી સદાયને માટે રહેતા હોય છે. તે પદોને કાળનો ક્રમ નાશ કરી શકતો નથી કે કાળ સ્પર્શી શકતો નથી. તે ત્રણેય પદ આદ્ય, મધ્ય અને અંતમાં કાયમ હોઈ અજન્મા છે, ત્યારે અચરતબા કહે છે કે ભલે તેને અજન્મા તરીકે કહેવામાં આવે, પરંતુ તે ત્રણેયમાંથી કોઈ પણ પદ નિજ પરમપદ (કારણ રૂપે રહેલ કર્તાનું પરમપદ) કહેવાય નહિ.

કો કરતા એહી ત્રિયનકે, અમર અચલ નરવેવ;
સાક્ષી વિના શુષક ગત્ય, જડવત્ જડ તદેવ. ૧૦૯

શબ્દાર્થ

કો = કોઈ, કોણ, કરતા = કર્તા, સર્જનહાર, એહી = આ, ત્રિયનકે = ત્રણેયના, અમર = અવિનાશી, અચલ = સ્થિર, દઢ, અવિકારી, નરવેવ = ન્યારા રહેનારા, સાક્ષી = નજરોનજર જોનાર, જુબાની દેનાર, દષ્ટા, વિના = સિવાય, શુષક = શુષ્ક, નીરસ, વૃથા, વ્યર્થ, સાર વિનાનું, ગત્ય = ગતિ, જડવત્ = જડની જેમ, તદન નિશ્ચેષ્ટ, જડ = નિર્જીવ, અચેતન, તદેવ = અનન્ય, અભિન્ન, એકરૂપ, એકવિધ, તેવાનાં તેવા જ.

અનુવાદ

અમર, અચળ અને ન્યારા રહેનારા હોઈ આ ત્રણેયના કોઈ કર્તા છે. કારણ કે સાક્ષી સિવાયના શુષ્ક ગતિવાળા જડની જેમ જ અચેતન અને અભિન્ન રહેલાં છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે આ ત્રણેયના કોઈ કર્તા છે, જેઓ અવિનાશી હોઈ પોતાના ધામમાં સ્થિર અને બ્રહ્માંડથી ન્યારા રહેનારા, અને પરમ ચૈતનસ્વરૂપે છે. કારણ કે આ ત્રણેય પદ તો સાક્ષી સિવાયના શુષ્કગતિવાળાં

જડવત્ અને અચેત તથા તેવા ને તેવા જ તદૈવ સ્વરૂપે રહેલાં છે.

**મિથ્યા જેહી પ્રતિવાદીકુ, વાદ કરનકુ સોય;
અરસ અજર અવિથાહહી, પણ ચૈતન નહિ કોય. ૧૧૦**

શબ્દાર્થ

મિથ્યા = અવાસ્તવિક, જૂઠું, અસત્ય, વ્યર્થ, વૃથા, નકામું, **જેહી** = જે, **પ્રતિવાદીકુ** = વિરુદ્ધ વાદ કરનારને, વાદીની વાદનો વિરુદ્ધ જવાબ આપનારને, **વાદ** = તર્ક, ચર્ચા, શાસ્ત્રાર્થ, **કરનકુ** = કરવા, **સોય** = તે, માટે, એ બધું, સઘળું, **અરસ** = અંતરિક્ષ, અરસ, નીરસ, **અજર** = જીર્ણ ન થાય તેવું, અવિનાશી, **અવિથાહહી** = અથાહ, તાગ ન મેળવી શકાય તેવું, અથાગ, **પણ** = પરંતુ, **ચૈતન** = ચૈતનવત્ **નહિ** = નથી, **કોય** = કોઈ.

અનુવાદ

પ્રતિવાદી તરીકે જે વાદ કરવાનું તે મિથ્યા ઠરે છે. કારણ કે અરસ, અજર અને અથાહ ભલે હોય, પરંતુ ચૈતન કોઈ નથી.

ભાવાર્થ

આ ત્રણેય જડ પદો માટે પ્રતિવાદી તરીકે જો શાસ્ત્રાર્થ કરવાનું હોય તો તે પદો મિથ્યા સાબિત થાય છે. કારણ કે ભલેને આ પદોને અવિનાશી, અથાહ અને અરસ કહેવામાં આવ્યા હોય, પરંતુ તેમાં કોઈ ચૈતન નથી.

**શૂન્યવાદી જેહી શૂન્યકે, કહત સિદ્ધાંત અથાય;
લગે તીન તીનુ સરભર, એકકી કુન ચલાય. ૧૧૧**

શબ્દાર્થ

શૂન્યવાદી = નિરીશ્વરવાદી, નાસ્તિકવાદી, **જેહી** = જે, **શૂન્યકે** = શૂન્ય માટેનો, **કહત** = કહે છે, **સિદ્ધાંત** = માન્યતા, પક્ષ, **અથાય** = અમાપ, પાર વિનાનું, અથાગ, **લગે** = જણાય, **તીન** = ત્રણેય, **તીનુ** = તેમાં, તેમનામાં, **સરભર** = એક સરખા, સમઘાત, સરખે સરખાં, **એકકી** = એકલાની, **કુન** = કોણ, શું, **ચલાય** = ચાલે, ઉપજે.

અનુવાદ

શૂન્યવાદીનો જે શૂન્ય માટેનો સિદ્ધાંત છે તેને અથાગ કહે છે તેમાં ત્રણેય સમઘાત જણાય છે, તો એકલાથી શું ઉપજે ?

ભાવાર્થ

શૂન્યવાદીના મતે જે શૂન્ય છે તે અથાગ છે, તેવું પોતાના સિદ્ધાંતમાં જણાવ્યું છે. વળી, તેમાં ત્રણ અલગ અલગ પદો દર્શાવીને તેને સમઘાત તરીકે બતાવ્યા છે, તો માત્ર કોઈ એકલાપદથી શું ઉપજે તેમ છે ?

એહી ત્રિયેપદ સદ અકરત, ચૈતન વિન વિદતાય;
ઓરુ જેહી અદ્વૈત બ્રહ્મહી, કરત પખે સમ તાય. ૧૧૨

શબ્દાર્થ

એહી = આ, ત્રિયેપદ = ત્રણેય પદ, સદ = નક્કી, ચોક્કસ, અકરત = અકર્તા, કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું, ચૈતન વિન = ચૈતન સિવાય, વિદતાય = વિદ્યતા, જાણકારી, જ્ઞાન, ઓરું = અને, વળી, જેહી = જે, અદ્વૈત બ્રહ્મ હી = અદ્વૈત બ્રહ્મ પણ, કરત પખે = કર્તા પક્ષે, સમ તાય = સમતાપણે રહેલું, સમઘાત, સમભાવ, સરખાપણું.

અનુવાદ

આ ત્રણેય પદ નક્કી અકર્તા હોઈ ચૈતનતા સિવાયના જણાય છે. વળી, જે અદ્વૈત બ્રહ્મ છે તે પણ કર્તા પક્ષે તો સમઘાત છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા જણાવે છે કે શૂન્યવાદીના મતે દર્શાવેલાં અંધકાર, શૂન્ય અને નામ એમ ત્રણેય પદો નક્કી કર્તૃત્વશક્તિ વગરના અકર્તા હોઈ ચૈતનતા સિવાયના જણાય છે. વળી, જે અદ્વૈત બ્રહ્મ છે તે પણ કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું છે. કર્તાપક્ષે જોતાં આ ત્રણેય પદો અકર્તા હોઈ બ્રહ્મસહિત ચારેયની સરખામણી કરતાં તો ચારેય પદો સરખે સરખાં જણાય છે.

સક્રતસલ્ક્રાંત અભલપ્રાલ ઢેખાવત

સ્કંઘ ૩

અકરત ઓરું અઢ્ઢેત પઢે, કઢ્ઢુ ન ઉપજત કાજ;
પુનલ ઢ્ઢેતા પતલસે બને, ક્રતકે કરત સકાજ. ૧

શબ્ઢાર્થ

અકરત = અકર્તા, કર્તૃત્વશક્તલ વગરના, ઓરું = અને, અઢ્ઢેત પઢે = અઢ્ઢેત છે તેવા પઢથી, એકપણું, તાઢત્મ, કઢ્ઢુ = કાંઈ પણ, ન = ન, ઉપજત = ઉપજે, ઉત્પત્તલ થાય, કાજ = કાર્ય, કામ, પુનલ = વળી, ઢ્ઢેતા = ઢ્ઢેત, જુઢાપણું, બે પણું, પતલસે = માલલકથી, ઘણીથી, બને = નીપજે, ઉપજે, ઉત્પન્ન થાય, ક્રતકે = રચનાની ઉત્પત્તલનું, કરત = ક્રલયા થવી, કાર્ય બની શકવું, સકાજ = સર્વ પ્રકારનું કાર્ય, યોગ્ય પ્રયોજન.

અનુવાઢ

અક્રતા અને અઢ્ઢેત પઢથી કશું પણ કાર્ય ઉપજી શકે નહલ. વળી, ઢ્ઢેત માલલકથી રચનાનું યોગ્ય પ્રયોજનવાળું કાર્ય બની શકે.

ભાવાર્થ

જેનામાં કર્તૃત્વશક્તલ નથી તેવા ત્રણેય અક્રતપઢો અને સચરાચરવ્યાપક અઢ્ઢેત બ્રહ્મપઢ એમ ચારેય પઢોથી કોઈ પણ પ્રકારની રચના (ઉત્પત્તલ) અંગેનું કામકાજ થઈ શકે નહલ કે બની પણ શકે નહલ. જ્યારે પોતાના સજાતલ અંશોને ઉત્પન્ન કરીને ઢ્ઢેત બનેલા સર્જનહારથી ઉત્પત્તલના યોગ્ય પ્રયોજનવાળું કાર્ય બની શકે છે.

એહી ઉભયે નલરગુણ ગુણ, અઢ્ઢેત ઈત ઢ્ઢેતાય;
પ્રકૃતલ પુરુષ ગુણ ઈશ્વર, ઈતકે સકલ પસાય. ૨

શબ્દાર્થ

એહી = આ, ઉભયે = બંને, નિરગુણ = નિર્ગુણ, ગુણરહિત, ગુણ = ગુણાત્મક, સગુણ, અદ્વૈત = દ્વૈત નથી તેવા, ઈત = અહીં, જગત પક્ષના, આ બાજુના, દ્વૈતાય = દ્વૈત દ્વારા ઉપજેલા, દ્વૈત થકીના, પ્રકૃતિ = મહામાયા, પુરુષ = નિરંજન પુરુષ, ગુણ = ત્રિગુણાત્મક, રજો, તમો અને સતોગુણી પદો, ઈશ્વર = ઈશ્વરો, ઐશ્વર્યવાન પુરુષો, ઈતકે = આ બાજુના, અહિના, સકલ = તમામ, બધા, પસાય = પ્રસારો, ફેલાવો.

અનુવાદ

અદ્વૈત, નિર્ગુણ અને સગુણ એ બંને આ બાજુનાં પદો દ્વૈત દ્વારા ઉપજાવેલા છે. વળી, પ્રકૃતિ, પુરુષ, ગુણ અને ઐશ્વર્યવાન ઈશ્વરો સહિતનો બધો જ આ બાજુનો પ્રસારો છે.

ભાવાર્થ

ગુણોથી રહિત અકર્તા અદ્વૈત નિર્ગુણ બ્રહ્મપદ અને સગુણ એમ બંને પદો જગત પક્ષનાં છે. જેમના રચનાર દ્વૈતસ્વરૂપે રહેલા સકર્તાપતિ સર્જનહાર કેવલકર્તા છે. વળી, મહામાયા, નિરંજનપુરુષ, રજોગુણી બ્રહ્મા, સતોગુણી વિષ્ણુ અને તમોગુણી શંકર સહિતના ત્રિગુણાત્મક દેવતાઓ અને વિષ્ણુના ઐશ્વર્યવાન અવતારાદિક ઈશ્વરીપદો સહિત બધા જ પદો આ બાજુના એટલે કે જગતપક્ષનો જ પ્રસારો છે.

ઈત ઈતસે કઘુ ના બને, તીતકે કીયા વિનાય;

જયૌ કત ભંડ કુલાલીકે, ભંડે ભંડ ન થાય. ૩

શબ્દાર્થ

ઈત ઈતસે = આ બાજુનાથી, આ બાજુનું, જગત પક્ષવાળાથી, જગત પક્ષનું, કઘુ = કાંઈ પણ, ના બને = ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ, રચના બની શકે નહિ, તીતકે = જગતથી પરે રહેલાના, કીયા = કર્યા, વિનાય = સિવાય, જયૌ = જેમ કે, કત = રચના, ઉત્પત્તિ, ભંડ = આભરણ, માટીના વાસણ, કુલાલીકે = પ્રજાપતિના, ભંડે ભંડ = વાસણથી બીજા વાસણ, ન = નહિ, થાય = બને.

અનુવાદ

જગતથી પરે રહેલાના બનાવ્યા સિવાય આ બાજુનાથી આ બાજુનું કંઈ પણ બની શકે નહિ. જેમ પ્રજાપતિની રચનાવાળા માટીના વાસણો હોય તો તે વાસણોથી બીજા વાસણો બની શકે નહિ.

ભાવાર્થ

જગતરૂપી રચનાથી પરે રહેલા સકર્તાપિતિ સર્જનહારના બનાવ્યા સિવાય આ બાજુનાથી (જગત પક્ષનાથી) જગત પૈકીની (આ બાજુની) કોઈ પણ પ્રકારની ઉત્પત્તિ (રચના) બની શકે નહિ. જેમ કે માટીના વાસણોની રચનાથી ભિન્ન રહેલ પ્રજાપતિ દ્વારા બનાવેલા આભરણથી (વાસણથી) માટીનાં બીજા વાસણો બની શકતા નથી.

ઓર કટોરા ગંજકે, દંષ્ટ પડત એકતાય;
ખોલત ઈત નિકસત બહુ, તીત કીના જેતનાય. ૪

શબ્દાર્થ

ઓર = અને, વળી, કટોરા = કોડિયું, ગંજકે = એકબીજામાં બંધ બેસતી વસ્તુઓની ઉતરડ, એક જ તરેહનો જથ્થો, ઢગલો, દંષ્ટ = દંષ્ટિમાં, જોતાં, પડત = પડે, જણાય, એકતાય = અભેદપણું, તાદાત્મ્ય, એકપણું, એક્યતા, ખોલત = અલગ કરતાં, કાઢતાં, ઈત = એમાં, અહીંયાથી, નિકસત = નીકળે, બહુ = ઘણા, તીત = તેનાથી પર રહેલાએ, ગોઠવનારે, કીના = કર્યા, બનાવ્યા, ગોઠવ્યા, રચ્યા, જેતનાય = તેટલા જ, જેટલા જ.

અનુવાદ

વળી, કટોરાના ઢગલાને જોતાં અભેદપણું જણાય. તેને અલગ કરતાં એમાંથી ઘણાં નીકળે ખરાં, પણ જેટલાં ગોઠવનારે ગોઠવ્યા હોય તેટલાં જ નીકળે.

ભાવાર્થ

અચરતબા રચનારની સામર્થ્યતાને દષ્ટાંત દ્વારા સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે કે રચનાર દ્વારા જેટલી રકમની પોખણી કરી હોય તેટલી જ કાર્યદક્ષતાવાળા

અને પોખ્યા મુજબના પદાર્થની પેદાશ થાય છે. જેમ કે કટોરાનો એક ઉપર એક ઢગલો કરીને ગોઠવણી કરવામાં આવે ત્યારે તેમાં એકતાપણું જણાય છે. જ્યારે અલગ કરવામાં આવે ત્યારે એમાંથી ઘણા બધા કટોરા નીકળે ખરા, પરંતુ તેટલા જ નંગ કટોરા નીકળે જેટલા ઢગલાથી ભિન્ન રહેનાર ગોઠવનારે અગાઉથી ગોઠવી રાખ્યા હોય.

તે માટે કદ્યુ ના બને, ઈત ઈતસે અણુવંત;
સકલ જહાંન તીતકે કીયે, શક્તિ જ્યોત પ્રજંત. ૫

શબ્દાર્થ

તે માટે = તેટલા જ માટે, કદ્યુ = કંઈ પણ, ના = નહિ, બને = નવીન રચના કરી શકે, ઈત = અહીંનું, જગત પક્ષનું, ઈતસે = જગતપક્ષના થી, અહીંના થી, અણુવંત = અણુ સરખું, સહેજ પણ, સકલ = સમસ્ત, જહાંન = જગત, વિશ્વ, તીતકે = તીત રહેલાએ, પર પહેલાએ, કીયે = રચ્યું, રચના કરી, બનાવ્યું, શક્તિ = આદ્યશક્તિ, જ્યોત પ્રજંત = નિરંજન સુધીના, જ્યોતિ લગીના.

અનુવાદ

તેટલા માટે જ જગત પક્ષનાથી (જીવોથી) જગત પક્ષનું અણુભર પણ બની શકે નહિ. શક્તિ અને નિરંજન સુધીના સમસ્ત જગતને પરે રહેલાએ રચ્યું છે.

ભાવાર્થ

આદ્યશક્તિ અને જ્યોતિસ્વરૂપ નિરંજન સુધીના સમસ્ત જગતને બ્રહ્માંડથી તીત રહેલા સર્જનહાર કેવલકર્તાએ રચ્યું છે. દૃષ્ટાંતના ન્યાયે - અચરતબા જણાવે છે કે સર્જનહાર દ્વારા રચેલા નાનાથી માંડીને મોટા ઘાટો પૈકી કોઈ પણ દુનિયાપક્ષની એક અણુભર રચના રચી શકે નહિ. તેઓ વૃદ્ધિ કરી શકે ખરાં, પરંતુ નવીન ઉત્પત્તિ માટે અસમર્થ છે.

ઉત ઈતકે ઓરું તીતનકે, કરતા કારન કંદ;
જનકે કરી સકલ કુલ, રચના રસીક સમંદ. ૬

શબ્દાર્થ

ઉત = ત્યાં, દેવલોક, પરલોક, ઈતકે = અહીંયા, મૃત્યુલોક, આ લોક, ઓરું = અને, તીતનકે = સર્વ રચનાથી તીતના, કરતા = સર્જનહાર, કારન = કારણ રૂપે, રચનાના રચનાર, કંદ = મૂળ, બીજ, જનકે = જેઓના, જેઓએ, કરી = રચી, બનાવી, સકલ કુલ = સર્વ લોક, રચના = ઉત્પત્તિ, રસીક = આનંદ ઉપજાવે તેવું, રસમય, આશ્ચર્યજનક, સમંદ = સઘળું, સમસ્ત.

અનુવાદ

ઉત, ઈત અને તીતના મૂળ કારણ રૂપે સર્જનહાર છે. જેઓએ સર્વ લોક સહિત આશ્ચર્યજનક સમસ્ત રચના રચી છે.

ભાવાર્થ

આ લોક, પરલોક અને તેનાથી પર સમસ્ત બ્રહ્માંડના વિવિધ તબક્ક સહિતની સમસ્ત રચનાના મૂળ કારણરૂપે સકર્તાપતિ સર્જનહાર કૈવલકર્તા છે. જેમણે મહામંડ ઈંડમાં વૃદ્ધિ પામેલા વિશ્વના નાનાં કીટ-પતંગના ઘાટોથી માંડી મોટામાં મોટા બ્રહ્મા સુધીના સર્વ મળીને બધા જ સ્થાવર-જંગમના ઘાટો સહિતની બધી જ આશ્ચર્યજનક રચના રચી છે.

પીછે દીયે પસારન, સબ દેવન અધિકાર;
જેહી જનસે જેતના બને, તીતના લીયે સકાર. ૭

શબ્દાર્થ

પીછે = પછીથી, ત્યાર બાદ, દીયે = આપ્યો, લીધો, પસારન = વૃદ્ધિ, વિસ્તાર કરવાની ક્રિયા, સબ = બધા, દેવન = દેવોને, અધિકાર = જવાબદારી, સત્તા, કર્મનું કર્તાપણું, વહીવટ, જેહી = જે, જનસે = જેનાથી, જેતના = જેટલું, બને = થઈ શકે, તીતના = તેટલો, લીયે = લીધો, સકાર = સ્વીકારી, અપનાવી.

અનુવાદ

પછી પ્રસારન માટે બધા દેવોને અધિકાર આપ્યો, જેથી જે જેનાથી બને તેટલું સ્વીકારી લીધું.

ભાવાર્થ

સર્જનહારે સર્વ અવ્યક્ત અને વ્યક્ત તત્ત્વોનો સુમેળ કરીને પાંચ પ્રકારના દેહ સહિતના પ્રત્યેક જળ ઘાટો રચ્યાં અને ત્રણ પ્રકારના ચેતન અંશોનું નિર્માણ કર્યું. ત્યાર પછી સૃષ્ટિનો ક્રમ આગળ ધપે અને વૃદ્ધિ માટેનું કાર્ય સુવ્યવસ્થિત થાય તેના માટે વિશેષ કોટીના દેવોને એક એક કરુણા સોંપીને કરુણામય બનાવ્યા અને વહીવટીય અધિકાર સાંપ્યો. કર્તાની આજ્ઞા મુજબ દેવોએ પણ પોત પોતાની વિભૂતિના આધારે જેટલું બને તેટલી કરી છૂટવાની જવાબદારી સ્વીકારી લીધી.

કરત કાજ તબ સુર સબે, જેહી શિર લીયે સંબંધ;
ભયે સકલ યૌ બંધન, કર્તા રહે અબંધ. ૮

શબ્દાર્થ

કરત = કરવા, કાજ = કાર્ય, કામ, તબ = ત્યારે, સુર = દેવો, સબે = બધા, જેહી = જે, શિર લીયે = માથે લીધી, સ્વીકારી લીધી, સંબંધ = ને લગતી, સંબંધીત, ભયે = થયા, સકલ = બધા, યૌ = આ રીતે, બંધન = પરતંત્રતા, પરાધીનતા, નિયંત્રણ, સંકુચીત, કર્તા = સર્જનહાર, રહે = રહ્યા, અબંધ = બંધનથી રહિત, સ્વતંત્ર.

અનુવાદ

ત્યારે જે જે (કાર્ય) માથે લીધું તે સંબંધી કાર્ય દેવો કરવા લાગ્યા. આ રીતે બધા બંધન યુક્ત થયા જ્યારે કર્તા બંધનથી મુક્ત રહ્યા.

ભાવાર્થ

કર્તા દ્વારા જે જે પ્રમાણેની કરુણા સોંપવામાં આવી તે તે વિભૂતિને સંબંધિત જવાબદારીને આધીન દરેક દેવો પોતાની ફરજ મુજબ કાર્ય કરવા લાગ્યા. આમ, કરુણામય દેવતાઓ કાર્ય કરવા માટે બંધનમુક્ત થયા. જ્યારે કરુણાઓના દેનારા એવા કરુણેશ કૈવલકર્તા પોતે રચનાથી પરે બંધનમુક્ત રહ્યા.

બંધન પણ અધિકારીકે, રીઝ કરીત સબ લીન;
જોર જબર શિર કોહુનકે, કર્તા કહેર ન કીન. ૯

શબ્દાર્થ

બંધન = ફરજ, જવાબદારી, પણ = પરંતુ, અધિકારીકે = અધિકારને આધારે, રીઝ = કૃપા, કરીત = પ્રાપ્ત કરીને, સબ = બધાય, લીન = સ્વીકારી લીધું, જોર જબર = બળજબરીથી, શિર = માથે, કોહુનકે = કોઈએ, કોઈને, કર્તા = સર્જનહાર, કહેર = જુલમ, જબરજસ્તી, ન = નહીં, કીન = કરી.

અનુવાદ

કર્તાની કૃપા પ્રાપ્ત કરીને બધાએ પણ અધિકાર પ્રમાણે બંધન સ્વીકારી લીધું, જેમાં કર્તાએ જબરજસ્તી કરી નથી કે બળજબરીથી કોઈને માથે સોંપી નથી.

ભાવાર્થ

સર્જનહારની કૃપા પ્રાપ્ત કરીને બધા કરુણામય દેવી-દેવતાઓએ પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે બંધન પણ સ્વીકારી લીધેલ છે. જેમાં કરુણેશ કેવલકર્તાએ કોઈ પણ દેવો ઉપર જબરજસ્તી કરી નથી કે બળજબરીથી કોઈને માથે બંધન લાધ્યું નથી.

યા વિધકે ન્યાયિક, નિજ કર્તા કેવલ છેક;
સો પતિ ચિન પરે બિનુ, પાય ન પરમ વિવેક. ૧૦

શબ્દાર્થ

યા વિધકે = આ રીતે, આ પ્રમાણે, ન્યાયિક = ન્યાયપૂર્ણ, ન્યાયવાળું, નિજ કર્તા = આદિ સર્જનહાર, કેવલ = કેવલ, છેક = છેવટે, સર્વોપરી, સત્વ, સો = તે, પતિ = માલિક, ચિન = ઓળખાણ, પરે = પડ્યા, બિનુ = સિવાય, પાય ન = પ્રાપ્ત ન થાય, પરમ = મહાન, મોક્ષ, મુક્તિ, વિવેક = સારાસાર સમજવાની બુદ્ધિ, સમજ શક્તિ, વિનય, સભ્યતા, જ્ઞાન.

અનુવાદ

આ પ્રમાણે ન્યાયિક નિજ કૈવલકર્તા સર્વોપરી છે, તે માલિકને ઓળખ્યા સિવાય મુક્તિનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થાય.

ભાવાર્થ

આ પ્રમાણે મહાન દેવોને એક એક કરુણાની બક્ષિશ કરીને સામાન્ય જીવોની સુખાકારી માટે કરુણામય બનાવેલા દેવી-દેવતાઓને ન્યાયીક જવાબદારી સોંપીને પોતે ન્યાયપૂર્ણ અને સર્વોપરીપદે રહ્યા છે. એવા કરુણેશ કૈવલકર્તાને ઓળખ્યા સિવાય અંશને મુક્તિની સમજ પ્રાપ્ત થાય નહિ અથવા તો કર્તાને પ્રાપ્ત કરવાનું જ્ઞાન મળે નહિ.

જનકી પેજ પરંપર, ચાલત સકલ સુઈંદ;
કરત કેલ કહી કાલકે, ભરીત સહિત આનંદ. ૧૧

શબ્દાર્થ

જનકી = જેમની, પેજ = પસારો, યુક્તિ, પરંપર = પરંપરાગત, ચાલત = ચાલે છે, સકલ = બધું, તમામ, સુઈંદ = સ્વચ્છંદપણે, સ્વેચ્છાએ, આધીનપણે, કરત = કરે છે, કેલ = વિલાસ, મનુષ્ય જીવન, કહી = કેટલાક, કાલકે = કાળથી, ભરીત = ભરીને, સહિત = સાથે, આનંદ = ખુશી, મોજ.

અનુવાદ

જેઓનો પરંપરાગત સ્વાધીનપણે ચાલતો બધો પસારો કેટલાક કાળથી વિલાસ કરવા સહિત મન ભરીને આનંદ કરે છે.

ભાવાર્થ

કૈવલકર્તાએ યુક્તિપૂર્વકનો પ્રસારો બ્રહ્મક્ષેત્રમાં કર્યો છે. તે બધો જ પરંપરાગત સ્વાધીનપણે આદિ, મધ્ય અને અંતના કાળક્રમે અવિરતપણે ચાલે છે. જેના કારણે પસારો પામેલ બધી જીવસૃષ્ટિ કરોડો યુગોથી વિલાસ કરવા સહિત મન ભરીને આનંદથી જિંદગી જીવે છે.

આનંદ ત્રણ પ્રકારકે, તાય સુનાવહુ મર્મ;
ભજનાનંદ વિષયાનંદ, બ્રહ્માનંદ ન્હે:કર્મ. ૧૨

શબ્દાર્થ

આનંદ = ખુશી, મોજ, ત્રણ = ત્રણ, પ્રકારકે = પ્રકારના, તાય = તેનો, સુનાવહુ = સંભળાવું છું, મર્મ = ભેદ, ભજનાનંદ = ભજન કરવાથી થતો આનંદ, વિષયાનંદ = વિષયભોગનો આનંદ, બ્રહ્માનંદ = બ્રહ્મ સ્વરૂપનો આનંદ, બ્રહ્મ સાથે સભેદનો આનંદ, ન્હે:કર્મ = નિષ્કામ, કામના વિનાનું.

અનુવાદ

આનંદ ત્રણ પ્રકારના છે. જેમાં ભજનાનંદ, વિષયાનંદ અને ન્હે:કર્મ બ્રહ્માનંદ છે, તેનો ભેદ સંભળાવું છું.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારના આનંદ પરંપરાગત રીતે માનવ દ્વારા (જગતમાં) ભોગવાતા હોય છે, જેમાં પહેલો ભજન કરવાથી થતો ભજનાનંદ, બીજો ઈન્દ્રિયોના વિષયભોગ ભોગવવાનો વિષયાનંદ અને ત્રીજો બ્રહ્મ સાથે અભિમુખ થયેલી વૃત્તિ વડે વ્યક્ત થતો ન્હે:કર્મી બ્રહ્માનંદ છે.

વિષયાનંદ વહીતલ જગ, ભજનાનંદ હરિદાસ;
બ્રહ્માનંદ કહે બ્રહ્મ અસી, પોતે સ્વયમ્ પ્રકાશ. ૧૩

શબ્દાર્થ

વિષયાનંદ = વિષયભોગ ભોગવવાથી થતો આનંદ, વહીતલ = પ્રવાહમાં સ્વચ્છંદે વહેવાવું, અંકુશ નહિ રાખવો, જગ = જગત, સૃષ્ટિ, દુનિયાદારી, ભજનાનંદ = ભજન કરવાથી થતો આનંદ, હરિદાસ = પ્રભુના સેવક, બ્રહ્માનંદ = બ્રહ્મમાં ચિત્તની એકાગ્રતાથી થતો આનંદ, કહે = કહે છે, બ્રહ્મ અસી = બ્રહ્મ સ્વરૂપે એક જ છીએ, અહં બ્રહ્માસ્મિ, પોતે = ખુદ, સ્વયમ્ = જાતે, આપોઆપ, સ્વયં, પ્રકાશ = ઉજાશ, પ્રભા.

અનુવાદ

જગત વિષયાનંદમાં વહે છે. હરિના દાસ ભજનાનંદમાં, જ્યારે અહં બ્રહ્માસ્મિ કહેનારા બ્રહ્માનંદને માની પોતે સ્વયં પ્રકાશ છે, તેવી અસ્મિ ધરાવે છે.

ભાવાર્થ

દુનિયાદારીના સાંસારિક પ્રવાહમાં વહેતા જીવો ઈન્દ્રિયોના ભોગ ભોગવવાના વિષયાનંદમાં ચક્ર્યૂર થઈને જીવે છે. પ્રભુભક્તિમાં તલ્લીન બનેલા પ્રભુના સેવકો ઈશ્વર સ્મરણ અને ભક્તિભાવપૂર્વકનું જીવન જીવીને ભજનાનંદને માણે છે જ્યારે અહં બ્રહ્મ અસ્મિતાને ધારણ કરીને બ્રહ્મમય બનેલા અનુભવી પરમહંસપુરુષો પોતે જ (સ્વયં) બ્રહ્મપ્રકાશનું સ્વરૂપ છે તેવી અહંતા ધરીને બ્રહ્માનંદને માણે છે.

તેહી નિજ સ્વયં પ્રકાશકે, રાખત ઉર અભિમાન;
જ્યૌ નરપતકી દોસતી, નરપત નહિ નિદાન. ૧૪

શબ્દાર્થ

તેહી = તે, તેઓ, નિજ = મૂળ, આદિ, પોતે, સ્વયં = જાતે, પ્રકાશકે = પ્રકાશનો, રાખત = રાખે છે, ઉર = હૃદયમાં, અભિમાન = ગર્વ, જ્યૌ = જેમ કે, નરપતકી = રાજાની, દોસતી = મિત્રતા, નરપત = રાજા, નહિ = નથી, નહિ, નિદાન = ચોક્કસ, નક્કી.

અનુવાદ

તેઓ પોતે સ્વયં પ્રકાશ છે તેવો હૃદયમાં ગર્વ રાખે છે. જેમ કોઈ રાજાનો મિત્ર ખરેખર રાજા નથી.

ભાવાર્થ

અહં બ્રહ્મ અસ્મિને ધારણ કરીને રહેલા બ્રહ્મજ્ઞાની, બ્રહ્મદર્શી અને બ્રહ્મવેત્તા, અને અનુભવી પરમહંસપુરુષો પોતે જ સ્વયં બ્રહ્મપ્રકાશ છે તેવું માનીને હૃદયમાં ગર્વ ધારણ કરીને બ્રહ્માનંદને માને છે, પરંતુ ખરેખર હકીકતને જોતાં તેઓ બ્રહ્મપ્રકાશ નથી. જેમ કે કોઈ વ્યક્તિ રાજાનો મિત્ર

હોય અને મિત્રતાના દાવે પોતે જ રાજા જેવો અમલ કરવાનું વિચારી હૃદયમાં અભિમાન ધારણ કરીને ભલે ફરે, પરંતુ સમજી શકાય કે તે ખરેખર રાજા નથી.

ત્યૌ બ્રહ્મ અસ્મિયનકે, કહનહાર નહિ બ્રહ્મ;
સકલ કરમ કરતા થકા, વરથા કહે ન્હે: કર્મ. ૧૫

શબ્દાર્થ

ત્યૌ = તેમ, બ્રહ્મ અસ્મિયનકે = અહં બ્રહ્માસ્મિના, કહનહાર = કહેનાર, નહિ = નથી, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, સકલ = બધા, તમામ, કરમ = કર્મ, કાર્ય, કરતા થકા = કરતા હોવા છતાં, વરથા = વૃથા, મિથ્યા, કહે = કહે છે, ન્હે: કર્મ = નિષ્કામ, નિષ્કર્મી.

અનુવાદ

તેમ બ્રહ્માસ્મિ છીએ, તેવું કહેનાર બ્રહ્મ નથી. બધા કર્મો કરતા હોવા છતાં મિથ્યા નિષ્કર્મી કહે છે.

ભાવાર્થ

તેવી જ રીતે પોતાને અહંબ્રહ્માસ્મિ કહેનાર પરમહંસપુરુષો સ્વયં બ્રહ્મસ્વરૂપે નથી કે સચરાચરવ્યાપક બ્રહ્મપ્રકાશના રૂપે પણ નથી. તેઓ બધા નાશવંત દેહને આધિન થઈ કોઈને કોઈ કર્મો કરતા હોવા છતાં પોતાની જાતને નિષ્કર્મી કહે છે. અને પોતાને મિથ્યા ન્હે: કર્મી કહેવડાવે છે.

કુકર્મ કરતાં નવ ડરે, અસ્મિ ધરી ઉમેદ;
અંતર ગત ઉનમતપણે, ગણત ન વિધિ નખેદ. ૧૬

શબ્દાર્થ

કુકર્મ = દુષ્કર્મ, દુરાચરણ, કરતાં = આચરતાં, નવ ડરે = ભયભીત થતા નથી, બીતા નથી, અસ્મિ = અહંતા, ધરી = ધારણ કરીને, ઉમેદ = ઉમંગ, અભિલાષા, અંતરગત = હૃદયમાં, મનની વિચારણા, મનમાં રહેલું, ઉનમતપણે = ઘેલછા, જડપણું,

મગરુરી, **ગણત ન** = ગણતરીમાં લેતા નથી, ગણાતા નથી, **વિધિ નખેદ** = શાસ્ત્રોક્ત આજ્ઞા અને મનાઈ, અમુક કરવા ન કરવા સંબંધી શાસ્ત્રોક્ત વિધાન.

અનુવાદ

દુરાચરણ આચરતા ડરતા નથી અને અહંતા ધારણ કરીને ઉમંગમાં રહે છે. મનમાં રહેલી મગરુરીને લીધે વિધિ-નિષેધને ગણતા નથી.

ભાવાર્થ

અહં બ્રહ્માસ્મિની અહંતા ધારણ કરીને રહેલા પરમહંસપુરુષો દેહથી દુરાચરણ આચરતાં ભયભીત થતા નથી. વળી, બ્રહ્માસ્મિની અહંતા ધારણ કરીને ઉમંગમાં રહે છે. મનમાં રહેલી મગરુરીને કારણે શાસ્ત્રો દ્વારા અમુક કાર્ય કરવા અને અમુક કાર્યો ન કરવા તેવું વિધિ-નિષેધ દર્શાવતું વિધાન પણ તેઓ ગણકારતા નથી અથવા દરકાર કરતા નથી.

સમરણ કેહેનુ નવ કરે, આપે થઈ અદ્વૈત;
વહે વચન વેદાંતકે, નિજ ગમ ન્યાય ન લહીત. ૧૭

શબ્દાર્થ

સમરણ = સ્મરણ, રટણ, કેહેનુ = કોઈનું, નવ કરે = કરે નહિ, આપે = પોતે, થઈ = થઈને, અદ્વૈત = અદ્વૈત બ્રહ્મરૂપ, વહે = જીવે, ચાલે, વચન = વચનો, બોલ, ઉપદેશ, વેદાંતકે = વેદાંતના, નિજ ગમ = મૂળ જ્ઞાન, સ્વનું જ્ઞાન, ન્યાય = ન્યાયપૂર્વક, ન લહીત = જાણતા નથી.

અનુવાદ

નિજ ગમને (જ્ઞાનને) ન્યાયપૂર્વક જાણ્યા વિના વેદાંતના ઉપદેશમાં વહે જાય છે. અને પોતે જ અદ્વૈત બ્રહ્મરૂપે થઈને કોઈનું સ્મરણ કરતા નથી.

ભાવાર્થ

સ્વ-સ્વરૂપના જ્ઞાનને ન્યાયપૂર્વક જાણ્યા વિના વેદાંતના ઉપદેશમાં વૃત્તિ સ્થિર કરીને સ્વચ્છંદીપણે જીવન જીવે છે. વળી, પોતે જ અદ્વૈત બ્રહ્મસ્વરૂપે

છે તેવી અહંતા ધારણ કરીને જગતમાં વિચરણ કરતા હોવાથી કોઈનું પણ સ્મરણ કરતા નથી.

જો નિજ ન્યાય લહે ગમ, જમ છે તમ તનુ મ્હાંય;
તો અલ્પજ્ઞે આપ છે, આઘ અંત ગતિ ન્હાંય. ૧૮

શબ્દાર્થ

જો = જો કે, નિજ = સ્વના, ન્યાય = ન્યાયપૂર્વક, લહે ગમ = જ્ઞાનને જાણે, જમ છે તમ = જેમનું છે તેમ, જેવું છે તેવું, તનુ = શરીર, દેહ, મ્હાંય = માં, અંદર, તો = તો પછી, અલ્પજ્ઞે = અલ્પજ્ઞ ગતિવાળા, અલ્પજ્ઞ સમજવાળા, આપ = પોતે, છે = છે, આઘ = પ્રારંભકાળ, અંત = અંતકાળ, ગતિ = જ્ઞાન, સમજ, ન્હાંય = નથી.

અનુવાદ

જો સ્વના જ્ઞાનને ન્યાયપૂર્વક જાણે તો શરીરમાં જેમ છે તેમ ખબર પડે. માટે આપ અલ્પજ્ઞ છો જેથી આઘ, અંતનું જ્ઞાન નથી.

ભાવાર્થ

જો નિજના જ્ઞાનને ન્યાયપૂર્વક સમજવામાં આવે તો શરીરના બંધારણમાં રહેલા જડ તત્ત્વોને અને સ્વ ચૈતનસ્વરૂપને જેમ છે તેમ યથાર્થપણે જાણી શકાય. અચરતબા કહે છે કે તેઓ અલ્પજ્ઞ ગતિવાળા જ છે. તેથી આઘ અને અંતના જ્ઞાનને જાણતા ન નથી.

ઓર લહત નહિ મધ્યકી, જેહી વિચરત તનુ હાલ;
વરધ હાણ કે સુખ દુઃખ, હોણી આજ કે કાલ. ૧૯

શબ્દાર્થ

ઓર = અને, વળી, લહત નહિ = જાણતાં નથી, મધ્યકી = પ્રસારાના કાળને, જેહી = જેથી, જેણે કરીને, વિચરત = વિચરણ કરે, તનુ = શરીર, ઘાટ, હાલ = હમણાં, અત્યારે, તત્કાલ, વર્તમાન અવસ્થામાં, વરધ = ફાયદો, લાભ, હાણ = નુકશાન, ગેરલાભ,

કે = કે, સુખ = મનને શાંતિ આપનાર અનુભવ, દુઃખ = આપત્તિ, પીડા, હોણી = જે થવાનું હોય તે, આજ = આજે, કે = કે, અથવા, કાલ = કાલે.

અનુવાદ

વળી, પ્રસારાના કાળને જાણતા નથી જેથી વર્તમાનમાં મળેલા દેહમાં વિચરણ કરે છે. આજે કે કાલે ફાયદો-નુકશાન કે સુખ-દુઃખ જે થવાનું હોય તે થવાનું જ છે.

ભાવાર્થ

વળી, પ્રસારાના કાળની સાચી સમજ પણ ધરાવતા નથી, જેથી આવા પરમહંસપુરુષો વર્તમાન (હમણાં) જે દેહ મળ્યો છે, તેમાં જ સંતોષ માનીને વિચરણ તો કરે છે, પરંતુ તેઓને ખબર નથી કે આજે નહિ તો કાલે કર્મના ફળસ્વરૂપે લાભ કે ગેરલાભ અથવા સુખ કે દુઃખ તેઓને જે ભોગવવાનું છે તે ભોગવવું જ પડશે.

પુનિ લહત નહિ ઓરનકી, તનતનકી ભિન્ન ભિન્ન;
અખિલ બ્રહ્મ ખલક તણી, ગતિ પરત નહિ ચિન. ૨૦

શબ્દાર્થ

પુનિ = વળી, લહત નહિ = જાણતા નથી, ઓરનકી = બીજાની, તનતનકી = પ્રત્યેક શરીરની, દેહોની, ભિન્નભિન્ન = અલગઅલગ, જુદાજુદા, અખિલ = સમસ્ત, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, ખલક = સૃષ્ટિ, તણી = ની, ગતિ = સમજ, જ્ઞાન, પરત નહિ = પડતી નથી, જાણતા નથી, ચિન = ઓળખ, લક્ષણ, જાણ.

અનુવાદ

વળી, બીજાના અલગ અલગ તન અને તત્ત્વની ભિન્નતાને જાણતા નથી. તેમજ બ્રહ્મ અને સમસ્ત સૃષ્ટિની ગતિની જાણ પડતી નથી.

ભાવાર્થ

આવા પરમહંસ-પુરુષો તેમના સ્થૂળ દેહ સિવાય બીજા સૂક્ષ્મ, કારણ,

મહાકારણ અને પરમકારણ દેહના અલગ અલગ તન તનની ભિન્નતાને જાણતા નથી. તેમજ બ્રહ્માંડમાં ઠસોઠસ ભરાયેલા અકર્તા બ્રહ્મ તથા તેમાં વૃદ્ધિ પામેલી દૃશ્ય અને અદૃશ્ય એવી સમસ્ત સૃષ્ટિની ગતિની પણ તેમને જાણ પડતી નથી.

જો કહેશો હમકુ ભયે, આવરણસે અજ્ઞાન;
નહિતર તો હું સતંતર, અંતર રહિત નિદાન. ૨૧

શબ્દાર્થ

જો = જો, કહેશો = કહો કે, હમકુ = અમને, ભયે = થયું, આવરણસે = આવરણોને લીધે, અજ્ઞાન = અણસમજ, જ્ઞાનનો અભાવ, નહિતર તો = નહિ તો, હું = અમે, હું, સતંતર = એક સૂત્રવત્, અંતર રહિત = અંતર વિના, નિદાન = જાણકારી, અંતિમ પરિણામની સમજ, ચોક્કસ, નક્કી, અવશ્ય.

અનુવાદ

જો એમ કહેશો કે અમને આવરણોથી અજ્ઞાન થયું છે, નહિતર તો અમે અંતર રહિત એક સૂત્રવત્ રહીને નિદાન જાણી શકત.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાની પરમહંસો જો પોતાનો બચાવ કરતા એમ જણાવે કે તેમને વિવિધ દેહોના તેમજ પ્રાકૃતિક તત્ત્વોના આવરણોને લીધે અજ્ઞાન થયું છે, નહિતર તો તેઓ સ્વરૂપથી તો બ્રહ્મ સાથે અંતરરહિત એકસૂત્રવત્ રહેતા હોવાથી નિશ્ચિતપણે બધી જ જાણકારી (જ્ઞાન) ધરાવતા હોત.

એસી જો કહો તો સૂનો, કહુ દંષ્ટાંત અનુપ;
જેહી વિધિસે તુમકુ પરે, જીનકી સકલ જનુપ. ૨૨

શબ્દાર્થ

એસી = એવું, જો = જો, કહો = કહો, તો = તો, સૂનો = સાંભળો, શ્રવણ કરો,

કહું = કહું છું, દૃષ્ટાંત = ઉદાહરણ, અનુપ = અનુપમ, અદ્વિતીય, અતુલ્ય, જેહી = જે, તે, વિધિસે = રીતે, પ્રમાણે, તુમકુ = તમને, પરે = પડે, ખ્યાલ આવે, જનકી = જેની, જેના, તે અંગે, તેની, સકલ = તમામ, બધી જ, જનુપ = પ્રકારની.

અનુવાદ

એવું જો કહો છો તો સાંભળો કે તે અંગે હું અદ્વિતીય ઉદાહરણ કહું છું. તેથી તે પ્રમાણે તેની બધા જ પ્રકારની સમજ તમને પડે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મ સાથે એક સૂત્રવત્ રહીને બ્રહ્મજ્ઞાનીને આવરણ ન લાગ્યું હોત તો બધી જ પ્રકારની સમજ પડી હોત તેવું જો કહેતા હોય તો એવા અજ્ઞાન લાગેલા બ્રહ્મજ્ઞાની પરમહંસોને કઈ રીતે બધા જ પ્રકારની સમજ પડે? તે માટે અચરતબા એક અનુપમ દૃષ્ટાંત આપીને સમજાવે છે.

જ્યૌ કોઈ પુરુષ પટંતરે, એક અંગ તીનુ તાય;
બાહારકે એકતાયકી, પટકે નહિ વિસરાય. ૨૩

શબ્દાર્થ

જ્યૌ = જેમ, કોઈ પુરુષ = કોઈ પુરુષ, પટંતરે = આવરણમાં પડદા પાછળ, છૂપી રીતે, પરોક્ષ રીતે, ગર્ભિત રીતે, ખાનગીમાં, કોઈ ન દેખે કે ન સાંભળે તેમ, એક અંગ = એક અંગ, તીનુ = તેનું, તાય = ત્યાં, હોય, બાહારકે = બહારની, દેખાતા, એકતાયકી = એકતાથી, તાદાત્મ્યપણાથી, એક્યતાને લીધે, પટકે = ગુપ્ત રહેલાને, નહિ = નહિ, વિસરાય = વિસ્મરણ થાય, ભુલે, યાદમાંથી નીકળી જાય.

અનુવાદ

જેમ કોઈ પુરુષ હોય અને તેનું એક અંગ આવરણમાં રહ્યું હોય તો બહાર રહેલાની એકતાને લીધે આવરણમાં રહેલાનું વિસ્મરણ થતું નથી. (યાદમાંથી નીકળી જતું નથી.)

ભાવાર્થ

જેમ કોઈ પુરુષ ચેતનવંત હોય અને તેવા શરીરનું એક અંગ આવરણમાં છુપાવીને રાખેલું હોય તો પણ જે ખુલ્લું શરીર છે, તેની એકતા શરીરના સમગ્ર અંગો સાથે હોવાથી આવરણમાં રહેલું તે અંગ, પુરુષની યાદમાંથી નીકળી જતું નથી કે તે અંગને પુરુષ ભુલી જતો નથી. અર્થાત્ ઐક્યતાને લીધે આવરણવાળા છુપા અંગને માટે અજ્ઞાન વર્તાતું નથી કે અંગને પણ અજ્ઞાન થતું નથી.

બાહેર તન ઓર પટનકે, એકતા જ્ઞાન સતંત;
જ્યૌ જ્યૌ ચિતવે બાહેરકે, સો પટી લહે મતંત. ૨૪

શબ્દાર્થ

બાહેર = બહાર, પ્રત્યક્ષ રહેલું, તન = શરીર, ઓર = અને, પટનકે = આવરણમાં રહેલાની, એકતા = એકસૂત્રતા, જ્ઞાન = સમજ, સતંત = એકધારી, અતૂટ, જ્યૌ જ્યૌ = જેમ જેમ, ચિતવે = ચિંતવન કરે, બાહેરકે = પ્રત્યક્ષવાળો ભાગ, સો = તે, પટી = પટંતરવાળો, આવરણવાળો, લહે = જાણે, મતંત = ચિંતવન, મનની ધારણા, મન દ્વારા કરાયેલી કલ્પના.

અનુવાદ

બહારનું શરીર અને આવરણવાળાની એકતા એક સૂત્રવત્ જ્ઞાન ધરાવે છે. બહારનું શરીર જેનું જેનું ચિંતવન કરે તો આવરણવાળું અંગ મનની કલ્પનાને જાણે છે.

ભાવાર્થ

બહાર દેખાતા પ્રત્યક્ષ શરીરની સાથે આવરણમાં રહેલા અંગની એકતા અતૂટ (એક સૂત્રવત્) હોવાથી પ્રત્યક્ષ શરીર અને પરોક્ષ અંગ એમ બંને એક જ સરખું જ્ઞાન ધરાવે છે. એટલે કે આવરણને લીધે અંગને અજ્ઞાન વ્યાપતું નથી. બહારનું શરીર જે જે ચિંતવન કરે તે તે ચિંતવનની જાણ આવરણવાળા અંગને હોય છે અને તે અંગ પણ ચિંતવનને જાણીને તે મુજબનું વર્તન કરે છે.

તેહી વિધિ તુમ પટકે તનુ, બાહાર બ્રહ્મકે અંગ;
તિનકે ચિતવનકી તુમકુ, ક્યૌ નહિ સમજ સુચંગ. ૨૫

શબ્દાર્થ

તેહી વિધિ = તેવી જ રીતે, તુમ = તમે, પટકે તનુ = આવરણવાળું શરીર, બાહાર = બહારનું, બ્રહ્મકે = બ્રહ્મનું, અંગ = શરીર, અંગ, તિનકે = તેના, ચિતવનકી = ચિંતવનની, તુમકુ = તમને, ક્યૌ = કેમ, નહિ = નહિ, સમજ = જ્ઞાન, સુચંગ = નિર્મળ, પવિત્ર, સારી, સુંદર.

અનુવાદ

તે રીતે જોતાં તમે આવરણયુક્ત અંગ છો. જ્યારે બહારનું શરીર તે બ્રહ્મ છે. તેના ચિંતવનની તમને કેમ શુદ્ધ સમજ નથી.

ભાવાર્થ

દૃષ્ટાંતને ન્યાયપૂર્વક સમજાવતાં અચરતબા જણાવે છે કે પોતાને બ્રહ્મમય કહેતા અનુભવી પરમહંસો આવરણવાળા અંગ છે અને શરીરના ભાગ રૂપે જે બહાર દેખાય છે તે સચરાચર-વ્યાપક અકત બ્રહ્મ છે. બ્રહ્મના ચિંતવનની પરમહંસોને શુદ્ધ સમજ પડવી જોઈતી હતી. કારણ કે તેઓ પોતાની જાતને એક સૂત્રવત્ જોડાયેલા બ્રહ્મરૂપ તરીકે ગણે છે. માટે તેમની અગાઉ જે દલીલ હતી કે આવરણને લીધે અજ્ઞાન થયું તે વાત સિદ્ધાંતિક રીતે બંધ-બેસતી નથી. અચરતબા તેમના મતનું ખંડન કરતાં જણાવે છે કે જો એકસૂત્રતા હોય તો જેમ શરીરનું ચિંતવન તેના આવરણવાળા અંગને પહોંચતું હોવાથી તે અંગ શરીરના ચિંતવનથી વિમુખ થઈને કદી અજ્ઞાની બનતું નથી. અર્થાત્ શરીરથી તે અંગ અજ્ઞાત રહેતું નથી.

અબ તીનકે ચિતવન કહુ, જીનું ગતિ અપરમપાર;
વિવિધી ભાત ભિન્ન ભિન્ન રચે, જીનું આ સકલ પસાર. ૨૬

શબ્દાર્થ

અબ = હવે, તીનકે = તેમના, જેમના, ચિંતવન = ચિંતવન, કહું = કહું છું, જીનું = જેઓની, ગતિ = જાણ, જ્ઞાન, અપરમપાર = પાર ન પામી શકાય તેવી, અપાર, વિવિધી = વિધ વિધ પ્રકારની, જુદા જુદા, ભાત = પ્રકાર, જાત, ભિન્નભિન્ન = અલગ અલગ, રચે = રચ્યા, જીનું = જેઓનો, જેમનો, આ = આ, સકલ = તમામ, પસાર = પ્રસારો, ફેલાવો.

અનુવાદ

હવે જેમની ગતિ અપરમપાર છે તેમના ચિંતવન અંગે કહું છું. વિધ વિધ પ્રકારની ભિન્ન ભિન્ન રચના જેમણે રચી છે. તેમનો જ આ સમસ્ત પ્રસારો છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા હવે જેમની ગતિ અપરંપાર છે એવા આઘપુરુષ અને બ્રહ્મથી પર રહેલા કૈવલકર્તાના ચિંતવન અંગે જણાવે છે. તેમણે જ વિધ વિધ પ્રકારની અને ભિન્ન ભિન્ન દૃશ્ય અને અદૃશ્ય તત્ત્વોવાળી રચના રચી છે. તેમજ સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં જે વૃદ્ધિ પામીને ખીલેલો સઘળો પસારો છે તે કોઈનો પણ સાથ લીધા વગર તેઓ એકલા દ્વારા જ રચાયેલો છે.

ઓર લહત હે સબનકી, અંતર ગત્યકી એહ;

ખાનપાન જીનકુ જેહી, તેહી સકલકુ દેહ. ૨૭

શબ્દાર્થ

ઓર = અને, વળી, લહત હે = જાણે છે, સબનકી = દરેકની, પ્રત્યેકની, અંતર = હૃદયના, ગત્યકી = ગતિની, એહ = તેઓ, ખાનપાન = હવા-પાણી અને ખોરાકની સામગ્રી, જીનકુ = જેઓને, જેહી = જેવું, તેહી = તેવું, સકલકુ = પ્રત્યેકને, તમામને, દેહ = આપે છે.

અનુવાદ

વળી, તેઓ પ્રત્યેકના હૃદયની ગતિને જાણે છે. તેમજ તેઓ દરેકને જેવું જોઈએ તેવું ખાનપાન આપે છે.

ભાવાર્થ

કૈવલકર્તાએ બ્રહ્મભૂમિકામાં સૃષ્ટિ રચીને છોડી દીધી નથી, પરંતુ પ્રત્યેક રચનાની સાર સંભાળ પણ રાખે છે. વળી, તેઓ દરેક ઘાટના હૃદયની ગતિને જાણે છે. ઉપરાંત તે જાણતા હોવાથી જે જે ઉત્પત્તિને જેવી જેવી જરૂરિયાત હોય તે તે મુજબની આજીવિકા માટે જરૂરી હવા, પાણી અને ખોરાક પૂરતાં મળી રહે તેવી વ્યવસ્થા પણ ગોઠવેલી છે. આ પ્રમાણે દરેકની કાળજી રાખી, આદ્ય, મધ્ય અને અંતના કાળક્રમે મહાપ્રલય સુધી ચાલે તેવા સંચ ભરીને રચના રચી, તેનું યોગ્ય નિયમન (સંતુલન) પણ કરે છે.

એસે જો તુમ દઈ સકો, હોહુ સબ ઘટકે જાણ;
તો બ્રહ્મ અસ્મિ કહો, નહિતર રહો અજાણ. ૨૮

શબ્દાર્થ

એસે = એવું, એ મુજબનું, જો = જો, તુમ = તમે, દઈ સકો = આપી શકો, હોહુ = થાય, હોય, સબ = પ્રત્યેક, તમામ, ઘટકે = દેહની, શરીરની, જાણ = માહિતી, જ્ઞાન, સમજ, તો = તો, બ્રહ્મ અસ્મિ = અહં બ્રહ્માસ્મિ, કહો = કહો, નહિતર = નહિ તો, એમ ન હોય તો, નકર, રહો = રહો, અજાણ = અજાણ્યા, જાણ્ય સિવાયના.

અનુવાદ

પ્રત્યેક દેહની જાણ્ય થાય અને એવું જો તમે આપી શકો તો જ અહં બ્રહ્માસ્મિ કહો, નહિતર અજ્ઞાની રહો.

ભાવાર્થ

કર્તાની સામર્થ્યતાને દર્શાવીને અચરતબા પરમહંસ-પુરુષોને ચેતવણી આપે છે કે જેવી રીતે કર્તા પ્રત્યેક ઘાટને ખાનપાન પૂરું પાડે છે, તેવી રીતે દરેક ઘાટોની જરૂરિયાતને જાણીને જો તેમની જરૂરિયાતને સંતોષી શકવા માટે સામર્થ્યવાન હોય તો જ અહં બ્રહ્માસ્મિ કહેવા માટે હક્કદાર છે. નહિતર તો તેઓ જાણ્ય સિવાયના નક્કી અજ્ઞાન અને અસમર્થ છે તેમ કહી શકાય.

પણ તુમસે તો ના બને, અવિગતકી ગત કોય;
સામ્રથ તો કરે ચહાય સો, પણ તુમસે ક્યૌ હોય. ૨૯

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ, તુમસે = તમારાથી, તો = તો, ના = નહિ, બને = નીપજે, ઉપજે, થાય, અવિગતકી = અવિનાશીની, અવર્ણનીયની, ગત = ગતિ, ની માફક, ની જેમ, કોય = કાંઈ પણ, કશું પણ, સામ્રથ = સામર્થ્યવાન, તો = તો, કરે = આચરવું, ઉપજાવવું, ચહાય સો = જે ઈચ્છા કરે તે, જેની ચાહના કરે તે, પણ = પરંતુ, તુમસે = તમારાથી, ક્યૌ = કેવી રીતે, કેમ કરીને, કેમ, હોય = થાય.

અનુવાદ

પરંતુ તમારાથી અવિગતની માફક કાંઈ પણ બને નહિ. સામર્થ્યવાન તો જે ચાહના કરે તે થાય, પરંતુ તમારાથી કેમ કરીને થાય ?

ભાવાર્થ

અચરતબા વધુ સ્પષ્ટતા કરે છે કે જેમની વિગત પ્રારંભકાળથી વિશ્વમાં અજાણી છે એવા અવિનાશી કૈવલકર્તાની જેમ અહં બ્રહ્માસ્મિ કહેનારા પરમહંસોથી કાંઈ પણ બની શકે તેમ નથી. કારણ કે સામર્થ્યવાન કૈવલકર્તા તો જે સંકલ્પ કરે તેવી રચનાને નિપજાવી શકે છે. જ્યારે, પરમહંસ-પુરુષો તો રચના પૈકીના હોઈ તેમનાથી આવું કેમ કરીને નીપજી શકે ? કે બનાવી શકાય ?

એહી વિધકે અજ્ઞાનસે, કહત મુખેહુ બ્રહ્મ;
અલ્પજ્ઞે સર્વજ્ઞ કહે, એ મોટો અધરમ. ૩૦

શબ્દાર્થ

એહી વિધકે = આ રીતે, આ પ્રમાણે, અજ્ઞાનસે = જ્ઞાનના અભાવને કારણે, કહત = કહે છે, મુખેહુ = મુખથી, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, અલ્પજ્ઞે = થોડું જ્ઞાન ધરાવતા, સર્વજ્ઞ = સર્વ સંપન્ન જ્ઞાન ધરાવતા, સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા, કહે = કહે છે, એ = તે, મોટો = વિશેષ, ઘણો, અધરમ = અધર્મ, જુઠાણું, અસત્ય, અન્યાયી, અનીતિ.

અનુવાદ

આ પ્રમાણે જ્ઞાનના અભાવને કારણે મુખેથી અમે જ બ્રહ્મ છે તેવું કહે છે. પોતે અલ્પજ્ઞ હોવા છતાં સર્વજ્ઞ કહે છે. એ તો મોટો અધર્મ (અન્યાય) કહેવાય.

ભાવાર્થ

આ પ્રમાણેની સામર્થ્યતા ન હોવા છતાં જ્ઞાનના અભાવે પરમહંસો પોતે અહં બ્રહ્માસ્મિની અહંતા ધારણ કરીને પોતાને બ્રહ્મસ્વરૂપ કહે છે. તેઓ સર્જનહારની રચના પૈકીના અલ્પજ્ઞ હોવા છતાં પોતાની જાતને સર્જનહારની જેમ ક્ષમતા ધરાવતા સર્વજ્ઞ કહે છે. તે ખરેખર અતિશય અનીતિ અને અન્યાયભર્યું કાર્ય કહેવાય.

જીનું ચિંતવનસે જુગ ભયે, ઓરું રગેરગકી જાણ;
તીનકી સરભર તાય તું, ક્યૌ કરે અધમ અજાણ. ૩૧

શબ્દાર્થ

જીનું = જેઓના, ચિંતવનસે = ચિંતવનથી, સંકલ્પથી, જુગ = જગત, સૃષ્ટિ, ભયે = થઈ, થયું, નીપજયું, બન્યું, ઓરું = અને, વળી, રગેરગકી = રોમે રોમની, તમામની, જાણ = માહિતી, જ્ઞાન, તીનકી = તેમની, તેઓની, સરભર = સરખામણી, તુલના, તાય = તેમને, તાત, પિતા, તું = તું, ક્યૌ કરે = કેવી રીતે કરે, શા માટે કરે, કેમ કરે, અધમ = અધર્મી, કુટિલ, પાપી, પામર, અજાણ = અજ્ઞાની, અણ સમજુ, અજાણ્ય.

અનુવાદ

જેમના ચિંતવનથી જગત થયું અને (જેમને) રગેરગની જાણ છે તેમના સમાન પિતા (સર્જનહાર) તરીકે હે અધમ અને અજાણ ! તું તુલના કેમ કરે છે ?

ભાવાર્થ

બ્રહ્મપ્રકાશના પ્રકાશક કેવલકર્તાના સંકલ્પથી સમસ્ત બ્રહ્મક્ષેત્રમાં રચના સાકાર થઈ છે. સ્થૂલદેહમાં સ્થાવર-જંગમ જાતિના ચોર્યાસી લાખ પ્રકારના

ભિન્ન ભિન્ન ઘાટો સહિત, સૂક્ષ્મ, કારણ, મહાકારણ અને પરમકારણ દેહ ધરાવતા પ્રત્યેક ઘાટોની રગેરગ અને રોમેરોમની અર્થાત્ દરેકના કર્મ, વિકર્મને તેઓ જાણે છે. તેવા પરમપિતાની સરખામણી પોતાની સાથે કરનારને અચરતબા અધમ અને અજાણ કહે છે. વળી, તેમને પૂછે છે કે તેઓ આવી તુલના કેવી રીતે કરી શકે ?

સરભર કરે જો તાયકી, સુણ તીનકી ગતિ સોય;
સોલે અચરત જીન કીયા, કહી સમજાવહુ મોય. ૩૨

શબ્દાર્થ

સરભર = સરખામણી, તુલના, કરે = કરે, જો = જો, તાયકી = પતિની, તાતની, સુણ = સાંભળો, તીનકી = તેઓની, ગતિ = સામર્થ્યતા, પહોંચ, શક્તિ, સોય = તે, તો, સોલે અચરત = સોળ આશ્ચર્યો, જીન = જેઓએ, કીયા = કર્યા, કહી = જણાવીને, સમજાવહુ = સમજાવું છું, મોય = હું.

અનુવાદ

તેમની સરખામણી જો તે કરતા હોય તો તેઓની (કર્તાની) સામર્થ્યતા સાંભળો. જેઓએ સોળ આશ્ચર્યો કર્યા છે ? તે હું કહી સમજાવું છું.

ભાવાર્થ

જેઓને આદ્ય, સકત, સ્વરાજ, કરુણેશ અને કૈવલ એમ પાંચ વિશેષણોથી નવાજવામાં આવ્યા છે એવા કર્તાની સરખામણી જો કોઈ કરવા માગતા હોય તો તેઓનામાં સર્જનહારના જેવી અપ્રતિમ સામર્થ્યતા હોવી જરૂરી છે. તેથી કર્તાએ રચનાપક્ષના જે ગર્ભિત સોળ આશ્ચર્યો કર્યા છે, તેના વિષે અચરતબા હવે કહી સમજાવે છે.

તીનમેં જો તુમસે બને, એક હી અચરત તંત;
જો ના બને તો લહી શકે, તદપિ તોય માંહંત. ૩૩

શબ્દાર્થ

તીનમેં = તેમાંના, જો = જો, તુમસે = તમારાથી, બને = થાય, નીપજે, ઉપજે, એક હી = એક પણ, અચરત = આશ્ચર્ય, તંત = તત્ત્વ, સાર, પ્રસંગ, વાત, જો = જો, ના બને = થઈ ન શકે, તો = તો, લહી શકે = જાણી શકે, તદપિ = તો પણ, એમ છતાં, તથાપિ, તોય = તો પણ, માંહંત = મહાન, જ્ઞાની, ઉત્તમ ગતિ ધરાવતા.

અનુવાદ

તેમાંના એક પણ આશ્ચર્યનો પ્રસંગ તમારાથી જો બની શકે અથવા જો ન બને અને જાણી પણ શકો તોય તમો ઉત્તમ ગતિ ધરાવતા કહેવાવ.

ભાવાર્થ

અચરતબા હવે આ ગ્રંથમાં આશ્ચર્યચકિત કરે તેવા રચના પક્ષેના સોળ આશ્ચર્યોની વાત જણાવે છે. પોતાની જાતને અહંબ્રહ્માસ્મિ કહેનારાથી જો તેમાંના એકપણ આશ્ચર્ય નો પ્રસંગ બની શકે તો અથવા જો તે આશ્ચર્ય પૈકી કોઈ પણ પ્રસંગ ન બની શકે અને તેના ગર્ભિત મર્મને જાણી, માત્ર કર્તાની સર્વોપરિતાને સમજી શકે તોય તેઓ મહાજ્ઞાની કહેવાય.

લહી ન શકે તુમહી જબી, તો ના લહો કરતાર;

જબ કરનનકી ક્યૌ બને, તુમ તો કહનઈ યાર. ૩૪

શબ્દાર્થ

લહી = જાણી, ન શકે = ન શકે, તુમહી = તમે, જબી = જ્યારે, ત્યારે, તો = તો પછી, ના = નહિ, લહો = જાણો, કરતાર = કર્તા, સર્જનહાર, જબ = જ્યારે, જેથી, કરનનકી = રચના, અંગેની, ક્યૌ = કેમ, કેવી રીતે, બને = રચાય, નીપજી શકે, ઉત્પત્તિ થાય, તુમ તો = તમે તો, કહનઈ = માત્ર કહેવાના જ, યાર = માલિક, કર્તા.

અનુવાદ

તમે જાણી ન શકો ત્યારે તો સર્જનહારને પણ જાણી ન શકો. રચના અંગેનું કંઈ પણ કેમ કરીને નીપજી શકે ? જેથી તમે તો માત્ર કહેવાના જ કર્તા છો.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે અહંબ્રહ્માસ્મિ કહેનાર પરમહંસ-પુરુષો જો આ સોળ આશ્ચર્યોના ગર્ભિત મર્મને ન જાણી શકે તો પછી સાચા સર્જનહાર કૈવલકર્તા કે જેઓ બ્રહ્માંડની સર્વ રચનાના કારણરૂપે છે તેમને પણ જાણી શકે નહિ. આવા પુરુષોથી રચના પૈકીનું કાંઈ પણ બની શકે તેમ નથી, તેથી તો તેઓ માત્ર કહેવા પૂરતા જ કર્તા છે, કારણ કે તેમનામાં કોઈ પણ પ્રકારની નવિન રચના રચવાની કર્તૃત્વશક્તિ નથી.

કહેનેકી પણ કળ નહિ, જેહી વિધિ રચે રચાણ;
તો તુમસેતી કયા કહુ, જીનકે ઉતે પીયાણ. ૩૫

શબ્દાર્થ

કહેનેકી = કહેવાની, પણ = પણ, કળ = કળા, યુક્તિ, નહિ = નહિ, જેહી વિધિ = જે રીતે, જે પ્રમાણે, રચે = રચી, રચાણ = રચના, તો = તો, તુમસેતી = તમોને, કયા = શું, કહુ = કહું, જીનકે = જેઓએ, જેનાથી, જેની, ઉતે = ત્યાં, તે બાજુ, પીયાણ = કામ, કાર્ય, રચના.

અનુવાદ

જે પ્રમાણે રચના રચી છે, તેવી કહેવા પૂરતી પણ યુક્તિ નથી. જેઓએ તે બાજુ રહીને રચના રચી છે, તો તમોને શું કહું ?

ભાવાર્થ

સર્જનહાર કૈવલકર્તાએ જે પ્રમાણે પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી સઘળી નાશવંત રચના અને શાશ્વત્ સજાતિ અંશોને રચ્યા છે તેવી રચનાની કહેવા પૂરતી યુક્તિ પણ પોતાને અહંબ્રહ્માસ્મિ કહેનારાઓમાં નથી. વળી, જેમણે બ્રહ્મથી પરે રહીને રચના (કરી) રચી અને પોતે રચનાથી ભિન્ન રહ્યા છે, તેવા સર્જનહાર માટે અચરતબા હવે બ્રહ્મવાદીયોને કહે તો પણ શું કહે ? અને કેટલું કહે ?

ખટદશ આશ્ચર્ય દેખાવત

સ્કંધ ૪

સોલે અચરત સંચકી, સૂણતાં ખુલે કપાટ;
તુમકો સમજ પરે અસી, બાવજ બકે અટાટ. ૧

શબ્દાર્થ

સોલે = સોળે, અચરત = આશ્ચર્ય, સંચકી = ગુપ્ત, કરામતી, યુક્તિ, સંચય, સૂણતાં = સાંભળતાં, ખુલે = ઉઘડે, ખીલે, મોકળું થશે, કપાટ = બારણું, કમાડ, દ્વાર, તુમકો = તમને, સમજ = સમજણ, પરે = પડે, અસી = અસીમ, અમાપ, અનંત, હદ વિનાની, બાવજ = બાબત, હકીકત, ખરી બીના, બકે = નકામો લવારો કરવો, અટાટ = અથડામણ, જૂઠું, ખોટું, નકામું, અમસ્તુ, સાર વગરનું, ગેરવ્યાજબી.

અનુવાદ

સોળ આશ્ચર્યની ગુપ્ત યુક્તિને સાંભળતાં હૃદયનાં દ્વારો ખુલી જશે. તમને અપાર સમજ પડશે જેથી જે હકીકત છે તે માટેનો ગેરવ્યાજબી લવારો બંધ થાય.

ભાવાર્થ

અચરતબા અહંબ્રહ્માસ્મિની માન્યતા ધરાવતા પુરુષોને ઉદ્દેશીને કહે છે કે જો સોળ આશ્ચર્યોની જે ગુપ્ત કરામતવાળી હકીકત છે તે વિષે સાંભળતાં જ સર્જનહારની સામર્થ્યતા સમજાશે. આવરણોથી જે અજ્ઞાનતા વ્યાપી છે તે દૂર થશે. વળી, આદિ સર્જનહારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે હૃદયનાં દ્વાર પણ ખુલી જશે. આ ઉપરાંત અપાર સામર્થ્યતાવાળા પતિની સાચી હકીકત સમજ પડતાં જ જે ગેરવ્યાજબી લવારો છે તેનો અંત આવશે.

તત્પર હો સૂણવા તેહી, રહો વચન ચિત્ત લાય;
કર્તા કીન જેહી અચરત, સકલ સૂનાવહુ તાય. ૨

શબ્દાર્થ

તત્પર = સજ્જ, તૈયાર, હો = હોવું, સૂણવા = સાંભળવા, તેહી = તે, રહો = તૈયારી બતાવવી, રહેવું, વચન = બોલ, શબ્દો, ઉપદેશ, ચિત્ત લાય = ચિત્ત દઈને, એક ચિત્તે, એકાગ્રતાથી, કર્તા = સર્જનહારે, કીન = ક્યાં, કહ્યું, જેહી = જે, જે રીતે, અચરત = આશ્ચર્ય પમાડે તેવું, સકલ = તમામ, સૂનાવહુ = સંભળાવું, તાય = તેના વિષે, તમને.

અનુવાદ

જો સાંભળવા માટે સજ્જ હોય તો ચિત્તને વચનોમાં એકાગ્ર કરો. કર્તાએ જે રીતે આશ્ચર્ય ક્યાં છે તે તમને તમામ સંભળાવું છું.

ભાવાર્થ

શ્રોતાવર્ગ જો સાંભળવા માટે સજ્જ હોય તો તેઓએ વચનોના શ્રવણમાં જ ચિત્તની એકાગ્રતા રાખીને રહેવું જરૂરી છે. અચરતબા હવે આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવાં રચના પૈકીનાં જે સોળ આશ્ચર્યો સર્જનહારે ક્યાં છે તે દરેકેદરેક (બધા જ) સવિસ્તાર સંભળાવે છે.

(આશ્ચર્ય- ૧)

અવિગતસે ગત નભ કીયે, જનકે શબ્દ આકાર;
શબ્દ હુસે સપરસ ભયે, જનત્યે અગન પસાર. ૩

શબ્દાર્થ

અવિગતસે = જેની વિગત જાણી ન શકાય તેવાથી, અવ્યક્તથી, ગત = વ્યક્ત, ગતિવાળુ, નભ = આકાશ, કીયે = કર્યું, ઉપજાવ્યું, જનકે = જેનો, શબ્દ = શબ્દ, આકાર = સ્વરૂપ, શબ્દ હુસે = શબ્દથી, સપરસ = સ્પર્શ, પવન, ભયે = થયો, જનત્યે = જેનાથી, અગન = અગ્નિ, પસાર = પ્રસારો, વિસ્તાર, ફેલાવો.

અનુવાદ

અવિગતથી ગત નભ કર્યું. જેનાથી શબ્દનું સ્વરૂપ થયું. શબ્દથી સ્પર્શ થયો. તેનાથી અગ્નિનો પ્રસારો થયો.

ભાવાર્થ

જેની વિગત જાણી ન શકાય તેવા અવ્યક્ત તત્ત્વોમાંથી વ્યક્તસ્વરૂપે પ્રથમ આકાશતત્ત્વ ઉપજાવ્યું. આકાશથી શબ્દનું સ્વરૂપ આકાર પામ્યું. શબ્દથી સ્પર્શમાત્રાને જાણવાવાળું પવનતત્ત્વ થયું અને પવનથી અગ્નિતત્ત્વનો પ્રસારો થયો.

અગ્નિ તત્ત્વસે અપ ભયે, અપતે અવનિ નિરૂપ;
એહી સભ પ્રજા અરૂપકી, કયૌ કરી કીયે સ્વરૂપ. ૪

શબ્દાર્થ

અગ્નિ તત્ત્વસે = અગ્નિતત્ત્વથી, અપ = પાણી, જળ, ભયે = થયું, અપતે = પાણીથી, અવનિ = પૃથ્વી, નિરૂપ = નિરૂપણ, ઉત્પત્તિ, મંડાણ, એહી સભ = આ બધી, આ તમામ, પ્રજા = ઉત્પત્તિ, અરૂપકી = અદૃશ્યની, અવ્યક્ત તત્ત્વોની, કયૌ કરી = કેમ કરીને, કેવી રીતે, કીયે = કર્યું, નિપજાવ્યું, ઉપજાવ્યું, સ્વરૂપ = આકાર, આકારવાળું, દૃશ્ય.

અનુવાદ

અગ્નિતત્ત્વથી પાણી થયું. પાણીથી પૃથ્વી નીપજી. આ તમામ અવ્યક્ત તત્ત્વોની ઉત્પત્તિ છે, તે કેમ કરીને વ્યક્ત તત્ત્વો કર્યા ?

ભાવાર્થ

અગ્નિતત્ત્વમાંથી જળતત્ત્વની ઉત્પત્તિ થઈ અને જળતત્ત્વમાંથી પૃથ્વીતત્ત્વ નિર્માણ પામ્યું. આ પાંચે મહાભૂત જે સ્વરૂપાકારે થયાં તે મૂળ અવ્યક્ત તત્ત્વોમાંથી વ્યક્તસ્વરૂપે થયાં છે. આ રીતે આશ્ચર્યની બાબત એ છે કે સર્જનહારે અવ્યક્ત તત્ત્વોમાંથી વ્યક્ત તત્ત્વોનું નિર્માણ કેમ કરીને કર્યું હશે?

અરસ પરસ એક એકનસે, પ્રસરન કરન પરમ;
બોહોરુ લીન કરે તેહી વિધિ, મોટો અદ્ભુત મર્મ. ૫

શબ્દાર્થ

અરસ પરસ = અન્યોન્ય, પરસ્પર, એક એકનસે = એક એકનાથી, પ્રસરન = પ્રસારો, કરન = કર્યો, પરમ = ઘણો, અત્યંત, અનંત, બોહોરુ = પછી, લીન કરે = સમાવી દે, મેળાપ કરી દે, તેહી વિધિ = તે જ પ્રમાણે, તે જ રીતે, મોટો = મહાન, અદ્ભુત = આશ્ચર્યજનક, અલૌકિક, મર્મ = ભેદ, રહસ્ય, ગુપ્તાર્થ, યુક્તિ, તાત્પર્ય.

અનુવાદ

એક એકથી અન્યોન્ય (પરસ્પર) ઘણો પ્રસારો કર્યો છે. વળી, પાછું તે જ પ્રમાણે સમાવી પણ દે છે. એ મોટું આશ્ચર્યજનક રહસ્ય છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહારે મહાશૂન્યમાં પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી પ્રથમ અવ્યક્ત તત્ત્વો કર્યા. પછી વ્યક્ત તત્ત્વો કરી તેના સુમેળભર્યા મિશ્રણથી અનેક પ્રકારના બીબાં તૈયાર કર્યા. જેની વૃદ્ધિ થયા પછી પોતાના સજાતિ ચૈતનઅંશને પ્રવેશ કરાવી અરસ-પરસ એક એકથી અનેક ઘાટોનો પ્રસારો થઈ શકે તેવી રંગબેરંગી સૃષ્ટિનું નિર્માણ કર્યું. વળી, મહાપ્રલયકાળ સુધી ચાલે તેવો સંચ ભર્યો. જેથી અવિરતપણે પ્રવાહ (સતત) ચાલ્યા જ કરે. જે રીતે ઉત્પત્તિક્રમ હતો તેના ઊલટક્રમે એકબીજામાં તત્ત્વોનો સમાવેશ થઈને બધાં જ તત્ત્વો મહાપ્રલય કાળે લીન થઈ જાય તેવી (કર્તા દ્વારા) આશ્ચર્યજનક રચના કરવામાં આવી છે. જે એક મહાન અને અદ્ભુત રહસ્ય છે.

અરૂપે સ્વરૂપ સમાવત, છેવટ કલ્પ પ્રજંત;
પુનહી રચત તેહી તેહુનસે, જીનકી શક્તિ અનંત. ૬

શબ્દાર્થ

અરૂપે = અવ્યક્ત, સ્વરૂપ = વ્યક્ત, સમાવત = સમાવીને, છેવટ = અંતમાં,

છેવટે, **કલ્પ** = કલ્પ, **પ્રજંત** = પર્યંત, પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી, **પુનહી** = ફરી પાછી, ફરીથી, **રચત** = રચે છે, રચના કરે છે, **તેહી** = તે રીતે, **તેહુનસે** = તેમનાથી, પોતાનાથી, તેવી ને તેવી, **જનકી** = જેમની, **શક્તિ** = બળ, સમર્થતા, **અનંત** = પાર વગરની, અપાર, જેનો અંત નથી તેવી.

અનુવાદ

છેવટે કલ્પ પૂરો થતાં સુધીમાં તો વ્યક્તને અવ્યક્તમાં સમાવી દે છે. ફરી તેઓ તેવી ને તેવી જ રચના રચતા હોઈ તેમની સામર્થ્યતા (શક્તિ) અનંત છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહાર કૈવલકર્તા મહાશૂન્યમાં અદ્વૈતસ્વરૂપે અભિરામ કરતા હતા. જ્યારે તેમને એકાએક ઉપજણ ઉપજી ત્યારે કંઈક કરવાની ભાવના થઈ. પછી પોતાની બાહ્યવૃત્તિ કે જે બીજક રૂપે પોતાનામાં રાખી હતી, તેને વિકસાવીને અવ્યક્ત તત્ત્વોવાળી રચના રચી. બાદમાં શુદ્ધ સંકલ્પ દ્વારા પાંચવૃત્તિઓથી વિવિધ તત્ત્વોના મિશ્રણવાળા ઘાટો સહિતની અપાર વ્યક્ત તત્ત્વોવાળી રચના રચીને વૃદ્ધિ પમાડી. છેલ્લે પોતાની આંતરવૃત્તિના પ્રતાપે છઠ્ઠી કર્તાઅંશવૃત્તિથી ત્રણ પ્રકારના ચૈતન્યઅંશોને ઉત્પન્ન કરી, પ્રત્યેકને વૃદ્ધિ પામેલા ઘાટમાં વસાવીને તમામ રચના હાલતી ચાલતી કરી. આ દ્વૈતરૂપ રચના કલ્પો સુધી ચાલે તેવો સંચ ભરીને કરુણામય દેવતાઓને વૃદ્ધિ, પાલન અને સંહારની જવાબદારી સોંપીને કર્તા રચનાથી ભિન્ન (અલગ) રહ્યા. જે રીતે વ્યક્ત તત્ત્વોની ઉત્પત્તિ કરી હતી તેના ઊલટા ક્રમમાં ભેળવીને અંતે બધું અવ્યક્ત તત્ત્વોમાં સમાવી દે છે. જે જે વૃત્તિમાંથી જે ઉત્પન્ન થયું હતું તે તે વૃત્તિમાં પાછું સમાવીને મહાકલ્પને અંતે પોતે આંતર અને બાહ્ય વૃત્તિઓને પોતાનામાં સમાવી દે છે. જેટલો સમય સૃષ્ટિનો ગાળો ચાલ્યો હતો તેટલો સમય પોતે અભિરામ કરીને ફરી પાછી તેવી ને તેવી જ નવીન સૃષ્ટિ રચે છે. એવી અનંત સામર્થ્યતા ધરાવતા સર્જનહાર છે.

પંચતત્ત્વ જનકુ નહિ, નહિ ગુણ ઈન્દ્રિ માય;
દિવ્ય દેહ એતને વિનુ, એહી અચરત ગતિ તાય. ૭

શબ્દાર્થ

પંચતત્ત્વ = પાંચ મહાભૂત, જનકુ = જેઓને, નહિ = નથી, નહિ = નથી, ગુણ = ત્રિગુણાત્મક ગુણો, ઈન્દ્રિ = પાંચ કર્મેન્દ્રિય અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, માય = પ્રકૃતિ, માં, દિવ્ય દેહ = અલૌકિક દેહ, એતને વિનુ = એટલા વિના, એહી = આ, અચરત = આશ્ચર્ય, ગતિ = શક્તિ, સામર્થ્યતા, તાય = તેમની, તેઓની.

અનુવાદ

જેમને પાંચ તત્ત્વો નથી તથા પ્રાકૃતિક ગુણો કે ઈન્દ્રિયો નથી. એ (બધા) વિનાનો દિવ્ય દેહે છે, તેવી તેમની આશ્ચર્યજનક સામર્થ્યતા છે.

ભાવાર્થ

કૈવલકર્તા પાંચ મહાભૂત - આકાશ, વાયુ, તેજ, પાણી અને પૃથ્વી સહિતના તત્ત્વોવાળા નથી. વળી, પ્રાકૃતિક ગુણો - રજો, તમો અને સતોની આઘ લઈ પાંચ કર્મેન્દ્રિય અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય સિવાયના છે. આવા પ્રાકૃતિક તત્ત્વો સિવાયના દિવ્ય દેહધારી કૈવલકર્તા છે. તેઓ રૂપ-અરૂપથી પરે દિવ્ય મૂર્તિમાન-સ્વરૂપે રહેલા છે. તેવી તેમની આશ્ચર્યજનક સામર્થ્યતા છે.

એસે નિરમલ તન મહી, કાંઠાંથા એહી સબ કોય;
બિનું રકમસે સબ કીયા, પ્રથમો અચરત સોય. ૮

શબ્દાર્થ

એસે = એવા, નિરમલ = નિર્મળ, શુદ્ધ, કોઈપણ પ્રકારના પ્રાકૃતિક વિકાર સિવાયના, તન = સ્વરૂપ, મહી = માં, અંદર, કાંઠાંથા = ક્યાં હતું, એહી સબ કોય = આ બધું જ, બિનું = સિવાય, વિના, રકમસે = પદાર્થથી, વસ્તુથી, ચીજથી, તત્ત્વથી, સબ કીયા = બધું જ કર્યું, સર્વે રચના કરી, પ્રથમો = પહેલો, અચરત = આશ્ચર્ય, સોય = તે, આ.

અનુવાદ

એવા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં આ બધુંય ક્યાં હતું ? વસ્તુ વગર આ બધુંય કર્યું. તે પ્રથમ આશ્ચર્ય છે.

ભાવાર્થ

આદ્ય, સક્રત, સ્વરાજ કરુણેશ અને કેવલ એમ પાંચ વિશેષણોથી વિભૂષિત સર્જનહાર અખંડ, અજર, અમર, અચ્યુત, અનાદિ, સિદ્ધ, અક્ષય, દિવ્ય, દ્વિગરૂપ, સોહમ પદ, એકેદેશી અને નિર્મળ છે. આવા બહુવિધ પ્રતિભા ધરાવતા સ્વરૂપમાં અવ્યક્ત અને વ્યક્ત તત્ત્વો માટેની જરૂરી સામગ્રી કેવી રીતે અને ક્યાં રહી હશે ? વળી, સામગ્રી વગર આવી અદ્ભુત સ્વરૂપવાળી અલગ અલગ અને ભાત ભાતની નાશવંત સૃષ્ટિની રચના સહિત સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ, મહાકારણ અને પરમકારણ દેહો તેમજ સામાન્ય, વિશેષ અને પરમવિશેષ એમ ત્રણ પ્રકારના સજાતિ ચૈતન્યઅંશને કેવી રીતે ઉત્પન્ન કર્યા હશે ? તે પહેલું આશ્ચર્ય છે.

(આશ્ચર્ય- ૨)

એહી સર્વ અખિલ ઉપાધકુ, છીનમે કરે સમેટ;

રખત છપાય અરૂપમેં, રૂપ સકલકુ મેટ. ૯

શબ્દાર્થ

એહી સર્વ = આ બધી, અખિલ = સમસ્ત, ઉપાધકુ = ઉપાધીને, ઉત્પત્તિને, જંજળને, છીનમે = ક્ષણમાં, કરે = કરે છે, લે છે, સમેટ = સમેટી, આટોપી, સંકેલી, રખત = રાખે છે, છપાય = છૂપી રીતે, છુપાવીને, ગુપ્ત રાખીને, અરૂપમેં = અવ્યક્તમાં, રૂપ વિનાનામાં, રૂપ = વ્યક્ત, આકાર, સકલકુ = સર્વને, તમામને, મેટ = મિટાવી, નાબૂદ કરી, દૂર કરી.

અનુવાદ

આ બધી સમસ્ત ઉત્પત્તિને ક્ષણમાં સમેટી લે છે, વળી, સર્વ સ્વરૂપાકારને

મિટાવી અરૂપમાં ગુપ્તપણે રાખે છે.

ભાવાર્થ

સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં રહેલી દ્વૈતરૂપ ઉપાધી (ઉત્પત્તિ)ને તેઓ તેમની એક જ ક્ષણમાં સંકેલી લે છે. બ્રહ્માંડની બધી જ સ્વરૂપાકાર જે ઉત્પત્તિ છે તેને અન્યોન્ય એકબીજામાં સમાવી દઈને અંતે અરૂપમાં કરી અંકુરવત્ રીતે પોતાનામાં છુપાવી રાખે છે. ત્યાર બાદ મહાશૂન્યમાં પોતે એકલા રહે ખરા, પરંતુ પોતાનું કર્તાપણું છે તે મટતું નથી કે વિસરતા પણ નથી, કારણ કે બાહ્ય અને અંતરવૃત્તિને પોતાનામાં અંકુરરૂપે રાખી મૂકે છે. જેથી પોતે ભવિષ્યમાં ફરી પાછી તેવી ને તેવી જ નવીન સૃષ્ટિ રચી શકે.

આપે તો તત્વાતીત, અવિગત દેહ અતંત;
કવન દેશત્યે લાયેહુ, એ સબ દુરઘટ તંત. ૧૦

શબ્દાર્થ

આપે તો = પોતે તો, તત્વાતીત = તત્ત્વોથી રહિત, તત્ત્વો વગરના, અવિગત = વિગતમાં ન આવે તેવો, દેહ = સ્વરૂપ, અતંત = તત્વાતીત, અવિનાશી, કવન = કયા, દેશત્યે = દેશથી, લાયેહુ = લાવ્યા છે, એ સબ = આ બધું, દુરઘટ = અશક્ય, દુઃસંભવ, દુર્ઘટ, તંત = તત્ત્વો, રચના, વિધ્ય.

અનુવાદ

પોતે તો તત્વાતીત, વિગતમાં ન આવે તેવા અને તત્ત્વો વગરના દેહવાળા છે. તો કયા દેશમાંથી એ બધા દુર્ઘટ તત્ત્વો (સામગ્રી)ને લાવ્યા હશે ?

ભાવાર્થ

સર્જનહાર કૈવલકર્તા તો પોતે તત્ત્વોથી પરે અને વિગતમાં ન આવે તેવા અવિગત અને તત્ત્વો રહિત સ્વરૂપ ધરાવે છે. તેમનો દિવ્યદેહ રૂપ અને અરૂપથી પરે મૂર્તિમાન છે. તેમ છતાં આવા આબેહૂબ અને અશક્ય હોય તેવા દુર્ઘટતત્ત્વોની સામગ્રી કયા દેશમાંથી લાવ્યા હશે ?

પ્રગટ કરે તાંડાં નહિ હુત્યે, નહિ પુનિ આપની પાસ;
કહો કાંડાંસે ઉપજાવત, એ કોઈ અકલ વિલાસ. ૧૧

શબ્દાર્થ

પ્રગટ કરે = પ્રત્યક્ષ રૂપે કરવામાં આવે, હાજર હોય, નજરે દેખાતું, તાંડાં = ત્યાં, નહિ હુત્યે = હતી નહિ, નહિ = નથી, પુનિ = વળી, આપની = પોતાની, પાસ = પાસે, સાથે, કહો = કહો, કાંડાંસે = ક્યાંથી, ઉપજાવત = ઉપજાવે, ઉત્પન્ન કરે, એ = તે, કોઈ = કોઈ, અકલ = કળી ન શકાય તેવી, અકળ, અગમ્ય, વિલાસ = રચના, આનંદી ખેલ, આનંદી રમત.

અનુવાદ

પ્રત્યક્ષ રૂપે કરી શકાય તેવી ત્યાં ન હતી અને વળી, પોતાની પાસે પણ નથી, તો ક્યાંથી ઉપજાવતા હશે તે કહો? એ કોઈ અકળ આનંદી ખેલ છે.

ભાવાર્થ

પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે હાજર કરી શકાય કે મેળવી શકાય તેવી સમગ્ર તત્ત્વસામગ્રી પોતાની પાસે ત્યાં હતી નહિ અને તે વખતે મહાશૂન્ય સિવાય બીજું કાંઈ પણ ન હતું. વળી, કૈવલકર્તાએ કૈવલધામમાં પોતાની પાસે સંગ્રહ કરીને મૂકી પણ રાખી ન હતી. તો પ્રશ્ન થાય કે આવી વ્યક્ત અને અવ્યક્ત તત્ત્વસામગ્રી ક્યાંથી ઉપજાવતા હશે? આ તો, કર્તા દ્વારા કરાતો આ અગમ્ય અને કળી ન શકાય તેવો અકળ આનંદી ખેલ (રમત) છે.

અકલ વિલાસ કરન જીનું, કીનું ન પાવહી ભેદ;
એહી અચરત દ્વિતીયો પુનિ, ક્યૌ ન નેતિ કહે વેદ. ૧૨

શબ્દાર્થ

અકલ = અકળ, કળી ન શકાય તેવો, વિલાસ = આનંદી ખેલ, કરન = કર્યો, જીનું = જેઓએ, કીનું = કોઈ પણ, ન = નહિ, પાવહી = પ્રાપ્ત કરે, મેળવી શકે, ભેદ = રહસ્ય, મર્મ, એહી = આ, અચરત = આશ્ચર્ય, દ્વિતીયો = બીજો, પુનિ = વળી,

ક્યૌ = કેમ, શા માટે, **ન** = નહિ, **નેતિ** = ન ઈતિ, જેનો કોઈ અંત નથી, **કહે વેદ** = વેદ કહે, વેદ પોકારે.

અનુવાદ

અકળ આનંદી ખેલ કરેલો છે. જે અંગે કોઈ રહસ્ય પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી. આ બીજો આશ્ચર્ય છે. જેથી વેદ નેતિનો પોકાર કેમ ન કરે ?

ભાવાર્થ

વ્યક્ત અને અવ્યક્ત તત્ત્વોથી ભિન્ન ભિન્ન અને જુદી જુદી સાકાર રચનાવાળો કળી ન શકાય તેવો આનંદદાયક ખેલ કૈવલકર્તા દ્વારા રચવામાં આવ્યો છે. જે અંગે આજ સુધી કોઈ પણ વ્યક્તિ તેના રહસ્યને પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી. તેથી જ તો સાચા માલિકના શરણ વગર કરોડો યુગોથી જન્મ-મરણના ક્રમમાં બધા અંશો ભટક્યા કરે છે. વળી, બ્રહ્માજી દ્વારા પણ તેનો ભેદ ન મળતાં તેમણે પણ ચાર વેદમાં તેવા પદ માટે ‘ન ઈતિ’નો પોકાર કર્યો છે. એવું આ કર્તાની રચનાનું બીજું આશ્ચર્ય છે.

(આશ્ચર્ય- ૩)

વેદ વદિત ઈતકી સબે, ચિતકી કરી ચરાક;

ઉપજેકુ અરથાવત, નિપજે તાંહાં નહિ તાક. ૧૩

શબ્દાર્થ

વેદ = ચાર વેદ, **વદિત** = બોલ્યા, **ઈતકી** = રચના પક્ષની, આ બાજુની, અહીંની, **સબે** = સર્વે, બધું, **ચિતકી** = ચિત્ત અંતઃકરણની, **કરી** = કરીને, **ચરાક** = ચાકડો, મંથન, ચાક, ધૂમરી, વમળ, ચક્રગતિ, **ઉપજેકુ** = ઉત્પત્તિનું, ઉત્પન્ન થયેલાનું, **અરથાવત** = સમજાવ્યું, અર્થસભર માહિતી આપી, **નિપજે** = જ્યાંથી ઉત્પન્ન થયું, રચાયું, **તાંહાં** = ત્યાં, **નહિ** = નથી, **તાક** = તાકવું, નિશાન, દષ્ટિનું મંડાણ, ચિતવન કરવું.

અનુવાદ

ચિત્તનું ચિંતવન કરીને વેદ અહીંનું બોલ્યા છે. રચનાની અર્થસભર માહિતી આપી છે, પરંતુ રચાયું ત્યાં દૃષ્ટિપાત કર્યો નથી.

ભાવાર્થ

ચિત્ત અંતઃકરણ થકી ચિંતવન કરીને બ્રહ્માજીએ ચાર વેદમાં આ બાજુનું એટલે કે બ્રહ્માંડમાં રચના પામેલ ઉત્પત્તિ અંગેની સઘળી માહિતી જગતને અર્થસભર જણાવી છે. આવી અદ્ભુત રચનાના રચનાર અંગે તથા કઈ રીતે રચના સાકાર પામી છે? તેનું ચિંતવન કે બ્રહ્મથી પરે રહેલા પરમપદ અંગે દૃષ્ટિપાત ન કરી શકવાને કારણે એ માહિતી અજાણ રહી ગયેલી છે.

બિન ચિત્તસે ચિતવન જનું, દૃષ્ટા દૃષ્ટસે હોય;
એહી મરમ મસરીત અતિ, તૃતીયો અચરત ઓય. ૧૪

શબ્દાર્થ

બિન = સિવાય, વિના, ચિત્તસે = ચિત્ત અંતઃકરણ, ચિતવન = ચિંતવન, જનું = જેમનું, દૃષ્ટા = દર્શક, રચનારો, જોનારો, દૃષ્ટસે = દૃશ્યથી, રચનાથી, હોય = જણાય, થાય, ખબર પડે, એહી = આ, મરમ = રહસ્ય, મર્મ, ભેદ, મસરીત = મિશ્ર કરેલું, મેળવણી કરેલું, મેળવેલું, અતિ = ઘણો, ખૂબ જ, અતિશય, તૃતીયો = ત્રીજો, અચરત = આશ્ચર્ય, ઓય = આ, છે.

અનુવાદ

ચિત્ત અંતઃકરણ સિવાય જેમનું ચિતવન છે. જેના દૃષ્ટા દૃશ્યથી જણાય છે. એ પ્રમાણેની મેળવણીનો ઘણો ભેદ (મર્મ) છે. આ ત્રીજું આશ્ચર્ય છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહાર કેવલકર્તા અંતઃકરણ સિવાયના છે. તેમણે ચિત્ત અંતઃકરણ સિવાય જ સમગ્ર રચના ચિતવન દ્વારા રચેલી છે. એવા દૃષ્ટારૂપ સર્જનહારને તેમના દ્વારા રચેલી દૃશ્યરૂપી રચનાના અવલોકનથી તેમની સમર્થતાને

પારખી શકાય છે. વળી, તત્ત્વોની અલગ અલગ માત્રાનું મિશ્રણ કરીને કરેલી મેળવણીનો ભેદ ઘણો ગહન છે. જેની જાણ દુનિયાના કોઈ પણ વ્યક્તિને નથી. આ મિશ્રણ અંગેનું રહસ્ય એ ત્રીજું આશ્ચર્ય છે.

(આશ્ચર્ય- ૪)

એહી ત્રીયે અચરતકી કથા, જથા લહે જન કોય;
કર્તા કીયે સોહી કરતકુ, અતિ અપરમ કહે સોય. ૧૫

શબ્દાર્થ

એહી = આ, ત્રીયે = ત્રણેય, અચરતકી = આશ્ચર્યોનું, કથા = વર્ણન, જથા = યથાર્થ રીતે, જેમ છે તેમ, લહે = જાણે, જન = માનવી, કોય = કોઈ, કર્તા = સર્જનહાર, કીયે = રચી, બનાવી, કરી, સોહી = તે મુજબ, તે, કરતકુ = રચનાને, અતિ = ઘણી, અપરમ = અપરંપાર, પાર ન પામી શકાય તેવી, કહે = કહેવા લાગે, સોય = તે.

અનુવાદ

આ ત્રણેય આશ્ચર્યોનું વર્ણન જેમ છે તેમ કોઈ માનવી જાણે તો તે કહે કે કર્તાએ કરેલી તે રચના અતિ અપરંપાર છે.

ભાવાર્થ

અગાઉ દર્શાવેલા ત્રણેય આશ્ચર્યના વર્ણનને જેમ છે તેમ યથાર્થ રીતે કોઈ માનવી જાણે તો તેના અંતરમાં સમજ નિશ્ચિત થાય છે કે આવી રચના આપમેળે થઈ ન શકે. રચનાથી ભિન્ન રહીને કર્તાએ રચેલી આવી રચના અદ્ભુત હોઈ. અતિ અપરંપાર અને કળી ન શકાય તેવી છે.

દૃષ્ટા તેહી પણ નિરમળ, મળ વિનું અમલ અખંડ;
તીનમેં કાંહાં છુપા હુસે, કોટિક પિંડ બ્રહ્માંડ. ૧૬

શબ્દાર્થ

દૃષ્ટા = જોનારો, દૃશ્યને નિહાળનારો, તેહી = તે, પણ = પણ, નિરમળ = નિર્મળ, વિકાર રહિત, તત્વોથી રહિત, મળ વિનુ = વિકાર વિના, અમલ = સત્તા, શાસન, અખંડ = ખંડિત ન થાય તેવું, સળંગ, તીનમેં = તેમાં, તેનામાં, કાંહાં = ક્યાં, છુપા હુસે = છુપાયું હશે, કોટિક = કરોડો, પિંડ = દેહ, ઘાટ, બ્રહ્માંડ = બ્રહ્મક્ષેત્રનો વિસ્તાર, બ્રહ્મનો પ્રસારો છે તેવું ઘટક.

અનુવાદ

દૃષ્ટા તે પણ નિર્મળ છે અને મળ રહિત તેમનો સળંગ અમલ છે. તેમાં કરોડો પિંડ અને બ્રહ્માંડ ક્યાં છુપાયું હશે ?

ભાવાર્થ

નાશવંત ઉત્પત્તિ અને પોતાના જ સજ્જતિ શાશ્વત્ અંશની રચના કરનાર દૃષ્ટા પોતે તો વિકાર રહિત નિર્મળ છે. વળી, તેમનો પક્ષપાત અને વિકાર રહિત શુદ્ધ અમલ અખંડ છે. તેમનો જ અમલ સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં સળંગ સૂત્રવત્ વ્યાપેલો છે, તેથી જ તો તેઓને “સ્વરાજ” વિશેષણ સંભવે છે. વળી, સમગ્ર સૃષ્ટિમાં રહેલા કરોડો ઘાટ અને બ્રહ્મક્ષેત્રરૂપી બ્રહ્માંડની કર્તાએ રચના કરી તે પહેલાં બધું તેમનામાં ક્યાં છુપાયેલું હશે ? અર્થાત્ ક્યાં છુપાયીને રાખ્યું હશે ? તે એક પ્રશ્ન છે.

તબતે તીનમે નહિ હુતી, એહી સબ અખિલ ઉપાધ;

અકલિત રચી અચાનક, એહી અચરત ચૌ મહાધ. ૧૭

શબ્દાર્થ

તબતે = તેથી જ તો, તીનમેં = તેમનામાં, નહિ હુતી = હતી નહિ, એહી સબ = આ બધી, અખિલ = સમસ્ત, ઉપાધ = ઉપાધી, રચના, ઉત્પત્તિ, અકલિત = અકળીત, કળી ન શકાય તેવી, રચી = રચના કરી, અચાનક = ઓચિંતાની, એહી = આ, અચરત = આશ્ચર્ય, ચૌ = ચોથું, મહાધ = ઘણું મોટું, મહદ.

અનુવાદ

તેથી જ તો તેમનામાં આ બધી સમસ્ત ઉત્પત્તિ હતી જ નહિ તેમણે અચાનક જ કળી ન શકાય તેવી રચના રચી છે. માટે આ એક ચોથું મોટું આશ્ચર્ય છે.

ભાવાર્થ

અંતરિક્ષના ચૌદ લોક અને પાતાળના ચૌદ લોક સહિત સમસ્ત વિશ્વના કરોડો ઘાટ અને ઘાટને ચૈતન કરનાર ચૈતનઅંશની આઘ લઈ અઢાવીસ તબકોવાળા બ્રહ્મક્ષેત્રરૂપી બ્રહ્માંડની રચનાને રચનાર દ્વારા જે રીતે કરવામાં આવી છે, તે પૈકીની કંઈ પણ ઉત્પત્તિ તેમનામાં છુપાયેલી ન હતી. છતાં રચના રચીને તેઓ રચનાથી ભિન્ન રહ્યા છે. વળી, કળી ન શકાય તેવી અકળીત રચનાને અચાનક ઉપજાવી છે. આ એક મોટું અને ચોથું આશ્ચર્ય છે.

(આશ્ચર્ય- ૫)

બિનું દેખે બિનું શ્રવણહી, પ્રથમ નહિ કણુ તંત;
આપની અગમ વિલોકીત્યે, કીન્યેહુ ઘાટ અનંત. ૧૮

શબ્દાર્થ

બિનું દેખે = જોયા સિવાય, દેખ્યા વગર, બિનું શ્રવણહી = સાંભળ્યા સિવાય, પ્રથમ = પહેલા, નહિ = ન હતું, કણુ = કાંઈ પણ, તંત = તત્ત્વ, આપની = પોતાની, અગમ = અગમ્ય, આગવી સૂઝે, જાણી ન શકાય તેવું, અગમચેતી ભર્યું, વિલોકીત્યે = વિલોકન કરીને, કીન્યેહુ = રચ્યા છે, ઉત્પન્ન કર્યા છે, ઘાટ = દેહ, પિંડ, અનંત = અંત રહિત, અપાર, અસંખ્ય.

અનુવાદ

જોયા વિના અને સાંભળ્યા સિવાય પોતાની અગમ્ય વિલોકનતાને આધારે અનંત ઘાટો રચ્યા છે, કારણ કે પ્રથમ કોઈ તત્ત્વ હતાં જ નહિ.

ભાવાર્થ

જ્યારે દ્વૈતભાવે કર્તા મહાશૂન્યમાં એકલા હતા ત્યારે જડ શૂન્ય સિવાય કાંઈ જ હતું નહીં. પહેલાં કોઈ તત્ત્વો કે તત્ત્વોવાળી રચના પણ બનેલી ન હતી કે જેથી તેઓ કોઈનું જોઈને કે કોઈનું સાંભળીને રચના કરે. કોઈનું જોયા વિના અને કોઈનું સાંભળ્યા વિના સર્જનહારે પોતાની અગમ્ય સૂઝથી ભવિષ્યનું વિલોકન કર્યા બાદ મહાપ્રલયકાળ સુધી ચાલે તેવા સંચ ભરીને બ્રહ્માંડની આદ્ય લઈ અનંત ઘાટ અને સજાતિ ચૈતનઅંશો રચેલા છે.

વિવિધી ભાત ત્રેહે ત્રેહેતણા, કહો કોઉ કલસે કીન;
પ્રથમ પ્રથક ભિન્ન ભિન્ન ભવ, અલગ અલગ તનુ ચીન. ૧૯

શબ્દાર્થ

વિવિધી ભાત = અલગ અલગ પ્રકારના, ત્રેહે ત્રેહેતણા = જુદી જુદી જાતના, તરેહ તરેહના, ભાત ભાતના, કહો = કહો, કોઉ = કેવી, કઈ, કલસે = કળથી, યુક્તિથી, કીન = બનાવ્યા, રચ્યા, ઉપજાવ્યા, પ્રથક પ્રથક = પૃથક પૃથક, તબક્કાવાર, ભિન્ન ભિન્ન = જુદા જુદા, ભવ = જગત, દુનિયા, અલગ અલગ = જુદા જુદા, તનુ = ઘાટ, પિંડ, દેહ, ચીન = ચિહ્નો.

અનુવાદ

જગતમાં વિવિધી પ્રકારના અને તરેહ તરેહના ભિન્ન ભિન્ન ચિહ્નો ધરાવતા જુદા જુદા શરીરો તબક્કાવાર કેવી યુક્તિથી કર્યા હશે ? તે કહો.

ભાવાર્થ

સર્જનહારે વિવિધ પ્રકારની અને તબક્કાવાર રચના બ્રહ્મભૂમિકામાં રચી છે. જેમાં જુદી જુદી જાતના અને અલગ અલગ પ્રકારના શારીરિક ચિહ્નો ધરાવતા ભિન્ન ભિન્ન જાતિના અનેક ઘાટની રચના કેવા પ્રકારની કળ (યુક્તિ)થી કરી હશે ? તે એક પ્રશ્ન છે.

જલ થલ અગ્નિ પવન શૂન્ય, તાંહાં તનુ કીયે તેહી તંત;
જહાં જ્યમ જીનું આનંદમયે, પંચમો એહી અચરંત. ૨૦

શબ્દાર્થ

જલ = પાણી, થલ = ભૂમિ, અગ્નિ = અગ્નિ, પાવક, પવન = વાયુ, શૂન્ય = શૂન્ય, આકાશ, તાંહાં = ત્યાં, તનુ = ઘાટ, પિંડ, દેહ, કીયે = કર્યા, તેહી = તે પ્રમાણેના, તંત = તત્ત્વોવાળા, જહાં = જ્યાં, જ્યમ = જેમ, જીનું = જેને, આનંદમયે = આનંદકારી, પંચમો = પાંચમો, એહી = આ, તે, એ, અચરંત = આશ્ચર્ય.

અનુવાદ

પાણી, પૃથ્વી, અગ્નિ, પવન અને આકાશમાં જ્યાં જે રીતે જેને આનંદદાયક હોય ત્યાં તે રીતે તેવા તત્ત્વોવાળા પિંડની રચના કરી છે. એ પાંચમું આશ્ચર્ય છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહારે પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશમાં જ્યાં જે રીતે અને જેને આનંદદાયક હોય ત્યાં જીવન જીવી શકે તેવી જીવસૃષ્ટિની રચના કરી છે. તેમાં જ્યાં જેવી ભૂમિકા ત્યાં તેવા તત્ત્વોનો સુમેળ કરીને ઘાટ બનાવ્યા છે. આવી વિવિધતાવાળી અને પ્રત્યેક જીવ માટે આનંદકારી હોય તેવી સર્જનહાર દ્વારા રચના કરવામાં આવી છે. આ પાંચમું આશ્ચર્ય છે.

(આશ્ચર્ય- ૬)

સ્થાવરકો થીરતા કીયે, અસ્થિર જંગમ જંત;
એક મસાલા દોહુનકે, ધન્ય વિગતવ ગુણવંત. ૨૧

શબ્દાર્થ

સ્થાવરકો = સ્થાવર જાતિને, થીરતા = સ્થિરતાવાળા, કીયે = કર્યા, અસ્થિર = અસ્થિરને, જંગમ = જંગમ જાતિના, જંત = જીવ, ઘાટ,

એક મસાલા = એક જ પ્રકારની સામગ્રી, દોહુનકે = બંનેની, ધન્ય = ધન્યવાદ, વિગતવ = વિગતવાર, વિસ્તારપૂર્વક, ગુણવંત = ગુણવાન, ગુણવાળું.

અનુવાદ

સ્થાવરજાતિને સ્થિર રહે તેવી કરી અને જંગમજાતિના જીવ અસ્થિર કર્યા. બંનેમાં એક જ પ્રકારની સામગ્રી છે. આવી વિસ્તારપૂર્વક ગુણવાન રચના કરનારને ધન્યવાદ છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહાર કેવલકર્તાએ સ્થાવર અને જંગમ જાતિવાળી જીવસૃષ્ટિની રચના રચી છે. તેમાં સ્થાવરજાતિના ઘાટોને સ્થિર રહે તેવા, અને જંગમજાતિના ઘાટોને અસ્થિર રહે તેવા રચ્યા છે. બંનેની રચનામાં જે તત્વોરૂપી સામગ્રી છે, તે એક જ પ્રકારની છે. માત્ર મેળવણીની માત્રા ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં રાખવામાં આવેલી છે. આવી અદ્ભુત અને વિસ્તારપૂર્વકની પ્રાકૃતિક ગુણોથી સભર જે અનંત રચી છે, એવા સર્જનહારના પદને ધન્યવાદ છે.

વિગતવમે વિગતવ અતિ, ગતિ સૂક્ષ્મ ગમ સોય;
ડાલ ફૂલ ફળ પત્રહી, ફરક રંગ સબ કોય. ૨૨

શબ્દાર્થ

વિગતવમે = વિગતવાળી રચનામાં, વિગતવ = વિગતેથી, વિસ્તારપૂર્વકની, પ્રત્યેકને છૂટેછૂટી હોય તેમ, અતિ = ઘણો, ખૂબ જ, ગતિ = ભુદ્ધિનો ક્રમ, શક્તિ, બળ, ચાલ, સૂક્ષ્મ = અતિ બારીકાઈ રીતે, ગમ = સમજ, સોય = છે, તે, ડાલ = ડાળી, ફૂલ = પુષ્પ, ફળ = ફળ, પત્રહી = પાંદડાં, પાન, ફરક = તફાવત, રંગ = દેખાવ, વાન, વર્ણ, ડોળ, સબ કોય = બધાના, સર્વ કોઈનાં.

અનુવાદ

વિગતમાં ઘણી વિગતવાળી અને બારીકાઈવાળી સમજ અને ગતિ છે જેમાં ડાળી, ફૂલ, ફળ, પાન સહિત સર્વ કોઈના રંગમાં પણ તફાવત છે.

ભાવાર્થ

જુદા જુદા સ્પષ્ટ વિસ્તાર અને ગુણધર્મો સાથે વિવિધ વિગતોવાળી અપાર રચના કરેલી છે. જેમાં અતિ બારીકાઈવાળી સૂક્ષ્મબુદ્ધિની ગતિ સહિત ગૂઢાર્થભરી સમજવાળી રચના માલમ પડે છે. જેમાં પ્રત્યેક સ્થાવરનાં વૃક્ષ, પનડી, વેલી, તૃણ અને જળજાતિની રચનામાં ડાળીઓ, ફૂલો, ફળો અને પાંદડાંઓ સહિત સર્વકોઈના રંગમાં પણ તફાવત હોય તેવી વિવિધતાવાળી રચના જણાય છે.

પાદુ પાણ્ય મુખ શ્રવણાહી, નૈન નાશા ગુદ તાય;
ઓર ઉપસ્ત ત્વયા રંગ, અસ્ત માંસ રોમ છાય. ૨૩

શબ્દાર્થ

પાદુ = પગ, ચરણ, પાણ્ય = હાથ, મુખ = મોં, ચહેરો, શ્રવણાહી = કાન, નૈન = આંખો, નાશા = નાક, ગુદ = ગુદા, તાય = તેમની, ઓર = અને, ઉપસ્ત = પુરુષ અથવા સ્ત્રીની ગૃહ્યોન્દ્રિય, જનનેન્દ્રિય, લિંગ, ત્વયા = ચામડી, રંગ = વર્ણ, અસ્ત = હાડકાં, માંસ = કોષનો ભાગ, રોમ = રંવાટાં, છાય = છવાયેલો, ઢંકાયેલો.

અનુવાદ

તેમનાં હાથ, પગ, મુખ, કાન, આંખો, નાક, ગુદા, ઉપસ્થ અને હાડકાં, માંસવાળા શરીર રંગ (વર્ણ) અને રંવાટાવાળી ચામડીથી ઢંકાયેલા છે.

ભાવાર્થ

વળી, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના જંગમજાતિનાં શરીરમાં હાથ, પગ, મુખ, કાન, આંખો, નાક, ગુદા અને ઉપસ્થ સહિતની ઈન્દ્રિયો છે. તેમજ હાડકાં, માંસવાળો સમગ્ર દેહ, વિવિધતાસભર રંગ (વર્ણ) અને રંવાટાવાળી ચામડીથી ઢંકાયેલો છે.

ચંચુ ડસણ રસના રસ, નહર નખ પુછન પંખ;
એક બિંદુકે ચર તનુ, કુદરત કીન અસંખ. ૨૪

શબ્દાર્થ

ચંચુ = ચાંચ, ડસણ = દાંત, રસના રસ = રસને પારખવાવાળી જીહ્વા (જીભ), નહર નખ = નહોર ભરવા માટેના તીક્ષ્ણ-અણીદાર નખ, પુછન = પૂંછડું, પાંખ = પાંખો, એક = એક, બિંદુકે = બિંદુના, ચર તનુ = અસ્થિર શરીર, કુદરત = સર્જનહાર, કીન = કર્યા, રચ્યા, અસંખ = અપાર, અગણિત, અનેક, અસંખ્ય.

અનુવાદ

ચાંચ, દાંત, રસ પારખવાવાળી જિહ્વા, નહોર ભરવા માટેના તીક્ષ્ણ-અણીદાર નખ, પૂછડું અને પાંખ. આ બધું જ એક બિંદુથી અસ્થિર અસંખ્ય શરીર રચ્યા છે.

ભાવાર્થ

જંગમજાતિના પશુ-પક્ષીને જોતાં ચાંચ, દાંત, રસને પારખવા માટેની જીહ્વા, રક્ષણ અને ભક્ષણ માટે નહોર તેમજ તીક્ષ્ણ-અણીદાર નખ, પૂછડું તથા પાંખ જેવા અવયવો જોવા મળે છે. વિવિધતાવાળા બધા જ અસ્થિરજાતિના અસંખ્ય ઘાટો એક બિંદુથી (કુદરતે) રચેલાં છે.

મીષ્ટ મધુર ખટ ચરપરા તીક્ષ્ણ ફીકા સ્વાદ;
એહી અનુકરમ કારન જીનું, કુન કરહી પ્રતિપાદ. રપ

શબ્દાર્થ

મીષ્ટ = મીઠો, મધુર = ગળ્યો, ખટ = ખાટો, ચરપરા = ચરપરો, તીક્ષ્ણ = તીખો, ફીકા = ફીક્કો, સ્વાદ = રસનો અનુભવ કે જે જીભથી સમજાય છે, રસ ઈન્દ્રિયથી થતો રસનો અનુભવ, એહી = આ, અનુકરમ = રીત, પદ્ધતિ, બંદોબસ્ત, વ્યવસ્થા, કારન = કારણ, જીનું = જેની, જેવી, કુન = કોણ, કરહી = કરી શકે, પ્રતિપાદ = ઉત્પત્તિ, પ્રતિપાદન.

અનુવાદ

મીઠો, ગળ્યો, ખાટો, ચરપરો, તીખો અને ફીક્કો સ્વાદ છે. આ વ્યવસ્થાના કારણરૂપે જે છે, તેમના જેવી ઉત્પત્તિ કોણ કરી શકે ?

ભાવાર્થ

રસનેન્દ્રિયથી થતા અનુભવવાળો મીઠો, ગળ્યો, ખાટો, ચરપરો, તીખો અને ફીક્કો એવા છ પ્રકારના સ્વાદ છે. આ સ્વાદ કે જેની વ્યવસ્થાના મૂળ કારણરૂપે આદિ સર્જનહાર છે. તેવા કર્તાના જેવી જ રસોની ઉત્પત્તિ બીજું કોણ કરી શકે ?

આપ અપનેહી સજાતિમે, ન્યારે નીરત સ્વભાવ;
ત્રીનમેં પણ એકતા નહિ, ચર જંગમકે ભાવ. ૨૬

શબ્દાર્થ

આપ અપનેહી = પોત પોતાની, સજાતિમે = સમાન જાતિ, એક જાતિ, ન્યારે = ભિન્ન, જુદા, નીરત = ખુશી, આનંદી, સ્વભાવ = પ્રાકૃતિક ગુણ, આદત, ટેવ, લક્ષણ, ત્રીનમેં = તેમાં, પણ = પણ, એકતા = સમાનતા, નહિ = નથી, ચર = ચારો ચરનાર, અસ્થિર, ચંચળ, જંગમકે = અસ્થિરના, ભાવ = ઈચ્છા, ઉદ્દેશ, ઈરાદો, કાર્ય, ક્રિયા, ભાવના, લાગણી.

અનુવાદ

પોતપોતાની સજાતિમાં ભિન્ન આનંદી સ્વભાવ હોય છે. તેમાં પણ ચર જંગમ જાતિની ભાવનામાં એકતા નથી.

ભાવાર્થ

ચારો ચરવાવાળા જંગમજાતિના વિવિધ ઘાટોમાં તેમની માનસિક ભાવનામાં એકતા હોતી નથી. વળી, પોતપોતાની સજાતિમાં પણ ભિન્નતાવળો આનંદી સ્વભાવ જોવા મળે છે.

ચા વિધકી અવિગત ગતિ, કરન જેહી કિરતાર;
એહી અચરત વત અવનવો, ખટમો ખેલ અપાર. ૨૭

શબ્દાર્થ

યા વિધકી = આ પ્રમાણેની, આ રીતની, અવિગત = વિગતમાં ન આવે તેવી, ગતિ = શક્તિ, બળ, સામર્થ્ય, કરન = કરનાર, રચનાર, જેહી = જે, કિરતાર = સર્જનહાર, એહી = આ, અચરત = આશ્ચર્ય, વત = તેવો, અવનવો = અદ્ભુત, વિચિત્ર, અવનવું, નવતર, ખટમો = છદ્દો, ખેલ = રચના, અપાર = અસંખ્ય, પાર વગરની.

અનુવાદ

આ પ્રમાણેની અવિગત રચનાના રચનાર સામર્થ્યતાવાળા કિરતારે જે રીતે પાર વગરની અદ્ભુત રચના રચી છે, તે છઠ્ઠું આશ્ચર્ય છે.

ભાવાર્થ

આ પ્રમાણેની રચના કે જે સહેલાઈથી સમજમાં આવી શકે તેમ નથી. વળી, આવી અદ્ભુત રચનાના રચનાર સામર્થ્યવાન કોઈ સર્જનહાર છે કે જેઓએ પારાવાર અદ્ભુત રચનાને પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી રચી છે તે છઠ્ઠું આશ્ચર્ય છે.

(આશ્ચર્ય- ૭)

એહી ખટ અચરતકો નિજ, દેખો કરી વિચાર;
ઈનમેં તુમસે ક્યા બને, ન્યારે કોઈ કરનાર. ૨૮

શબ્દાર્થ

એહી = આ, ખટ = છ, અચરતકો = આશ્ચર્યના, નિજ = મૂળ, અંગત, પોતાનો, દેખો = જુઓ, કરી = કરીને, વિચાર = મનસૂબો, સારાસારનો વિવેક, ઈનમેં = તેમાં, એમાં, તુમસે = તમારાથી, ક્યા = શું, બને = નીપજે, ઉપજે, ન્યારે = જુદા, ભિન્ન, કોઈ = કોઈક, કરનાર = રચનાર, બનાવનાર.

અનુવાદ

આ છ આશ્ચર્યનો અંગત રીતે વિચાર કરીને જુઓ કે તેમાં તમારાથી શું ઉપજી શકે? કારણ કે કરનારો કોઈ ન્યારો જ છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે તેઓ દ્વારા અગાઉ દર્શાવેલા છ આશ્ચર્યને પોતાની બુદ્ધિથી સારાસારનો વિવેકપૂર્વક અવલોકન કરીને જોવા જોઈએ. બ્રહ્મજ્ઞાનીઓથી આ પૈકીનું કાંઈ પણ નીપજી (થઈ) શકે તેવું નથી. વળી, આદિકર્તાની અલૌકિક કાર્યદક્ષતા જોતાં અવશ્ય કહી શકાય કે તમામ રચનાઓના રચનાર તેમણે રચેલી રચનાઓથી ભિન્ન અને બ્રહ્મથી ન્યારા રહેલા છે.

ઓરુ પુનિ જેહી ચર અચરકે, કીયેહુ બીજ અંકુર;
પ્રથમ પોખેહુ એકદમે, સમલીત સંચ અપુર. ૨૯

શબ્દાર્થ

ઓરુ = અને, પુનિ = વળી, જેહી = જે, જેટલા, ચર = જંગમ, ચલિત, અચરકે = સ્થાવર, ચલિત ન થાય તેવા, કીયેહુ = ઉપજાવ્યા, કર્યા, બનાવ્યા, બીજ અંકુર = અંકુરવત્ત બીજગો, પ્રથમ = પહેલાં, શરૂઆતમાં, પ્રારંભે, પોખેહુ = સંચીત કર્યા, પોખણી કરી, એકદમે = એકાએક, તત્કાણે, તરત જ, એકી સાથે, સમલીત = સારી રીતે ભેળવેલું, શ્રેષ્ઠ રીતે સંચીત કરવું, ભેળવવું, મિશ્ર કરવું, સંચ = કળા, યુક્તિ, ગુપ્ત કરામત, અપુર = અપૂર્વ, આગળ ન બનેલું, અનુપમ, અવનવું.

અનુવાદ

અને વળી (આ ઉપરાંત) જેટલા સ્થાવર-જંગમના અંકુરવત્ત બીજકો છે તેટલાને પ્રારંભે જ અપૂર્વ રીતે ગુપ્ત કરામત ભેળવીને એકી સાથે પોખણી કરેલી છે.

ભાવાર્થ

આ ઉપરાંત તે સર્જનહારે સ્થાવર અને જંગમના ચોર્યાસી લાખ પ્રકારના ઘાટો સહિત તમામ રચનાના અંકુરવત્ત બીજકોને પ્રારંભથી જ બનાવેલા છે. જ્યારે કર્તાએ બનાવ્યા ત્યારે જ અપૂર્વ રીતે ગુપ્ત કરામત ભેળવીને એકી સાથે જ તત્વોની પોખણી કરેલી છે. મૂળ બીજકોમાં જે રીતે હિરણ્યગર્ભિત

અંકુરની રચના રચી છે તે મુજબ તેમાંથી ઘાટોના રૂપ, રંગ, આકાર, લક્ષણો સહિતનું બધું જ વૃદ્ધિ થતું જાય છે. તે ગર્ભિત પોખણીમાં કોઈ વ્યક્તિ ફેરફાર કરી શકે તેમ નથી કે વધારો યા ઘટાડો કરવા પણ શક્તિમાન નથી.

જબી પ્રસવત એક એકનસે, અગણિત પ્રજા અનંત;
પાર ન પાવહી પરંતકો, ચકીત ભયે ચિત્તવંત. ૩૦

શબ્દાર્થ

જબી = જ્યારે, પ્રસવત = ઉત્પત્તિ, પ્રસરવું તે, અંકુરનું ફલીકરણ થઈને બહાર આવવું, એક એકનસે = એક એકમાંથી, અગણિત = અસંખ્ય, અપાર, પ્રજા = સંતતિ, પરિવાર, ઘાટ, અનંત = અંત રહિત, અનેક, પાર ન પાવહી = કોઈ પાર પામી શકે નહિ, પરંતકો = ઉત્પત્તિનો, ચકીત = વિસ્મય, આશ્ચર્ય, નવાઈ, ભયે = થાય, ચિત્તવંત = ચિંતવન.

અનુવાદ

જ્યારે અંકુરોનું ફલીકરણ થાય ત્યારે એક એકથી અગણિત અને અનંત ઘાટોનો પ્રસારો થાય છે, ત્યારે તેની ઉત્પત્તિનો પાર પામી શકાય તેમ નથી. વળી, ચિંતવન કરતાં ચિત્ત પણ ચકીત થાય છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહારની રચના પૈકીના જંગમજાતિના બુંદ અને બીજકમાં તેમજ સ્થાવરજાતિના બીજગમાં રહેલા અંકુરના હિરણ્યગર્ભિત રીતે ફલીકરણ વડે એક એકથી અગણિત અને અનંત પ્રકારના ઘાટોનો પ્રસારો થતો હોય છે. જેમાં સ્થાવર-જંગમ સહિતની વિવિધતાવાળી ઉત્પત્તિને જોતાં તેની ગણત્રીનો કોઈ પાર પામી શકાય તેમ નથી. વળી, સર્જનહારની ગર્ભિત કરામત અંગે જો ચિત્તમાં ચિંતવન કરવામાં આવે તો ચિત્ત પણ વિસ્મિત થાય છે. કારણ કે તેમાં સચિંત થયેલી માર્મિક કળાનો કોઈ પાર પામી શકે તેમ નથી.

થાવરસે થાવર બને, જંગમસે હોય જંગ;
ચલે સકલ પડનાલિકા, અવિરલ ધાર અભંગ. ૩૧

શબ્દાર્થ

થાવરસે = સ્થાવર જાતિથી, થાવર બને = સ્થાવરની ઉત્પત્તિ થાય, જંગમસે = જંગમ જાતિથી, હોય = થાય, જંગ = જંગમ ઘાટો, ચલે = વહ્યા કરે, સકલ = બધી, પડનાલિકા = પ્રણાલિકા, પરંપરા, અવિરલ ધાર = અવિરત પ્રવાહ, અખંડ ધારા, અભંગ = અતૂટ, સળંગ, અટક્યા વગર.

અનુવાદ

સ્થાવરથી સ્થાવર બને અને જંગમથી જંગમ થાય, આ રીતે બધાની અવિરત ધારા પ્રણાલિકાગત સળંગ વહ્યા કરે છે.

ભાવાર્થ

સ્થાવરજાતિના બીજકોમાં રહેલા અંકુરો અંકુરીત થઈને અનંત સ્થાવરજાતિની ઉત્પત્તિ થાય છે. જ્યારે જંગમજાતિમાં બુંદ અને બીજગના ફલીકરણથી જંગમજાતિના ઘાટોની ઉત્પત્તિ થાય છે. સર્જનહાર દ્વારા હિરણ્યગર્ભિતરૂપે પ્રથમથી જ બીજકોમાં પોખેલી પોખણી મુજબ બધા જ પ્રકારના ઘાટોની અવિરત ધારા પ્રણાલિકાગત અટક્યા વગર વહ્યા (ચાલ્યા) જ કરે છે.

બોહોરુ કરનકુ નવ પરે, કરતાકુ કણુ કાંચ;
પોખેહુ કલપ પરજંતહી, એક એકકે ઘટ માંચ. ૩૨

શબ્દાર્થ

બોહોરુ = પછીથી, ત્યારબાદ, કરનકુ = કરવું, નવ પરે = પડે નહિ, કરતાકુ = સર્જનહારને, કણુ કાંચ = કાંચ પણ, થોડું પણ, પોખેહુ = પોખણી કરી, કલપ પરજંતહી = કલ્પ પર્યંત, કલ્પ સુધી, એક એકકે = એક એકના, ઘટ = ઘટ, દેહ, માંચ = માં, અંદર.

અનુવાદ

ત્યારબાદ સર્જનહારે કાંઈ પણ કરવું પડતું નથી. જે રીતે ઘાટોમાં પોખણી કરી છે તે મુજબ એક એકથી કલ્પ સુધી ઉત્પત્તિ થયા જ કરે છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહારની કળા તો ન્યારી જ છે. તેમણે પ્રત્યેક બુંદ-બીજકમાં પ્રારંભથી જ એવી અદ્ભુત પોખણી કરી છે કે રચનાની વૃદ્ધિ થયા બાદ પાછળથી તેમાં કોઈ પણ વધારો કે ઘટાડો કરવો પડે નહિ. તેમજ તેમાં અન્ય કોઈ ફેરફાર પણ કરી શકે નહિ.

બીજકનું ફલીકરણ થતાં ઘાટના રૂપ, રંગ, સ્વભાવ, આકાર, સહિતના બધાં લક્ષણો જણાઈ આવે છે. પ્રત્યેક ઘાટોનું આયુષ્યથી માંડીને દરેક પ્રાકૃતિક ગુણો અંકુરમાં જ કર્તા દ્વારા પોખી દેવામાં આવ્યા છે. આ પ્રાકૃતિક ખેલની ધારા પ્રણાલિકાગત અને સળંગ સુત્રવત્ મહાકલ્પ સુધી ચાલ્યા કરે તેવો સંચ પ્રથમથી જ અંકુરમાં ભરેલો છે.

થલ જલચર અગ્નીચર, મારુતચર આકાશ;
જેહી જહાં જમ તમ ઉપજત, તન તનસે તનુ તાસ. ૩૩

શબ્દાર્થ

થલ = પૃથ્વી, જલચર = પાણીમાં રહેનારા, અગ્નીચર = અગ્નિમાં રહેનારા, મારુતચર = પવનના આધારે રહેનારાં, આકાશ = આકાશ, જેહી જહાં = જેઓ જ્યાં, જમ તમ = જેમ છે તેમ, ઉપજત = ઉત્પત્તિ થાય, તન = શરીર, તનસે = શરીરના આધારે, તનુ = તન, ઘાટ, તાસ = તેની સાથે, સંગાથે.

અનુવાદ

પૃથ્વી, જળચર, અગ્નિચર, મારુતચર કે જે આકાશમાં રહેનારા છે. જે જ્યાં જેમ છે તેમ ઉત્પત્તિ થાય છે. તે ઘાટ ઘાટના સંયોગે કરીને ઘાટ ઉપજે છે.

ભાવાર્થ

સ્થલચર જીવો જેમાં તેર લાખ મનુષ્યજાતિ, સાત લાખ પશુજાતિ અને દશ લાખ કીટજાતિ મળીને કુલ ત્રીસ લાખ જાતિના ઘાટો થયા છે. જળચરજાતિના જીવોના ઘાટોમાં ઓગણીસ લાખ પ્રકારના ઘાટો જળમાં જ વિચરણ કરે અને ત્રણ લાખ પ્રકારના ઘાટ જે જળથી બહાર નીકળી, ચારો ચરીને પાછા જળમાં જ આવી જાય છે. એમ કુલ બાવીસ લાખ પ્રકારના ઘાટો છે. ત્રણ લાખ પ્રકારનાં પતંગિયાં જે પૃથ્વી ઉપર અલ્પ સમય માટે આવે અને અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને રહે છે. નવ લાખ પતંગજાતિ આકાશમાં અલ્પ સમય માટે રહે અને પાછાં પૃથ્વી પર આવી જાય છે. બે લાખ પતંગ જાતિ સદાકાળ આકાશમાં રહે, પરંતુ પૃથ્વી ઉપર આવતાં જ નથી. જ્યારે સ્થાવરજાતિના અઢાર લાખ જેમાં વૃક્ષજાતિ, પનડીજાતિ, વેલીજાતિ, તૃણજાતિ અને જળજાતિનો સમાવેશ થાય છે. આમ કુલ ચોર્યાસી લાખ પ્રકારનાં સ્થાવર-જંગમના ઘાટો જે જ્યાં રહે તે રીતે જેમ છે તેમ તે ઉત્પત્તિ પામે છે. જેમાં જે તે જાતિના ઘાટો એકબીજા ઘાટ સાથેના સંયોગે કરીને અનેક ઘાટ ઉત્પન્ન થાય છે.

હિરણ્યગર્ભવત ગત સભે, યુવત ચતુર્દશ લોક;
ઝરીત ઝરીત યૌ જુગ ભયે, એહી કત કીયેહુ અલોક. ૩૪

શબ્દાર્થ

હિરણ્યગર્ભવત = હિરણ્યગર્ભની જેમ, ગત = ગતિ, સભે = બધા, યુવત = ઝરે, ટપકે, ઝમે, ગળે, શ્રવે, ચૂવે, નીસ્તરે, ચતુર્દશ = ચૌદ, લોક = લોક, ધામ, ઝરીત ઝરીત = ઝૂરી ઝૂરીને, ચૂવી ચૂવીને, યૌ = એમ, આ રીતે, જુગ = જગત, સૃષ્ટિ, ભયે = થઈ, એહી = આ, કત = રચના, કીયેહુ = કરવામાં આવી, રચવામાં આવી, અલોક = અદ્ભુત, અલૌકિક, અદૃશ્ય.

અનુવાદ

બધા ચૌદ લોકની ગતિને હિરણ્યગર્ભવત્ ચૂવે છે. એમ ઝૂરી ઝૂરીને જગત થયું છે. એમ આ અદ્ભુત રચના રચાઈ છે.

ભાવાર્થ

સૃષ્ટિમાં જે ત્રણ ગુણાત્મક પદો અને પ્રકૃતિ તેમજ નિરંજનપુરુષના પ્રભાવથી જે ચોર્યાસી લાખ પ્રકારના ઘાટોની અદ્ભુત રચનાની વૃદ્ધિ અને અંતની ગતિ ચાલી રહી છે. પ્રસારાના ગાળા દરમ્યાન બધા જ ઘાટો કર્તા દ્વારા બનાવેલા કરુણામય ચૌદ લોકની ગતિરૂપ હિરણ્યગર્ભિત કરુણા ચૂવી ચૂવીને જ સમગ્ર ભૌતિક જગતનું વિસ્તરણ થયું છે. આવી અદૃશ્ય અને હિરણ્યગર્ભિત ગતિને જે રીતે સર્જનહારે ગોઠવી છે તે કોઈ જાણતું નથી.

ગુણ ઈન્દ્રિ અંતઃકરણ, તત્વ સહિત કુલ તન;
એક એકસે નીકસત બહુ, સરખા સકલ સમન. ૩૫

શબ્દાર્થ

ગુણ = રજો, તમો અને સતો, પ્રાકૃતિક ગુણાત્મક પદો, ઈન્દ્રિ = પાંચ કર્મેન્દ્રિય અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, અંતઃકરણ = મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર અને નચિંત અંતઃકરણ, તત્વ = તત્ત્વો, સહિત = સાથે, કુલ = સમગ્ર, આખું, તન = શરીર, એક એકસે = એક એકથી, નીકસત = નીકળે, પ્રજોત્પત્તિ ક્રમ, બહુ = ઘણા, સરખા = એક સમાન, ના જેવા જ, ની બરાબર, સકલ = બધા, તમામ, સૌ, સમન = સજાતીય, સરખા.

અનુવાદ

ગુણ, ઈન્દ્રિ, અંતઃકરણ અને તત્ત્વો સહિતનાં બધા ઘાટો એક એકથી બહુ નીકળે છે. જેમાં બધાં એકબીજાના જેવાં સમાન છે.

ભાવાર્થ

ત્રણ પ્રાકૃતિક ગુણો, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો તેમજ મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર અને નચિંત અંતઃકરણો સહિત અન્ય નાશવંત તત્ત્વોવાળા મસાલાથી બધા ઘાટોનું નિર્માણ થયેલું છે. જે એક એકની સજાતિથી કર્તા દ્વારા નક્કી કરેલ પ્રજોત્પત્તિના નિયમને આધારે પરંપરાગત ઘણાં બધાં ઘાટોની ઉત્પત્તિ અવિરતપણે થતી જ હોય છે. આ પ્રવાહ સતત

કલ્પો સુધી ચાલવાનો છે. જેમાં સજાતિની દૃષ્ટિએ જોતાં એકબીજાના જેવા સરખા અને સમાનતા ધરાવતા ઘાટો ઉત્પન્ન થતા હોય છે.

**તનક તનક બીજગ મહી, ભરે ખલક નહિ અંત;
અજબ કલા અવિરલ ગત્ય, અહો ધન્ય ભગવંત. ૩૬**

શબ્દાર્થ

તનક તનક = નાજુક નાજુક, નાનાં નાનાં કોમળ સ્વરૂપમાં, થોડા થોડા પ્રમાણમાં, **બીજગ** = બીજક, **મહી** = માં, અંદર, **ભરે** = પોષણ કરે, **ખલક** = દુનિયા, સૃષ્ટિ, **નહિ અંત** = છેડો નથી, અંત નથી, **અજબ કલા** = આશ્ચર્યજનક કળા, નવાઈ ઉપજાવે તેવી યુક્તિ, **અવિરલ** = સતત, અખંડ, ભરપૂર, લગાતાર, સુપ્રાપ્ય, **ગત્ય** = ગતિ, સામર્થ્ય, **અહો** = હે, **ધન્ય** = ધન્યવાદ, **ભગવંત** = કર્તા, સર્જનહાર, ભગવાન.

અનુવાદ

નાનાંમાં નાનાં સ્વરૂપોવાળા બીજકમાં પોખણી કરીને અંત વગરનું ખલક રચ્યું છે. જેમાં લગાતાર ચાલે તેવી યુક્તિ ભરનાર સમર્થ ભગવાનને ધન્યવાદ છે.

ભાવાર્થ

સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અર્થાત્ અત્યંત બારીક સ્વરૂપવાળા મૂદુ બીજકોમાં વિવિધ તત્વોના અર્કનું મિશ્રણ કરીને કર્તાએ અદ્ભુત રચના રચી છે. જેમાં સૃષ્ટિના સમગ્ર ઘાટોની અવરિત-ધારા મહાપ્રલય સુધી લગાતાર વહેતી રહે તેવી હિરણ્યગર્ભિત કળા પોખી છે કે જેનો અંત જ આવી શકે તેમ નથી. એવી રચનાના રચનાર સામર્થ્યવાન ભગવાનને અચરતબા ધન્યવાદ આપે છે.

**બીજગ જલકી બિંદુમેં, હાથ પાવથા અંગ;
કિત અંતર નહિ એકતયે, એ કોઈ ઈલમ ઉતંગ. ૩૭**

શબ્દાર્થ

બીજગ = બીજક, બીજ, **જલકી** = રસયુક્ત, રસાળ, પ્રવાહિત, **બિંદુમેં** = બિંદુમાં, **હાથ** = કર, હસ્ત, પાણિ, **પાવથા** = ચરણના, પગના, **અંગ** = અવયવ, શરીરનો

એક ભાગ, ગાત્ર, **કિત** = ક્યાંય પણ, **અંતર** = છેટું, ગાળો, અંતરાલ, **નહિ** = નહિ, **એકતયે** = અભેદ જોડાણ, એકત્રપણું, એક્યતા, **એ** = તે, એ, **કોઈ** = કોઈ, **ઈલમ** = જાદુ, ઈલાજ, તજવીજ, **ઉતંગ** = ઉત્કૃષ્ટ, શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ, પ્રબળ.

અનુવાદ

પ્રવાહિત બીજકના બિંદુમાં હાથ-પગ સહિતના અંગો છે. કાંઈ પણ અંતરાલ વગર અભેદ જોડાણ હોઈ એ કોઈ શ્રેષ્ઠ તજવીજ છે.

ભાવાર્થ

જંગમજાતિમાં પાંચ પ્રકારના મહાતત્ત્વોથી બનેલા રસયુક્ત પ્રવાહિત બીજકના પુરુષબિંદુમાં ગાઢપણું, ઉષ્ણપણું, રસપણું, વિકાસપણું અને વેગપણું તેમજ સ્ત્રીબિંદુમાં ચિકાસ અને દુર્ગધપણું, અતિશય રસપણું, ઉષ્ણપણું તથા પુરુષબિંદુનું સાચવવાપણું અને મેળવવાપણું રહેલું છે. જેમાં શરીરના હાથ-પગ સહિતના પ્રત્યેક અવયવો તેમજ આંતરિક રચના સમાયેલી છે. બિંદુમાં બધા જ તત્ત્વોના અર્કનું અંતરાલ વગરનું અભેદ જોડાણ જોવા મળે છે. આવી ઉત્તમ તજવીજ કરનાર સર્જનહારની આ અદ્ભુત રચના હોઈ અન્ય કોઈ કરી શકે તેમ નથી.

નિર ચતુર ખટ કૂપકે, ભરીત એક ઘટ સોય;
કહો કોઈ ન્યારા કરી શકે, જેહી જનકા હોય તોય. ૩૮

શબ્દાર્થ

નિર = પાણી, તોય, જળ, **ચતુર ખટ** = દશ, **કૂપકે** = કૂવાના, **ભરીત** = ભરેલા, **એક ઘટ** = એક જ ઘડામાં, એક જ કુંભમાં, **સોય** = તે, **કહો** = કહો, **કોઈ** = કોઈ, **ન્યારા** = જુદા, ભિન્ન, **કરી શકે** = કરી શકે, **જેહી** = જે, **જનકા** = જેનું, **હોય** = હોય, **તોય** = પાણી, જળ, નીર, વારિ.

અનુવાદ

દશ કૂવાના પાણીને એક કુંભમાં ભરેલું હોય તો તે જે જેનું પાણી હોય તે મુજબ કોઈ જુદું પાટી શકે ? તે કહો.

ભાવાર્થ

અચરતબા કુદરત દ્વારા કરાયેલ બિંદુ-બીજકની રચનાને વાસ્તવિક દૃષ્ટાંત આપીને સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે. જેમ અલગ અલગ દશ કૂવાનું પાણી લાવીને એક કુંભમાં મિશ્રિત કરીને ભરેલું હોય તો પ્રત્યેક કૂવાનું જેટલું પાણી હોય તેટલું પાણી કોઈપણ વ્યક્તિ ભિન્ન કરી શકે ખરા? તેવો પ્રશ્ન પૂછે છે.

ત્યૌ ઈન્દ્રિ દશ કૂપહી, જનું બિંદુ એક નીર;
જેહી જનકા ન્યારા કીયા, ચોવીસ ચીન શરીર. ૩૯

શબ્દાર્થ

ત્યૌ = તેમ, ઈન્દ્રિ દશ = દશ ઈન્દ્રિયો, કૂપહી = કૂવારૂપે, જનું = જેનું, બિંદુ = બુંદ, એક નીર = એક પાણી, જેહી = જે, જનકા = જેનું, ન્યારા = ભિન્ન, જુદા, કીયા = કર્યા, ચોવીસ = ચોવીસ, ચીન = ચિહ્ન, શરીર = દેહ, પિંડ.

અનુવાદ

તેમ દશ કૂવારૂપ ઈન્દ્રિયો અને જેનું એક પાણીરૂપી બુંદ છે. જેમાંથી જેનું હોય તે મુજબ જુદા જુદા (સત્વ) કરીને ચોવીસ ચિહ્નોવાળું શરીર બન્યું છે.

ભાવાર્થ

દશ કૂવા રૂપે પાંચ કર્મેન્દ્રિયો અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય છે. આ દશ કૂવાનું ભેગુ કરેલ એક પાણીરૂપી દશ ઈન્દ્રિયોના અર્કને ભેગા કરી સર્જનહારે એક બુંદની રચના કરી છે. જ્યારે તે બુંદ અને બીજકનું ફલીકરણ થાય ત્યારે હિરણ્યગર્ભિત રીતે બધા જ અર્ક પોત પોતાની રીતે ન્યારા ન્યારા થઈને અંગો અને ઉપાંગો સહિત ચોવીસ ચિહ્નોવાળું સમગ્ર જંગમજાતિનું શરીર તૈયાર થાય છે.

તેહી કરનન કેસા હુસે, જનકી જ્યૌ બલિહાર;
અન્ય કોહુ નહિ કરી શકે, બિન કેવલ કિરતાર. ૪૦

શબ્દાર્થ

તેહી = તે, તેવા, કરનન = કરનાર, રચનાર, કેસા = કેવા, હુસે = હશે, જીનકી = જેમની, જયો = જેમ, પેઠે, માફક, બલિહાર = બલિહારી, વારી જવું, પ્રભાવ, ખૂબી, લીલા, અન્ય = બીજા, કોહુ = કોઈ, નહિ = નહિ, ન, કરી શકે = બનાવી શકે, ઉત્પન્ન કરી શકે, રચના કરી શકે, બિન = સિવાય, વિના, વગર, કેવલ કિરતાર = કૈવલકર્તા, સર્જનહાર.

અનુવાદ

તેના રચનાર કેવા હશે ? જે તેમની બલિહારી છે. કૈવલકર્તા સિવાય બીજા કોઈ જ કરી શકે નહિ.

ભાવાર્થ

જંગમજાતિની આ પ્રમાણેની અદ્ભુત અને હિરણ્યગર્ભિત ફલીકરણ થતી રચનાના રચનાર કોઈ મહાન સામર્થ્યવાન હોવા જોઈએ કે જેમની આ રીતે જગતના ખેલને ખીલવવાની લીલા છે. બુંદ-બીજકની આવી અદ્ભુત રચના અન્ય કોઈ કરી શકે નહિ. સર્વ રચનાના કારણરૂપે રહેલા એક માત્ર કૈવલકર્તા જ આવી રચનાને પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી બનાવવા સક્ષમ છે.

ચર બીજગકી એહી કહી, થાવર એહી પરકાર;
ઓર સકલ રજ તજ લહુ, એકહી સરજનહાર. ૪૧

શબ્દાર્થ

ચર = જંગમ, અસ્થિર, બીજગકી = બીજકોની, એહી = આ પ્રમાણે, કહી = કહ્યું, જણાવ્યું, થાવર = સ્થિર, સ્થાવર, એહી = આ, પરકાર = પ્રકારે, ઓર = અને, વળી, બીજ, સકલ = તમામ, રજ તજ લહુ = રજથી માંડીને તજ સુધી, નાનામાં નાનીથી મોટા સુધીની સમગ્ર, એકહી = એક જ, સરજનહાર = સર્જનહાર, કર્તા, માલિક.

અનુવાદ

જંગમજાતિના બીજકોની એ રીત જણાવી અને સ્થાવરમાં પણ આજ

પ્રકારે (રચના) છે. વળી, બીજી તમામ રજથી તજ સુધીની રચનાના એક જ સર્જનહાર છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે જંગમજાતિના ઘાટોમાં બુંદ અને બીજકના ફલીકરણથી દરેક પોત-પોતાની સજાતિમાં અસંખ્ય ઘાટ વૃદ્ધિ પામે છે. આ રીતે સ્થાવરજાતિમાં પણ હવા, પાણી અને ખાતર યોગ્ય પ્રમાણમાં મળતાં બીજકમાં રહેલાં અંકુરોના ફલીકરણ દ્વારા ઘાટ વિકાસ પામીને એક એકમાંથી અસંખ્ય બીજકો ઊગીને વૃદ્ધિનો ક્રમ સતત ચાલ્યા જ કરે છે. વળી, જગતમાં રજથી માંડીને તજ સુધીની તમામ દૃશ્ય અને અદૃશ્ય રચનાના રચનાર એક જ કૈવલકર્તા છે.

આગે જ્યૌ જ્યૌ પાંગરે, ત્યૌ ત્યૌ પીછે પરલાય;
મધ્ય મધ્યમે મહાલત, યુગન યુગન વહી જાય. ૪૨

શબ્દાર્થ

આગે = પ્રથમ, શરૂઆતમાં, જ્યૌ જ્યૌ = જેમ જેમ, પાંગરે = ખીલે, નીકળી, ઊગે, વંશ વૃદ્ધિ થવી, વિકસે, ત્યૌ ત્યૌ = તેમ તેમ, પીછે = અંતમાં, પાછળથી, પરલાય = પ્રલય થાય, નાશ પામે, મધ્ય મધ્યમે = પ્રસારાના ગાળામાં, મહાલત = ફૂલે-ફળે, આનંદીત થઈને જીવે, યુગન યુગન = યુગોના યુગો, વહી જાય = ચાલ્યા જાય, પસાર થાય.

અનુવાદ

પ્રથમ જેમ જેમ વંશવૃદ્ધિ થાય તેમ તેમ પાછળ વિનાશ થયા કરે અને પ્રસારાના ગાળામાં મહાલે છે. આમ યુગોના યુગો ચાલ્યા જાય છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહારે એવો ગજબનો સંચ ભરીને રચના કરી છે કે તેનો અવિરતપણે પ્રવાહ મહાપ્રલયકાળ સુધી ચાલ્યા જ કરતો હોય છે. પ્રારંભમાં ઘાટોની ઉત્પત્તિ થઈ ને વૃદ્ધિ થાય. જેમ જેમ બુંદ બીજકમાં સર્જનહાર દ્વારા

પોખેલ આયુષ્ય મુજબ વૃદ્ધિ પામે તેમ તેમ પાછળથી નાશ પામતા જાય. વચ્ચેના પ્રસારાના ગાળા દરમિયાન દરેક ઘાટ જીવંત રહે અને પોત-પોતાની રીતે ફૂલે-ફૂલે અને મોજ માણીને જીવન જીવે છે. પ્રત્યેક ઘાટ કાળના ચક્રની ગતિ મુજબ આદ્ય, મધ્ય અને અંત એમ ત્રણેય સ્થિતિમાંથી પસાર થાય છે. આ પ્રમાણે થતી ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ (પ્રસારો) અને નાશનો ક્રમ યુગોના યુગો સુધી સતત ચાલ્યા જ કરતો હોય છે.

યૌ કેતેક સમાયેહુ, એક એકમાંહી અનંત;
નીકસ નીકસ કરે તદીપસે, તો હુ ન પાવત અંત. ૪૩

શબ્દાર્થ

યૌ = આ પ્રમાણે, આ રીતે, કેતેક = કેટલાક, સમાયેહુ = સમાયેલા, ભરાયેલા, એક એકમાંહી = એક એકમાં, એક એકની અંદર, અનંત = અંત રહિત, અપાર, અસંખ્ય, નીકસ નીકસ = નીકળ નીકળ, કરે = કરે, તદીપસે = તોયે પણ, તેમ છતાં, તોહુ ન = તેનો નહિ, પાવત = પામે, અંત = છેડો.

અનુવાદ

આ રીતે કેટલાય સમાયેલા છે કે એક એકમાંથી અનંત નીકળ નીકળ કરે. તેમ છતાં તેનો કોઈ અંત પામી શકાય નહિ.

ભાવાર્થ

જંગમજાતિમાં બુંદ અને બીજકથી તેમજ સ્થાવરજાતિના બીજકમાં રહેલા અંકુરોથી થતી ઉત્પત્તિના ક્રમ મુજબ એક એકમાંથી અસંખ્ય પ્રમાણમાં નીકળ્યા જ કરે છે. તેમ છતાં તેનો કોઈ અંત આવતો જ નથી. કૈવલકર્તા દ્વારા કરાયેલી મૂળ બીબાંની રચનામાંથી કેટલાંયે ઘાટ નીકળતાં જ જાય તેવો કળ (સંચ) ભરેલો હોવાથી તેની ઉત્પત્તિ અવિરતપણે પરંપરાગત ચાલ્યા જ કરે છે, જેનો કોઈ પાર પામી શકાય તેમ નથી.

કહી ન જાત અબ ક્યા કહુ, અકલ કલાગત ઓય;
ક્યૌ કરી કીયે કિરતારને, એહી અચરત મમ સોય. ૪૪

શબ્દાર્થ

કહી ન જાત = કહી શકાય નહિ, અબ = હવે, ક્યા કહુ = શું કહું, અકલ = અકળ, કલાગત = કારીગરી, કરામત, ઓય = આવી, ક્યૌ કરી = કેમ કરીને, કીયે = કરી, રચી, કિરતારને = કર્તાએ, સર્જનહાર, એહી = આ, અચરત = આશ્ચર્ય, મમ = મને, સોય = તે, છે.

અનુવાદ

કર્તાની આવી કારીગરી માટે કહી શકાય તેમ નથી, તો હવે શું કહું? કર્તાએ તે કેમ કરીને કરી હશે? મને આ આશ્ચર્ય છે.

ભાવાર્થ

આ પ્રમાણેની ગજબની કારીગરી એક માત્ર કૈવલકર્તા દ્વારા કોઈનો પણ સાથ લીધા વગર એકલા થકી જ કરવામાં આવેલી છે. કર્તાની કરામત અંગે કાંઈ પણ કહી શકાય તેમ નથી. તો હવે તેમના સામર્થ્ય અંગે શું કહી શકાય? સર્જનહારે આવી અદ્ભુત અને ગુપ્ત કારીગરી કેમ કરીને કરી હશે? અચરતબાને તેનું આ આશ્ચર્ય થાય છે.

અરુઠ અવલ ભલ સપ્તમો, અચરત કીન કરાલ;
પરમ પેય પ્રતક્ષહી, દેખો દંષ્ટ નિહાલ. ૪૫

શબ્દાર્થ

અરુઠ = પ્રચલિત નહિ તેવું, અપ્રસિદ્ધ, છાનું, અવલ = ઉત્તમ, સૌથી સરસ, સર્વ શ્રેષ્ઠ, ભલ = નિરૂપણ, સપ્તમો = સાતમો, અચરત = આશ્ચર્ય, કીન = કરવામાં આવેલો, કરેલો, કર્યો, કરાલ = ઉગ્ર, તીવ્ર, કઠોર, ઉન્નત, ઊંચું, વિશાળ, પ્રચંડ, પરમ = શ્રેષ્ઠ, પેય = યુક્તિ, કરામત, પ્રતક્ષહી = સન્મુખ, નજર સમક્ષ, ચક્ષુ ગ્રાહ્ય, ઈન્દ્રિય ગ્રાહ્ય, દેખો = જુઓ, દંષ્ટ = નજરે, નિહાલ = નિહાળીને.

અનુવાદ

સૌથી શ્રેષ્ઠ, અપ્રસિદ્ધ અને ઉન્નત નિરૂપણ કરેલું છે તે સાતમું આશ્ચર્ય છે. તેવી ઉત્કૃષ્ટ યુક્તિને નજરથી નિહાળીને પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે જુઓ.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે સર્કર્તા સર્જનહાર કૈવલકર્તાએ બ્રહ્માંડની સઘળી રચનાનું સૌથી શ્રેષ્ઠ અને ઉન્નત નિરૂપણ કર્યું છે તે સાતમું આશ્ચર્ય છે.

કર્તા દ્વારા કરાયેલી આવી ઉત્કૃષ્ટ કરામતરૂપી કળા (સંચ)થી જે જે રચના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે સાકાર પામેલી દશ્યમાન થાય છે, તેવી તમામ રચનાને દરેકે નિહાળવી જોઈએ.

એહી અચરત ચૌ ત્રીયે તણો, નરણીત કરો નરેશ;
તબ આપનપુ નવ ધરો, શિર પતિ પરમ પુરેશ. ૪૬

શબ્દાર્થ

એહી = આ, અચરત = આશ્ચર્ય, ચૌ ત્રીયે તણો = સાતમું, નરણીત = નિર્ણાયક, નિર્ણય, કરો = કરી, કરીને, નરેશ = રાજા, નરપતિ, તબ = ત્યારે, આપનપુ = સ્વપણાનું, સ્વાભિમાનનું, નવ = નહિ, ધરો = ધારણ કરો, શિર પતિ = માથે માલિક, પરમ = શ્રેષ્ઠ, પુરેશ = પુરુષોમાં ઈશ.

અનુવાદ

આ સાતમું આશ્ચર્ય છે. જેથી નરપતિરૂપે રહેલાનો નિર્ણય કરો. શિર ઉપર પુરુષોમાં ઈશ એવા માલિક છે, માટે સ્વપણું ધારણ કરશો નહીં.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે કર્તા દ્વારા રચેલી આ પ્રમાણેની ગુપ્ત કરામત એ સાતમું આશ્ચર્ય છે. તેથી કૈવલધામમાં નરપતિ તરીકે રહેલા માલિકનો નિર્ણય કરીને સમજવું જોઈએ. ત્યારે જ ખબર પડશે કે દરેકના શિર ઉપર પુરુષોમાં ઈશ એવા એકમાત્ર કૈવલપુરુષ સર્વના માલિક છે. જેથી કર્તાપક્ષે

કોઈ પણ વ્યક્તિએ સ્વપણું ધારણ કરવું જોઈએ નહિ અથવા કર્તા તરીકેની હોડ કરવી જોઈએ નહિ.

(આશ્ચર્ય- ૮)

અબકે અચરત અષમો, સૂનહો સકલ સભેવ;
ચકભેદ સ્વર સંધિત, તીનકે કહું અહંમેવ. ૪૭

શબ્દાર્થ

અબકે = હવે પછી, અચરત = આશ્ચર્ય, અષમો = આઠમો, સૂનહો = શ્રવણ કરો, સાંભળો, સકલ = તમામ, બધા, સભેવ = શ્રેષ્ઠ રહસ્ય, ઉત્તમ મર્મ, ચકભેદ = ચકના રહસ્ય, સ્વર = શ્વાસ, પ્રણવ, સંધિત = સંબંધ, જોડાણ, તીનકે = તેનો, કહું = કહું છું, અહંમેવ = હું પણાનો ભાવ, મગરુરી ભર્યું કાર્ય.

અનુવાદ

હવે પછી આઠમા આશ્ચર્યનો ઉત્તમ મર્મ સૌ શ્રવણ કરો. જેમાં ચકોનો ભેદ અને પ્રણવનો સંબંધ છે તેનું અહંપણું કહું છું.

ભાવાર્થ

હવે પછી અચરતબા આઠમા આશ્ચર્યનું ઉત્તમ રહસ્ય જણાવે છે, જે તમામ શ્રોતાજનોને શ્રવણ કરવા અનુરોધ કરે છે. શરીરમાં રહેલા મૂલાધાર, સ્વાધિષ્ઠાન, મણિપુર, અનાહત, વિશુદ્ધ, આજ્ઞા અને સહસ્રદળ એમ સાત ચકો સાથે પ્રણવનો જે રીતે સંબંધ જોડાયેલો છે અને તે તે ચકોના સ્થાને અહંપણું ધારણ કરીને રહેલા દૈવીસ્વરૂપોનાં તત્ત્વો અંગે વિગતવાર માહિતી આપે છે.

જેહી નિજ પ્રણવ સકલ ઘટ, શ્વાસોશ્વાસ અબંધ;
સરૂપે સરૂપ અરૂપકે, ક્યૌ કરી કીયે સંબંધ. ૪૮

શબ્દાર્થ

જેહી = જે, નિજ = મૂળ, પ્રણવ = પ્રાણાયામ, સકલ ઘટ = પ્રત્યેક પિંડમાં, શ્વાસોશ્વાસ = શ્વાસોચ્છ્વાસ, અબંધ = કર્મના બંધન ન હોવાપણું, નિરંકુશ, મુક્તપણે, સરૂપે સરૂપ = પ્રત્યેક સ્વરૂપોમાં, અરૂપકે = અરૂપનો, અવ્યક્તનો, કયો કરી = કેમ કરીને, કીયે = કર્યો, સંબંધ = જોડાણ, સંયોગ, સંધી.

અનુવાદ

જે મૂળ પ્રણવ છે તે પ્રત્યેક શરીરોમાં નિરંકુશપણે શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા કરે છે. પ્રત્યેક વ્યક્ત સ્વરૂપોમાં અવ્યક્તનું કેમ કરીને જોડાણ કર્યું હશે ?

ભાવાર્થ

મૂળ પ્રણવ કે જેમાં રેચક, પ્રેરક અને કુંભક એ ત્રણ ગતિ સમાયેલી છે. જે પ્રત્યેક શરીરોમાં નિરંકુશપણે શ્વાસોચ્છ્વાસની પ્રક્રિયાના રૂપે સતત વધ્યા કરે છે. વિશ્વના જેટલા પ્રત્યેક વ્યક્ત સ્વરૂપો છે, તેમાં અવ્યક્ત પ્રાણાયામનો સંબંધ કર્તાએ કેવી રીતે કર્યો હશે ? તે વિચાર માગી લે તેવું રહસ્ય છે.

જેતનેભર જીવન લગે, તેતને ભરકે શ્વાસ;
રોમ રોમ રગ રગ મહી, બંધે કરત વિલાસ. ૪૯

શબ્દાર્થ

જેતનેભર = જ્યાં સુધી, જેટલા સમય પર્યંત, જીવન = આયુષ્ય, ગુજારો, નિર્વાહ, જિંદગી, જન્મ-મરણ વચ્ચેનો કાળ, લગે = હોય, હોવું, તેતને = તેટલા, ભરકે = ભરેલા, શ્વાસ = પ્રાણાયામ, પ્રણવ, રોમ રોમ = સંવાટ, સંવાટા, રોમેરોમ, રગ રગ = રગેરગ, મહી = માં, અંદર, બંધે = બંધાઈને, જોડાઈને, ગૂંથાઈને, વીંટાઈને, કરત = કરે, વિલાસ = વિચરણ, આનંદપૂર્વક હિલચાલ, ગમન, ભ્રમણ.

અનુવાદ

જ્યાં સુધી જિંદગી હોય તેટલો શ્વાસ ભરેલો છે. તેથી રોમે રોમ અને રગે રગમાં જોડાઈને વિચરણ કરે છે.

ભાવાર્થ

કોઈપણ ઘાટનું જેટલું જીવંતપણું હોય તેટલા સમયગાળા દરમિયાન દેહમાં પ્રણવ ભરાયેલો રહે છે. જેમાં મુકાતા શ્વાસમાં પાન, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાન વાયુ તેમજ લેવાતા શ્વાસમાં નાગ, કોરમ, કલકલ, દેવદત્ત અને ધનંજય વાયુ રોમેરોમ અને રગેરગમાં ભરાઈને ભ્રમણ કરતો રહે છે. શરીરના અલગ અલગ ચક્રો સાથે બંધાઈને રહેલો પ્રણવ જિંદગીપર્યંત અવિરતપણે ઊલટ-સૂલટ ગતિ દ્વારા વહીને અજપા જાપના રૂપે જપાતો રહે છે.

જદીપ હોય બિનુ બંધવ, તનમેં શ્વાસ સરોજ;
વહી જાત સબ એક સમે, ઉલટે કુન પરોજ. ૫૦

શબ્દાર્થ

જદીપ = જ્યારે, જો કદાચ, હોય = હોય, બિનુ બંધવ = બંધન વગર, જોડાણ સિવાય, તનમેં = શરીરમાં, શ્વાસ = પ્રણવ, સરોજ = કમળ, વહી જાત = વહી જાય, નીકળી જાય, સબ = બધો, સંપૂર્ણ, એક સમે = એક જ સમયે, એક સાથે, ઉલટે = ઊલટ, પાછો વળવાનું, કુન = શું, પરોજ = પ્રયોજન, હેતુ, કારણ.

અનુવાદ

જો શરીરમાં રહેલા કમળના બંધન સિવાય તો શ્વાસ એક જ સમયે બહાર નીકળી જાય તો પછી પાછા વળવાનું શું કારણ ?

ભાવાર્થ

શરીરમાં રહેલા સાત કમળરૂપ ચક્રો સાથે બંધન પામીને પ્રાણાયામની ગતિ ચાલે છે. જો તે પ્રકારનું બંધન ન હોય તો એક જ સમયે શ્વાસ બહાર નીકળી જાય, પરંતુ તેમ થતું નથી. શ્વાસ જે રેચક થાય તે ઊલટીને પાછો પ્રેરક થતો હોય છે. અચરતબા કહે છે કે પ્રણવના પાછા વળવાનું શું કારણ હોઈ શકે ?

જો ઉલટે કઘુ વૃત્તિ હુસે, તેહી ન તાય કઘુ જાન;
બિનહુ જાણ્ય અનુબંધન, ક્યૌ રહે પ્રણવ પુરાંન. ૫૧

શબ્દાર્થ

જો ઉલટે = ઉલટાય, પાછો વળે, કઘુ = કાંઈ, વૃત્તિ = ભાવ, વલણ, રુચિ, મરજી, હુસે = હોય, તેહી = તેની, ન = નહિ, તાય = તેને, કઘુ = કાંઈ, જાન = માહિતી, બિનહુ = વગર, સિવાય, જાણ્ય = માહિતી, અનુબંધન = બંધન વગર, ક્યૌ = કેવી રીતે, કેમ કરીને, રહે = રહે, પ્રણવ = પ્રાણાયામ, પુરાંન = પૂરાઈને, ભરાઈને.

અનુવાદ

જો કોઈ ભાવ હોવાથી ઊલટતો હશે તો તેને તેની કાંઈ માહિતી હોતી નથી. માહિતી વગર અને બંધન સિવાય કેમ કરીને પ્રણવ ભરાઈને રહે છે ?

ભાવાર્થ

સામાન્ય રીતે એવું લાગે કે પ્રણવને ઉલટવાનો ભાવ થતો હશે તેથી તે ઉલટાતો હોય, પરંતુ હકીકતમાં તો પ્રણવને તેની પોતાની કાંઈ માહિતી હોતી નથી કે પોતે જાતે કાંઈ કરી શકવા માટે સક્ષમ નથી. વળી, માહિતી વગરનો અને ચકોના બંધન સિવાયનો જો પ્રણવ વહેતો હોય તો સવાલ પેદા થાય કે તે શરીરમાં કેમ કરીને ભરાઈ રહેતો હશે ?

તેહી બંધન દરશાવહુ, સુનહો સકલ સુસંત;
ચક ચકસે જેહી વિધિ, તંતે જૂરે અતંત. ૫૨

શબ્દાર્થ

તેહી = તે, બંધન = અટકાવ, ગાંઠ, પાશ, દરશાવહુ = જણાવું છું, બતાવું છું, સુનહો = સાંભળો, સકલ = તમામ, સુસંત = શ્રેષ્ઠ સંતપુરુષો, જ્ઞાની સંતપુરુષો, ચક ચકસે = પ્રત્યેક ચકોથી, જેહી વિધિ = જે રીતે, જે પ્રમાણે, તંતે = તાંતણારૂપે, તાર રૂપે, સૂત્રવત્, જૂરે = જૂલે, આવ-જા કરે, પ્રેરક-રેચક થાય, હિંચકા ખાય, જુર, વેગ, ગતિ, અતંત = અત્યંત, ઘણું, પુષ્કળ, બહુ.

અનુવાદ

તે જ બંધન દર્શાવું છું. જેથી સર્વ જ્ઞાની સંતપુરુષો શ્રવણ કરો. પ્રત્યેક ચક્રોથી જે રીતે સૂત્રવત્ અત્યંત જૂલે (ગતિ કરે) છે તે કહું છું.

ભાવાર્થ

પ્રણવને શરીરમાં કયા પ્રકારનું બંધન છે તે અંગે સર્વ જ્ઞાની સંતપુરુષોને શ્રવણ કરવા માટે અચરતબા હવે દર્શાવે છે. શરીરમાં રહેલા પ્રત્યેક કમળરૂપ ચક્રોથી બંધન પામ્યા પછી જે રીતે સૂત્રવત્ અટક્યા વગર રેચક-પ્રેરકની ક્રિયાથી અંદર-બહાર ગતિ કરતો અને કુંભકથી સ્થિર રહેતો સમ ચૈતન હિરરૂપે રહેલો પ્રણવ જે રીતે જૂલ્યા કરે છે, તેની વિગત જણાવે છે.

સપ્ત કંદકે પ્રણવહી, જાગ્રત વૃક્ષ જહૂર;
છસેં સહસ્ત્ર એકવીસહી, એતને જનકે મૂર. ૫૩

શબ્દાર્થ

સપ્ત = સાત, કંદકે = ગાંઠવાળો, ગ્રંથિવાળો, પ્રણવહી = પ્રણવ છે, જાગ્રત = જાગ્રત અવસ્થા, વૃક્ષ = ઝાડ, જહૂર = પ્રકાશમાન, પ્રસિદ્ધ, જણાતો, છસેં = છસો, સહસ્ત્ર એકવીસહી = એકવીસ હજાર, એતને = એટલા, જનકે = જેના, મૂર = મૂળ, જડ, ઉત્પત્તિ સ્થાન, મંડાણ, પાયો.

અનુવાદ

સપ્ત ગ્રંથિવાળા પ્રણવનું વૃક્ષ જાગ્રતપણે પ્રકાશમાન (પ્રસિદ્ધ) છે અને એકવીસ હજાર છસો જેટલા તેના મૂળ છે.

ભાવાર્થ

સાત ગાંઠોવાળા પ્રણવનું વૃક્ષ જાગ્રત અવસ્થામાં પ્રકાશમાન થાય છે. શરીરમાં એક દિવસમાં ૨૧,૬૦૦ મહદ્ પ્રણવ રૂપે અજપા જાપ જપાય છે. એટલે કે વૃક્ષના એકવીસ હજાર છસો જેટલા મૂળ છે.

ઓરુ તન સપ્ત સરોજમેં, ફૂરે તંત એતનાય;
જયૌ પુષ્પ મકરંદકે, જલ કમલાગત ન્યાય. ૫૪

શબ્દાર્થ

ઓરુ = અને, વળી, તન = શરીર, સપ્ત = સાત, સરોજમેં = કમળમાં, ફૂરે = સ્ફૂરણ થાય, તંત = તાર, તંતુ, એતનાય = એટલા, જયૌ = જેમ, પુષ્પ મકરંદકે = પુષ્પ અને ભ્રમરના, જલ કમલાગત = જળકમળવત્, ન્યાય = પ્રમાણપૂર્વક, નિશ્ચય, ઈન્સાફ, ફેંસલો.

અનુવાદ

જેમ કે કમળના ફૂલમાં રહેલા ભ્રમર અને જળકમળવત્ ન્યાયે શરીરના સાત કમળમાં એટલા તાર સ્ફૂરાયમાન થાય છે.

ભાવાર્થ

શરીરના સાત કમળરૂપી ચક્રોમાં ફૂલ મળીને એટલા તારરૂપ પ્રણવની સંખ્યા સ્ફૂરાયમાન થાય છે. આ પ્રણવ શરીરમાં કમળના ફૂલની સુગંધથી મશગુલ બનેલા ભ્રમર અને જળમાં રહેલા કમળના ન્યાયે ગતિ કરે છે. શરીરમાં રેચક, પ્રેરક અને કુંભક થતો હોવા છતાં પોતે તો અન્ય તત્ત્વોથી ત્વિન્ન રહીને વહી રહ્યો છે.

જેહી તંત તનુ ચકકે, કીયે પ્રણવતરુ ઝાડ;
તીનું મૂર તેહી તંતસે, ગ્રંથી દીયે ઘાહાડ. ૫૫

શબ્દાર્થ

જેહી = જે, તંત = તાર, તનુ = શરીરના, ચકકે = ચક્રોના, કીયે = કર્યા, થયા, પ્રણવતરુ ઝાડ = પ્રણવરૂપી વૃક્ષ, તીનું = તેના, મૂર = મૂળ, તેહી = તે, તંતસે = તારથી, ગ્રંથી = ગાંઠ, દીયે = દીધા, ઘાહાડ = ગાઢપણે, ધૈર્યતાથી, દઢતાપણે.

અનુવાદ

શરીરના ચક્રોના જે તાર છે, તેનાથી પ્રણવનું વૃક્ષ થયું છે. તેનાં મૂળ તે તારથી ગાઢપણે ગંઠાયેલા (ગૂંથાયેલો) છે.

ભાવાર્થ

શરીરમાં જે સૂત્રવત્ પ્રણવ વહે છે તે સાત ચક્ર સાથે જોડાઈને તેનાથી સાત ગાંઠોવાળા પ્રણવનું વૃક્ષ થયું છે અને તેનાં મૂળ રૂપે ૨૧,૬૦૦ મહદ્ પ્રણવના તાર (મૂળીયાં) છે. જે ખૂબ જ ગાઢપણે ગૂંથાયેલાં છે.

પુનહી શક્ત આકર્ષણ, સમલીત સપ્ત સરોજ;
ઉલટ પુલટ કરનન દમ, રહી જનું તેહી પરોજ. ૫૬

શબ્દાર્થ

પુનહી = ફરીથી, વળી, શક્ત = બળ, તાકાત, આકર્ષણ = ખેંચાણ, સમલીત = સંમિલિત, જોડાયેલું, સાથે મળેલું કે કરાયેલું, ભેગું, સપ્ત = સાત, સરોજ = કમળ, ઉલટ પુલટ = અવળા સવળી, કરનન = કરવા, કરાવે, દમ = શ્વાસ, રહી = રહેલું, જનું = જે, જેના, તેના, તેહી = તે, પરોજ = પરોજન, હેતુ, કારણ.

અનુવાદ

વળી, સાત કમળની તાકાતથી ખેંચાણ પામીને સંમિલિત થઈને રહ્યો છે. શ્વાસના ઉલટ-પૂલટ થવાની ક્રિયા તે કારણે જ થાય છે.

ભાવાર્થ

દેહના બંધારણમાં નિશ્ચિત કરાયેલા સાત ચક્રોવાળા કમળની તાકાતથી ખેંચાણ પામીને પ્રણવ બંધાયેલો રહે છે અને શરીરમાં સંમિલિત થઈને રહ્યો છે. જેથી સંપૂર્ણપણે બહાર નીકળી જતો નથી. વળી, રેચક, પ્રેરક અને કુંભકની જે ક્રિયા છે, તે પણ ચક્રોથી ગૂંથાયેલા તારરૂપ પ્રણવના કારણે જ થાય છે.

એતને કબજ કરી રખે, તનમેં શ્વાસ સમીર;
તદપી જાય ક્યૌ એક સમે, વહત ધારણા ધીર. ૫૭

શબ્દાર્થ

એતને = એટલો, આ પ્રમાણે, કબજ = કબજે, તાબે, સ્વાધીન, કરી = કરીને,

રખે = રાખે, તનમેં = શરીરમાં, શ્વાસ સમીર = શ્વાસ રૂપી વાયુ, તદપી = તેના કારણે, જાય ક્યૌ = વહી જાય કેવી રીતે, એક સમે = એક જ સમયે, એક સાથે, વહત = વહે છે, ધારણા = ધારણ કરીને, ધીર = ધૈર્ય, ધીરતા.

અનુવાદ

એટલા શ્વાસનો વાયુ શરીરમાં (ચક્રો) તાબે કરીને રાખે છે. તેના કારણે કેમ કરીને એક સાથે વહી જાય ? તેથી જ ધીરતા ધારણ કરીને વહે છે.

ભાવાર્થ

એ પ્રમાણે રેચક, પ્રેરક અને કુંભકની ગતિથી ચાલતા શ્વાચ્છોશ્વાસના વાયુને શરીરની અંદર રહેલા ચક્રો પોતાના તાબે કરીને રાખે છે. તેના કારણે જ તે વાયુ એકી સાથે વહી જતો નથી. વળી, શરીરમાં પ્રવેશીને ખૂબ જ ઉતાવળો (ઝડપથી) કે ધીમી ગતિએ નહિ, પરંતુ ધીરતા ધારણ કરીને (સપ્રમાણ) વહે છે.

ચક્ર તંત એક એકનસે, ખટ ખટ ઉઠે પ્રણવ;
ગુપ્ત સદા ઘટ ભિતર, જેહી ધરણ ધડકાવ. ૫૮

શબ્દાર્થ

ચક્ર = ચક્ર, કમળદળ, તંત = તાર, પ્રણવ, એક એકનસે = એક એકમાંથી, ખટ ખટ = છ છ, ઉઠે = ઊઠે, પ્રણવ = પ્રણવ, પ્રાણાયામ, ગુપ્ત = છાનું, સદા = સર્વદા, ઘટ = શરીર, પિંડ, ભિતર = અંદર, માં, જેહી = જે, ધરણ = ચાલની ગતિ, ચાલ, ધડકાવ = ધડકાવે, ધબકારા કરે.

અનુવાદ

એક એક ચક્રથી છ છ તારરૂપ પ્રણવ ઊઠે છે. જે સદાને માટે શરીરમાં ગુપ્ત છે. જે ચાલની ગતિથી ધડક્યા કરે છે.

ભાવાર્થ

એક એક ચક્રમાંથી છ છ તાર રૂપ સૂક્ષ્મ પ્રણવ નીકળે છે. તેવા છ

સૂક્ષ્મ પ્રણવનો એક મહદ્ પ્રણવ બની તેનો સંચાર સમગ્ર શરીરમાં ગુપ્ત રીતે ઈંગલા, પિંગલા અને સુષુમ્ણા નાડી દ્વારા રેચક, પ્રેરક અને કુંભક થઈ સદાને માટે અવિરતપણે વહ્યા કરે છે. જેની વિવિધ ચાલની ગતિથી ધડકાવ (ધબકારા) કરીને દિલ (હૃદય)માં રહેલી શુદ્ધ લોહીની રક્તવાહીનીને ધડકાવે છે.

ઓરુ નાડ કરકી પુનિ, વૈદ જુવત પુલકાર;
તેસેહી સપ્ત સરોજમેં, ઉઠત એહી પરકાર. ૫૮

શબ્દાર્થ

ઓરુ = અને, વળી, નાડ = નાડી, રક્તવાહિની, શિરા, કરકી = હાથની, પુનિ = પછી, વૈદ = નાડી ચિકિત્સક, જુવત = જુએ છે, પુલકાર = ધબકારા, તેસેહી = તેવી રીતે, સપ્ત = સાત, સરોજમેં = કમળમાં, ઉઠત = પેદા થાય, ઊઠે, એહી = એવા, પરકાર = પ્રકારે.

અનુવાદ

અને હાથની નાડી દ્વારા ધબકારાને વૈદ જુએ (તપાસે) છે. તેવી રીતે સાત કમળમાં એ પ્રકારે ધબકારા પેદા થાય છે.

ભાવાર્થ

શરીરના બધા અંગોનું અશુદ્ધ લોહી એકઠું કરીને નાડીઓ હૃદયમાં લઈ જાય છે, પરંતુ તે રક્તવાહિનીનું સ્પંદન થતું નથી. જ્યારે શુદ્ધ લોહીને હૃદયથી માંડી શરીરના બધા અંગોને પહોંચાડનારી રક્તવાહિનીનું સ્પંદન વિશેષ કરીને થાય છે. પ્રણવનો વેગ ઊઠવાને કારણે હૃદયનું ક્ષણે ક્ષણે સંકોચન અને પ્રસરણ થતું રહે છે. તેથી ધબકારા માલૂમ પડે છે. નાડી-ચિકિત્સક શરીરની આવી ધબકારા કરતી નાડીના ધબકારા હાથની નાડી દ્વારા તપાસીને રોગનું નિદાન કરે છે. આ પ્રકારે સાતે કમળમાં બંધન પામીને શ્વાસની ગતિથી ચાલતા પ્રણવના ધબકારાનો વેગ ઊઠે છે.

કોઈક સમયે કાલજ મહી, સૂક્ષ્મ દમ દરસંત;
સકલ ઠોર ગત્ય એહી વિધિ, અનુચિત જાપ જપંત. ૬૦

શબ્દાર્થ

કોઈક સમયે = કોક વખત, કોઈ સમયે, કાલજ મહી = કાળજામાં, હૃદયમાં, કલેજામાં, સૂક્ષ્મ દમ = સૂક્ષ્મ પ્રણવ, દરસંત = જણાય, દેખાય, સકલ = તમામ, બધા, ઠોર = ઠેકાણે, જગ્યા, સ્થાન, ઠામ, ગત્ય = ગતિ, ચાલ, એહી વિધિ = આ પ્રમાણે, અનુચિત = અસામાન્ય, ઉચિત (યોગ્ય) નહિ તેવું, અયોગ્ય, જાપ = શ્વાસ, જપંત = જયાપ છે, વહે છે, ચાલે છે, ઊઠે છે.

અનુવાદ

કોઈક વખત હૃદયમાં સૂક્ષ્મ શ્વાસ જણાય છે. બધે ઠેકાણે આ મુજબની ચાલથી અસામાન્ય જાપ જપાય છે.

ભાવાર્થ

કોઈક વખત મુખ્ય ધમણીમાં અટકાવ ઊભા થવાને કારણે કલેજામાં (હૃદયમાં) સૂક્ષ્મ પ્રણવ ઉઠે જેથી સૂક્ષ્મ ધડકન જણાય છે. આ વખતે ધડકનની ગતિ આખા શરીરમાં બધે જ ઠેકાણે સૂક્ષ્મ ચાલતી હોવાથી તે અસામાન્ય જાપ જપાતા હોય તેવું જણાય. વળી, શરીરના બંધારણમાં ઉંમરની દૃષ્ટિએ ધબકારાનું ઉચિત ગણતરીવાળું ગણીત છે. જેમાં રક્તવાહિનીઓમાં જ્યારે અસામાન્યપણે ધડકન થતી હોય ત્યારે ધબકારા મુજબ નાડી-ચિકિત્સક રોગનું નિદાન કરે છે.

ઓરુ જગે નહિ દરસહી, અસ્ત સહિત જાંહાં ભોમ;
પ્રસિદ્ધ હોય ક્યૌ પ્રણવ, સંકીરણવત્ વ્યોમ. ૬૧

શબ્દાર્થ

ઓરુ = બીજી, જગે = જગ્યાએ, નહિ = નથી, દરસહી = જણાય, દર્શાય, અસ્ત = હાડકું, સહિત = સાથે, જાંહાં = જયાં, ભોમ = કઠણ ભૂમિ, પૃથ્વી, પ્રસિદ્ધ = જાહેર,

હોય = હોય, થાય, ક્યૌ = કેમ, કેવી રીતે, પ્રણવ = શ્વાસ, સંકિરણવત્ = સંકુચિતતાવાળું, વ્યોમ = આકાશ, પોલાણ.

અનુવાદ

પૃથ્વી તત્ત્વના હાડકાંસહિત જ્યાં બીજી કઠણ જગ્યા હોય ત્યાં ધબકારા જણાતા નથી. કારણ કે સંકિરણવત્ આકાશ તત્ત્વ છે માટે કેવી રીતે પ્રણવ પ્રસિદ્ધ થાય?

ભાવાર્થ

મુખ્ય રક્તવાહિનીઓમાં ધબકારાનું પ્રમાણ જણાય છે. જ્યારે પૃથ્વીતત્ત્વના હાડકાં સહિત જ્યાં શરીરની બીજી કઠણ જગ્યા હોય ત્યાં ધબકારાનું સ્પંદન જણાતું નથી. હાડકાંના મધ્ય ભાગમાં આકાશતત્ત્વના પોલાણનો જે ગુણ છે તે સંકિરણવત્ થયેલો હોવાથી બાહ્ય ભાગની કઠિનતાને લીધે ધબકારાનું પ્રસિદ્ધપણું હોતું નથી કે તેમાં ધબકારા પણ થતા નથી.

અદરસ દમ કીનું ગમ નહિ, જનકે કહુ સમાર;
સવા લક્ષ ખટસે જનું, ઉઠત ચતુર હજાર. ૬૨

શબ્દાર્થ

અદરસ = અવ્યક્ત, દર્શાય નહિ તેવો, દમ = શ્વાસ, પ્રણવ, કીનું = કોઈને, ગમ નહિ = જાણ નથી, સમજ નથી, જનકે = જેના અંગે, કહુ = કહું છું, સમાર = આશરે, સવા લક્ષ = એક લાખ પચ્ચીસ હજાર, ખટસે = છસો, જનું = જેનું, ઉઠત = ઊઠે છે, થાય છે, ચતુર હજાર = ચાર હજાર.

અનુવાદ

અવ્યક્ત પ્રણવ અંગે કોઈને જાણ નથી. તેના અંગે આશરો જણાવું છું. એક લાખ ઓગણત્રીસ હજાર છસો પ્રણવ ઊઠે છે.

ભાવાર્થ

શરીરમાં રેચક, પ્રેરક અને કુંભકની ગતિથી વહી રહેલા સૂક્ષ્મ પ્રાણાયામ અંગે કોઈને સાચી માહિતી નથી. અચરતબા કહે છે કે તે અંગે તેઓ આશરે ગણતરી જણાવે છે કે એક એક ચક્રમાં છ છ સૂક્ષ્મ પ્રાણાયામ ઊઠે છે. તે જોતાં ચોવીસ કલાકમાં કુલ એક લાખ ઓગણત્રીસ હજાર અને છસો સૂક્ષ્મ પ્રાણાયામ ઊઠે છે.

તેહી ખટ દમ સંચિત એક, મહાદ પ્રણવ હોય સાર;
ઉરથ ગતિ નિકસત જેહી, નાશા વદન દ્વાર. ૬૩

શબ્દાર્થ

તેહી = તે, ખટ = છ, દમ = શ્વાસ, પ્રણવ, સંચિત = એકત્રિત, ભેગા મળતાં, એક = એક, મહાદ પ્રણવ = મહદ પ્રણવ, હોય = થાય, સાર = સારરૂપ, ઉરથ ગતિ = ઊર્ધ્વગતિ, નિકસત = નીકળે, બહાર આવે, જેહી = જે, તે, નાશા = નાક, વદન = મુખ, દ્વાર = મારફતે, માર્ગ કે છેદ.

અનુવાદ

તે છ પ્રણવ મળતાં એક સારરૂપ મહાદ્ પ્રણવ થાય છે. જેની ઊર્ધ્વગતિ થતાં તે નાક અને મુખ દ્વારેથી નીકળે છે.

ભાવાર્થ

એક એક ચક્રમાંથી છ છ સૂક્ષ્મ પ્રણવ ઊઠે છે. તે છ સૂક્ષ્મ પ્રણવ મળતાં એક મહાદ્ પ્રણવ બને છે. શરીરમાં પ્રણવની ઊર્ધ્વગતિ થતાં તે રેચક થાય છે. જેમાં નાક અને મુખના દ્વારેથી બહાર નીકળે છે. જમણા નશકોરાથી નીકળતા પ્રણવને પિંગલાનાડી કે પુરુષનાડીનો પ્રણવ કહેવામાં આવે છે. જ્યારે ડાબા નશકોરાથી નીકળતા પ્રણવને ઈંગલાનાડી કે સ્ત્રીનાડીનો પ્રણવ કહેવામાં આવે છે. જ્યારે બંને નશકોરામાં ભરાયેલો સમદમ પ્રણવ વહે તો તેને સુષુમ્ણા (સુષુમ્ણા) નાડી કે નપુંસક નાડીનો પ્રણવ કહેવામાં આવે છે.

વળી, પ્રણવ સાથે પાંચ તત્ત્વો વહન થતાં હોવાથી રેચક પ્રણવના ચાલની ગતિ પણ અલગ અલગ જોવા મળે છે.

યૌ ખટકે એક પ્રણવહી, સૂનીયો તાય ગનીત;
સપ્ત સપ્ત ત્રીયે સહસ્ર, ઓરું ખટસે ઉપરીત. ૬૪

શબ્દાર્થ

યૌ = આ રીતે, એ પ્રમાણે, ખટકે = છ ના, એક પ્રણવહી = એક મહાદ્ પ્રણવ, સૂનીયો = સાંભળો, તાય = તેનું, ગનીત = ગણિત, ગણતરી, સપ્ત સપ્ત = સાત સાત, ત્રીયે = ત્રણ વખત, સહસ્ર = હજાર, ઓરું = અને, ખટસે = છસો, ઉપરીત = ઉપરાંત, વધારાના તેની ઉપર.

અનુવાદ

આ રીતે છ નો એક પ્રણવ થાય તેનું ગણિત (ગણતરી) સાંભળો. જેમાં એકવીસ હજાર અને છસો થાય.

ભાવાર્થ

આ રીતે છ સૂક્ષ્મ પ્રણવનો એક મહાદ્ પ્રણવ થાય. એટલે કુલ એક લાખ ઓગણીસ હજાર અને છસો સૂક્ષ્મ પ્રણવના એકવીસ હજાર છસો મહાદ્ પ્રણવ થાય. સૂક્ષ્મ અને મહાદ્ પ્રણવની આ રીતનું જે ગણિત (ગણતરી) છે તે સર્વને સાંભળવા માટે અચરતબા જણાવે છે.

ખટ જપકે એક પ્રણવહી, ખટસે એકીસ હજાર;
ચક ચક જેતના જપે, સુનીયો કહુ અનુસાર. ૬૫

શબ્દાર્થ

ખટ = છ, જપકે = જાપના, એક = એક, પ્રણવહી = પ્રણવ, ખટસે = છસો, એકીસ હજાર = એકવીસ હજાર, ચક ચક = દરેક ચકો, જેતના જપે = જેતલા જપે, સુનીયો = સાંભળો, કહુ = કહું છું, અનુસાર = મુજબ, પેઠે, પ્રમાણે, માફક.

અનુવાદ

છ જાપનો એક પ્રણવ થતાં એકવીસ હજાર છસો થાય. ચક્ર ચક્ર જેટલા જપે તેના પ્રમાણે કહું છું, જે સાંભળો.

ભાવાર્થ

છ સૂક્ષ્મ રીતે ઊઠતા જાપનો એક મહદ્ પ્રણવ થાય છે. તેની ગણતરીના આધારે કુલ એકવીસ હજાર અને છસો પ્રણવ ચોવીસ કલાકમાં જપાતા હોય છે. અચરતબા હવે પ્રત્યેક ચક્રો કેટલા કેટલા જાપ જપે તે પ્રમાણેની વિગતવાર માહિતી કહે છે, જેને સૌ શ્રોતાજનોને સાંભળવા માટે અનુરોધ કરવામાં આવે છે.

બ્રહ્મરંધ્ર બ્રુગુટી મહી, કંઠ કમલ લહુ સાર;
ત્રીન ચક્ર મહી ત્રીનહી, ઉઠત જાપ હજાર. ૬૬

શબ્દાર્થ

બ્રહ્મરંધ્ર = બ્રહ્મરંધ્ર, બ્રુગુટી = બ્રુકુટી, મહી = માં, અંદર, કંઠ = કંઠ, કમલ = કમલ, લહુ = જાણું, જણાવું, સાર = સારાંશ, ખાતર, સત્ત્વ, ત્રીન = ત્રણ, ચક્ર મહી = ચક્રમાં, ત્રીનહી = ત્રણ જ, ઉઠત = ઊઠે છે, જાપ = જાપ, પ્રણવ, હજાર = હજાર.

અનુવાદ

બ્રહ્મરંધ્ર, બ્રુકુટી અને કંઠ એ ત્રણ કમળમાં જણાવું છું કે સત્ત્વરૂપે ત્રણેયમાં હજાર જાપ ઊઠે છે.

ભાવાર્થ

સહસ્રદળકમળ ચક્રવાળા બ્રહ્મરંધ્ર સ્થાને એક હજાર, આજ્ઞા ચક્રના સ્થાને-બ્રુકુટી મધ્યે એક હજાર અને વિશુદ્ધ ચક્રવાળા કંઠ સ્થાને એક હજાર એ પ્રમાણે ત્રણેય ચક્રોમાં એક એક હજાર મળીને કુલ ત્રણ હજાર જાપ ઊઠે છે.

હૃદયે નાભ ઉપસ્થ લ્યૌ, ખટ ખટ સહસ્ર જપીત;
મૂલ ચક્ર ખટસે પુનિ, ગવરીપુત્ર સમિત. ૬૭

શબ્દાર્થ

હૃદયે = કાળજી, કલેજી, નાભ = નાભી, હુંટી, ઉપસ્થ = જનનેન્દ્રિય, લ્યૌ = મળી, સુધી, ખટ ખટ = છ છ, સહસ્ર = હજાર, જપીત = જપાય, મૂલ ચક્ર = મૂલાધાર ચક્ર, ગુદા, ખટસે = છ સો, પુનિ = વળી, ગવરીપુત્ર = પાર્વતીના પુત્ર, સમિત = ગણપતિ.

અનુવાદ

હૃદય, નાભી અને ઉપસ્થ (જનનેન્દ્રિય) મળી છ છ હજાર અને મૂલાધાર ચક્ર કે જ્યાં ગૌરીપુત્ર ગણપતિ છે ત્યાં છ સો જપાય છે.

ભાવાર્થ

અનાહત ચક્રવાળા હૃદય સ્થાને છ હજાર, મણિપુર ચક્રવાળા નાભી સ્થાને છ હજાર અને સ્વાધિષ્ઠાન ચક્રવાળા લિંગ સ્થાને છ હજાર એમ કુલ અઢાર હજાર તેમજ મૂલાધાર ચક્રના ગુદા સ્થાને કે જ્યાં ઉમિયાના પુત્ર ગણપતિ પરિવાર સાથે બિરાજમાન છે, ત્યાં છસો જાપ જપાય છે.

જપત જાપ જેહી ચક્રકે, કરહી દાન જીનું દેવ;
સાવીત્રીપત શ્રીપતિ, ઉમિયા પતિ મહાદેવ. ૬૮

શબ્દાર્થ

જપત = જપાય, જાપ = જાપ, જેહી = જે, ચક્રકે = ચક્રના, કરહી = કરે છે, દાન = ભેટ, બક્ષિસ, અર્પણ, જીનું = જે, દેવ = દેવ, સાવીત્રીપત = સાવિત્રીના પતિ, બ્રહ્મા, શ્રીપતિ = લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુ, ઉમિયા પતિ = ગૌરીપતિ, મહાદેવ = શંકર.

અનુવાદ

જે ચક્રના જાપ જપીને જે તે દેવ કે તેમાં સાવિત્રીપતિ બ્રહ્મા, શ્રીપતિ વિષ્ણુ અને ઉમિયાપતિ મહાદેવને અર્પણ કરવા.

ભાવાર્થ

અગાઉ દશાવિલ દરેક ચક્રોના નિશ્ચિત કરેલા અજપા જાપ જે તે ચક્રોના અધિષ્ઠાતા દેવોને સમર્પિત કરવાના હોય છે. જેમાં ઉપસ્થ સ્થાને છ પાંખડીના કમળે સાવિત્રીપતિ બ્રહ્માજીને, નાભિસ્થાને દશ પાંખડીના કમળે લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુને અને હૃદયસ્થાને બાર પાંખવાળા કમળે ઉમિયાપતિ મહાદેવને અર્પણ કરવાના હોય છે.

વિદ્યા અવિદ્યાકે પતિ, કંઠ કમલ દલ જીવ;
ભ્રુગુટિ શક્તિ બ્રહ્મરંધ્રમેં, જ્યોતિ પરમ સદૈવ. ૬૯

શબ્દાર્થ

વિદ્યા = જ્ઞાન, અવિદ્યાકે = અજ્ઞાનના, પતિ = માલિક, કંઠ = કંઠ, કમલ દલ = કમલની પાંખડી, જીવ = જીવ, ભ્રુગુટિ = ભ્રુકુટિ, શક્તિ = આદ્યશક્તિ, મહામાયા, બ્રહ્મરંધ્રમેં = બ્રહ્મરંધ્રમાં, જ્યોતિ = જ્યોતિ સ્વરૂપ નિરંજન, પરમ = આદ્ય, આદિમ, સદૈવ = નિત્ય, સર્વદા, નિરંતર.

અનુવાદ

કંઠના કમળ પાંખડીએ વિદ્યા અવિદ્યાના શિવ-જીવ છે જ્યારે ભ્રુકુટિએ શક્તિ અને બ્રહ્મરંધ્રમાં આદ્ય જ્યોતિસ્વરૂપે (નિરંજન) નિત્ય છે.

ભાવાર્થ

સોળ પાંખડીના કમળ એવા કંઠ-સ્થાને વિદ્યા અને અવિદ્યાના દેવ શિવ અને જીવ છે. જ્યારે બે પાંખડીના કમળ એવા ભ્રુકુટિસ્થાને આદ્યશક્તિ મહામાયા અને એક હજાર પાંખડીના કમળ એવા બ્રહ્મરંધ્ર સ્થાને નિરંતર પ્રજ્વલિત રહેતી આદિ જ્યોતિ-સ્વરૂપ નિરંજનપુરુષ છે.

કમલ સપ્તકે દેવહી, કીયે સકલ સંકેત;
વિવિધિ વિગત કર ક્યા કહુ, જાનત સંત સબેત. ૭૦

શબ્દાર્થ

કમલ = કમલ, **સપ્તકે** = સાતના, **દેવહી** = દેવનો, **કીચે** = કહ્યો, **સકલ** = તમામ, બધો, **સંકેત** = ઈશારો, સંક્ષિપ્ત ચિહ્ન, નિશાની, **વિવિધ** = જાત જાતનું, બહુવિધ, **વિગત** = માહિતી, જાણ, **કર** = કરીને, દર્શાવીને, **ક્યા** = શું, **કહું** = કહું, **જાનત** = જાણે છે, ખબર છે, **સંત** = સંતપુરુષ, **સબેત** = બધા, સર્વે, સઘળું.

અનુવાદ

સાતે કમળના દેવનો બધી રીતે સંકેત કહ્યો. બહુવિધ માહિતી દર્શાવીને શું કહું? કારણ કે સંતપુરુષો બધું જ જાણે છે.

ભાવાર્થ

શરીરમાં રહેલા સાત ચક્રો અને તેની પાંખડીવાળા કમળ તથા અધિષ્ઠાન દેવતાઓ તેમજ તેમને સમર્પિત કરાતા અજપા જાપની સંખ્યા સહિત દરેક બાબતની સમજ અહીં ટૂંકમાં કહેવામાં આવી છે. અચરતબા કહે છે કે સંતપુરુષોને તે ચક્રો અંગે બધા પ્રકારની માહિતી તેમજ સમજ છે. તેથી તેમને (અચરતબાને) બહુવિધ માહિતી દર્શાવવાની જરૂર જણાતી નથી.

એહી પરકાર પ્રણવ એક, કરત સકલ તનુ મૂલ;

જડ ચૈતન એકતાયકા, જીને કીયા અનુકૂલ. ૭૧

શબ્દાર્થ

એહી પરકાર = આ પ્રમાણે, એ પ્રકારે, **પ્રણવ** = પ્રણવ, શ્વાસ, **એક** = એક, **કરત** = કર્યો, બનાવ્યો, ઉપજાવ્યો, **સકલ તનુ** = બધા જ ઘાટોમાં, **મૂલ** = મૂળ, અસલ, આદિ, **જડ** = નાશવંત, **ચૈતન** = સચેતન, શાશ્વત, **એકતાયકા** = જોડાણના, એકતાના, **જીને** = તેને, **કીયા** = કર્યા, બનાવ્યા, **અનુકૂલ** = ફાવતું, માફક, ફાયદાકારક, બંધબેસતું, પ્રતિકુળ નહિ તેવું, મળતું આવતું.

અનુવાદ

એ પ્રકારે બધા જ ઘાટોમાં મૂળ એક જ પ્રણવ બનાવ્યો છે. જેમાં નાશવંત અને શાશ્વતની એકતા માટે તેને અનુકૂળ કર્યો છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહારે બધા જ ઘાટોમાં આ પ્રમાણે મૂળ એક જ સરખી ગતિ કરતો પ્રણવ પોખેલો છે. પૂર્ણચૈતન અંશની ચેતનાથી પ્રથમ સમચૈતન હીરરૂપ પ્રણવ ચલાયમાન થાય છે, જેથી પ્રેરક, રેચક અને કુંભકની ગતિ ચેતનવંત થાય છે. પછી સમગ્ર શરીરના બધા જ તત્ત્વો અન્યો અન્ય ચેતનતા પામીને સમગ્ર શરીર હાલતું ચાલતું થાય છે. આ પ્રમાણે જડ શરીરમાં ચેતનતા પહોંચાડવા માટે ચૈતનઅંશ પ્રણવની સાથે પ્રથમ એકતા સાધે છે. કર્તાએ જ પ્રણવને માધ્યમ તરીકે ઉપયોગ કરી, નાશવંત અને શાશ્વત્ની એકતા માટે તેને અનુકૂળ બનાવ્યો છે.

તંતુ તંતુ ગ્રંથી દેઈ, પ્રણવ પિંડ કીયે એક;
જીનકે કર બારીક અસે, તીનકે શરીર કશેક. ૭૨

શબ્દાર્થ

તંતુ તંતુ = તત્ત્વો તત્ત્વોને, તારતાર, ગ્રંથી = બંધન, ગૂંથણી, ગાંઠ, સંબંધી, દેઈ = દઈને, કરીને, પ્રણવ = પ્રણવ, પિંડ = દેહ, કીયે = કર્યા છે, એક = એક, જીનકે = જેમના, તેમના કર = હાથ, બારીક = નાજુક, અતિશય સુક્ષ્મ, કોમળ, અસે = હશે, તીનકે = તેઓના, શરીર = દેહ, પિંડ, કશેક = ક્યાંક, કોઈ સ્થળે, કેવી રીતનું, કેવું.

અનુવાદ

પ્રત્યેક તારની ગૂંથણી કરી જેમને શરીરમાં એક પ્રણવ કર્યો છે, તેમના હાથ કેટલા બારીક હશે? અને તેમનું શરીર કેવું હશે?

ભાવાર્થ

ચૈતનઅંશ દ્વારા શરીરમાં સૌ પ્રથમ પ્રણવને ચેતન કરવામાં આવે છે. ત્યારબાદ ક્રમશઃ અન્યો અન્ય સંબંધે કરીને બધા જ તત્ત્વો ચેતનવંત થાય છે. શરીરમાં રહેલા સાત ચક્રોની સાથે ગાંઠથી બંધાયેલા પ્રત્યેક તારની સુયોગ્ય ગૂંથણી કરીને સર્જનહારે શરીરમાં છ સૂક્ષ્મ પ્રણવનો એક સૂત્રવત્

મહદ પ્રણવ ગતિમાન કર્યો છે. વિગતમાં ન આવે તેવી અદ્ભુત અને રહસ્યમય સંચવાળી આવી ગુપ્ત રચના કરનારનું શરીર કેવું હશે ? અને તેમના હાથ કેટલા બારીક હશે ?

અવિગતસે અવિગત અતિ, મમ ગતિ ગયે હેરાય;
એહી અચરત અતિ અષ્ટમો, કયૌ કરી શકુ સરાય. ૭૩

શબ્દાર્થ

અવિગતસે = જેની વિગત જાણી શકાય તેમ નથી, તેવાથી, અવર્ણનીયથી, નિત્યથી, અવ્યક્તથી, અવિગત = અવ્યક્ત, નિત્ય, અતિ = ઘણું, મમ ગતિ = મારી ગતિ, મારી બુદ્ધિ, ગયે = ગઈ, હેરાય = આકર્ષાવું, ખેંચાવું, એહી = આ, અચરત = આશ્ચર્ય, અતિ = ઘણો, અષ્ટમો = આઠમો, કયૌ = કેમ, કરી શકુ સરાય = સરાહના કરી શકું, વખાણ કરી શકું.

અનુવાદ

અવ્યક્તથી પણ ઘણું અવ્યક્ત હોઈ મારી બુદ્ધિ હેરાઈ ગઈ છે. આ આઠમું મોટું આશ્ચર્ય છે. જેથી કેમ કરીને સરાહના કરી શકું ?

ભાવાર્થ

કેવલકર્તાનું સ્વરૂપ રૂપ અરૂપથી પરે મૂર્તિમાન છે. એવા અવ્યક્તથી પણ વધુ અવ્યક્ત સ્વરૂપ હોવાથી ખૂદ અચરતબાની બુદ્ધિ પણ હેરાઈ ગઈ છે. જેથી એવા અવર્ણનીય સ્વરૂપની તેઓ કેમ કરીને સરાહના કરી શકે? આ આઠમું અને મોટું આશ્ચર્ય છે.

(આશ્ચર્ય- ૯)

અબકે કહું નવમો નિધ્ય, અચરત અરસ અમિત;
જનકે દલ દરશાવહુ, નિરસતકે બિનુ વિત્ત. ૭૪

શબ્દાર્થ

અબકે = હવે, કહું = કહું છું, જણાવું છું, નવમો = નવમો, નિધ્ય = નિધિ, સાગર, સમુદ્ર, અચરત = આશ્ચર્ય, અરસ = અંતરિક્ષ, આકાશ, અમિત = અનહદ, અપાર, જીનકે = જેમના, તેના, જેઓના, દલ = ગુણ, ઈચ્છા, વાદળ, દરશાવહુ = જણાવું, નિરસતકે = રસ વગરનું, સત્ત્વ વગરનું, રસહીનપણું, નીરસત્ત્વપણું, બિનુ = વિના, સિવાય, વિત્ત = હીર, સત્ત્વ, સાર, કસ.

અનુવાદ

હવે અનહદરૂપે રહેલા અંતરિક્ષમાં નિધિ સમાન નવમા આશ્ચર્ય વિષે કહું છું. જે નિરસત્ત્વપણે વિત્ત સિવાય રહેલું છે. તેના ગુણને (સત્ત્વને) દર્શાવું છું.

ભાવાર્થ

હવે અચરતબા અનહદ અને અપાર રહેલા અંતરિક્ષમાં નિધિ સમાન નવમા આશ્ચર્ય વિષે વિગતવાર જણાવે છે. અંતરિક્ષમાં જે નિરસત્ત્વપણે અને વિત્ત સિવાયનું આકાશ રહેલું છે. જેમાં વૃદ્ધિ પામેલી રચનાના ગુણને તેઓ દર્શાવે છે.

નિરાકાર નિજ નભનસે, આભ ઘટાઘન હોય;
નિર વિદ્યુત ગ્રજના જીનું, સહિત ભઈત કત સોય. ૭૫

શબ્દાર્થ

નિરાકાર = આકાર વગરનું, અરૂપ, નિજ = આદિ, મૂળ, નભનસે = આકાશથી આભ = વાદળ, ઘટાઘન = ઘનઘોર, મેઘાડંબર, વરસાદી કાળા વાદળો, હોય = હોય છે નિર = પાણી, વિદ્યુત = વીજળી, ગ્રજના = ગર્જનાથી થતો અવાજ, જીનું = જેના, જેમાં, સહિત = સાથે, ભઈત = થાય, ઊપજે, નિપજે, કત = રચના, સોય = આ, છે.

અનુવાદ

આકાર વગરના આદિ આકાશથી વરસાદી કાળાં વાદળો હોય. જેમાં પાણી, વીજળી, ગર્જના સહિતની રચના ઊપજે છે.

ભાવાર્થ

આકાર વગરના અરૂપી આકાશના ખુલ્લા અવકાશમાં વિકારરૂપ અલગ અલગ પાંચ પ્રકારનાં રંગીન વાદળો ઉદ્ભવે છે. એમાં વરસાદી કાળાં ઘનઘોર વાદળો જે હોય છે, તેમાં વરસાદી પાણી, વક્રગતિવાળી વીજળી અને ભયંકરતાવાળી ગર્જના સહિતની રચના ઊપજે છે.

પાદુ પાણ્ય મુખ શ્રવણહી, નેન નાસ વિનું વેશ;
પરવતહી ઉપજા પીછે, જાવહી દેશ વિદેશ. ૭૬

શબ્દાર્થ

પાદુ = પગ, પાણ્ય = હાથ, મુખ = વદન, મોં, શ્રવણહી = કાન, નેન = આંખો, નાસ = નાક, વિનું = વગર, સિવાય, વેશ = સ્વરૂપ, પરવતહી = પહાડ, મોટો ગિરિ, ઉપજા = ઉત્પન્ન થયા, પીછે = પછી, બાદ, જાવહી = જાય, ગમન કરે, દેશ વિદેશ = એક દેશથી બીજા દેશ.

અનુવાદ

પગ, હાથ, વદન, કરણ, આંખો અને નાક સિવાયનું સ્વરૂપ છે, જે મોટા ગિરિના જેવાં ઉપજયા પછી દેશ-વિદેશ જાય છે.

ભાવાર્થ

આકાશમાં દેખાતા વરાળના ગોટા જેવા અલગ અલગ થરથી જામેલા વાદળોનો સમૂહ એકત્રિત થતાં મોટા ગિરિ (પર્વત) જેવા આકારો ઉદ્ભવે છે. આ વાદળોનું સ્વરૂપ હાથ, પગ, વદન, કાન, આંખો અને નાક સિવાયનું હોય છે. આવા વાદળોનો સમૂહ તોફાની પવનના આધારે પોતાની ગતિથી વિચરણ કરીને દેશ-વિદેશમાં ગમન કરે છે.

ઈચ્છા પરે તો બરસહી, નહિતર રહે અચુન;
વિનસી જાય જાંહાં કે તાંહાં, ફેરી શૂન્ય કે શૂન્ય. ૭૭

શબ્દાર્થ

ઈચ્છા = આકાંક્ષા, વાંછના, અભિલાષા, ઉમેદ, પરે તો = થાય તો, બરસહી = વરસે, વૃષ્ટિ કરે, નહિતર = નીકર, નહિ તો, નકર, એમ હોય તો, રહે = રહે, અચુન = વરસ્યા વગર, ચૂવ્યા વગર, વિનસી જાય = વિખરાય જાય, જાંહાં કે તાંહાં = જ્યાં કે ત્યાં, ગમે ત્યાં ફેરી = પછીથી, ત્યારબાદ, શૂન્ય કે શૂન્ય = શૂન્યાકાર, અસ્તિત્વ વિનાનું, વેરાન ગત.

અનુવાદ

ઈચ્છા થાય તો વરસે નહિતર વર્ષા વગરના રહે છે. વળી, જ્યાં ત્યાં વિખેરાય જાય પછી અસ્તિત્વ વિનાના શૂન્યાવકાશવત્ થાય છે.

ભાવાર્થ

આકાશમાં પવનના આધારે વાદળો આમ તેમ હિલોડા મારે છે. દેશ-વિદેશ ગમન કરે છે. જ્યારે તેમને ઈચ્છા થાય ત્યારે વરસે છે. નહિ તો વરસ્યા વગરના રહીને જ્યાં ત્યાં વિખરાયા બાદ અસ્તિત્વ વિનાના બની જતાં આકાશ વાદળો વિનાનું નિર્મળ થઈ જાય છે.

કીત જામન તે જમાઈએ, વિખરે કુન અમાન;
કુન સકલ કરુણામયે, સરજન ઉભે સજાન. ૭૮

શબ્દાર્થ

કીત = ક્યા, કોના, જામન = આખરણ, મેળવણ, તે = તે, જમાઈએ = જામણ થાય, જામે, ઠરાય, વિખરે = વિખરાય જાય, કુન = કોની, અમાન = કરુણા, કૃપા, દયા, રક્ષણ, કુન = કોની, સકલ = બધી, તમામ, કરુણામયે = કરુણા કરવાવાળા, સરજન = ઉત્પત્તિ, સર્જનહાર, ઉભે = બંને, સજાન = જાણકાર, વેત્તા.

અનુવાદ

કોના જામણથી તે જામણ થાય છે? અને કોની કરુણાથી તે વિખરાય જાય છે? આ સર્વ કરુણાના કરવાવાળા કોણ છે? આ બંનેના કોઈ સજાણ સર્જનહાર હોઈ શકે.

ભાવાર્થ

કોના જામણથી શુદ્ધ આકાશમાં વિકારરૂપ વાદળો જામે છે ? કોની દયાથી તે વિખરાઈ જાય છે ? આ બંને ક્રિયાઓ કોની કરુણાથી થતી હશે ? ખરેખર, આવી અદ્ભુત ક્રિયા કરાવવાવાળા કોઈ સજ્જા સર્જનહાર જ હોઈ શકે એમ અચરતબા કહે છે.

જો કહેશો ઋતુસે બને, ઋતુકે કો કરનાર;
કુન વસ્ત કહાંસે કીયે, આપે તો અવિકાર. ૭૯

શબ્દાર્થ

જો કહેશો = જો કહેશો કે, ઋતુસે = મોસમથી, બને = બને તો, ઋતુકે = મોસમનો, કો = કોણ, કરનાર = રચનાર, બનાવનાર, કુન = કઈ, વસ્ત = પદાર્થ, વસ્તુ, સામગ્રી, કહાંસે = ક્યાંથી, કીયે = કર્યા, બનાવ્યા, ઉપજાવી, આપે તો = પોતે તો, સ્વયં તો, અવિકાર = વિકાર રહિત, નિર્વિકારી.

અનુવાદ

જો એમ કહેશો કે મોસમથી બને છે તો મોસમનો રચનાર કોણ છે ? કઈ સામગ્રી ક્યાંથી ઉપજાવી હશે ? કારણ કે પોતે તો નિર્વિકારી છે.

ભાવાર્થ

જો કોઈ એમ કહે કે નિર્મળ અને શુદ્ધ આકાશમાં વિકારયુક્ત વાદળની જે કંઈ રચના બને છે તે ઋતુગત્ અસરથી પેદા થાય છે. તો પછી પ્રશ્ન એ થાય કે ઋતુઓનો રચનાર બીજો કોઈ હોઈ શકે. અચરતબા કહે છે કે નિજ (આદિ) સર્જનહાર તો વિકાર રહિત અર્થાત્ નિર્વિકારી છે, તો પછી આ બધી વિકારી રચના માટે જોઈતો મસાલો (સામગ્રી) ક્યાંથી ઉપજાવીને કે ક્યાંથી લાવીને તેમજ કેવી રીતે કર્યું હશે ?

લોકિકમં ઈદ્રાદિક, વરસાવન ઘન સુર;
સુર સહિત ઈદ્રનકે, કરનહાર કોઈ દૂર. ૮૦

શબ્દાર્થ

લોકિકર્મ = વ્યાવહારિક રીતે, દુનિયાદારી મુજબ, લોકાચારમાં, **ઈંદ્રાદિક** = ઈંદ્ર આદિ, **વરસાવન** = વરસાવે છે, **ઘન** = વરસાદ, **સુર** = દેવ, **સુર સહિત** = દેવો સાથે, **ઈંદ્રનકે** = ઈંદ્રને, **કરનહાર** = ઉત્પન્ન કરનાર, રચનાર, **કોઈ** = કોઈ, **દૂર** = જુદા, ભિન્ન, ન્યારા, અલગ, વેગળા, આથે.

અનુવાદ

લોકાચારમાં તો દેવતાઓના ઉપરી ઈંદ્રદેવ વરસાદ વરસાવે છે. તે દેવો સહિત ઈંદ્રના રચનાર કોઈ વેગળા (ભિન્ન) રહેલા છે.

ભાવાર્થ

લોકાચાર પ્રમાણે (સામાન્ય રીતે) કહેવાય છે કે વિશ્વમાં વરસાદ વરસાવનાર દેવોના ઉપરી ઈંદ્ર છે અને તેવું પ્રસિદ્ધ પણ પામ્યું છે. અચરતબા કહે છે કે દેવો સહિત ઈંદ્રના રચનાર કોઈ મહાન સમર્થ સર્જનહાર સમગ્ર રચનાથી દૂર (અલગ જ) રહેલા છે. અર્થાત્ બ્રહ્મભૂમિકામાં અદ્ભુત રચના રચીને કરુણેશ સર્જનહાર પોતે તો પોતાની રચનાથી ભિન્ન જ રહ્યા છે.

જ્યૌ કરખી કણ નાજકે, દેઈ મશાગત હાથ;

પણ નહિ કરતલ બીજકે, વૃથા કહન કણનાથ. ૮૧

શબ્દાર્થ

જ્યૌ = જેમ, **કરખી** = ખેડૂત, કૃષિકાર, **કણ** = દાણો, **નાજકે** = અનાજનો, **દેઈ** = આપી, **મશાગત** = મજૂરી, **હાથ** = હાથ, **પણ** = પરંતુ, **નહિ** = નહિ, **કરતલ** = કરનાર, કરવાવાળો, **બીજકે** = બીજકનો, **વૃથા** = મિથ્યા, નિરર્થક, **કહન** = કહેવાયા, **કણનાથ** = અન્નદાતા.

અનુવાદ

જેમ ખેડૂત અનાજના કણને હાથથી મજૂરી દઈને પકવે છે, પરંતુ બીજકનો કરવાવાળો નથી. તેમ છતાં મિથ્યા અન્નદાતા કહેવાય છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા સર્જનહારના પદની સર્વોપરિતા સિદ્ધ કરવા માટે બીજું એક દષ્ટાંત આપે છે. જેમ ખેડૂત મજૂરી કરીને ખેતરમાં અનાજના કણને પકવે છે. એટલે કે ખેડૂત તો માત્ર બીજકને પોતાના હાથથી ખેતરમાં બોવે (વાવે, રોપે) છે અને મબલક અનાજ પકવે છે. પરંતુ મૂળ બીજકનો કરવાવાળો ખેડૂત નથી. તેમ છતાં લૌકિક વ્યવહારમાં ખેડૂતને અન્નદાતા કહેવામાં આવે છે, તે મિથ્યા છે. કારણ કે બીજકનો બનાવનાર ખેડૂત નથી.

ત્યૌ બીજગવત્ બાદલ, તડીત નાદ અપ સેત;
કરખી કાજવત્ ઈન્દ્રકુ, દીયે હાથ ઘન ખેત. ૮૨

શબ્દાર્થ

ત્યૌ = તેમ, બીજગવત્ = બીજક રૂપે, બીજકની જેમ, બાદલ = વાદળ, તડીત = વીજળી, નાદ = ગર્જના, અપ = પાણી, સેત = સહિત, કરખી = ખેડૂત, કાજવત્ = કાર્યની જેમ, ઈન્દ્રકુ = ઈન્દ્રને, દીયે = આપ્યું, હાથ = હાથ, ઘન = વરસાદ, ખેત = ખેતર, ખેતી.

અનુવાદ

તેમ બીજકની જેમ વાદળ છે જેમાં વીજળી, ગર્જના સહિત પાણી છે અને ખેડૂતના (હાથે ખેતીના) કાર્યની જેમ ઈન્દ્રના હાથે ખેતીરૂપ વરસાદ વરસાવવાનું કાર્ય આપ્યું છે.

ભાવાર્થ

તેમ બીજકની જેમ આકાશમાં થતાં વાદળો છે કે જેમાં વીજળી, ગર્જના સહિત વરસાદી પાણી સમાયેલાં છે. જેમ ખેડૂત પોતાના કાર્યરૂપે હાથથી મજૂરી કરીને ખેતીકામ કરી કણમાંથી મબલક અનાજ પકવે છે, તેવી જ રીતે ઈન્દ્ર પણ ખેતીરૂપ પોતાના હાથથી (ઈચ્છાથી) વાદળમાંથી વીજળી અને ગર્જના સહિત વરસાદ વરસાવવાનું કાર્ય કરે છે.

કરન કરામત આભ્રકી, તબત્યે રહી અબાજ;
એહી નવમો અચરત મમ, જીને સજા એહી સાજ. ૮૩

શબ્દાર્થ

કરન = કરવાની, કારણરૂપે, કરામત = કસબ, કળા, ખૂબી, ચમત્કાર, આભ્રકી = વાદળની, તબત્યે = તેથી, રહી = રહી, અબાજ = અવર્ણનીય, અબોલ, એહી = આ, નવમો = નવમો, અચરત = આશ્ચર્ય, મમ = મને, જીને = જેઓએ, સજા = સજ્યો, રચ્યો, આદર્યો, એહી = આ પ્રમાણેનો, આવો, સાજ = રચના, ઉત્પત્તિ, કામકાજ, સાધનસામગ્રી.

અનુવાદ

વાદળોની કરામત કરવાનો જેણે આ સાજ સજ્યો છે, તે મારું નવમું આશ્ચર્ય છે તેથી જ તો અવર્ણનીય રહ્યું છે.

ભાવાર્થ

આકાશમાં રહેલાં વાદળો, વીજળી, ગર્જના અને વરસાદી પાણી સમાયેલાં છે, તેવાં કળાયુક્ત વાદળોની રચના જેના દ્વારા રચાઈ છે તે અચરતબાને નવમું આશ્ચર્ય લાગે છે. તેથી જ આવી ગર્ભિત અને કળી ન શકાય તેવી અકળ રચનાના રચનાર વિશ્વમાં અવર્ણનીય રહી ગયા હોઈ તેઓને કોઈ જાણતું નથી.

નવ અચરત નરણાઈયે, એક એકત્યે અકલિત;
સુરત છવે જો છેકમેં, તો ચકિત હોય ચલિત. ૮૪

શબ્દાર્થ

નવ અચરત = નવ આશ્ચર્ય, નરણાઈયે = નિર્ણય કરો, એક એકત્યે = એક એકથી, અકલિત = અકળીત, કળી ન શકાય તેવા, સુરત = સુરતા, છવે = છવાશે, પહોંચે, જો = જો, છેકમેં = છેક સુધી, મૂળ સુધી, તો = તો, ચકિત હોય = આશ્ચર્યચકિત થાય, અચંબો પામે, વિસ્મય થાય, ચલિત = ચલાયમાન, કંપન આવે.

અનુવાદ

નવ આશ્ચર્યોનો નિર્ણય કરો તો એક એકથી અકળિત જણાશે અને જો સુરતા છેક સુધી છવાશે તો આશ્ચર્યચકિત થઈને મન કંપન પામશે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે તેમના દ્વારા અત્યાર સુધીમાં દર્શાવેલા નવ આશ્ચર્યોનો કોઈ વ્યક્તિ તટસ્થ અને પક્ષાપક્ષથી રહિત નિર્ણય કરશે તો તેને એક એકથી ચઢિયાતા અને કળી ન શકાય તેવા અકળિત જણાશે. વળી, જો કોઈ અભ્યાસુ પોતાના જ્ઞાનચક્ષુ દ્વારા ઊંડો વિચાર કરીને મૂલવણી કરશે તો તેને નિશ્ચિતપણે વિસ્મયતા (આશ્ચર્યતા) થશે અને ચિત્તમાં કંપન આવશે. એટલું જ નહિ, પરંતુ મનમાં કર્તાપદની સુનિશ્ચિતતા પણ દૃઢ થશે.

(આશ્ચર્ય- ૧૦)

અબકે કહુ ખટ ચતુરમો, અચરત અવિરલ વાણ;
જડ તન ઓરું નિજ જીવનકી, જનમે ઉભે અજાણ. ૮૫

શબ્દાર્થ

અબકે = હવે પછી, કહુ = કહું છું, ખટ ચતુરમો = દશમો, અચરત = આશ્ચર્ય, અવિરલ = વિરલ નથી તેવું, સુર્લભ, વાણ = વાણી, જડ તન = નાશવંત શરીર, અચેત દેહ, ઓરું = અને, નિજ = મૂળ, આદિ, જીવનકી = જીવંતની, શાશ્વતની, જનમે = જેમાં, ઉભે = બન્ને, અજાણ = માહિતી ન હોવાપણું, અજ્ઞાન, અજાણ્યું, જાણનો અભાવ.

અનુવાદ

હવે દશમું આશ્ચર્ય કહું છું, જેની વાણી સુર્લભ છે. જેમાં નાશવંત દેહ અને મૂળ જીવ (ચૈતનઅંશ) બન્ને (એકબીજાથી) અજાણ (અજ્ઞાન) છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા હવે પછી દશમું આશ્ચર્ય જણાવે છે. જેની સમજ આપતી વાણી દુર્લભ નથી, પરંતુ સુલભ છે. જેમાં વિવિધ નાશવંત તત્ત્વોના બંધારણથી બનેલું જડ શરીર અને જીવંતપણાના કારણરૂપ રહેલો નિજયૈતન- અંશ છે. આ નાશવંત અને શાશ્વત એમ બંને પદો સાચી માહિતીના અભાવે એકબીજાથી અજ્ઞાત છે.

સોહી અજાણ જનાવહુ, સૂનો સકલ બ્રહ્મવેત્ત;
અદ્વૈત કહેણ્યકી કહી રહે, કતા સેતી હોય હેત. ૮૬

શબ્દાર્થ

સોહી = તે, અજાણ = અજ્ઞાન, જાણનો અભાવ, જનાવહુ = જણાવું છું, સૂનો = સાંભળો, શ્રવણ કરો, સકલ = તમામ, બધા, બ્રહ્મવેત્ત = બ્રહ્મવેત્તા પુરુષ, અદ્વૈત = દ્વેત નથી તેવા, કહેણ્યકી = કહેવાની, કહેવાપણાની, કહી રહે = કહેતા રહો, કતા = સર્જનહાર, સેતી = પ્રત્યે, હોય = હોય, થાય, હેત = પ્રેમ, સ્નેહ.

અનુવાદ

હે બ્રહ્મવેત્તા પુરુષો ! તે અજ્ઞાનને જણાવું છું, તે સૌ સાંભળો. અદ્વૈત કહેવાપણાનું જે કહી રહ્યા છો જેથી કર્તા પ્રત્યે હેત થશે.

ભાવાર્થ

અચરતબા બ્રહ્મવેત્તા પુરુષોને ઉદ્દેશીને ખુલાસો કરે છે કે નાશવંત તત્ત્વોના બંધારણથી બનેલા જડ દેહ અને દેહને ચેતનવંત રાખનારો ચૈતનઅંશ એ બંનેની સત્ય સમજના અભાવે તેઓને અજ્ઞાન વ્યાપેલું છે. અંશ કરોડો જન્મથી દેહના સહેવાસને કારણે દેહમય બની ગયો છે. આવી અજ્ઞાનતાને લીધે અંશ પોતે જેનો સજાતિ છે, તેવા કર્તાને ઓળખતો નથી. બ્રહ્મવેત્તા પુરુષો અદ્વૈત બ્રહ્મની સર્વોપરિતા અંગે ભલે જે કાંઈ કહી રહ્યા હોય, પરંતુ સાચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં જ તેમને બ્રહ્મ જેનો પ્રકાશ છે એવા કર્તા

પ્રત્યે હૃદયમાં સ્નેહ પેદા થશે અને અજ્ઞાનતા દૂર થતાં જ તેઓને નાશવંત તથા શાશ્વતનો ભેદ માલૂમ પડશે.

પણ સાચી જો ઉર ધરો, આપુ રખી દૂરાય;
દંભી બોલન જો તજો, કર્તા છેક સરાય. ૮૭

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ, સાચી = સત્ય વાત, જો = જો, ઉરધરો = હૃદયમાં ધારણ કરો, આપુ = સ્વાભિમાન, રખી = રાખીને, દૂરાય = દૂર, છેડું, અલગ, ભિન્ન, દંભી = દંભ ભરેલું, કપટી, પ્રપંચી, બોલન = બોલવાનું, જો = જો, તજો = ત્યજી દો, કર્તા = સર્જનહાર, છેક = અંતિમ, છેવટના, સરાય = વખાણાય, ઓળખાય, અનુભવાય.

અનુવાદ

પરંતુ સ્વાભિમાનને દૂર રાખી સાચું જો હૃદયમાં ધારણ કરો અને કપટયુક્ત બોલવાનું જો ત્યજો તો જ છેવટે રહેલા કર્તા ઓળખાય.

ભાવાર્થ

તદ્ઉપરાંત અચરતબા કહે છે કે બ્રહ્મવેત્તા પુરુષો જે રીતે સ્વાભિમાન ધારણ કરીને રહ્યા છે તે સ્વાભિમાનને પોતાનાથી દૂર રાખીને તેમજ કપટયુક્ત વાણી બોલવાનું ત્યજી દઈ ઉભયપદનું સાચું જ્ઞાન હૃદયમાં ધારણ કરે તો જ તેઓ સમજના અંતે આદિકર્તાને ઓળખી શકશે.

સો કર્તા કરુણામયે, તીનકે હો તુમ અંશ;
અદ્વૈત જો ઉરમેં ધરો, નિજપતિ શું નિરવંશ. ૮૮

શબ્દાર્થ

સો = તે, કર્તા = સર્જનહાર, કરુણામયે = કરુણાઓના દેનારા, તીનકે = તેમના, હો = છો, તુમ = તમે, અંશ = ચૈતનઅંશ, સજાતિ અંશ, અદ્વૈત = અદ્વૈત પદને, જો = જો, ઉરમેં ધરો = હૃદયમાં ધારણ કરો, નિજપતિ = મૂળ સર્જનહાર, આદિ માલિક, શું = શું, નિરવંશ = વંશ અટકી પડ્યા હોય તેવા, વંશનો અંત, નિર્વંશ.

અનુવાદ

તે કર્તા કરુણાઓના દાતા (દેનારા) છે. તેમના જ તમે અંશ છો. જો અદ્વૈતને જ હૃદયમાં ધારણ કરો તો શું નિજપતિ નિર્વંશ છે ?

ભાવાર્થ

તે સર્જનહારે પોતાના બ્રહ્મપ્રકાશમાં સઘળી રચના રચીને નિયમન માટે દેવતાઓને એક એક કરુણા બક્ષીશ કરીને પોતે કરુણેશ તરીકે પોતાના કૈવલધામમાં બિરાજમાન રહે છે. બ્રહ્મવેત્તા પુરુષોમાં પણ કરુણાઓના દાતા એવા કરુણેશ કર્તાની આંતરવૃત્તિથી ઉપજેલ ચૈતન્યઅંશ છે. જો બ્રહ્મવેત્તાપુરુષો માત્ર કતૃત્વ શક્તિ વગરના અદ્વૈત બ્રહ્મને જ હૃદયમાં ધારણ કરીને રહે તો પ્રશ્ન થાય છે કે શું નિજપતિ નિર્વંશ છે ?

વંશ નહિ કહો તો સૂણો, તુમહો કુનકી વંશ;
બિનહી વંશ તો વેશકી, કેસે ધરો આકંશ. ૮૯

શબ્દાર્થ

વંશ = કુળ, જાતિ, નહિ = નહિ, કહો તો = કહો તો, સૂણો = સાંભળો, તુમહો = તમે પણ, કુનકી = કોના, વંશ = કુળ, જાતિ, બિનહી = વિના, સિવાય, વંશ = કુળ, તો = તો, વેશકી = સ્વરૂપની, દેહની, કેસે = કેવી રીતે, કેમ કરીને, શા માટે, ધરો = ધારણ કરો, આકંશ = અભિલાષા, કામના, અહંતા.

અનુવાદ

વંશ નથી તેવું કહો તો સાંભળો કે તમે કોના વંશજ છો ? વંશ વગર તો કેમ કરીને સ્વરૂપની આકાંક્ષા ધારણ કરો છો ?

ભાવાર્થ

કર્તાની સજાતિના અંશો નથી, તેવું જો બ્રહ્મવેત્તા પુરુષ કહેતા હોય તો અચરતબા પૂછે છે કે તેઓ કોની વંશના છે ? જો કુળ સિવાય પોતે પ્રાપ્ત કરેલા સ્વરૂપની શા માટે અહં બ્રહ્માસ્મિની આકાંક્ષા (અહંતા) ધારણ

કરીને બ્રહ્મવેત્તાપુરુષો રહેતા હશે? કારણ કે બ્રહ્મ તો કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું નપુંસક છે. જેથી કોઈ ઉત્પત્તિ કરી શકે તેમ નથી. વળી, અંશ તો ચૈતન્ય છે જે બ્રહ્મની સજ્જાતિનો ન હોઈ શકે.

**કર્તા કરે સો ના બને, ઓરું નહિ તીનકી જાણ;
કરણી કરન કછુ ના પરે, તબ તે બકો બકાણ. ૯૦**

શબ્દાર્થ

કર્તા = સર્જનહાર, **કરે** = રચે, બનાવે, **સો** = તે, **ના બને** = બને નહિ, **ઓરું** = અને, વળી, **નહિ** = નથી, **તીનકી** = તેમની, તેની, **જાણ** = માહિતી, સમજ, જ્ઞાન, **કરણી** = કાર્ય, **કરન** = કરવાનું, **કછુ** = કાંઈ, **ના** = નહિ, **પરે** = પડે, **તબ તે** = તેથી, તેટલા માટે, **બકો** = મિથ્યા બોલવું, એલફેલ ઉગ્યારવું, નકામો લવારો કરવો, **બકાણ** = બોલ, વાણી.

અનુવાદ

સર્જનહાર કરે તેવું બની ના શકે અને તેમની જાણ પણ નથી. તેમ છતાં (રહેણી) કરણી કાંઈ કરવી (પાળવી) ન પડે તેથી લવારો કરતી (મિથ્યા) વાણી બોલો છો.

ભાવાર્થ

સર્જનહાર દ્વારા હિરણ્યગર્ભિત રીતે રચવામાં આવેલી અવ્યક્ત અને વ્યક્ત રચના બ્રહ્મવેત્તાપુરુષો રચી (બનાવી) શકે તેમ નથી. વળી, બ્રહ્મપદથી પરે રહેલા સર્જનહારની તેમને જાણ પણ નથી, તેથી તો ‘અહં બ્રહ્માસ્મિ’ કહીને પોતાને કોઈ પણ પ્રકારની કરણી કરવી ન પડે તેટલા માટે જ તેઓ મિથ્યા વાણી બોલે છે.

**જબ દેખો નિજ ન્યાયકુ, કહી સૂનવાયેહુ સોય;
અબકે અચરત અનુભવે, એક લગે કે દોય. ૯૧**

શબ્દાર્થ

જબ = જેથી, જ્યારે, દેખો = જુઓ, નિહાળો, નિજ = મૂળ, આદિ, ન્યાયકુ = ન્યાયને, કહી = કહીને, સૂનવાયેહુ = સંભળાવેલું, સોય = તે, તેને, અબકે = હવેના, અચરત = આશ્ચર્ય, અનુભવે = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી, એક = એક, લગે = જણાય, લાગે, કે = કે, દોય = બે, બંને.

અનુવાદ

જે કહી સંભળાવ્યું છે તેને જ્યારે નિજ ન્યાયથી નિહાળશો તો એક પદ છે કે બે તેના આશ્ચર્યનો અનુભવ થશે.

ભાવાર્થ

અગાઉ અચરતબાએ બ્રહ્મવેત્તાપુરુષોને જે જે કહી સંભળાવ્યું છે તેને જો તેઓ નિજ ન્યાયથી નિહાળીને જોશે તો જ તેમને એકલું બ્રહ્મપદ સર્વોપરી નથી, પરંતુ બ્રહ્મથી પરે રહેલું બીજું પણ અંતિમપદ છે. તેવા આશ્ચર્યનો ચોક્કસ અનુભવ થશે. વળી, નાશવંત દેહ અને શાશ્વત અંશ એમ બંને પદોનો ખ્યાલ આવશે. તેમ જ પોતાનામાં રહેલા ચૈતન્યઅંશ એ કર્તાના વંશનો છે તેવું જ્ઞાન થશે.

(આશ્ચર્ય- ૧૧)

જીવ અંશ કરતારકે, ઘટ ઘટ પરત્વે ભિન્ન;
પણ કરતા ચીને નહિ, ઉતર્ધત રહે આધિન. ૯૨

શબ્દાર્થ

જીવ અંશ = શાશ્વત અંશ, કરતારકે = કર્તાનો, સર્જનહારનો, ઘટ ઘટ = પ્રત્યેક ઘાટોમાં, ઘટે ઘટમાં, પરત્વે = પ્રત્યે, તરફે, ભિન્ન = જુદો, અલગ, પણ = પરંતુ, કરતા = કર્તા, સર્જનહાર, ચીને = ઓળખે, જાણે, નહિ = નહિ, ઉતર્ધત = મૃત્યુલોક અને દેવલોક, રહે = રહે છે, આધિન = વશ, તાબે, વિવશ.

અનુવાદ

કર્તાનો શાશ્વત અંશ ઘટે ઘટ પ્રત્યે અલગ છે, પરંતુ કર્તાને ઓળખ્યા નહિ, જેથી અહીં (મૃત્યુલોક) અને ત્યાંના (દેવલોકના) તાબે થઈને રહે છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહાર કેવલકર્તાએ સામાન્ય, વિશેષ અને પરમવિશેષ એમ ત્રણ પ્રકારના ચૈતન્યઅંશ ઉત્પન્ન કર્યા છે. જે સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ, મહાકારણ તથા પરમકારણ દેહના પ્રત્યેક ઘાટોમાં જુદા જુદા પોખેલા છે, તેમ છતાં બ્રહ્મથી પરે રહેલા કેવલકર્તાને કોઈએ પણ ઓળખ્યા નહિ. પરિણામે બધા સામાન્ય અંશો અંતરિક્ષના ચૌદ દૈવી લોકમાં બિરાજમાન વિશેષ તેમજ પરમવિશેષ અંશોની કરુણામય વિભૂતિથી અંજાઈને તેમને વશ (તાબે) થઈ રહેલા છે. આથી જન્મ-મરણનું અસાધ્ય દુઃખ ભોગવે છે.

કો ઘરસે આયે હમ, પુનિ જે ઘરહી જાન;
અબ કોહે તનમે મમ, યો ગત સકલ અયાન. ૯૩

શબ્દાર્થ

કો = કયા, ઘરસે = ધામમાંથી, આયે = આવ્યા, હમ = અમે, હું, પુનિ = વળી, જે = જે, ઘરહી = ધામમાં, જાન = જવાના, અબ = હવે, કોહે = કયા, કેવા, કેમ, તનમે = દેહમાં, મમ = મારો, હું, યો = એ, ગત્ય = ગતિ, સમજ, જ્ઞાન, સકલ = તમામ, અયાન = અજાણ, સ્પષ્ટ, જાહેર, પ્રત્યક્ષ.

અનુવાદ

હું કયા ધામમાંથી આવ્યો અને અત્યારે હું આ તનમાં કેમ છું? વળી જે ધામમાં જવાનો છે એ જ્ઞાનથી પણ દરેક અજાણ છે.

ભાવાર્થ

કર્તાના નિયમાનુસાર કર્મબંધનને આધિન થઈ પ્રત્યેક અંશે જન્મ-મરણ ભોગવવું પડે છે. સૌ પ્રથમ કયા ધામમાંથી આવ્યો? અને મહાપ્રલયકાળે જે

ધામમાં તે જવાનો છે ? તેની પણ અંશને ખબર નથી. અત્યારે આ દેહમાં કેમ છું? તેનું કારણ અને હવે દેહ ત્યજીને ક્યા દેહમાં જશે ? તે જ્ઞાનથી પણ તે અસ્પષ્ટ અને અજાણ છે. આવી ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળની પરિસ્થિતિથી દરેક અંશ વાકેફ નથી.

કર્તા ક્યૌ જાણી શકે, પણ ન લહે નિજ આપ;
આપ લહે બિનું ઓરનકે, વૃથા કરે વિલાપ. ૯૪

શબ્દાર્થ

કર્તા = સર્જનહાર, ક્યૌ = કેવી રીતે, જાણી શકે = ઓળખી શકે, પિછાણી શકે, પણ = પરંતુ, ન = નહિ, લહે = જાણે, નિજ આપ = પોતાનું સ્વ ચૈતન સ્વરૂપ, આપ = પોતાનું સ્વરૂપ, લહે બિનું = જાણ્યા વિના, ઓરનકે = બીજાના, વૃથા = મિથ્યા, કરે = કરે છે, વિલાપ = આર્કંદ, રુદન, કાલાવાલા, પ્રાર્થના, આજીજી.

અનુવાદ

પરંતુ પોતાના નિજ ચૈતન સ્વરૂપને જાણે નહિ તો કેમ કરીને કર્તાને જાણી શકે ? પોતાને જાણ્યા વિના બીજાનું મિથ્યા આર્કંદ કરે છે.

ભાવાર્થ

કોઈ પણ દેહધારી જો પોતાના ચૈતનઅંશસ્વરૂપને જાણે નહિ તો અંશ જેની સજાતિનો છે એવા કૈવલકર્તાને કેમ કરીને જાણી શકે ? જીવદશા ભોગવતા જીવો પોતાના સ્વ-ચૈતનઅંશ સ્વરૂપને અને નાશવંત દેહના ભેદને સમજતા નથી. તેના કારણે અન્ય નાશવંત કરુણામય દેહધારીઓની વિભૂતિથી અંજાઈને તેમના શરણે જઈ મિથ્યા આર્કંદ કરે છે. અર્થાત્ પોતાના અંશ સ્વરૂપને જાણ્યા સિવાય જ બીજા દેહધારીઓની ઉપાસના કરીને મિથ્યા વિલાપ કરે છે.

આપનપુ જાણે નહિ, તો પર કે હી અયાન;
જો જો જપે સો રૂપકુ, રૂપેશ્વર નહિ જાન. ૯૫

શબ્દાર્થ

આપનપુ = પોતાનું ચૈતનઅંશ સ્વરૂપ, જાણે નહિ = ઓળખે નહિ, પહેચાને નહિ, તો = તો પછી, પર = ભિન્ન રહેલા, કે હી = થી પણ, અયાન = અજાણ, સ્પષ્ટ, જાહેર, પ્રત્યક્ષ, જો જો = જે જે, જપે = જાપ જપે, રટણ કરે, સો = તે, રૂપકુ = સ્વરૂપવાળાને, રૂપધારીને, રૂપેશ્વર = રૂપના રચનાર, પરમેશ્વર, નહિ = નહિ, જાન = જાણ, ઓળખ, જ્ઞાન, ખબર.

અનુવાદ

આપનપુને જાણે નહિ તો તેના ઉપર રહેલાથી પણ અજાણ છે. જે જે જપે છે તે રૂપને જપે છે, પરંતુ રૂપેશ્વરની જાણ નથી.

ભાવાર્થ

દેહની ચેતનતાના કારણ રૂપે રહેલા ચૈતનઅંશ સ્વરૂપને જાણવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી અંશ જેની સજાતિનો છે, તેવા બ્રહ્મથી પર રહેલા અંશીના પણ તેઓ અજાણ જ રહે છે. કર્તાને જાણ્યા વિના સ્થૂળ દેહધારીઓ નામ, રૂપ અને ગુણધારી વિવિધ ઐશ્વર્યવાન સ્વરૂપોના જ જાપ જપે છે. કારણ કે કરુણામય એવા રૂપધારી અવતારાદિક દેહધારીઓને જેમણે ઉત્પન્ન કર્યા છે, તેવા કરુણેશ કેવલકર્તાની તેમને જાણ નથી.

જો જો જપે સો કુન હે, ઈષ્ટદેવ જેહી જન;
નામ રૂપ તીનકી લહે, નામી પરે ના ચીન. ૯૬

શબ્દાર્થ

જો જો = જે જે, જેને જેને, જપે = જપ કરે, રટણ કરે, સો = તે, કુન હે = કોણ છે, ઈષ્ટદેવ = મોટા દેવ, કુળદેવ, આસ્થાવાન દેવ, જેહી = જે, જેમણે, જન = જેના, નામ = નામ, સંજ્ઞા, રૂપ = સ્વરૂપ, આકાર, તીનકી = તેમની, લહે = જાણે, નામી = નામના રચનાર, સ્વરૂપના કર્તા, પરે = પડે, ના = નહિ, ચીન = ઓળખ, જાણ, માહિતી.

અનુવાદ

જેના જેના જાપ જપાય છે તે કોણ છે? તેમના નામ રૂપ ને જાણીને જે જેના ઈષ્ટદેવ, તેનું રટણ કરે છે, પરંતુ નામીની જાણ પડે નહિ.

ભાવાર્થ

જેના જેના જાપ જપવામાં આવે છે તે કોણ હશે? તેવો પ્રશ્ન થાય તે સ્વાભાવિક છે, પરંતુ દરેક જીવો જે જેના ઈષ્ટદેવ છે તેમનાં નામ અને રૂપને જ માત્ર જાણીને (તેઓ) તેમનું રટણ કરે છે. જેથી કહી શકાય કે દરેક જીવ નામ, રૂપ અને ગુણોવાળા પદોમાં જ અટક્યા છે. તેમ છતાં જે જે સ્વરૂપોએ નામ ધારણ કર્યું છે તેવા સ્વરૂપોને ઉત્પન્ન કરનાર નામીને તેઓ જાણતા નથી.

નામ રૂપ ત્રીનકી પણ, ગતિ ન જાનત કોય;
રોમ રોમ ઘટ અંદર, હોણી હોય સો હોય. ૯૭

શબ્દાર્થ

નામ = સંજ્ઞા, રૂપ = આકાર, સ્વરૂપ, ત્રીનકી = તેમની, તેની, પણ = પરંતુ, ગતિ = દશા, અવસ્થા, અંત, છોડો, ન = નહિ, જાનત = જાણતા, કોય = કોઈ, રોમ રોમ = રોમે રોમ, ઘટ = શરીર, પિંડ, દેહ, અંદર = મા, માંહે, હોણી = જે થવાનું, હોય = હોય, સો = તે જ, હોય = થાય.

અનુવાદ

જે નામ અને રૂપવાળા છે તેમની ગતિને પણ કોઈ જાણતા નથી. વળી, પિંડની અંદર રોમે રોમમાં જે થવાનું હોય તે જ થાય છે.

ભાવાર્થ

વિશ્વમાં જેણે જેણે નામ ધારણ કર્યા છે અને જે જે સ્થૂલ સ્વરૂપોવાળા છે તેમના અંતને પણ કોઈ વ્યક્તિ જાણતા નથી. વળી, પ્રત્યેક સ્થૂલદેહની અંદર રોમેરોમ અને રગેરગમાં જે રીતે મૂળભૂત પાંચ તત્ત્વો પૈકીના કોઈ પણ તત્ત્વના વધારા-ઘટાડાથી જે અસર થવાની હોય તે થતી જ હોય છે.

ઓર આરબલકી નવ લહે, તન ત્યાગનકે અંત;
જબ તબ આયે અચાનક, બ્રહ્મા કીટ પ્રજંત. ૯૮

શબ્દાર્થ

ઓરુ = અને, વળી, આરબલકી = આયુષ્ય કે ઉંમરના બળને, નવ = નહિ, લહે = જાણે, તન = શરીર, ત્યાગનકે = ત્યજવાનો, છોડવાનો, અંત = છેલ્લી ઘડી, છેડો, અવધિ, નાશ, જબ = જ્યારે, તબ = ત્યારે, આયે = આવે, અચાનક = ઓચિંત્યાનું, એકાએક, આકસ્મિક, બ્રહ્મા = બ્રહ્મા, કીટ = કીટાણું, પ્રજંત = પર્યંત, સુધી, લગી.

અનુવાદ

વળી, આયુ કે ઉંમરના બળને જાણે નહિ કે શરીરને ત્યાગવાની અવધિ ક્યારે છે ? બ્રહ્માથી તે કીટાણું પર્યંત જ્યારે ત્યારે પણ આકસ્મિક રીતે (મૃત્યુ-અંત) આવવાનું જ છે.

ભાવાર્થ

વળી, આયુ કે ઉંમરના બળને કોઈ જણાતું નથી કે ચૈતનઅંશ દ્વારા નાશવંત શરીરને ત્યાગવાની અવધિ ક્યારે આવશે ? વિશ્વમાં મોટા ગણાતા બ્રહ્માથી લઈને નાનામાં નાનાં કીટાણું સહિત પ્રત્યેક દેહનું જ્યારે ત્યારે પણ અચાનક મૃત્યુ થવાનું જ છે.

વૈદ ધનવંતરી મર ગયે, જે થા રગ રગ જાણ;
આપ જીવનકી નવ લહી, તનકે એહી અજાણ. ૯૯

શબ્દાર્થ

વૈદ = નાડી ચિકિત્સક, ધનવંતરી = ધનવંતરી, મર ગયે = નાશ પામ્યા, મૃત્યુને વર્યા, જે થા = જેઓ હતા, રગ રગ = રગેરગના, જાણ = જાણકાર, આપ = પોતાના, જીવનકી = આયુની, જિંદગીની, નવ લહી = જાણી શક્યા નહિ, તનકે = શરીરના, પિંડના, એહી = તેઓ પણ, અજાણ = અજ્ઞાન, જાણનો અભાવ.

અનુવાદ

જેઓને રગેરગની જાણ હતી છતાં ધનવંતરી વૈદ્ય મૃત્યુ પામ્યા. તેઓ પોતાના શરીરથી અજાણ હતા તેથી જિંદગીના અંતને જાણી શક્યા નહિ.

ભાવાર્થ

વિષ્ણુના ચોવીસ અવતાર પૈકીના ધનવંતરી-વૈદ્ય કે જેઓને રગેરગની જાણ હતી, છતાં તેઓ મૃત્યુને વર્યા. એમ કહેવાય છે કે કોઈપણ દર્દી એમના શરણમાં જતો હતો તે સારો થઈને જ પાછો વળતો હતો. તેમ છતાં પોતાના શરીરની માહિતીથી તેઓ પણ અજાણ હતા. તેથી પોતાની જિંદગીના અંતને જાણી શક્યા નહિ.

જોત સરોદે જો લહે, સાચી જૂઠ સમોય;
મહાદ પુરુષ કહેલી કહે, જીવ ન જાનત કોય. ૧૦૦

શબ્દાર્થ

જોત = જ્યોતિષ વિદ્યા, સરોદે = સરોદાનું જ્ઞાન, શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિ પરથી તેના પરિણામ દર્શાવતું જ્ઞાન, જો = જો, જે, લહે = જાણે, સાચી = સત્ય, ખરું, જૂઠ = અસત્ય, જૂઠાણું, સમોય = સહિત, સુમેળ કરી, મિશ્રણ કરી, મેળવણી કરી, મહાદ પુરુષ = જ્ઞાની પુરુષ, મોટા પુરુષે, કહેલી = વદેલી, કહે = કહે, જીવ = જીવ, ન = નહિ, જાનત = જાણતા, કોય = કોઈ.

અનુવાદ

જ્યોતિષ વિદ્યા અને સરોદા જ્ઞાન જો જાણે તો ખરાખોટાનું મિશ્રણ કરીને જ્ઞાની પુરુષોએ કહેલી (વાત) કહે છે. કારણ કે જીવો કોઈ જાણતા નથી.

ભાવાર્થ

તારા, નક્ષત્ર અને ગ્રહો વિગેરેની ગતિ, અંતર, મહત્ત્વ અને ફેરફાર સંબંધી ફળાદેશ દર્શાવતા જ્યોતિષ શાસ્ત્રને અને પ્રાણાયામની ગતિ તથા તેમાં વર્તમાન પાંચ મહાતત્ત્વોની અસરથી થતા ફળાદેશ દર્શાવતા

સરોદાજ્ઞાનને આધારે ઘણા પુરુષો ભૂતકાળને જાણે છે. તેમ છતાં તેઓ ખરા-ખોટાનું તર્કબદ્ધ રીતે તોલ કરીને ભવિષ્ય અંગે પણ પોતે-પોતાની રીતે દર્શાવતા હોય છે. કારણ કે તેમને ખબર છે કે સંસારમાં સામાન્ય જીવો તો આ બાબતનું કાંઈ પણ જ્ઞાન જાણતા નથી.

**સુરિનર મુનિજન પંડિતા, નરપત આઘ જહાંન;
ગયા પીછે નવ બાહા પડે, એ કોઈ ઘોર ભયાંન. ૧૦૧**

શબ્દાર્થ

સુરિનર = દેવી-દેવતાઓ, **મુનિજન** = મુનિજનો, ઋષિવર, **પંડિતા** = નિષ્ણાત અને બુદ્ધિવાન વિદ્વાનો, **નરપત** = નગરના પતિ, રાજા, **આઘ** = ની આઘ લઈ, સહિત, **જહાંન** = આલમ, જગત, દુનિયા, **ગયા પીછે** = નાશ પામ્યા પછી, મૃત્યુને વર્યા પછી, **નવ** = નહિ, **બાહા પડે** = પાછા વળે, **એ** = આ, તે, **કોઈ** = કોઈ, **ઘોર** = અધમ, અત્યંત, ઘણું, ગંભીર, **ભયાંન** = ભય ઉપજાવનાર સ્થિતિ, વિકરાળ, ભયાનક.

અનુવાદ

દેવી-દેવતાઓ, મુનિજનો, પંડિતો અને નરપતિ સહિત સમસ્ત આલમ (દુનિયા) ગયા પછી પાછા વળે નહિ એ કોઈ અત્યંત વિકરાળ સ્થિતિ છે.

ભાવાર્થ

દેવી-દેવતાઓ, ઋષિમુનિજનો, વિદ્વાનો, નરપતિઓની આઘ લઈ સમસ્ત આલમના ચૈતનઅંશો નાશવંત દેહને ત્યજી છૂટા પડ્યા પછી દેહમાં પાછા વળતા નથી. સચિત કર્મો અને વાસનાઓ સાથે લઈને બધા અંશો બીજા ઘાટમાં પ્રવેશે છે, અથવા તો મુક્તિને વરે છે. કુદરતના ન્યાયે થતી અંશની આ સ્થિતિ સંસારમાં અત્યંત ભય પમાડનારી અને ગુપ્ત છે.

**જે જીનકી કરણી જમ, તેહી તીનકા ફલ પાય;
તીતકી ઈત કોઉ નવ લહે, મોહોઘમ મહાલ સદાય. ૧૦૨**

શબ્દાર્થ

જે = જેવી, જનકી = જેમની, કરણી = કાર્યશૈલી, કર્તૃક, આચરણ, ક્રિયામાણ, જમ = જેમ, તેમ, તેહી = તેના, તે, તીનકા = તેના, ફલ = પરિણામ, બદલો, ફાયદો, પાય = પ્રાપ્ત કરે, મેળવે, ભોગવે, તીતકી = ત્યાંની, ઈત = અહિંયાના, કોઉ = કોઈ, નવ લહે = જાણે નહિ, મોહોધમ = અદબદ, અનિશ્ચિત, મહાલ = સ્વચ્છંદપણે વિચરણ કરે, મહાલે, સદાય = હંમેશ માટે.

અનુવાદ

જેની જેવી કરણી તેમ તેવાં તેના પરિણામ ભોગવે છે, ત્યાંની (કોઈ બાબત) અહીંયાના જગતમાં કોઈ જાણતું નથી. તેથી અદબદપણે સદાય સ્વચ્છંદતાથી વિચરણ કરે છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહારે બનાવેલા કર્મના સિદ્ધાંતને આધારે જે વ્યક્તિ જેવાં કર્મો કરીને આચરણ કરે - પછી ભલેને તે કર્મ સુકૃત હોય કે દુષ્કૃત, પરંતુ તેના પરિણામરૂપે તેમણે જ (અંશને) તેનો બદલો ભોગવવો પડે છે. પુણ્ય કે પાપનાં ફળ ભોગવવામાં કોઈ સહભાગી કે સાથી થતું નથી. વળી, પાપમાંથી પુણ્યની બાદબાકી થતી નથી. આવી ગર્ભિત રહસ્યને મૃત્યુલોકમાં કોઈ જાણતું નથી. મરણ પછી સદ્કર્મોથી મળતાં દૈવી-ધામોના સુખો અને દુષ્કર્મોથી અઘ્નાવીસ નર્કકુંડોની યાતના અંગેની સઘળી માહિતી મૃત્યુલોકના સામાન્ય જીવોને ખબર નથી. અથવા તેની અવગણના કરવાને કારણે જ અદબદ રીતે સદાને માટે કોઈની રોકટોક વગર સ્વચ્છંદતાથી જગતમાં વિચરણ કરે છે અને કર્મો કરીને કર્મબંધનમાં પડે છે.

બ્રહ્મસદન કેલાસહી, વૈકુંઠ ઓરું ગૌલોક;
અવધ પરે તેહી બિનસહી, સો નહિ અમર અલોક. ૧૦૩

શબ્દાર્થ

બ્રહ્મસદન = બ્રહ્માજીનું ધામ, કેલાસહી = શિવજીનું ધામ, વૈકુંઠ = વિષ્ણુનું ધામ,

ઓરું = અને, **ગૌલોક** = વાસુદેવનું ધામ, કૃષ્ણ કૃપાલનું ધામ **અવધ** = અવધીકાળ, અંતકાળ, **પરે** = થાય, પડે, **તેહી** = તે, **બિનસહી** = વિનાશ પામે, નાશકારક, વિલસાય જાય, **સો** = તે બધા, **નહિ** = નથી, **અમર** = અવિનાશી, સનાતન, નિત્ય, **અલોક** = અદ્ભુત, અલૌકિક, અદમ્ય.

અનુવાદ

બ્રહ્મપુરી, કૈલાસપુરી, વૈકુંઠપુરી અને ગૌલોક ધામનો જ્યારે અંતકાળ આવે ત્યારે તે વિનાશ પામે છે. માટે તે બધાં અલૌકિક ધામો સનાતન નથી.

ભાવાર્થ

અંતરિક્ષમાં રહેલાં ચૌદ લોકનાં દેવીધામો પૈકીનાં બ્રહ્મપુરી, કૈલાસપુરી, વૈકુંઠપુરી અને ગૌલોક સહિતના ધામો પણ જ્યારે તેનો અંતકાળ આવે ત્યારે વિનાશ પામે છે. દેવી-ધામોમાં રહેલા પુણ્યશાળી આત્માઓ પુણ્યનો ક્ષય થતાં પાછા મૃત્યુલોકમાં આવે છે અને ધામના અંતકાળે જ્યારે ધામ જ ન રહેતાં તે ધામના ધામીપુરુષ અને ત્યાં રહેલા પુણ્યશાળી જીવો પણ ત્યાં રહી શકતા નથી. માટે તે બધા જ અલૌકિક દેવીધામો પણ નાશવંત હોવાથી અવિનાશી નથી.

યાંહાં લ્યૌ સહુ મૃતલોક હે, આ ભવકી કુણ માત;

આંહાં વહાં સબ એક સરીખા, તો અદકી કુણ બાત. ૧૦૪

શબ્દાર્થ

યાંહાં લ્યૌ = અહીંયા સુધીના, **સહુ** = બધા, **સૌ**, **મૃતલોક હે** = નાશવંત લોક છે, **આ ભવકી** = આ જગતની, આ વિશ્વની, **કુણ** = શી, **માત** = પતન, મહાત, મહાતમ, મહત્તા, વિશાત **આંહાં વહાં** = અહીંયા અને ત્યાં, **સબ** = બધું જ, **એક સરીખા** = એક સરખું, એક સમાન, **તો** = તો પછી, **અદકી** = અધિકતર, વધારે, અદકાઈ, **કુણ** = શી, **વાત** = વાત, વૃત્તાંત.

અનુવાદ

અહીં સુધીના બધા નાશવંત લોક છે તો પછી આ જગતની શી મહત્તા

(વિશાત) ? અહીંયા અને ત્યાં બધું જ એક સમાન હોય તો અદકાઈભર્યા વૃત્તાંતનું શું ?

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે તેમણે અગાઉની ચોપાઈઓમાં વર્ણવ્યા તેવા દૈવીધામો સુધીનાં બધાં જ લોક નાશવંત છે, તો પછી આ જગતનો નાશ થાય તેમાં દૈવી ધામોની મહત્તા શી રહી ? નાશવંત વિશ્વ અને નાશવંત દૈવીધામો એમ બધી જ જગ્યાએ એક સમાનતા હોય તો તેવા દૈવીધામોની જે અદકાઈ (મહત્તા) ભરી વાતો કરવામાં આવે છે તેનો કોઈ જ અર્થ નથી.

જબત્યે આંહાં કે તાંહાં મરો, મુવા પીછે ક્યાંહાં જાય;
તેહી જાવનકી અદબદ, કહો કીનસે સૂની પાય. ૧૦૫

શબ્દાર્થ

જબત્યે = જેથી, આંહાં કે = અહીંયા કે, તાંહાં = ત્યાં, મરો = મરણ પામો, મૃત્યુને વરો, મુવા પીછે = મૃત્યુ બાદ, ક્યાંહાં = ક્યાં, જાય = જવાના, જાવ છો, તેહી = તે, જાવનકી = જવાની, અદબદ = મોંઘમ, અરપષ્ટ, અનિશ્ચિત, કહો = કહો, કીનસે = કોનાથી, કોની પાસેથી, સૂની = સાંભળી, પાય = મેળવશો, પ્રાપ્ત કરશો.

અનુવાદ

જેથી અહીંયાં કે ત્યાં મૃત્યુ પામો, પરંતુ મૃત્યુ પામ્યા પછી ક્યાં જવાના ? તે જવાનું મોંઘમ રહેલું છે તો પછી કોની પાસેથી સાંભળશો તે કહો.

ભાવાર્થ

જેથી અહીંના મૃત્યુલોકમાં રહીને કે અંતરિક્ષના દૈવીલોકમાં જઈને જો મૃત્યુ-પામવાનું જ હોય તો પ્રશ્ન થાય કે મૃત્યુ પામ્યા પછી અંશ ક્યા દેહમાં અને ક્યાં જવાનો ? તેની માહિતી કોઈને પણ નથી - આ બાબત મોંઘમ રહેલી છે. તો પછી આવો ગર્ભિત મર્મ કેવા (ક્યા) સમર્થપુરુષ પાસેથી સાંભળવા મળશે ? એ પણ એક પ્રશ્ન જ છે.

જો કહેશો ત્રિયલોક લ્યૌ, જાંડાં લગ મરતક કાય;
સોહી આગે હમ કહી ગયે, ભ્રમીક ભેદ બતાય. ૧૦૬

શબ્દાર્થ

જો = જો, કહેશો = કહેવામાં આવે કે, ત્રિયલોક = ત્રિભુવન, સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળલોક લ્યૌ = લઈને, સુધી, સહિત, જાંડાં = જ્યાં, ત્યાં, લગ = સુધી, મરતક = નાશવંત, કાય = સ્વરૂપ, દેહ, ધામ, સોહી = જે, તે, આગે = આગળ, હમ = અમે, કહી ગયે = કહી ગયા, બોલી ગયા, ભ્રમીક = ભ્રમણાયુક્ત, ભેદ = મર્મ, રહસ્ય, બતાય = બતાવીને, દર્શાવીને.

અનુવાદ

જો કહેશો કે ત્રણે લોક સહિત ત્યાં સુધીના (બધા જ) દેહ મૃત્યુ પામે છે, જે અમે આગળ તેનો ભ્રમણાયુક્ત ભેદ બતાવીને કહી ગયા છીએ.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે પૃથ્વી, પાતાળ અને અંતરિક્ષ એમ ત્રણેય ભુવનના બધા જ લોક નાશવંત હોઈ, જ્યાં પણ હશે ત્યાં સુધીના બધા જ દેહ પણ મૃત્યુ પામવાના જ છે. એટલે કે સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ કારણ કે મહાકારણ તેમજ પરમકારણ દેહના તમામ ઘાટો પોતપોતાના આરબલ પ્રમાણે મૃત્યુને ભેટવાના છે. પછી ભલે બ્રહ્માંડમાં તે ગમે તે સ્થાને હોય ! આ અંગેનો ભ્રમણાયુક્ત મર્મ આગળ દર્શાવી દીધો છે.

જો બ્રહ્મ અસ્મિ કહે, વેદ અંતકે જ્ઞાન;
તેહી ન લહે અંતકાલકી, કો હમ કીતસે જ્ઞાન. ૧૦૭

શબ્દાર્થ

જો = જો, બ્રહ્મ અસ્મિ = અહં બ્રહ્માસ્મિ, કહે = કહે, બોલે, વદે, વેદ = બ્રહ્માજ્ઞ દ્વારા વદેલ ચાર વેદ, અંતકે = અંતનું, જ્ઞાન = સમજ, તેહી = તેઓ, ન = નહિ, લહે = જાણે, અંતકાલકી = અંતકાળની, મૃત્યુકાળ પછીની, કો = કોણ, હમ = અમે, હું, કીતસે = ક્યાંથી, જ્ઞાન = જાણવું, જાણી શકાય, (જીવ-અંશ).

અનુવાદ

ચાર વેદના જ્ઞાનને અંતે પણ જો અહંબ્રહ્માસ્મિ કહેતા હોય તો તેઓ પણ અંતકાળને જાણતા નથી. વળી, હું કોણ ? અને (અંશ) ક્યાંથી આવ્યો ? તેને પણ જાણી શક્યાં નથી.

ભાવાર્થ

બ્રહ્માજી દ્વારા વદેલા ચાર વેદના જ્ઞાનને મેળવીને જો પોતાની જાતને અહંબ્રહ્માસ્મિ કહે છે. તેઓ પણ દેહના અંતકાળ પછી ક્યાં જઈશું ? તેની વિગત જાણતા નથી. તદ્ઉપરાંત હું કોણ અને (અંશ) ક્યાંથી આવ્યો ? તે અંગેની સચોટ માહિતીથી પણ તેઓ સૌ અજાણ્યા રહ્યા છે.

જાણો તો વ્યાપક વિત્ત, જીવન મુક્તકો માન;
પણ જીનકે વિત્ત વ્યાપક, તીનકે એહી અજાન. ૧૦૮

શબ્દાર્થ

જાણો = જે જાણો છો, તો = તો, વ્યાપક વિત્ત = વિત્તરૂપી વ્યાપક બ્રહ્મને, જીવન = જિંદગી, જન્મ અને મરણ વચ્ચેનો ગાળો, આયુષ્ય, મુક્તકો = મુક્તિને, માન = માનીને, પણ = પરંતુ, જીનકે = જેમનો, વિત્ત વ્યાપક = વિત્ત રૂપે વ્યાપક બ્રહ્મ પ્રકાશ, તીનકે = તેઓનાથી, તેમનાથી, એહી = એ, તેઓ, અજાન = અજાણ્યા.

અનુવાદ

વ્યાપક વિત્તને જાણો છો અને જીવન મુક્તિને માની છે, પરંતુ વ્યાપક વિત્તરૂપ બ્રહ્મપ્રકાશ જેનો છે, તેનાથી તેઓ અજાણ છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષો તો વ્યાપક વિત્તરૂપ બ્રહ્મપ્રકાશને જ જાણે છે અને તેથી પોતાના જીવનને જ અહંબ્રહ્માસ્મિ કહે છે તથા જીવનના અંત પછી વ્યાપક વિત્તરૂપ બ્રહ્મમાં ભળી જવાથી મુક્તિ થશે તેવું માને છે, પરંતુ

વ્યાપક વિત્તરૂપ જે બ્રહ્મપ્રકાશ છે તેના પ્રકાશક કે જેઓ બ્રહ્મથી પરે રહેલ છે, તેનાથી તેઓ સંપૂર્ણ અજાણ્યા છે.

રહેણી કરણીસે કહે, ઉભયે કરકે ઈશ;
પણ અંતર અજ્ઞાનહી, જીવકો વસવાવીસ. ૧૦૯

શબ્દાર્થ

રહેણી કરણીસે = આચાર-વિચારથી, જીવન વ્યવહારથી, રીતભાતથી, કહે = કહે છે, ઉભયે = બંને, કરકે = કરીને, ઈશ = મહાન, પણ = પરંતુ, અંતર = હૃદયમાં, મનમાં, અજ્ઞાનહી = અજાણપણું, જીવકો = જીવ અંગે, અંશ અંગે, વસવાવીસ = સંપૂર્ણપણે, વીસેવીસ આની.

અનુવાદ

રહેણી અને કરણી એ બંને કરીને મહાન કહે છે, પરંતુ અંતરમાં તો અંશ અંગે સંપૂર્ણ રીતે (વીસેવીસ આની) અજ્ઞાન જ છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષો ધાર્મિક કામકાજની રીતભાત અને આચરણ એમ બંને ક્રિયા કરે ખરા, છતાં ન્હે:કર્મી તરીકે પોતે બ્રહ્મસ્વરૂપે હોઈ કાંઈ જ કરવાનું ન હોય તેમ કહીને પોતાની જાતને મહાન કહે છે, પરંતુ ખરેખર તો તેઓ પોતાના ચૈતન-અંશ અંગે સંપૂર્ણ રીતે અજ્ઞાન છે.

કરણી કરે સો દાસ હે, જાવન હરિ હજૂર;
તો કરણી સે ક્યૌ કહો, ઈશ્વર ભવકે ભૂર. ૧૧૦

શબ્દાર્થ

કરણી = કાર્યશૈલી, કર્મ, આચરણ, કરે = કરે, સો = તે, દાસ = સેવક, હે = છે, જાવન = જવા માટે, હરિ = પ્રભુ, હજૂર = સમક્ષ, સમીપ, સાંનિધ્યમાં, તો = તો, કરણીસે = કર્મથી, આચરણથી, ક્યૌ = શા માટે, કેમ, કહો = કહો, ઈશ્વર = પ્રભુ, પરમેશ્વર, ભવકે = જગતના, વિશ્વના, ભૂર = મૂર્ખ, અણસમજુ, અજ્ઞાની.

અનુવાદ

પ્રભુના સાંનિધ્યમાં જવા માટે કાર્ય કરે તે સેવક છે માટે જગતના હે અજ્ઞાની જીવો ! કર્મથી શા માટે ઈશ્વર કહો છો ?

ભાવાર્થ

પ્રભુના સાંનિધ્યમાં જવા માટે વિવિધ પ્રકારની લૌકિક કર્મકાંડી કર્મો સહિત ભાવપૂર્વક ઉત્તમ ભક્તિસભર આચરણ જે કરે છે, તેમને પ્રભુના દાસ (સેવક) કહેવાય છે. માટે અચરતબા વિશ્વના અજ્ઞાની જીવોને કહે છે કે આવી રીતે ઉત્તમ કાર્યશૈલી (આચરણ) કરવાવાળાને ઈશ્વર કહેવા જોઈએ નહિ.

ઉત્તમ મધ્યમ કરણીકી, ઈશકુ નહિ જરૂર;
એ તો અંશ વિશેષહી, રહેવન કર્તા હજૂર. ૧૧૧

શબ્દાર્થ

ઉત્તમ = ઉત્કૃષ્ટ, શ્રેષ્ઠ, મધ્યમ = સામાન્ય, સાધારણ, કરણીકી = કરણીની, આચરણની, ઈશકુ = મોટાને, ઐશ્વર્યવાનને, ઉપરીને, પ્રભુતાવાનને, નહિ = નહિ, જરૂર = અગત્યતા, જરૂરિયાત, આવશ્યકતા, એ તો = એવા તો, અંશ વિશેષહી = વિશેષ અંશો, રહેવન = રહેતા હોય, કર્તા = સર્જનહાર, હજૂર = સમીપ, સાંનિધ્યમાં.

અનુવાદ

પ્રભુતાવાનને ઉત્તમ કે મધ્યમ કરણીની જરૂરિયાત નથી કારણ કે તેઓ તો વિશેષ અંશ હોઈ કર્તાની હજૂરમાં રહે છે.

ભાવાર્થ

જેઓ સર્વ સત્તાધારી પ્રભુતાવાન પુરુષ છે, તેમને ઉત્તમ કે મધ્યમ કરણી કરવાની જરૂરિયાત નથી. કારણ કે તેઓ તો કર્તાના પરમવિશેષ પાટવી અંશ હોવાથી સદાને માટે સર્જનહારની સમીપ રહે છે.

સામ્રથકુ કરણી કેસી, જેહી જુગ તારણહાર;
બિન કરણી જહાં તહાં ભયે, હરિકે દશ અવતાર. ૧૧૨

શબ્દાર્થ

સામ્રથકુ = સામર્થ્યવાનને, કરણી = આચરણ, કાર્યશૈલી, કેસી = કેવી, જેહી = જેઓ, જુગ = જગત, તારણહાર = તારવાવાળા, ભવપાર કરવાવાળા, બિન કરણી = કરણી વગર, જહાં તહાં = જ્યાં ત્યાં, ભયે = થયા, હરિકે = વિષ્ણુના, દશ અવતાર = દશ અવતાર.

અનુવાદ

જેઓ જગતને તારવાવાળા છે તેવા સામર્થ્યવાનને વળી કરણી કેવી કરવાની હોય? કરણી વગર જ્યાં ત્યાં વિષ્ણુના દશ અવતાર થયા છે.

ભાવાર્થ

જેઓ જગતના જીવોને ભવપાર કરવાવાળા છે તેવા સામર્થ્યવાન મહાન પુરુષોને ઉત્તમ, મધ્યમ કે કનિષ્ઠ એવી કોઈ પણ પ્રકારની કરણી કરવાની હોતી નથી. જેમ કે વિશ્વમાં કરણી કર્યા વિના જ જ્યાં ને ત્યાં વિષ્ણુના દશ અવતાર થયા છે.

સામ્રથ દ્વે પરકારકે, સૂનો તાયકે મરમ;
એક કરમ કરકે હવે, એક સદા ન્હેં:કરમ. ૧૧૩

શબ્દાર્થ

સામ્રથ = સામર્થ્યવાન, દ્વે = બે, પરકારકે = પ્રકારના, સૂનો = સાંભળો, તાયકે = તેમનો, તેઓનો, મરમ = રહસ્ય, ભેદ, એક = એક, કરમ = કર્મ, કરણી, કરકે = કરીને, હવે = થયા, થાય, એક = એક (બીજા), સદા = સર્વદા, હંમેશને માટે, ન્હેં:કરમ = કર્મો રહિત, નિષ્કર્મી.

અનુવાદ

સામર્થ્યવાન બે પ્રકારના છે તેનો મર્મ સાંભળો. એક કર્મ કરીને થાય અને (બીજો) એક સદાને માટે ન્હેં:કર્મી હોય.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે વિશ્વમાં સામર્થ્યવાન પુરુષોના બે પ્રકાર છે. જેનું રહસ્ય તેઓ કહી સંભળાવે છે. એક સામર્થ્યવાન પોતાના શ્રેષ્ઠ આચરણ દ્વારા બને છે, જ્યારે બીજા પ્રકારના સામર્થ્યવાન વિશેષઅંશો હોઈ હંમેશાં ન્હેં:કર્મી હોય છે. જેથી તેમને ઉત્તમ, મધ્યમ કે કનિષ્ઠ કાર્ય કરવાની જરૂરિયાત હોતી નથી.

કરમે હવે સો દાસ કે, જીવ સામાન્ય સમોય;
ન્હેં: કરમી નિજ અંશ હે, વિશેષ વિરલા કોય. ૧૧૪

શબ્દાર્થ

કરમે = કર્મો, હવે = કરવાથી, સો = તે, દાસ = સેવક, હે = છે, જીવ = જીવદશાવાળા, સામાન્ય = સાધારણ, સમોય = સમૂહ, જથ્થો, સમુદાય, ટોળું, ન્હેં:કરમી = ન્હેં:કર્મી, નિજ અંશ હે = આદિ અંશ છે, વિશેષ = વિશેષ, મહાન, વિરલા = વિરલ, અજોડ, અનેરું, અલ્પ, કોય = કોઈક.

અનુવાદ

સામાન્ય જીવો કર્મો કરે તે દાસ (સેવક) છે. જેઓ સમુદાયમાં હોય છે, જ્યારે ન્હેં:કર્મી અજોડ આદિ વિશેષ અંશ કોઈક જ હોય છે.

ભાવાર્થ

જીવદશામાં જીવતા સામાન્ય જીવો ધાર્મિકવૃત્તિથી કર્મકાંડી ક્રિયાઓ સહિત ભક્તિભાવવાળાં કર્મો કરે છે. તેમને પ્રભુના ભક્ત, સેવક કે દાસ કહેવામાં આવે છે. જેઓ વિશ્વમાં ખૂબ મોટી સંખ્યામાં અર્થાત્ બહોળા સમુદાયમાં જોવા મળે છે. જ્યારે ન્હેં:કર્મી પુરુષો તો આદિ વિશેષઅંશો છે, જે અજોડ (અદ્વિતીય) હોઈ કોઈક જ જોવા મળે છે.

તીનકુ કરણી હુકમકી, પઠવાવનકી સોય;
કરે સોહી બકસીસકી, બોહોરુ કરત નહિ કોય. ૧૧૫

શબ્દાર્થ

તીનકુ = તેમની, તેઓની, **કરણી** = આચરણ, કાર્યશૈલી, **હુકમકી** = આદેશ મુજબ, આજ્ઞા અનુસાર, ફરમાનને આધીન, **પઠવાવનકી** = મોકલનારના, **સોય** = તે, **કરે** = કરે, આચરે, **સોહી** = તે, **બકસીસકી** = જે બક્ષવામાં આવ્યું હોય તેટલું જ બક્ષેલું હોય તે જ, **બોહોરુ** = વધારે, વિશેષ, વધારાનું, **કરત** = કરતા, આચરતા, **નહિ** = નથી, **કોય** = કોઈપણ.

અનુવાદ

તેમની કાર્યશૈલી (કરણી) મોકલનારની આજ્ઞા અનુસાર હોય છે. વળી, જેટલી બક્ષિશમાં મળી હોય તેનાથી વિશેષ કાંઈ પણ કરતા નથી.

ભાવાર્થ

જે આદિ વિશેષઅંશ છે તેમને ખાસ ઉદ્દેશ માટે કર્તા દ્વારા વિશ્વમાં મોકલવામાં આવેલા છે. તેમની કાર્યશૈલી પણ કર્તાની આજ્ઞા અનુસાર હોય છે. તેઓ પોતાને (તેમને) બક્ષેલ હુકમનામા અને વિભૂતિના આધારે જ પોતાનું આચરણ કરે છે. એટલે કે તેમને મોકલનાર કર્તાની આજ્ઞાથી તેઓ વિશેષ કોઈ પણ કાર્ય કરતા નથી.

જો બક્સા અદકી કરે, નિજપતિ પરમ રિસાય;
અલ્પ મોજ ગુનેગારમે, ખુદકુ ક્યૌ વિસરાય. ૧૧૬

શબ્દાર્થ

જો = જે, **બક્સા** = બક્ષિશ કર્યા, **અદકી** = વધારાનું, અધિક, **કરે** = આચરે, **નિજપતિ** = મૂળ માલિક, આદિ કર્તા, **પરમ** = ઘણા, ખૂબ, **રિસાય** = નાખુશ થાય, ગુસ્સે થાય, નારાજ થાય, **અલ્પ** = ક્ષણિક, થોડી, **મોજ** = આનંદ, ખુશી, **ગુનેગારમે** = ગુનેગારીમાં, અપરાધમાં, **ખુદકુ** = પોતાને, પોતાનું, **ક્યૌ** = કેમ કરીને, શા માટે, **વિસરાય** = ભૂલી જવાય, ભૂલી જાય.

અનુવાદ

જે બક્ષિશ કરેલું છે તેનાથી વધારાનું આચરે તો મૂળ માલિક નારાજ થાય

છે. ક્ષણિક આનંદના અપરાધને કારણે પોતાને શા માટે ભૂલી જાય ?

ભાવાર્થ

કોઈપણ વિશેષઅંશો સર્જનહાર દ્વારા તેમને સોંપેલી જવાબદારી અને બક્ષવામાં આવેલ વિભૂતિથી જો તેઓ વધારાનું કાંઈ પણ આચરણ કરે તો તેવા ગુનાથી મૂળ માલિક નારાજ થાય છે. અચરતબા કહે છે કે પોતાને ક્ષણિક (થોડો) આનંદ મળે તેવો અપરાધ કરીને તેઓ પોતાને કે પોતાની ફરજને શા માટે ભૂલી જાય ?

તબતે અવતારાદિક, નિજપતિ દાસ સહાય;
કર્તા સહે ના અકરત, દેવે તુરત તમાય. ૧૧૭

શબ્દાર્થ

તબતે = તેથી, તેટલા માટે, અવતારાદિક = અવતાર ધારણ કરેલ પુરુષો, નિજપતિ = આદિ કર્તા, મૂળ માલિક, દાસ = સેવક, સહાય = સાચે સાચા, કર્તા = સર્જનહાર, સહે ના = સહન ના કરે, અકરત = ન કરવાનું કાર્ય, પાપ, દુષ્કર્મ, અજૂકતું કાર્ય, દેવે = આપે, તુરત = તત્કાળ, શીઘ્ર, ઢીલ વગર, તમાય = તમાયો, લપડાક, થપ્પડ, સજા.

અનુવાદ

તેથી જ તો અવતાર ધારણ કરેલ પુરુષો નિજપતિના સાચે સાચા દાસ છે. સર્જનહાર અજૂકતું કાર્ય સહન કરતા નથી, તેથી તત્કાલ (તરત જ) તમાયો (સજા) આપે છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહારની આજ્ઞાનું ચૂસ્તપણે પાલન કરવાવાળા વિશેષઅંશો હોય છે. તેથી અવતાર ધારણ કરીને પૃથ્વી પર પધારેલા અવતારાદિક પુરુષો મૂળ માલિકના સાચેસાચા સેવક છે. તેથી જ તો તેઓ સહેજ પણ અજૂગતું કર્મ કે પાપાચારભર્યું આચરણ કરે તો સર્જનહાર રજ માત્ર પણ સહન કરતા

નથી. ન કરવાનું કાર્ય (કર્મ) કરવા બદલ કર્તા તેમને તત્કાલ દંડાત્મક કાર્યવાહી કરે છે.

રામનકુ રાવણ દુઃખે, કૃષ્ણ પારધિ બાણ;
કાંઈક કરી અદકાઈકે, દેખો એહી નિરવાણ. ૧૧૮

શબ્દાર્થ

રામનકુ = રામચંદ્રજીનું, રાવણ = લંકેશ, દુઃખે = દુઃખથી, કૃષ્ણ = યશોનંદન, દેવકીનંદન, કેશવ, પારધિ = શિકારી, બાણ = તીર, શર, કાંઈક = કશુંક, કરી = કર્યું, અદકાઈકે = અધિક, વધારાનું, દેખો = જુઓ, એહી = આ પ્રમાણેનો, એ, એવો, નિરવાણ = મૃત્યુ, નાશ.

અનુવાદ

રાવણના દુઃખે રામચંદ્રજીનું અને પારધીના બાણે કૃષ્ણનું કાંઈક અદકાઈ કરી તો આ પ્રમાણે મૃત્યુ થયું તે જુઓ.

ભાવાર્થ

લંકેશપતિ રાવણના વધને કારણે રામચંદ્રજીનું હોળી ડૂબી જવાથી તેમજ રામાવતારમાં વિના અપરાધ કરેલા વાલીના વધને કારણે કૃષ્ણ અવતારમાં તેમનું પારધીને બાણે મૃત્યુ થયું હતું. આવા અકાળ મૃત્યુ, પાછળ કોઈક અદકાઈભર્યું કર્મ કર્યું, તેનું ફળ કર્તાના ન્યાયે અવતારાદિક પુરુષોએ પણ ભોગવવું પડ્યું હતું.

દાસનકુ કરણી ભલી, પાવન નિજ કરતાર;
જેતનેભર બ્રહ્મ જ્ઞાનીયા, વાયક વિનુ ભરથાર. ૧૧૯

શબ્દાર્થ

દાસનકુ = સેવકને, કરણી = કર્મ, આચરણ, ભલી = ભલું, શુભ, કલ્યાણકારી, સારું, પાવન = પ્રાપ્ત કરવા, નિજ = આદિ, મૂળ, કરતાર = સર્જનહાર, માલિક, કર્તા,

જેતનેભર = જેટલા છે તેટલા, બ્રહ્મજ્ઞાનીયા = બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષો, વાયક = બોધક, દર્શક, વિનુ = વિના, સિવાય, ભરથાર = પતિ, સ્વામી, ધણી.

અનુવાદ

દાસ માટે તો નિજકર્તાને પામવા માટે કરણી જ કલ્યાણકારી છે. જ્યારે જેટલા બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ છે તેટલા સ્વામી વિના જ બોધ કરે છે.

ભાવાર્થ

દાસત્વભાવ ધારણ કરીને ધાર્મિક ગતિવિધિ કરનાર દાસ માટે તો આદિ-સર્જનહારને પામવા માટે કરાતી શુભ કરણીનો માર્ગ જ કલ્યાણકારી છે, પરંતુ દુનિયામાં સાચા સર્જનહારની જેમને ખબર જ નથી તેવા જેટલા છે તેટલા બધા જ બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષો ધણી સિવાયના બ્રહ્મ પદનો જ દુનિયાને બોધ કરે છે.

યાંહાં લ્યૌ સહુ અજ્ઞાનહી, નિજપતિ ઓરું આપનોય;
વિશેષકુ વરજીત ધરી, ઓર સકલ સબ કોય. ૧૨૦

શબ્દાર્થ

યાંહાં લ્યૌ = અહિયાં સુધી, સહુ = બધું, અજ્ઞાનહી = અજ્ઞાન છે, નિજપતિ = આદિ કર્તા, મૂળ માલિક, ઓરું = અને, આપનોય = પોતાના સ્વ ચૈતન્યઅંશ સ્વરૂપ, વિશેષકુ = વિશેષ અંશોને, વરજીત = બાકાત, છોડી દઈ, વિના, ધરી = લઈ, ગણી, રાખી, ઓર = બીજા, સકલ સબ = તમામ, બધા, સૌ, કોય = કોઈ.

અનુવાદ

વિશેષને બાકાત રાખી અહીંયા સુધીના બીજા બધા મળી સૌ કોઈ નિજ પતિ અને આપનપુ અંગે અજ્ઞાન છે.

ભાવાર્થ

જગતમાં જીવદશામાં જીવન જીવતા સામાન્ય માનવીની આઘ લઈ અહં બ્રહ્માસ્મિની અહંતા ધારણ કરીને રહેલા પરમહંસો સહિત બધા જ

બ્રહ્મપ્રકાશના પ્રકાશક એવા નિજપતિ અને શરીરને ચૈતનતા બક્ષનાર ચૈતનઅંશ સ્વરૂપની જાણથી અજ્ઞાત રહેલા છે. અચરતબા કહે છે કે આવા અજાણ અને અજ્ઞાની જનોમાં વિશેષ અંશો બાકાત રહેલા છે.

જે અજ્ઞાની આપનપુ, નિજકુ લખે ન લોય;
તો ક્યૌ લહે ઉતર્ઠતનકી, ભવકે ભરમ સમોય. ૧૨૧

શબ્દાર્થ

જે = જેઓ, અજ્ઞાની = જ્ઞાનથી વંચિત, આપનપુ = સ્વ ચૈતનઅંશ સ્વરૂપ, નિજકુ = પોતાને, મૂળને, લખે = જાણે, ઓળખે, વણવે, ન = નહીં, લોય = જરાપણ, તો = તો પછી, ક્યૌ = કેમ કરીને, કેવી રીતે, લહે = જાણે, ઉતર્ઠતનકી = અહીંની અને ત્યાંની, ભવકે = જગતના, ભવના, ભરમ = ભ્રમણાઓ, સમોય = સમુદાય, જથ્થો, ટોળું.

અનુવાદ

જે આપનપુ સ્વરૂપના અજ્ઞાની છે તેઓ પોતાને જરાપણ જાણી શકતા નથી. તો પછી અહીંયાં અને ત્યાંને ક્યાંથી જાણી શકે ? કારણ કે આખો સમુદાય જગતની ભ્રમણાઓમાં ભૂલા પડેલો છે.

ભાવાર્થ

જીવદશામાં જીવતા જગતના સામાન્ય જીવોની આઘ લઈ બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષો સહિત જે જે પોતાના સ્વ ચૈતનઅંશ સ્વરૂપને જાણતા નથી તેઓ અજ્ઞાની છે. તેઓ પોતાના સ્વરૂપને જ જો ન જાણતા હોય તો અંશ જેની સજાતિનો છે તેવા નિજ અંશીને ઓળખવાની વાત જ દૂર છે. આમ તેઓ બ્રહ્માંડની સમસ્ત રચનાને અને રચનાથી પરે રહેલા રચનારને તો ક્યાંથી જાણી શકવાના ? અચરતબા કહે છે કે સમગ્ર માનવ સમુદાય અજાણતાને કારણે જ જગતની ભ્રમણાઓમાં ભૂલા પડેલા છે.

જેહી જેહી ભરમ કીયા એહી, જનું જગ જીવ અજાણ;
એહી અચરત ખટ પંચમો, કોઉકુ નહિ પહેંચાણ. ૧૨૨

શબ્દાર્થ

જેહી જેહી = જે જે, ભરમ = ભ્રમણા, કીયા = કહી, એહી = અહીંયા, આ, જીનું = જેનાથી, જગ જીવ = જગતના જીવો, અજાણ = અજ્ઞાન, જાણ વગરના, એહી = આ, અચરત = આશ્ચર્ય, ખટ પંચમો = અગિયારમો, કોઈકુ = કોઈને પણ, નહિ = નથી, પહેંચાણ = ઓળખાણ, જાણ.

અનુવાદ

જે જે ભ્રમણાઓ અહીં કહી જેનાથી જગતના જીવો અજાણ છે. એ અગિયારમો અચરજ (આશ્ચર્ય) છે, જેની કોઈને પણ પહેચાન (જાણ) નથી.

ભાવાર્થ

અગાઉ અચરતબાએ અહીંયાં જે જે ભ્રમણાઓ કહી તેનાથી મહાપુરુષો સહિત જીવદશામાં જીવતા જગતના સમગ્ર માનવ સમુદાય અજાણ છે. તે અગિયારમું આશ્ચર્ય છે. જેમાં આપનપુ નિજ ચૈતન્યઅંશ સ્વરૂપ અને અંશ જેની સજાતિનો છે એવા અંશીને કોઈપણ ઓળખતા જ નથી. વળી, હદ, બેહદ અને અનહદ પદના સામર્થ્યને સમજી ન શકવાથી તેઓ જગતની જ ભ્રમણાઓમાં ભૂલા પડીને જન્મ-મરણ ભોગવ્યા કરે છે.

(આશ્ચર્ય- ૧૨)

અબકે દ્વાદસમો કહું, અચરત અદ્ભુત અંગ;
આઘ અંત મધ્યકી મહી, ખડતલ ખડે અડંગ. ૧૨૩

શબ્દાર્થ

અબકે = હવે, દ્વાદસમો = બારમો, કહું = કહું છું, અચરત = આશ્ચર્ય, અદ્ભુત = અલૌકિક, અંગ = વિભાગ, ભાગ, આઘ = પ્રારંભ, અંત = છેડો, મધ્યકી = પ્રસારા, મહી = માં, અંદર, ખડતલ = અડગપણે, ખડે = ઊભા રહ્યા, અડંગ = અચળ, સ્થિર, અડગપણે.

અનુવાદ

હવે અદ્ભુત અંગવાળું બારમું આશ્ચર્ય કહું છું કે જેઓ આદ્ય, મધ્ય અને અંતમાં અડગપણે અચળ ઊભા રહ્યા છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા હવે અલૌકિક વિભાગવાળા બારમા આશ્ચર્ય અંગે જણાવે છે. જેમાં આદ્ય, મધ્ય અને અંત એમ ત્રણેય કાળમાં જેઓ અચળ રહીને અડગપણે વૈરાટમાં ઊભા રહ્યા છે, તેમનું વિગતવાર વર્ણન કરે છે.

જમી અસમાન અધર સદા, પંચતત્ત્વ કે પેડ;
શેષ સહિત દાદુર કચ્છ, આદ્યે અધર રહેડ. ૧૨૪

શબ્દાર્થ

જમી = પૃથ્વી, અસમાન = આકાશ, અધર = નોધાર, આધાર કે ટેકાવગરનું, સદા = સર્વદા, હમેશને માટે, પંચતત્ત્વકે = પાંચ તત્ત્વોના, પેડ = વૃક્ષ, ઝાડ, આદિ, કારણ, મૂળ કારણ, સમૂહ, શેષ = શેષનારાયણ, સહિત = સાથે, દાદુર = દેડકો, મંડૂક, કચ્છ = કાયબો, કોરમ, આદ્યે = આરંભથી, સહિત અધર = આધાર વિના, ટેકા વગર, રહેડ = રહેલા છે.

અનુવાદ

પૃથ્વી, આસમાન સહિત પંચતત્ત્વનો સમૂહ નોંધારા રહ્યા છે. વળી, શેષજી સહિત મંડૂક, કાયબા પ્રારંભથી જ ટેકા વગર રહેલા છે.

ભાવાર્થ

પૃથ્વી અને આસમાન સહિત જળ, અગ્નિ અને વાયુ એમ પાંચ પ્રકારના મહાભૂત આધાર વગર સ્થિર રહ્યા છે. વળી, પૃથ્વીને ધારણ કરનાર અહંકારઘણાના અધિષ્ઠાતાદેવ શેષ-નારાયણ સહિત સ્વકાશઘણના અધિષ્ઠાતાદેવ મીંડકદેવ અને અચંતઘણના અધિષ્ઠાતાદેવ કોરમદેવ પણ પ્રારંભથી જ ટેકા (આધાર) વગર વૈરાટમાં સ્થિર રહ્યા છે.

બીના ટેકે કીત ધારણે, એ સબ નાટક ધોર;
યુગન યુગન કહી કાલકે, ઠરી રહે એક ઠોર. ૧૨૫

શબ્દાર્થ

બીના = વિના, સિવાય, ટેકે = ટેકા વગર, કીત = કયા, ધારણે = આધારે, અવલંબને, એ સબ = આ બધા, નાટક = ખેલ, કરામત, ધોર = સમુદાય, સમૂહ, ટોળું, ગાઢ, અત્યંત માત્રામાં, યુગન યુગન = યુગોના યુગો સુધી, કહી = કેટલાંયે, કેટલાક, કલાકે = કાળથી, ઠરી રહે = સ્થિર થઈને રહ્યા, એક ઠોર = એક જ જગ્યાએ, એક જ સ્થિતિમાં.

અનુવાદ

આ સર્વ ખેલનો સમુદાય ટેકા વિના કયા આધારે યુગોના યુગો અને કેટલાયે કાળથી એક જ સ્થિતિમાં સ્થિર થઈને રહ્યાં છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહારની અદ્ભુત રચનાનો આ સમગ્ર સમુદાય ટેકા વિના રહ્યો છે, તેમાં પણ તે બધા યુગોના યુગોથી કેટલોયે કાળ પસાર થયા હોવા છતાં એક જ સ્થિતિમાં સ્થિર થઈને રહ્યા છે.

શક્તિ આકર્ષણ સે, કોઈ કહે રહે જમાય;
કુન તત્ત્વકી તે હુસે, દો મોઈ ભેદ બતાય. ૧૨૬

શબ્દાર્થ

શક્તિ = આદ્ય શક્તિ, આકર્ષણસે = ખેંચાણથી, કોઈ = કોઈ, કહે = કહે છે, રહે = રહેલું છે, જમાય = એકત્રીત થઈને, ઠરીને, કુન = કયા, તત્ત્વકી = તત્ત્વની, તે = તે, હુસે = હશે, દો = આપો, મોઈ = મને, ભેદ = મર્મ, રહસ્ય, બતાય = બતાવી, દર્શાવી.

અનુવાદ

કોઈ એમ કહે કે શક્તિના ખેંચાણથી ઠરીને રહે છે, તો મને (તેનું) રહસ્ય બતાવી આપો કે તે કયા તત્ત્વની હશે ?

ભાવાર્થ

દુનિયામાં કોઈ જ્ઞાનીપુરુષ એમ કહે કે શક્તિનો પ્રસારો તો કણે કણમાં વ્યાપેલો છે. જેથી તમામ રચના આદ્યશક્તિના ખેંચાણથી ઠરીને રહેવા પામી છે. અચરતબા કહે છે કે તેવા પુરુષોએ ખુલાસો કરવો જોઈએ કે આવી અદ્ભુત સામર્થ્યતા ધરાવતા આદ્યશક્તિ કયા તત્ત્વની બનેલી હશે ?

કરનહાર ત્રીનકે કહો, રકમ કહાંસે લાય;
એ ચ્છલ આસે અટપટો, કોહુ મરમ નહિ પાય. ૧૨૭

શબ્દાર્થ

કરનહાર = કર્તા, રચનાર, બનાવનાર, ત્રીનકે = તેઓનો, કહો = કહો, રકમ = દાગીનો, ચીજ, માલસામાન, કહાંસે = ક્યાંથી, લાય = લાવ્યા, એ = એ, ચ્છલ = છલ, યુક્તિ, આસે = આશય, અટપટો = મુશ્કેલ, જટિલ, અઘરું, કોહુ = કોઈ, મરમ = ભેદ, નહિ = નહિ, પાય = પ્રાપ્ત કરે, મેળવે.

અનુવાદ

તેમના બનાવનાર રકમ ક્યાંથી લાવ્યા તે કહો? એ યુક્તિનો આશય જટિલ છે જેનો મર્મ કોઈ મેળવી શક્યા નથી.

ભાવાર્થ

જેના આકર્ષણથી બધું સ્થિર રહ્યું છે તેવી સર્વવ્યાપક આદ્યશક્તિ મહામાયાને બનાવવા માટેની જરૂરી તત્ત્વ સામગ્રી રચનાર ક્યાંથી લાવ્યા હશે? આ યુક્તિનો જે આશય છે તે જટિલ હોઈ ઉકલ્યા વગરનો છે, કારણ કે દુનિયામાં કોઈ જ્ઞાનીપુરુષ તેનો ભેદ (મર્મ) પામી શક્યા નથી.

જ્ઞાની ધ્યાની ધર સબે, વેદાંતી વિદ વેત;
યાંહાં નહિ લાગ લગે કીનું, સબકી દષ્ટ થકેત. ૧૨૮

શબ્દાર્થ

જ્ઞાની = જ્ઞાનવાન, ધ્યાની = ધ્યાનમાં રહેનાર, ધર = સહિત, ને લઈને, પહેલેથી, આરંભથી સબે = બધા, વેદાંતી = વેદાંતના મતને માનવાવાળા, વિદ વેત = વેત્તા, પંડિતો, વેદવિદ, શાસ્ત્રવિદ, યાંહાં = અહીંયાં, નહિ = નહિ, લાગ લગે = તક પ્રાપ્ત થવી, પાર પામવું, દાવ લાગવો, મોકો લાગવો, કીનું = કોઈને, સબકી = બધાની, દષ્ટ = દષ્ટિ, થકેત = સિથિલ થવું, સુસ્તી ચઢવી, તંદ્રામય થવી, થાકી જવું.

અનુવાદ

જ્ઞાની, ધ્યાની, વેદાંતી અને વેદના વેત્તા સહિત બધાંની આરંભથી જ દષ્ટિ થાકી ગઈ હોવાથી અહીંયાં સુધી કોઈનો લાગ લાગે તેમ નથી.

ભાવાર્થ

સર્જનહાર દ્વારા વિવિધ તત્ત્વોના મિશ્રણથી અલૌકિક રચના રચવામાં આવી છે. આવી અદ્ભુત રચના અંગે જ્ઞાની, ધ્યાની, વેદાંતી અને વેદના વેત્તાપુરુષો સહિત બધાંની ચિત્તવૃત્તિ સૃષ્ટિના આરંભથી જ ત્યાં સુધી પહોંચી શકી નથી. તે રહસ્ય અંગે કોઈના પણ ચર્ચચક્ષુ કે જ્ઞાનચક્ષુ પાર પામી શક્યા નથી. કારણ કે બ્રહ્માજીએ સૃષ્ટિના આરંભમાં જ થાકીને છેવટે નેતીનો પોકાર કર્યો છે. પરિણામે બ્રહ્મથી પર રહેલા કર્તાપદની જાણ કોઈ મેળવી શક્યા નથી.

કહનહાર હમ બ્રહ્મ હે, તેહી તાંહાં પામે હાર;

ઉભયે ખટ અચરત એહી, લહે ન બિન કરતાર. ૧૨૯

શબ્દાર્થ

કહનહાર = કહેવાવાળા, હમ = અમો, બ્રહ્મ હે = બ્રહ્મ છીએ, બ્રહ્મસ્વરૂપે છીએ, તેહી = તેઓ, તાંહાં = ત્યાં, પામે = પામ્યા, હાર = પરાજય, પરાભવ, ઉભયે ખટ = બારમું, અચરત = આશ્ચર્ય, એહી = આ, લહે = જાણે, ન = નહિ, બિન = સિવાય, કરતાર = સર્જનહાર, કર્તા.

અનુવાદ

અમે બ્રહ્મ સ્વરૂપ છીએ તેવું કહેનારા ત્યાં પરાભવ પામ્યા છે. એવું આ બારમું આશ્ચર્ય છે. જેને કર્તા સિવાય કોઈ જાણતું નથી.

ભાવાર્થ

રૂપગુણવાળા સગુણપદોથી પર જેઓની સમજ વિશેષ છે એવા બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષો નિર્ગુણ બ્રહ્મસિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરીને પોતાને બ્રહ્મસ્વરૂપ માને છે. એવા પરમહંસપુરુષો પણ વૈરાટની રચનામાં અધર રહેલા દૈવીપદો સહિત આઘશક્તિના દેહની તત્ત્વ સામગ્રી અંગે સમજ મેળવી ન શકવાને કારણે પરાભવ પામ્યા છે. આવી હિરણ્યગર્ભિત રચનાનો ભેદ એકમાત્ર રચનાર સિવાય વિશ્વમાં અન્ય કોઈ જાણતું નથી. અચરતબા આવા ગર્ભિત રહેલા ભેદને બારમું આશ્ચર્ય કહે છે.

(આશ્ચર્ય- ૧૩)

કહત સૂણો દશ ત્રીયે તણો, કરમ ભરમ અનુસાર;
જેહી અચરતમે આવત, અંધાધૂંધ અપાર. ૧૩૦

શબ્દાર્થ

કહત = કહું છું, સૂણો = સાંભળો, દશ ત્રીયે = તેરમા, તણો = નો, કરમ = કર્મ, ફરજ, ક્રિયા, ભરમ = ભ્રમણા, ભેદ, સંદેહ, ભ્રાંતિ, વહેમ, શંકા, અનુસાર = અનુસરણ, પ્રથા, પેઠે, પ્રમાણે, માફક, ને અનુસરીને, જેહી = જે, અચરતમે = આશ્ચર્યમાં, આવત = આવવું, સમાયેલું, અંધાધૂંધ = અંધેર, અવિચારી, નિરંકુશ, અસ્પષ્ટ, ઢંગધડા વગરનું, અપાર = અમાપ, અખૂટ, અવર્ણનીય, બેહદ, પાર વિનાનું.

અનુવાદ

કર્મ અને ભ્રાંતિને અનુસરનાર તેરમું આશ્ચર્ય કહું છું. તે સાંભળો જે આશ્ચર્યમાં અપાર અંધાધૂંધ સમાયેલું છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા આ તેરમા આશ્ચર્યમાં કર્મો અને વિવિધ પ્રકારની ભ્રમણાઓને અનુસરીને જીવદશામાં જીવન જીવતા વિશ્વના જીવો અંગે જણાવતાં હોઈ સર્વ શ્રોતાજનોને તે સાંભળવા અનુરોધ કરે છે. આ આશ્ચર્યમાં અવિચારભરી પાર વિનાની બાબત સમાયેલી છે, તે હકીકત અંગે જગતને જાણ નથી અને તેથી જ જીવો જ્યાં ત્યાં નાશવંતપદોમાં અટકીને અસંખ્યકાળથી જન્મ-મરણ ભોગવ્યા કરે છે.

જીવ કરત હે કરમકુ, જેહી પાપ કે પુન્ય;
જનમ દુસરે તાહીકો, જોગ મેલાવત કુન. ૧૩૧

શબ્દાર્થ

જીવ = માનવો, જીવ દશામાં જીવતા વ્યક્તિ, કરત હે = કરે છે, કરમકુ = કર્મને, જેહી = જેનાથી, જેથી, પાપ = અનિષ્ટ, અહિત, અશુભ આચરણ, કે = અથવા, પુન્ય = શુભ આચરણ, ઉત્તમ કર્મ, સત્કર્મ, જનમ = જન્મ, દુસરે = બીજો, તાહીકો = તેમનો, તેઓને, જોગ = યોગ, એકતા, સમાગમ, મેલાવત = મેળવાવે, પ્રાપ્ત કરાવડાવે, કુન = કોણ.

અનુવાદ

જીવ કર્મ કરે છે, જેથી પાપ અને પુણ્ય થાય છે. તેથી તેમને બીજા જન્મનો યોગ કોણ મેળવી આપે છે ?

ભાવાર્થ

દુનિયામાં પ્રત્યેક માનવી દશ ઈન્દ્રિયો અને મનથી કોઈ ને કોઈ કાર્ય કરતો જ રહે છે. જેમાં સુક્રિત કર્મોના ફળ રૂપે પુણ્ય અને દુષ્ક્રિત કર્મોના ફળ રૂપે પાપ કમાય (મેળવે) છે. આવાં અનેક જન્મોના સંચિત થયેલા કર્મો ભોગવવા માટે ચૈતનઅંશને બીજો જન્મ ધારણ કરવો પડે છે. જેથી જન્મ-મરણની ઘટમાળનો અંત આવતો નથી. એટલે પ્રશ્ન થાય છે કે બીજા જન્મમાં કર્મોને ભોગવવા માટેનો યોગ કોણ મેળવી આપે છે ? અર્થાત્

સંચિત કર્મોને ભોગવવા માટે અંશને ચોર્યાસી લાખ પ્રકારના ઘાટો પૈકી કોઈ ને કોઈ દેહ કોણ પ્રાપ્ત કરાવડાવે છે ?

**કરનહાર નહિ જાનત, કરીયા કરમ અચેત;
ઉભયેકુ અનુભવ નહિ, કોહે તીનકુ દેત. ૧૩૨**

શબ્દાર્થ

કરનહાર = કરનાર, **નહિ** = નહિ, **જાનત** = જાણતો, **કરીયા** = કરેલ, ક્રિયા, **કરમ** = કર્મો, **અચેત** = જડ, નિર્જીવ, નાશવંત, **ઉભયેકુ** = બંનેને, **અનુભવ** = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, **નહિ** = નથી, **કોહે** = કોણે, **તીનકુ** = તેઓને, તેમને, **દેત** = આપ્યાં.

અનુવાદ

કરેલાં કર્મો જડ છે અને કરનાર જાણતો નથી. બંનેને અનુભવ નથી કે કોણે તેમને આપ્યાં છે.

ભાવાર્થ

કર્મનો કરનાર દેહ નાશવંત (જડ) છે. દેહ દ્વારા જે કર્મો કરવામાં આવે છે તે પણ નાશવંત (જડ) છે. કર્મોનાં ફળ ચૈતન્યઅંશને કેવાં પ્રકારનાં ભોગવવા પડશે ? તે કર્મ કરનાર દેહ જાણતો નથી. વળી, કર્મ અને કર્મ કરનાર દેહ બંને જડ હોઈ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી કરેલાં કર્મો તો અંશે જ ભોગવવાં પડે છે. આમ, બીજા જન્મે અંશને સંચિત કર્મો ભોગવવા માટેનો યોગ કોણ મેળવી આપે છે ? તેના ગૂઢાર્થ અંગે કોઈને ખબર નથી.

**દુનિયામેં યૌ કહતહી, ગતિ પુરાણ પરાય;
વિધિ લખત હે લેખહી, જોગ મેલાવત માય. ૧૩૩**

શબ્દાર્થ

દુનિયામેં = જગતમાં, વિશ્વમાં, **યૌ** = એમ, **કહતહી** = કહેવાય છે, **ગતિ** = મરણ પછીની સ્થિતિ, જીવાત્માનું એક શરીરમાંથી બીજા શરીરમાં ગમન, મરણ પછીની જીવનની

હાલત, **પુરાણ** = પુરાણો, વ્યાસ દ્વારા રચેલ ગ્રંથ, **પરાય** = પ્રાપ્ત થાય, મળે, પ્રમાણે, **વિધિ** = વિધાતા, પ્રારબ્ધની અધિષ્ઠાત્રી દેવી, **લખત હે** = લખે છે, **લેખણી** = પ્રારબ્ધ અંગેનું લખાણ, **જોગ** = યોગ, **મેલાવત** = મેળવી આપે છે, મેળવાવે, સંજોગ ઊભા કરે, **માય** = શક્તિ, માયા.

અનુવાદ

દુનિયામાં એમ કહેવાય છે કે પુરાણ પ્રમાણે મરણ પછીની સ્થિતિ થાય છે. વળી, વિધાતા લેખ લખે છે અને માયા યોગ મેળવી આપે છે.

ભાવાર્થ

સંસારમાં એક પ્રકારની લોકવાયકા પરંપરાથી ચાલી આવી છે કે મરણ પછીની સ્થિતિ પુરાણોમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે જીવની થતી હોય છે. વળી, બાળકના જન્મ પછી છઠ્ઠા દિવસે પ્રારબ્ધની અધિષ્ઠાત્રી દેવી (વિધાતા) જન્મેલા બાળકની જન્મથી લઈને મરણ સુધીની સઘળી ગતિવિધિ લખે છે. તેથી છઠ્ઠીની સંસ્કારવિધિની ક્રિયા માટે કંકુ અને અક્ષતવાળો કોરો કાગળ, કીત્તો, ખડિયો વગેરે ઘરમાં દેવ-સ્થાન સામે (રાત્રે) મૂકવામાં આવે છે. જેમાં વિધાતા આવીને લેખ લખે છે અને તે મુજબ ભાગ્યની દેવી (માયા) સંજોગો ઊભા કરી તે મુજબનો યોગ મેળવી આપે છે. બધા માને છે કે વિધાતા દ્વારા લખેલ લેખ મુજબ જ જીવનમાં હોની-અનહોની થતી જાય છે.

માયા ભી તો જડ કહે, જ્ઞાની સકલ સકોય;

જીવ અચેત કરમ જડ, જડ જડ સે કયા હોય. ૧૩૪

શબ્દાર્થ

માયા = દૈવી શક્તિ, **ભી** = પણ, **તો** = તો, **જડ** = અચેત, નાશવંશ, **કહે** = કહેવાય, **જ્ઞાની** = જ્ઞાનવાન, **સકલ** = બધા, **સકોય** = સર્વ કોઈ, **જીવ** = જીવદશામાં જીવતા માનવો, **અચેત** = નાશવંત, **કરમ** = કર્મ, **જડ** = અચેત, નાશવંત, **જડ જડ સે** = નાશવંત નાશવંતથી, **કયા** = શું, **હોય** = થાય.

અનુવાદ

બધા જ્ઞાનવાન સૌ કોઈ એમ કહે છે કે માયા પણ નાશવંત છે. જીવ અચેત અને કર્મો જડ છે તો પછી જડ જડથી શું થાય ?

ભાવાર્થ

જેને સાર-અસાર સમજવાની શક્તિ છે તેવા સૌ કોઈ જ્ઞાનવાનપુરુષો માન્યતા ધરાવે છે કે પ્રારબ્ધની અધિષ્ઠાત્રી દેવી તો નાશવંત છે. જે જીવ માટે લેખ લખે છે તે જીવ પણ અચેત છે. અને જે જે પ્રારબ્ધ મુજબ કરાતાં કર્મો છે, તે પણ જડ છે. અચરતબા કહે છે કે બધું જ જડ (અચેત) જ હોય તો જડ, જડથી શું થાય ?

જો ના ભૂગતે કરમકુ, તાહી કરે કોહુ કુણ;
ઉત્તમ મધ્યમ ચાહકી, વરતી હોય અલૂણ. ૧૩૫

શબ્દાર્થ

જો = જો, ના = નહિ, ભૂગતે = ભોગવે, અનુભવે, સુખ-દુઃખ ગ્રહણ કરવા, કરમકુ = કર્મોને, તાહી = તેનો, કરે = કરે, કોહુ = કોઈ, કુણ = કોણ, શા માટે, ઉત્તમ = શ્રેષ્ઠ, મધ્યમ = સામાન્ય, ચાહકી = ઈચ્છાની, અભિલાષાની, અનુરાગની વરતી = વૃત્તિ, હોય = થાય, બને, અલૂણ = ઉદાસ, અલૂણું, ફીક્કું, નિરસ.

અનુવાદ

જો કર્મને ભોગવે નહિ તો તેને કોઈ શા માટે કરે ? વળી, ઉત્તમ અને મધ્યમ કર્મ કરવાના અનુરાગની વૃત્તિ ઉદાસ બને.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે કરેલાં કર્મ ભોગવવાં ન પડતાં હોય તો સત્કર્મ કે દૂષ્કર્મ કોઈ શા માટે કરતા હશે ? જો એવું જ હોય તો પાપ-પુણ્યની ઈચ્છાથી સંસારમાં ઉત્તમ અને મધ્યમ કર્મો કરવાની ચાહના ન રહેવા પામે અને માનવીની વૃત્તિ ઉદાસ બની જાય અથવા તો માનવી સ્વચ્છંદી થઈ જાય.

પુનહી સૂનો વિધેતાયકી, કેતીક લખે અનેક;
ઉદે અસ્ત લ્યૌ જીવકી, અંત ન આવત છેક. ૧૩૬

શબ્દાર્થ

પુનહી = ફરીથી, સૂનો = સાંભળો, વિધેતાયકી = વિધાત્રી દેવીની, કેતીક = કેટલા, લખે = હોની અનહોની અંગેના પ્રારબ્ધની વિગત લખવી, અનેક = અનેકના, ઉદે = જન્મે, અસ્ત = મૃત્યુ, લ્યૌ = સુધી, જીવકી = જીવોની, અંત = છેડો, ન = નહિ, આવત = આવે, છેક = અંત, છેવટે.

અનુવાદ

વિધાત્રી દેવી અંગે ફરી સાંભળો કે તે અનેકના કેટલાં લેખ લખે કારણ કે જીવોના જન્મથી લઈ મૃત્યુના છેવટ સુધી લખવામાં અંત આવે નહિ.

ભાવાર્થ

જન્મ પછીના છઠ્ઠા દિવસે વિધાત્રીદેવી દ્વારા લખાતા લેખની વિગત ફરીથી સંભળાવતાં અચરતબા કહે છે કે જગતમાં પ્રત્યેક પળે અસંખ્ય ઘાટોની ઉત્પત્તિ અવિરતપણે ચાલુ ને ચાલુ જ રહેતી હોય તો તે દેવી કેટલા લેખ લખે? કારણ કે દરેક જીવોના જન્મથી લઈને મૃત્યુ સુધીનાં સમય દરમિયાન પ્રારબ્ધ અંગે જો લેખ લખવાના હોય તો લખવાનો અંત જ આવે નહિ.

લખનહારકે શિર કીને, લખીયા લેખ લખન;
તિનું આઘ સબ જીવકે, લખનહાર કોઈ અન્ય. ૧૩૭

શબ્દાર્થ

લખનહારકે = લખનારના, શિર = માથે, કીને = કોણે, લખીયા = લખ્યા, લેખ = લેખ, લખન = લખાણ, તિનું = તેમની, આઘ = સહિત, સબ = બધા, જીવકે = જીવોના, લખનહાર = લખવાવાળા, કોઈ = કોઈક, અન્ય = બીજા, ભિન્ન, જુદા.

અનુવાદ

લખનહારના માથે લેખ લખવાનું લખાણ કોણે લખ્યું હશે ? તેમની આઘ લઈને બધા જીવોના (લેખ) લખવાવાળા કોઈ બીજા જ છે.

ભાવાર્થ

છઠ્ઠીના લેખ લખવાવાળી વિધાત્રી દેવીના માથે લેખ લખવાની જે જવાબદારી છે તે કોના દ્વારા સોંપવામાં આવી હશે ? અર્થાત્ તેણીના માથે જીવોના લેખ લખવાનું લખાણ કોણે લખ્યું હશે? તે એક પ્રશ્ન જ છે. અચરતબા કહે છે કે આ વિધાત્રીદેવી સહિત બધા જ જીવોના લેખ લખવાવાળા કોઈ બીજા જ છે.

આન્ય કહી ત્રીનકી તાંડાં, આંડાંકી કહી સૂનાય;

જીવ કરમકે સંજમ, કારન કોહુ ન પાય. ૧૩૮

શબ્દાર્થ

આન્ય = બીજા, કહી = કહ્યા, ત્રીનકી = તેમની, તાંડાં = ત્યાંની, આંડાંકી = અહીંયાંની, કહી = કહી, સૂનાય = સંભળાવી, જીવ = જીવ, કરમકે = કર્મને, સંજમ = સંયોગનું, જોડાણનું, કારન = કારણ, પાયો, આધાર, મૂળ બીજ, પ્રમાણ, કોહુ = કોઈ પણ, ન = નહિ, પાય = જાણે, પ્રાપ્ત કરે, મેળવે.

અનુવાદ

બીજા જે કહ્યા તેમની ત્યાંની અને અહીંયાંની કહી સંભળાવી છે. જીવના કર્મોના સુમેળ અંગેનું કારણ કોઈ મેળવી શક્યું નથી.

ભાવાર્થ

બીજા જ કોઈ લેખ લખવાવાળા છે તેવું જે અગાઉ કહ્યું હતું તેવા પદ અંગે ત્યાંની અને પુરાણોના મંતવ્યને આધારે અહીંયાની (દુનિયાદારીની) વિગત અચરતબાએ કહી સંભળાવી છે.

જન્મથી માંડીને મૃત્યુ દરમિયાન જીવો દ્વારા કરવામાં આવતા કર્મોનો

સુમેળ કરીને કર્મ ભોગવવા માટે થતા નવા જન્મ અંગેની જે ગર્ભિત રચના (કળ) જેના દ્વારા નક્કી કરવામાં આવી છે તેવા કારણરૂપ પરમપતિને દુનિયામાં કોઈ પણ વ્યક્તિ જાણી શક્યું નથી.

ઓલગોલ ગત ગર્ભિત, જાવત જક્ત પસાય;
આઘ અંતકી મધ્યમે, ઉતપત થાય વિલાય. ૧૩૯

શબ્દાર્થ

ઓલગોલ = અટપટી, તર્કવિતર્કવાળી, એલફેલ, આહું-અવળું, ગત્ય = ગતિ, ગર્ભિત = છાનું, છૂપું, માર્મિક, જાવત = જાય છે, વહે છે, જક્ત = જગત, પસાય = ફસાઈને, પીસાઈને, દુઃખમાં ગુજરીને, આઘ = પ્રારંભ, શરૂઆત, અંતકી = છેવટની, મધ્યમે = પ્રસારાના ગાળામાં, ઉતપત = ઉત્પત્તિ, થાય = થાય, વિલાય = વિનાશ પામે, નષ્ટ થાય.

અનુવાદ

આ જગત આઘ અને અંતની મધ્યમાં ઉત્પત્તિ અને વિનાશ પામીને અટપટી ગર્ભિત ગતિમાં પીસાતું જાય છે.

ભાવાર્થ

કર્તા દ્વારા નક્કી કરેલ કર્મના સિદ્ધાંતની ગતિ અટપટી અને ગર્ભિત છે, જેમાં સૃષ્ટિની આઘથી માંડીને અંત વચ્ચે (પ્રસારામાં) કરોડો કલ્પોનો જે સમયગાળો છે તેવા વૃદ્ધિકાળમાં અનેક જીવો જન્મ અને મરણના કાળચક્રમાં આરબલ પ્રમાણે ઉત્પત્તિ અને વિનાશ પામીને ત્રિવિધીના તાપમાં દુઃખી થઈ પીસાતા જાય છે.

હાલ હોય તીનકી લખે, ફેરી ઉપજે તીનું તાંહાંય;
બીય અંધેરી સબનકુ, કોઉ કીનું સૂઝત નાંહાંય. ૧૪૦

શબ્દાર્થ

હાલ = પ્રત્યક્ષ, હયાતીમાં, હાજર, હોય = હોય, તીનકી = તેમના અંગે,

લખે = લખાણ કરે, **ફેરી** = પછીથી, ફરીથી, **ઉપજે** = જન્મે, **તીનું** = તેમની, **તાંડાંય** = ત્યાં, **બીય** = વચ્ચે, **અંધેરી** = અજ્ઞાન, અંધાધૂંધ, અંધકામમય, **સબનકુ** = દરેકને, પ્રત્યેકને, સૌને, **કોઉ કીનું** = કોઈને ક્યાંય પણ, **સૂઝત** = સમજાતું, સૂઝતું, **નાંડાંય** = નથી, નહિ.

અનુવાદ

હાજર હોય તેમના અંગે અને ફરીથી જન્મે ત્યાં જઈ તેઓનું લખે છે. બધાને વચ્ચેના અંધકારમય ગાળાનું કોઈને ક્યાંય પણ સૂઝતું નથી.

ભાવાર્થ

માનવી જન્મ ધારણ કરીને પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે જીવંત હોય તેમના અંગે અને મૃત્યુ પછી જ્યાં જઈને તે જન્મે ત્યાર પછીના છઠ્ઠા દિવસે ત્યાં જઈને પ્રારબ્ધનાં (વિધિના) લેખ વિધાત્રી દેવી લખે છે, પરંતુ મૃત્યુ અને નવા જન્મ વચ્ચે બ્રહ્મ ભૂમિકાનો જે પરોક્ષ, અંધકારમય અને અજ્ઞાત સમયગાળો છે તેના અંગે ક્યાંય પણ તે દેવીને સમજાતું હોય તેમ જણાતું નથી અર્થાત્ બધાને વચ્ચેના અંધકારમય ગાળાનું કંઈ પણ ક્યાંય સૂઝતું નથી.

જનમે તાંડાં આવી લગે, કરમ કર્યા હોય પીછ;
અંધેકુ જડ જાય કે, મીલે કુનકી ઈચ્છ. ૧૪૧

શબ્દાર્થ

જનમે = જન્મ ધારણ કરે, **તાંડાં** = ત્યાં, તે સ્થળ, **આવી લગે** = હાજર થઈ જાય, આવી જાય, **કરમ કર્યા** = કર્મ કર્યાં, કરેલાં કર્મો, **હોય** = હોય, **પીછ** = પછી, બાદ, **અંધેકુ** = અજ્ઞાની, આંધળાની, **જડ** = અચેત, નાશવંત, **જાય કે** = જઈને, **મીલે** = પ્રાપ્ત કરે, મળે, **કુનકી** = કોની, **ઈચ્છ** = ઈચ્છા.

અનુવાદ

કરેલાં કર્મો આંધળાની જેમ જડ રીતે પાછળ જઈને જ્યાં જન્મ ધારણ કરે ત્યાં હાજર થઈ જાય છે, પરંતુ તે કોની ઈચ્છાથી તેને આવી મળે છે ?

ભાવાર્થ

આ જન્મે કરેલાં કર્મોનો સમૂહ દેહના મૃત્યુ પછી આંધળાની જેમ જડ રીતે અંશની પાછળ વાસનાના રૂપે તણાઈને વહ્યા જાય છે. અંશ જ્યાં જઈને જન્મ ધારણ કરે તે શરીરમાં પ્રથમ સંચિત-કર્મરૂપી વાસના પ્રવેશીને તે દેહમાં હાજર થઈ જાય છે. આવી કર્મોની જે ગતિ છે તે કોની ઈચ્છાથી નવા જન્મેલા દેહમાં આવી મળે છે ? તેવી ગુપ્તરચના રચનારના અજ્ઞાણપદને પામવું અશક્ય છે.

અંધે અંધ અનાદ્યકે, જીવ કરમ ઉભયેવ;
એહી અચરત ખટ સપ્તમો, અનુગત વરત સભેવ. ૧૪૨

શબ્દાર્થ

અંધે અંધ = આંધળે આંધળો, અજ્ઞાન રીતે, અનાદ્યકે = આદિ અનાદિથી, જીવ = જીવ, કરમ = કર્મો, ઉભયેવ = બંને, બેય, બેઉ, જોડી, એહી = આ, તે, અચરત = આશ્ચર્ય, ખટ સપ્તમો = તેરમો, અનુગત = અગાઉની માફક, ચાલ્યું આવતું, વરત = વર્તે, ભોગવે, આચરે, સભેવ = બધા જ, તમામ.

અનુવાદ

જીવ અને કર્મ બંનેનો નાતો આદિ-અનાદિથી આંધળે આંધળો ચાલી આવેલો હોઈ, બધા તે મુજબ વર્તે છે તે તેરમું આશ્ચર્ય છે.

ભાવાર્થ

સંસારમાં આ પ્રમાણે નાશવંત દેહ અને દેહ દ્વારા થતાં જડ કર્મો એમ બંનેનો નાતો આદિ-અનાદિકાળથી આંધળે આંધળો પરંપરાગત અવિરતપણે ચાલી આવેલો છે. બધા જ દેહોમાં કર્મના આધારે જન્મ અને મરણના ક્રમની આ રીતે ચાલી આવેલી પ્રથા પ્રમાણે બધા કોના નિયમ મુજબ વર્તતા હશે ? આ તેરમું આશ્ચર્ય છે.

(આશ્ચર્ય- ૧૪)

ત્રીયે દશ અચરતકી કહી, વિગત સકલ સૂનાય;
અબકે કહું દશ ચતુરમો, ચીતવો જ્યૌ ચીતવાય. ૧૪૩

શબ્દાર્થ

ત્રીયે દશ = તેરમા, અચરતકી = આશ્ચર્યની, કહી = કહ્યું, જણાવી, દર્શાવી,
વિગત = વૃત્તાંત, હકીકત, સકલ = તમામ, સઘળી, સૂનાય = સંભળાવી, અબકે = હવે,
કહું = જણાવું, દશ ચતુરમો = ચૌદમો, ચીતવો = ચિંતવન કરો, ચિંતન કરો, વિચાર કરો,
જ્યૌ = જેવી રીતે, ચીતવાય = ચિંતવન થાય, વિચાર આવે, ભાવના થાય.

અનુવાદ

તેરમા આશ્ચર્યની સઘળી વિગત કહી સંભળાવી. હવે ચૌદમું આશ્ચર્ય કહું
છું. જેનું જે રીતે ચિંતવન થાય તેમ ચિંતવન કરો.

ભાવાર્થ

અચરતબાએ તેરમા આશ્ચર્યની સઘળી હકીકત શ્રોતાજનો સમક્ષ
જાણ માટે કહી સંભળાવી. હવે તેઓ ચૌદમા આશ્ચર્ય વિષે દર્શાવે છે,
જેનું શક્ય હોય તેટલું ચિંતવન થાય તેટલું ચિંતન કરવા માટે અનુરોધ
કરે છે.

આ ભવ કેતેક દિન હુતે, રચે હુશે કિરતાર;
બોહોરુ રચહી તેહી કહાં લગે, જીનકે વાર ન પાર. ૧૪૪

શબ્દાર્થ

આ ભવ = આ બ્રહ્માંડ, આ વિશ્વ, કેતેક = કેટલા, દિન = દિવસ, હુતે = થયા,
રચે = રચવામાં, હુશે = હશે, કિરતાર = સર્જનહાર, કર્તા, બોહોરુ = વળી, રચહી = રચી,
તેહી = તે, કહાં લગે = ક્યાં સુધી, જીનકે = જેનો, વાર ન પાર = પાર ન પામી શકાય,
ઘણો વિલંબ થવો.

અનુવાદ

કર્તાને આ ભવને રચતાં કેટલા દિવસ થયા હશે ? વળી, તે ક્યાં સુધી રચી તેનો પણ પાર પામી શકાય નહિ.

ભાવાર્થ

મહાશૂન્ય મધ્યે આવેલા સમસ્ત બ્રહ્માંડ સહિત તેમાં મહાન વૈરાટ અને વિવિધ તબકોની રચના રચતાં સર્જનહારને કેટલાં દિવસો થયા હશે ? તેનો અંદાજ કરવો ઘણો જ મુશ્કેલ છે. વળી, આવી રચના ક્યાં સુધી રચી (બનાવી) હશે તેનો છેડો શોધવો તે પણ મહા મુશ્કેલ છે, કારણ કે પાર ન પામી શકાય તેવી અભેદ અને જેના અંત માટે કલ્પી ન શકાય તેના કરતાં પણ વધારે એવી અનંત (અનેક) રચના કરવામાં આવેલી છે.

કેતેક કલપ વીતે હુશે, કેતેક હી બ્રહ્માય;
અબ કેતેકહી વીતહી, કરીતવ નિજ કરતાય. ૧૪૫

શબ્દાર્થ

કેતેક = કેટલાયે, કલપ = કલ્પ, વીતે = વીત્યા, હુશે = હશે, કેતેક હી = કેટલાયે, બ્રહ્માય = બ્રહ્મા, અબ = હવે, કેતેક હી = કેટલાયે, વીતહી = વીતશે, થશે, પસાર થશે, કરી તવ = રચના રચે, નિજ = મૂળ, આદિ, કરતાય = કર્તા.

અનુવાદ

આદિ કર્તાને રચના રચે કેટલાયે કલ્પ વીત્યા હશે ! અને હવે કેટલાયે વીતશે. તેમજ કેટલાયે બ્રહ્મા થયા હશે ?

ભાવાર્થ

આદિ કર્તા દ્વારા સમસ્ત બ્રહ્માંડની અંદર વિવિધતાવાળી વિરાટ વૈરાટ સહિતની રચના રચે કેટલાંયે કલ્પો વીત્યા હશે. અને હવે કેટલાયે વીતશે. વળી, રચનાની વૃદ્ધિ માટેના કારણભૂત રજોગુણી બ્રહ્મા પણ

કેટલાંયે થયા હશે અને હજુ ભવિષ્યમાં પણ કેટલાયે થશે. કારણ કે બસો ઈઠ્યાસી (૨૮૮) યુગે એક મનુ થાય. એવા ચૌદ મનુ થાય ત્યારે બ્રહ્માનો એક દિવસ થાય. એવા સહસ્ર બ્રહ્મા થાય ત્યારે વિષ્ણુની એક ઘટીકા થાય છે.

**આઘ અંત એહી દોહુનકી, વિધિ લહત નહિ વેદ;
ઓરનકી ગનતી કશી, જીનકે અલપ ઉછેદ. ૧૪૬**

શબ્દાર્થ

આઘ = પ્રારંભ, શરૂઆત, **અંત** = છેડો, **એહી** = એ, **દોહુનકી** = બંનેની, **વિધિ** = બ્રહ્મા, **લહત** = જાણતા, **નહિ** = નથી, **વેદ** = ચાર વેદ, **ઓરનકી** = બીજાની, અન્યની, **ગનતી** = ગણતરી, **કશી** = કેટલી, **જીનકે** = જેઓનો, **અલપ** = અલ્પ, ટૂંકો, **ઉછેદ** = નાશ.

અનુવાદ

ચાર વેદના વક્તા બ્રહ્માજી પણ આઘ અને અંત એમ બંને જાણતા નથી, તો પછી જેનો અલ્પ નાશ થાય તેવા અન્યની તો શી ગણતરી ?

ભાવાર્થ

ચાર વેદના વક્તા બ્રહ્માજીનું આટલું મોટું આયુષ્ય હોવા છતાં તેઓ પ્રારંભકાળ અને અંતકાળ એમ બંનેના વિશે જાણતા નથી, તો પછી જેની ટૂંકી આવરદા હોય તેવા પામરજીવોની તો જાણપક્ષે ગણતરીમાં કશી જ ગણના થાય નહિ.

**અવ્યાકૃત જીનું અવિનવે, પુરુષ ન પાવહી પાર;
નેતિ નેતિ સબકી જહાં, બિનું જંતર રચનાર. ૧૪૭**

શબ્દાર્થ

અવ્યાકૃત = મહામાયા, આઘશક્તિ, **જીનું** = જેની, **અવિનવે** = અવિનય, વિવેક

વગરનું, અવિવેક, **પુરુષ** = નિરંજન પુરુષ, **ન** = નહિ, **પાવહી પાર** = પાર પામી શક્યા, થાહ મેળવી શક્યા, **નેતિ નેતિ** = જેનો કોઈ અંત નથી, જેના અંગે અજ્ઞાણ્યા છે એવા, **સબકી** = બધાની, **જહાં** = જ્યાં, તેના માટે, **બિનું** = સિવાય, **જંતર** = તત્ત્વ સામગ્રી, ઉપકરણ, યુક્તિ, કળ, **રચનાર** = સર્જનહાર, કર્તા, બનાવનાર.

અનુવાદ

અવ્યાકૃત પણ જેનો વિવેક કરી શક્યા નથી કે નિરંજનપુરુષ પણ જેનો પાર પામી શક્યા નથી. જંતરના રચનાર સિવાય બધાએ તેના અંગે નેતિ નેતિ પોકારી છે.

ભાવાર્થ

આદ્ય અને અંત એમ બંનેના કાળ માટે અવ્યાકૃત મહામાયા પણ વિવેક કરીને દર્શાવી શક્યાં નથી, તેમજ આદ્ય જ્યોતિપુરુષ નિરંજન પણ તેનો પાર પામી શક્યા નથી. માત્ર ને માત્ર સમગ્ર ઉત્પત્તિના રચનાર સિવાય બાકીના બધાએ તેની વિગત અંગે નેતિ નેતિનો પોકાર કર્યો છે.

કોહુ ન થા જનકી કને, મંડા જબ મંડાણ;
એહી અચરત ખટ અષ્ટમો, તબતે સકલ અજ્ઞાણ. ૧૪૮

શબ્દાર્થ

કોહુ = કોઈ, **ન** = નહિ, **થા** = હતા, હતું, **જનકી** = જેમની, જેઓની, **કને** = સાથે, પાસે, **મંડા** = રચાઈ, **જબ** = જ્યારે, **મંડાણ** = રચના, **એહી** = આ, તે, **અચરત** = આશ્ચર્ય, **ખટ અષ્ટમો** = ચૌદમો, **તબતે** = તેથી, તેનાથી, **સકલ** = તમામ, સઘળા, બધાજ, **અજ્ઞાણ** = અજ્ઞાત, અણવાકેફગાર, માહિતગાર નથી તેવા, જ્ઞાણનો અભાવ.

અનુવાદ

જ્યારે રચના રચાઈ ત્યારે તેમની પાસે કોઈ જ ન હતું. તેથી બધા અજ્ઞાણ છે તે ચૌદમું આશ્ચર્ય છે.

ભાવાર્થ

અપરંપાર એવા મહાશૂન્યમાં જ્યારે સર્જનહારે સર્જન કરવા માટે રચનાનો પ્રારંભ કર્યો ત્યારે જડ શૂન્ય સિવાય તેમની સમીપમાં અન્ય કોઈ હતું જ નહિ. તેના કારણે ઉત્પત્તિ પૈકીના કોઈ પણ દેહધારી પ્રારંભની માહિતીથી અજ્ઞાત રહ્યા છે. આ અજ્ઞાતપણાને અચરતબા ચૌદમું આશ્ચર્ય કહે છે.

અચરત એહી અપારકો, શૂન્ય સમોવડ સોય;
લગે નહિ દષ્ટાંત હી, યા બિનતે કીનું કોય. ૧૪૯

શબ્દાર્થ

અચરત = અચરતબા, એહી = આ, અપારકો = અપરંપારનો, શૂન્ય સમોવડ = શૂન્યની સરખામણીમાં, શૂન્યની બરાબરીમાં, સોય = તેવા, લગે નહિ = જણાય નહિ, દષ્ટાંત હી = ઉદાહરણ પણ, યા = તેના, બિનતે = વિના તો, કીનું કોય = બીજું કોઈ, અન્ય, કોના જેવું કહેવું તે.

અનુવાદ

અચરતબા કહે છે કે તેવા અપરંપાર શૂન્યની સમોવડ તેના વિના કોઈ નથી, તો તેવાને ઉદાહરણ (દષ્ટાંત) પણ લાગે નહિ.

ભાવાર્થ

અચરતબા જણાવે છે કે આરંભ અને અંતકાળના જ્ઞાનથી બધા અજ્ઞાત હોઈ શૂન્ય સમાન છે, જેમ કે જેનો કોઈ અંત જ નથી તેવા અપરંપાર મહાશૂન્યની સરખામણી જણાવી શકાય તેવો અન્ય કોઈ વૈકલ્પિક વસ્તુ (પદાર્થ) નથી, તો પછી ઉદાહરણ દર્શાવવા માટે કોની સરખામણી કરી શકાય ? આ પ્રમાણે આ ચૌદમું આશ્ચર્ય પણ આવું શૂન્યવત્ હોઈ બધા અજ્ઞાણ રહેલા છે.

(આશ્ચર્ય- ૧૫)

જેહી અચરત દશ પંચમો, નિજમે રહત અચંત;
તિનકુ જો જાણી શકે, કોઈક જવરલા સંત. ૧૫૦

શબ્દાર્થ

જેહી = જે, અચરત = આશ્ચર્ય, દશ પંચમો = પંદરમો, નિજમે = પોતાનામાં, રહત = રહેલો છે, અચંત = ચિંતવનમાં ન આવે તેવો, ચિત્તમાં ન આવે તેવું, તિનકુ = તેવાને, જો = જો, જાણી શકે = ઓળખી શકે, માહિતી મેળવી શકે, કોઈક જવરલા = કોઈ જવલ્લે જ, કદાચિત્ત કોઈ, ભાગ્યે જ કોઈ, સંત = સંત પુરુષ.

અનુવાદ

પોતાનામાં રહેલો જે ચિત્તમાં આવે તેવો નથી, તેને કોઈક જવરલા સંત જ જાણી શકે છે. તે પંદરમું આશ્ચર્ય છે.

ભાવાર્થ

નાશવંત પંચ ભૌતિક દેહમાં તેની ચેતનતાના કારણ રૂપે રહેલું ચૈતનઅંશસ્વરૂપ, જે રૂપ-અરૂપથી પર હોઈ ચિત્તના ચિંતવનમાં આવી શકે તેમ નથી. વળી, ચર્મચક્ષુથી નિહાળી શકાય તેમ પણ નથી. એવા ચૈતનઅંશ સ્વરૂપની જાણ બ્રહ્માંડમાં કોઈક જવરલા સંતપુરુષને જ છે. જેઓ શરીરમાં રહેલા જડતત્ત્વોનો ભાગ-ત્યાગ કરીને અંતે જે ઉગરે છે તેવા શાશ્વત અંશને સ્વાનુભવથી જ ઓળખાવે છે. આ પ્રમાણેની સમજ આપતું આ પંદરમું આશ્ચર્ય છે. એમ અચરતબા કહે છે.

તેહી સંત કરતારકે, સંધી સદા હમેશ;
બુઝ લખી હોય પતિનસે, તેહી જાને જીનું દેશ. ૧૫૧

શબ્દાર્થ

તેહી = તેવા, સંત = સંતપુરુષ, કરતારકે = સર્જનહાર કર્તાના, સંધી = જોડાયેલા, એકતા સાધીને રહેનારા, સદા = નિત્ય, હંમેશ = હંમેશાં, સદા, સર્વદા, રાત-દિવસ, બુઝ = જાણ લખી હોય = ગ્રંથની રચના કરી હોય, પતિનસે = પતિના પક્ષે, તેહી = તેઓ, જાને = જાણતા હોય, જીનું = જેઓનું, દેશ = મુકામ, ધામ, નિવાસ સ્થાન.

અનુવાદ

તેવા સંતપુરુષ કર્તા સાથે સદા જાણથી એકતા સાધીને રહેલા છે. જેઓના મૂળ ધામને તેઓ જ જાણે છે. તેથી જ તેઓએ પતિપક્ષે ગ્રંથની રચના કરી હોય.

ભાવાર્થ

તેવા વિરલા સંતપુરુષ હંમેશને માટે પોતાના અલ્પહંગને કર્તાના મહદ્હંગ સાથે એકતા સાધીને રહેલા છે. વળી, તેઓ જ નિજપતિના આદેશ મુજબ મૂળ કૈવલધામથી આવ્યા હોઈ તેઓને આદિકર્તાના ધામની સમજ છે. તેથી જ તેઓએ કર્તાપક્ષનું સ્થાપન કરતા અને અંશ-અંશીના લક્ષને દર્શાવતા કૈવલજ્ઞાનથી ભરપૂર વિવિધ ધર્મગ્રંથોની રચના કરી છે.

આ તનમાંહી ચતુર રહે, મન બુધ ચિત્ત અહંકાર;

ક્રિયા હુતે જાનત સબે, જનકા કુન દેદાર. ૧૫૨

શબ્દાર્થ

આ = આ, તનમાંહી = શરીરમાં, દેહમાં, પિંડમાં, ચતુર = ચાર, રહે = રહે છે, મન = મન અંતઃકરણ, બુધ = બુદ્ધિ અંતઃકરણ, ચિત્ત = ચિત્ત અંતઃકરણ, અહંકાર = અહંકાર અંતઃકરણ, ક્રિયા = આચરણ, કરણી, નિત્ય કર્મની વિધિ, હુતે = થવાથી, થાય ત્યારે, જાનત = જાણે, સબે = બધા, જનકા = જેમને, જેમનો, કુન = કેવો, દેદાર = સ્વરૂપ.

અનુવાદ

આ દેહમાં મન, બુધ, ચિત્ત અને અહંકાર એમ ચાર (અંતઃકરણ) રહેલાં છે. જેનું સ્વરૂપ કેવું હશે? તે તેની ક્રિયા થાય ત્યારે જ બધું જણાય છે.

ભાવાર્થ

આ દેહ પંચ મહાભૂત સહિતના પચ્ચીસ પ્રાકૃતિક તત્ત્વોના મિશ્રણથી બનેલો છે. જેમાં મન, બુધ, ચિત્ત અને અહંકાર એમ ચાર અંતઃકરણો પણ રહેલાં છે. કયા અંતઃકરણનું સ્વરૂપ કેવું હશે ? તે માત્ર શરીર દ્વાર થતી ક્રિયાથી જ જે તે અંતઃકરણોને જાણી શકાય છે. એટલે કે ક્રિયા ઉપરથી કયું અંતઃકરણ વર્તમાન કરે છે, તેની ખબર પડે છે.

**મનકી કરીયા સંકલ્પ, બુદ્ધિ ઘડત જેહી ઘાટ;
પરલે કરત અહંકાર હી, અસૂઝ અંધવત્ નાટ. ૧૫૩**

શબ્દાર્થ

મનકી = મન અંતઃકરણની, **કરીયા** = ક્રિયા, ચેષ્ટા, પ્રવૃત્તિ, **સંકલ્પ** = ઈચ્છા, તર્ક, તરંગ, કલ્પના કરવી તે, **બુદ્ધિ** = બુદ્ધિ અંતઃકરણ, **ઘડત** = ઘડે છે, **જેહી** = જેના, **ઘાટ** = સ્વરૂપ, આકાર, આકૃતિ, **પરલે** = નાશ, અંત, **કરત** = કરે છે, **અહંકાર હી** = અહંકાર અંતઃકરણ, **અસૂઝ** = સૂઝતું નથી, ખબર પડતી નથી, **અંધવત્** = અંધકારમય, **નાટ** = રચના, નાટક, ખેલ.

અનુવાદ

મનની ક્રિયા સંકલ્પ કરવાની, બુદ્ધિ તેનો ઘાટ ઘડે છે. જ્યારે અહંકાર તેનો અંત લાવે છે, પરંતુ આ ખેલની ખબર પડતી ન હોઈ બધું અંધકારમય છે.

ભાવાર્થ

શરીરમાં રહેલા ચાર અંતઃકરણો પૈકી મન અંતઃકરણની ક્રિયા વિવિધ પ્રકારના સંકલ્પ-વિકલ્પ કરવાની છે. મન દ્વારા થતા સંકલ્પોનો નિશ્ચય કરીને આકાર ઘડવાનું કામ બુદ્ધિ અંતઃકરણનું છે. જ્યારે અહંકાર અંતઃકરણનું કાર્ય ઘડાયેલા ઘાટનો તોલ કરીને અંત લાવવાનું છે. સામાન્ય સ્થિતિમાં આ પ્રમાણે અહંકાર અંતઃકરણની ક્રિયારૂપી ખેલની ખબર બધાને પડતી ન હોઈ અજ્ઞાનતાને લીધે બધું અંધકારમય જેવું જ દૃશ્યમાન થાય છે.

શાંતિ કરે સકલ ચિત્ત, વિત્તકો રહે વિભાસ;
અંધકાર અહંકારકો, સમરસ હોય સમાસ. ૧૫૪

શબ્દાર્થ

શાંતિ કરે = શાંત પડે, સકલ = બધું, ચિત્ત = ચિત્ત અંતઃકરણ, વિત્તકો = સારનો, સત્વનો, તત્વનો, રહે = રહે છે, વિભાસ = આભાસ, પ્રભા, તેજ, પ્રકાશ, અંધકાર = અજ્ઞાનદશા, તિમિર, અહંકારકો = અહંકાર અંતઃકરણનો, સમરસ = સારી રીતના ભળી ગયેલું, એકાત્મક થઈ ગયેલું, હોય = થાય, સમાસ = જોડાણ, સંબધ, મિશ્રિતપણું, સમાવેશ થવો, ભળી જવું.

અનુવાદ

ચિત્ત અંતઃકરણ બધાને શાંત પાડે છે ત્યારે વિત્તનો આભાસ રહે છે. કારણ કે અહંકાર અંતઃકરણ તિમિરને સમાવીને સમરસ થઈ જતું હોય છે.

ભાવાર્થ

ચિત્ત અંતઃકરણના વર્તમાનથી અહંકાર અંતઃકરણની બધી જ ક્રિયા હતી તે શાંત પડી જાય છે. ચિત્ત અંતઃકરણ નચિંત દશામાં થતાં તે વખતે શરીરના વિત્તરૂપ રહેલા ચૈતનનો જ આભાસ માત્ર પ્રભાવશાળી રહે છે. કારણ કે અહંકાર અંતઃકરણના વર્તમાનથી વર્તાતી તિમિરતા સમરસ થઈને સમાય જતી હોય છે. જેથી ચિત્તમાં કોઈ અંતઃકરણનો પ્રભાવ વર્તાતો નથી. અંધકાર દૂર થતાં જ નચિંતપણું આવે જેથી માત્ર વિત્તનો આભાસ વર્તાય છે.

સંકલ્પતે જાગ્રત સ્ફૂરે, સુપને ઘાટ ઘડંત;
પરલે કરે સસોપતિ, દરશત નહિ કહ્યુ તંત. ૧૫૫

શબ્દાર્થ

સંકલ્પતે = સંકલ્પ હોય તે, જાગ્રત = જાગ્રત અવસ્થામાં, સ્ફૂરે = સ્ફૂરાયમાન થાય, વર્તાય, સુપને = સ્વપ્ન હોય ત્યારે, ઘાટ = આકાર, આકૃતિ, ઘડંત = ઘડાય, પરલે = નાશ, વિનાશ, કરે = કરે, સસોપતિ = સપોપતિ અવસ્થા, દરશત = દૃશ્યમાન, દેખાય, નહિ = નહિ, કહ્યુ = કાંઈ, તંત = ઘાટ, આકાર.

અનુવાદ

સંકલ્પ તે જાગ્રતમાં સ્ફૂરાય, સ્વપ્નમાં ઘાટ ઘડાય, સપ્નોપતિ નાશ કરે ત્યારે કોઈ પણ ઘાટ દેખાય નહિ.

ભાવાર્થ

શરીરમાં વહેતા મૂળ શુદ્ધ-પ્રાણાયામને વિષે પાંચ તત્ત્વોવાળા પાંચ વિકારી-પ્રાણાયામ વારાફરતી વર્તમાન થતો હોય છે. તેથી પાંચ અવસ્થા ઊલટા-સૂલટી વર્તમાન થાય છે. તત્ત્વનાં પલટાવાથી અવસ્થા પલટાય છે; વળી, જે તે અવસ્થામાં ક્રિયા પણ અંતઃકરણો દ્વારા જુદી જુદી થાય છે.

જ્યારે જાગ્રત અવસ્થા સ્ફૂરાયમાન થાય ત્યારે મન અંતઃકરણમાં સંકલ્પ ઊઠે છે. સ્વપ્નાવસ્થા સ્ફૂરાયમાન થાય ત્યારે બુદ્ધિ અંતઃકરણમાં ઘાટ ઘડાય છે. જ્યારે સપ્નોપતિ અવસ્થા સ્ફૂરાયમાન થાય ત્યારે અહંકાર અંતઃકરણમાં બધા ઘાટ લય પામે છે. એટલે બધું અંધકારમય થતું હોઈ કોઈ પણ ઘાટ દર્શાતા નથી.

તુરિયા અવસ્થા શાંતસે, ચિત્ત નિસ્વ્રત રહેત;
અંતસકરણ ક્રિયા જનું, કહીત અવસ્થા સેત. ૧૫૬

શબ્દાર્થ

તુરિયા અવસ્થા = તુરિયા અવસ્થા, શાંતસે = શાંત થવાથી, ચિત્ત = ચિત્ત અંતઃકરણ, નિસ્વ્રત = નિવૃત્તિવાન, પ્રવૃત્તિથી રહિત, રહેત = રહે છે, અંતસકરણ = અંતઃકરણ, ક્રિયા = કાર્ય, પ્રવૃત્તિ, જનું = જેની, કહીત = કહી, જણાવી, અવસ્થા = અવસ્થા, સેત = સહિત.

અનુવાદ

તુરિયા અવસ્થા શાંત થવાથી ચિત્ત નિવૃત્ત થઈને રહે છે. અંતઃકરણ અને તેની અવસ્થા સહિત ક્રિયા કહી જણાવી.

ભાવાર્થ

તુર્યા અવસ્થામાં સર્વ પદાર્થના સંકલ્પ લીન પામીને શાંત થઈ જાય છે. ત્યારે ચિત્ત અંતઃકરણ પણ કોઈ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ વિહીન બનીને નિવૃત્તિમય થઈ જાય છે.

અચરતબા કહે છે કે આ મુજબ શરીરમાં વર્તમાન ચાર અંતઃકરણની ક્રિયા અને અવસ્થા સહિત સઘળી માહિતી જણાવવામાં આવી છે.

જાગ્રતમે હુકમી મન, ઈન્દ્રિ આઘ નરેશ;
એકલ અમલ અચર ચર, જનકો પરસ પરેશ. ૧૫૭

શબ્દાર્થ

જાગ્રતમે = જાગ્રત અવસ્થામાં, હુકમી = અમલી, અધિકારી, હકૂમતી, સત્તાધીશ, મન = મન અંતઃકરણ, ઈન્દ્રિ = ઈન્દ્રિ, આઘ = ની આઘ લઈ, સહિત, નરેશ = નૃપ, રાજા, એકલ = એકલો જ, અમલ = હુકમ, અચર ચર = સર્વત્ર, જનકો = જેનો, પરસ = સ્પર્શ, પરેશ = પડે, થાય.

અનુવાદ

જાગૃતમાં ઈન્દ્રિયો સહિત બધા ઉપર અમલી રાજારૂપ મન છે. જેનો સ્પર્શ થતાં સર્વત્ર એકલાનો જ અમલ ચાલે છે.

ભાવાર્થ

શરીરના બંધારણમાં રહેલા અંતઃકરણો પૈકી જે અંતઃકરણ પુરુષાર્થકારી કાર્યની પહેલ કરે ત્યારે બાકીના ત્રણ અંતઃકરણ તેના સહભાગી બનીને કાર્યની સફળતામાં સહાયભૂત થતાં હોય છે.

જાગ્રતમાં પણ અતિ ઉજાગ્રત અવસ્થામાં શરીરની દશ ઈન્દ્રિયો સહિત બધા તત્વો ઉપર રાજારૂપ મનનો અમલ વર્તાતો હોય છે. આ સમયે જ્યાં જ્યાં મન અંતઃકરણનો સ્પર્શ થાય ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર એકલા મનનો જ અમલ વર્તાય છે અને તે વખતે સત્તા હાંસલ કરીને સંપત્તિ ભેગી કરવાના તેમજ

શરીરની સજાવટ અને ભપકો સજીને સુંદર દેખાવા સહિત મોટા મોટા મહેલ બનાવવાના સંકલ્પો ઊઠતા હોય છે.

બુધ ચિત્ત ઓરું અહંકારહી, વરતે થઈ દિવાન;
પરકરતિકી કો ગને, યેસે નયે સહાન. ૧૫૮

શબ્દાર્થ

બુધ = બુદ્ધિ અંતઃકરણ, ચિત્ત = ચિત્ત અંતઃકરણ, ઓરું = અને, અહંકારહી = અહંકાર અંતઃકરણ પણ, વરતે = વર્તે, વર્તન કરે, થઈ = થઈને, દિવાન = વજીર, પ્રધાન, પરકરતિકી = પ્રકૃતિને, કો = કોણ, ગને = ગણના કરે, ગણતરી, દરકાર, યેસે = આવા, નયે = નવા, સહાન = શોભીતા, સહાણ, સારા, સહાનુભુતી, સહકાર.

અનુવાદ

બુધ, ચિત્ત અને અહંકાર દિવાન થઈને વર્તે છે કારણ કે આવા નવાનો સહકાર હોય તો પછી પ્રકૃતિની દરકાર કોણ કરે ?

ભાવાર્થ

શરીરમાં પુરુષાર્થકારી પ્રવૃત્તિની જ્યારે મન-અંતઃકરણ શરૂઆત કરે ત્યારે રાજા તરીકે ઈન્દ્રિયો પર મનનો જ અમલ વર્તાતો હોય છે. આ વખતે બાકીનાં બુધ, ચિત્ત અને અહંકાર અંતઃકરણો મનના કાર્યમાં સહાયભૂત બનીને વજીર તરીકેની ભૂમિકા ભજવે છે. આવા નવા અમલીનો સહકાર પ્રાપ્ત થતો હોવાથી પ્રકૃતિની દરકાર કોઈ પણ ઈન્દ્રિયો કરતી નથી.

એહી પરકાર ચતુર્દશ, લોકમાંહી નિરવાણ;
જાગ્રત જાગ્રતમેં જીનું, ફરત મનુકી આણ. ૧૫૯

શબ્દાર્થ

એહી પરકાર = આ પ્રકારે, એ મુજબ, ચતુર્દશ = ચૌદ, લોકમાંહી = લોકમાં,

નિરવાણ = અવશ્ય, જરૂર, ચોક્કસ, નક્કી **જાગ્રત જાગ્રતમે** = જાગ્રતમાં પણ અતિ ઉજાગ્રત, **જનું** = જેનો, **ફરત** = વ્યાપે છે, ભ્રમણ કરે, ચાલે, **મનુકી** = મન અંતઃકરણની, **આણ** = આદેશ, આજ્ઞા, ફરમાન, હુકમ, અમલ.

અનુવાદ

આ પ્રમાણે ચૌદ લોકમાં જાગ્રતમાં પણ અતિ ઉજાગ્રત દશામાં ચોક્કસપણે મનનું ફરમાન ચાલે છે.

ભાવાર્થ

આ જ રીતે ચૌદ લોકમાં નિવાસ કરતા દરેક દેહધારીઓમાં જ્યારે જાગ્રતમાં પેટા જાગ્રત વર્તે ત્યારે અતિ ઉજાગ્રતપણે વર્તાતી જાગ્રત અવસ્થા દરમિયાન જરૂર (અવશ્ય) મન અંતઃકરણનો જ અમલ વર્તાય છે.

**રાજા રાજ કરત મને, રહિત દિવાન સમેત;
દેવ દનુજ અવતાર લ્યૌ, વિચરત મનકે હેત. ૧૬૦**

શબ્દાર્થ

રાજા = નૃપ, નરેશ, **રાજ કરત** = રાજ કરે, શાસન કરે, નિયમન કરે, **મને** = મન અંતઃકરણથી, **રહિત** = પ્રજા, રૈયત, **દિવાન** = વજીર, પ્રધાન, **સમેત** = સહિત, **દેવ** = દૈવી સ્વરૂપો, **દનુજ** = દૈત્ય, દાનવ, અસુર, રાક્ષસ, **અવતાર** = અવતારાદિક પુરુષો, **લ્યૌ** = સહિત, સુધી, **વિચરત** = વિચરણ કરે, પ્રયાણ કરે, ચાલે, **મનકે** = મન અંતઃકરણના, **હેત** = ભાવ, પ્રિત, ઈચ્છા, ઉદ્દેશ.

અનુવાદ

રાજા મનથી રાજ કરે અને દિવાન, રૈયત સમેત દેવ, દાનવ અને અવતારાદિક પુરુષો સુધી બધા મનના ભાવ મુજબ વિચરણ કરે છે.

ભાવાર્થ

રાજા જ્યારે રાજ કરે ત્યારે જાગ્રત અવસ્થામાં રહીને મન અંતઃકરણ દ્વારા થતા સંકલ્પ મુજબ શાસન કરે છે. તે જ રીતે રાજાના પ્રધાન, રૈયત

સહિત અંતરિક્ષમાં વસતા દેવ-દાનવ અને પૃથ્વી પર યુગે યુગે આવતા અવતાદિક પુરુષો સમેત બધા મન અંતઃકરણના ભાવ મુજબ જ આચરણ અને વિચરણ કરે છે.

**જીવ સહિત જેતને તનુ, અણુની આઘ બ્રહ્માંડ;
હલન ચલન સબ મન વડે, જેતને ભર ભવ ભંડ. ૧૬૧**

શબ્દાર્થ

જીવ = જીવંત પ્રાણી, માણસ, સહિત = સમેત, જેતને = જેટલા, તનુ = શરીર, દેહ, પિંડ, અણુની આઘ = અણુની આઘે, બ્રહ્માંડ = બ્રહ્માંડ, હલન ચલન = હરે ફરે, સબ = બધા, મન વડે = મનથી, જેતને ભર = જેટલા છે તેટલા, ભવ = જગત, વિશ્વ, સંસાર, ભંડ = ઘાટ, દેહધારી.

અનુવાદ

માનવ સહિત જેટલા દેહ અણુથી માંડીને બ્રહ્માંડોમાં છે તે, તેમજ સંસારમાં જેટલા ઘાટ છે તેટલા બધા મનથી જ હલન-ચલન કરે છે.

ભાવાર્થ

માનવીની આઘ લઈને બ્રહ્માંડમાં જેટલા દેહ અણુથી માંડીને મોટા જીવંત છે તે, તેમજ સંસારમાં જેટલા વિવિધતા ધરાવતા ઘાટ છે તેટલા બધા જ મન અંતઃકરણની આજ્ઞા મુજબ જાગ્રત અવસ્થામાં રહીને જ હલન-ચલન કરે છે.

**મન આગવા હે અંશકે, મન હૈ કુનકા અંશ;
કરીયા કાજ કરમ લગે, સરવજ્ઞે સરવંશ. ૧૬૨**

શબ્દાર્થ

મન = મન અંતઃકરણ, આગવા = આગવાઈ, આગેવાન, પ્રતિનિધિ, વહીવટ કરનાર, હે = છે, અંશકે = શાશ્વત અંશનું, મન હૈ = મન અંતઃકરણ છે, કુનકા = કોના,

અંશ = વિભાગ, સજાતીય અંશ, **કરીયા** = ક્રિયા, **કાજ** = કાર્ય, ધંધો, **કરમ** = કર્મ, આચાર, વર્તણૂક, ચાલ, **લગે** = લગવું, લાગવું, વળગવું, પહોંચવું, **સરવજો** = બધું જાણનારું, બધું જાણવાપણું, બધું જાણવાની શક્તિ, **સરવંશ** = સર્વની પરંપરાગત, સર્વનો પરિવાર, સર્વજાતીય.

અનુવાદ

અંશનો આગેવાન મન છે, પરંતુ મન કોનો અંશ છે ? ક્રિયા, કામ (કાર્ય) અને આચરણને લાગે ત્યાં સુધી તે બધું જાણવાની શક્તિ ધરાવનાર છે.

ભાવાર્થ

જાગ્રત અવસ્થામાં ચૈતનઅંશ જે કાંઈ વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ કરાવે છે તે મન અંતઃકરણ દ્વારા કરાવતો હોઈ શરીરમાં અંશના આગેવાન તરીકેની ભૂમિકા મન ભજવે છે. શરીર દ્વારા થતી ક્રિયા, કામધંધો અને સારું નહારું આચરણ સહિત બધી જ પ્રવૃત્તિ તમામ ઈન્દ્રિયોના ગુણધર્મોને જાણીને જ પોતે આગેવાન તરીકે ઈન્દ્રિયો પાસે કાર્ય મન અંતઃકરણ કરાવે છે.

ચૈતન સે ચેતન થઈ, તન નાવનકે કિર;
બુરી ભલીકી લેત હૈ, આપને શિર તકસીર. ૧૬૩

શબ્દાર્થ

ચૈતન સે = ચૈતનથી, **ચેતન** = ચેતનવંત, **થઈ** = થઈને, થયેલા, **તન** = દેહ, શરીર, **નાવનકે** = ધણીને, પતિને, **કિર** = જાણવું, જાણે છે, **બુરી** = અવગુણ, દુર્ગુણ, બૂરાઈ, **ભલીકી** = નેકી, સારાપણું, **લેત હૈ** = લે છે, સ્વીકારે છે, ધારણ કરે છે, **આપને** = પોતાના, **શિર** = માથે, **તકસીર** = અપરાધ, દોષ, ગુનો, વાંક.

અનુવાદ

ચૈતનથી ચેતન થયેલા શરીરના માલિક તરીકે બધું જાણે છે. તેથી જ તો બુરાઈ અને ભલાઈના અપરાધ પોતાના માથે લે છે.

ભાવાર્થ

પ્રસવ થતા ઘાટમાં ચૈતનઅંશ હાજર થતાં સમચૈતનહીરરૂપ પ્રણવ ચૈતન થાય છે. પછી પ્રણવની ચૈતનતાથી અન્યો અન્ય તત્ત્વો ચૈતનતા પામીને આખું શરીર હલનચલન કરે છે. શરીરના માલિક તરીકે રહેલો ચૈતનઅંશ પોતે ઈન્દ્રિયોની ચાસમી લેતો હોઈ બધું જ જાણે છે. તેથી જ આગેવાનરૂપી મન દ્વારા થતા સારા-ખોટા અપરાધને માટે અંશ પોતે જ જવાબદાર હોવાથી પાપ-પુણ્યવાળા અપરાધનું ફળ ચૈતનઅંશને ભોગવવું પડે છે.

સબકે ઘટ ઘટમે રમે, આઘ થકી લહુ અંત;
કોહુ ન પરખત તાયકુ, કેસા ઉનકા તંત. ૧૬૪

શબ્દાર્થ

સબકે = દરેકના, પ્રત્યેક, ઘટ ઘટમે = ઘટે ઘટમાં, રમે = રમણ કરે, આઘ = પ્રારંભ, જન્મ, થકી = થી, લહુ = લઈને, અંત = છેડો, મૃત્યુ, કોહુ ન = કોઈપણ નહિ, પરખત = પારખે, પિછાણે, ઓળખે, જાણે, તાયકુ = તેને, કેસા = કેવું, કેવો, ઉનકા = એના, તેના, તંત = સ્વરૂપ, તન, તત્ત્વ, જાતિ.

અનુવાદ

જન્મથી તે મૃત્યુ સુધી પ્રત્યેક ઘટે ઘટમાં રમણ કરે છે, છતાં તેનું સ્વરૂપ કેવું છે તેને કોઈ પિછાણે નહિ.

ભાવાર્થ

મન જેનું આગેવાન છે તેવો ચૈતનઅંશ દેહના જન્મથી માંડીને મૃત્યુ પર્યંત પ્રત્યેક ઘટે ઘટમાં રમણ કરે છે. તેમ છતાં તેના રૂપ-અરૂપથી પરે રહેલા સ્વરૂપને વિશ્વમાં કોઈ વ્યક્તિ યથાર્થપણે જાણતી નથી.

કુન તત્ત્વકે મન કીયે, કાંહાંસે ઉપજે સાર;
તેહે કીત કરો સકલ જન, મનકા કુન આકાર. ૧૬૫

શબ્દાર્થ

કુન તત્ત્વકે = કયા તત્ત્વોના, કેવા તત્ત્વોથી, **મન** = મન અંતઃકરણ, **કીયે** = કરવામાં આવ્યું, **કાંઠાંસે** = ક્યાંથી, **ઉપજે** = ઉત્પન્ન થયા, પેદા થયા, **સાર** = સત્ત્વ, ખજાનો, શક્તિ, **તેહે કીત** = તે હકીકત, શોધ, તપાસ, ચોકસાઈ, તલાસ, **કરો** = કરો, **સકલ** = બધા, **જન** = માનવ, **મનકા** = મન અંતઃકરણના, **કુન** = કેવો, ક્યો, **આકાર** = સ્વરૂપ, દેખાવ, દેદાર.

અનુવાદ

કયા તત્ત્વથી મન બનાવ્યું અને તેનો ખજાનો ક્યાંથી ઉપજાવ્યો તથા મનનો આકાર કેવો છે ? એ અંગે બધા માનવો શોધ કરો.

ભાવાર્થ

ચૈતનઅંશના આગેવાન એવા મન અંતઃકરણને સર્જનહારે કયા તત્ત્વથી બનાવ્યું છે ? તે તત્ત્વનો ખજાનો (જથ્થો) ક્યાંથી ઉપજાવ્યો છે ? વળી, મન અંતઃકરણનો આકાર કેવો છે ? આ ત્રણેય બાબતની બધા માનવોએ ચોકસાઈપૂર્વક શોધ કરવી જોઈએ, એમ અચરતબા કહે છે.

શ્રીપતસે નહિ મન ભયે, બ્રહ્માસે ન મહેશ;

સો ભી વિચરત મન વડે, મનકા સકલ સભેશ. ૧૬૬

શબ્દાર્થ

શ્રીપતસે = લક્ષ્મીપતિથી, **નહિ** = નહિ, **મન** = મન અંતઃકરણ, **ભયે** = થયું, **બ્રહ્માસે** = બ્રહ્માથી, **ન** = નહિ, **મહેશ** = શંકર, શિવજી, **સો** = તેઓ, **ભી** = પણ, **વિચરત** = વિચરણ કરે છે, **મન** = મન અંતઃકરણ, **વડે** = થી, **મનકા** = મન અંતઃકરણ, **સકલ** = બધામાં, **સભેશ** = પ્રમુખ, અધ્યક્ષ, આગેવાન.

અનુવાદ

લક્ષ્મીપતિથી, બ્રહ્માથી કે શંકરથી મન થયું નથી, પરંતુ તેઓ પણ મન વડે વિચરણ કરે છે. કારણ કે બધામાં મન જ આગેવાન છે.

ભાવાર્થ

લક્ષ્મીપતિ સતોગુણી વિષ્ણુ, સાવિત્રીપતિ રજોગુણી બ્રહ્માજી અને ઉમિયાપતિ તમોગુણી શંકરજી દ્વારા મન અંતઃકરણની ઉત્પત્તિ થઈ નથી. તેઓ પણ મન અંતઃકરણ વડે જ વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ કરીને દેવલોક અને મૃત્યુલોકમાં વિચરણ કરે છે. કારણ કે ત્રણેય ગુણાત્મક સ્વરૂપોની ચેતનતાના કારણ રૂપે રહેલ વિશેષ ચૈતન્યઅંશના આગેવાન તરીકે બધામાં મન અંતઃકરણ જ રહેલું છે.

ત્રીનકા મન કીનકા હુસે, ઉતપત શક્ત સમેત;
જીનકી આઘ સકલ ઈત, મનકે કીયે સખેત. ૧૬૭

શબ્દાર્થ

ત્રીનકા = તેમનાં, ત્રણેયનાં મન = મન અંતઃકરણ, કીનકા = કોના, હુસે = હશે, ઉતપત = ઉત્પત્તિ, શક્ત = આઘશક્તિ, સમેત = સહિત, જીનકી = તેમની, જેઓની, આઘ = પહેલાં, આઘ લઈ, સકલ = સૌ, તમામ, ઈત = અહિયાં, મનકે = મનનો, કીયે = કર્યો, સખેત = સારી ખેતી, સારી ભૂમિ, સારું ખેતર.

અનુવાદ

શક્તિ સમેત ત્રણેયનાં મનની ઉત્પત્તિ કોનાથી થઈ હશે ? વળી, તેમની આઘ લઈ સૌનાં મનની ખેતી અહીં કોણે કરી ?

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે રજો, તમો અને સતોગુણના અધિષ્ઠાતા એવા ત્રિગુણાત્મક દેવતાઓની તેમજ જગત જનની આઘશક્તિ મહામાયાના મન અંતઃકરણ કોણે બનાવ્યા હશે ? તે સૌની આઘ લઈને અહીં જગતપક્ષના સૌના મનની સારી રીતે ખેતીરૂપી વિસ્તાર (ક્ષેત્ર) જેમણે પણ કર્યો હશે, તેવા સર્જનહાર વિશેનો ભેદ પામવો તે અત્યંત ગૂઢાર્થ ભરેલું છે.

તિનકે મરમ ન પાવત, રહત સદા જેહી લાહાર;
તો તુમહી કેસે લહો, નિજપતિ સર્જનહાર. ૧૬૮

શબ્દાર્થ

તિનકે = તેમનો, મરમ = મર્મ, રહસ્ય, ભેદ, ન = નહિ, પાવત = પ્રાપ્ત થાય, મેળવી શકવું, જાણવું, રહત = રહેલા છે, સદા = સર્વદા, હંમેશને માટે, જેહી = જે, લાહાર = કતાર, પંક્તિ, હારમાળા, લહાર, તો = તો, તુમહી = તમે, કેસે = કેવી રીતે, લહો = જાણો, નિજપતિ = આદિ માલિક, સર્જનહાર = બનાવનાર, કર્તા, સર્જન કરનાર.

અનુવાદ

તેનો ભેદ નહિ પામવાથી બધા સદાને માટે જન્મ-મરણની લહારમાં ભટકતા રહ્યા છે, તો તમો આદિ માલિક એવા સર્જનહારને કેવી રીતે જાણી શકે ?

ભાવાર્થ

સંસારમાં કોઈ માનવી મન અંતઃકરણની ઉત્પત્તિના ભેદને પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી, તો પછી આદિ માલિક એવા સર્જનહારને બધા ક્યાંથી જાણી શકવાના ? અચરતબા કહે છે કે સાચા સર્જનહારની જાણના અભાવને કારણે જ તમામ જીવો પરંપરાગત રીતે જન્મ-મરણરૂપ લાહારમાં સદા ભટકતા રહે છે.

મન અંતસ તો કરણ હે, ચૈતન ભૂજ હથિયાર;
જેસે ડંડ કુલાલીકે, સાંનસી હાથ લુહાર. ૧૬૯

શબ્દાર્થ

મન અંતસ તો કરણ = તે મન અંતઃકરણ, હે = છે, ચૈતન = ચૈતનઅંશ સ્વરૂપ, ભૂજ = હાથનું, હથિયાર = સાધન, ઓજાર, જેસે = જેવી રીતે, ડંડ = લાકડી, ડાંગ, કુલાલીકે = કુંભારનો, પ્રજાપતિનો, સાંનસી = સાણસી, હાથ = હાથ, લુહાર = લવાર, લુહાર, લોહું ઘડવાનો ધંધો કરનાર.

અનુવાદ

મન અંતઃકરણ તો ચૈતનના હાથનું હથિયાર છે. જેમ કે પ્રજાપતિનો ડંડ અને લુહારના હાથમાં સાણસી હોય છે.

ભાવાર્થ

જેમ માટીનાં ભંડ બનાવનાર પ્રજાપતિનું ચાકડાને ફેરવવા માટે હાથમાં ઓજાર તરીકે ડંડ હોય છે. વળી, લોઢું ઘડવાનો ધંધો કરનાર લુહારના હાથમાં દાગીનો પકડવા સાણસી હોય છે. તેવી જ રીતે ચૈતનઅંશના હાથમાં હથિયારરૂપે મન અંતઃકરણ છે કે જેના વડે વિવિધ પ્રકારના સંકલ્પો વિકલ્પો ઊઠે છે તથા શરીરની ઈન્દ્રિયો દ્વારા કાર્યો કરાવે છે.

તેહી જાનતહે તેહુનકી, લુહા કાષ્ટકી હોય;
ત્યૌ મનકી કર્તા લહે, જીને કીયા હોય સોય. ૧૭૦

શબ્દાર્થ

તેહી = તે, જાનતહે = જાણે છે, તેહુનકી = તેઓની, લુહા = લોખંડ, કાષ્ટકી = લાકડાંની, હોય = હોય, ત્યૌ = તેમ, તેવી જ રીતે, મનકી = મનની, કર્તા = સર્જનહાર, બનાવનાર, લહે = જાણે, જીને = જેઓને, જેમને, કીયા = રચના કરી, હોય = હોય, સોય = તે.

અનુવાદ

લોખંડ અને લાકડાંના ઓજાર અંગે તેમને તેની જાણ હોય છે. તેમ જેણે તે રચના રચી હોય તેવા કર્તા મનને જાણે છે.

ભાવાર્થ

લોખંડની સાણસી અને લાકડાના ડંડ અંગેની સઘળી માહિતી લુહાર અને પ્રજાપતિને હોય છે. તેથી જ તેઓ તે ઓજારને જાણીને હથિયારરૂપે (તેને) હાથમાં રાખે છે. એ જ રીતે જેમના દ્વારા આ રચના રચાયેલી હોય તેવા સર્જનહાર પોતાની રચનારૂપ મન અંતઃકરણને સારી રીતે જાણે છે.

મન મનકુ નહિ જાનત, મેરા કવન શરીર;
એહી અચરત નવષષ્ટમો, કોઉકુ નહિ તતબીર. ૧૭૧

શબ્દાર્થ

મન = મન અંતઃકરણ, મનકુ = મન અંતઃકરણને, નહિ = નથી, જાનત = જાણતું, મેરા = મારો, મારું, કવન = કેવું, કોણે, શરીર = સ્વરૂપ, એહી = આ, અચરત = આશ્ચર્ય, નવષષ્ટમો = પંદરમો, કોઉકુ = કોઈને પણ, નહિ = નહિ, નથી, તતબીર = તદબીર, યુક્તિ.

અનુવાદ

મન મનને જાણતું નથી કે મારું સ્વરૂપ કેવું છે ? આ પંદરમું આશ્ચર્ય છે. જેની યુક્તિ કોઈને પણ ખબર નથી.

ભાવાર્થ

મન અંતઃકરણ પોતે પોતાના (મન અંતઃકરણના) સ્વરૂપને જાણતું નથી કે તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ? વળી, મનની રચનામાં જે ગૂઢાર્થભરી યુક્તિ જેમના દ્વારા સમાવાયેલી છે તેવા સર્જનહાર અંગે સંસારમાં કોઈને પણ ખબર નથી. અચરતબા કહે છે કે આ પંદરમું આશ્ચર્ય છે.

(આશ્ચર્ય- ૧૬)

ખટદશ અચરતકુ અબ, સૂણવા રહો સચેત;
મહા ગંભીર ગત ઉચરહુ, કતા અંશ તુમ હેત. ૧૭૨

શબ્દાર્થ

ખટદશ = સોળ, અચરતકુ = આશ્ચર્યને, અબ = હવે, સૂણવા = સાંભળવા, રહો = થઈ થાવ, સચેત = સાવધાન, જાગ્રત, સજાગ, પ્રસન્નચિત્ત, મહા = મહાન, શ્રેષ્ઠ, મોટું, વિશાળ, ગંભીર = ગહન, ગૂઢ, ધીર અને પ્રૌઢ, ગત = ગતિ, જ્ઞાન, સમજ, ઉચરહુ = બોલું છું, વદુ છું, જણાવું છું, કહું છું, કતા = કર્તા, સર્જનહાર, અંશ = અંશ, તુમ = તમારા, હેત = પ્રેમ, સ્નેહ, લાગણી.

અનુવાદ

હે કર્તાના અંશો ! તમારા પ્રત્યે લાગણી હોવાના કારણે હવે શ્રેષ્ઠ અને ગૂઢ જ્ઞાનનો ઉચ્ચાર કરું છું. માટે આ સોળમું આશ્ચર્ય સાંભળવા માટે સાવધાન થઈ જાવ.

ભાવાર્થ

અચરતબા દરેક ઘાટમાં રહેલા કર્તાના અંશને માત્ર આત્મબંધુત્વના ભાવે જ નિહાળે છે. પોતાના હૃદયમાં અંશો પ્રત્યે લાગણી હોવાને કારણે શ્રેષ્ઠ અને ગૂઢાર્થથી ભરેલું જ્ઞાન ઉચ્ચારે છે, અને આ સોળમા આશ્ચર્યના જ્ઞાનને કહી સંભળાવે છે. તે ગૂઢ જ્ઞાન સાંભળવા માટે બધા શ્રોતાજનોને સાવધાન થઈ જવા આગ્રહ કરે છે.

ગુણ ઈન્દ્રિ અંતસ બિનું, પોતે પરમ પરાય;
આપને અંશ કારન જનું, પીછે દીયે બનાય. ૧૭૩

શબ્દાર્થ

ગુણ = પ્રાકૃતિક લક્ષણો - રજો, તમો અને સતો, ઈન્દ્રિ = પાંચ કર્મોન્દ્રિય અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, અંતસ = અંતઃકરણ, બિનું = વિના, સિવાય, પોતે = સ્વયં, પરમ = ઘણું, અત્યંત, સર્વોપરી, શ્રેષ્ઠ, પરાય = પર રહેલા, થી ભિન્ન રહેલા, આપને = પોતાના, અંશ = અંશ, કારન = કારણ, જનું = જેઓએ, જેને, પીછે = પાછળથી, પછવાડે, પછીના સમયે, દીયે = દીધા, આપ્યું, બનાય = બનાવી.

અનુવાદ

પોતે તો સર્વોપરી અને ગુણ, ઈન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણ વગરના પર રહ્યા છે. જેઓએ પોતાના અંશને કારણે બધું બનાવ્યા બાદ તેને આપ્યું છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહાર પોતે તો સર્વ ઉત્પત્તિના કારણરૂપે હોઈ સર્વોપરી છે. તેઓ ત્રણ ગુણાત્મક લક્ષણો, દશ ઈન્દ્રિયો અને ચાર અંતઃકરણો સિવાયના

છે. બ્રહ્મભૂમિકામાં પોતાના દ્વારા રચાયેલી નાશવંત રચનાથી (સ્વયં) પોતે ભિન્ન રહ્યા છે. તેમણે પોતે પોતાના સજાતીય એવા ત્રણ પ્રકારના ચૈતન્યઅંશોની સુખાકારી માટે અંતઃકરણ, ગુણ-ઘણ, ઈન્દ્રિયો સહિત સર્વ તત્ત્વ સરંજામ ઉત્પન્ન કરીને પાંચ પ્રકારના દેહો સહિત વિવિધતાવાળી સર્વ નાશવંત રચના બનાવ્યા પછી અંશને તેનું સુકાન સંભાળવા માટે આપ્યું છે.

અંશ પુરુષ પ્રકૃતિ પુનિ, બ્રહ્મા વિષ્ણુ માહેશ;
ઓર સકલ સબ જીવહી, મુનિજન સુર સુરેશ. ૧૭૪

શબ્દાર્થ

અંશ = ચૈતન્યઅંશ, પુરુષ = નિરંજન પુરુષ, પ્રકૃતિ = આઘશક્તિ મહામાયા, પુનિ = વળી, બ્રહ્મા = બ્રહ્મા, વિષ્ણુ = વિષ્ણુ, માહેશ = શંકર, ઓર = અને, બીજા, સકલ = તમામ, સબ = બધા, જીવહી = જીવો, ઘાટો, દેહો, મુનિજન = મુનિજનો, સુર = દેવતાઓ, સુરેશ = દેવોના રાજા, ઈન્દ્ર.

અનુવાદ

પુરુષ, પ્રકૃતિ અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ સહિત દેવો તથા દેવતાઓના રાજા સહિત પરમવિશેષ અને વિશેષ અંશો તેમજ મુનિજન અને જીવો સહિતના સામાન્ય અંશો છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહાર દ્વારા શુદ્ધ સંકલ્પથી રચાયેલી રચનામાં સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ, મહાકારણ અને પરમકારણ દેહ ધરાવતા અસંખ્ય ઘાટો છે. તે તમામ ઘાટોને ચૈતન્યવંત રાખનાર સામાન્ય, વિશેષ અને પરમવિશેષ એમ ત્રણ પ્રકારના ચૈતન્યઅંશોનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં નિરંજનપુરુષ, આઘશક્તિ મહામાયા, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ તથા સામાન્ય દેવી-દેવતાઓ અને દેવતાઓના રાજા ઈન્દ્ર સહિતના વિશેષઅંશો છે અને મુનિજનો સહિત ચોર્યાસી લાખ પ્રકારના અસંખ્ય જીવ સૃષ્ટિના સ્થૂળદેહ ધરાવતા સામાન્ય જીવો છે.

દીયા સબન એતનેયકુ, તનકે સાજ સજન;
અધિક ન્યૂન વિવિધિ વિધ, જનકા જૈસા તન. ૧૭૫

શબ્દાર્થ

દીયા = પોખ્યા, આપ્યા, સબન = સર્વને, બધાને, એતનેયકુ = એટલાને, તનકે = શરીરના, દેહના, સાજ = સરંજામ, સામગ્રી, અલંકાર, સજન = સજાવીને, સજને, અધિક = વધુ, વિશેષ, ન્યૂન = ઓછું, કમતી, વિવિધિ વિધ = વિધ વિધ પ્રકારના, જનકા = જેમના, જેઓના, જૈસા = જેવા, તન = શરીર, પિંડ, દેહ.

અનુવાદ

એટલા બધાને શરીરનો સાજ સજાવીને જેનો જેવો ઘાટ તે પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારના વત્તી-ઓછી સામગ્રી આપી છે.

ભાવાર્થ

પાંચ પ્રકારના દેહધારી જેટલા શરીરો છે તેટલા બધાને જ સર્જનહાર અલગ અલગ ઘાટ મુજબ જુદા જુદા પ્રકારની તત્ત્વ સામગ્રી અને જ્યાં જેવો ઘાટ ત્યાં તેવા ઘાટ મુજબની ઐશ્વર્યતા પોખી છે. જે જે વિશેષ દેવી-દેવતાઓ હતા તેમને એક એક વિભૂતિ (કરુણા) પ્રદાન કરી કરુણામય બનાવ્યા છે. તેમજ રજો, તમો અને સતોગુણ ધરાવનાર બ્રહ્માજી, શંકર અને વિષ્ણુને વૃદ્ધિ, સંહાર અને પાલન-પોષણની જવાબદારી બક્ષી છે. આ પ્રમાણે વિધ વિધ પ્રકારના વત્તી-ઓછી તત્ત્વ સામગ્રી અને વિભૂતિ પોખીને દુનિયાદારીનો વ્યવહાર નિયમ મુજબ ચાલે તે માટે સર્જનહારે શરૂઆતથી જ વ્યવસ્થા કરેલી છે.

જેતને અંશ વિશેષહી, તીને દીયા તેહી માપ;
ઓર સકલ સબ અંશકુ, જેહી ચરાચર વ્યાપ. ૧૭૬

શબ્દાર્થ

જેતને = જેટલા, અંશ = અંશ, વિશેષહી = વિશેષ, તીને = તેઓને, તેમને,

દીયા = આપ્યો, પોપ્યો, બક્ષ્યો, **તેહી** = તે મુજબ, **માપ** = મોભો, પ્રતિષ્ઠા, જવાબદારીનો ભાર, ગર્જું, શક્તિ, **ઓર** = અને, બીજા, **સકલ સબ** = દરેકે દરેક, તમામ, બધા, **અંશકુ** = અંશને, **જેહી** = જેઓ, **ચરાચર** = સ્થાવર-જંગમ, સચરાચર, સર્વત્ર, **વ્યાપ** = પથરાયેલો, પસારો પામેલા, ફેલાયેલા.

અનુવાદ

જેટલા વિશેષ અંશો છે અને જે સર્વત્ર પસારો પામેલા બીજા બધા સામાન્ય અંશ છે, તેમને તેમના માપ મુજબ તત્ત્વ સામગ્રી પોખી છે.

ભાવાર્થ

દુનિયામાં જેટલા વિશેષઅંશો છે તેમને એક એક કરુણાની વિશેષ વિભૂતિ આપીને વહીવટીય કાર્યોની જવાબદારી સોંપી છે, શરીરોમાં જરૂરી તત્ત્વો-સામગ્રી સહિત જુદા જુદા આરબલ પોખીને તેમને ઐશ્વર્યવાન બનાવ્યા છે. જ્યારે સામાન્યઅંશોને સ્થૂળદેહમાં વસાવી સ્થાવર અને જંગમ જાતિમાં વિવિધતા ધરાવતા ઘાટોમાં પ્રેરક કર્યા છે. તેમાં પણ સકર્તા સર્જનહારે જુદી જુદી તત્ત્વ સામગ્રી પોખીને જુદા જુદા માપ મુજબ દેહની અવધી પોખીને ઘાટના આદ્ય, મધ્ય અને અંત નક્કી કરીને બુંદ-બીજગની રચના કરી છે. જેથી બ્રહ્માંડમાં પરંપરાગત રીતે બધા જ દેહોમાં તત્ત્વોની પોખણી મુજબ ઘાટોની વૃદ્ધિ અને અંત થતા રહે છે.

એહી પરકારન જીવનકુ, દીયે સકલ તનુ સાજ;
ગુણ ઈન્દ્રિ અંતસકરણ, તત્ત્વ સહિત મહારાજ. ૧૭૭

શબ્દાર્થ

એહી પરકારન = આ પ્રકારે, એ પ્રમાણે, **જીવનકુ** = જીવોને, **દીયે** = આપ્યો, દીધો, પોપ્યો, **સકલ** = તમામ, બધા, **તનુ** = શરીર, ઘાટ, **સાજ** = સરંજામ, સામગ્રી, અલંકાર, **ગુણ** = પ્રાકૃતિક ત્રિગુણાત્મક ગુણો, **ઈન્દ્રિ** = દશ ઈન્દ્રિયો, **અંતસકરણ** = ચાર અંતસકરણ, **તત્ત્વ** = તત્ત્વ, **સહિત** = સાથે, સમેત, **મહારાજ** = મહારાજા ધિરાજ.

અનુવાદ

એ પ્રમાણે મહારાજા ધિરાજે બધા જ દેહોમાં જીવોને ગુણ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણો અને તત્ત્વો સહિતનો સાજ (સાધન સામગ્રી) આપ્યો છે.

ભાવાર્થ

આ પ્રમાણે મહારાજાધિરાજ એવા સર્જનહારે પાંચ પ્રકારના દેહના પ્રત્યેક જીવોને ત્રણ ગુણ, દશ ઈન્દ્રિયો, ચાર અંતઃકરણો અને દરેક દેહના બંધારણ મુજબ જરૂરી હોય તેવી અને તેટલી તત્ત્વ સામગ્રી સહિતનો સાજ પોખ્યો છે.

પરકે દીયે પ્રભાવિક, ઓરકે મહેલ સમાન;

નિજ રચનારન સંચકુ, વસનારન નહિ જાન. ૧૭૮

શબ્દાર્થ

પરકે = પારકો, પરાયાને, બીજાને દીયે = આપેલું, દીધેલું
પ્રભાવિક = પ્રભાવવાળું, વૈભવશાળી, શક્તિશાળી ઓરકે = બીજાની, અન્યની
મહેલ = રાજમહેલ, રાજમંદિર, દરબાર, હવેલી સમાન = ની જેમ, તુલ્ય, ના જેવું, સરખું
નિજ = મૂળ, રચનારન = બનાવનાર સંચકુ = કળને, ગુપ્ત કરામતને, ગોઠવણ કે યુક્તિ
વસનારન = રહેવાવાળો, નિવાસ કરનાર નહિ = નહિ જાન = જાણ, માહિતી, જ્ઞાન, પરિચિત, ખબર પડવી તે.

અનુવાદ

બીજાની પ્રભાવશાળી હવેલી કોઈ પારકાને આપેલી હોય તો મૂળ રચનારના સંચ અંગે તેમાં નિવાસ કરનારને જાણ નથી.

ભાવાર્થ

દુનિયાદારીની વ્યાવહારિકતા જોતાં કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા બનાવેલ રાજમહેલના જેવું (સમાન) પ્રભાવશાળી નિવાસ સ્થાન અન્ય કોઈ ત્રાહિત (પરાયી) વ્યક્તિને રહેવા માટે જો આપવામાં આવે તો તેના માટે

વૈભવશાળી રાજમહેલ સમાન છે. મૂળ (અસલ) બનાવનાર વ્યક્તિ દ્વારા બાંધકામમાં ગોઠવવામાં આવેલી ગુપ્ત કરામત યા રચનામાં યુક્તિપૂર્વક કરેલી કળ (સંચ)ને તેમાં નિવાસ કરનાર પરાયી વ્યક્તિ જાણતો નથી.

તબ તનમનકી કો લહે, નિજકે કીયા વિનાય;
સકલ અંશકુ પર તનુ, જીનકે બસે બસાય. ૧૭૯

શબ્દાર્થ

તબ = તેથી, ત્યારે તેટલા માટે તન = શરીર મનકી = મન અંતઃકરણનો કો = કોણ, કેવી રીતે લહે = જાણે નિજકે = પોતાના કીયા = કર્યા વિનાય = સિવાય સકલ = તમામ, બધા જ અંશકુ = અંશની પર = પછી, પશ્ચાત, ત્યારપછી તનુ = શરીર જીનકે = જેમને, તેમને, જેઓને બસે = વસ્યા બસાય = વસાવ્યા, વસાવવામાં આવ્યા.

અનુવાદ

પોતાના બનાવ્યા વિના તો શરીર અને મનને કોણ (કેવી રીતે) જાણ ? તેમને જ (કર્તાએ જ) બધા અંશને શરીર બનાવ્યા પછીથી તેમાં વસાવ્યા છે તેથી વસ્યા છે.

ભાવાર્થ

અગાઉના લૌકિક દૃષ્ટાંતને સમજાવતાં અચરતબા જણાવે છે કે રાજમહેલરૂપી ઘાટને બનાવનાર અવિનાશી કૈવલકર્તા છે. તેઓએ (તેમણે) પહેલેથી જ ઘાટના બીબાં બનાવીને વૃદ્ધિ પમાડયાં હતાં, ત્યાર બાદ તેમાં હલનચલનની ક્રિયા ન થતાં પાછળથી પોતાના સજાતિ ચૈતન્યઅંશને ઉત્પન્ન કરીને વૃદ્ધિ પામીને તૈયાર થયેલા ઘાટમાં વસાવ્યા છે. કૈવલકર્તા દ્વારા અંશોને વસાવવામાં આવ્યા ત્યારે તે ઘાટમાં જઈને વસ્યા છે. તેથી અંશ દ્વારા તે જેમાં જઈને વસ્યા છે તે ઘાટ તેણે બનાવેલો ન હોવાથી શરીરના બંધારણમાં રહેલાં તત્ત્વો સહિત મન અંતઃકરણના સંચને અંશ જાણી શકતો નથી, અર્થાત્ કેવી રીતે જાણી શકે?

ઈન્દ્રિ બિન ઈન્દ્રિ કીયે, બિન ગુણસે ગુણ સાર;
બિન અંતસ જીને મન કીયે, કુનસે કરી વિચાર. ૧૮૦

શબ્દાર્થ

ઈન્દ્રિ = જ્ઞાન ગ્રહણ કરી શકે અને કર્મ કરે તેવો શરીરનો અવયવ,
બિન = વગર, સિવાય, વિના, ઈન્દ્રિ = ઈન્દ્રિ, કીયે = રચ્યાં, બનાવ્યાં, કર્યાં, બિન = વિના,
સિવાય, ગુણસે = પ્રાકૃતિક રજો, તમો અને સતોગુણથી, ગુણ = ગુણ, સાર = ખજાનો,
બિન = વગર, સિવાય, વિના, અંતસ = અંતઃકરણ, જીને = જેઓએ મન = મન અંતઃકરણ,
કીયે = કર્યાં, રચ્યાં, બનાવ્યાં, કુનસે = કોની સાથે, કરી = કરીને, વિચાર = પરામર્શ,
ગડમથલ, મંથન, મનોમંથન, મનોરથ.

અનુવાદ

ઈન્દ્રિ સિવાય ઈન્દ્રિ અને ગુણના ખજાના વિના ગુણ બનાવ્યા. વળી,
અંતઃકરણ વિના મન અંતઃકરણ કર્યું તો કોની જોડે (સાથે) પરામર્શ કર્યો
હશે ?

ભાવાર્થ

સર્જનહાર કેવલકર્તા તો ગુણ, ઘણ, ઈન્દ્રિયો અને અંતઃકરણ સિવાયના
છે. તેમ છતાં તેમણે સર્વ ઘાટોની રચના ઈન્દ્રિ, ગુણ અને અંતઃકરણવાળી
કરેલી (રચેલી) છે. જ્યારે તેમણે પ્રારંભમાં પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી રચના
રચી ત્યારે મહાશૂન્યમાં શૂન્ય સિવાય બીજું કંઈ જ ન હતું. માત્ર જડ શૂન્ય
જ હોય તો વિવિધતાસભર જે જે રચના રચેલી છે, તે માટે સર્જનહારે કોની
સાથે વિચાર-વિમર્શ કર્યો હશે? એ પણ એક પ્રશ્ન છે.

બિનું વિચાર જીનું સંકલ્પે, કીયે સકલ સબ તંત;
અંશનકુ આપ્રણ ધરી, આપ રહ્યે અતંત. ૧૮૧

શબ્દાર્થ

બિનું = વગર, સિવાય, વિચાર = વિચાર, વિમર્શ, મનન, ચર્ચા વિચારણા,
જીનું = જેમના, પોતાના, સંકલ્પે = સંકલ્પથી, કીયે = કરી, રચી, સકલ = તમામ, સર્વ,

સબ = બધા, **તંત** = તત્ત્વો, **અંશનકુ** = ચૈતનઅંશને, **આવ્રણ** = ઢાંકણ, પડદો, બંધન, આચ્છાદન, **ધરી** = ધારણ કરાવી, **આપ** = પોતે, સ્વયં, **રહો** = રહ્યા, **અંતંત** = તત્ત્વાતીત.

અનુવાદ

મનન વિના જેમણે સંકલ્પથી બધા જ તત્ત્વો રચેલાં છે. અંશને આવરણો ધારણ કરાવીને પોતે તત્ત્વાતીત રહ્યાં છે.

ભાવાર્થ

અંતઃકરણ સિવાયના કૈવલકર્તાએ મન અંતઃકરણના મનન અને કોઈની પણ સાથે વિચાર વિમર્શ કર્યા સિવાય માત્ર પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી જેટલા છે તેટલા બધાં જ અવ્યક્ત અને વ્યક્ત તત્ત્વોની રચના રચી છે. ત્યારબાદ તત્ત્વોના મિશ્રણ દ્વારા પાંચ પ્રકારના દેહો સહિત વિવિધતાવાળી વ્યક્ત અને અવ્યક્ત રચના બ્રહ્મક્ષેત્રમાં રચીને વૃદ્ધિ પમાડી છે. પ્રત્યેક રચનાને જીવંત રાખવા માટે છઠ્ઠી કર્તાઅંશવૃત્તિના ત્રણ પ્રકારના અંશોને ઉત્પન્ન કરી પહેલેથી વૃદ્ધિ પામીને તૈયાર થયેલા નાશવંત તત્ત્વોવાળા દેહમાં વસાવ્યા છે. પ્રત્યેક ઘાટોના માથે કર્મનું બંધન રાખી પોતે રચનાથી ભિન્ન તત્ત્વાતીત કૈવલધામમાં રહ્યા છે.

સંકલ્પ તો મન ત્યે હવે, સો તો મન નહિ તાય;
તો સંકલ્પ કેસે બને, આવત નહિ ચિત્ત ન્યાય. ૧૮૨

શબ્દાર્થ

સંકલ્પ = અભિલાષા, ઈચ્છા, કલ્પના કરવી **તો** = તો **મન ત્યે** = મનથી **હવે** = ઊઠે, થાય **સો તો** = તે તો, તેમને તો **મન** = મન અંતઃકરણ **નહિ** = નથી **તાય** = તેઓને **તો** = તો પછી **સંકલ્પ** = કલ્પના, ઈચ્છા **કેસે** = કેવી રીતે **બને** = થાય, ઊઠે **આવત નહિ** = આવતું નથી, નક્કી થતું નથી, બેસતું નથી **ચિત્ત** = ચિત્તમાં **ન્યાય** = અનુમતિ, અનુમાન, વ્યાજબીપણું.

અનુવાદ

સંકલ્પ તો મનથી થાય, પરંતુ તેમને તો મન નથી, તો પછી સંકલ્પ કેવી રીતે બની શકે ? તેનું વ્યાજબીપણું ચિત્તમાં નક્કી થતું નથી.

ભાવાર્થ

સામાન્ય રીતે નિહાળતાં જણાશે કે સંકલ્પો અને વિકલ્પો તો મન અંતઃકરણથી ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ સર્જનહાર તો અંતઃકરણ સિવાયના છે. તો પછી પ્રશ્ન એ થાય છે કે કર્તાને સંકલ્પ કેવી રીતે ઊઠતો હશે ? એટલે તે અંગેનું વ્યાજબીપણું (ચિત્તમાં) ચિત્તવનમાં નક્કી થતું નથી. અર્થાત્ ન્યાયાનુસાર જોતાં આ ગર્ભિત હકીકત (સ્થિતિ)નો તાગ મેળવી શકાતો નથી.

ત્રીનકે લક્ષ લખાવહુ, જ્ઞાતા સૂનો ગનેહ;
મન અંતસ બિનુ સંકલ્પ, જનકે દેહ વિદેહ. ૧૮૩

શબ્દાર્થ

ત્રીનકે = તેનો, લક્ષ = સમજ, જ્ઞાન, માહિતી, લખાવહુ = દર્શાવું, જણાવું, કહી સંભળાવું, જ્ઞાતા = જ્ઞાની, માહિતગાર, જાણનાર, સૂનો = સાંભળો, ગનેહ = જાતે, કાનોકાન, સ્નેહસહિત, પરબારુ, તર્કથી, મન અંતસ = મન અંતઃકરણ, બિનુ = વિના, સિવાય, સંકલ્પ = સંકલ્પ, ઈચ્છા, અભિલાષા, જનકે = જેમને, દેહ = સ્વરૂપ, વિદેહ = દેહથી પર, દેહ વગરનું, માયાપાશથી મુક્ત.

અનુવાદ

તેનો લક્ષ જણાવું છું. તેથી હે જ્ઞાતા ! સ્નેહ સહિત સાંભળો. મન અંતઃકરણ વિના જેમણે સંકલ્પ કર્યો છે તેમનું સ્વરૂપ તો દેહથી પર છે.

ભાવાર્થ

તેનો લક્ષ અચરતબા કહી સંભળાવે છે, જે હકીકત જિજ્ઞાસુ જનોને સ્નેહપૂર્વક સાંભળવા માટે આગ્રહ કરે છે. મન અંતઃકરણ

સિવાયના સર્જનહારે શુદ્ધ સંકલ્પ કર્યો છે, પરંતુ તેમનું સ્વરૂપ તો રૂપ-અરૂપથી પર મૂર્તિમંત હોઈ તેઓ પાંચ પ્રકારના દેહથી પર (ભિન્ના) રહેલા છે.

**મન તો સંકલ્પ વિકલ્પ, ઉભે સહિત અનુરાગ;
સંકલ્પ તે ઉદ્ભવ કરે, વિકલ્પ સે હોય ત્યાગ. ૧૮૪**

શબ્દાર્થ

મન તો = મન અંતઃકરણ તો, **સંકલ્પ** = ઈચ્છા, અભિલાષા, તર્ક, તરંગ, **વિકલ્પ** = વિતર્ક, વિક્ષેપ, વિપરીત કલ્પના, **ઉભે** = બંને, **સહિત** = સમેત, સાથે, **અનુરાગ** = પ્રેમાશક્તિ, ગાઢ સ્નેહ, **સંકલ્પ** = સંકલ્પ, **તે** = તે, **ઉદ્ભવ કરે** = ઉત્પન્ન કરે, પેદા કરે, **વિકલ્પ સે** = વિકલ્પથી, **હોય** = થાય, **ત્યાગ** = વિનાશ, અંત, છોડો.

અનુવાદ

મન તો સંકલ્પ અને વિકલ્પ સમેત બંનેમાં પ્રેમાશક્તિ રાખે છે. તે સંકલ્પથી પેદા કરે છે અને વિકલ્પથી ત્યાગ થાય છે.

ભાવાર્થ

મન અંતઃકરણનો ધર્મ સંકલ્પ અને વિકલ્પ એમ બંને કાર્યો કરવાનું છે. જેથી મનને તે બંને કાર્યો પ્રત્યે પ્રેમાશક્તિ રહેલી છે. જ્યારે મન સંકલ્પ કરે ત્યારે કંઈક કરવા વિશેના ઈરાદાની (વિચારની) ઉત્પત્તિ થાય અને વિકલ્પ કરે ત્યારે સંકલ્પ દ્વારા થયેલી ઉત્પત્તિનો વિનાશ થાય છે. અર્થાત્ સંકલ્પ લીન પામે છે.

**તબતે મનકે સંકલ્પે, કરત ન હોય પ્રકાશ;
સામ્રથ બિન સંકલ્પનસે, પીછે કરે વિનાશ. ૧૮૫**

શબ્દાર્થ

તબતે = તેથી, તેટલા માટે, **મનકે** = મનના, **સંકલ્પે** = સંકલ્પથી, **કરત** = કરે, કરતાં, **ન હોય** = થાય નહિ, ન થાય, **પ્રકાશ** = ઉજાશ, તેજ, પ્રસિદ્ધિ, **સામ્રથ** = સામર્થ્યવાન,

બિન = વિના, **સંકલ્પનસે** = સંકલ્પથી, **પીછે** = અંતે, છેવટે, પાછળથી, **કરે** = કરે, **વિનાશ** = અંત, નષ્ટ, લીન

અનુવાદ

તેટલા માટે મનનો સંકલ્પ કરતાં પ્રકાશ થાય નહિ અને સામર્થ્યવાન વિના કોઈ સંકલ્પથી અંતે વિનાશ કરે ખરા ?

ભાવાર્થ

તેથી મન દ્વારા જો કોઈ સંકલ્પ કરે તોપણ સર્જનહાર કૈવલકર્તાની જેમ બ્રહ્મપ્રકાશને ઉપજાવી શકે નહિ. જ્યારે કર્તા તો અંતઃકરણ વગરના છે. જેથી તેમના સંકલ્પમાં અદ્ભુત શક્તિ સમાયેલી છે. અને તેથી જ તો તેઓ બ્રહ્મપ્રકાશને ઉપજાવી શકે છે. તેવી જ રીતે મનના વિકલ્પ વિના કોઈ અંતમાં વિનાશ કરી શકે નહિ. જ્યારે કૈવલકર્તા તો સંકલ્પથી જ અંતમાં વિનાશ પણ કરે છે. તેઓ કદી પણ વિકલ્પ કરતા જ નથી.

નિજપતિકે સંકલ્પ જેહી, વિકલ્પ રહિત અકેલ;
ઈચ્છતાં તુરતહી બને, કલ્પો કલ્પ સખેલ. ૧૮૬

શબ્દાર્થ

નિજપતિકે = આદિ માલિકના, **સંકલ્પ** = સંકલ્પ, **જેહી** = જે, **વિકલ્પ રહિત** = વિકલ્પ વિના, **અકેલ** = એકલો, એક માત્ર, **ઈચ્છતાં** = ઈચ્છા કરતાં, **તુરતહી** = તત્કાલ, સહેજમાં, **બને** = થઈ જાય, રચાય, **કલ્પો કલ્પ** = કલ્પોના કલ્પો, **સખેલ** = સર્વશ્રેષ્ઠ રચના, અદ્ભુત કાર્ય, ઉત્તમ પરાક્રમ.

અનુવાદ

નિજપતિનો જે સંકલ્પ છે તે એક માત્ર વિકલ્પ રહિત છે કારણ કે તેમની ઈચ્છાથી કલ્પોના કલ્પો ચાલે તેવો ઉત્તમ ખેલ તુરંત જ બને છે.

ભાવાર્થ

મનનો ધર્મ સંકલ્પ-વિકલ્પ કરવાનો છે જ્યારે કૈવલકર્તા તો મન

અંતઃકરણ સિવાયના છે. તેથી કહી શકાય કે નિજપતિ કૈવલકર્તાનો જે સંકલ્પ છે તે એક માત્ર વિકલ્પ રહિત છે. અર્થાત્ કર્તા કદી પણ વિકલ્પ કરતા જ નથી. તેમની ઈચ્છાશક્તિ પ્રબળ હોવાથી તેઓ કલ્પોના કલ્પો સુધી અવિરતપણે ચાલે તેવી સર્વશ્રેષ્ઠ રચના બનાવે છે. આમ, કૈવલકર્તા સમગ્ર ખલકના ઉત્તમ ખેલને પલકમાં ખીલવીને પોતે ખેલથી ત્મિન્ન રહ્યા છે.

નાસ્તી કરે તો સંકલ્પે, કોઈ કાલે કલપંત;
વિકલ્પ સો કેસે ધરે, જનકા કીયા હોવંત. ૧૮૭

શબ્દાર્થ

નાસ્તી = નાશ, ધ્વંશ, સંહાર, કરે = કરે, તો = તો, સંકલ્પે = સંકલ્પથી, કોઈ કાલે = કોઈ કાળે, કલપંત = કલ્પના અંતે, કલ્પ પુરો થતાં, વિકલ્પ = વિકલ્પ, સો = તે, કેસે = કેવી રીતે, ધરે = ધારણ કરે, જનકા = જેમના, જેઓના દ્વારા, કીયા = કર્યા, રચ્યા, ઉપજાવ્યા, હોવંત = હોવાથી.

અનુવાદ

કોઈ કાળે કલ્પના અંતે નાશ કરે તો સંકલ્પથી કરે. જેમના દ્વારા ઉપજાવ્યું હોવાથી તેઓ વિકલ્પ કેવી રીતે ધારણ કરે ?

ભાવાર્થ

અંતઃકરણ સિવાયના સર્જનહાર કૈવલકર્તાને કોઈ કાળે સર્જન કરેલ રચનાનો નાશ કરવો હોય તો તે પોતાના સંકલ્પથી જ ધ્વંસ કરતા હોય છે. તેમના દ્વારા બ્રહ્માંડમાં ઉપજાવેલી સઘળી રચના રચી ત્યારે તેનું આરબલ પોખીને જ પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી રચેલી હોવાથી તેઓ શા માટે વિકલ્પ ધારણ કરે ? અર્થાત્ તેઓ કદીપણ વિકલ્પ ધારણ કરતા નથી.

શૂરપણું સંકલ્પ મહી, વિકલ્પ કાહેર સોય;
અણ સામ્રથકો આદર, કતા કરત નહિ કોય. ૧૮૮

શબ્દાર્થ

શૂરપણું = શૂરાતનપણું, બહાદુરી, **સંકલ્પ મહી** = સંકલ્પ કરવામાં, **વિકલ્પ** = વિકલ્પ, **કાહેર** = અસૂરતા, નિર્બળતા, **સોય** = તે, હોય, છે, **અણ સામ્રથકો** = સામર્થ્યવાન ન હોય તેમને, **આદર** = પ્રયત્ન, શ્રમ, મહેનત, **કતા** = સર્જનહાર, **કરત નહિ** = કરતા નથી, **કોય** = કાંઈપણ.

અનુવાદ

સંકલ્પમાં શૂરાતનપણું અને વિકલ્પમાં અશૂરતા હોય, જેથી અસામર્થ્યવાન આવો પ્રયત્ન કરે, પરંતુ કર્તા કાંઈ પણ કરતા નથી.

ભાવાર્થ

જેઓ સામર્થ્યવાન હોય તેઓ સંકલ્પ કરે છે. કારણ કે સંકલ્પમાં શૂરાતનપણું છે જ્યારે વિકલ્પ કરવાના પ્રયત્નમાં તો નિર્બળતા છૂપાયેલી છે. જેઓ સામર્થ્યવાન ન હોય તેવા નિર્બળતા ધરાવતા કાયર પુરુષો વિકલ્પ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય છે. જ્યારે સામર્થ્યવાન સર્જનહાર પોતે કદી પણ વિકલ્પ કરવાનો શ્રમ કરતા નથી.

નિદ્રા કાલ સકલ તનુ, સમ દમ હોય સમાધ;
જદપી લગે સષોપતિ, રહત ન કછુ ઉપાધ. ૧૮૯

શબ્દાર્થ

નિદ્રા કાલ = નિદ્રા કાળ, ઉંઘવાનો સમય, નિદ્રા અવસ્થા, **સકલ** = તમામ, સર્વે, **તનુ** = ઘાટ, દેહ, પિંડ, **સમ દમ** = જ્યારે પ્રણવ સમ વહે ત્યારે, **હોય** = થાય, **સમાધ** = સમાધિવત, **જદપી** = જ્યારે, **લગે** = વર્તમાન કરે, **સષોપતિ** = સષોપતિ અવસ્થા, **રહત ન** = રહેતું નથી, **કછુ** = કાંઈ પણ, **ઉપાધ** = જંજાળ, ઉપાધી.

અનુવાદ

દરેક ઘાટોમાં નિદ્રા અવસ્થા વર્તે છે અને જ્યારે પ્રણવ સમ વહે ત્યારે સમાધિવત્ થવાય છે, પરંતુ જ્યારે સષોપતિ વર્તે ત્યારે કોઈપણ પ્રકારની ઉપાધિ રહેતી નથી.

ભાવાર્થ

શરીરમાં પાંચ અવસ્થા ઊલટા-સૂલટી પલટાય છે. કારણ કે તત્ત્વ પલટાવાથી અવસ્થા પલટાય છે. જેમાં જાગ્રત, સ્વપ્ન, સષોપતિ, તુરીયા અને ઉનમુનિ અવસ્થા છે. નિદ્રાનો સમય હોય ત્યારે બધા જ શરીરોમાં પ્રાણાયામ સમ વહે અને સમાધિવત્ થવાય છે. જ્યારે સષોપિત વર્તે ત્યારે સર્વ પદાર્થના સંકલ્પ લીન પામીને શાંત થઈ જાય છે. આ વખતે શરીરને કોઈ પણ પ્રકારની ઉપાધી રહેતી નથી.

મન બુદ્ધિ લીન સષોપતિ, આપના આપ રહાય;
સો આપનસે કોઉ કધુ, તરણ ન હાલે તાય. ૧૯૦

શબ્દાર્થ

મન = મન અંતકરણ બુદ્ધિ = બુદ્ધિ અંત:કરણ લીન = સમાઈ જાય, લીન પામે
સષોપતિ = સષોપતિ અવસ્થા આપના આપ = સજાણ જાણ ચૈતન સ્વરૂપ રહાય = રહે છે
સો = તે, ત્યારે આપનસે = પોતાનાથી કોઉ કધુ = કાંઈ પણ તરણ ન = તરણું પણ નહિ,
હાલે = હલાવે તાય = તેનાથી, ત્યારે.

અનુવાદ

સષોપતિમાં મન અને બુદ્ધિ લીન પામે છે અને આપનપુ સ્વરૂપ પોતે (સ્વયં) રહે છે, ત્યારે આપનાપુથી કાંઈ તરણું પણ હલાવાતું નથી.

ભાવાર્થ

સષોપતિ અવસ્થામાં જાગ્રત અવસ્થાનો પ્રણવ અવ્યક્તવાન ચાલે છે અને સ્વપ્ન અવસ્થાનો પ્રણવ વ્યક્તવાન ચાલે છે. આ સમયે જાગ્રત અને સ્વપ્ન તેમજ મન અને બુદ્ધ એમ ચાર તત્ત્વો આકંતિવંત હતાં તે લીન પામે છે. અવસ્થા અને અંત:કરણ લીન પામતાં આપનપુ નિજચૈતનનો પ્રભાવ પ્રાણાયામ પર ન રહેતાં પોતે જાણ સ્વરૂપે એકલો જ રહે છે. તે સમયે ચૈતનઅંશ એક તરણું પણ હલાવી શકતો નથી.

તો ગુણ ઈન્દ્રિ મન વિના, કર્તા ક્યહુ કીયેહ,
નવ ખટ અચરતકો જેહી, પતિપદ અચરત એહ. ૧૯૧

શબ્દાર્થ

તો = તો પછી, ગુણ = ત્રિગુણાત્મક તત્ત્વો, ઈન્દ્રિ = ઈન્દ્રિયો, મન = મન અંતઃકરણ,
વિના = સિવાય, કર્તા = સર્જનહાર, ક્યહુ = કેવી રીતે, કેમ કરીને, કીયેહ = કર્યું હશે,
રચ્યું હશે, નવ ખટ = પંદર, અચરતકો = આશ્ચર્યને, જેહી = જે, પતિપદ = કર્તાના પદ,
સર્જનહારના પરમપદ, અચરત = આશ્ચર્ય, એહ = આ.

અનુવાદ

તો પછી ગુણ ઈન્દ્રિ અને મન સિવાય કર્તાએ કેમ કરીને રચના રચી હશે ?
જે પંદર આશ્ચર્યો સહિત આ આશ્ચર્ય સર્જનહારના પદ માટેનું છે.

ભાવાર્થ

આ અગાઉ અચરતબાએ પંદર આશ્ચર્ય અંગે જણાવ્યું છે અને આ સોળમા
આશ્ચર્યમાં પણ સર્જનહારના પદ માટે તેમની વિશેષતા દર્શાવતી આશ્ચર્યતાને
દર્શાવી છે. જો કર્તાનો સજાતિ ચૈતન્યઅંશ ગુણ, ઈન્દ્રિ અને મન વગર કંઈ
જ કરી ન શકતો હોય તો સર્જનહાર કેવલકર્તાને ગુણ, ઈન્દ્રિ, અવસ્થા અને
અંતઃકરણ સિવાય હોવા છતાં તેમણે આવી અદ્ભુત રચના (બ્રહ્માંડમાં) કેવી
રીતે રચી હશે ? તે એક પ્રશ્ન છે અને સોળમું આશ્ચર્ય પણ છે.

એહી સોલ અચરત નિજ, મહાગત ઘહેર ગંભીર;
સરસ્વતી સુર નિગમાદિક, કોહુ ન પાવહી તીર. ૧૯૨

શબ્દાર્થ

એહી = આ, સોલ = સોળ, અચરત = આશ્ચર્ય, નિજ = મૂળ, આદિ,
મહાગત = મહાન ગતિવાળા, ઘહેર = ઘહેરું, ધીર, અથાગ, ગંભીર = ગૂઢ, ગહન,
ઊંડું, સરસ્વતી = બ્રહ્માપુત્રી, વિદ્યાદેવી, શારદા, સુર = દેવો, નિગમાદિક = ચાર વેદના
રચયિતા બ્રહ્માજી સહિત, કોહુ = કોઈપણ, ન = નહિ, પાવહી = પ્રાપ્ત કરે, મેળવી શકે,
તીર = કાંઠો, કિનારો, થાહ, અંત

અનુવાદ

આ સોળે મૂળ આશ્ચર્ય છે તે મહાન ગતિવાળા, ઘેહેરા અને ગંભીર છે. જેનો સરસ્વતી, દેવો અને નિગમ વગેરે કોઈ થાહ પામી શકયા નથી.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે તેમના દ્વારા દશવિલા જે સોળે સોળ આશ્ચર્યો છે તે મહાન ગતિવાળા હોઈ થાહ પામી ન શકાય તેવા, ગૂઢાર્થભર્યા અને અતિ ગહન છે. તે માટે વિદ્યાદેવી-સરસ્વતી, મહાન દૈવીસ્વરૂપો, ચાર વેદના વક્તા બ્રહ્માજી સહિત કોઈ પણ તેનો થાહ પામી શકે તેમ નથી.

ઐશ્વર્ય અસ્મિ બ્રહ્મ અભાવ દેખાવત સક્રતસિદ્ધાંત સ્કંધ ૫

જ્ઞાની મુનિ સુર કવિ, સામ્રથ ઈશ અવતાર;
તેહુ ન જાનત તદવત, યેસે અપરમપાર. ૧

શબ્દાર્થ

જ્ઞાની = જ્ઞાનવાન, જેને સારાસાર સમજવાની શક્તિ હોય એવા, મુનિ = ઋષિ, તપસ્વી, મુનિવ્રત ધારણ કરનાર સાધુ, સુર = દેવ, દૈવી પુરુષ, કવિ = કાવ્ય રચનાર, સામ્રથ = સામર્થ્યવાન, ઈશ = મહાન, ઈશ્વરતા ધરાવતા, અવતાર = અવતરણ પામેલા, દેહ ધારેલા, જન્મેલા, તેહુ = તેઓ, ન = નહિ, જાનત = જાણતા, તદવત = જેમ છે તેમ, તે માફક, યેસે = એવા, અપરમપાર = જેનો કોઈ પાર ન પામી શકાય તેવા, અનહદ.

અનુવાદ

જ્ઞાની, મુનિ, દેવ અને કવિ સહિત ઐશ્વર્યવાન ઈશ્વરી અવતારો છે, તેઓ જેમ છે તેમ જાણતા નથી. એવા અપરંપાર છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે દુનિયામાં જેમની મહાનપુરુષો તરીકે ગણના થાય છે તેવા જ્ઞાનીપુરુષો, ઋષિ-મુનિજનો, દૈવીપુરુષો અને ઐશ્વર્યવાન એવા ઈશ્વરીય-વિષ્ણુના અવતારી-પુરુષો પણ સોળ આશ્ચર્યોનાં કારણ રૂપે રહેલા આદિ સર્જનહારનો પાર પામી શક્યા નથી. તેવા અવિનાશી કર્તા કે જે અપરંપાર છે, તેમને જેમ છે તેમ કોઈ જાણી શક્યા નથી. અર્થાત્ હદવાળા ત્રિગુણાત્મક પદો અને બેહદ રહેલા સચરાચર વ્યાપક બ્રહ્મથી પર રહેલા કર્તાના અનહદ સ્વરૂપને કોઈ પણ જાણી શક્યા નથી.

સો નિજ પાર પયે વિનુ, કહે હમ બ્રહ્માકાર;
તિનકી ગનતી કહાં લગે, ઉનમત કીયે ઉચ્ચાર. ૨

શબ્દાર્થ

સો = તેવા, નિજ = આદિ કર્તા, પાર = છેડો, અંત, થાહ, પયે = પ્રાપ્ત કર્યા, વિનુ = વિના, વગર, કહે = કહે છે કે, હમ = અમે, બ્રહ્માકાર = બ્રહ્મસ્વરૂપ, તિનકી = તેમની, ગનતી = ગણતરી, ગણના, કહાં લગે = ક્યાં સુધી, ઉનમત = અહંકારી વૃત્તિથી, ઉદ્ધત, ભાન વગરનું, કીયે = કર્યા, કરે છે, ઉચ્ચાર = બોલ, વાણી, કહેણ.

અનુવાદ

તેવા નિજનો પાર પામ્યા વિના જ અમે બ્રહ્માકાર છીએ તેમ કહે છે. જેઓ ભાન વગરનું ઉચ્ચારણ કરે તેમની ગણના ક્યાં સુધી થાય ?

ભાવાર્થ

અનહદપદ એવા નિજ કર્તાના પરમપદનો થાહ પામ્યા સિવાય બ્રહ્મજ્ઞાની-પુરુષો પોતાની જાતને બ્રહ્મ-સ્વરૂપે ઓળખાવીને અહં: બ્રહ્માસ્મિની અહંતા ધરાવે છે. આવી અહંકારભરી વૃત્તિવાળા ઉચ્ચારણો કરે છે, પરંતુ તેમની ગણના ક્યાં સુધી ? અને કેટલી ? અંકાય તે વિચાર માગી લે તેવો પ્રશ્ન છે.

ઉનમત કહો તો ભલે કહો, પણ નહિ કતા સહોડ;
અલ્પજ્ઞે સૂનનારમે, કુન લગાવત ખોડ. ૩

શબ્દાર્થ

ઉનમત = મદાંધ, અહંકારી, ઉદ્ધત, ભાન વગરનું, કહો = બોલો, તો = તો, ભલે = ઠીક, વારું, બહુ સારું, કહો = કહો, પણ = પરંતુ, નહિ = નહિ, કતા = સર્જનહાર, સહોડ = હોડ, સરખામણી, બરોબરી, સરસાઈ, તુલ્યતા, અલ્પજ્ઞે = ઓછા જ્ઞાનને કારણે અણસમજ, થોડું જાણનાર, સૂનનારમે = સાંભળનારમાં, શ્રવણ કરનારમાં, કુન = કોણ, લગાવત = જણાવે, લગાવે, દેખાડે, ખોડ = ખામી, ભૂલ, દોષ, કસૂર

અનુવાદ

ભાન વગરનું બોલો તો ભલે બોલો, પરંતુ કર્તા સાથે તુલના ન કરો. કારણ કે શ્રવણ કરનારમાં થોડું જ્ઞાનવાળા કોણ ભૂલ બતાવે ?

ભાવાર્થ

પોતાને બ્રહ્મસ્વરૂપ કહેતા (માનતા) બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષોને અચરતબા કહે છે કે તેઓ ઉન્મતપણે જે જે ઉચ્ચારો કરે છે તે ઠીક છે, પરંતુ પોતાની જાતને સર્જનહારની તુલનામાં મુકવા કે કર્તાની બરોબરી તરીકે ગણના કરવી જોઈએ નહિ. આવી અતિશયોક્તિ ભરી વાણીને જગતમાં જે થોડું જ્ઞાન ધરાવનાર શ્રોતાજનો છે, તેઓ સાંભળ્યા પછી પણ ભૂલ દેખાડી શકવાના નથી.

જે જે અચરતકી અતિ, ગતી લહે સોઈ સંત;
નહિતર અલ્પજ્ઞે સબે, બાજો ભલે મહંત. ૪

શબ્દાર્થ

જે જે = જેઓ, અચરતકી = આશ્ચર્યની, અતિ = મહાન, વિશેષ, ગતી = સમજ, જ્ઞાન, લહે = જાણે, સોઈ = તેઓ, સંત = સંતપુરુષ, નહિતર = જો તેમ ન હોય તો, નીકર, નહિ તો, અલ્પજ્ઞે = થોડું જાણનાર, અણ સમજુ, અલ્પ બુદ્ધિવાળા, સબે = બધા, સૌ, તમામ, બાજો = લડવું, ઝઘડવું, બાજવું, ભલે = ઠીક, બહુ સારું, મહંત = મઠાધિકારી, ગાદીપતિ, પ્રધાન સંત

અનુવાદ

જેઓ જેઓ આશ્ચર્યનું વિશેષ જ્ઞાન જાણે તે સંત છે. નહિતર બધા અણસમુ હોઈ મહંત થઈને ભલે બાજે !

ભાવાર્થ

અચરતબાએ અગાઉ જે સોળ આશ્ચર્યો જણાવ્યા છે તેના કારણરૂપે રહેલા સર્જનહાર અંગે જેટલા મહાપુરુષો ઉત્તમ સમજ કેળવે તો

તેટલા સમજદાર સાચા સંતપુરુષો છે તેમ કહેવાય. નહિતર તો બધા જીવદશામાં જીવન જીવતાં અણસમજુ જીવો જ છે. પછી ભલેને તેઓ મઠાધિપતિના પદ ઉપર બીરાજમાન થઈને હોદ્દાના નશામાં ચક્ર્યૂર બની મારા-તારાના વાદમાં અને મિથ્યા વાદ-વિવાદમાં અંદરો-અંદર ઝઘડતા રહેતા હોય.

ગતિ લહે તો ક્યૌ લહે, જનકે અપરમપાર;
અથાહ થઈને યૌ કહે, અહો ધન્ય કરતાર. ૫

શબ્દાર્થ

ગતિ = સમજ, જ્ઞાન, સાર, લહે = જાણે, તો = તો, ક્યૌ = કેવી રીતે, કેમ કરીને, લહે = જાણે, જનકે = જેઓ, અપરમપાર = જેનો કોઈ પાર પામી ન શકે તેવા, અથાહ = થાહ ન પામી શકાય તેવા. થઈને = બનીને, યૌ = એમ, કહે = કહે, અહો = હે, ધન્ય = ધન્યતાને પાત્ર, કરતાર = કર્તા, સર્જનહાર

અનુવાદ

જેમનો કોઈ પાર પામી શકે નહિ તેમની ગતિને જાણે તો પણ કેવી (કઈ) રીતે જાણે ? પોતે થાહ પામી ન શક્યા તેવા દીન બનીને એમ કહે કે અહો, હે કર્તા ! તમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

ભાવાર્થ

વિશ્વનિયંતા કે જેઓની સામર્થ્યતા માટે અત્યાર સુધી દુનિયામાં કોઈ પાર પામી શક્યા નથી તેવા અપરંપાર સર્જનહારની ગતિને અલ્પજ્ઞ જીવો જાણવા પ્રયત્ન કરે તો પણ તેઓ કેવી રીતે જાણી શકે ? તેથી સમજદાર સંતોએ તો થાહ પામી ન શકાય તેવા અથાહ પદને માટે પોતે દીન બનીને મોઘમ રહેલા કર્તા પ્રત્યે અહોભાવ દર્શાવવો જોઈએ. વળી, કર્તા દ્વારા રચેલી અદ્ભુત રચનાને નીહાળી તેમના દ્વારા કરાયેલા કાર્યો માટે તેમને ધન્યવાદ આપવા જોઈએ.

એહી વિધિ હાર હરિ થકી, થઈને કરે આરાધ;
રખો સદા શરણાંગત, કહે સો કહીએ સાધ. ૬

શબ્દાર્થ

એહી વિધિ = આ રીતે, આ પ્રમાણે, હાર = પરાજય, પરાભવ, હરિ = પ્રભુ, થકી = પ્રત્યે, થી, તરફ, થઈને = પામીને, કરે = કરવામાં આવે, આરાધ = ભક્તિ-આરાધના, રખો = રાખો, સદા = સર્વદા, હંમેશને માટે, શરણાંગત = શરણમાં, આશ્રિત, કહે = કહેવામાં આવે, સો = તે, તેવા, કહીએ = કહેવાય, સાધ = સાધક, સંત, સાધુ.

અનુવાદ

આ પ્રમાણે પ્રભુથી હાર પામીને આરાધના કરે અને કહે કે સદાને માટે શરણમાં રાખો. તેને જ સાધક કહી શકાય.

ભાવાર્થ

આ પ્રમાણે તેઓએ દીનતા ધારણ કરીને પોતે પામર જીવ હોઈ પરાભવ પામેલા છે તેવી હૃદયની વેદના દર્શાવતી સ્તુતિ-પ્રાર્થના અને ભાવપૂર્વકની આરાધના કરવી જોઈએ. તેમજ સદાને માટે પોતાને તેમના શરણમાં આશ્રય આપે તેવી હૃદયના સાચા ભાવથી જેઓ વિનંતી કર્યા કરે, તેઓ જ સાધક કહેવાને લાયક છે. અર્થાત્ પ્રભુ પ્રત્યે સમર્પિતતાનો ભાવ ધારણ કરી વૈરાગ્યપૂર્ણ જીવન જીવનારા એવા આશ્રિત પુરુષોને સાધક કહી શકાય.

પણ અચરત તોયે નહિ, સબતે રહે સનાત;
જો અચરત ઈતકે લહે, તો કુન ચહે તીત તાત. ૭

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ, અચરત = આશ્ચર્ય, તોયે = તો પણ, નહિ = નહિ, સબતે = બધાની સાથે, રહે = રહે, સનાત = નાત, સંબંધી, નાતો, નાતેદાર, જો = જો, અચરત = અચરતબા કહે છે કે, ઈતકે = અહીંના, જગત પક્ષના, લહે = જાણે, ઓળખે, તો = તો પછી, કુન = કોણ, ચહે = ચાહના કરે, તીત = પર રહેલા, તાત = માલિક, પિતા

અનુવાદ

બધાની સાથે નાતો જોડીને રહે, પરંતુ તેમાં આશ્ચર્ય નથી. અચરતબા કહે છે કે જો જગતપક્ષને જાણે તો પછી પર રહેલા પિતાની કોણ ચાહના રાખે?

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે વ્યક્તિ જગતપક્ષના બધા નાશવંતપદોને જાણીને તેમની સાથે નાતો જોડીને સદાને માટે તલ્લીન રહે તથા તેમની ઐશ્વર્યતામાં અંજાઈને તેમના શરણમાં જ સાચું સુખ છે તેવું માની ને ભક્તિ-ભાવ આદર્યા કરે, તો પછી જગતથી પર રહેલા શાશ્વત પિતાને જાણવાની કે ચાહના કરવાની આશા કોણ રાખે ? અને શા માટે રાખે ?

તાત ચહનકી તલબકુ, અચરત દીયે દેખાય;
તિનકુ જેહી અવિલોકહી, અસમી ઈશ ન થાય. ૮

શબ્દાર્થ

તાત = માલિક, પિતા, ચહનકી = ચાહતની, પામવાની, ચાહના, અનુરાગ, હેત, તલબકુ = તાલાવેલી, આરતભાવ, ઉત્કંઠા, અચરત = અચરતબા, દીયે = આપે છે, દેખાય = દેખાઈ આવે, જણાઈ આવે, તિનકુ = તેમને, જેહી = જે, જેઓને, અવિલોકહી = અવિલોક પછી, અવલોકતાં, અસમી = મમત્વ, ઈશ = ઈશ્વરો, મહાન, ન = નહિ, થાય = થાય.

અનુવાદ

અચરતબા કહે છે કે પિતાને પામવાની તાલાવેલી જણાઈ આવે, કેમ કે જેઓને તેમના (કર્તાના) અવલોકન પછી ઈશ થવા પ્રત્યે મમત્વ થાય નહિ.

ભાવાર્થ

હવે અચરતબા કહે છે કે બ્રહ્મથી પર રહેલા પિતાને (મેળવવાની) પામવાની જો આરત (તાલાવેલી) ઉદ્ભવે તો દિલમાં વિશેષ પ્રકારની ઉત્કંઠા ઊઠે છે, અને તે દેખાઈ આવતી હોય છે. કર્તાની અદ્ભુત રચનાનું

અવલોકન કરવાથી તેઓ પ્રત્યે હૃદયમાં અહોભાવ જાગે છે. પછી જગતપક્ષની ઐશ્વર્યતાને ધારણ કરીને રહેલા ઈશ્વરો પ્રત્યે કે પોતાના મનમાં ઈશ થવા માટેનું મમત્ત્વ કદી પણ રહેવા પામતું નથી.

ઈશ થયેકી આશક, પીછે રખે ન રંચ;
અવિલ થઈને અસ્તવે, શિર સરજનકી અંચ. ૯

શબ્દાર્થ

ઈશ = ઈશ્વર, મહાન, મોટા, થયેકી = થવાની, થયેલાઓની, આશક = ચાહનાર, આસક્તિ, લગાવ, અનુરાગી, પીછે = પાછળ, પછી, અમુક વખત વીત્યા બાદ, થોડા વખત પછી, રખે = રાખે, ન = નહિ, રંચ = પીડા, દુઃખ, અલ્પ, લગીર, સહેજ, રજ, થોડું, અવિલ = અવિલંબિત, ઉતાવળે, જલદી, થઈને = થઈને, બનીને, અસ્તવે = સ્તુતિ કરે, સ્તવન કરે, અસ્તવનીય, શિર = માથે, સરજનકી = સર્જનહારની, કર્તાની, અંચ = આંચ, પ્રતાપ, પ્રભાવ, સામર્થ્ય, પ્રેમ, મહોબત

અનુવાદ

પછીથી મોટા થવા માટેની ચાહના સહેજપણ રાખે નહિ. માથે સર્જનહાર પ્રત્યે પ્રેમ હોવાથી અવિલંબીત થઈને સ્તુતિ કરે છે.

ભાવાર્થ

કર્તા મેળવવાની ઉત્કંઠા હોય તેવા સાધુપુરુષ મોટા થવાની સહેજ પણ ચાહના (ઈચ્છા) રાખતા નથી. વળી, માથે સર્જનહાર પ્રત્યે સતત પ્રેમ વર્તાતો હોવાથી અવિલંબિત થઈને દાસત્વભાવથી સ્તુતિ પ્રાર્થના કરે છે.

સરલ સ્વાભાવિક સંતહી, સમજી એમ સહાય;
અહંપણું ઈશ્વરતણું, અચરત દેખ પલાય. ૧૦

શબ્દાર્થ

સરલ = સરળ, ઉદાર, ખુલ્લા દિલનું, નિખાલસ, સ્વાભાવિક = સ્વભાવવાળા, સંતહી = સંત પુરુષ, સમજી = સમજ કેળવીને, એમ = એ મુજબ, સહાય = મદદ,

આશ્રય, ઓથ, કૃપા, **અહંપણું** = અભિમાન, હું પણું, **ઈશ્વરતણું** = ઐશ્વર્યતાનું, ઈશ્વરતાનું, **અચરત** = આશ્ચર્યો, **દેખ** = દેખીને, અવલોકીને, **પલાય** = ભાગી જાય, નાસી જાય.

અનુવાદ

નિખાલસ સ્વભાવવાળા સંત-પુરુષો એ પ્રમાણે આશ્રય ગ્રહણ કરે છે તેથી આશ્ચર્યોને અવલોકીને તેમનામાં રહેલ ઈશ્વરતાનું અહંપણું ભાગી જાય છે.

ભાવાર્થ

વિશ્વમાં નિખાલસ સ્વભાવવાળા જે જે સંતપુરુષો છે તેઓ કર્તાની રચનાનું અવલોકન કર્યા બાદ મનમાં અહોભાવ ધારણ કરીને કર્તાની કૃપા પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉત્કંઠા રાખતા હોય છે. વળી, અચરતબા દ્વારા જણાવેલા સોળે આશ્ચર્યોને સમજ્યા પછી તેમના મનમાં રહેલ ઈશ્વરપણાનું (મઠાધિપતિ તરીકેનું) જે અભિમાન છે તે ઓગળી જાય છે અર્થાત્ નાશ પામે છે.

જીને અચરતકે અનુભવ, કરી ન દેખ્યા કોય;
પરમ પુરુષ જાને બિના, અસમી કહે સો ઓય. ૧૧

શબ્દાર્થ

જીને = જેઓને, **અચરતકે** = આશ્ચર્યો અંગે, **અનુભવ** = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, **કરી** = કરીને, **ન દેખ્યા** = જોયા નહિ, નિહાળ્યા નહિ, **કોય** = કોઈ પણ, કાંઈ, **પરમ પુરુષ** = આદિ પુરુષ, **જાને બિના** = જાણ્યા વગર, ઓળખ્યા સિવાય, **અસમી** = અહંપદ, અહંતા, મારાપણું, અસ્મિતા, **કહે** = કહે, **સો** = તે, **ઓય** = આ રીતે, અરે, કોય, તેઓ.

અનુવાદ

જેમણે આશ્ચર્યોનો અનુભવ કરીને કંઈ નિહાળ્યું નથી તેઓ પરમ પુરુષને જાણ્યા વિના જ હું પણું (અહંપણું) કહેશે.

ભાવાર્થ

અચરતબા દ્વારા દર્શાવેલા સોળ આશ્ચર્યોને સમજીને જેઓએ સ્વાનુભવ

કેળવ્યો નથી તેઓ આદિ પરમપુરુષ એવા કૈવલકર્તાને જાણી શકતા નથી. તેથી કર્તાને જાણ્યા વિનાના બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષો પોતાની અહંતાને ધારણ કરીને પોતે બ્રહ્મસ્વરૂપ છે તેવું જ કહેવાના છે.

**તિનકી અસમી કહતહી, જનકે સરભર તોલ;
ભાંડ ભેષકે નરપત, વેષ લગે બક બોલ. ૧૨**

શબ્દાર્થ

તિનકી = તેઓની, તેમની, **અસમી** = અહંતા, હુંપદ, **કહતહી** = કહું છું, **જનકે** = જેમની, જેઓની, **સરભર** = બરોબર, સમઘાત, **તોલ** = તુલના, **ભાંડ** = ભવાઈ, ભાંડનું ચરિત્ર, **ભેષકે** = વેશના, **નરપત** = રાજા, નૃપ, **વેષ લગે** = પોશાક હોય ત્યાં સુધી, નાટકમાં ખેલ ભજવવાનો પરિધાન હોય ત્યાં સુધી, **બક બોલ** = બકવાસ બોલે, લવારો ઉચ્ચારે, બકબકાટ કરે.

અનુવાદ

તેઓની અહંતા જેઓની બરોબરી છે તેની તુલના કહું છું. ભવાઈમાં રાજાનું ચરિત્ર (પાત્ર) ભજવનાર પોશાક પહેરેલો હોય ત્યાં સુધી લવારો ઉચ્ચારે છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષોની અહંતા કોની સાથે સરખામણી (તુલના) કરવા યોગ્ય છે તે અંગે અચરતબા જણાવે છે. જેમ ભવાઈના ખેલમાં આભૂષણો સહિત રાજ દરબારી પોશાક પહેરીને રાજાનું પાત્ર ભજવતો યુવક (પુરુષ) તે વખતે તો પોતે રાજા છે તેમ સમજીને વ્યર્થ લવારો ઉચ્ચારતો હોય છે. પોતે હકીકતમાં તો નિર્ધન હોવા છતાં નાટકમાં તો સોનામહોરનું દાન આપતા વચનો બોલીને લવારો કરે છે.

**નિરાકારકુ નરણવી, અકત કહે અમસ્ત;
કર્તા ચિન પરે વિનું, બકે સકલ મન મસ્ત ૧૩**

શબ્દાર્થ

નિરાકારકુ = બ્રહ્મનો, **નરણવી** = નિવેડો કરીને, **અકત** = જેનામાં કર્તૃત્વ શક્તિ નથી તેવાને, **કહે** = કહે છે, **અમસ્ત** = અમસ્તુ, મિથ્યા, વ્યર્થ, ફોગટ, **કર્તા** = સર્જનહાર, **ચિન** = ઓળખ, જાણ, **પરે વિનું** = પડ્યા વિના જ, **બકે** = લવારો (બકવાસ) કરે, **સકલ** = બધો, તમામ, **મન** = મન અંતઃકરણ, **મસ્ત** = ઉન્મત, ચક્ર્યૂર, મદવાળું, એકતાનું, મશગુલ, તલ્લીન.

અનુવાદ

નિરાકારનો નિવેડો કરીને અકતપદને વ્યર્થ કહે છે. કર્તાની ઓળખ પડ્યા વિના જ મનથી ઉન્મતપણે બધું બકે છે.

ભાવાર્થ

એજ રીતે બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષો પણ પોતે નિરાકાર બ્રહ્મનો યોગ્ય અને સાચો નિર્ણય કરી શક્યા છે તેવો ઉપદેશ (સમાજને) આપે છે. જેનામાં કર્તૃત્વશક્તિ જ નથી, તેવા બ્રહ્મપદને અંતિમપદ તરીકે જણાવીને વ્યર્થ વચનોનો ઉચ્ચાર કરે છે. આ રીતે મનથી ઉન્મતપણે પોતે બ્રહ્મને સર્વના કારણરૂપે માની લીધું હોવાથી સંસારમાં આવો લવારો કરે છે. તેની પાછળનું મૂળ કારણ તેઓ બ્રહ્મથી પરે રહેલા કર્તાની સાચી સમજ પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી. તેમને એ પણ ખબર નથી કે અકત બ્રહ્મ તો નપુંસક હોઈ તેને કદી પણ પિતા કહી શકાય નહિ, કારણ કે કતૃત્વશક્તિ વગરનું અકર્તા બ્રહ્મ તો કંઈ જ ઉત્પત્તિ કરી શકે તેમ નથી.

ખટદશ અચરત મહી જનું, એકકે નહિન વેત;

સો બ્રહ્માઅસ્મિ કહે, વરથા વદે અચેત. ૧૪

શબ્દાર્થ

ખટદશ = સોળ, **અચરત** = આશ્ચર્યો, **મહી** = માં, પૈકી, **જનું** = જેઓ, જેના અંગે, **એકકે** = એકપણના, **નહિન** = નથી, **વેત** = જાણકાર, **સો** = તે, **બ્રહ્મા અસ્મિ** = અહં બ્રહ્માસ્મિ, **કહે** = કહે છે, **વરથા** = મિથ્યા, ફોગટ, **વદે** = ઉચ્ચાર, બોલે, **અચેત** = જડ, ગાફલ, બેભાન, બેશુદ્ધ, અવિચારી.

અનુવાદ

સોળ આશ્ચર્યોમાંથી જેઓ એકના પણ જાણકાર નથી, તેવા ગાફલ જીવો ફોગટના ઉચ્ચાર કરીને પોતાને અહં બ્રહ્માસ્મિ કહે છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા દ્વારા દશાવિલા કર્તાપિદનું સ્થાપન કરતાં સોળ આશ્ચર્યોમાંથી જે પુરુષો એક પણ આશ્ચર્ય અંગે માહિતગાર નથી, તેવા ધણી વગરના જીવો ગાફલ છે. પરમપિતાથી અજાણ એવા અચેત બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો મિથ્યા ઉચ્ચારણ કરીને પોતાના હૃદયમાં અહં બ્રહ્માસ્મિની અહંતા ધારણ કરીને પોતે બ્રહ્મસ્વરૂપ છે તેવું કહે છે.

તાતે તુમ કોઈ મત કહો, બ્રહ્મા અસ્મિ આપ;
પુસલી સુતવત્ સબ લગો, પરસ પરે બિનુ બાપ ૧૫

શબ્દાર્થ

તાતે = તેથી, માટે, તુમ = તમે, કોઈ = કોઈપણ, મત કહો = કહેશો નહિ, બ્રહ્મા અસ્મિ = અહં બ્રહ્માસ્મિ, આપ = પોતે, પોતાને, પુસલી = વેશ્યા, ગણિકા, વ્યભિચારીણી સ્ત્રી, સુતવત્ = સંતતીની જેમ, દીકરા જેવા, સબ = બધા, તમામ, લગો = જણાવો છો, લાગો છો, પરસ પરે = સંસર્ગ થાય, સ્પર્શ પડે, પરિચય પડે, સમાગમ થાય, બિનુ = વિના, સિવાય, બાપ = પિતા, તાત, જનક.

અનુવાદ

તમે બધા પિતાના પરિચય થયા વિનાના વેશ્યાના દીકરા જેવા લાગો છો. માટે તમે કોઈ પોતાને બ્રહ્માસ્મિ કહો નહીં.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મ જેનો પ્રકાશ છે તેવા પ્રકાશક આદિસર્જનહાર કેવલકર્તાની બ્રહ્મજ્ઞાનીઓને ખબર જ નથી. એકદેશી દષ્ટાંત સમજાવતાં અચરતબા કહે છે કે આવા પુરુષો પિતાનો પરિચય પામ્યા વિનાના કોઈ વેશ્યાની

કૂબે જન્મેલ દીકરા જેવા જ છે. તેથી, તેઓએ બ્રહ્મની સજાતિના ન હોઈ પોતાની જાતને અહંબ્રહ્માસ્મિનું અભિમાન ધારણ કરીને પોતે જ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે તેવું કહેવું જોઈએ નહિ.

**સકરત સામ્રથ એક હે, સબ કારનકે કંદ;
તા બિન સબ અચરત ઈત, તીત કહન મતિમંદ. ૧૬**

શબ્દાર્થ

સકરત = જેમણે સમસ્ત રચના રચી છે તેવા સકત સર્જનહાર સામ્રથ = સામર્થ્યવાન
એક હે = એક જ છે સબ = સમસ્ત, બધાના કારનકે = કારણ રૂપે કંદ = મૂળ
તા બિન = તેમના સિવાય સબ = બધું અચરત = આશ્ચર્ય ઈત = અહીંનું, જગત પક્ષનું
તીત = બ્રહ્મથી પરનું, ત્યાંનું કહન = કહેવા મતિમંદ = અલ્પ બુદ્ધિ.

અનુવાદ

બધાનાં મૂળ કારણરૂપે એક જ સામર્થ્યવાન સકર્તાપિતિ છે. તેમના સિવાય જગતપક્ષનું બધું આશ્ચર્યરૂપે હોઈ ત્યાંનું કહેવા માટે અલ્પ બુદ્ધિ છે.

ભાવાર્થ

સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં જે જે ઉત્પત્તિ વૃદ્ધિ પામીને જીવંતપણે પરંપરાગત રીતે આદિ, મધ્ય અને અંતના કાળક્રમે અવિરત વહી રહી છે. તે સર્વ ઉત્પત્તિના મૂળ કારણરૂપે એક જ સામર્થ્યવાન સકર્તાપિતિ કૈવલકર્તા છે. જેઓ બ્રહ્માંડની મધ્યમાં પોતાના કૈવલધામમાં બીરાજમાન રહીને દિવ્ય દ્રિગદષ્ટિથી નિયમન કરે છે. એવા સર્જનહાર દ્વારા રચેલ જગતપક્ષની બધી જ વ્યક્ત અને અવ્યક્ત રચના આશ્ચર્યરૂપે છે. બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષોની અલ્પ બુદ્ધિ હોવાથી બ્રહ્મથી તીત રહેલા અવર્ણનીય સર્જનહાર માટે કંઈપણ કહેવા અસમર્થ હોઈ પોતે પોતાની જાતને સર્વોપરી બ્રહ્મસ્વરૂપ માને છે.

**મંદ મતિ વાંહાં સબનકી, લખેન બિન કરતાર;
તાતે તે તિનકી લહે, ઉતઈત પાર સમાર ૧૭**

શબ્દાર્થ

મંદ મતિ = જડ બુદ્ધિ, અલ્પ બુદ્ધિ, થોડી બુદ્ધિ, **વાંછા** = ત્યાં સુધી, **સબનકી** = દરેકની, તમામની, બધાની, **લખેન** = વર્ણવે, લેખન કરે, જાણે, **બિન કરતાર** = કર્તા સિવાય, કર્તા વિના, **તાતે** = તેથી, **તે** = તેઓ, **તિનકી** = તેમની, તેઓની, **લહે** = જાણે, **ઉતર્થત** = અહીં અને ત્યાં, દેવલોક અને મૃત્યુલોક, **પાર** = ઊંડો ભેદ, મર્મ, **સમાર** = આશરો, અડસટ્ટો, અટકળ, અંદાજ.

અનુવાદ

કર્તા સિવાય બધું જ જાણે ત્યાં સુધી બધાની મંદ બુદ્ધિ છે. તેથી જો તે તેમને (કર્તાને) જાણે તેને જ ઉતર્થતના મર્મનો અંદાજ આવે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મક્ષેત્રમાં રચાયેલી સર્વ રચના અને બ્રહ્મ સહિતનું બધું જ જાણે ખરા, પરંતુ રચનાર કર્તાને ન જાણે ત્યાં સુધી બધાની મંદ બુદ્ધિ જ ગણાય. જો વ્યક્તિ કર્તાને જાણે તો જ તેમને દેવલોક અને મૃત્યુલોકની રચના અંગેનો ઊંડો ભેદ અંદાજ આવે અને કર્તાનો મહિમા સમજી શકે કે આવી અદ્ભુત રચનાના રચનાર કેવા સમર્થ હશે.

સોળે અચરતકી જેહી, લહે સો ઈશ અવતાર;
લહે દહે ઓરું કરી શકે, સો નિજ ખુદ કિરતાર. ૧૮

શબ્દાર્થ

સોળે = સોળ, **અચરતકી** = આશ્ચર્યની, **જેહી** = જે, જેઓ, **લહે** = જાણે, **સો** = તેઓ, **ઈશ** = મહાન, વિશેષ, **અવતાર** = પૃથ્વી પર અવતરણ, જન્મ, **લહે** = જાણે, **દહે** = ભસ્મ કરે, પ્રલય કરે, વિનાશ કરે, **ઓરું** = અને, **કરી શકે** = રચી શકે, રચના કરી શકે, **સો** = તે, **નિજ** = મૂળ આદિ, **ખુદ** = પોતે, **કિરતાર** = કર્તા, સર્જનહાર, માલિક.

અનુવાદ

સોળે આશ્ચર્યોને જે જાણે તે મહાન અવતાર કહેવાય. વળી, જાણીને રચના કરી શકે અને તેનો પ્રલય કરે તે આદિ કર્તા કહેવાય.

ભાવાર્થ

અચરતબાએ જણાવેલા સોળે આશ્ચર્યોને સમજે તે મહાન અવતારાદિ-પુરુષ કહેવાય. વળી, કોઈની પણ મદદ વગર પોતે જાણી-વિચારીને સ્વયં કરોડો વરસો સુધી પરંપરાગત ચાલે તેવી ક્રમબદ્ધ રચના કરી શકે અને અંતમાં પોતાની ઈચ્છા મુજબ તે રચનાની ઉત્પત્તિના ઊલટ ક્રમે તમામ રચનાનો પ્રલય કરે તેવી અદ્ભુત સામર્થ્યતા ધરાવનારને જ આદિ ખુદ સર્જનહાર કહેવાય.

પણ જો કરે તો સંકલ્પે, બિનું સંકલ્પ નવ હોય;
સંકલ્પ બિનું નિર્ગુણ પદે, કછુ ન ઉપજત કોય. ૧૯

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ, જો = જો, કરે તો = રચના રચે તો, સંકલ્પે = સંકલ્પથી, બિનું = સિવાય, વિના, સંકલ્પ = સંકલ્પ, નવ હોય = થાય નહિ, બને નહિ, સંકલ્પ બિનું = સંકલ્પ સિવાય, નિર્ગુણ પદે = નિર્ગુણ પદથી, બ્રહ્મ પદથી, કછુ ન = જરા પણ નહિ, થોડું પણ નહિ, સહેજ પણ, ઉપજત = ઉત્પત્તિ, રચના, કોય = કોઈ, કશું જ.

અનુવાદ

પરંતુ રચે તો સંકલ્પે, કારણ કે સંકલ્પ વિના થાય નહિ. સંકલ્પ વિનાના નિર્ગુણ પદથી સહેજ પણ કાંઈ ઉપજતું નથી.

ભાવાર્થ

મહાશૂન્યની મધ્યે રહેલા સામર્થ્યવાન આદિ ખુદ સર્જનહાર જે કાંઈ રચના રચે છે, તે તો પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી રચે છે. કારણ કે કર્તા સંકલ્પ સિવાય કોઈ પણ પ્રકારની રચના રચતા નથી. વળી, આદિપુરુષરૂપ કર્તાના પ્રકાશરૂપે રહેલા નિર્ગુણ અને અકર્તા બ્રહ્મપદથી સહેજ (થોડું) પણ કાંઈ ઉપજતું નથી. કારણ કે નિર્ગુણ બ્રહ્મપદ તો સંકલ્પશક્તિ વગરનું છે. સર્જનહારને ઉત્પત્તિ કરવા માટેના ખેતર રૂપે બ્રહ્મક્ષેત્ર છે, જેમાં કર્તા દ્વારા રચાતી રચનાની ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ અને અંત થયા જ કરે છે.

તિનકે સૂનો સકલ જન, કહું દષ્ટાંત સમોય;
બિનુ સંકલ્પ સંકલ્પીનકે, દરસ પરહી પદ દોય. ૨૦

શબ્દાર્થ

તિનકે = તેના માટે, તે અંગે, સૂનો = સાંભળો, શ્રવણ કરો, સકલ જન = બધા જ પ્રકારના માનવો, સર્વેજન, કહું = કહું છું, દષ્ટાંત = ઉદાહરણ, દાખલો, સમોય = પ્રસંગને અનુરૂપ, યોગ્ય, બિનુ = વિના, સિવાય, સંકલ્પ = સંકલ્પ, સંકલ્પીનકે = સંકલ્પ કરનારનો, દરસ પરહી = સમજ પડે, દશ્યમાન થાય, જણાય, પદ = પદ, દોય = બંને.

અનુવાદ

તેના અંગે યોગ્ય ઉદાહરણ કહું છું, જે સર્વ જન સાંભળો. જેથી સંકલ્પ વિનાનું અને સંકલ્પ કરનારનું એમ બંને પદોની સમજ પડે.

ભાવાર્થ

અચરતબા આ અંગે વધુ સમજ પડે તે માટે યોગ્ય એવું લૌકિક દષ્ટાંત જીજ્ઞાસુ, વિષયી, મુમુક્ષુ અને અથાર્થી એમ સર્વ પ્રકારના જીવોને કહી સંભળાવે છે. જેથી સંકલ્પ કરવા માટે અસમર્થ એવું નિર્ગુણ અને અકર્તા બ્રહ્મપદ અને સંકલ્પ કરનાર આદિકર્તાનું પરમપદ એમ બંને પદોની વ્યાવહારિકતા પ્રત્યેક વ્યક્તિને ખબર પડે.

તાંદુલ સાલ ઉભયે જીનું, એકહી વસ્ત નિહાલ;
બિન છલકાયત તાંદુલ, છલક સહિત નિજ સાલ. ૨૧

શબ્દાર્થ

તાંદુલ = ચોખા, તાંદળા, સાલ = ડાંગર, સાલ, ઉભયે = બંને, જીનું = જેઓની, એકહી = એક જ, વસ્ત = વસ્તુ, પદાર્થ, નિહાલ = જુઓ, નિહાળો, બિન = વગર, વિના, છલકાયત = છોડાં, છાલ, છોતરાં, ફોતરાં, તાંદુલ = ચોખા, છલક સહિત = છોડાં સાથે, છાલ સાથે, નિજ = મૂળ, સાલ = ડાંગર, કમોદ.

અનુવાદ

ડાંગર અને ચોખા એમ બંનેને નિહાળતાં એક જ વસ્તુ લાગે છે, જેમાં છોડાં વિનાના ચોખા અને છોડાં સહિત મૂળ ડાંગર છે.

ભાવાર્થ

વસ્તુતાને નિહાળતાં ડાંગર અને ચોખા એમ બંને એક હોય તેમ જણાય છે. જેમાં છોડાં સહિત જે મૂળ ઊપજ છે તેને ડાંગર કહેવામાં આવે છે અને ડાંગરને છડવાથી તેના ઉપરનાં ફોતરાં કાઢી નાખવામાં આવ્યા પછી જે કણ રહે તેને ચોખા કહેવામાં આવે છે.

સાલી તે ઉદ્ભવ સંભવે, પ્રસરન પ્રજા અનંત;
તાંદુલસે કઘુ ના બને, દ્વિતીયો તંતે તંત. ૨૨

શબ્દાર્થ

સાલી તે = ડાંગરથી, ઉદ્ભવ = પેદાસ, ઉત્પત્તિ, સંભવે = શક્યતા હોવી, શક્ય હોવું, પ્રસરન = ફેલાવો, પ્રસારણ, વિસ્તાર, પ્રજા = આબાદી, સંતતિ, ઉપજ, અનંત = અંત રહિત, અસંખ્ય, ઘણી, તાંદુલસે = ચોખાથી, કઘુ = કાંઈ, થોડું પણ, જરાય, ના = નહિ, બને = થાય, બની શકે, દ્વિતીયો = બીજો, તંતે તંત = કણથી કણ, ધાટથી ધાટ.

અનુવાદ

ડાંગરથી પેદાશની શક્યતા છે અને અસંખ્ય ઉપજનો ફેલાવો થઈ શકે છે, જ્યારે એક કણથી બીજા કણ એમ ચોખાથી કશું (કાંઈ) પણ બની શકે નહિ.

ભાવાર્થ

ડાંગરના બિયારણથી ખેત પેદાશની શક્યતા ઘણી છે અને એક કણથી અસંખ્ય માત્રામાં ઉપજનો ફેલાવો શક્ય બને છે. જ્યારે ફોતરાં વગરના ચોખાના એક કણમાંથી અસંખ્ય ઊપજની આશા રાખવામાં આવે તો ખોટી ઠરે છે. કારણ કે તેનાથી કાંઈ પણ ઊપજ મેળવવાની શક્યતા નથી. એટલે

કે છોડાં વગરના ચોખાના કણને યોગ્ય ખાતર અને પાણી આપવા છતાં કાંઈ પણ ખેત પેદાશ માટેની આશા રાખી શકાય નહિ.

તેસેહી નિર્ગુણ બ્રહ્મસે, ભવકી ભવિત ન હોય;
છલકાવત્ સંકલ્પન સે, કતા કરત સબ કોય. ૨૩

શબ્દાર્થ

તેસેહી = તેવી જ રીતે નિર્ગુણ બ્રહ્મસે = ગુણ રહિત બ્રહ્મથી ભવકી = જગતને ભવિત = બનાવ્યું, કરેલું ન = નહિ હોય = હોય, છલકાવત્ = છેડાં રૂપ, ફોતરાંની જેમ સંકલ્પન સે = સંકલ્પથી કતા = સર્જનહાર કરત = રચના રચે સબ કોય = બધી જ, દરેક દરેક.

અનુવાદ

તે જ પ્રમાણે નિર્ગુણ બ્રહ્મથી જગતની ઉત્પત્તિ થઈ ન હોય જ્યારે છોડાંવાળા સંકલ્પથી કર્તાએ બધી જ રચના કરી છે.

ભાવાર્થ

તે જ પ્રમાણે છોડેલ ડાંગરમાંથી નીકળેલા ફોતરાં વગરના કણરૂપી નિર્ગુણ અને અકર્તા બ્રહ્મ છે. તેથી કહી શકાય કે છોડાં રહિત સંકલ્પ વિનાના નિર્ગુણબ્રહ્મથી આવી અદ્ભુત જગતની ઉત્પત્તિ થાય નહિ કે થઈ શકે પણ નહિ. જ્યારે છોડાં સહિત સંકલ્પવાળા સંકલ્પી કર્તાએ બ્રહ્મક્ષેત્રમાં અનંત ઉપજરૂપ બધા જ પ્રકારની રચના રચી છે.

તાંદુલ સમ નહિ બ્રહ્મહી, નિજ કણવત્ સે ન્યાર;
એકદેશી દૃષ્ટાંત સે, કીયે કતા ગત્ય સાર. ૨૪

શબ્દાર્થ

તાંદુલ સમ = ચોખા સમાન, ચોખા જેવું, નહિ = નથી, બ્રહ્મહી = બ્રહ્મ, નિજ = મૂળ, આદિ, કણવત્ સે ન્યાર = કણના ન્યાય અનુસાર, એકદેશી = એકદેશી,

દૃષ્ટાંત સે = ઉદાહરણથી, **ક્રીયે** = કહ્યા, કહેવામાં આવ્યા, **કતા** = સર્જનહાર, **ગત્ય** = ગતિ, **સાર** = સારાંશ, ભેદ, મર્મ.

અનુવાદ

કણવત્ના મૂળ ન્યાય અનુસાર જોતાં બ્રહ્મ યોખા જેવું નથી, પરંતુ આ એકદેશી દૃષ્ટાંતથી કર્તાની ગતિનો સારાંશ કહ્યો છે.

ભાવાર્થ

અગાઉ છોડાં રહિત સંકલ્પ વિનાનું બ્રહ્મ છે તેવું દર્શાવવામાં આવ્યું. તેમ છતાં અચરતબા એકદેશી દૃષ્ટાંત દ્વારા સર્જનહાર કૈવલકર્તાની ગતિના સારાંશને સમજાવતાં જણાવે છે કે કણવત્ના મૂળ ન્યાયે જોતાં કર્તાનો જે સચરાચર-વ્યાપક બ્રહ્મપ્રકાશ છે તે યોખાના કણ જેવો નથી. આ એકદેશી દૃષ્ટાંત માત્ર ડાંગર અને યોખા એમ કર્તા અને બ્રહ્મના સંદર્ભમાં સમજવાનું નથી, પરંતુ છોડાં સહિત સંકલ્પના સંદર્ભે સંકલ્પી કર્તા અને છોડાં વિનાના સંકલ્પ રહિત બ્રહ્મના અનુસંધાનમાં જ સમજવા પ્રયત્ન કરવાનો છે.

સાલ દ્રોહ તાંદુલ બને, નિજ પતિ દ્રોહ ન હોય;

બ્રહ્મ પ્રકાશ ઉપર છલો, કતા બીચ નહિ કોય. ૨૫

શબ્દાર્થ

સાલ = ડાંગર, **દ્રોહ** = ખાંડવાથી, છડવાથી, અનિષ્ટ ચિંતન, છૂપો વધ, ઈજા, બંડ, **તાંદુલ** = યોખા, **બને** = બને, **નિજ પતિ** = આદિ ધણી, મૂળ કર્તા, **દ્રોહ** = બેવફાઈ, અનિષ્ટ ચિંતન, છડવાની ક્રિયા, **ન** = નહિ, **હોય** = હોવું, હોય, **બ્રહ્મ પ્રકાશ** = બ્રહ્મ પ્રકાશ, **ઉપર છલો** = ઉપર છલવું, ઉપલકિયું, અંતઃકરણ નહિ એવું, મન વિનાનું, **કતા** = સર્જનહાર, **બીચ** = વચ્ચે, મધ્યાંતરે, જાહેરમાં, સૌ કોઈ જાણે તેમ, **નહિ** = નહિ, **કોય** = કોઈ પણ.

અનુવાદ

ડાંગરનું ખંડન કરવાથી (ખંડવાથી) યોખા બને જ્યારે નિજપતિ તો ખંડિત થાય નહિ. બ્રહ્મપ્રકાશ ઉપર છલવું હોવાથી કતા વચ્ચે કાંઈ જ નથી.

ભાવાર્થ

ડાંગરને પીલણમાં (ખાંડવામાં) આવે તો તે છડવાની પ્રક્રિયાથી ઉપરના ફોતરાં દૂર થાય છે, જેથી તે ડાંગર ન રહેતાં ચોખાનો કણ બને છે જ્યારે નિજ પરમપિતા તો અખંડ અને અવિનાશી છે. તેમના પર કદી પણ દ્રોહ રૂપ ખાંડવાની પ્રક્રિયા થાય નહિ. વળી, જે બ્રહ્મપ્રકાશ છે તે તો તેમનો ઉપરછલ્લો પ્રકાશ છે, જેથી પ્રકાશક અને પ્રકાશ એમ બંને વચ્ચે કાંઈ જ ન હોઈ તેમની વચ્ચે કોઈ પણ પ્રકારનું માધ્યમ કે અંતરપટ નથી.

કર્તા તો એક અખંડિત, ખંડિત કબહુ ન હોય;
આદ્ય અંત મધ્ય ત્રિયપદે, જીનું સંકલ્પત્યે સોય. ૨૬

શબ્દાર્થ

કર્તા = સર્જનહાર તો = તો એક = એકલા અખંડિત = સંપૂર્ણ, અખંડ, હંમેશને માટે રહેલા, નિર્વિદ્ન ખંડિત = અપૂર્ણ, નાશ, વિનાશ કબહુ = ક્યારેય પણ ન = નહિ, હોય = થાય આદ્ય = પ્રારંભ અંત = છેવટ મધ્ય = પ્રસારનો ગાળો (સમય) ત્રિયપદ = ત્રણેય કાળ જીનું = જેઓના સંકલ્પત્યે = સંકલ્પથી સોય = તે, થાય.

અનુવાદ

કર્તા તો એક અખંડિત હોઈ કદી પણ ખંડિત થાય નહિ. આદ્ય, મધ્ય અને અંત-એમ ત્રણેય પદ તેમના સંકલ્પથી થાય છે.

ભાવાર્થ

પંચ વિશેષણોથી વિભૂષિત સેવા એકમાત્ર સકર્તાપિતિ સર્જનહાર કેવલકર્તા તો હંમેશને માટે રહેવાવાળા, અવિનાશી અને અખંડિત પુરાણા પુરુષ છે. જેથી તેમનો ક્યારેય પણ નાશ કે ખંડન થતું નથી. વળી, મહાશૂન્યમાં અભિરામ કરતા કર્તાને જ્યારે ઉપજણ ઉપજે અને કાંઈક કરવા માટેની ઈચ્છા થાય ત્યારે બ્રહ્મક્ષેત્રનો પ્રસારો કરી તેમાં આદ્ય, મધ્ય અને અંત એમ ત્રણેય કાળ દરમિયાન થતી ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ અને પ્રલય એ ત્રણેય પ્રક્રિયા વાળી રચના તેમના શુદ્ધ સંકલ્પથી જ થાય છે. મહાપ્રલય કાળે બધું

જ સમેટીને પોતે પૂર્ણ ચૈતન અદ્વૈત સ્વરૂપે જેટલો વખત સૃષ્ટિ ચાલી તેટલા જ સમય માટે અભિરામ કરે છે અને ફરીથી નવીન સૃષ્ટિ કોઈની પણ મદદ લીધા વગર રચે છે. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પહેલા પણ તેઓ મહાશૂન્યમાં અદ્વૈત સ્વરૂપે બીરાજમાન હતા, સૃષ્ટિની વૃદ્ધિ (પ્રસારા) દરમિયાન પણ તેઓ દ્વૈત સ્વરૂપે રહે છે અને મહાપ્રલયકાળ પછી પણ તેઓ ફરી પાછા અદ્વૈત સ્વરૂપે જ (મહાશૂન્યમાં) રહે છે. તેમ છતાં તેઓ અખંડ રહીને પોતાનામાં રહેલું કર્તાપણું કદિ પણ વિસરતા નથી.

**પ્રથમ પુરુષ પ્રકૃતિ ગુણ, અંતઃકરણ સમેત;
વિવિધી તંત ચર અચર લ્યૌ, સહુ સંકલ્પે ભવેત. ૨૭**

શબ્દાર્થ

પ્રથમ પુરુષ = પહેલા પુરુષ, નિરંજનપુરુષ, **પ્રકૃતિ** = માયા, આદ્યશક્તિ, **ગુણ** = રજો, તમો અને સતો ગુણ, **અંતઃકરણ** = મન, બુદ્ધિ, અહંકાર અને ચિત્ત, **સમેત** = સહિત, **વિવિધી** = વિધ વિધ પ્રકારના, અસંખ્ય, અનેક, **તંત** = ઘાટ, **ચર અચર** = સ્થાવર-જંગમ, **લ્યૌ** = સુધી, **સહુ** = તમામ, સર્વ, બધું, **સંકલ્પે** = સંકલ્પથી, **ભવેત** = ઉત્પત્તિ પામ્યા, થયા, રચ્યા

અનુવાદ

સંકલ્પ દ્વારા પ્રથમ જ્યોતિપુરુષ, આદ્યશક્તિ, ત્રણ ગુણાત્મક દેવતાઓ અને વિવિધ સ્થાવર-જંગમના ઘાટો સુધીની બધી જ અંતઃ કરણ સહિતની ઉત્પત્તિ કરી છે.

ભાવાર્થ

નિત્ય નિયંતા સકર્તાપતિ સર્જનહાર કૈવલકર્તાએ જ્યારે સૃષ્ટિની રચના કરી ત્યારે પ્રથમ અવ્યક્તતત્ત્વો અને પછી વ્યક્તતત્ત્વો સહિત સાકાર રચના રચી. તેમાં પ્રથમ જ્યોતિસ્વરૂપ નિરંજનપુરુષ અને આદ્યશક્તિ મહામાયા ઉપજાવ્યા. ત્યારબાદ ત્રણ ગુણાત્મક દેવ-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ સહિત સ્થાવર-જંગમજાતિના ચોર્યાસી લાખ પ્રકારના

અંતઃકરણ સહિતના ઘાટોનું નિર્માણ કર્યું. આ વિવિધતા ધરાવતા નાશવંત તત્ત્વોવાળી સમસ્ત ઘાટોની રચના અંતઃકરણ વિનાના સર્જનહારે પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી રચી છે.

**બિનું સંકલ્પ કેસે બને, એ સબ ભવકે ભેશ;
કતા વિના એહી કતનકે, કોહુ ન દુસરે દેશ ૨૮**

શબ્દાર્થ

બિનું = વિના, સિવાય **સંકલ્પ** = સંકલ્પ **કેસે** = કેવી રીતે **બને** = થાય, રચાય **એ સબ** = એ સર્વ, એ બધો **ભવકે** = જગતનો, વિશ્વનો **ભેશ** = ઠાઠ, દેખાવ, વેશ, ઉત્પત્તિ, સાકાર રચના **કતા વિના** = સર્જનહાર વગર, રચનાર સિવાય **એહી** = આવી, એ પ્રકારની, **કતનકે** = રચનાને **કોહુ** = કોઈપણ **ન** = નહિ **દુસરે** = બીજા, અન્ય **દેશ** = જગ્યા, રહેવાનું ઠામ, હિસ્સો, ક્ષેત્ર, વસવાટનું વતન.

અનુવાદ

જગતનો એ બધો ઠાઠ સંકલ્પ વગર કેવી રીતે બને? સર્જનહારની આ રચના સિવાયનું બીજું કોઈ ક્ષેત્ર નથી.

ભાવાર્થ

સમસ્ત જગતમાં દેખાતો આ અદ્ભુત રચનાનો ખેલ સમર્થ સર્જનહાર સિવાય અન્ય કોઈથી બની શકે તેમ નથી. વળી, સર્જનહારે આ સઘળી ઉત્પત્તિ કોઈનો પણ સાથ લીધા વગર એકલાએ જ પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી રચેલી છે. અચરતબા કહે છે કે સર્જનહાર દ્વારા બ્રહ્મક્ષેત્રમાં રચેલા આ રચના સિવાય મહાશૂન્યમાં બીજું કોઈ જ ક્ષેત્ર નથી કે જ્યાં આવી રચના બની હોય, કે અન્ય કોઈએ બનાવી હોય.

**જો કહેસો બિનું સંકલ્પે ઉપજત આપો આપ;
તિનકે કહું દષ્ટાંત હી, સમજો સકલ અબાપ. ૨૮**

શબ્દાર્થ

જો કહેસો = જો એમ કહો કે, બિનું = વિના, સિવાય, સંકલ્પે = સંકલ્પથી, ઉપજત = ઉત્પત્તિ, આપો આપ = પોતાની જાતે જ, પોતાની મેળે, સ્વાભાવિક રીતે, તિનકે = તે માટે, તે અંગે, કહું = જણાવું છું, દર્શાવું છું, દૃષ્ટાંત હી = ઉદાહરણ, સમજો = સમજણ કેળવો, સકલ = સૌ, બધા, તમામ, અબાપ = બાપ વગરના, પિતાની જાણ વગરના.

અનુવાદ

જો એમ કહેશો કે સંકલ્પ સિવાય આપોઆપ ઉત્પત્તિ થઈ છે, તો તેની સમજ પડે તે માટે બધા બાપ વગરનાને સમજાવવા દૃષ્ટાંત કહું છું.

ભાવાર્થ

નિર્ગુણ બ્રહ્મસિદ્ધાંતને માનવવાળા બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષો જો એમ કહે છે કે, સમસ્ત વિશ્વની ઉત્પત્તિ તો આપોઆપ ઉદ્ભવી છે, જેથી તેનો કોઈ કર્તા જ નથી. અચરતબા કહે છે કે આદિ પિતાને ન જાણવાવાળા બાપ વગરના (અનાથ, અબાપ) બધા બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષોને સમજ પડે તે માટે યોગ્ય દૃષ્ટાંત રજૂ કરવામાં આવે છે, જેના આધારે તેઓ સમજી શકશે કે નિર્ગુણ બ્રહ્મથી પર રહેલા સૃષ્ટિના કોઈ કર્તા છે કે જેમના શુદ્ધ સંકલ્પથી આવી અદ્ભુત રચના સાકાર પામી છે.

જ્યૌ બીજગ તે થાવર, ઉપજત જેહી અંકુર;
પત્ર ફૂલ ફળ કંટક, હોવત સહેજ સકુર. ૩૦

શબ્દાર્થ

જ્યૌ = જેમ, જેવી રીતે, બીજગ = બીજક, તે = તે, થાવર = સ્થાવર જાતિના, ઉપજત = ઊગે, ઉત્પત્તિ થાય, જેહી = જે રીતના, જે પ્રમાણેના, જેમ હોય, અંકુર = અંકુર, પત્ર = પાન, ફૂલ = પુષ્પ, સુમન, કુસુમ, ફળ = ફળ, કંટક = કાંટા, હોવત = હોય છે, આવે છે, ઊગે છે, થાય છે, સહેજ = સહેજસહેજ, આપોઆપ, સહજ, સકુર = સ્ફુરણા પામીને, પ્રસાર પામવું, સ્ફુરી આવીને

અનુવાદ

જેમ સ્થાવર જાતિના બીજકમાં જેવા અંકુર હોય તેવાં ઊગે (થાય) છે, જેમાં પાન, ફળ, ફૂલ અને કાંટા સહજ રીતે પ્રસારો પામે છે.

ભાવાર્થ

સ્થાવર જાતિનાં વેલી, વૃક્ષ, પાંદડી અને તૃણની ઉત્પત્તિ તેના બીજકના અંકુરમાં કર્તાએ જે રીતે તત્ત્વોની પોખણી (રચના) કરી હોય તે મુજબ, વૃદ્ધિ પામીને ઊગે છે. બીજકોને અનુકૂળ ખાતર, પાણી સહિત યોગ્ય વાતાવરણ મળતાં તેમાંથી ઊગેલી વનસ્પતિનાં પાંદડાં, ફળ, ફૂલ અને કાંટા સહિતનો સર્વે સાજ અંકુર મુજબ વૃદ્ધિ પામીને પ્રસારો થાય છે.

જેહી જીનકે બીજગ મહી, હુતે સો નિકસે આય;
બબુર બોર ન લાગહી, અંબે આક ન થાય. ૩૧

શબ્દાર્થ

જેહી = જેવા, જે જીનકે = જેમનાં બીજગ = બીજક મહી = માં, અંદર હુતે = હોય, હતા સો = તેવાં, તે મુજબ નિકસે = વિકાસ પામે, સ્ફુરે આય = આવે બબુર = બાવળ બોર = બોરાં ન = નહિ લાગહી = લાગે, આવે, થાય અંબે = આંબા પર આક = આકડાના ફળ, આકોલિયાં ન = નહિ થાય = લાગે, આવે, ફૂટે.

અનુવાદ

જેના બીજકમાં જેવું હોય તેવું નીકળી આવે છે. બાવળને બોર ન લાગે અને આંબા પર આકડાના ફળ (લાગે) થાય નહિ.

ભાવાર્થ

સૃષ્ટિના નિર્માણ વખતે પ્રારંભ કાળમાં સર્જનહારે જ્યારે બુંદ- બીજકની રચના કરીને વિધ વિધ પ્રકારના જંગમજાતિના ઘાટો માટે અલગ અલગ તત્ત્વોનો સાજ અલગ અલગ માત્રામાં મિશ્રણ કરીને બીબાં તૈયાર કર્યાં છે. જ્યારે સ્થાવરજાતિમાં જેના બીજક હોય તેમાં તેના અંકુરની પોખણી

(રચના) મુજબ તેમાંથી પરંપરાગત ઘાટો નીકળી આવે છે. જેમ કે બાવળીયાનું વૃક્ષ હોય તેને કદી પણ બોર લાગતાં નથી અને આંબા ઉપર કદી પણ આકડાના ફળ થતાં નથી. અર્થાત્ બાવળના વૃક્ષને પરડિયા (પડદાં) અને આંબાના વૃક્ષને કેરી જ લાગે છે.

તબ તો તુમેરે બ્રહ્મમેં, વ્યાપક ભર્યો વિકાર;
જ્યૌ બીજગતે ઉદ્ભવ, ત્યૌ હોવત સંસાર ૩૨

શબ્દાર્થ

તબ તો = ત્યારે, તુમેરે = તમારા, બ્રહ્મમેં = બ્રહ્મમાં, વ્યાપક = સર્વત્ર, બધે જ, ભર્યો = ભરેલો છે, વિકાર = વિકૃતી, ખરાબી પરિવર્તન, પોતાનું નહિ પરંતુ બીજા થકી થતી ઉત્પત્તિ, જ્યૌ = જેમકે, જે રીતે, બીજગતે = બીજકોથી, ઉદ્ભવ = ઉત્પત્તિ, પસારો, ફેલાવો, ત્યૌ = તેમ, તેવી રીતે, હોવત = થાય, વૃદ્ધિ પામે, સંસાર = જગત, સૃષ્ટિ, વિશ્વ

અનુવાદ

જેમ બીજગમાંથી (સ્થાવર જાતિ) ઉદ્ભવે છે તેમ જગતની ઉત્પત્તિ થાય છે; ત્યારે તો તમારા બ્રહ્મમાં વ્યાપક વિકાર ભર્યો છે.

ભાવાર્થ

જેમ બીજગમાં રહેલા અંકુરોના આધારે સ્થાવરજાતિની અઢારભાર વનસ્પતિની વૃદ્ધિ થાય છે. તેવી જ રીતે જંગમજાતિમાં પણ અસંખ્ય ઘાટોની ઉત્પત્તિ થયેલી છે. આ રીતે બ્રહ્મક્ષેત્રમાં અગણિત રચના સહેજાસહેજ સાકાર થયેલી છે. તેથી અચરતબા કહે છે કે જો બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ એમ જ કહેતા હોય તો તેમની માન્યતાવાળા નિર્ગુણ બ્રહ્મમાં તો સ્થાવર-જંગમના ચોર્યાસી લાખ પ્રકારના ઘાટો સહિતની વિવિધતાવાળા જગતની(સંસારની) ઉત્પત્તિની મોટા પ્રમાણમાં વિકૃતિ ભરાયેલી છે.

સહેજ ઉપજકી એહી કહી, જો અંતર હોય વ્રાધ;
તેહી ઉમડી આવત ઈત, બીજવત્ ન્યાય ઉપાધ ૩૩

શબ્દાર્થ

સહેજ = સ્વાભાવિક, આપોઆપ, સહેજસહેજ, કુદરતી રીતે, ઉપજકી = ઉત્પત્તિની, એકીકહી = આ પ્રમાણે કહી જણાવ્યું, જો = જો, અંતર = મનમાં, હૃદયમાં હોય = હોય, પ્રાધ = વ્યાધિ, વેદના, ઉપાધિ, પીડા, તેહી = તે, તેજ, ઉમડી આવત = ઉભરાઈ આવે, છવાઈ જાય, બહાર તરી આવે, જણાઈ આવે, ઈત = તે, બીજવત્ = બીજની જેમ, બીજકની માફક, ન્યાય = ઈન્સાફ, ફેસલો, ઉપાધ = દુઃખ, ઉપાધિ, મુશ્કેલી, આપદા.

અનુવાદ

આ રીતે સ્વાભાવિક ઉત્પત્તિ અંગે કહ્યું કે, બીજકવત્ ન્યાયને જોતાં જણાતી ઉપાધિ હૃદયમાં જો કોઈ વ્યાધિ હોય તો તે ઉપર ઉભરાઈ આવે છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષોના કહેવા પ્રમાણે બ્રહ્મમાં જે કાંઈ ઉત્પત્તિ થાય છે તે સહેજસહેજ (સ્વાભાવિક) રીતે થતી હોય છે. જેનો કરવાવાળો કોઈ કર્તા નથી. જ્યારે બીજકવત્ ન્યાય પ્રમાણે જોતાં જે કાંઈ બીજકના અંકુરમાં કર્તાએ પોપ્પ્યું હોય તે સ્ફુરણ થતાં ઉપસી આવે છે, અને તે પ્રમાણેના ગુણો સહિતની ઉપજ જણાય છે. આ રીતે જોતાં તો બ્રહ્મજ્ઞાનીઓના હૃદયમાં જેવી વિચારધારારૂપ વ્યાધિ ભરાયેલી હોય તે શરીરમાંથી બહાર ઉભરાઈ આવે છે અને તે મુજબની ઉપાધિ તેમના વચનોમાં જણાઈ આવે છે. એટલે જ તો રૂઢિગત કહેવત બોલાય છે કે “હૈયે હોય તે હોઠે આવે.”

જો કહેશો ખલુ બ્રહ્મ હે, સમલિત સહિત ઉપાધ;

અલંકારવત્ જકત હે, સમતાં સકલ અનાધ. ૩૪

શબ્દાર્થ

જો = જો, કહેશો = કહો તો, કહેશો કે, ખલુ = જરૂર, નક્કી, બ્રહ્મ હે = બ્રહ્મ છે, સમલિત = સંમિલિત, મળેલું, મિશ્ર, સાથે મળી ગયેલ, ભેગું, સહિત = સમેત, ઉપાધ = ઉપાધિ, અલંકારવત્ = અલંકાર રૂપી, ઘરેણાં રૂપે, જકત = વિશ્વ, જગત,

હે = છે, સમતાં = સમાઈ જતાં, ભળી જતાં, સકલ = બધું, સઘળું, અનાદિ = આદી, અનાદિ.

અનુવાદ

જો કહેશો કે ઉપાધિ સહિત ભળેલું નક્કી (ખરેખર) બ્રહ્મ જ છે અને જગત અલંકારવત્ છે. તે બધું સમાઈ જતાં આદિમાં હતું તેવું જ (થઈ) રહે છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષો એમ કહેતા હોય કે બ્રહ્મ તો આદિ-અનાદિનું છે. જેમાં (ખરેખર) નક્કીપણે ઉત્પત્તિરૂપ ઉપાધિ સહિત બધું ભળેલું છે. જ્યારે જગતરૂપ ઉપાધિ એકમાત્ર અલંકારવત્ છે જે અંતે (પ્રલયકાળે) બધું જ તેમાં લય પામતાં આદિમાં જેવું હતું તેવું જ પાછું બ્રહ્મ રહે છે.

એહી વિધિસે કહો તો સૂનો, અનિત સદા જેહી ખેત;
ઉતપત પરલે પુનિ જડ, ઓરું અજ્ઞાન સમેત ઉપ

શબ્દાર્થ

એહી વિધિસે = એ પ્રમાણે, એ રીતે કહો = કહો છો તો = તો સૂનો = સાંભળો અનિત = અનિત્ય, મિથ્યા, ક્ષણ ભંગુર, વિકારી, અસ્તવ્યસ્ત સદા = હંમેશને માટે, જેહી = જે, ખેત = ક્ષેત્ર, ખેતર ઉતપત = ઉત્પત્તિ પરલે = પ્રલય થાય પુનિ = વળી જડ = અચેત ઓરું = અને અજ્ઞાન = અજ્ઞાની સમેત = સહિત.

અનુવાદ

એ પ્રમાણે કહો તો સાંભળો કે જે ક્ષેત્ર છે. તેમાં જેની ઉત્પત્તિ થાય, તે તો સદા અનિત્ય છે, નાશ પામે છે અને વળી અજ્ઞાન સહિત અચેત (જડ) છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષો જો આ પ્રમાણે કહેતા હોય તો અચરતબા તેમને સાંભળાવે છે કે જે બ્રહ્મક્ષેત્રરૂપી ખેતર છે. તેમાં ઉપાધિરૂપ સંસારની થતી

ઉત્પત્તિ હંમેશ માટે અનિત્ય છે. બ્રહ્મભૂમિકામાં પ્રારંભકાળે ઉત્પત્તિ થાય, અંતકાળે નાશ પામે છે, પરંતુ મધ્યકાળે બ્રહ્મ તો અચેત તથા અજ્ઞાનવત્ રહે છે.

સો તો ઘટે ન બ્રહ્મકુ, અગ જડ ઉપજન મેટ;
જ્યૌ કો ત્યૌ કહે તેહી કહી, ન્યાય લગ્યો નહિ નેટ. ૩૬

શબ્દાર્થ

સો તો = તે તો, ઘટે ન = લાગુ પડે નહિ, બંધ બેસતું આવે નહિ, બ્રહ્મકુ = બ્રહ્મને, અગ = અજ્ઞાન, જડ = અચેત, ઉપજન = ઉત્પત્તિ, મેટ = નાશ, જ્યૌ કો ત્યૌ = જેમ છે તેમ, જેવું છે તેવું, કહે = કહેવામાં, તેહી = તે પ્રમાણે, તે મુજબ, કહી = કહ્યું, જણાવ્યું ન્યાય = ન્યાય, લગ્યો = બંધ બેસતું, નહિ = નહિ, નેટ = ચોખ્ખું, સાફ, અંતે, છેવટે, આખરે, દૃઢતાથી, મક્કમપણે, નક્કી, ચોક્કસ, ખરેખર.

અનુવાદ

અજ્ઞાન, અચેતપણું, ઉત્પત્તિ અને નાશ એ તો બ્રહ્મને લાગુ પડતું નથી. જેમ છે તેમ તેને કહેવામાં આવ્યું તેમ છતાં આખરે ન્યાય લાગ્યો નહિ.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષોના મતે તો અજ્ઞાન, અચેતપણું, ઉત્પત્તિ અને વિનાશ એ તો બ્રહ્મમાં થતી સહેજસહેજ અલંકારવત્ ઉપજને લાગે, પરંતુ બ્રહ્મને તે લાગુ પડતું નથી. તેમના દ્વારા બ્રહ્મની હકીકતને જેમ છે તેમ તેને દર્શાવવામાં આવ્યું હોવા છતાં અંતે તેના માટે કોઈ ન્યાયબદ્ધ તર્ક બંધ-બેસતો નથી.

અબકે જેહી પરિઉત્તર, પૂછહુ એક અબાપ;
અલંકાર કીને કીયે, તીનકો દેહો જબાપ. ૩૭

શબ્દાર્થ

અબકે = હવે પછી, અત્યારે, જેહી = જે, જેનો, પરિઉત્તર = વળતો જવાબ, પૂછહુ = પૂછું છું, એક = એક, અબાપ = પિતાથી અજાણ, બાપ વગરનાને,

અલંકાર = ઘરેણાં, દાગીના, આભૂષણ, શબ્દ અને અર્થની રચના, **કીને** = કોણે, કોનાથી, **કીયે** = કર્યા, થયા, બનાવ્યા, **તીનકો** = તે અંગેના, **દેહો** = આપો, **જબાપ** = જવાબ, પરિઉત્તર.

અનુવાદ

હવે જે વળતો જવાબ છે તેનો એક પ્રશ્ન પૂછું છું કે હે અબાપ ! અલંકાર કોણે કર્યા તેનો જવાબ આપો.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષોને પૂછેલા પ્રશ્નનો તેમના દ્વારા જે રીતે વળતો જવાબ આપવામાં આવ્યો, તેના અનુસંધાનમાં અચરતબા હવે પિતાની જાણ વગરના તેવા પુરુષોને એક પ્રશ્ન પૂછે છે અને તેનો જવાબ આપવા જણાવે છે કે બ્રહ્મ ભૂમિકામાં વિવિધ અલંકારોરૂપી અદ્ભુત વિશ્વની રચના વૃદ્ધિ પામી છે, તો તે અલંકારના રચનાર કોણ હશે ?

સહેજ ઉપજકી કહેણમે, બ્રહ્મમે લગે વિકાર;
તો નિરગુણસે ક્યૌ બને, ગુણકે ખેલ અપાર. ૩૮

શબ્દાર્થ

સહેજ = કુદરતી, સ્વાભાવિક, **ઉપજકી** = ઉત્પત્તિની, **કહેણમે** = કહેવામાં, **બ્રહ્મમે** = બ્રહ્મમાં, **લગે** = લાગે, દેખાય, જણાય, અસર થવી, **વિકાર** = વિકૃતી, બગાડ, ખરાબી, **તો** = તો, **નિરગુણસે** = ગુણો રહિતથી, **ક્યૌ** = કેવી રીતે, કેમ કરીને, **બને** = થાય, રચાય, **ગુણકે** = ગુણોવાળા, **ખેલ** = રચના, પરાક્રમ, રમત, બનાવટ, અદ્ભુત લીલા, **અપાર** = પાર વગરનો, અમાપ, પારાવાર, અખૂટ.

અનુવાદ

સ્વાભાવિકપણે ઉત્પત્તિ થતી હોય તેવું જો કહેવામાં આવે તો બ્રહ્મમાં વિકૃતી જણાય. વળી, ગુણો રહિત બ્રહ્મથી ગુણવાળી પાર વગરની રચના કેવી રીતે બને ?

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષો બ્રહ્મસિદ્ધાંતને આધારે કહે છે કે બ્રહ્મમાં જે કોઈ પાર વગરની ઉત્પત્તિ જણાય છે તે બ્રહ્મમાં ભળેલી હોવાથી સ્વાભાવિકપણે ઉદ્ભવ પામેલ છે. આવી અપાર રચનાનો બીજો કોઈ રચનાર જ નથી, પરંતુ કુદરતી રીતે આપોઆપ બ્રહ્મમાં પેદા થઈ છે. જો આવું કહેવામાં આવે તો બ્રહ્મમાં વિકૃતી છે તેવું સાબિત થાય. વળી, બ્રહ્મ તો ગુણોથી રહિત નિર્ગુણ અને કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું અકર્તા છે, તો તેનાથી ગુણવાળી અપાર અદ્ભુત લીલાની રચના કેવી રીતે થઈ શકે? તે પણ એક સવાલ છે. માટે રચના રચનાર કોઈ સામર્થ્યવાન કર્તા રચનાથી પર રહેલા છે તેમ કહી શકાય.

જો કહેશો ઈશ્વર કીયે, ઈશકે કો કરનાર;
અબકે ન્યાયે ન લાગહી, બિન સત્ કીયે કિરતાર. ૩૯

શબ્દાર્થ

જો = જો, કહેશો = એમ કહો કે, કહેવામાં આવે કે, ઈશ્વર = ઐશ્વર્યવાન, અવતારી પુરુષો, કીયે = રચી, બનાવી, કરી, ઈશકે = ઈશ્વરોના, કો = કોણ, કરનાર = રચનાર, બનાવનાર, અબકે = હવે તો, ન્યાયે = ન્યાયપૂર્વક, ન = નહિ, લાગહી = જણાય, બંધ બેસતો, બિન = સિવાય, વિના, સત્ = સાચા, સત્ય, કીયે = કર્યા, કિરતાર = રચનાર, કર્તા.

અનુવાદ

જો ઈશ્વરોએ રચ્યું તેમ કહેશો તો ઈશ્વરના કોણ રચનાર છે? માટે સાચા કર્તા નક્કી કર્યા સિવાય હવે તો ન્યાય બંધ બેસતો જ નથી.

ભાવાર્થ

બચાવપક્ષ દ્વારા જો એવું કહેવામાં આવે કે જે કોઈ અપાર અદ્ભુત રચના રચાઈ છે તે ઐશ્વર્યવાન દૈવીપુરુષોએ રચી છે, તો પછી પ્રશ્ન એ થાય કે એવા ઈશ્વરોના રચનાર કોણ હશે? માટે સગુણ અને નિર્ગુણ પદથી પર રહેલા સાચા કર્તાપદને નક્કી કર્યા વિના રચના પૈકીના કોઈને કોઈ ભળતા પદોને કર્તા કહેવાના સંદર્ભે ન્યાય બંધબેસતો જ નથી.

છાંડહો સહેજ ઉપજ મત, જીનસે બને ન રંચ;
બિન કર્તા ક્યૌ કરી હવે, વિવિધ ભાત્યકે સંચ. ૪૦

શબ્દાર્થ

છાંડહો = છોડી દો, ત્યજ દો, સહેજ = આપોઆપ, સહેજમાં, કુદરતી રીતે, ઉપજ = ઉત્પત્તિ, મત = માન્યતા, સિદ્ધાંત, અભિપ્રાય, મંતવ્ય, જીનસે = જેનાથી, તેનાથી, બને = રચના થાય, ન = નહિ, રંચ = સહેજપણ, કાંઈ પણ, રજમાત્ર, બિન = સિવાય, વિના, કર્તા = રચનાર, સર્જનહાર, ક્યૌ = કેમ, કેવી રીતે, કેમ કરીને, કરી = રચી, હવે = હશે, વિવિધ = વિધ વિધ, તરેહ તરેહની, ભાત્યકે = ભાતની, જાતની, પ્રકારની, સંચ = કળ, કરામત, ગોઠવણ, યુક્તિ.

અનુવાદ

તેનાથી રજમાત્ર પણ કાંઈ બની ન શકે તેમ હોઈ સહેજ ઉત્પત્તિની માન્યતાને ત્યજ દો. કર્તા વિના વિવિધ પ્રકારની કરામત કોણે કરી હશે ?

ભાવાર્થ

અચરતબા બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષોને જણાવે છે કે બ્રહ્મસિદ્ધાંતને આધારે જે આપોઆપ ઉત્પત્તિ અંગેની હૃદયમાં દૃઢ કરેલી માન્યતાને હવે તેઓએ ત્યજ દેવી જોઈએ. કારણ કે અકત અને નપુંસક નિર્ગુણ બ્રહ્મથી તો લેશમાત્ર (કંઈ પણ) નવીન ઉત્પત્તિ થઈ શકે તેમ જ નથી. તેથી રચનાના રચનાર કોઈ સામર્થ્યવાન કર્તા બ્રહ્મથી પરે રહેલા છે. એવા કર્તા વિના વિવિધતાવાળી રંગબેરંગી અદ્ભુત રચના બનાવીને, તેમાં અવિરતપણે ચાલતી વિવિધ પ્રકારની કરામતની ગોઠવણ કોણ કરી શકે તેમ છે ?

સહેજ ઉપજ તાંહાં તો ભલું, સંકલ્પતે હોય સાર;
પરભારુ પર ભવ કરે, મહી તો નહિ વિકાર. ૪૧

શબ્દાર્થ

સહેજ = સહજસહેજ, આપોઆપ, ઉપજ = ઉત્પત્તિ, રચના, તાંહાં તો = ત્યાં સુધી તો, ભલું = સારું, યોગ્ય, ભલે, સંકલ્પતે = સંકલ્પથી, સંકલ્પમાં, હોય = થાય,

સાર = હેતુ, ઉપદેશ, શક્તિ, બળ, **પરભારુ** = બારોબાર, પરભાર્યુ, પાધરું, સીધેસીધું, **પર** = પરે, થી અલગ, બહાર, **ભવ** = જગત, વિશ્વ, **કરે** = રચે, **મહી તો** = અંદર તો, **નહિ** = નહિ, **વિકાર** = વિકૃતિ, મળ, મલ.

અનુવાદ

સંકલ્પમાં તો શક્તિ હોય જેથી સહેજ ઉત્પત્તિનું કહો ત્યાં સુધી તો સારું છે. કારણ કે બહાર રહીને પરભાર્યુ જગત રચે છે તેથી તો તેમનામાં વિકાર નથી.

ભાવાર્થ

કર્તાના સંકલ્પમાં અદ્ભુત શક્તિ સમાયેલી છે. જેથી કર્તા દ્વારા સંકલ્પથી થતી સહેજસહેજ દૃશ્ય અને અદૃશ્ય ઉત્પત્તિ અંગેનું જ્યાં સુધી કહેવામાં આવે ત્યાં સુધી તો યોગ્ય જ છે. કારણ કે સર્જનહારે તો પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી પરભાર્યા જગતની રચના કરેલી છે. તે (રચના) પણ રચનાથી ભિન્ન રહીને રચેલી છે. તેથી કર્તામાં લેશમાત્ર કોઈ પણ પ્રકારનો વિકાર કે મળ સમાયેલો નથી. એટલે જ કર્તા વળ રહિત અને મળ (વિકાર) રહિત હોઈ “કૈવલ” વિશેષણથી નવાજવામાં આવ્યા છે.

તીનકે કહું દૃષ્ટાંતહી, જનમેં સકલ ઉકેલ;
જયૌ કોઈ પુરુષ બનાવત, બાજગર નટ ખેલ. ૪૨

શબ્દાર્થ

તીનકે = તેનો, તે અંગે, તે માટે, **કહું** = જણાવું, દર્શાવું, **દૃષ્ટાંત હી** = ઉદાહરણ, **જનમેં** = જેમાં, **સકલ** = દરેક બાબતનો, સઘળો, **ઉકેલ** = ખુલાસો, ચોખવટ, નિકાલ, સ્પષ્ટીકરણ, **જયૌ** = જેમ, **કોઈ** = કોઈ, **પુરુષ** = નર, **બનાવત** = બનાવે, રચે, **બાજગર** = હાથ ચાલાકીના ખેલ જાણનાર, ખેલાડી, જાદુગર, **નટ ખેલ** = નર્તક દ્વારા નૃત્ય કરીને કરાતો ખેલ.

અનુવાદ

તે અંગે દૃષ્ટાંત કહું છું, જેમાં બધો ખુલાસો થશે. જેમ કોઈ બાજગર પુરુષ નૃત્ય દ્વારા બાજગરીનો ખેલ રચે છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા તે અંગે યોગ્ય અને ન્યાયયુક્ત દૃષ્ટાંત દર્શાવતાં કહે છે, જેથી શ્રોતાજનોના મનમાં બધી જ પ્રકારનું સ્પષ્ટીકરણ થઈ જાય. જેમ કોઈ બાજીગર પુરુષ નૃત્ય દ્વારા બાજીગરીનો ખેલ ખેલીને પોતાની સિદ્ધિના બળે ચાલાકી દ્વારા દર્શકો સામે ઘણી બધી કૌતુકભરી રચનાને રચીને જીવનનિર્વાહ કરે છે.

મંતર તંતર સંકલ્પે, સરપ વિદ્યુ ઓરું મ્હોર;
તિનકી આઘ વિવિધી વિધ, ઉપજાવત બહુ ઓર. ૪૩

શબ્દાર્થ

મંતર = મંત્ર, જેની બીજાને ખબર પડે નહિ છતાં ધારેલું ઉત્પન્ન થાય તેવું ચમત્કારી વાક્ય કે પદનું ઉચ્ચારણ, જાદુઈ અસર ઉપજાવે તેવા શબ્દનું ઉચ્ચારણ, તંતર = પોતાની ઈચ્છા મુજબ કાર્ય થાય તેવી વિદ્યા, તાવીજ, માદગિયું, સંકલ્પે = સંકલ્પથી, સરપ = સાપ, વિદ્યુ = વીંછી, ઓરું = અને, મ્હોર = મોહરા, ઝેર, વિષ, તિનકી = તેની, આઘ = સહિતની, આઘ લઈને, વિવિધવિધ = બહુ પ્રકારનાં, વિધવિધ પ્રકારનાં, ઉપજાવત = ઉપજાવે છે, બનાવે છે, બહુ = ઘણાં, ઓર = બીજા.

અનુવાદ

મંત્ર-તંત્રના સંકલ્પથી સાપ, વીંછી જેવા બીજા ઝેરી જનાવર અને તેની આઘ લઈ વિધ વિધ પ્રકારનું બીજું ઘણું ઉપજાવે છે.

ભાવાર્થ

આવાં અદ્ભુત અને કૌતુક ભરેલા જાદુ કરનાર જાદુગર મંત્ર-તંત્ર વિદ્યાની સાધના દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલી સિદ્ધિના બળે (સહારે) સંકલ્પશક્તિથી પ્રેક્ષકોને ખુશ કરવા સાપ, વીંછી જેવા ઝેરી જનાવરના ઘાટ અને તેની આઘ લઈ બીજાં ઘણા પ્રકારની રંગબેરંગી વસ્તુઓ ચમત્કારીક રીતે ઉપજાવતો હોય છે.

પણ અપનાથી અલગ હી, સબ વિધિ કરે સકુર;
સાપ વીછુ ઓરું મોહોરકે, જીનમેં નહિ અંકુર. ૪૪

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ, અપનાથી = પોતાનાથી, અલગ હી = જુદું જ, અનોખું,
સબ વિધિ = બધી જ પ્રકારનું, કરે = કરે છે, સકુર = એકાએક દેખાડવું, સાપ = સર્પ,
વીછુ = વીંછી, ઓરું = અને, મોહોરકે = ઝેરી જનાવર, મોહરા, ઝેર જીનમેં = જેનામાં,
નહિ = નથી, અંકુર = અંકુર.

અનુવાદ

પરંતુ પોતાના દ્વારા જુદા જ અને પોતાનામાં જેનાં અંકુર નથી તેવા સાપ,
વીંછી અને ઝેરી જનાવર સહિત બધી પ્રકારની રચના સ્ફુરણ કરે છે.

ભાવાર્થ

જાદુગર પોતાની સંકલ્પશક્તિ વડે પોતાનાથી અનોખું અને જેના અંકુર
પોતાનામાં નથી તેમ છતાં તેવા સાપ, વીંછી અને ઝેરી જનાવરના ઘાટ સહિત
ઘણી પ્રકારની રચના સ્ફુરણ કરી, અજાયબી ભર્યા ખેલ પ્રેક્ષકોને દેખાડે છે.

જો કહેશો તીનું જાણહી, અંતર રહી મોજાર;
તીનસે બાજી બાહર, રચત વિચાર વિચાર. ૪૫

શબ્દાર્થ

જો = જો, કહેશો = કહેવામાં આવે કે, તીનું = તેની, જાણહી = સમજ, જાણ,
અંતર = હૃદય, રહી મોજાર = માં રહી, અંદર રહી, તીનસે = તેના કારણે, તેથી,
બાજી = ખેલ, બાહર = બહાર, જાહેરમાં, ખુલ્લામાં, રચત = રચે છે, બનાવે છે,
વિચાર વિચાર = વિચારી વિચારીને.

અનુવાદ

જો એમ કહેવામાં આવે કે તેની જાણ હૃદયની અંદર છે. તેથી તે વિચારી
વિચારીને જાહેરમાં ખેલ કરે છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષો દ્વારા જો એમ કહેવામાં આવે કે બાજીગરના હૃદયમાં તો ખેલ અંગેની સંપૂર્ણ જાણ સમાયેલી હોય છે. તેથી તે વિચારી વિચારીને પોતાના સંકલ્પના પ્રભાવથી જાહેરમાં પ્રેક્ષકો સમક્ષ ખેલ કરે છે અને વિવિધ પ્રકારની રચનાનો અંજામ આપે છે.

એહી વિધિ કોહો તિનકી કહુ, મેરી સૂનો સુવાણ;
ખોડ લગાવત જાણકી, જો હોય બ્રહ્મ અજાણ. ૪૬

શબ્દાર્થ

એહી વિધિ = આ પ્રકારે, આ રીતે, કોહો = કહો છો તો, તિનકી = તે અંગેની, તેની, કહુ = કહું છું, મેરી = મારી, સૂનો = શ્રવણ કરો, સાંભળો, સુવાણ = સાચી વાણી, ઉત્તમ વચનો, સારી વાત, ખોડ = ખામી, ઓછાપણું, દોષ, ભૂલ, લગાવત = લાગે, જણાય, જાણકી = જાણની, જો = જો, હોય = હોય, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, અજાણ = જાણ રહિત, જાણનો અભાવ, અજ્ઞાન, અણવાકેફ.

અનુવાદ

આ પ્રકારે કહો છો તો તે અંગે કહું છું તે મારી સાચી વાત સાંભળો. જો બ્રહ્મ અજાણ હોય તો તેને જાણની ખામી લાગે છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીઓના આ પ્રકારના વચનોનો ખુલાસો કરતાં અચરતબા તેમની સાચી વાત કહે છે, જેને શ્રોતાજનોને શ્રવણ કરવા અનુરોધ કરે છે. જો બ્રહ્મમાં જાણનો અભાવ હોવાને કારણે પોતે અજ્ઞાત હોય તો જાણ અંગેની બ્રહ્મમાં ખોડ હોય તેમ જણાઈ આવે છે.

અજાણસે કધુ ના બને, શૂન્ય સમોવડ સાર;
નિજપતિ કતા સજાણ હે, સબ વિધ સરજનહાર. ૪૭

શબ્દાર્થ

અજ્ઞાણસે = અજ્ઞાનથી, જ્ઞાના અભાવને કારણે, **કદ્યુ** = કાંઈ, સહેજપણ, થોડું પણ, **ના** = નહિ, **બને** = થઈ શકે, રચી શકે, **શૂન્ય** = શૂન્ય, **સમોવડ** = સમાન, ની જેમ, **સાર** = સત્ત્વ, લાયકાત, યોગ્યતા, યોગ્યપણું, **નિજપતિ** = આદિ માલિક, **કતા** = સર્જક, સર્જનહાર, **સજ્ઞાણ** = જ્ઞાણકાર, જાગૃત, જ્ઞાણથી પરિપૂર્ણ, **હે** = છે, **સબ વિધ** = દરેક પ્રકારનું, **સરજનહાર** = બનાવનાર, રચનાર.

અનુવાદ

અજ્ઞાણથી કાંઈ પણ થઈ શકે નહિ, કારણ કે તેનામાં શૂન્ય સમાન લાયકાત છે. જ્યારે નિજપતિ કતા તો સજ્ઞાણ છે, જેથી દરેક પ્રકારની રચનાના રચનાર છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા સ્પષ્ટતા કરે છે કે જેનામાં જ્ઞાણનો અભાવ હોય એવું અજ્ઞાનતા ધરાવતું નિર્ગુણ બ્રહ્મ કોઈ પણ રચના કરી શકે નહિ, કારણ કે તેનામાં શૂન્ય સમાન યોગ્યતા હોવાથી કંઈ પણ નવીન કરવા તે અસમર્થ છે. જ્યારે આદિ સકર્તાપિતિ કૈવલકર્તા તો સજ્ઞાણજ્ઞાણ પુરુષ છે. જેથી તેઓ દૃશ્ય અને અદૃશ્ય તત્ત્વો સહિતની નાશવંત અને શાશ્વત એમ તમામ પ્રકારની રચના વારંવાર રચવા માટે સામર્થ્યવાન છે, કારણ કે તેઓ કદી પણ પોતાનામાં રહેલો કર્તાપણાનો ભાવ વિસરતા નથી.

અજે શુદ્ધ સંકલ્પનસે, જ્યૌ કોઈ ઘાટ બનાર;
સંકલ્પવત્ હથિયારસે, ઘડે સો બારોબાર. ૪૮

શબ્દાર્થ

અજે = રચના રચે, બનાવે, **શુદ્ધ સંકલ્પનસે** = શુદ્ધ સંકલ્પથી, **જ્યૌ** = જેમ, **કોઈ** = કોઈ, **ઘાટ બનાર** = ઘાટોનો ઘડનાર, અલંકારો બનાવનાર, **સંકલ્પવત્** = સંકલ્પવાળા, **હથિયારસે** = ઓજારથી, સાધનથી, **ઘડે** = બનાવે, રચે, તૈયાર કરે, **સો** = તે, **બારોબાર** = પરભારું, સીધે સીધું જ, લાગલું જ.

અનુવાદ

જેમ કોઈ ઘાટ ઘડનાર સંકલ્પથી રચના રચે છે. તેમ કર્તા શુદ્ધ સંકલ્પવત્ હથિયારથી પરભારું ઘડે છે.

ભાવાર્થ

જેમ કોઈ ઘાટ ઘડનાર પોતાના હૃદયમાં રહેલી જાણપણાને આધારે સંકલ્પથી ઘાટ ઘડે છે. તેમ સકર્તાપતિ સર્જનહાર કેવલકર્તા પણ પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પવત્ હથિયારથી એકાએક વિવિધ પ્રકારની રચના રચે છે અને તે પણ રચનાથી ભિન્ન રહીને રચે છે.

ત્યૌ કર્તા નિજ કરત હી, સંકલ્પકે હથિયાર;
જ્ઞાનનકે કર ગ્રહીતવ, ઉપજાવત સંસાર. ૪૯

શબ્દાર્થ

ત્યૌ = તેમ, તેવી જ રીતે, કર્તા = સર્જનહાર, માલિક, નિજ = પોતે, કરત હી = રચના રચે છે, કરે છે, બનાવે છે, સંકલ્પકે = સંકલ્પના, હથિયાર = ઓજાર, શસ્ત્ર, સાધન, જ્ઞાનનકે = જાણપણાના, કર = હાથ, ગ્રહીતવ = પકડીને, ગ્રહણ કરીને, ગ્રહીને, ઉપજાવત = પેદા કરે છે, રચના રચે છે, સંસાર = જગત, વિશ્વ.

અનુવાદ

તેમ નિજ કર્તા સંકલ્પના હથિયારથી રચના રચે છે. જેમાં જાણપણાના હાથથી ગ્રહીને સંસાર ઉપજાવે છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા ફરીથી એ વાતનું વધુ સ્પષ્ટીકરણ કરતાં જણાવે છે કે સકર્તાપતિ સર્જનહાર કેવલકર્તા જે કાંઈ રચના રચે છે તે પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પરૂપી હથિયારથી રચે છે. જેમાં સજાણ જાણપણારૂપી હાથથી (ગ્રહીને) સમસ્ત સંસાર (જગત) ઉપજાવે છે.

તિનકે સંકલ્પ મીટનકુ, તુમેરી કુન તગાત;
જયૌ રંકે નરપતિનકી, લેત ન બને જગાત. ૫૦

શબ્દાર્થ

તિનકે = તેઓના, તેમના, સંકલ્પ = સંકલ્પ, મીટનકુ = દૂર થવું, ટાળવું, નાશ કરવો, તુમેરી = તમારી, કુન = શી, કેવી, તગાત = તાકાત, સામર્થ્ય, મગદૂર, શક્તિ, જયૌ = જેમ, રંકે = ભિખારીને, નરપતિનકી = નગરપતિની, રાજાની, લેત = લેવાની, લેવાનું, ન = નહિ, બને = બને, જગાત = જકાત, વેરો, મહેસૂલ, કર.

અનુવાદ

તેઓના સંકલ્પને દૂર કરવાની તમારી શી સામર્થ્યતા ? જેમ ભિખારીથી નગરપતિનો કર લેવાનું ન બની શકે ?

ભાવાર્થ

જેમ કોઈ નગરમાં રહેતા ભિખારીને નરપતિ, પાસેથી વેરો ઉઘરાવવાનું શક્ય બની શકે નહિ એટલે કે નિર્ધન રૈયતની કોઈ સામર્થ્યતા નથી કે તે અમલી રાજા પાસે મહેસૂલ ઉઘરાવી શકે. તેમ કર્તાપક્ષના જ્ઞાનથી નિર્ધન બ્રહ્મજ્ઞાનીની એવી સામર્થ્યતા નથી કે તે સકર્તાપતિ સર્જનહાર કેવલકર્તાના શુદ્ધ સંકલ્પરૂપ હથિયારની સચ્ચાઈને દૂર કરી શકે અથવા તો તેને મિટાવી શકે.

જબ તુમેરે બ્રહ્મ જ્ઞાનકી, પોંચ ન કતા હજૂર;
જયૌ મારુત બબુરાયકી, રબકુ લગે ન ધૂર. ૫૧

શબ્દાર્થ

જબ = જેથી, જ્યારે, જેવી રીતે, તુમેરે = તમારા, બ્રહ્મ જ્ઞાનકી = બ્રહ્મજ્ઞાનની, પોંચ = પહોંચ, સુધી અટકવું તે, શક્તિ, સામર્થ્ય, ન = નહિ, કતા = કર્તા, સર્જનહાર, હજૂર = સાંનિધ્ય, હાજરીમાં, તહેનાત, સમીપ, સ્થિતિ, જયૌ = જેમકે, મારુત = પવન, બબુરાયકી = વંટોળિયાની, ચક્રવાતની, વાયુની ભમરીની, રબકુ = સૂર્યને, લગે = લાગે, અસર થાય, સ્પર્શે, ન = નહિ, ધૂર = ધૂળ.

અનુવાદ

જેમ તમારા બ્રહ્મજ્ઞાનની પહોંચ કર્તાના સાંનિધ્ય સુધી નથી. જેમ કે ચક્રવાત પવનની ધૂળ સૂર્ય સુધી લાગે (પહોંચે) તેમ નથી.

ભાવાર્થ

જેથી બ્રહ્મથી પરે રહેલા સકર્તા સર્જનહારના સાંનિધ્ય સુધી બ્રહ્મજ્ઞાનની પહોંચ શક્ય નથી. અર્થાત્ બ્રહ્મજ્ઞાનની સમજ કર્તા સુધી સ્પર્શતી જ નથી. એટલે જ સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં વેદવક્તા રજોગુણી બ્રહ્માએ નેતિનો પોકાર કરવો પડ્યો છે. જેમ કે ચક્રવાત પવનની ધૂમરી ગમે તેટલી જોરમાં ઊડે તેમ છતાં તેની ધૂળ સૂર્ય સુધી પહોંચતી નથી.

ત્યૌ બ્રહ્મજ્ઞાને તેહુનકે, સંકલ્પ નહિ દુરાય;
નેન મુદે તમ તેહીનકુ, રવિકો તેજ ન જાય. પર

શબ્દાર્થ

ત્યૌ = તેમ, તેવી રીતે, બ્રહ્મજ્ઞાને = બ્રહ્મજ્ઞાનથી, તેહુનકે = તેઓના, સંકલ્પ = સંકલ્પ, નહિ = નથી, દુરાય = દૂર થાય, નાશ પામે, નેન = આંખો, ચર્મચક્ષુ, મુદે = બંધ કરવાથી, મીંચવાથી, તમ = અંધકાર, તેહીનકુ = તેઓને, તેમનું, રવિકો = સૂર્યનું, તેજ = પ્રકાશ, ન = નહિ, જાય = દૂર થાય, નાશ પામે.

અનુવાદ

તેમ તેઓના બ્રહ્મજ્ઞાને સંકલ્પ દૂર થાય નહિ, જેમ આંખો બંધ કરવાથી તેમને અંધકાર જણાય, પરંતુ સૂર્યનું તેજ દૂર થતું નથી.

ભાવાર્થ

તેમ બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષો પોતાના બ્રહ્મજ્ઞાનને સહારે ગમે તેવા ઉચ્ચારણો કરી આપો આપ ઉત્પત્તિ અંગે પોતે સંતોષ અનુભવે, પરંતુ કર્તાના શુદ્ધ સંકલ્પની હકીકત તેઓનાથી દૂર થતી નથી કે સંકલ્પની સચ્ચાઈ તેઓ દૂર કરી શકતા નથી. જેમ આંખો બંધ કરવામાં આવે ત્યારે તે વ્યક્તિ પોતે

અંધકારનો અહેસાસ કરીને સંતોષ અનુભવે, પરંતુ સૂર્યનું તેજ કદી પણ દૂર થતું નથી કે સમગ્ર વિશ્વમાં અંધકાર છવાતો નથી.

તેહી વિધિ તુમ નહિ દેખત, નિજપતિકે કત કોય;
સષોપતિ જાગ્રત લહી, મુદે નેન નિજ ઓય. ૫૩

શબ્દાર્થ

તેહી વિધિ = તે પ્રકારે, તે મુજબ, તુમ = તમો, નહિ = નહિ, દેખત = જોઈ શકો, દેખી શકો, નિજપતિકે = આદિ માલિકના, કત = રચના, કોય = કોઈ પણ, સષોપતિ = સષોપતિ અવસ્થામાં, જાગ્રત = જાગ્રત અવસ્થા, લહી = જાણીને, વર્તાય, મુદે નેન = આંખો બંધ હોય, નિજ = પોતાની, ઓય = તે.

અનુવાદ

સષોપતિમાં જાગ્રત વર્તાય ત્યારે પોતાની આંખ તો બંધ જ હોય છે. તે પ્રમાણે તમો નિજપતિના કોઈ પણ કતને દેખતા નથી.

ભાવાર્થ

જ્યારે સષોપતિ અવસ્થામાં પેટાજાગૃત અવસ્થા વર્તમાન થાય ત્યારે વ્યક્તિની આંખો તો બંધ જ હોય છે અને નિંદ્રામાં જ બરલી ઊઠે છે. જ્યારે કોઈ કહે કે કેમ બરલે છે? ત્યારે વ્યક્તિ જાગ્રત થઈને કહે કે હું તો બરલ્યો જ નથી.

આ જ પ્રમાણે બ્રહ્મજ્ઞાની જનો સષોપતિમાં વર્તાતી પેટાજાગ્રત અવસ્થા ભોગવતા હોઈ તેઓ નિજપતિના કોઈ પણ કતને દેખી શકતા નથી અને માત્ર ફોગટ વાણી બરલ્યા કરે છે.

પણ જીનું લગે ન દેખહી, ઓરકુ સબ દરશંત;
જદપી જગે તો તેહુનકુ, દરશે તંતે તંત. ૫૪

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ, જનું = જેઓને, તેને, લગે ન = શકે નહિ, દેખહી = જોઈ, ઓરકુ = બીજાને, સભ = બધું, દરશંત = દેખાય, જણાય, જદખી = જ્યારે, જગે = જાગ્રત થાય, તો = તો, તેહુનકુ = તેમને, દરશે = દેખાય, તંતે તંત = પ્રત્યેક ઘાટ, દરેકે દરેક ઘાટ, ઘાટે ઘાટ, પદાર્થો.

અનુવાદ

પરંતુ તેને કશું પણ દેખાઈ શકે નહીં. જ્યારે બીજાને બધું દેખાય છે. આમ જ્યારે તે જાગ્રત થાય તો તેને દરેકે દરેક ઘાટ જણાય છે.

ભાવાર્થ

જ્યારે વ્યક્તિને સષોપતિમાં પેટા જાગ્રત અવસ્થા વર્તમાન કરે તો પણ આંખ બંધ હોવાથી તે કશું પણ દેખી શકાતો નથી, પરંતુ તે વખતે બીજી કોઈ વ્યક્તિ જાગ્રત અવસ્થામાં હોય તો તે બધું જ જોઈ શકતો હોય છે. વળી, સષોપતિમાંથી નિદ્રા પુરી કરીને જ્યારે જાગ્રત થાય ત્યારે તેને તેની દૃષ્ટિમાં જે કોઈ પ્રત્યક્ષ હોય તેવા દરેકે દરેક પદાર્થ જણાય છે.

સષોપતિ તનું સમજકી, તુમકુ સૂઝ ન કોય;
અરધ માત્રિકા સુપનકી, સષોપતિ નિજ સોય. ૫૫

શબ્દાર્થ

સષોપતિ = સષોપતિ અવસ્થા, તનું = ઘાટ, સમજકી = સમજણની, તુમકુ = તમોને, સૂઝ = જાણ, ખબર, ન = નહિ, કોય = કાંઈ પણ, અરધ માત્રિકા = અડધું સ્વપ્ન આવે અને જાય, પછી ફરી પાછું સ્વપ્ન આવે અને પૂરું થાય, સુપનકી = સ્વપ્નની, સષોપતિ = સષોપતિ અવસ્થા, નિજ = મૂળ, સોય = તે, છે.

અનુવાદ

સષોપતિ અવસ્થામાં શરીરની સમજ અંગે તમોને કોઈ જાણ નથી. અર્ધ માત્રિકા સ્વપ્ન એ મૂળ સષોપતિ અવસ્થા છે.

ભાવાર્થ

કોઈ વ્યક્તિને નિદ્રામાં જ્યારે સષોપતિ અવસ્થા વર્તમાન કરે ત્યારે તેને શરીર અંગેની કોઈ પણ સમજ રહેતી નથી. સષોપતિ અવસ્થામાં અર્ધમાત્રિકા સ્વપ્ન દરશી દરશીને વિલાઈ જાય છે. પૂરું સ્વપ્નનું રૂપ પણ બંધાય નહિ અને અલ્પ પદાર્થ દરશી દરશીને વિલાઈ જાય છે, તે મૂળ સષોપતિ અવસ્થા જાણવી. અચરતબા કહે છે કે બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષોની સ્થિતિ સદાય સષોપતિ અવસ્થાની જેમ સમજ રહેતી હોવાથી તેઓને કાંઈ પણ સૂઝતું નથી.

તિનકી પર તુરિયા તન, જહાં કહ્યુ દરશ ન તંત;
ઉનમુનિ જાગ્રત આદિને, ઓરું નિદ્રા કે અંત. ૫૬

શબ્દાર્થ

તિનકી = તેની, પર = ઉપર, તુરિયા = તુરીયા અવસ્થા, તન = દેહ, ઘાટ, જહાં = જ્યાં, જે સમયે, કહ્યુ = કાંઈ, દરશ ન = દર્શાય, ન = નહિ, તંત = ઘાટ, પદાર્થ, ઉનમુનિ = ઉનમૂનિ અવસ્થા, જાગ્રત = જાગ્રત અવસ્થા, આદિને = શરૂઆતમાં, ઓરું = અને, નિદ્રાકે = નિદ્રાના, અંત = અંતમાં.

અનુવાદ

તેની ઉપર તુરીયા અવસ્થા છે. જ્યાં કોઈ ઘાટ દર્શાતા નથી, ત્યારે ઉનમૂનિ અંતે જાગ્રતની શરૂઆત અને નિદ્રાનો અંત હોય છે.

ભાવાર્થ

સષોપતિ અવસ્થાના અર્ધમાત્રિકા સ્વપ્નનો લય થઈ જાય અને સષોપતિના અંત સમયે તથા તુરીયાની શરૂઆતમાં એમ બંનેની સંધિને વિષે સષોપતિ અવસ્થામાં પેટાઉનમૂની અવસ્થા જાણવી. જ્યારે સર્વ પદાર્થોના સંકલ્પ લીન પામીને શાંત થઈ જાય ત્યારે સષોપતિ અવસ્થા પૂર્ણ થઈને તેના ઉપર તુરિયા અવસ્થા વર્તમાન કરે છે. આ વખતે એકલો પ્રાણાયામ દેહને વિષે જ સ્ફૂરણા પામે છે.

તુરિયા અવસ્થાના અંત સમયે અને જાગ્રત અવસ્થાની આદ્ય સમયે ઉનમૂનિ અવસ્થા સ્ફૂરણ થાય છે. આમ જાગ્રતની શરૂઆત થતાં નિદ્રાનો સંપૂર્ણ અંત સમય થાય છે અને શરીર પણ સમવત્ હોય છે. જેથી વ્યક્તિ અંધાધૂંધ શૂન્યાકાર સરખા ઊઠીને સચેત થાય છે.

એહી અવસ્થા ત્રિયે તણું, અનુચિત અંગ તુમેર;
ઉનમૂનિ તુરી સષોપતિ, મુદી આંખ કેહેર. ૫૭

શબ્દાર્થ

એહી = આ, અવસ્થા = અવસ્થા, ત્રિયે તણું = ત્રણની જેમ, ત્રણવાળુ, અનુચિત = અયોગ્ય, અપૂર્ણ, અસામાન્ય, અંગ = શરીર, તુમેર = તમારું, ઉનમૂનિ = ઉનમૂનિ અવસ્થા, તુરી = તુરીયા અવસ્થા, સષોપતિ = સષોપતિ અવસ્થા, મુદી આંખ = બંધ આંખ, મીચાચેલી આંખ, કેહેર = જુલમ, ગજબ કેર, કોધ.

અનુવાદ

આ ત્રણે અવસ્થાની જેમ અસામાન્ય અંગ તમારું છે. ઉનમૂનિ, તુરીયા અને સષોપતિ અવસ્થાની જેમ આંખો બંધ હોવાથી ગજબનું વલણ કરો છો.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોના શરીર આ ત્રણેય અવસ્થાની જેમ અસામાન્યવત્ છે. જેમ ઉનમૂનિ, તુરિયા અને સષોપતિ અવસ્થામાં આંખો બંધ રહેતી હોવાથી શરીરની સ્થિતિ અંધાધૂંધ શૂન્યવત્ અને ગજબની હોય છે. તેવી જ રીતે બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોની સ્થિતિ પણ આ મુજબ ગજબની હોઈ ગમે તેવી બબડાટભરી વાણી ઉચ્ચારે છે.

તિનમે તુરી શો શાંતકી, સાક્ષી કરન સમેટ;
તાંહા નહિ સમજ પરે તુમ, મુદી આંખ તે નેટ. ૫૮

શબ્દાર્થ

તિનમે = તેમાં, તુરી = તુરીયા અવસ્થા, શો = તો, શાંતકી = શાંતિવત્, શાંત કરનારી, સાક્ષી = દૃષ્ટા, જોનાર, કરન = કરવા, સમેટ = લીન, તાંહાં = ત્યાં, નહિ = નહિ, સમજ = સમજણ, જ્ઞાન, માહિતી, પરે = પળે, તુમ = તમોને, મુદી આંખ = બંધ આંખ, તે = તે, નેટ = નિદ્રા, ઊંઘ.

અનુવાદ

તેમાં તુરીયા તો દૃષ્ટા બની લીન પમાડી શાંત કરવા માટે છે. ત્યાં નિદ્રામાં બંધ આંખો હોઈ તમને સમજ પડતી નથી.

ભાવાર્થ

જ્યારે વાયુતત્ત્વનો સૂક્ષ્મ પ્રાણાયામ મહદ્ પ્રાણાયામને વિષે વર્તે ત્યારે તુરિયા અવસ્થા સ્ફુરણા પામે છે. સર્વ પદાર્થના સંકલ્પ લીન પામીને શાંત થઈ જાય ત્યારે તુરિયા અવસ્થા જાણવી. જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સષોપતિ એ ત્રણ અવસ્થા તથા મન, બુદ્ધિ અને અહંકાર એ ત્રણ અંતઃકરણ મળીને છ તત્ત્વો આર્કતિવંત હતાં તે લીન પામ્યા હોય છે ત્યારે તે પોતે દૃષ્ટા બનીને રહે છે.

આ વખતે નિદ્રામાં આંખો બંધ હોવાને કારણે વ્યક્તિને કોઈ પણ પ્રકારની સમજ પડતી નથી અને કંઈ સૂઝતું પણ નથી.

મુદી આંખ અંધેરકે, સબ વિધિ જ્ઞાન તુમાર;
અંધે કે અનુભવનકો, કેસે હોયે નિરધાર. પલ

શબ્દાર્થ

મુદી આંખ = મીંચાયેલી આંખે, બંધ નેત્રોએ, અંધેરકે = અંધકારવત્, અંધારું, સબ વિધિ = બધા પ્રકારે, બધી રીતે, જ્ઞાન = સમજ, જાણ, તુમાર = તમારી, અંધે કે = જોઈ ન શકરનારના, આંધળાના, અનુભવનકો = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનો, અવલોકનનો, કેસે = કેવી રીતે, કેમ કરીને, હોયે = થાય, નિરધાર = નિર્ણય, નિશ્ચય, નક્કી.

અનુવાદ

તમારું જ્ઞાન બધી જ પ્રકારે બંધ આંખના અંધારા જેવું છે. એટલે આંધળાના અનુભવનો કેમ કરીને નિશ્ચય થાય ?

ભાવાર્થ

જ્યારે નેત્રો સંપૂર્ણ મીંચાયેલા હોય ત્યારે અંધકાર છળાયેલો અનુભવાય છે. સર્વ પ્રકારે આવું અંધકારવત્ બ્રહ્મસિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરતું બ્રહ્મજ્ઞાન છે.

માટે બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષો દ્વારા ઉચ્ચારણ કરાતા બ્રહ્મજ્ઞાનની વાણી કોઈ આંધળા માણસના અનુભવ જેવી હોવાથી કેમ કરીને આખરી નિશ્ચય કરી શકાય ? કે નિર્ણયાત્મક ભૂમિકા સુધી પહોંચી શકાય ?

અંધે અંધ અનાદ્યકે, સષોપતિકે જ્ઞાન;
નારી પુરુષ બિના તત, જનકો ક્યા અવિલાન. ૬૦

શબ્દાર્થ

અંધે અંધ = આંધળે આંધળું, અનાદ્યકે = અનાદિથી, સષોપતિકે = સષોપતિની જેમ, જ્ઞાન = સમજ, નારી = સ્ત્રી, પુરુષ = નર, બિના = વિના, વગર, સિવાય, તત = તેમ છતાં, તેથી, જનકો = જેનું, તેનું, ક્યા = કેમ, શા માટે, અવિલાન = અવિલોકન, દર્શન, વંદન.

અનુવાદ

આંધળે આંધળું, આદિ સષોપતિની જેમ જ જ્ઞાન છે, વળી, નારી અને નર વિનાનું છે. તેમ છતાં તેનું અવિલાન કેમ કરો છો ?

ભાવાર્થ

અચરતબા બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષોને ઉદ્દેશીને કહે છે કે બ્રહ્મસિદ્ધાંત દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું બ્રહ્મજ્ઞાન તો સષોપતિ અવસ્થાની જેમ આદિ અનાદિથી આંધળાને અનુભવાતી અંધકારમય અને શૂન્યવત્ દશા જેવું છે. વળી, બ્રહ્મ પોતે નર અને નારીના લિંગ સિવાયનું હોઈ તે નથી સ્ત્રીલિંગ

કે નથી પુર્લિંગ. બ્રહ્મ પોતે તો લિંગ સિવાયનું નપુંસક હોવાથી બ્રહ્મજ્ઞાની-પુરુષોએ એવા અકતબ્રહ્મનું શા માટે અવિલાન કરવું જોઈએ ? અર્થાત્ અવિલાન કરવું જોઈએ નહીં.

જબ તુમ નર નારી મહી, નહિ તો વિંદલ સમોય;
તુમ પતિ પણ તુમ સરીખે, શૂન્ય સુસકવત્ ઓય. ૬૧

શબ્દાર્થ

જબ = જ્યારે, જેથી, તુમ = તમો, નર = પુરુષ, નારી = સ્ત્રી, મહી = માં, અંદર, નહિ = નથી, તો = તો પછી, વિંદલ = વ્યંડળ, નપુંસક, સમોય = સમાન, તુમ = તમારા, પતિ = માલિક, પણ = પરંતુ, તુમ = તમારા, સરીખા = સમાન, બરાબર, શૂન્ય = શૂન્ય, સુસકવત્ = ખાલી, સાર વિનાનું, ભાવાભાવ રહિત, નીરસ, ઓય = છો, છે, જેવા.

અનુવાદ

જો તમે નર કે નારીમાં નથી તો પછી વ્યંડળ સમાન છો. તમારા પતિ પણ તમારા સરખા શૂન્ય જેવા ખાલી જ છે.

ભાવાર્થ

પતિરૂપ બ્રહ્મ પોતે શૂન્ય જેવું અને સુશકવત્ છે. તેથી પ્રજારૂપ બ્રહ્મજ્ઞાની જનો પણ નર કે નારીનાં લિંગમાં આવતા નથી, તો પછી તેઓ વ્યંડળ સમાન કહેવાય. એટલે કે બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો નપુંસક હોઈ તેમના પતિરૂપ બ્રહ્મ પણ તેમના જેવું જ શૂન્ય જેવું શુષ્કવત્ છે.

ઉભયેકુ આનંદ નહિ, પતિ પતની કો કોય;
અવલોકન મનકો જીનું, અહિ રસનાવત સોય. ૬૨

શબ્દાર્થ

ઉભયેકુ = બંનેયને, યુગલને, આનંદ = મોજ, વિષયસુખ, નહિ = નહિ, પતિ = નર, પતની = નારી, કો = ને, કોય = કાંઈ પણ, અવલોકન = નિહાળવાનું, મનકો = મનથી, જીનું = જેઓને, અહિ = સાપ, રસનાવત = જીભની જેમ, સોય = તે.

અનુવાદ

પતિ અને પત્ની એમ બંનેયને કોઈ પણ આનંદ નથી. જેઓને સાપની જીભની જેમ માત્ર મનથી અવલોકન કરવું રહ્યું.

ભાવાર્થ

પતિરૂપ બ્રહ્મ તો કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું અને અણલિંગી હોઈ નપુંસક છે, જ્યારે બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો પણ નર કે નારીમાં ન હોઈ વ્યંડળ છે. આમ બંનેની જો નરજાતિ કે નારીજાતિમાં ગણના થતી જ ન હોય તો પતિ કે પત્નીને શરીર સંબંધે કોઈ પણ વિષયસુખનો અહેસાસ અનુભવાય નહિ. તેમ છતાં જો વિષયસુખનો અનુભવ લેવો જ હોય તો પરસ્પર મનથી અવલોકન દ્વારા જ જાતીય સુખ ભોગવાય. જેમ કે કહેવત છે કે સાપને ઘેર મહેમાનગીરી માટે સાપ જાય તો સંયોગ વગર માત્ર જીભ ચાટી પાછો ચાલ્યો જાય છે.

તબ તુમેરે બ્રહ્મ જ્ઞાનીકો, શૂન્યવત્ લગે સકાર;
બોધક બોધનકી જેહી, સૂણતલ કોણ ગમાર. ૬૩

શબ્દાર્થ

તબ = તેથી, તે માટે, ત્યારે, તુમેરે = તમારા, બ્રહ્મ જ્ઞાનીકો = બ્રહ્મ જ્ઞાની જનોનો, શૂન્યવત્ = શૂન્યના જેવું, લગે = લાગે, ના જેવી, સકાર = ચતુરાઈ, ઢંગ, શિકાર, આવડત, રીતભાત, બોધક = બોધ કરનાર, બોધનકી = બોધની, જેહી = જે, સૂણતલ = સાંભળવા, સાંભળે, કોણ = કોણ, ગમાર = મૂર્ખ, અણસમજુ, બુદ્ધિહીન.

અનુવાદ

તેથી હે બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો ! તમારા જ્ઞાનની ચતુરાઈ શૂન્યવત્ જેવી છે. માટે જે બોધક દ્વારા થતા બોધને કોણ બુદ્ધિહીન સાંભળે ?

ભાવાર્થ

અચરતબા બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોને ઉદ્દેશીને કહે છે કે તેમના જ્ઞાનની ચતુરાઈ

શૂન્યવત્ જેવી જ જણાય છે. જેથી બોધક દ્વારા કરવામાં આવતો બોધ શૂન્ય સમાન હોવાથી તેને સાંભળનાર કોઈ બુદ્ધિહીન હોય તો જ સાંભળે છે.

આપે આપ અચેતમેં, દુસર વિના કુણ વેત;
ચતુર લક્ષ વેદાન્તકુ, કથે સો કુનકે હેત. ૬૪

શબ્દાર્થ

આપે આપ = પોતે પોતાની, અચેતમેં = બેભાનમાં, બેશુદ્ધ, મૂઢ, સમજ વગરના, દુસર = દુસરુ, બીજું, અવર, અન્ય, વિના = સિવાય, વગર, કુણ = કોણ, કોઈ, વેત = જાણ, જાણકાર, માહિતગાર, ચતુર લક્ષ = ચાર લાખ, વેદાન્તકુ = વેદાંતના, ઉત્તર મીમાંશાના, કથે = બોલે, કહે, વિવેચન કરે, ઉચ્ચારે, ટીકા કરે, સો = તે, કુનકે = કોના, હેત = પ્રેમ, સ્નેહ, ભાવ, વહાલ, માટે, ને લીધે.

અનુવાદ

બીજા કોઈ જાણ સિવાયના હોવાથી પોતે પોતાની અચેતપણામાં રહે છે. ત્યારે વેદાંતનાં ચાર લાખ શ્લોકનું ઉચ્ચારણ કોના માટે કર્યું હશે ?

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીપુરુષોને અને જગતમાં અન્ય કોઈ બોધ શ્રવણ કરનારને સાચી જાણ નથી. માટે બધા અજાણપણે રહેલા હોવાથી તેઓ પોતે પણ પોતાની બેભાન અવસ્થામાં ઉપદેશાત્મક વચનોનો ઉચ્ચાર કરે છે. અચરતબા પૂછે છે કે જો આવું જ હોય તો છ વૈદિક દર્શન પૈકીનું એક ઉત્તર મિમાંશાના ચાર લાખ શ્લોકો વ્યાસે કોના માટે રચ્યા હશે ?

જયૌ રણમેં એક જન, ભૂલ ગયેકુ સેર;
ઔર વિના ઉલટાયકે, લગવે કુન સુસેર. ૬૫

શબ્દાર્થ

જયૌ = જેમ કે, જેવી રીતે, રણમેં = રેતાળ પ્રદેશમાં, એક જન = એકલો વ્યક્તિ, ભૂલ ગયેકુ = ભૂલી ગયો હોય, સેર = રસ્તો, માર્ગ, ઔર વિના = બીજા સિવાય,

ઉલટાયકે = પાછો વાળે, પાછા વળાવીને, **લગવે** = લગાવે, ચઢાવે, ધપાવે, **કુન** = કોણ, **સુસેર** = સાચા રસ્તે, સાચો માર્ગ.

અનુવાદ

જેમ રેતાળ પ્રદેશમાં એકલી વ્યક્તિ માર્ગ ભૂલી ગયો હોઈ, બીજા સિવાય પાછા વાળીને સાચા માર્ગે કોણ આગળ ધપાવે ?

ભાવાર્થ

જો બ્રહ્મજ્ઞાનને શ્રવણ કરવાવાળા અને બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવાવાળા ઉપદેશક એમ બધા જ એક સરખા અજ્ઞાણ અને અચેત હોય તો કોણ કોને સાચા માર્ગે આગળ ધપાવે ? આ જ વાતને સમજાવતાં અચરતબા દૃષ્ટાંત દ્વારા સમજાવે છે કે જેમ રેતાળ (રણ) પ્રદેશમાં (વેરાન પ્રદેશમાં) કોઈ એકલી ચાલતી વ્યક્તિ માર્ગ ભૂલી ગયો હોય અને ત્યાં બીજી કોઈ જાણકાર વ્યક્તિ છે જ નહિ તો પછી તે વટેમાર્ગીને સાચો માર્ગ દર્શાવીને સાચા રસ્તે કોણ વાળે ?

નિજકર્તા અદ્વૈતા-દ્વૈત દર્શાવત સક્રતસિદ્ધાંત સ્કંધ ૬

જેતને ભર કુલ ન્યાવહી, દ્વૈત લગે સથાપ;
ન્યાય વિના નિરસત્વકે, શું છો આપોઆપ. ૧

શબ્દાર્થ

જેતને ભર = જેટલા છે તેટલા, કુલ = બધા, તમામ, ન્યાવહી = ન્યાયિક, ન્યાયપૂર્વક,
દ્વૈત = જુદું, લગે = લાગે, બંધબેસે, સથાપ = સ્થાપના, આરોપણ, ન્યાય વિના = ન્યાયા
સિવાયના, નિરસત્વકે = સત્ત્વહીનને, નિ:સત્ત્વને, શું છો = કેવા છો, કઈ વંશના છો, કોણ
છો, આપોઆપ = આપ પોતે, આપ, સ્વયં, જાતે.

અનુવાદ

જેટલા છે તેટલા ન્યાયપૂર્વકનાથી દ્વૈતનું સ્થાપન લાગે છે, જ્યારે ન્યાય
વિનાના સત્ત્વહીનને આપ પોતે કઈ જાતનું માનો છે ?

ભાવાર્થ

વિશ્વમાં જેટલા છે તેટલા ન્યાયપૂર્વકનાં ઉપદેશાત્મક વચનોથી દ્વૈતરૂપ
રચનાનું સ્થાપન થઈ શકે છે અને તેવો ઉપદેશ કર્તાના ક્રતરૂપ રચનાને લાગે
પણ છે. જ્યારે અચરતબા પૂછે છે કે ન્યાય વિનાના નિરસત્વ એવા બ્રહ્મથી
બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો પોતે-પોતાને કઈ વંશજના માને છે? અથવા તો બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો
બ્રહ્મમાં થયેલી આપોઆપ રચના પૈકી પોતાને અંગે શું (કેવા) માને છે ?

જો કહેશો સાક્ષીયનકી, તિનકી નહિન વંશ;
વંશ વિના સાક્ષી કીનું, જાહાં હે સકલ વિધ્વંસ. ૨

શબ્દાર્થ

જો કહેશો = જો તેવું કહેશો તો, સાક્ષીયનકી = દૃષ્ટાની, સાક્ષીની, પ્રત્યક્ષ જોનારની, તિનકી = તેઓની, નહિન = નથી, વંશ = પ્રજા, કુળ, જાતિ, વંશ વિના = કુળ સિવાય, જાતિ વિના, સાક્ષી = પ્રત્યક્ષ જોનાર, કીનું = કોણ, કેવો, જાહાં = જ્યાં, હે = છે, સકલ = બધું જ, વિધ્વંસ = વિનાશ, ઉચ્છેદ, ખુવારી, નિકંદન.

અનુવાદ

જો એમ કહેશો કે સાક્ષી છે તો તેના વંશ જ તો નથી ? વંશ જ વિના સાક્ષી કેવા ? જ્યાં બધું જ નાશવંત છે.

ભાવાર્થ

જો બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો દ્વારા એવા ઉપદેશાત્મક વચનો કહેવામાં આવે કે તેઓ બ્રહ્મના સાક્ષીરૂપે છે, તો સવાલ એ ઊભો થાય છે કે પોતાની જાતને ભલે સાક્ષી કહેતા હોય, પરંતુ બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો પોતે બ્રહ્મના સજાતિ નથી. વળી, વંશજ વિના કોઈ સાક્ષી હોઈ શકે નહિ. તેમજ બ્રહ્માંડમાં જે કોઈ રચના સર્જનહારે રચી છે તે તો બધી જ નાશવંત છે તો તેમાં દૃષ્ટા કોણ ? અને દૃશ્ય કોણ ?

પુનહી દેત દૃષ્ટાંતહી, સાક્ષીનકો જેહી દીપ;
સકલ તંત પરકાશક, રહત સદા નિરલેપ. ૩

શબ્દાર્થ

પુનહી = ફરીથી, દેત = આપું છું, દૃષ્ટાંતહી = દાખલો, ઉદાહરણ, સાક્ષીનકો = સાક્ષી તરીકે, જેહી = જે, દીપ = દીપક, દીવો, સકલ તંત = સમસ્ત ઘાટને, પરકાશક = પ્રકાશ કરે છે, રહત = રહે છે, સદા = હંમેશને માટે, નિરલેપ = લેપાયમાન થયા વગર, અલિપ્ત.

અનુવાદ

ફરીથી ઉદાહરણ આપું છું કે સાક્ષી તરીકે જે દીવો છે તે સમસ્ત ઘાટને પ્રકાશ કરે છે, છતાં સદાને માટે અલિપ્ત રહે છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા ફરીથી ઉદાહરણ આપીને સમજાવે છે કે જેમ સાક્ષી તરીકે દીપક હોય તો તે પોતાના પ્રકાશથી સમસ્ત ઘાટને પ્રકાશ આપે છે, છતાં તે સાક્ષી પોતે સદાને માટે તેમાં લેપાયમાન થયા વિના અલિપ્ત રહે છે. એટલે કે ઘાટનો સાક્ષી તરીકે રહેલો ચૈતન્યઅંશ પોતાની ચૈતન્યતાના સામર્થ્યથી સમસ્ત જડ ઘાટને ચેતનમય કરે છે. તેમ છતાં તે સાક્ષીરૂપે રહેલ ચૈતન્યઅંશ ઘાટના તત્ત્વોમાં લેપાયમાન થયા વિના પોતે અલિપ્ત રહે છે.

પણ નિજ આપ પર થકો, જાણ વિના જડવંત;
જ્યૌ તે ચમક સત્તાયતે, લોહનકુ ચલીયંત. ૪

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ, નિજ આપા = પોતાનું ચૈતન્યઅંશ સ્વરૂપ, પર થકો = અલિપ્ત રહીને, જાણ વિના = જાણ્યા સિવાય, જડવંત = જડ જેવા, અચેત જેવા, જ્યૌ = જેમકે, તે = તે, ચમક = ચુંબકીય, સત્તાયતે = સત્તાથી, સામર્થ્યથી, લોહનકુ = લોખંડને, ચલીયંત = ચલાયમાન થાય છે.

અનુવાદ

પરંતુ અલિપ્ત રહેલા નિજ ચૈતન્ય સ્વરૂપને જાણ્યા સિવાય અચેત જેવા છે. જેમ કે લોહચુંબકની સામર્થ્યથી લોખંડ ચલાયમાન થાય છે.

ભાવાર્થ

નિર્લેપ દશામાં રહેલા સાક્ષીવત્ એવા નિજ ચૈતન્યઅંશ સ્વરૂપને જાણ્યા વિના બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો હંમેશને માટે અચેતદશામાં જડ જેવા જ રહેલા છે. જેમકે લોહચુંબક પોતાના ચુંબકીય સામર્થ્યથી લોખંડને ચલાયમાન કરે છે...

લોહ લહત નહિ ચમકકુ, ચમક લહત નહિ લોહ;
યેસે જડ અજ્ઞાનકો, કુણ કામ નર દોહ. ૫

શબ્દાર્થ

લોહ = લોખંડ, લહત = જાણે, નહિ = નહિ, ચમકકુ = લોહચુંબકને, ચમક = લોકચુંબક, લહત = જાણે, નહિ = નહિ, લોહ = લોખંડ, યેસે = એવી રીતે, એ પ્રમાણે, જડ = અચેત, અજ્ઞાનકો = અજ્ઞાનને, અજ્ઞાનતા માટે કુણ = કોના, કામ = કાજ, કાર્ય, નર = માનવ, દોષ = દોષ, ખામી, ખોડ.

અનુવાદ

લોખંડ ચુંબકને જાણતું નથી તેમ ચુંબક પણ લોખંડને જાણતું નથી. એવા જડ અને અજ્ઞાનતા માટે માનવે કોના કામ અંગે દોષ દેવો ?

ભાવાર્થ

તેમ છતાં લોખંડને પોતાની તરફ ખેંચનાર લોહચુંબક પોતે લોખંડને જાણતું નથી. તેવી જ રીતે લોખંડ પણ તેને આકર્ષનારા ચુંબકીય પદાર્થને જાણતું નથી. એટલે કે પરસ્પર બંને ચુંબક દ્વારા થતા ચુંબકીય કાર્યથી અજાણ છે. એ પ્રમાણે અચેત અને અજ્ઞાન એવા બંને પદાર્થના આ કાર્ય પ્રત્યે માનવોએ કોને દોષ દેવો જોઈએ ? કારણ કે લોખંડ અને ચુંબક એમ બંને એકબીજા પ્રત્યે અજાણ છે.

આપા પર વિનું જાણસે, વિચરણ વિવિધ વિચાર;

નયંતાય ઈન્દ્રિયનકે, જનમેં કો રખનાર. ૬

શબ્દાર્થ

આપા પર = પોતાનાથી ઉપર, વિનું જાણસે = જાણ વગર, જાણ્યા સિવાય, વિચરણ = ભ્રમણ, આમતેમ ફરવું, વિવિધ = બહુ વિધિ, જાત જાતનું, ભાત ભાતનું, વિચાર = મનસૂબો, મનોરથ, તર્ક, નયંતાય = નિયમન કરનાર, ઈન્દ્રિયનકે = ઈન્દ્રિયોને, જનમેં = જેમાં, કો = કોઈ, કોણ, રખનાર = રાખનાર, કરનાર.

અનુવાદ

પોતાનાથી પર રહેલાને જાણ્યા વિના જ બહુવિધિ તર્ક કરીને ભ્રમણ કરે છે, પરંતુ એવું વિચારતા નથી કે શરીરમાં ઈન્દ્રિયોને નિયમનમાં રાખનાર કોઈ છે ?

ભાવાર્થ

જેમ પોતાના નાશવંત શરીરથી પર સાક્ષીરૂપે રહેલો ચૈતનઅંશ છે, તેમ અંશ જેની સજાતિનો છે એવા અંશી બ્રહ્માંડની પર રહેલા છે. બ્રહ્મની પર રહેલા એવા પરમપતિને જાણ્યા વિના જ વિવિધ પ્રકારના મનોરથ ધારણ કરીને બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો જગતમાં વિચરણ કરે છે. તેઓ એટલું પણ વિચારતા નથી કે શરીરમાં રહેલી ઈન્દ્રિયોને નિયમન રાખનાર કોઈ નિયામક જો ન હોય તો તેને નિયમનમાં કોણ રાખે? માટે શરીરમાં પણ નિયમન રાખનાર કોઈ નિયામક દૃષ્ટા બનીને રહેલો છે.

નયંતાય જો નવ હવે, આ ભવકો જબી કોય;
તો ખટ રત વર્ષ માસહી, ઉલટ પુલટ ક્યોં હોય. ૭

શબ્દાર્થ

નયંતાય = નિયમન કરનાર, જો = જો, નવ હવે = ના હોય તો, આ = આ, ભવકો = જગતનો, જબી = જ્યારે, કોય = કોઈ, તો = તો, ખટ રત = છ ઋતુ, વર્ષ = વર્ષ, માસહી = મહિના, ઉલટ પુલટ = ઊલટા સૂલટી, વારા ફરતી, ક્યોં = કેમ, કેવી રીતે, હોય = થાય, હોય.

અનુવાદ

આ જગતનો જો કોઈ નિયમન કરનાર જ ન હોય તો છ ઋતુ, મહિના અને વર્ષ વારા ફરતી કેવી રીતે થાય ?

ભાવાર્થ

જેમ શરીરમાં નિયમન કરનાર દૃષ્ટારૂપે ચૈતનઅંશ છે તેમ જગતનું નિયમન કરનાર દૃષ્ટારૂપે પૂર્ણચૈતનઅંશી છે, તે બાબતને સમજાવવા માટે અચરતબા જણાવે છે કે આ જગતને નિયમન કરનાર જો કોઈ સામર્થ્યવાન અને અપાર શક્તિ ધરાવનાર કર્તા ન હોય તો, બાર માસનું વર્ષ અને તેમાં દર બે મહિને બદલાતી છ ઋતુઓ જે વાર-ફરતી થતી હોય છે તે કેમ કરીને થતી હશે ?

ઓર રવિ શશી ઉડધન ગત, કરત કાલ નિશદિન;
નયંતા બિનું ક્યૌ રહે, નિજ હદ દેવ આધીન ૮

શબ્દાર્થ

ઓર = અને, વળી, રવિ = સૂર્ય, શશી = ચંદ્ર, ઉડધન = તારા, ગત = ગતિ, ચાલ, કરત = કરે છે, કાલ = સમય, નિશદિન = અહોરાત્રિ, દિવસ અને રાત્રિ, નયંતા = નિયમન કરનાર, બિનું = વગર, ક્યૌ = કેવી રીતે, કેમ કરીને, રહે = રહે, નિજ = પોતાના, હદ = સીમા, મર્યાદા, દેવ = દેવતાઓ, આધીન = વશ, તાબે, આધીન.

અનુવાદ

અને સૂર્ય, ચંદ્ર તથા તારાઓ રાત્રિ-દિવસ સમયાંતરે ગતિ કરે છે. નિયમન કરનાર વગર આધીન રહીને દેવતાઓ પોતાની હદમાં કેવી રીતે રહે ?

ભાવાર્થ

અને, આકાશમાં રહેલા ગ્રહો જેવા કે દિનકર, ચંદ્રમાં અને અગણિત તારલીયાઓ રાત્રિ અને દિવસના સમયાંતરે સ્થિર રહ્યા વિના સતત ગતિ કરે છે. વળી, જો નિયમન કરનાર કોઈ ન હોય તો તેત્રીસ કરોડ દેવતાઓ પોતા પોતાની હદમાં રહીને કેવી રીતે આધીન થઈને રહેતા હશે?

દીપકવત દષ્ટાંતસે, તુમેરે મ્રખા સિદ્ધાંત;
કર્તા કારવતા બિનુ, કુણકજ સુસક સતંત. ૮

શબ્દાર્થ

દીપકવત = દીવડાની માફક, દષ્ટાંતસે = ઉદાહરણથી, તુમેરે = તમારા, મ્રખા = મિથ્યા, વ્યર્થ, વૃથા, જૂઠું, અસત્ય, નકામું, સિદ્ધાંત = છેલ્લું તારણ, છેવટનો નિર્ણય, પ્રમાણ સિદ્ધ વિચારધારા, કર્તા કારવતા = કર્તા હર્તા, સર્જનાત્મક અને ભક્ષક, બિનુ = સિવાય, કુણકજ = શા માટે, કોના કાર્યથી, સુસક = શુષ્ક, નાશવંત, નિર્બળ, વૃથા, મિથ્યા, સતંત = સર્વ તંત, સર્વ ઘાટ.

અનુવાદ

દીપકની માફક ઉદાહરણને જોતાં તમારો સિદ્ધાંત મિથ્યા ઠરે છે. કર્તા હતાં વગર કોના કાર્યથી શુષ્ક (વૃથા) ઘાટો થયા હશે ?

ભાવાર્થ

અગાઉ ચોપાઈ નંબર ૩માં આપેલ દીપકના દૃષ્ટાંતને આધારે તો દિપક સાક્ષીરૂપે છે જે ઘાટને પ્રકાશીત કરે છે. છતાં પોતે નિર્લેપ દશામાં જ રહે છે. રચનાથી નિર્લેપ રહેલા કોઈ સાક્ષીરૂપ ઉપજાવનાર અને હરનાર વગર કોના કાર્યથી સમસ્ત જગતના પ્રત્યેક શુષ્ક (નાશવંત) ઘાટો ઉપજયા હશે ? આ દૃષ્ટાંતને આધારે જોતાં તો બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલ બ્રહ્મસિદ્ધાંત મિથ્યા ઠરે છે. કારણ કે રચનાથી પર રહેલા સર્જનહારે જ સમસ્ત રચના અને ઘાટોને બનાવ્યા છે. વળી, તેમાં પોતાના સજાતિ ચૈતન્યઅંશ પ્રેરક કરીને દરેક ઘાટોને ચૈતન્યવંત કરી હાલતા-ચાલતા કર્યા છે, જે કાર્ય અકર્તા બ્રહ્મથી થઈ શકે તેમ નથી.

તબ મેરે પતિ સકત, છેવટ સદન સથાપ;

જનકે શિર પર કો નહિ, સબકે આઘ અઘાપ. ૧૦

શબ્દાર્થ

તબ = તેથી, તેટલા માટે, મેરે = મારા, પતિ = ધણી, માલિક, સકત = સર્વ રચનાને રચનાર, છેવટ = છેલ્લું, અંતિમ, સદન = ધામ, સથાપ = સ્થપાયેલું, જનકે = જેઓના, તેઓના, શિર પર = માથે, કો નહિ = કોઈ નથી, સબકે = બધાથી, આઘ અઘાપ = આદિ અનાદિ.

અનુવાદ

તેથી મારા માલિક સર્વ રચનાના રચનાર છે. જેમનું ધામ છેલ્લું સ્થપાયેલું છે. જેમના માથે કોઈ જ નથી. વળી, તેઓ સૌથી આદિ અનાદિના છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે સક્તાર્થસિદ્ધાંતને આધારે દર્શાવેલા માલિક કૈવલકર્તા બ્રહ્મભૂમિકામાં રચાયેલી સર્વ રચનાના રચનાર છે. તેમનું કૈવલધામ અંતિમપદ અને સર્વથી છેવટનું છે. જેથી તેમના શિર ઉપર કોઈ અન્ય પદ જ નથી. જ્યારે સૃષ્ટિની રચના ન થઈ હતી ત્યાર પહેલાં પણ તેઓ મહાશૂન્યની મધ્યે આવેલા પોતાના કૈવલધામમાં અદ્વૈતસ્વરૂપે એકલા બિરાજમાન હતા. સૃષ્ટિની રચના કરીને પસારા દરમિયાન તેઓ રચનાથી ભિન્ન કૈવલધામમાં જ દ્વૈત-સ્વરૂપે બીરાજમાન રહે છે. જ્યારે મહાપ્રલયકાળે સૃષ્ટિને વિલીન કરશે ત્યાર પછી પણ તેઓ મહાશૂન્યમાં પોતાના કૈવલધામમાં જ ફરી પાછા અદ્વૈતસ્વરૂપે રહેવાના છે. આમ, તેઓ આદિ-અનાદિના પુરાણા પુરુષ છે.

ત્રીનકે અંશ સકલ મહી, સગુણા ગુણ ઘણ વેત;
તેહી સાક્ષી ચર અચરમેં, તન તન પ્રત્યે રહેત. ૧૧

શબ્દાર્થ

ત્રીનકે = તેમના, અંશ = અંશ, સકલ મહી = પ્રત્યેકમાં, સગુણા = ગુણવાળા, ગુણ = ત્રણ પ્રાકૃતિક ગુણ, ઘણ = ત્રણ પ્રાકૃતિક ઘણ, વેત = જાણકાર, વેત્તા, તેહી = તે, સાક્ષી = દષ્ટા, પ્રત્યક્ષરૂપે જોનાર, ચર અચરમેં = સ્થાવર-જંગમમાં, તન તન પ્રત્યે = દરેક ઘાટે ઘાટે તરફ, રહેત = રહેલ છે, રહે છે.

અનુવાદ

જેઓ ગુણ અને ઘણના જાણકાર છે. તેમના જ અંશ દરેક સગુણ ઘાટોમાં છે. વળી, તે સ્થાવર અને જંગમના દરેક ઘાટે ઘાટમાં સાક્ષી થઈને રહેલા છે.

ભાવાર્થ

પ્રત્યેક સગુણ ઘાટોમાં લક્ષણાત્મક પ્રાકૃતિક તત્ત્વો જેવા કે રજો, તમો અને સતો એમ ત્રણ ગુણ અને અચંત, સ્વકાશ તથા અહંકાર એમ ત્રણ ઘણ સહિત તેના પેટા તત્ત્વોના જાણકાર થઈને રહેલા છે. એવા મહદ્

સજાણજાણ સ્વરૂપ અંશી નિજ કૈવલકર્તાના સજાતિ અલ્પ સજાણજાણ સ્વરૂપ ચૈતનઅંશો છે. આ ચૈતનઅંશ સ્થાવર-જંગમના ચોર્યાસી લાખ પ્રકારના પ્રત્યેક ઘાટોમાં સાક્ષી- સ્વરૂપે રહીને ઘાટને ચૈતનવંત રાખે છે.

સાર અસાર વિલોકન, સહિત નયંતા જ્ઞાન;
એસે સાક્ષી સો સદ, સકત પદ પરમાન. ૧૨

શબ્દાર્થ

સાર = સારાંશ, તાત્પર્ય, યોગ્યપણું, સત્ત્વ, અસાર = સાર વિનાનું, સત્ત્વહીન, નિરર્થક, વિલોકન = અવલોકન કરીને, સહિત = સુદ્ધાં, સમેત, નયંતા = નિયમન કરનાર, જ્ઞાન = સમજ, એસે = એવા, સાક્ષી = દૃષ્ટા, સો = તે, એવા, સદ = સાચા, શાશ્વત્, નક્કી, પોતે, સકત પદ = સકર્તાપિતિનું પરમપદ, પરમાન = પ્રમાણે, ની જેમ સજાતિ.

અનુવાદ

નિયમનકારની જેમ જ્ઞાન સહિત સાર અસારનું અવલોકન કરે એવા શાશ્વત દૃષ્ટા તો સકર્તાપિતિના પરમપદ પ્રમાણે છે.

ભાવાર્થ

સકર્તા પિતિ એવા મહદ્ સજાણજાણ સ્વરૂપ કૈવલકર્તાની જેમ જ તેમના અલ્પ સજાણજાણ ચૈતનઅંશો છે. એવા કર્તાના સજાતિ ચૈતનઅંશ નિયમનકારની જેમ જ્ઞાન સહિત સાર શું છે ? અને અસાર શું છે ? તેનું અવિલોકન કરીને પોતે શાશ્વત હોઈ દૃષ્ટાનારૂપે પ્રત્યેક ઘાટમાં રહેલા છે, અને તે પણ સકર્તાપિતિના પરમપદ પ્રમાણે સર્વોપરિતાના રૂપે ભૂમિકા ભજવે છે.

જ્યૌ રાજન હુશિયારકી, રૈયત સકલ હુશિયાર;
કારણ કે કારજ મહી, કરીકે જુવો વિયાર. ૧૩

શબ્દાર્થ

જ્યૌ = જેમ, જેવી રીતે, રાજન = રાજા, નૃપ, હુશિયારકી = ચતુર, ચાલાક, નિપૂણ,

બુદ્ધિમાન, કાબેલ, સમજુ, રૈયત = પ્રજા, સકલ = બધી, તમામ, હુશિયાર = સમજુ, ચતુર, બુદ્ધિમાન, કારણ કે = કારણના, કારજ = કાર્ય, મહી = માં, કરીકે = કરીને, જુવો = દેખો, નિહાળો, વિચાર = તર્ક, અભિપ્રાય, ઈન્સાફ, મનથી ચિંતવન.

અનુવાદ

જેમ રાજા હોંશિયાર તેમ તમામ રૈયત પણ હોંશિયાર. જેથી વિચાર કરીને જુઓ કે કારણના લક્ષણ કાર્યમાં જણાય છે.

ભાવાર્થ

ખૂબ જ પ્રચલિત લોકવાયકા છે કે જેનો રાજા હોંશિયાર તેની પ્રજા પણ હોંશિયાર હોય છે. આમ, હોંશિયાર રાજા પોતાનો અમલ બુદ્ધિ અને કાબેલીયતથી કરે તો તેની અસર પ્રજા ઉપર વર્તાતી હોય છે. જેથી પ્રજા પણ રાજાના જેવા જ પ્રભાવશાળી ગુણોને પોતે પોતાનામાં તેવા ગુણ શીખવા અને અમલમાં મુકવા માટે પ્રયત્નશીલ રહે છે. જેમ કે ઉપાદાન કારણમાં રહેલા લક્ષણો તેના કાર્યમાં દેખાતા નજરે પડે છે. માટે આ સત્ય અંગે ખુબ જ મનથી ચિંતવન કરીને બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોએ નિહાળવું જોઈએ.

તુમ તો સાક્ષી ખુદ કીયે, જીનમેં લગે ન ન્યાવ;

હમ તો અંશનકુ કીયે, તીનમેં સકલ સફાવ. ૧૪

શબ્દાર્થ

તુમ તો = તમે તો, સાક્ષી = દષ્ટા, ખુદ = પોતાને, પોતાની જાતને, કીયે = કહ્યા, જીનમેં = જેમાં, લગેન = લાગતો નથી, જાણતો નથી, ન્યાવ = ન્યાય, હમ તો = અમે તો, અંશનકુ = અંશને, કીયે = કહ્યું, કહ્યો, તીનમેં = તેમાં, સકલ = બધો, સફાવ = ચોખવટ, ખુલાસો, સ્પષ્ટતા, ન્યાય, તુલના, સ્પષ્ટભાષિતા.

અનુવાદ

તમોએ તો દષ્ટા પોતાને કહ્યો જેમાં ન્યાય જણાતો નથી, જ્યારે અમોએ અંશને કહ્યો જેમાં બધી જ ચોખવટ થાય છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોને કહે છે કે તેમણે તો બ્રહ્મસિદ્ધાંતને આધારે પોતાની જાતને દૃષ્ટા તરીકે જણાવ્યા છે, જેમાં તેઓ બ્રહ્મની સજાતિના ન હોવાથી કોઈ પણ પ્રકારે ન્યાય બંધ બેસતો નથી. જ્યારે અચરતબા કહે છે કે તેઓએ તો સકર્તા-સિદ્ધાંતને આધારે મહદ્ સજાણજાણ કર્તાના સજાતિ એવા અલ્પ સજાણજાણ સ્વરૂપ ચૈતનઅંશને શરીરના દૃષ્ટા તરીકે જણાવ્યો છે જેથી તેના કારણરૂપ અંશી કેવલકર્તા અને કાર્યરૂપ અંશ એમ બંને પદોની ન્યાયીક યોખવટ (સ્પષ્ટતા) થાય છે.

હમેરે ખુદ તો ખલકત્યે, અલગ થકો અવિલોક;
સકલ સાક્ષીયનકો જેહી, સાક્ષી અકલ અલોક. ૧૫

શબ્દાર્થ

હમેરે = અમારા, ખુદ = માલિક, કર્તા, ખુદા, તો = તો, ખલકત્યે = રચનાનો, ખલકના, અલગ થકો = ભિન્ન રહેલા, અલગ રહીને, અવિલોક = અવિલોકન કરે છે, સકલ = તમામ, સાક્ષીયનકો = દૃષ્ટાઓના, જેહી = જે, સાક્ષી = દૃષ્ટા, અકલ = અકળ, કળી ન શકાય તેવા, અલોક = અલૌકિક, અદ્ભૂત.

અનુવાદ

અમારા કર્તા તો ખલકથી અલગ રહીને અવિલોકે છે. તેઓ તો બધા સાક્ષીઓના પણ સાક્ષી છે, જે અકળ અને અલૌકિક છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા વધુ સ્પષ્ટતા કરતાં જણાવે છે કે તેઓ દ્વારા કહેવામાં આવેલા મહદ્ સજાણજાણ કેવલકર્તા તો ખુદ ખલકરૂપી સમસ્ત રચનાથી ભિન્ન બ્રહ્માંડ મધ્યે પોતના કેવલધામમાં બિરાજમાન રહીને અવિલોકન કરે છે. વળી, તેઓ અનંત ઘાટોમાં રહેલા સાક્ષીરૂપ પોતાના સજાતિ ચૈતનઅંશોના પણ સાક્ષી છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ તેઓ તો કળી ન શકાય તેવા અકળ અને લૌકિકમાં ન આવે તેવા અદ્ભૂત છે.

જનકુ બાધ લગત નહિ, ગુણ તન અઘકો કોય;
તુમેરે તો અદ્વૈતમેં, લગે સિદ્ધાંતે સોય. ૧૬

શબ્દાર્થ

જનકુ = જેઓને, બાધ = નડતર, વિઘ્ન, પ્રતિબંધ, બંધન, દોષ, લગત = લાગતું, નહિ = નથી, ગુણ = પ્રાકૃતિક લક્ષણ, તન = શરીર, સ્વરૂપ, અઘકો = અજ્ઞાનનો, કોય = કોઈ પણ, તુમેરે = તમારા, તો = તો, અદ્વૈતમેં = અદ્વૈત બ્રહ્મમાં, લગે = લાગે, જણાય, સિદ્ધાંતે = સિદ્ધાંતથી, સોય = તે.

અનુવાદ

જેઓને ગુણવાળા શરીરની જેમ કોઈ પણ પ્રકારનાં અજ્ઞાનનો દોષ લાગતો નથી, જ્યારે તમારા તે અદ્વૈતને તો સિદ્ધાંતથી જોતાં અજ્ઞાન લાગે છે.

ભાવાર્થ

પોતાની રચનાથી ભિન્ન રહેલા કૈવલકર્તાને ગુણવાળા સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ, મહાકારણ કે પરમકારણ દેહની જેમ કોઈ પણ પ્રકારના અજ્ઞાનનો દોષ લાગતો નથી. જ્યારે બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો દ્વારા બ્રહ્મસિદ્ધાંતને આધારે જણાવેલા અદ્વૈત અને અકર્તા બ્રહ્મને તો ન્યાયના સિદ્ધાંતથી જોતાં સર્વ પ્રકારના અજ્ઞાનનો દોષ લાગે છે.

બોહોરુ ન લગે તો ક્યા ભયે, દીપકવતકુ તાય;
નયંતાય નહિ કોહુનકે, તો આપને તીનું કાંય. ૧૭

શબ્દાર્થ

બોહોરુ = વળી, તો પછી, તેમ છતાં, ન = નહિ, લગે = લાગે, તો = તો, ક્યા = શું, ભયે = થયું, દીપકવતકુ = દીપક સમાનને, તાય = તે, તેવા, નયંતાય = નિયમન કરનાર, નહિ = નહિ, કોહુનકે = કોઈનું પણ, તો = તે, તેથી, આપને = આપણને, તીનું = તેનું, તેને, કાંય = કંઈ પણ, કશુંય, શા સારું, કેમ, શા માટે, શું.

અનુવાદ

તેવા દીપકવત્ને વળી ના લાગે તો શું થયું ? તે કોઈનુંય નિયમન કરનાર નથી તો આપણને અને તેને શું ?

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોના કહેવા મુજબ દીપકના પ્રકાશ જેવા અકર્તા નિર્ગુણ બ્રહ્મને વળી અજ્ઞાનરૂપ દોષ લાગતો ન હોય તો પણ શું થયું ? સમયૈતન હીરરૂપ બ્રહ્મપ્રકાશ પોતે તો કોઈનું પણ નિયમન કરનાર નથી. વળી, તે કર્તા-હર્તા પણ નથી, તો પછી અચરતબા કહે છે કે તેવા બ્રહ્મને અને આપણને શું લાગે વળગે ?

યેસે નિરસત્ત્વ વ્યાપહી, કર્તા કરત વિનાય;
તો શૂન્યવાદીનકુ કિયે, ત્રિયે પદકે સમતાય. ૧૮

શબ્દાર્થ

યેસે = એવા, એવું, નિરસત્ત્વ = સત્ત્વહીન, વ્યાપહી = વ્યાપક રહેલું (બ્રહ્મ)
કર્તા = સર્જનહાર, કરત = રચના, વિનાય = સિવાય, તો = તો પછી,
શૂન્યવાદીનકુ = શૂન્યવાદીઓએ, કિયે = કહેલું, ત્રિયેપદકે = ત્રણ પદોના,
સમતાય = સરખા, ના જેવું જ બરાબર.

અનુવાદ

કર્તાની રચના કર્યા વિના જ એવું નિરસત્ત્વ વ્યાપેલું છે તો પછી શૂન્યવાદીઓએ કહેલાં ત્રણ પદોના જેવું જ થયું કહેવાય.

ભાવાર્થ

અચરતબા ખુલાસો કરે છે કે મહાશૂન્ય તો કર્તાની રચના કર્યા વિના જ એવું નિરસત્ત્વપણે વ્યાપેલું છે. જો નિરસત્ત્વ શૂન્યની જેમ જ તેમની માન્યતા હોય તો પછી શૂન્યવાદીઓ દ્વારા કહેવામાં આવતા ત્રણ પદોના જેવી જ તેઓની માન્યતા સાબિત થાય છે. એટલે કે બ્રહ્મવાદી અને શૂન્યવાદી

બંને એક સમાન નિરસત્વવાદમાં જ (નાસ્તિકવાદમાં) અટકેલા કહેવાય.

સો ત્રીયે શૂન્ય અન્ધેરહી, પ્રભા સહિત નિરવંશ;
જબ તો સાક્ષી સંભવે, સકત સરજન અંશ. ૧૯

શબ્દાર્થ

સો = તેથી, ત્રીયે = ત્રણેય, શૂન્ય = શૂન્યવાદીના, અન્ધેરહી = ગેર ઈન્સાફી, અંધકારમય, ભ્રમણાયુક્ત, અજ્ઞાન ભરેલા, પ્રભા = પ્રકાશ, બ્રહ્મ, સહિત = સાથે, સુદ્ધાં, નિરવંશ = જેના વંશમા કોઈ ન રહ્યું હોય તેવું, નખોદિયું, જબ તો = જ્યારે તો, જેથી તો, સાક્ષી = દષ્ટા, સંભવે = સંભવીત છે, સંભવે, શક્યતા હોવી, હોવાપણું, સકત = સકર્તા, રચનાર, સરજન = રચેલો, અંશ = અંશ.

અનુવાદ

તેથી શૂન્યવાદીઓની ત્રણેય માન્યતા અંધકારમય હોઈ પ્રકાશરૂપ બ્રહ્મ સહિત બધું જ નખોદિયું છે. તેથી તો સકર્તાએ રચેલ અંશ સાક્ષીરૂપે સંભવે છે.

ભાવાર્થ

તેથી જ કહી શકાય કે શૂન્યવાદીઓ દ્વારા માન્યતા પામેલા જગત, ઈશ્વર અને આત્મા એમ ત્રણેય પદો જો હોય જ નહિ તો તે અંધકારમય વિચારધારા કહેવાય. એવી જ રીતે બ્રહ્મવાદીઓની માન્યતા પણ તે મુજબ હોય અને પ્રકાશરૂપ બ્રહ્મના વંશમાં કોઈ ન રહ્યું હોય તો તે નિર્વંશ અને વાંઝીયુ કહેવાય. આમ, શૂન્યવાદી અને બ્રહ્મવાદી દ્વારા પ્રસ્થાપીત થયેલી માન્યતા મુજબ જો આવું જ કહેવામાં આવે તો દષ્ટાના પદની શક્યતાને નકારી શકાય નહિ. માટે સર્જનહાર દ્વારા રચના પામેલ ચૈતનઅંશ જ શરીરનો દષ્ટા છે. તેમજ સર્વ અંશોના દષ્ટારૂપે રચનાથી અલિપ્ત રહેલા અંશી કેવલકર્તા છે.

જેહી જમ જુવે જથારથ, તીમ તીનું દેત પતાય;
દીપકવત નવ કરી શકે, સકત અંશ વિનાય. ૨૦

શબ્દાર્થ

જેહી = જે, જમ = જેમ, જેવી રીતે, જુવે = નિહાળે, જથારથ = જેમ ઘટતું હોય તેમ, ઘટિત, બરાબર, ખરું, યોગ્ય, તીમ = તેમ, તીનું = તે, દેત = આપે, થાય, કરી દે, પતાય = નિકાલ, પતે એમ કરવું, ચુકાદો કરવો, દીપકવત્ = દીપકની જેમ, નવ = ના, નહિ, કરી શકે = કરી શકે, ઉપજાવી શકે, બનાવી શકે, સક્ત = ક્તના, સક્તા, અંશ = અંશ, વિનાય = સિવાય.

અનુવાદ

જે જેવું નિહાળે તેમ તે ઘટિત કરીને ચુકાદો કરે છે, પરંતુ કર્તાના અંશ વિના તે (બ્રહ્મ) દીપકની જેમ કરી શકે નહીં.

ભાવાર્થ

દષ્ટાનો અર્થ જ એ છે કે જેવું (નજરો નજર) પ્રત્યક્ષ રીતે દશ્યને નિહાળ્યું હોય તેવું જણાવે અને જુબાની આપે. આમ દષ્ટારૂપ કેવલકર્તા પણ દેહ દ્વારા થતા કાર્યોની ગતિને નિહાળે છે અને તેને ઘટતું (યોગ્ય) કરે છે. વળી, કરેલાં કર્મો ભોગવવા માટે અંશને મજબૂર કરે છે, પરંતુ સર્વ રચનાના રચનાર કેવલકર્તા અંશીની સજાતિ એવા દીપક સમાન અલ્પ સજાણજાણ ચૈતનઅંશ વિના શરીરમાં અક્ત બ્રહ્મપ્રકાશના મહાતત્ત્વોથી બનેલો પ્રણવ પોતે દીપકની જેમ કાંઈ પણ કરી શકે નહિ. કારણ કે સમચૈતન હીરરૂપે રહેલો બ્રહ્મ (પ્રણવ) મહદ્ ચૈતનઅંશની ચેતનતાને પામ્યા સિવાય પાંગળો છે.

સાક્ષી શાખ પુરત સબે, જેહી જીનકી જમ હોય;
પક્ષ ન ઉચરત કોહુ કીની, સક્ત સાક્ષી સોય. ૨૧

શબ્દાર્થ

સાક્ષી = દષ્ટા, નજરો નજર જોનાર, શાખ પુરત = શાખ પુરે, સાક્ષી આપે, જુબાની દે, સબે = બધી, તમામ, જેહી = જેવું, જીનકી = જેમની, જેની, જમ = જે મુજબ, હોય = હોય, પક્ષ = તરફેણ, તરફદારી, ઉપરાણું, ન ઉચરત = બોલે નહિ, રજૂઆત કરે

નહિ, **કોહુ કીની** = કોઈની પણ, **સક્ત** = રચનાના રચનાર, **સાક્ષી** = દષ્ટા, **સોય** = તે, તેઓ, તે જ.

અનુવાદ

દષ્ટા તો જેવું જેમનું જે મુજબ હોય તેવી સર્વ શાખ પુરે છે. કોઈની પણ તરફેણ કરીને બોલે નહિ, એવા રચનાના રચનાર તે જ સાક્ષી છે.

ભાવાર્થ

નજરોનજર દશ્યને જોનાર જે સાક્ષી હોય તે જેવું જેમનું અને જે મુજબનું દશ્ય જોયું હોય તે મુજબની તેવી જ સર્વે સાચી રજૂઆત કરીને સાખ પૂરતા હોય છે. સાક્ષી કદી પણ કોઈ પણ પ્રકારની તરફદારી કે તરફેણ કરતા નથી કે ખોટું બોલતા નથી. એ મુજબ જ સમગ્ર રચનાના રચનાર કેવલકર્તા પણ એવા જ સાક્ષીરૂપે છે, કે જેઓ કોઈની પણ તરફેણ કર્યા વિના જેમનાં જેવાં કર્મો હોય તેવાં જ કર્મોનો યોગ્ય ન્યાય કરે છે. એટલે કે કર્તા દ્વારા સુનિશ્ચિત કરેલા કર્મના સિદ્ધાંતને આધારે જે તે ઘાટ દ્વારા થતા સુકૃત-દુષ્કૃતના ફળ જે તે અંશને ભુક્તમાન કરવાં પડે છે, જેમાં કોઈની પણ આડખીલીરૂપ હરકત ચાલતી નથી.

દીપકવત્ સાક્ષીયનત્યે, પત્યે ન પરમ પસાર;
મેં ત્યે ઓરું પર આપનપુ, શકે ન દીપ સકાર. ૨૨

શબ્દાર્થ

દીપકવત્ = દીપકના જેવા, દીપકની જેમ, **સાક્ષીયનત્યે** = દષ્ટાથી, **પત્યે** = પતવું, નીકાલ, અંત આવવો, ફેંસલો થવો, **ન** = નહિ, **પરમ** = મહાન, અનંત, શ્રેષ્ઠ, **પસાર** = પ્રસારો, **મેં** = હું, **ત્યે** = તે, **ઓરું** = અને, **પર આપનપુ** = આપનુપુ ચૈતનઅંશ સ્વરૂપથી પર, **શકે ન** = શકે નહિ, **દીપ** = દીપક, **સકાર** = ચતુરાઈ, આવડત, સુકાર્યતા.

અનુવાદ

દીપકના જેવા દષ્ટાથી પરમ પસારાનો ફેંસલો થઈ શકે નહિ. વળી હું તે આપનુપુ અંશ સ્વરૂપ અને તેથી પર દીપકની ચતુરાઈ પહોંચી શકે નહિ.

ભાવાર્થ

દીપકની જેમ રહેલા સાક્ષીથી સર્જનહાર કેવલકર્તા દ્વારા કરવામાં આવેલ સમસ્ત પ્રસારાના નિકાલ અંગે નિર્ણયાત્મક ભૂમિકા ભજવી શકાય નહિ. વળી, દીપકરૂપ દૃષ્ટાથી પોતાના આપનપુ ચૈતનઅંશ સ્વરૂપની અને રચનાથી પર રહેલા અંશી અંગેની સમજ પ્રાપ્ત કરવાની ચતુરાઈ નથી.

એહી વિધિકે સાક્ષીયનકુ, રહે સકલ ઉર ધાર;
મહાદ્ મહાદ્કી એહી ગમ, લહે ન ખુદ કિરતાર. ૨૩

શબ્દાર્થ

એહી વિધિકે = એ પ્રમાણે, સાક્ષીયનકુ = સાક્ષીને, રહે = રહેલા, સકલ = તમામ, ઉર = હૃદયમાં, ધાર = ધારણ કરીને, મહાદ્ મહાદ્કી = મોટા મોટા જનોની, એહી = આ, ગમ = સમજ, જ્ઞાન, લહે ન = જાણે નહિ, ખુદ કિરતાર = સાચા સર્જનહાર, મૂળ માલિક, આદિ કર્તા.

અનુવાદ

આ પ્રમાણે સાક્ષી તરીકે તેઓ બધું હૃદયમાં ધારણ કરીને રહેલા છે. જેમાં મોટા મોટા પણ એવી જ સમજ હોવાથી ખુદ કિરતારને જાણતા નથી.

ભાવાર્થ

આ પ્રમાણે દીપકના (દૃષ્ટારૂપ કર્તાના) પ્રકાશરૂપ સચરાચર વ્યાપક બ્રહ્મપ્રકાશના સાક્ષી તરીકે પોતાને માનીને બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો પોતાના હૃદયમાં બ્રહ્મસિદ્ધાંતના આધારે બધી જ સમજ ધારણ કરીને રહેલા છે. જેમાં મહાન ગણાતા પરમહંસ સહિત અનુભવીપુરુષો પણ અહં બ્રહ્માસ્મિની જ અહંતા હૃદયમાં ધારણ કરીને અદ્વૈતમતમાં જ અટકેલા હોવાથી, બ્રહ્મથી પરે રહેલા સાચા સર્જનહાર કેવલકર્તાને જાણતા નથી.

ખુદકી ખુદી ન માલમ, જાલમ જોર જહીર;
છલ જ્ઞાને છકીતલ કહે, હમ ઈશ્વર જગ હીર. ૨૪

શબ્દાર્થ

પુદકી = પોતાની, નિજની, મૂળની, **પુદી** = હું પદ, હું પણું, પોતાનું ચૈતન સ્વરૂપ, **ન** = નહિ, **માલમ** = ખબર, જાણ, માલુમ, **જાલમ જોર** = જુલમ કરવામાં પૂરા, **જહીર** = જાહેર, ખુલ્લું, ઉઘાડું, વ્યક્ત, દેખીતું, **છલ** = કપટ્યુક્ત, છેતરપિંડી, દંભ્યુક્ત, **જ્ઞાને** = જ્ઞાનથી, **છકીતલ** = છકી જઈને, ફુલી જઈને, ઉધ્વત થઈને, ઉન્મત થઈને, **કહે** = કહે છે, **હમ** = અમે, **ઈશ્વર** = પરમેશ્વર, **જગ** = જગતના, **હીર** = સત્ત્વ, દૈવત.

અનુવાદ

પોતાના હું પદના રૂપની જાણ નથી. અને જુલમ કરવામાં પૂરા છે. કપટ્યુક્ત જ્ઞાનથી ઉન્મત થઈને કહે છે કે અમે તો જગતના દૈવત ધરાવતા ઈશ્વર છીએ.

ભાવાર્થ

પોતાને બ્રહ્મસ્વરૂપ માનનાર પરમહંસપુરુષો પોતાના ઘાટમાં રહેલા હું પદરૂપ ચૈતનઅંશ સ્વરૂપને જાણતા નથી. તેમ છતાં પોતાની જાતને બ્રહ્મસ્વરૂપે બતાવી જગતમાં પોતાની સર્વોપરીતા પક્ષે જુલમ કરવામાં પૂરા (ચતુર) છે. આવી અજ્ઞાનતાને કારણે જ બ્રહ્મવાદીઓ પોતાના કપટ્યુક્ત જ્ઞાનમાં ઉન્મત થઈ પોતાની જાતને જ જગતના દૈવત્વ ધરાવતા ઈશ્વર તરીકે કહીને જગતને ભરમાવે છે. હકીકતમાં તો અંશ જેની સજાતિ છે, તેમાં બ્રહ્મની કદી પણ ગણતરી થાય નહીં, કારણ કે ચૈતનઅંશ તો બ્રહ્મના પ્રકાશક એવા મહદ્ સજાણજાણ સ્વરૂપ કૈવલકર્તા-અંશીનો સજાતિ છે.

છલ જ્ઞાનન જીનમેં જેહી, થપે ન પદ કિરતાર;

વ્યાપકમેં અનવે ગતિ, સ્થિતિ કરત એકતાર. રપ

શબ્દાર્થ

છલ = કપટ, **જ્ઞાનન** = જ્ઞાન, સમજ, **જીનમેં** = જેમાં, **જેહી** = જે, **થપે** = સ્થાપના કરે, **ન** = નહિ, **પદ કિરતાર** = કર્તાપદ, કર્તાનું પદ, **વ્યાપકમેં** = વ્યાપકમાં, **અનવે** = અનવયે, અનુસરે, અન્વયે, **ગતિ** = જ્ઞાન, સમજ, **સ્થિતિ** = અવસ્થા, દશા, હાલત, એક અવસ્થામાં સ્થિર રહેવું. સ્થિરાવસ્થા, **કરત** = કરે છે, **એકતાર** = અખંડ, જોડાણ, એકાકાર, તલ્લીન, ચિત્તની એકાગ્રતા.

અનુવાદ

જે કપટવાળું જ્ઞાન હોય તેમાં કર્તાપદની સ્થાપના ન હોય. તેઓ તો વ્યાપકને અનુસરી (સંબંધ બાંધી) જ્ઞાન અવસ્થામાં સ્થિર રહીને ચિત્તનો એકતાર કરે છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોનું જ્ઞાન કપટયુક્ત હોવાથી તેઓ પોતાની જાતને જ દૈવત્વ ધરાવતા ઈશ્વર માની ઉન્મતપણે બ્રહ્મપદમાં અટકીને રહેલા છે. તેથી, તેમના બ્રહ્મસિદ્ધાંતમાં બ્રહ્મથી પરે રહેલા કર્તાપદનું સ્થાપન જોવા મળતું નથી. વળી, તેઓ પોતાની ગતિને સચરાવ્યાપક બ્રહ્મપદમાં લગાવીને સ્થિરાવસ્થામાં પોતાના ચિત્તની એકતા કરે છે.

પણ વ્યાપક કરતા નહિ, અરસહી અટલ ઠેકાંન;

પરમ પ્રકાશ સતંતર, જીનકે અંશ જહાંન. ૨૬

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ, વ્યાપક = સઘળે પથરાયેલા, બધે જ વ્યાપ્ત છે તેવા, કરતા = સર્જનહાર, કર્તા, નહિ = નથી, અરસહી = અંતરિક્ષમાં, અટલ = સ્થિર, નિત્ય, ઠેકાંન = ઠેકાણે, આસને, બેઠકે, નિવાસસ્થાને, ધામ, પરમ પ્રકાશ = આદિમ પ્રકાશ, સતંતર = અંતરહિત, ઠસોઠસ, ભરપૂર, જીનકે = જેઓના, અંશ = ચૈતનઅંશ, જહાંન = જગતમાં, વિશ્વમાં.

અનુવાદ

પરંતુ કર્તા તો વ્યાપક નથી અને અંતરિક્ષમાં અટલ આસને બિરાજમાન છે. તેઓનો પરમ પ્રકાશ સતંતરપણે વ્યાપેલો છે અને તેમના જ સજ્જાતિ અંશ વિશ્વમાં છે.

ભાવાર્થ

પરંતુ સર્જનહાર કૈવલકર્તા તો બ્રહ્મની જેમ વ્યાપક નથી. તેઓ તો બ્રહ્માંડની મધ્યે પોતાના કૈવલધામમાં અટલઆસને બિરાજમાન રહે છે.

તેઓ પોતાના ધામમાંથી બહાર જતા-આવતા નથી કે પોતાના સ્થળેથી કદિપણ વિચલીત થતા નથી. તેઓનો દિવ્ય દ્વિગરૂપ અમલ સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં વ્યાપેલો છે. તેઓની છ વૃત્તિઓ પૈકી છઠ્ઠી ક્તઅંશવૃત્તિના ચૈતનઅંશો સમસ્ત જહાંન (વિશ્વ)માં પ્રત્યેક ઘાટોમાં રમણ કરે છે.

પ્રકાશ સો પતિ પરમકે, તાહી મરમ નહિ જાંન;
અકરતમેં એકતા ભઈ, અહમપદ ધરે અજાંન ૨૭

શબ્દાર્થ

પ્રકાશ સો = તે પ્રકાશ તો, પતિ પરમકે = પરમપતિનો, તાહી = તેના અંગે, મરમ = ભેદ, મર્મ, નહિ = નથી, જાંન = જાણતા, અકરતમેં = અક્ત પદમાં, એકતા ભઈ = એકતા થઈ, અહમપદ = હું પદનું, ધરે = ધારણ કરે, અજાંન = અણસમજ, અજાણતાને કારણે, જાણના અભાવે.

અનુવાદ

તે પ્રકાશ તો પરમપતિનો છે. જેના મર્મને જાણતા નથી. અક્તપદમાં એકતા થઈ હોવાથી અજાણતાને કારણે અહંપદ ધારણ કરે છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો બ્રહ્મપ્રકાશના સાચા મર્મને જાણતા નથી કે બ્રહ્માંડમાં ઠસોઠસ ભરેલો સતંતર જે બ્રહ્મપ્રકાશ છે તેના પ્રકાશક પરમપતિ ખુદ કૈવલકર્તા છે. અદ્વૈત અને અક્તર્તા નિર્ગુણ બ્રહ્મ પદ સાથે એકતા સાધી પોતે અજ્ઞાત અને સાચી જાણના અભાવે અહં બ્રહ્માસ્મિની અહંતા (હું પદનું અભિમાન) ધારણ કરીને ઉન્મતપણે જગતમાં વિચરણ કરે છે.

અક્ત સો નવ કરી શકે, એહી નિજ નવીન વિલાસ;
તેહી કરનન ચીન્યે બિનું, શૂન્યમેં કરીત સમાસ. ૨૮

શબ્દાર્થ

અકત = જેનામાં કર્તૃત્વ શક્તિ નથી તેવું, નપુંસક, **સો** = તે, **નવ** = નહિ, **કરી શકે** = રચી શકે, **એહી** = આ, **નિજ** = મૂળ, આદિ, **નવીન** = નવો, નૂતન, અપૂર્વ, **વિલાસ** = રચનાનો આનંદ, આનંદી ખેલ, **તેહી** = તેના, **કરનન** = કરનાર, કારણરૂપ, **ચીન્યે બિનું** = ઓળખ્યા સિવાય, જાણ્યા વિના જ, **શૂન્યમેં** = શૂન્યમાં, **કરીત** = કરે છે, **સમાસ** = સંબંધ, મેલાન, સમાવેશ.

અનુવાદ

જેનામાં કર્તૃત્વશક્તિનો અભાવ હોય તે આ મૂળ નવીન આનંદી ખેલ કરી શકે નહિ. વળી, તેના કારણરૂપને ઓળખ્યા વિના જ શૂન્યમાં સમાવેશ કરીને રહ્યા છે.

ભાવાર્થ

જેનામાં નવીન ઉપજાવવાની કે રચવાની શક્તિનો અભાવ છે એવો નપુંસક અકર્તા બ્રહ્મ આવી અદ્ભુતઅને નવીન રચનાનો આનંદી ખેલ કરી શકે નહિ. બ્રહ્મજ્ઞાનીઓએ રચનાના કારણરૂપે રહેલા આદિ કર્તા-હર્તા ને ઓળખ્યા નથી. તેથી જ તેઓ પોતાના મતને શૂન્યવાદીના સિદ્ધાંતની જેમ જ પોતાની વિચારધારાને શૂન્યમાં સમાવેશ કરીને શૂન્યના જેવાં લક્ષણો ધરાવતા બ્રહ્મપદમાં અટક્યા છે.

શૂન્ય સમોવડ બ્રહ્મ હે, જેહી અકત અનુસાર;
કરત કછુ નહિ કારજ, બોહોરુ ન સૂને પોકાર. ૨૯

શબ્દાર્થ

શૂન્ય = ખાલી, અવકાશ, **સમોવડ** = સમાન, ની જેમ, બરોબરીયુ, **બ્રહ્મ** = બ્રહ્મ પ્રકાશ, **હે** = છે, **જેહી** = જે, **અકત** = રચના રચવા માટે અસમર્થ, કર્તૃત્વ શક્તિ વગરનું, **અનુસાર** = અનુરૂપતા, ને અનુસરીને, ના પ્રમાણે, **કરત** = કરે, બનાવે, રચે, **કછુ** = કંઈ પણ, **નહિ** = નહિ, **કારજ** = કાર્ય, કર્મ, **બોહોરુ** = વળી, તે ઉપરાંત, **ન** = નહિ, **સૂને** = શ્રવણ કરે, સાંભળે, **પોકાર** = ફરિયાદ, સાદ, મોટેથી કરેલો અવાજ.

અનુવાદ

બ્રહ્મ શૂન્યના સમાન છે, જે અક્તપણાને અનુસરેલું છે. કોઈ પણ કાર્ય (કર્મ) કરતું નથી કે વળી, પોકાર શ્રવણ કરતું નથી.

ભાવાર્થ

સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં સતંતર પથરાયેલ સચરાચરવ્યાપક બ્રહ્મ શૂન્યના જેવા જ ગુણધર્મો ધરાવતું છે. વળી, બ્રહ્મ તો શૂન્યની જેમ જ અક્તપણાને અનુસરેલું છે. જેથી તે પોતે કાંઈ પણ કર્મ કરવા માટે અશક્તિમાન અને અસમર્થ છે. વળી, બ્રહ્મને માનવાવાળા બ્રહ્મવાદીપુરુષો દ્વારા કરવામાં આવતો પોકાર પણ તે શ્રવણ કરતું નથી.

તબતે સ્વાંગ સજો કીનું, ભગવા ભેખ ભભૂત;
તાત નપુચન ન માતહી, તીનકે ક્યોં ભયે પુત. ૩૦

શબ્દાર્થ

તબતે = તેથી, તો પછી, સ્વાંગ = બનાવટી વેશ, પોશાક, લિબાસ, સજો = ધારણ કરો, કીનું = શેનું, કોનું, કોના માટે, ભગવા ભેખ = ભગવા રંગનો પહેરવેશ, ભભૂત = ભભૂતી, રાખ, ભસ્મ, હોમકુંડની રાખોડી, તાત = પિતા, નપુચન = નામદ, નપુંસક, ન = નહિ, માતહી = માતા, તીનકે = તેના, તેમના, ક્યોં = કેમ કરીને, ભયે = નિપજે, થાય, થયું, પુત = પુત્ર, બાળક, સંતાન.

અનુવાદ

તો પછી બનાવટી વેશ કોનો ધારણ કરો છો ? વળી, ભગવા પોશાક અને ભભૂત (કેમ) લગાવો છો ? જે પિતા નથી, માતા નથી એવું નામદ હોવાથી તેમના થકી સંતાન કેમ થાય ?

ભાવાર્થ

અચરતબા બ્રહ્મજ્ઞાનીઓને સવાલ પૂછે કે તેઓ શરીર ઉપર ભગવા પોશાક અને ભભૂતી લગાવીને સંન્યાસીનો વેશ ધારણ કરીને શા માટે

વિશ્વમાં વિચરણ કરે છે ? કારણ કે બ્રહ્મ પોતે તો પુરુષાતનપણા રહિત હોઈ જેનામાં વંશવૃદ્ધિ કરવાની શક્તિ નથી. વળી, માતૃત્વતાનો અભાવ હોવાથી તેનામાં પ્રજનન- શક્તિ જ નથી. આવું નર અને નારી જાતિથી પર નાન્યતર જાતિવાળું નામદ્ બ્રહ્મ પોતે પ્રજોત્પત્તિ કરવા અસમર્થ છે, તથા સંતાન પ્રાપ્તિ થવી તેના માટે અસંભવ છે. એટલે કે બ્રહ્મ પોતે આનંદ ઉપજાવે તેવી કોઈપણ પ્રકારની નવીન રચના કરી શકે તેમ નથી.

જો દૃષ્ટાંતે કરી કહું, આવહી ઉતે સૂનાવ;
સમજ પરે સર્વજહી, છેક સિદ્ધાંતકે ન્યાવ. ૩૧

શબ્દાર્થ

જો = જે, દૃષ્ટાંતે = ઉદાહરણે, કરી = આપી, દર્શાવી, રજૂ કરી, કહું = કહું છું, આવહી ઉતે = અહીં આવેલા છે તેઓને, સૂનાવ = સંભળાવું, સમજ પરે = સમજણ પડે, સર્વજહી = બધી જ પ્રકારની, સંપૂર્ણ, છેક = અંતિમ, છેવટનો, સિદ્ધાંતકે = સિદ્ધાંતનો, ન્યાવ = ન્યાયિક, ન્યાયપૂર્ણ.

અનુવાદ

જેઓ અહીં આવેલા છે તેમને દૃષ્ટાંત રજૂ કરીને સંભળાવું છું, જેથી સઘળા પ્રકારની સમજ પડે અને અંતિમ સિદ્ધાંતનો ન્યાય જાણે.

ભાવાર્થ

જે જે મુમુક્ષુજનો પરમગુરુનું શરણું સ્વીકારીને કાયમપંથમાં આવ્યા છે, તેમને અચરતબા દૃષ્ટાંત રજૂ કરીને કહી સંભળાવે છે. જેથી તેવા કાયમપંથીજનો તત્ત્વોના સંપૂર્ણ જ્ઞાતા થઈને જે સગુણ અને નિર્ગુણથી તીત એવો છેવટનો સકર્તાસિદ્ધાંત છે તેની ગૂઢાર્થતાને ન્યાયપૂર્ણ રીતે સમજી શકે.

મૃત કંચન મસરી અપ, યાવત બ્રહ્મ સતંત;
ઘાટ વિશ્વ વિવિધ વિધ, જોતાં એકહી તંત. ૩૨

શબ્દાર્થ

મૃત = મૃતિકા, મૃદ, માટી, **કંચન** = શુદ્ધ સોનું, હેમ, **મસરી** = મિસરી, સાકરસ ખાંડ, **અપ** = પાણી, **યાવત** = આ રીતે, એમ, **બ્રહ્મ** = બ્રહ્મ, **સતંત** = અંતર રહિત, સતંતર, **ઘાટ** = દેહ, શરીર, **વિશ્વ** = જગત, **વિવિધ વિધ** = વિધ વિધ પ્રકારનાં, અલગ અલગ જાતનાં, **જોતાં** = નિહાળતાં, અવલોકતાં, **એકહી** = એક જ, **તંત** = તત્ત્વ, સિદ્ધાંત, વાત, સંબંધ.

અનુવાદ

માટી, સોનું, ખાંડ અને પાણી એમ સતંતર બ્રહ્મ છે. વિશ્વના વિધ વિધ પ્રકારના ઘાટને જોતાં એક જ તત્ત્વ છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોના કહેવા મુજબ શુદ્ધ માટી, શુદ્ધ સોનું, ચોખ્ખી ખાંડ અને નિર્મળ પાણી એ ચારેય કારણરૂપ હોઈ તેમાંથી કાર્યરૂપ ઘણીબધી પેદાશ આપોઆપ બનતી હોય છે. એવી જ રીતે બ્રહ્માંડમાં સર્વ વ્યાપક સંતતર બ્રહ્મ છે. વળી, વિશ્વમાં અલગ અલગ પ્રકારના ઘાટ (ઉત્પત્તિ)ના મૂળને જોતાં અંતે તો તે એક જ બ્રહ્મતત્ત્વ છે. તેઓનો એ પણ દાવો છે કે બધું જ બ્રહ્મ-ભૂમિકામાં આપોઆપ ઉદ્ભવ્યું છે અને અંતે બ્રહ્મમાં જ સમાય ત્યારે એકલું બ્રહ્મ જ રહે છે.

**આપોઆપ ન ઉપજત, એ ચૌહુસે કીત ઘાટ;
કારજ કારણ સહિતમ, એ સબ જડકે ઠાઠ. ૩૩**

શબ્દાર્થ

આપોઆપ = સહજ, કુદરતી રીતે, જાતે, એની મેળે, **ન** = નહિ, **ઉપજત** = ઉપજે, ઉત્પત્તિ થાય, નિપજે, **એ** = એ, **ચૌહુસે** = ચારેયથી, **કીત** = કોઈ પણ, **ઘાટ** = વસ્તુ, ઉત્પત્તિ, પેદાશ, **કારજ** = કાર્ય, **કારણ** = મૂળ, બીજ, રચયિતા, **સહિતમ** = શુદ્ધાં, સાથોસાથ, **એ સબ** = એ સર્વ, **જડકે** = જડનો, અચેતનો, **ઠાઠ** = ભપકો, સજાવટ, બનાવટ, અલંકાર, ઠઠારો.

અનુવાદ

આ ચારેયથી એની મેળે કોઈ પણ ઘાટ ઉપજતા નથી. તેથી કાર્ય અને કારણ સહિત એ બધાં જડનો જ ઠાઠ છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે માટી, સોનું, ખાંડ અને પાણી એમ આ ચારેય કારણરૂપ પદાર્થમાંથી જે કોઈ કાર્યરૂપ રચના થાય છે તે દરેક (તમામ) ઘાટ (ઉપજ) કાંઈ આપોઆપ ઉપજતા નથી, પરંતુ તે તે ઘાટના કોઈ ને કોઈ કર્તા છે. તેથી કાર્યરૂપ ઘાટ અને કારણરૂપ-ઉત્પત્તિનું મૂળ સહિત બધીજ ઉત્પત્તિ એ જડનો જ ઠાઠ છે. એટલે કે બધું જ અચેત અને નાશવંત ઉત્પત્તિ હોઈ માત્ર વિવિધ સ્વરૂપવાળો જણાતો ભપકો જ છે.

ભંડ કુલાલીનસે બને, સોની ઘાટ સોનાર;
જલકી લહેરી પવનસે, કંદુ મીસર બનાર. ૩૪

શબ્દાર્થ

ભંડ = ભંડ, આભરણ, ભાજન, માટીનાં વાસણ, કુલાલીનસે = પ્રજ્વલિતિથી, કુંભારથી, બને = નીપજે, ઉપજે, સોની = સુવર્ણકાર, ઘાટ = દાગીના, અલંકાર, સોનાર = સોનાના, જલકી = પાણીની, લહેરી = મોજાં, લહેર, તરંગો, પવનસે = પવનથી, કંદુ = કંદોઈ, મીસર = ખાંડની બનાવટ, બનાર = બનાવનાર.

અનુવાદ

માટીના ભાજન કુંભારથી બને અને સોની સોનાના દાગીના બનાવે છે. પાણીની લહેરી પવનથી અને ખાંડની બનાવટ બનાવનાર કંદોઈ છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે માટીમાંથી અનેક પ્રકારનાં નાનાં મોટાં આભરણને બનાવનાર કુંભાર છે. સોનામાંથી વિવિધ પ્રકારનાં ઘરેણાંનો ઘડનાર સોની

છે. પાણીમાં આવર્તન પામતા તરંગો સૂસવાટાભર્યા પવનથી ઉદ્ભવે છે અને ખાંડની વિવિધ પ્રકારની વાનગી બનાવનાર કંદોઈ છે. અર્થાત્ આપોઆપ કાંઈપણ બનતું નથી, પરંતુ તેનો બનાવનાર કોઈક તો છે અને કાર્યરૂપ વસ્તુથી (રચનાથી) ન્યારા છે.

તેસે સમ દમ બ્રહ્મસે, સબ જુગ ભયે પ્રસાર;
જ્યોં ચતુરન કર્તા કીયે, ત્યોં ભવકો કરનાર. ૩૫

શબ્દાર્થ

તેસે = તેવી જ રીતે, સમ દમ = સપ્રમાણ દમ, સરખો પ્રણવ, સમવત્ શ્વાસ, બ્રહ્મસે = બ્રહ્મથી, સબ જુગ = આખું જગત, ભયે = થયું, પ્રસાર = પ્રસારો, વૃદ્ધિ, જ્યોં = જેમ, ચતુરન = ચારેયને, કર્તા કીયે = કરનારના કર્યા થકી, રચનારની રચનાથી, ત્યોં = તેમ, ભવકો = જગતનો, કરનાર = રચનાર, બનાવનાર.

અનુવાદ

તેમ સપ્રમાણ દમરૂપ બ્રહ્મથી સમસ્ત જગતનો પ્રસારો થયો છે. જેમ ચારેય કર્તાના કર્યા થકી છે તેમ જગતનો પણ રચનાર છે.

ભાવાર્થ

તેવી જ રીતે સમસ્ત બ્રહ્માંડ પ્રણવના કારણરૂપે સપ્રમાણ પથરાયેલા બ્રહ્મથકી બ્રહ્મક્ષેત્રમાં સમસ્ત સૃષ્ટિનો પ્રસારો થયો છે તે હકીકતને નકારી શકાય નહિ, પરંતુ જેમ માટીમાંથી ભાંડ, સોનામાંથી દાગીના, પાણીમાં લહેર અને ખાંડમાંથી મીઠાઈનો બનાવનાર રચનાથી ભિન્ન કોઈ કર્તા છે. તેવી જ રીતે આ સૃષ્ટિ ભલે બ્રહ્મભૂમિકામાં પ્રસારો થયો હોય, પરંતુ તેના રચનાર કોઈ રચનાથી પર રહેલા છે.

તેહી કર્તારનકી કોહો, સરજન સકલ પ્રસાર;
જ્યોત નિરંજન શક્ત લ્યો, જેહી ઉપજાવનહાર. ૩૬

શબ્દાર્થ

તેહી = તેવા એવા, કર્તારનકી = સર્જનહાર અંગે, કોહો = કહું છું, કહે છે, કહેવાય, સરજન = રચના, સકલ = તમામ, પસાર = પ્રસારો, ફેલાવો, જ્યોતનિરંજન = જ્યોતિસ્વરૂપનિરંજન, શક્ત = આદ્યશક્તિ, લ્યૌ = સુધી, જેહી = જેઓ, તેઓ ઉપજાવનહાર = રચનાર, ઉત્પત્તિ કરનાર.

અનુવાદ

જેમણે સકલ રચનાનો પસારો કર્યો છે એવાને સર્જનહાર કહેવાય જ્યોતિસ્વરૂપનિરંજનની આદ્ય લઈ આદ્યશક્તિ સુધીના સર્વને ઉત્પન્ન કરનાર તેઓ જ છે.

ભાવાર્થ

જેઓએ બ્રહ્મભૂમિકામાં વિવિધ પ્રકારની સમસ્ત રચના રચીને પસારો કર્યો છે અને રચનાથી ભિન્ન રહ્યા છે એવા પરમપદે બિરાજમાન રહેલા સામર્થવાનને જ સર્જનહાર કહેવાય. સૃષ્ટિની આદિમાં જ્યોતિસ્વરૂપનિરંજનની આદ્ય લઈ આદ્યશક્તિ મહામાયા સુધીના સર્વને ઉત્પન્ન કરનાર તેઓ જ છે.

તેહી ઉપજાવનકો તુમ, મરમ ન જાનત મહાદ;
સગુણ નિર્ગુણ પક્ષકે, કરનહાર પ્રતિપાદ. ૩૭

શબ્દાર્થ

તેહી = તેવા, એવા, ઉપજાવનકો = ઉત્પન્ન કરવાવાળાને, તુમ = તમો, મરમ = ભેદ, મર્મ, ન = નહિ, જાનત = જાણતા, મહાદ = મહાન, વિશેષ, મહાદ, સગુણ = ગુણોથી સજ્જ, ગુણવાન, નિર્ગુણ = ગુણોથી પર, ગુણ રહિત, પક્ષકે = પક્ષના, કરનહાર = કરવાવાળા, પ્રતિપાદ = પ્રતિપાદન, સ્થાપન.

અનુવાદ

તેવા ઉત્પન્ન કરવાવાળાના મહાન મર્મને જાણતા નથી. જેથી તમો તો સગુણ નિર્ગુણ પક્ષોનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા છો.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો સમસ્ત બ્રહ્મક્ષેત્રમાં અદ્ભુત રચનાને જેઓ દ્વારા રચવામાં આવી છે, એવા રચનાર કૈવલકર્તાનું સ્થાપન કરતા મહાન સકર્તાસિદ્ધાંતના મર્મને જાણતા નથી. તેઓ તો ત્રિગુણાત્મક દેવોના પદોની મહાનતા દર્શાવતા સગુણસિદ્ધાંત અને સચરાચર-વ્યાપક બ્રહ્મપ્રકાશને અંતિમપદ તરીકે માનવવાળા તેમજ બ્રહ્મ-સિદ્ધાંતના પક્ષકાર બનીને તેવા પદોની ઉપાસનાનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા છે. આમ, બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો શાશ્વત-પદથી અજાણ હોવાથી નાશવંત-પદોનું સ્થાપન કરીને તેમાં જ અટક્યા છે.

સગુણ સકલ પદારથ, ઈશ્વર ભેદ અનંત;
પુરુષ આઘ પ્રકૃતિ પુનિ, બ્રહ્મા કીટ પ્રજંત. ૩૮

શબ્દાર્થ

સગુણ = ત્રણ ગુણાત્મક લક્ષણોવાળા, સકલ = તમામ, પદારથ = પદાર્થ, રચનાત્મક પેદાશ, તત્ત્વ, ઈશ્વર = ઐશ્વર્યવાન અવતારાદિક પુરુષો, ભેદ = રહસ્ય, મર્મ, અનંત = અપાર, અંત રહિત, પુરુષ આઘ = આઘ પુરુષ, પ્રકૃતિ = મહામાયા, પુનિ = વળી, બ્રહ્મા = બ્રહ્માજી, કીટ = કીટાણું, પ્રજંત = સુધીની આઘ લઈ, સુધી.

અનુવાદ

આઘપુરુષ, પ્રકૃતિ અને વળી, બ્રહ્માથી લઈ કીટાણું તેમજ ઈશ્વરો સહિત બધા જ સગુણ રચનામાં અનંત ભેદ છે.

ભાવાર્થ

સૃષ્ટિમાં આઘપુરુષ ગણાતા જ્યોતિસ્વરૂપ નિરંજન અને આઘશક્તિ મહામાયા તથા મહાનમાં મહાન ગણાતા બ્રહ્માજીથી માંડીને નાનામાં નાના ઘાટ એવા કીટ-પતંગની આઘ લઈ કરૂણામય ઐશ્વર્યવાન દૈવી પુરુષો સહિત બધી જ સગુણ રચનાને જોતાં તેમાં દેહની સામર્થ્યતા અને વિભૂતીમાં અપાર ભેદ જોવા મળે છે.

એતનેમેં કછુ ના બને, એ સબ ભંડ સમોય;
ખુદકે કરત પસારન, કરનહાર સબ કોય. ૩૯

શબ્દાર્થ

એતનેમેં = એટલાથી, કછુ = કાંઈ પણ, ના = નહિ, બને = બની શકે, રચી શકે, એ સબ = આ બધા, ભંડ = પાત્રો, ભાંડ, રચના, સમોય = સમાવેશ થયેલા, સમાયેલા, ખુદકે = માલિક દ્વારા, કરત = કરેલાનો, પસારન = પ્રસારો, વૃદ્ધિ, કરનહાર = કરવાવાળા, સબ કોય = બધા જ, સર્વ કોઈ.

અનુવાદ

આ બધાનો રચનાના પાત્રોમાં સમાવેશ થતો હોય છે. એટલાથી નવીન કાંઈ પણ બની શકે નહિ, પરંતુ માલિક દ્વારા કરેલી રચનામાં સૌ કોઈ વૃદ્ધિ કરવાવાળા છે.

ભાવાર્થ

પ્રજાપતિ દ્વારા રચેલા પાત્રોની જેમ કર્તાની રચનામાં અગાઉની ચોપાઈમાં જણાવેલા બધાનો રૂપ-ગુણવાળા સગુણ ઘાટોમાં સમાવેશ થાય છે. તેથી, તેઓનાથી કર્તાની રચેલ રચના પૈકીના નાનાં કે મોટા સહિતના કોઈપણ નવીન ઘાટ બની શકે નહિ, પરંતુ કર્તા દ્વારા રચેલી રચનામાં અંકુરવત્ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કરવાની ક્ષમતા ધરાવતા હોવાથી સૌ કોઈ પોત પોતાની સજાતિમાં નિયમ અનુસાર માત્ર વૃદ્ધિ કરવાવાળા છે.

તબ જ્ઞાની કીત જ્ઞાનસે, ઈશ્વર આપ સરંત;
પાસંગે ગિરિ પત ગયે, મહુરા કુન ગનંત. ૪૦

શબ્દાર્થ

તબ = તેથી, તો પછી, જ્ઞાની = જ્ઞાનીજનો, કીત = કેવા, કયા, જ્ઞાનસે = જ્ઞાનથી, ઈશ્વર = ઐશ્વર્યવાન અવતારી પુરુષો, આપ = પોતે, પોતાને, સરંત = સરાહના કરવી, પાસંગે ગિરિ = ત્રાજવામાં બંને પાસા સમતોલ રાખવા વપરાતો ધબાનો પથ્થર,

પત ગયે = પત જવી, પ્રતિષ્ઠા ન હોવી, ગણના ન થવી, **મહુરા** = મચ્છર, કીટજાતિ, **કુન** = કોણ, **ગનંત** = ગણતરીમાં લેખાય, ગણાય.

અનુવાદ

તો પછી જ્ઞાનીજનો ક્યાં જ્ઞાનથી પોતાને ઈશ્વર સમાન સરાહના કરે છે ? જેમ ત્રાજવામાં બંને પાસા સમતોલ કરવા રખાતા ધળાના પથ્થરની જેમ તેઓ હોવાથી તેઓની ગણના મચ્છર સમાન પણ કોણ ગણે ?

ભાવાર્થ

તો પછી બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો પાસે એવું ક્યા પ્રકારનું વિશેષ જ્ઞાન છે કે તેઓ પોતાની જાતને ઐશ્વર્યવાન એવા મહાન દૈવી અવતારી પુરુષોની જેમ જગતમાં પોતાની જાત માટે સરાહના કરાવે છે ? જેમ ત્રાજવામાં બંને પાસાં સમતોલ કરવા માટે વપરાતો ધળાનો પથ્થર નથી તોલ-માપમાં ગણાતો કે નથી તોલવામાં આવતી વસ્તુના આધારરૂપે ગણાતો. એટલે કે તેવો ધળાનો પથ્થર (પસંગગીરી) કોઈ પણ પ્રકારે ગણતરીમાં લેવાતો નથી. તેવી જ રીતે કીટ-મહુર સમાન બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો પણ આવા પસંગગીરી સમાન હોઈ, કઈ રીતે તેમની ઈશ્વર તરીકે ગણના થાય ? વળી, જ્ઞાનની બાબતમાં પણ તેઓ અલ્પ મચ્છર સમાન અલ્પજ્ઞ જ્ઞાન ધરાવતા હોઈ તેઓની ગણના ઈશ્વર સમાન જ્ઞાની તરીકે ગણી શકાય નહિ.

ઈશ્વરીયે જેતને ભર, ધર ધર દીયે લખાય;

તબ તુમ તો મહુરન સમ, ગમકે સમ નહિ તાય. ૪૧

શબ્દાર્થ

ઈશ્વરીયે = ઐશ્વર્યવાન, **જેતને ભર** = જેટલા હતા તેટલા, **ધર** = ધારણ કરનાર, **ધર** = પૃથ્વી પર, **દીયે** = બતાવ્યા, જણાયા, **લખાય** = દર્શાવીને, લખીને, **તબ** = જ્યારે, ત્યારે, **તુમ તો** = તમે તો, **મહુરન સમ** = મચ્છર સમાન, **ગમકે** = જ્ઞાનની, સમજની, **સમ** = સમાન, **નહિ** = નથી, **તાય** = તેઓના.

અનુવાદ

પૃથ્વી પર જેટલા હતા તેટલા ઐશ્વર્યતાને ધારણ કરનાર પુરુષોને લખીને બતાવ્યા છે. જ્યારે, તમો મચ્છર સમાન હોઈ તેમના જ્ઞાનની સમાન પણ નથી.

ભાવાર્થ

આ ગ્રંથમાં અગાઉના સ્કંધોમાં પૃથ્વી ઉપર જેટલા હતા તેટલા ઐશ્વર્યને ધારણ કરીને રહેલા ઈશ્વરોનું વિગતવાર વર્ણન અચરતબાએ આપણને દર્શાવ્યું છે. તેમાં બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોની તુલના તો ધળાના પથ્થર સમાન દર્શાવીને તેમને મચ્છર સમાન તુચ્છ ગણાવ્યા છે તથા જ્ઞાનપક્ષે જોતાં ઈશ્વરોની તુલનામાં તેઓની સરખામણી થઈ શકે તેમ નથી.

અબ મેરે અનુભવનમેં, ગવન કરી ગતિ સાર;
સુરત નુરત કરી દેખહો, તબ હોય તત્વ વિચાર. ૪૨

શબ્દાર્થ

અબ = હવે, મેરે = મારા, અનુભવનમેં = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનમાં, ગવન કરી = પ્રવેશ કરી, ગતિ = સમજ, સાર = સત્ત્વ, સારાંશ, સુરત = સુરતા, નુરત = નુરતા, કરી = કરીને, દેખહો = નિહાળશો, જોશો, તબ = ત્યારે, હોય = થાય, થશે, તત્વ = તત્ત્વ, વિચાર = તર્ક, મનસૂબો, મનથી ચિંતવન.

અનુવાદ

હવે સુરતા-નુરતાનો એકતાર કરીને મારા અનુભવમાં પ્રવેશ કરીને સાર રૂપ ગતિને નિહાળશો ત્યારે તત્ત્વનો વિચાર થશે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોએ પોતાની અહંતાનું મમત્વ ત્યજી દઈને સુરતા-નુરતાનો એકતાર કરી અચરતબા દ્વારા સ્વાનુભવથી દર્શાવેલ જ્ઞાનમાં ઉંડા ઉતરીને

સારરૂપ ગતિને નિહાળવી પડશે. જો આમ કરવામાં આવશે તો જ બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોને સર્જનહાર દ્વારા રચાયેલા શાશ્વત અને નાશવંત તત્ત્વોની માયાજાળ અંગે મનમાં ચિતવન કરવાની અને તત્ત્વજ્ઞાનના પંચીકરણની સાચી સમજ કેળવવામાં સહાયતા થશે.

તત્ત્વ વિચારન તેહુનકે, ધરીત હાર મન માંહાંય;
કર્તા કીયે જનમેં કછુ, બની શકે નહિ કાંય. ૪૩

શબ્દાર્થ

તત્ત્વ વિચારન = તત્ત્વોનો વિચાર કરીને, **તેહુનકે** = તેઓના, **ધરીત** = ધારણ કરી, **હાર** = પરાજય, **મન માંહાંય** = મનની અંદર, **કર્તા કીયે** = સર્જનહારે રચ્યું, (કર્તૃ), કર્તાએ રચના કરી, **જનમેં** = જેમાં, **કછુ** = કાંઈ, કશું, **બની શકે** = રચી શકાય, **નહિ** = નહિ, **કાંય** = કાંઈ પણ.

અનુવાદ

તેઓના રચેલા તત્ત્વો અંગે વિચારીને મનમાં પરાજય ધારણ કરે કે કર્તાએ રચ્યું જેમાં કાંઈ પણ કશું બની શકે નહિ.

ભાવાર્થ

સર્જનહાર દ્વારા પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી ચોર્યાસી તત્ત્વોના વિસ્તાર જે રીતે કરવામાં આવ્યો છે અને તત્ત્વોના વિવિધ મિશ્રણ કરીને પાંચ પ્રકારના દેહ સહિત સૃષ્ટિની રચનાનું નિર્માણ કર્યું છે તે અંગે મનમાં વિચાર કરીને પોતે પરાજય પામ્યા હોય તેવો અહેસાસ બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોને થવો જોઈએ. કારણ કે સર્જનહાર દ્વારા જે જે રચના કરવામાં આવી છે તે પૈકી તેમનાથી કાંઈ પણ અર્થાત્ કશું જ બની શકે તેમ નથી.

સેહેસ્ર બેર જખમારીકે, બ્રહ્મ કહનકી સોય;
કીને કીયે વેદાન્તકે, હમકુ દોષક હોય. ૪૪

શબ્દાર્થ

સેહેસ્ર બેર = હજારો વખત, જખમારીકે = પશ્ચાતાપ કરીને, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, કહનકી = કહેવાની, સોય = તેઓ, કીને = કોણે, કીયે = કહ્યું, રચ્યું, બનાવ્યું, વેદાન્તકે = વેદાંતને, હમકુ = અમોને, દોષક = અપરાધ, ગુનો, વાંક, હોય = તેનો.

અનુવાદ

બ્રહ્મ કહેવાપણા અંગે તેઓ હજારોવાર પશ્ચાતાપ કરવો જોઈએ અને વેદાન્ત કોણે બનાવ્યું ? તેનો દોષ અમોને આપો છો ?

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો કર્તાની સામર્થ્યતાને સ્વાનુભવે સમજયા પછી તેઓ જે રીતે અહં બ્રહ્માસ્મિની અહંતા ધારણ કરીને રહેલા છે તે અંગે હજારો વખત પશ્ચાતાપ કરવો જોઈએ. વળી, તેઓ કહે છે કે વેદાંતશાસ્ત્ર બનાવનાર અન્ય કોઈ છે અને તેના અંગે અપરાધનો અપયશ શા માટે બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોને આપવામાં આવે છે?

એહી વિધિ અતિ અસ્તુતહી, કરત ધરહી ઉર છેદ;
અહો મમ નાથ નિવાજહુ, પાવહુ પરમ ઉમેદ. ૪૫

શબ્દાર્થ

એહી વિધિ = આ પ્રમાણે, આ પ્રકારે, અતિ = ઘણી, અસ્તુતહી = પ્રાર્થના, સ્તુતિ, કરત = કરે છે, ધરહી = ધારણ કરીને, ઉર = હૃદયમાં, છેદ = પ્રાયશ્ચિત, દોષ, અહો = હે !, મમ = મારા, અમારા, નાથ = માલિક, ધણી, નિવાજહુ = મહેરબાની કરવી, પાવહુ = પ્રાપ્ત કરી શકાય, પૂરી કરી શકાય, પરમ = મહાન, ઉમેદ = આશા, અભિલાષા, ઈચ્છા.

અનુવાદ

આ પ્રમાણે હૃદયમાં પ્રાયશ્ચિતતા ધારણ કરીને ઘણી સ્તુતિ કરવી કે હે નાથ ! અમારા ઉપર મહેરબાની કરો કે જેથી પરમપદ પામવાની ઈચ્છા પૂરી કરી શકાય.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોને વિશ્વનિયંતાના પરમપદની સામર્થ્યતાને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થકી સાચારૂપમાં જો નિહાળે તો જ પોતાની અસામર્થ્યતાનો ખ્યાલ આવે. તેથી તેઓએ આ પ્રકારે હૃદયમાં પ્રાયશ્ચિતતા ધારણ કરીને ઘણી સ્તુતિ પ્રાર્થના કરવી જોઈએ અને કર્તા માલિકને તેઓના ઉપર મહેરબાની કરવા જણાવવું જોઈએ, જેથી પરમપદ પામવાની પોતાના હૃદયમાં જે ઉત્કંઠા છે તે તેઓ પૂરી કરી શકે.

પરમ ઉમેદ પરમપતિ, શિર પર સહાય કરન;
હોહુ અનાથ સનાથહી, તુમહો તારન તરન. ૪૬

શબ્દાર્થ

પરમ = ઉત્કૃષ્ટ, મહાન, ઉમેદ = અભિલાષા, ઈચ્છા, પરમપતિ = પરમપિતા, શિર પર = માથે, સહાય = મદદ, કરન = કરનાર, હોહુ = છે, અનાથ = અનાથના, સનાથહી = નાથ, તુમહો = તમે, તારન તરન = ડૂબતાને તારવાવાળા, પાપીને પાપમાંથી મુક્ત કરવાવાળા.

અનુવાદ

ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષા રાખો કારણ કે શિર પર સહાય કરવાવાળા પરમપતિ જ છે. તમો જ તારણ-તરણ અને અનાથોના નાથ છો.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે પ્રત્યેક અંશે પરમપદને પામવા માટે સર્જનહાર કૈવલકર્તા પ્રત્યે અહોભાવ દર્શાવીને હૃદયમાં ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષા રાખવી જોઈએ, કારણ કે બ્રહ્માંડમાં તેઓ જ એકમાત્ર પ્રત્યેક અંશોના શિર ઉપર સહાય કરવાવાળા પરમપતિ છે. વળી, જેમની ભવસાગર તરવાની ઈચ્છા હોય તેઓએ અંશભાવે કર્તાની સ્તુતિ પ્રાર્થના કરવી જોઈએ, કારણ કે તેઓ જ તારવાળા અને જે પાપી હોય તેમને પાવન કરવાવાળા અનાથના સનાથ છે.

યાવત્ દલ દીનતા કરી, મરજીવન મનસેત;
પરમ કૃપાલ પરમ પતિ, ગતિ કરહી ધરી હેત. ૪૭

શબ્દાર્થ

યાવત્ = આ રીતે, આ પ્રમાણે, દલ = હૃદયમાં, દીનતા = વિનમ્રતા, દુઃખીયારાપણું, કરી = કરીને, મરજીવન = મરજીવાની જેમ, મનસેત = મનમાં નિર્ધારિ, પરમ કૃપાલ = પરમકૃપાળુ, પરમ પતિ = સર્વોચ્ચ માલિક, ગતિ = મોક્ષ, કરહી = કરશે, ધરી = ધારણ કરી, હેત = પ્રિત, સ્નેહ, પ્રેમ.

અનુવાદ

આ પ્રમાણે મનમાં નિર્ધાર કરીને મરજીવાની જેમ દિલમાં દીનતા રાખવી, કારણ કે પરમપતિ તો પરમકૃપાળુ છે. જેઓ હેત ધારણ કરીને મોક્ષ કરશે.

ભાવાર્થ

આ રીતે મરજીવાઓની જેમ મનમાં મક્કમ નિર્ધાર કરીને દરેકે ભવપાર થવાની દીલમાં ઉત્કંઠા રાખવી અને પોતે દીન છે તેવો ભાવ પ્રગટ કરવો જોઈએ. કારણ કે પરમપતિ કૈવલકર્તા તો પરમકૃપાળુ છે. જે જે અંશ તેમની ચૈતનભાવે ભક્તિ કરે છે, તેમના ઉપર હેત ધારણ કરીને તેઓને અખંડ કૈવલ-મુક્તિનું જ્ઞાન પ્રદાન કરે છે. જેથી મુક્તિ પામેલા અંશને કાળની ખેપમાં ફરીથી પીસાવું પડતું નથી.

પતિ પરમકે હેતકી, જાની પરે જન સોય;
જનમ મરણ ભયે ભવ તણી, ચિંતા કછુ ન હોય. ૪૮

શબ્દાર્થ

પતિ પરમકે = પરમપતિના, હેતકી = સ્નેહની, પ્રીતિની, જાની = જાણ, પરે = થાય, જન = સજ્જન, માનવ, સોય = તે, તેવા, જનમ મરણ = જન્મ અને મરણ, ભયે = ભય, ભીક, ભવ તણી = ભવસાગરની, ચિંતા = ફિકર, કછુ ન = કાંઈ પણ નહિ, હોય = થાય, રહે.

અનુવાદ

પરમપતિના હેતની જાણ જે માનવને પડે તેને ભવસાગરમાં જન્મ અને મરણની કોઈ ચિંતા રહેવા પામે નહિ.

ભાવાર્થ

ભવસાગર તરવાની ઉત્કંઠા રાખનાર મરજીવા જેવા જીવોને જ્યારે અહેસાસ થાય કે સકર્તાપતિ સર્જનહાર તો પરમદયાળુ અને કૃપાનિધિ છે ત્યારે તેવા મુમુક્ષુજનોને કર્તા પ્રત્યે વિશ્વાસ સંપાદિત થાય છે. અંશભાવે કરેલ ભક્તિના ફળસ્વરૂપે પોતે નિશ્ચિતપણે થાય છે કે તેઓને હવે પછી ભવસાગરમાં જન્મ અને મરણના ફેરા ફરવા પડશે નહિ. આમ કર્તાને જાણીને ચૈતનભાવે કરવામાં આવતી ભક્તિના પ્રતાપે અંશ જન્મ-મરણની ચિંતાથી મુક્ત થાય છે. જેથી કાળ-માયાનો ડર તેને સતાવતો નથી.

નિજપતિસે નિરભયે તણો, જદપી ભયે કરાર;
તદપી તન મન ઉપર, કાળ ન કરપ કરાર. ૪૯

શબ્દાર્થ

નિજપતિસે = નિજપતિ તરફથી, નિરભયે = નિર્ભયતા, તણો = નો, જદપી = જ્યારે, ભયે = થાય, કરાર = એકરાર, સ્વીકાર, મંજૂરી, તદપી = તેથી, ત્યારે, તન મન = શરીર અને મન અંતઃકરણ, ઉપર = ઉપર, કાળ ન = કાળની નહિ, કરપ = ધાક, કરાર = દુઃખની શાંતિ, આરામ, દૃઢતા, ધૈર્ય, ધીરજ.

અનુવાદ

જ્યારે નિજપતિ તરફથી નિર્ભયતાપણાનો એકરાર થાય ત્યારે શરીર અને મન ઉપર કાળનો ધાક (ડર) નહિ રહેવાથી શાંતિ થાય છે.

ભાવાર્થ

ભક્તિના બળે મુમુક્ષુજનોને જ્યારે સુનિશ્ચિત થાય કે નિજપતિ તરફથી જરૂર કૃપા પ્રાપ્ત થશે જ, ત્યારે પોતાનામાં નિર્ભયતાપણાની દૃઢતા વધે છે.

એટલે ચોર્યાસી લાખ પ્રકારના ઘાટોમાં ભટકવાની જે ચિંતા હતી તેમાંથી મુક્તિ મળશે તેવું જ્યારે અનુભવાય, ત્યારે શરીર અને મન અંતઃકરણ ઉપર કાળ માયાનો જે ડર હતો તેમાંથી શાંતિ મળે છે. જેથી અંશ નિશ્ચિત બનીને સદેહે મુક્તિનો અહેસાસ કરે છે.

**જબ નિજપતિ કિરતારસે, સુરત ભઈ એકતાર;
જન્મ મરણ તીનકુ જેસે, સહેલ કરન જુગ સાર. ૫૦**

શબ્દાર્થ

જબ = જ્યારે, **નિજપતિ** = પરમપતિ, મૂળ માલિક, **કિરતારસે** = કર્તાથી, સર્જનહાર સાથે, **સુરત** = સુરતા, આંતરિક દષ્ટિ, **ભઈ** = થઈ, **એકતાર** = એકાકાર, સૂત્રવત્, મેળાપ, જોડાણ, **જન્મ મરણ** = જન્મ અને મરણ, **તીનકુ** = તેમને, **જેસે** = જેમકે, **સહેલ કરન** = આનંદથી આમતેમ ફરવું, **જુગ** = જગતમાં, વિશ્વમાં, **સાર** = ઉપદેશ, હેતુ, ઉમંગ, ખુશાલી.

અનુવાદ

જ્યારે નિજપતિ કર્તા સાથે સુરતાનો એકતાર થાય ત્યારે તેમને જન્મ અને મરણ જાણે કે આનંદિત બનીને વિશ્વમાં ઉમંગભેર ફરતાં હોય તેમ જણાય.

ભાવાર્થ

જેના દિલમાં કર્તા માલિકને મળવાની આરત પેદા થાય તેના અંતઃકરણ અને ઈન્દ્રિયો ઊલટ પંચીકરણ મુજબ કાર્ય કરતી બને અને કર્તાનો વિયોગ કેમ કરીને ટળે તે માટે પ્રયત્નશીલ રહે. વળી, કર્તા સાથે સુરતાનો જ્યારે એકતાર થાય ત્યારે તેવા મુમુક્ષુ જનોને કાળનો ડર રહે નહિ અને જન્મ-મરણનું ચક્ર જાણે કે આનંદિત રીતે વિશ્વમાં નિર્ભય બની ઉમંગભેર હરતા-ફરતા હોય તેવું જણાય.

**આવન જાવનકી જીનું, સ્વાધીન સહેજ સભેવ;
તીતકે તો નિજ દાસહી, ઈત દેવનકે દેવ. ૫૧**

શબ્દાર્થ

આવન જાવનકી = આવવા જવાનું, **જનું** = જેઓને, **સ્વાધીન** = સ્વહસ્તક, **સહજ** = સહજ, કુદરતી, સ્વાભાવિક, **સભેવ** = ભેવ, દેહ ધારણ કરી, આત્મ સ્વરૂપ, પોતે, **તીતકે** = ત્યાંના, **તો** = તો, **નિજ દાસહી** = મૂળ સેવક, ખરા સેવક, **ઈત** = અહીંના, **દેવનકે દેવ** = દેવોના પણ દેવ.

અનુવાદ

દેહ ધારણ કરી, આવવા જવાનું જેઓને પોતાના સ્વહસ્તક અને સહજ છે. એવા અહીંના દેવોના પણ દેવ, પરંતુ ત્યાંના તો નિજ દાસ છે.

ભાવાર્થ

વિષ્ણુના અવતારાદિક ઐશ્વર્યવાનપુરુષો માટે પૃથ્વી પર યુગે યુગે અવતાર ધારણ કરીને આવવાનું અને પોતાનું કાર્ય પુરું કરીને જવાનું એ પોતાના સ્વ-હસ્તક હોવા છતાં કુદરતી નિયમને આધીન છે. એવા મહાન ગણાતા કર્તાના વિશેષઅંશો જગતપક્ષે દેવોના દેવ તરીકે ભલે પૂજાતા હોય, પરંતુ કર્તાપક્ષે તો નિજ દાસ-સ્વરૂપે જ કહેવાય.

ઓર નિજપતિકે અંશ હોઈ, ઈત ઈશ્વર કહે સોય;
તો ભી વચન પ્રમાણ હે, જનકે દોષ ન કોય. પર

શબ્દાર્થ

ઓર = અને, વળી, **નિજપતિકે** = નિજપતિના, **અંશ** = અંશ, **હોઈ** = હોવાથી, **ઈત** = અહીંયા, જગત પક્ષે, **ઈશ્વર** = ઐશ્વર્યવાન પુરુષો, વિભૂતિવાન (પુરુષો), પ્રભુ, **કહે** = કહેવામાં આવતા, **સોય** = તેમને, **તો ભી** = તો પણ, **વચન** = કહેવું, બોલવું **પ્રમાણ હે** = પ્રમાણિક છે, આધારભૂત છે, માનવા જેવી વાત છે, **જનકે** = જેઓને, જેમાં, **દોષ** = વાંક, અપરાધ, કસૂર, **ન** = નહિ, **કોય** = કાંઈ પણ, કોઈ પણ.

અનુવાદ

વળી, નિજપતિના અંશ હોવાથી જગતપક્ષે તેમને ઈશ્વર કહેવું તે પણ આધારભૂત વચન છે, જેમાં કોઈ પણ દોષ નથી.

ભાવાર્થ

કરુણેશ સર્જનહારે પોતાની છઠ્ઠી કર્તાઅંશવૃત્તિથી ત્રણ પ્રકારના અંશોને ઉત્પન્ન કર્યા હોવાથી તે પૈકીના વિશેષઅંશોને એક એક કરુણા આપીને કરુણામય બનાવ્યા છે. જગતપક્ષે જોતાં સામાન્ય અંશો દ્વારા આવા વિભૂતિવાન પુરુષોને ઈશ્વર તરીકે સંબોધવામાં આવે તો તે આધારભૂત વચન છે. વિભૂતિવાન અને કરુણામય અંશોને તેઓની મહાનતા મુજબ યોગ્ય રીતે સંબોધવા, તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો દોષ કે ખામી નથી અર્થાત્ કંઈ પણ ખોટું નથી.

જ્યો નરપત પ્રધાનહી, ધરત આપ અભિમાન;
પણ નરપતકુ શિર ધરે, નિમે સો કરે ગુમાન. પ૩

શબ્દાર્થ

જ્યો = જેમ કે, નરપત = રાજાનો, પ્રધાનહી = વજીર, ધરત = ધારણ કરે, આપ = પોતે, અભિમાન = મગરૂબી, ગૌરવ, મોટાઈ, પણ = પરંતુ, નરપતકુ = રાજને, શિર ધરે = માથે રાખી, છત્રછાયામાં રહી, નિમે = નિમવાથી, સો = તે, તેઓ, કરે = કરે છે, ગુમાન = મોટાઈ, ગૌરવ.

અનુવાદ

જેમ રાજાનો વજીર પોતે મોટાઈ ધારણ કરે છે, પરંતુ રાજાની છત્રછાયામાં રહીને નિમેલો હોવાથી તે મોટાઈ કરે છે.

ભાવાર્થ

જેમ કે કોઈ રાજ્યના અમલી રાજાનો વજીર પોતાની સત્તા અને અધિકારની રૂએ મોટાઈ ધારણ કરે તો તેમાં તેનો કોઈ દોષ નથી. કારણ કે રાજાની છત્રછાયામાં પોતે આધિન થઈને રહેલો હોઈ અને રાજા દ્વારા જ તેણે નિમેલો હોવાથી તે રૈયત ઉપર પોતાના અમલની મોટાઈ કરે છે.

પુનિ જોતાં બ્રહ્મ વિશેષણ, તુમ નહિ તીનકે અંશ;
ઈન્દ્રિ સકલ નપુસક, કહો કીનું પ્રસવત વંશ. ૫૪

શબ્દાર્થ

પુનિ = પુનઃ, ફરીને, ફરીથી, જોતાં = નિહાળતાં, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, વિશેષણ = ખાસિયત, લક્ષણ, નામ, ક્રિયાનો વધારો બતાવનાર શબ્દ, તુમ = તમે, નહિ = નથી, તીનકે = તેના, અંશ = અંશ, ઈન્દ્રિ = અવયવ, સકલ = તમામ, નપુસક = નપુંસક, નામદ, પુરુષત્વ વિનાનું, કહો = જણાવો, કીનું = કોને, કેવી રીતે, પ્રસવત = પ્રજનન કરે, વંશ = પ્રજા.

અનુવાદ

પુનઃ બ્રહ્મનાં વિશેષણને જોતાં તો તમે તેના અંશ નથી. બધી ઈન્દ્રિ નપુંસક હોય તો પ્રજાનું પ્રજનન કેવી રીતે થાય તે કહો ?

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોને પુનઃ સંબોધતા અચરતબા ખુલાસો કરે છે કે બ્રહ્મનાં વિશેષણને જોતાં તો બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો તેની વંશના કે સજાતિના અંશ નથી. વળી, લૌકિક દૃષ્ટિએ જોતાં પણ જેની બધી જ ઈન્દ્રિયો પુરુષત્વ વિનાની હોય તો તેવાને પ્રજા-પ્રજનન કેવી રીતે થાય? તે પણ એક પ્રશ્ન જ છે. તેવી રીતે બ્રહ્મ પણ કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું છે તો પછી બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો પોતાને બ્રહ્મની પ્રજા (વંશજ) છે તેવું કેવી રીતે કહી શકે?

માટે બ્રહ્મ અકરતકે, આપણ અંશ ન હોય;
ગુણ ઈન્દ્રિ તત્વાતીત, ઈચ્છ વિના કીનું કોય. ૫૫

શબ્દાર્થ

માટે = તેથી, તે માટે, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, અકરતકે = અકતના, કર્તૃત્વશક્તિ વગરના, આપણ = તમો, આપણે, અંશ = અંશ, ન = નહિ, હોય = હોવું, ગુણ = ત્રણ ગુણ, ઈન્દ્રિ = દશ ઈન્દ્રિ, તત્વાતીત = તત્વોથી પર, ઈચ્છ = ઈચ્છા, વિના = સિવાય, કીનું = કાંઈ પણ, ક્યાંથી, કોય = કોઈ.

અનુવાદ

માટે અકત બ્રહ્મના અંશ આપણે હોઈએ નહિ. ગુણો અને ઈન્દ્રિયોના તત્ત્વોથી પર હોઈ ઈચ્છા વિના કાંઈ ક્યાંથી થાય ?

ભાવાર્થ

માટે જેનામાં કર્તૃત્વશક્તિનો જ અભાવ છે એવા અકતબ્રહ્મના સજ્જાતીય અંશ આપણે કોઈ જ નથી. વળી, ત્રણ ગુણાત્મક પ્રાકૃતિક લક્ષણો અને દશ ઈન્દ્રિયોના તત્ત્વોથી તીત રહેલ નિર્ગુણબ્રહ્મમાં ઈચ્છાશક્તિનો અભાવ હોવાથી તેનાથી કોઈપણ પ્રકારની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી થઈ શકે? અર્થાત્ બ્રહ્મ નપુંસક હોઈ તેનાથી કોઈ પણ પ્રકારની ઉત્પત્તિ સંભવ નથી.

તો બ્રહ્મ આપને ક્યા લગે, જેહી સગુણાતીત વ્યાપ;
તીનકે કહું દષ્ટાંતહી, દેખહુ નેન અઘાપ. ૫૬

શબ્દાર્થ

તો = તો પછી, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, આપને = આપણને, ક્યા = કેવું, કેવી રીતે, લગે = સંબંધ હોય, લાગે વળગે, જેહી = જે, સગુણાતીત = સગુણથી પરે રહેલ, વ્યાપ = વ્યાપક રીતે, તીનકે = તેના અંગે, કહું = કહું છું, દષ્ટાંતહી = ઉદાહરણ, દેખહુ = જુઓ, નેન = ચક્ષુ, અઘાપ = આજ લગી, આજે પણ, હજુપણ, હજી સુધીમાં, અઘાપિ.

અનુવાદ

જે સગુણથી પર વ્યાપક રહેલો છે, તો પછી તેવા બ્રહ્મને અને આપણને શું સંબંધ? તે અંગે ઉદાહરણ કહું છું, જે આજે પણ ચક્ષુથી નિહાળો.

ભાવાર્થ

સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં ઠસોઠસ રીતે ભરાયેલું અને વ્યાપક રીતે પથરાયેલું અકતબ્રહ્મ ત્રિગુણાત્મક લક્ષણોથી તીત રહેલું છે. વળી, રૂપ-ગુણવાળા જે સગુણપદો છે, તેથી પર રહેલ વ્યાપક બ્રહ્મને અને સ્વચૈતન અંશસ્વરૂપ

એવા આપણને કોઈપણ પ્રકારનો સજાતીય સંબંધ બંધ બેસતો નથી. તે અંગે અચતબા ઉદાહરણ દર્શાવે છે, જે આજે પણ આપણે ચર્મચક્ષુથી નિહાળી શકીએ છીએ.

જ્યૌ રવિ તેજ પ્રકાશતે, દ્વિતીયો દીપ ન થાય;
જનકે વ્યાપ સતંતર, ઉદે અસ્ત લ્યૌ તાય. ૫૭

શબ્દાર્થ

જ્યૌ = જેમ, જેવી રીતે, રવિ = સૂર્યના, તેજ = તેજોમય, પ્રકાશતે = પ્રકાશથી, દ્વિતીયો = બીજો, આન્ય, દીપ = દીપક, દીવો, ન = નહી, થાય = થાય, પ્રકાશાય, સળગાવાય, જનકે = જેનો, વ્યાપ = વ્યાપકપણું, સતંતર = અંતરરહિત, એકતાસહિત, ઉદે = ઉદય, અસ્ત = આથમવું, લ્યૌ = સુધી, તાય = તે, તેના, તેમ છતાં.

અનુવાદ

જેમ સૂર્યનો તેજોમય પ્રકાશ કે જેની વ્યાપકતા સતંતર છે, તેમ છતાં ઉદયથી લઈને અસ્ત સુધી રાખવા છતાં અન્ય દીપક પ્રગટાવી શકાય નહિ.

ભાવાર્થ

જેમ કે સૂર્યના તેજોમય ક્રાંતરૂપી કિરણોના પ્રકાશની વ્યાપકતા સમસ્ત વિશ્વમાં સતંતર રીતે વ્યાપેલી છે. આવા તેજોમય વ્યાપક પ્રકાશમાં દીપકને જો પ્રગટાવવા માટે સૂર્યોદયથી તે સૂર્યાસ્ત સુધી પ્રકાશના કિરણો તરફ ધરી રાખવામાં કે મૂકી રાખવામાં આવે તેમ છતાં તે દીવો પ્રજ્વલિત થતો નથી.

પણ દિનકર એકદેશી તે, ચસમેમેં ચાક ઝરંત;
તો વ્યાપક સર્વદેશીકી, અદકાઈ કુણ ગનંત. ૫૮

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ, દિનકર = સૂર્ય, એકદેશી = અલ્પવ્યાપી, એકલક્ષી, એકદેશસ્થ,

એકેન્દ્રિય, તે = તે, ચસમેમે = બહિર્ગોળ કાય, ચાક = ચમક, તણખો, અગ્નિ, ઝરંત = ઝરવો, બહાર નીકળવું, ખરવું, તો = તો પછી, વ્યાપક = સર્વ ઠેકાણે, સર્વત્ર વ્યાપી રહેનારું, વિસ્તૃત, સાર્વભૌમિક, સર્વદેશીકી = સર્વદેશીની, અદકાર્થ = અધિકતા, મોટાઈ, મહાનતા, કુણ = કોણ, ગનંત = ગણે, માને.

અનુવાદ

પરંતુ તે એકદેશી સૂર્ય સામે બહિર્ગોળ કાય ધરવાથી અગ્નિ ઝરવા લાગે છે તો પછી વ્યાપક પ્રકાશની મહત્તા (મોટાઈ) કોણ માને ?

ભાવાર્થ

પરંતુ સૂર્યના ક્રાંતરૂપી અલ્પવ્યાપી (એકદેશી) કિરણો બહિર્ગોળ કાય પર પડ્યા પછી તે કિરણો જ્યાં એકઠાં મળે તેવા બિંદુરૂપી આગ્રાંશુએ અગ્નિ ઝરવા લાગે છે. આમ, અલ્પકિરણોથી કાર્ય સાર્થક થતું હોય તો સૂર્યના સર્વવ્યાપક પ્રકાશની મહત્તા (મોટાઈ) ને માન્યતામાં કોણ લે ? અર્થાત્ તેની વિશેષતાને અદકું કોઈ માને નહિ.

રવિ ચૈતન દૃષ્ટા પખે, સકરત સામ્રથ સોય;
પ્રકાશ તો વ્યાપક પણ, ચૈતનતા નહિ કોય. પલ

શબ્દાર્થ

રવિ = સૂર્ય, ચૈતન = નિસ્તેજ નહિ તેવું, દૃષ્ટા પખે = નિહાળવા પક્ષે, સકરત = કાર્ય, રચના, સામ્રથ = સામર્થ્યવાન, સોય = તે, હોય, છે, પ્રકાશ = પ્રકાશ, તેજ, તો = તો, વ્યાપક = સર્વ વ્યાપી, પણ = પરંતુ, ચૈતનતા = ચૈતનશક્તિ, નહિ = નથી, કોય = કોઈ પણ.

અનુવાદ

ચૈતનતાની દૃષ્ટિએ જોતાં કાર્ય અંગે સૂર્યની સામર્થ્યતા છે, જ્યારે પ્રકાશ તો વ્યાપક ખરો, પરંતુ ચૈતનતા કાંઈ પણ નથી.

ભાવાર્થ

દષ્ટાંતને વિસ્તૃત સમજાવતાં અચરતબા જણાવે છે કે ચૈતનતાની દૃષ્ટિએ જો નિહાળવામાં આવે તો સૂર્ય પોતે ચૈતન હોઈ તેની પોતાની કર્તા દ્વારા પોખાયેલી જે વિભૂતિ અને ઐશ્વર્યતા છે તે મુજબનું કાર્ય કરવા માટે સમર્થ છે. જ્યારે તેનો સર્વવ્યાપી જે પ્રકાશ છે તેમાં જરાપણ ચૈતનતા ન હોવાને કારણે તે કોઈપણ કાર્ય કરવા માટે અસમર્થ છે. અર્થાત્ કોઈપણ કાર્ય કરવું સૂર્ય પ્રકાશ માટે અસંભવ છે અને સામર્થ્યપણાને જોતાં તે કર્તૃત્વશક્તિ સિવાયનો છે.

બિનું ચૈતન દૃષ્ટા પખે, સકરત રહિત અકાજ;
જબત્યે દીપક તાય ત્યે, જરે ન સરે સકાજ. ૬૦

શબ્દાર્થ

બિનું = સિવાય, વિના, ચૈતન = ચૈતન, દૃષ્ટા પખે = દૃષ્ટા પક્ષે જોતાં, તરફે નિહાળતાં, સકરત = સકાર્ય, કર્તૃત્વશક્તિ, રહિત = સિવાય, વિના, વગર, અકાજ = અકાર્ય, અકર્તા, જબત્યે = જેથી, દીપક = દીપક, તાય = તેથી, ત્યે = તે, જરે = સળગે, ન = નહિ, સરે = સાર્થક થાય, સકાજ = સકરત, સત્કાર્ય.

અનુવાદ

દૃષ્ટા પક્ષે તો ચૈતનતા વિહીન હોઈ કાર્ય રહિત અને અકર્તા છે. જેથી દીવો પ્રગટે નહિ તેથી કાર્ય સરે નહિ.

ભાવાર્થ

સૂર્યની ચૈતનતાના પક્ષે જોતાં તેનો પ્રકાશ તો સંપૂર્ણપણે ચૈતનતા વિહીન જડ છે. માટે અચેતન પ્રકાશથી કોઈ પણ કાર્ય થાય નહિ. કારણ કે તેમાં કર્તૃત્વશક્તિનો અભાવ છે, જેથી પ્રકાશથી દીવો પ્રગટે નહિ. સૂર્યોદયથી તે સૂર્યાસ્ત સુધી પ્રકાશ તરફ ધરી રાખવા છતાં દીપકને પ્રગટાવવાનું જે કાર્ય છે તે સરે નહિ.

તેસેહી વ્યાપક બ્રહ્મહી, કેવલ સૂર પ્રકાશ;
અંશ ન ઉપજત તાય તે, જ્યૌ દીપ નહિ રવિ ભાસ. ૬૧

શબ્દાર્થ

તેસેહી = તેવી જ રીતે, વ્યાપક = સર્વ વ્યાપી, બ્રહ્મહી = બ્રહ્મ છે, કેવલ સૂર = કેવલકર્તા રૂપી સૂર્ય, પ્રકાશ = પ્રકાશ, અંશ = ચૈતનઅંશ, ન = નહિ, ઉપજત = ઉત્પન્ન થાય, પ્રગટે, તાય તે = તેનાથી, જ્યૌ = જેમ કે, દીપ = દીપ, ન = નહિ, રવિ ભાસ = સૂર્યપ્રકાશ.

અનુવાદ

તેવી જ રીતે વ્યાપક બ્રહ્મ કેવલકર્તારૂપી સૂર્યનો પ્રકાશ છે. જેમ સૂર્યપ્રકાશથી દિપક પ્રગટે નહિ તેમ તેનાથી (બ્રહ્મથી) અંશ ઉત્પન્ન થાય નહિ.

ભાવાર્થ

ચૈતન સૂર્યનો વ્યાપક પ્રકાશ સમસ્ત વિશ્વમાં પથરાયેલો છે, તેમ સૂર્યરૂપી કેવલકર્તાનો પ્રકાશરૂપી બ્રહ્મ સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં વ્યાપક રીતે પથરાયેલો છે. જેમ સૂર્યના પ્રકાશમાં ધરી રાખવા છતાં દીવો પ્રગટાવી શકાતો નથી અથવા તો પ્રકાશથી દીવો પ્રગટતો (સળગતો) નથી તેમ સૂર્યરૂપી કર્તાના પ્રકાશરૂપી બ્રહ્મથી ચૈતનઅંશ ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી કારણ કે બ્રહ્મપ્રકાશ કર્તૃત્વશક્તિ વગરનો અચૈતન છે.

રવિ ચૈતન દષ્ટા પખે, ત્યૌ કેવલ કિરતાર;
પ્રકાશ નહિ દષ્ટા પખે, ત્યૌ બ્રહ્મ શૂન્ય પસાર. ૬૨

શબ્દાર્થ

રવિ = સૂર્ય, ચૈતન = ચૈતન, દષ્ટા = જોતાં, નિહાળતાં, પખે = તરફે, પક્ષે, ત્યૌ = તેમ, કેવલ કિરતાર = સર્જનહાર કેવલકર્તા, પ્રકાશ = પ્રકાશ, નહિ = નથી, દષ્ટા = નિહાળતાં, પખે = તરફે, પક્ષે, ત્યૌ = ત્યાં, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, શૂન્ય = શૂન્ય, પસાર = પસારો પામેલ, પથરાયેલ.

અનુવાદ

ચૈતનતા પક્ષે જોતાં સૂર્ય ચૈતન છે તેમ સર્જનહાર કૈવલકર્તા છે. જેમ ચૈતનતા પક્ષે જોતાં પ્રકાશ (ચૈતન) નથી તેમ બ્રહ્મ શૂન્યની જેમ પથરાયેલું છે.

ભાવાર્થ

ચૈતનતાની દૃષ્ટિએ નિહાળતાં સૂર્ય ચૈતન છે તેવી જ રીતે આદિ સર્જનહાર કૈવલકર્તા પણ ચૈતન છે. જેમ સમસ્ત વિશ્વમાં પથરાયેલા સૂર્યનો પ્રકાશ ચૈતનતાની દૃષ્ટિએ નિહાળીએ તો તે ચૈતન નથી. એટલે કે તે અચૈતન અર્થાત્ જડ છે. તેમ કૈવલકર્તાના પ્રકાશરૂપી બ્રહ્મ પણ સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં શૂન્ય સમાન પથરાયેલો છે ખરો, પરંતુ ચૈતનતાની દૃષ્ટિએ નિહાળતાં તે પણ અચૈતન અર્થાત્ જડ છે.

તબતે નિજ કૈવલપતિ, સક્ત સર્જનહાર;
આપન અંશ હે તેહુનકે, નહિ બ્રહ્મ શૂન્ય કિરતાર. ૬૩

શબ્દાર્થ

તબતે = તેથી, નિજ = આદિ, મૂળ, કૈવલપતિ = કૈવલધણી, કૈવલકર્તા, સક્ત = સમસ્ત રચનાના, સર્જનહાર = રચનાર, આપન = આપણે, અંશ = ચૈતનઅંશ, હે = છીએ, તેહુનકે = તેમના, તેઓના, નહિ = નથી, બ્રહ્મ શૂન્ય = શૂન્ય સમાન બ્રહ્મ, કિરતાર = કર્તા, રચનાર.

અનુવાદ

તેથી કૈવલકર્તા સક્તા સર્જનહાર છે અને આપણે તેમના જ અંશ છીએ, જ્યારે શૂન્ય સમાન બ્રહ્મ સર્જનહાર નથી.

ભાવાર્થ

એટલા માટે જ મહદ્ સજ્જાણાણ એવા આદિ નિજકૈવલકર્તા પોતે બ્રહ્માંડમાં વૃદ્ધિ પામેલી સર્વ રચનાના રચનાર છે. અચરતબા કહે છે કે આપણે સર્વે પણ તેમના જ સજ્જાતિ અલ્પ સજ્જાણાણ ચૈતનઅંશ છીએ. સમસ્ત

બ્રહ્માંડમાં શૂન્ય સમાન પથરાયેલો બ્રહ્મપ્રકાશ અકત હોઈ તે કશું પણ ઉત્પન્ન કરી શકે તેમ નથી. તે કારણે જ આપણે પણ બ્રહ્મના સજાતિ અંશ નથી, બ્રહ્મ પોતે નિજ સર્જનહાર નથી, જેથી આપણે પણ તેના સજાતિ અંશ નથી.

અદ્વૈત ઓરું દ્વૈતા ગતિ, નિજપતિ વિનું વિલાપ;
અંત સકલકે અનુભવે, કોઉ કીનુ કતા ન થાપ. ૬૪

શબ્દાર્થ

અદ્વૈત = જુદા નથી તેવા, ઓરું = અને, દ્વૈતા = જુદા છીએ તેવા, ગતિ = જ્ઞાન, સમજ, નિજપતિ = આદિ કર્તા, મૂળ સર્જનહાર, વિનું = સિવાય, વિલાપ = આર્કંદ, દુઃખથી ભરેલું રૂદન, અંત = છેવટ, અંતિમ પદ, સકલકે = દરેકના, સૌના, સર્વેના, અનુભવે = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી જોતા, સ્વાનુભવતાં, અવલોકતાં, કોઉ = કોઈએ પણ, કીનુ = કહ્યું, કર્યા, કર્યું, કતા = સર્જનહાર, ન = નહિ, થાપ = સ્થાપન.

અનુવાદ

અદ્વૈત અને દ્વૈતના જ્ઞાનને જોતાં તેઓ નિજપતિ વિના જ વિલાપ કરે છે. દરેકના અંતિમપદને અવલોકતાં કોઈએ પણ કર્તાપિદનું સ્થાપન કર્યું નથી.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મસિદ્ધાંતને આધારે પોતે જ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે એવા અદ્વૈતમતમાં કેટલાયે બ્રહ્મસ્વરૂપ પુરુષો અટક્યા છે. સગુણ-સિદ્ધાંતને આધારે વિવિધ આચાર્યો દ્વારા સ્થાપિત રૂપ, ગુણવાળા દેવી, દેવતાઓના પદોમાં અસંખ્ય જીવો અટક્યા છે. બંને સિદ્ધાંતોના ઉપાસકોની જ્ઞાનગતિને નિહાળતાં જણાય છે કે, બધા જ સાચા સર્જનહારને ઓળખ્યા સિવાય પોતે માનેલા ઈષ્ટો પ્રત્યે દુઃખથી ભરેલી રૂદનવાળી સ્તુતિ પ્રાર્થના અને કર્મકાંડ કર્યા કરે છે. બ્રહ્મસિદ્ધાંતમાં અંતિમ બ્રહ્મપદ અને સગુણસિદ્ધાંતોમાં અંતિમ રૂપ-ગુણવાળા દૈવી પદોની સ્થાપના કરેલી છે, પરંતુ સકર્તાસિદ્ધાંતમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તેવા આદિકર્તાનું સ્થાપન કોઈએ કર્યું નથી.

એહી સબ આચારજન કે, કીન મરમ ગતિ ભેવ;
જેહી જીનકે અનુભવ ભવ, કારન કલિત સભેવ. ૬૫

શબ્દાર્થ

એહી = આ, સબ = બધા, આચારજન કે = આચાર્યોના, કીન = કહ્યું, મરમ = મર્મ, આશય, ભેદ, ગતિ = જ્ઞાન, સમજ, ભેવ = રહસ્ય, ગુપ્ત ભાવ, જેહી = જે, જેવો, જીનકે = જેઓના, અનુભવ = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, ભવ = જગતમાં, કારન = કારણ, કલિત = જાણેલું, કળેલું, પ્રાપ્ત કરેલું, સમજાયેલું, સભેવ = બધું, સહિત, દરેકના, બધાના.

અનુવાદ

એ બધા આચાર્યોના આશય અને જ્ઞાનના ગુપ્ત ભાવને કહ્યો. જેનો જેવો અનુભવ તે મુજબ જગતને કારણે તેઓએ બધું સમજાયેલું છે.

ભાવાર્થ

જગતમાં અલગ અલગ માન્યતાઓને દર્શાવનારા ધર્મસ્થાપકોના આચાર્યોનો આશય અને તેમના દ્વારા દર્શાવેલ જ્ઞાન અંગેની સમજ સહિત તેઓનો જે ગુપ્ત ભાવ હતો તે અચરતબાએ જણાવ્યો. બધા આચાર્યોનો જેનો જેવો અનુભવ હતો તે મુજબ દરેકે જગતના (જીવોના) કલ્યાણને કારણે જ પોતાના સ્વાનુભવે સમજાયેલું છે.

અકત પદ ઓરું ઈશ્વર, જીનમેં કર્તા ન કોય;
બિનું કર્તા કત અબિલકે, વિવિધ ભાત ક્યોં હોય. ૬૬

શબ્દાર્થ

અકત પદ = અકર્તા બ્રહ્મપદ, ઓરું = અને, ઈશ્વર = ઐશ્વર્યવાન દેવી-દેવતાઓ, જીનમેં = જેઓનામાં, કર્તા = સર્જનહાર, ન = નહિ, કોય = કોઈ પણ, બિનું કર્તા = સર્જનહાર સિવાય, કત = રચના, અબિલકે = સમસ્ત બ્રહ્માંડની, વિવિધ ભાત = વિવિધ પ્રકારની, ક્યોં = કેમ, કેવી રીતે, હોય = હોય, થાય.

અનુવાદ

અકર્તાપદ અને ઈશ્વરોમાં કર્તા કોઈ જ નથી. કર્તા વિના સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં વિધ વિધ પ્રકારની રચના કેવી રીતે થાય ?

ભાવાર્થ

અકર્તા અને નિર્ગુણ બ્રહ્મપદ તેમજ અલગ અલગ વિભૂતિ અને ઐશ્વર્યતા ધરાવનાર રૂપ-ગુણવાળા દેવી-દેવતાઓના સગુણપદો રચના પૈકીના હોઈ તેમાં આદિ રચયિતા કોઈ જ નથી. વળી, સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં જે વિધ વિધ પ્રકારની અદ્ભુત રચના રચાયેલી છે તે કોઈ આદિ સમર્થ સર્જનહાર સિવાય કેવી રીતે થઈ શકે ? તે ઉપરાંત પરંપરાગત ચાલતી રચનાની કળ (યુક્તિ) જો કોઈ સામર્થ્યવાન વિશ્વનિયંતા ન હોય તો કેવી રીતે નિયમબદ્ધ રીતે ચાલી શકે ?

તેહુતે સકલ પસારન, અણુની આઘ લહુ જ્યોત;
શક્તિ સહિત વિનુ સરજન, કધુ ન હોત ઉઘોત. ૬૭

શબ્દાર્થ

તેહુતે = તેથી, તે કારણે જ, સકલ = સમસ્ત, પસારન = પસારો, અણુની આઘ લહુ = અણુની આઘ લઈને, જ્યોત = જ્યોતિ સ્વરૂપ નિરંજન, શક્તિ = આઘ શક્તિ, સહિત = શુદ્ધાં, વિનુ સરજન = સર્જન વિના, રચ્યા સિવાય, કધુ ન = કાંઈ પણ નહિ, હોત = થાય, ઉઘોત = ઉત્પન્ન, ઉત્પત્તિ, દેખાય.

અનુવાદ

તેથી, અણુની આઘ લઈને નિરંજન અને શક્તિ સહિતનો સર્વ પસારો સર્જન કર્યા સિવાય કાંઈ પણ પ્રકાશમાન થાય નહિ.

ભાવાર્થ

તે કારણે જ સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં અણુ-રેણુની આઘ લઈ દેવોના દેવ અને અધિપતિ એવા જ્યોતિસ્વરૂપ નિરંજનપુરુષ તથા આઘશક્તિ મહામાયા

સહિતનો અન્ય સર્વ વિવિધતાથી ભરપૂર અદ્ભુત રચનાનો પસારો વૃદ્ધિ પામેલો દૃશ્યમાન થાય છે. તે સર્વે પ્રસારો સર્જન કર્યા સિવાય કાંઈ પણ પ્રકાશમાન થાય નહિ કે ઉત્પત્તિનો ચિતાર જણાય નહિ. અર્થાત્ રચનાથી ભિન્ન કોઈ સામર્થવાન રચયિતાના (કર્તાના) કર્યા વિના કંઈ પણ બની શકે નહિ.

**જનું અક્રત પ્રતિપાદન, કીયે વિનું વાર ન પાર;
શૂન્ય સમોવડ કો સૂને, જનકી પરમ પોકાર. ૬૮**

શબ્દાર્થ

જનું = જેઓએ, જેને, **અક્રત** = અકર્તા, કર્તૃત્વશક્તિ વગરના, **પ્રતિપાદન** = સ્થાપન, ઉપદેશ, વિવેચન, **કીયે** = કર્યું, **વિનું** = સિવાય, વિના, **વાર ન પાર** = અટકાવ અને છેડો, **શૂન્ય સમોવડ** = શૂન્યના સમાન, **કો** = કેવી રીતે, કોણ, **સૂને** = સાંભળે, શ્રવણ કરે, **જનકી** = જેઓની, તેઓનો, **પરમ પોકાર** = મુક્તિ માટેનો પોકાર, મોક્ષ માટેનો સાદ.

અનુવાદ

જેમણે વાર અને પાર સિવાયના અક્રતનું સ્થાપન કર્યું છે તે શૂન્ય સમોવડ હોઈ, તેમના મોક્ષ માટેનો સાદ (પોકાર) કોણ સાંભળે ?

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોએ અટકાવ અને અંત સિવાયના સર્વવ્યાપક અકર્તા અને નિર્ગુણ બ્રહ્મનું સર્વોપરીપદ તરીકે ગણના કરીને સ્થાપન કર્યું છે, પરંતુ સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં ઠસોઠસ રીતે પથરાયેલું બ્રહ્મ તો શૂન્ય સમાન છે. ઈન્દ્રિયો અને અંતઃકરણ વિનાના તેમજ કર્તૃત્વશક્તિનો અભાવ હોય તેવા અક્રત બ્રહ્મપદને ઉદ્દેશીને બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો દ્વારા મોક્ષ માટે કરવામાં આવતા સ્તુતિ-પ્રાર્થનારૂપી પોકાર કેવી રીતે અને કોણ સાંભળશે ?

**વિનું જન પરમ પોકારકી, સૂને વિના જબી સોય;
જ્ઞાન ભક્તિ વૈરાગકી, કષ્ટ સહે કીનું કોય. ૬૯**

શબ્દાર્થ

વિનું = વિના, **સિવાય**, **જન** = ભક્તજન, **પરમ પોકારકી** = મોક્ષ માટેના સાદની, **સૂને** = શ્રવણ કરે, **વિના** = સિવાય, **જબી** = જ્યારે, **સોય** = તે, તેનો, એ, **જ્ઞાન** = સમજ, **ભક્તિ** = ભક્ત દ્વારા ભાવપૂર્વક કરવામાં આવતી સ્તુતિ-પ્રાર્થના, **વૈરાગકી** = સંસાર પ્રત્યેની અનાશક્તિ, **કષ્ટ** = દુઃખ, પીડા, શ્રમ, આપદા, **સહે** = સહનકરે, **કીનું** = ક્યાં, **કોય** = કોઈ.

અનુવાદ

જ્યારે કોઈના શ્રવણ કર્યા વિના, તે ભક્તજનો પરમ પોકાર સિવાયના જ રહે અને જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ્ય માટેનો શ્રમ ક્યાં કોઈ સહન કરે ?

ભાવાર્થ

વિશ્વમાં જ્યારે કોઈ સાંભળનાર પદ જ ન હોય તો ભક્તિમાં લીન થયેલ ભક્તજનો મોક્ષ પ્રાપ્તિ અર્થે પોકાર કર્યા વિનાના જ રહે. વળી, ભક્તો સમર્પિત બનીને ધર્મના મૂળ પાયારૂપ રહેલા જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ્ય જેવા પુરુષાર્થ કરવાનું કષ્ટ ક્યાં (શા માટે) સહન કરે ?

વિનહુ ત્યાગ વિનું જ્ઞાનહી, ભક્તિ વિના ભવ માંહાંય;
અતહી ઘોર તમવત્ સભે, અધધૂંધ જગ જાંહાંય. ૭૦

શબ્દાર્થ

વિનહુ ત્યાગ = ત્યાગ સિવાય, **વિનું જ્ઞાનહી** = જ્ઞાન સિવાય, **ભક્તિ વિના** = ભક્તિ સિવાય, **ભવ માંહાંય** = જગતમાં, જગતની અંદર, **અતહી** = ખુબ જ, મોટા પ્રમાણમાં, **ઘોર તમવત્** = ઘોર અંધકારની જેમ, **સભે** = બધું, બધા, **અધધૂંધ** = અવ્યવસ્થા, અજ્ઞાન, અંધાધૂંધી, **જગ** = જગતમાં, **જાંહાંય** = જ્યાં ને ત્યાં.

અનુવાદ

ત્યાગ વિના, જ્ઞાન વિના અને ભક્તિ વિના જગતમાં અત્યંત ઘોર અંધકારની જેમ બધે જ્યાં ને ત્યાં અવ્યવસ્થા વ્યાપે.

ભાવાર્થ

જગતમાં ત્યાગ વિના કામવૃત્તિને પ્રોત્સાહન વધે, જ્ઞાન વિના માનવીમાં અબુધપણું વર્તાવા લાગે અને ભક્તિ વિના ઈન્દ્રિયો અને અંતઃકરણ ઉપર મુક્તિ માટેની પ્રવૃત્તિમાં નિર્માલ્યતા આવે. જેથી જગતની અંદર ઉદાસીનતાભર્યું અને અત્યંત ધોર અંધકાર જેવું અજ્ઞાનમય વાતવારણ પેદા થાય. તે ઉપરાંત જગતમાં જ્યાં અને ત્યાં અરાજકતાનો ઉપદ્રવ વધે. જેથી ધાર્મિક નિયમન અને કાયદા વિનાનું ધૂંધળાપણા જેવી સમાજમાં અવ્યવસ્થા સર્જાય.

ભોમંડલ ભર ભોવનમેં, જ્ઞાન ભક્તિ વૈરાગ;
કરન પ્રકાશ સદોદિત, નૈન નિમ ખીલ ઉમાગ. ૭૧

શબ્દાર્થ

ભોમંડલ = ભૂમંડલ, આખી પૃથ્વી, સઘળો ભૂપ્રદેશ, ભર = આખા, સમસ્ત, દરેક, ભોવનમેં = પ્રદેશમાં, જગતમાં, દુનિયામાં, જ્ઞાન = જ્ઞાન, ભક્તિ = ભક્તિ, વૈરાગ = વૈરાગ્ય, કરન = કરે, પ્રકાશ = ઉજાશ, સદોદિત = હંમેશને માટે, સદા-સર્વદા, હંમેશા, કાયમ, નૈન = નેત્રો, દષ્ટિ, નયન, નિમ = નિયમ, ધારો, ખીલ = ખીલવું, વિકસવું, ઉત્સાહિત થવું, ઉમાગ = ઉમંગ, આનંદ, હર્ષ, આતુરતા, ઈચ્છા, ખુશી.

અનુવાદ

જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ્યથી સમસ્ત જગતમાં સદાસર્વદા ઉજાશ થાય છે અને દષ્ટિમાં નિયમિતતા, ઉત્સાહિતપણું અને આતુરતા આવે છે.

ભાવાર્થ

જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ્યરૂપી દૃઢ પુરુષાર્થના પ્રભાવથી પૃથ્વીના સમસ્ત ભૂપ્રદેશમાં સદાને માટે માનવની કીર્તિનો ફેલાવો થાય છે. જેમાં જ્ઞાનના પ્રભાવથી આંતર અને બાહ્ય દષ્ટિમાં જ્ઞાનનો ઉદય થતાં જીવનમાં નિયમિતતા આવે છે. ભક્તિના પ્રભાવથી ઈષ્ટદેવની કૃપા થતાં સ્તુતિ-પ્રાર્થનામાં ઉત્સાહિતતા આવે છે. વૈરાગ્યના પ્રભાવથી સંસાર પ્રત્યે અનાશક્તિ થતાં

પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાની આતુરતા પોષાય છે. આમ ત્રણેય એક બીજાથી પૂરક રહેલા પુરુષાર્થના બળે માનવીની જીવનશૈલીમાં પરિવર્તન આવતાં તેના પ્રભાવથી સંસારમાં તે વિશેષ કોટીનો દરજ્જો પામે છે.

તદપી બીજ એહી ત્રીયનકે, દ્વૈત ભોમ ઉદયંત;
બિનહુ દ્વૈત અદ્વૈતપદે, કહો કીનુ કુન ચિતવંત. ૭૨

શબ્દાર્થ

તદપી = તેના થકી, તેથી, બીજ = બીજક, એહી = એ, ત્રીયનકે = ત્રણેયથી, દ્વૈત = જુદાપણા, ભોમ = ભૂમિકા, ઉદયંત = ઉદ્ભવે છે, બિનહુ = વગર, સિવાય, દ્વૈત = જુદાપણું, અદ્વૈતપદે = અદ્વૈત પદમાં, કહો = કહો, કીનુ = કોનું, કુન = કોણ, ચિતવંત = ચિંતવન કરે, ભક્તિ કરે.

અનુવાદ

તેથી આ ત્રણેય બીજગથી દ્વૈતપણાની ભૂમિકા ઉદ્ભવે છે. દ્વૈત સિવાય અદ્વૈત પદમાં કોણ કોનું ચિતવન કરે તે કહો ?

ભાવાર્થ

તેથી કહી શકાય કે જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ્ય એ ત્રણેય બીજકરૂપે ધર્મ માર્ગમાં એક બીજાના પૂરક પુરુષાર્થ છે. જેનું મુમુક્ષુજન દ્વારા યોગ્ય રીતે અને જતમપણે પાલન કરવાથી વ્યક્તિનામાં દ્વૈતપણાની ભૂમિકાનો ઉદ્ભવ થાય છે, જેથી ભક્ત અને ભગવંત કે શાશ્વત અને નાશવંત એમ બે ભિન્ન પદોનું નિર્માણ થાય છે. જો આવી દ્વૈત (બે) પદોની માન્યતા ન હોય તો અદ્વૈત બ્રહ્મપદમાં બીજું કંઈ છે જ નહિ અને પોતે જ સ્વંય બ્રહ્મસ્વરૂપે હોય તો પછી જગતમાં કોણ કોનું ચિતવન કરે ?

બિનું ચિતવન પર આપનપુ, ભિન્ન ભાવ નવ હોય;
ભિન્ન ભાવ વિનું ત્રિયનકે, લાગ લગત નહિ કોય. ૭૩

શબ્દાર્થ

વિનું = વિના, સિવાય, **ચિતવન** = ચિતવન, **પર** = પર રહેલા, **આપનપુ** = નિજ ચૈતનઅંશ સ્વરૂપ, **ભિન્ન ભાવ** = અલગ અસ્તિત્વ, હયાતી, હોવાપણું, **નવ** = ના, નહિ, **હોય** = થાય, હોય, **ભિન્ન ભાવ** = અલગ અસ્તિત્વ, **વિનું** = વિના, સિવાય, **ત્રિયનકે** = ત્રણેને, **લાગ લગત** = પારસ્પરિક સંબંધ, **નહિ** = નથી, **કોય** = કોઈપણ.

અનુવાદ

ચિંતવન વિના પર રહેતા ચૈતનઅંશ સ્વરૂપ પ્રત્યે ભિન્ન ભાવ થાય નહિ. ભિન્ન ભાવ સિવાય ત્રણેયને કોઈ પણ લાગ લાગી શકે નહિ.

ભાવાર્થ

ચિંતવન સિવાય દેહના બંધારણમાં રહેલા નાશવંત તત્ત્વોથી પર અને દેહની ચૈતનતાના કારણરૂપે રહેલ પોતાનું નિજચૈતન અંશસ્વરૂપ પ્રત્યે ભિન્ન ભાવ (જુદાપણાનું હોવાપણું) પેદા થાય નહિ. જો નાશવંતથી પર રહેલો ચૈતન જુદો છે તેવો ભાવ ઉદ્ભવ્યા વિના જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ એમ ત્રણેય ધાર્મિક પુરુષાર્થનો પારસ્પરિક સંબંધ કોઈ પણ પ્રકારે વ્યક્તિગત જીવનમાં જણાય નહિ.

તબ મેરે ગુરુ પરમકે, સકત અદ્વૈત સંચ;
તિત કારન ઈત કત વિનું, કોહુ ન ત્રિતીયો વંચ ૭૪

શબ્દાર્થ

તબ = તેથી, **મેરે** = મારા, **ગુરુ પરમકે** = પરમગુરુનો, **સકત** = સકર્તા, **અદ્વૈત** = જુદાપણાનો અભાવ, **સંચ** = ખેલ, રચના, યુક્તિ, **તિત** = ત્યાં, **કારન** = કારણ, **ઈત** = અહીં, **કત** = રચના, **વિનું** = વિના, **કોહુ ન** = કોઈપણ નથી, **ત્રિતીયો** = ત્રીજો, **વંચ** = વચ, વચ્ચે, કારણ, મધ્યસ્થતા.

અનુવાદ

તેથી મારા પરમગુરુના સકર્તાસિદ્ધાંત મુજબ અદ્વૈત પદે રહેલા કર્તા દ્વારા સંચ રચેલો છે. તેથી કારણરૂપે તેઓ ત્યાં અને અહિયાંનું કત એમ બે વિના ત્રીજું વચ્ચે કોઈ નથી.

ભાવાર્થ

પરમગુરુ પ્રત્યે મારાપણાનો દાવો કરીને અચરતબા જણાવે છે કે પરમગુરુ દ્વારા સગુણ, નિર્ગુણથી તીત એવા સકર્તાસિદ્ધાંતનું સ્થાપન કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે મહાશૂન્ય મધ્યે આવેલા કૈવલધામમાં રહેલા અદ્વૈતરૂપ સર્જનહાર કૈવલકર્તાએ દ્વૈતરૂપ જગતનું નિર્માણ કર્યું છે. તેઓ કારણરૂપે ત્યાં (કૈવલધામમાં) મહદ સજ્જાણજ્ઞાણ સ્વરૂપે રહેલા છે અને અહીં બ્રહ્માંડમાં તેમના દ્વારા જ રચાયેલી સર્વે નાશવંત રચના છે. એમ નાશવંત કૃત અને શાશ્વત કર્તા એવા બે પદો સિવાય જગતમાં મધ્યસ્થતા ધરાવતું ત્રીજું કોઈ પદ જ નથી.

જેહી કારણ પ્રથુ પરમહી, સકત સામ્રથ સોય;
અવિલોક્યુ ઉતર્થત મહિ, આઘ અંત મધ્ય ઓય. ૭૫

શબ્દાર્થ

જેહી = જે, તેઓ જ, કારણ = કારણ રૂપે, કારણે, પ્રથુ = પ્રથમ, પરમહી = મહાન, ઉત્કૃષ્ટ, સકત = સકર્તા, સામ્રથ = સામર્થ્યવાન, સોય = તે, છે, અવિલોક્યુ = અવલોકન કરીને નિહાળ્યું, ઉતર્થત મહિ = ઉત અને ઈતિની અંદર, અહિ અને ત્યાં, આઘ = પ્રારંભકાળે, અંત = અંતકાળે, મધ્ય = પ્રસારાના સમયે, ઓય = તેઓ.

અનુવાદ

ઉત ઈતમાં અવલોકન કરીને નિહાળ્યું તો આઘ, અંત અને મધ્યમાં તેઓ જ પ્રથમથી કારણરૂપે અને મહાન સામર્થ્યવાન સકર્તાપતિ છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે, તેઓએ અહિના મૃત્યુલોક અને ત્યાંના (અંતરીક્ષમાં રહેલા) ચૌદ લોકનું અવલોકન કરીને નિહાળ્યું તો જણાયું કે આઘ, અંત અને મધ્ય એમ ત્રણેય કાળમાં કૈવલકર્તા જ મૂળ અને પ્રથમથી જ સર્વ કાર્યરૂપ રચનાના કારણરૂપે છે. વળી, કૈવલકર્તા જ મહાન સામર્થ્યવાન સકર્તાપતિ છે. જ્યારે તેમના દ્વારા રચાયેલા વિભૂતિવાન મહાન દેવતાઓ તો કર્તા દ્વારા સોંપેલ

જવાબદારીના કારણે સંસારની વૃદ્ધિ, પોક્ષણ અને સંહારનું કાર્ય કરી રહ્યા છે.

પંચતત્ત્વ ગુણ ઘણ લહુ, પુરુષ પ્રકૃતિ સમેત;
બ્રહ્મ પરંતુ છેવટ, સો નિજ કર્તા સહેત. ૭૬

શબ્દાર્થ

પંચતત્ત્વ = પાંચ મહાતત્ત્વો (પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ), ગુણ = ત્રણ ગુણ (રજો, તમો અને સતો), ઘણ = ત્રણ ઘણ (સ્વકાસ, અહંકાર અને અયંત), લહુ = સુધી, અને, પુરુષ = આદિ નિરંજન જ્યોતિસ્વરૂપ, પ્રકૃતિ = આઘશક્તિ મહામાયા, સમેત = સહિતની, આઘ લઈ, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, પરંતુ = પણ, છેવટ = અંતિમ, આખર, સો = તે, નિજ કર્તા = આદિ કર્તા, મૂળ સર્જનહાર, સહેત = સ્નેહાધીન, હેત કરનારા, કૃપા કરનારા.

અનુવાદ

તેમાં બ્રહ્મ, પુરુષ, પ્રકૃતિની આઘ લઈ પંચ તત્ત્વ, ગુણ અને ઘણ છે, પરંતુ છેવટે તો સર્વે ઉપર હેત કરનાર નિજ કર્તા છે.

ભાવાર્થ

સર્વ રચનાના કારણરૂપ રહેલા એવા નિજ સકર્તાપિતિ કૈવલકર્તા છે. તેમની રચના પૈકીના સચરાચરવ્યાપક બ્રહ્મ, આદિ જ્યોતિસ્વરૂપ નિરંજનપુરુષ આઘશક્તિ મહામાયા, પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ, રજોગુણી બ્રહ્મા, સતોગુણી વિષ્ણુ અને તમોગુણી મહાદેવ, અહંકારઘણના શેષજી, અયંતઘણના કોરમદેવ અને સ્વકાશઘણના મીડકદેવ સહિતના સર્વે છે. બ્રહ્માંડમાં વૃદ્ધિ પામેલા આ સર્વે ઉપર હેત કરનાર અંતિમ પદ તરીકે તો નિજકર્તા છે.

નિશ્ચે નિજ મત એહી મમ, કારન કર્તા સિદ્ધાંત;
તાય વિના અનુભવ સબે, નિષ્ફલ શ્રમ ઉબરંત. ૭૭

શબ્દાર્થ

નિશ્ચે = નક્કી, નિજ મત = આદિ માન્યતા, મૂળ માન્યતા, એહી = આ જ,

મમ = મારી, **કારન** = કારણ રૂપ, **કર્તા** = સકર્તા, **સિદ્ધાંત** = આખરી નિર્ણય, **તાય વિના** = તેના વિના, તેના સિવાય, **અનુભવ** = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, **સબે** = સર્વ, **નિષ્ફલ** = નિરર્થક, પરિણામ રહિત, **શ્રમ** = મહેનત, ઉદમ, પ્રયાસ, **ઉબરંત** = બચવું, ઉગરવું.

અનુવાદ

નક્કી જ છે કે કારણરૂપ રહેલા કર્તાનો જે સિદ્ધાંત તે જ મારી મૂળ માન્યતા છે. તેના વિના બધા જ અનુભવો નિષ્ફળ હોવાથી કરવામાં આવતો શ્રમ ઉગરતો નથી.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે તેમની પોતાની પણ એ જ માન્યતા નક્કી છે કે તમામ રચનાના કારણરૂપ રહેલા સકર્તાપતિ કૈવલકર્તાનું પ્રતિપાદન કરી અંશ-અંશીના લક્ષને દર્શાવતો સકર્તાસિદ્ધાંત શ્રેષ્ઠ છે. તેના સિવાય અન્ય નાશવંત દૈવી પદોને દર્શાવતા સગુણસિદ્ધાંત અને અકર્તા બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કરતા નિર્ગુણસિદ્ધાંત સહિતની સર્વ માન્યતા કર્તાપદને પ્રાપ્ત કરવા પક્ષે ફલ રહિત હોઈ નિષ્ફળ છે. જેથી, તેના અનુભવ પાછળ કરવામાં આવતો શ્રમ છેવટે તો કંઈ ઉગરતો ન હોઈ અખંડ કૈવલમુક્તિની ફળશ્રુતિ આપતો નથી.

સો પઠન પઠાવન ઉચરન, કરન ગ્રંથ અવિલાન;

નિજ જનકુ મંગલિક સદા, કર્તા સંબંધી જ્ઞાન. ૭૮

શબ્દાર્થ

સો = તે, **પઠન** = પઠન કરવું, અભ્યાસ કરવો, **પઠાવન** = અભ્યાસ કરાવવો, **ઉચરન** = ગાન, વાંચન, ઉચ્ચારન, **કરન** = કરવું, **ગ્રંથ** = ધર્મ પુસ્તક, **અવિલાન** = અવિલોકન, બારીકાઈથી ગૂઢાર્થને સમજવું, **નિજ જનકુ** = માનવી પોતાને, **મંગલિક** = મંગલકારી, **સદા** = સર્વદા, હંમેશ માટે, **કર્તા** = સર્જનહાર, **સંબંધી** = સંબંધકર્તા, ને લગતું, **જ્ઞાન** = જ્ઞાન.

અનુવાદ

ગ્રંથનું અવિલાન કરી તેનો અભ્યાસ કરવો, કરાવવો, વાંચન કરવું અને કર્તા સંબંધી જ્ઞાન મેળવવું તે નિજજન માટે સદા મંગલકારી છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે સોળ આશ્ચર્યને દર્શાવતા આ અચરતસાગર ગ્રંથનું વારંવાર વાંચન કરવું અને મનન-મંથન કરીને વિવિધ પાસાઓને સમજી તેના ગૂઢાર્થભર્યા અર્થને તારવીને અભ્યાસ કરવો અને બીજા આરતવંત જિજ્ઞાસુ જનોને અભ્યાસ કરાવવો જોઈએ. તેમજ ગ્રંથમાં દર્શાવેલ સગુણ અને નિર્ગુણ સિદ્ધાંતથી તીત એવા અંશ-અંશીનો લક્ષ દર્શાવતા સકર્તાસિદ્ધાંતને સમજી સર્જનહાર સંબંધી કૈવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવું તે કાયમપંથી અને અન્ય આરતવંત મુમુક્ષુ માટે સદા મંગલકારી છે.

સો નિજ મરમ લહે બિનું, નિજ પતિપદ કર્તાય;
જીવ યરાચર અચરકે, કોઉ કીનું મોક્ષ ન પાય. ૭૯

શબ્દાર્થ

સો = તે, તે મુજબનો, નિજ = મૂળ, મરમ = મર્મ, ભેદ, રહસ્ય, લહે = જાણ્યા, બિનું = વિના, સિવાય, નિજ = આદિ, પતિપદ = પરમપદ, પતિનું પદ કર્તાય = કર્તાનું, સર્જનહારનું, જીવ = જીવદશામાં જીવનાર, યરાચર = સ્થાવર અને જંગમ, અચરકે = સ્થિરજાતિ, કોઉ = કોઈ પણ, કીનું = ક્યારેય, મોક્ષ = મુક્તિ, ન = નહિ, પાય = પ્રાપ્ત કરે, મેળવે, પામે.

અનુવાદ

સ્થિર, સ્થાવર અને જંગમ જાતિના જીવ સહિત સર્જનહારના પતિપદના તે મૂળ મર્મને જાણ્યા વિના કોઈપણ મોક્ષને ક્યારેય પ્રાપ્ત કરી શકશે નહિ.

ભાવાર્થ

અચરતસાગર ગ્રંથમાં દર્શાવેલા સ્થિર, સ્થાવર અને જંગમ જાતિ સહિત

સર્જનહારના નિજપતિપદના ગૂઢાર્થભર્યા મર્મને જાણવો જરૂરી છે. તેના સિવાય કોઈ પણ માનવી સાયુજ્ય, સાલોક્ય, સામીધ્ય અને સાંનિધ્ય જેવી દૈવી ધામોની ખંડિત મુક્તિથી તીત (પર) એવી આદિ સર્જનહારના પતિપદને પ્રાપ્ત કરાવવાળી અખંડ કૈવલમુક્તિને ક્યારેય પણ પ્રાપ્ત કરી શકશે નહિ. અર્થાત્ અંશ જેની સજાતિનો છે, એવા અંશી સાથે મેળાપ કરી શકશે નહિ.

જદપી પરમગુરુ પરમકે, લાયે મરમ મુદાય;
નિજ જન અતિ અધિકારીકુ, પાવન પરમ સુધાય. ૮૦

શબ્દાર્થ

જદપી = જેથી, જો કે, અગર, જો, યદપી, તે માટે, **પરમગુરુ** = પરમગુરુ, **પરમકે** = પરમ પદનો, **લાયે** = લાવ્યા, **મરમ** = ભેદ, રહસ્ય, **મુદાય** = મુદો, વાત, પ્રમાણ, સાબિતી, **નિજ જન** = મુમુક્ષુજન, નિજ સજ્જન, **અતિ** = મહાન, વિશેષ, **અધિકારીકુ** = અધિકારીને, યોગ્ય લાયકાત ધરાવનારને, પાત્રતાવાળાને, **પાવન** = પ્રાપ્ત કરાવે, પાન કરાવે, પીવડાવે, **પરમ** = ઉત્કૃષ્ટ, શ્રેષ્ઠ, પરમપદ, **સુધાય** = અમૃતમય, અમીમય, પીયૂષ.

અનુવાદ

જેથી કરીને પરમગુરુ પરમપદ રૂપી મુદાના મર્મને લાવ્યા છે. જે વિશેષ પાત્રતા ધરાવતા મુમુક્ષુજનોને અમૃતમય એવા શ્રેષ્ઠ પરમપદને પ્રાપ્ત કરાવે છે.

ભાવાર્થ

જેથી કરીને કર્તાના પરમવિશેષ પાટવી અંશ દિવ્ય પરમગુરુ શ્રીમત્ કરુણાસાગર, કર્તાના હુકમને આધીન થઈને વિશ્વમાં પરમપદરૂપી મુદાના મર્મને લાવ્યા છે. આવા અંશ-અંશીના લક્ષણ પ્રતિપાદન કરતા સકર્તાસિદ્ધાંતને સમજેલા અને વિશેષ પાત્રતા ધરાવતા દુનિયામાં જે કોઈ આરતવંત કાયમપંથી મુમુક્ષુ જનો હશે તેમને જ પરમગુરુ કૃપા કરી અમૃતમય એવા પરમપદને પ્રાપ્ત કરાવે છે.

પરમ સુધા પતિ પરમકે, મર્મ મનોરથ સાર;
તેહી લખ વિનું ગુરુ પરમહી, કોઉ ન લખાવનહાર. ૮૧

શબ્દાર્થ

પરમ = પરમપદ, સુધા = અમૃત, પતિ પરમકે = પરમપતિનું, મર્મ = રહસ્ય, ભેદ, મનોરથ = મનની ઈચ્છા, મનની આકાંક્ષા, સાર = ઉદ્દેશ્ય, હેતુ, સાર રૂપ, તેહી = તે, લખ = લક્ષ, વિનું = વિના, સિવાય, ગુરુ પરમહી = પરમગુરુ જ, કોઉ ન = કોઈ નહિ, લખાવનહાર = જણાવનાર, દર્શાવનાર.

અનુવાદ

સારરૂપ પરમપતિના અમૃતમય પરમપદના મર્મને પામવાનો જે મનોરથ છે, તેના લક્ષને પરમગુરુ વિના કોઈ લખાવનાર નથી.

ભાવાર્થ

કરોડો કલ્પોથી જન્મ-મરણનું ભવ સંકટ વેઠતા અંશ જો પરમગુરુના શરણે જાય તો જ જિંદગીના સારરૂપ પરમપતિના અમૃતમય પરમપદના મર્મને જાણી શકે. પરમપદને પામવા માટેનો જે લક્ષ છે તે બ્રહ્માંડમાં પરમગુરુ શ્રીમત્ કરૂણાસાગર વગર બીજું કોઈ દર્શાવનાર નથી. તેઓ જ એકમાત્ર કૈવલવેત્તાપુરુષ છે જે બ્રહ્મથી તીત અજાણ રહેલા અંશીપદરૂપ પરમપદના મર્મને જાણે છે અને સર્વ અંશોને જણાવે છે. વળી, તેમાં કોઈ અધિકારી અંશ જણાતાં તેને અંશી સાથે મેળાપ પણ કરાવે છે.

અરુઠ જ્ઞાન ગતિ છેવટ, પરમગુરુ અધિકાર;
ત્યૌ છેવટ કૈવલ પદ, અચરત નિજ કિરતાર. ૮૨

શબ્દાર્થ

અરુઠ = અપ્રસિદ્ધ, છાનુ, જ્ઞાન ગતિ = જ્ઞાનની ગતિ, છેવટ = છેલ્લી, પરમગુરુ = પરમગુરુ, અધિકાર = સત્તા, કાર્યનું કર્તાપણું, સામર્થ્ય, ત્યૌ = ત્યાં, તેવી રીતે, તેમ, છેવટ = અંતિમ, કૈવલ પદ = કૈવલકર્તાનું પરમપદ, અચરત = અચરતબા, નિજ કિરતાર = આદિ સર્જનહાર, મૂળ કર્તા.

અનુવાદ

અપ્રસિદ્ધ અને જ્ઞાનગતિનો અંતિમ અધિકાર પરમગુરુને છે. અચરતબા કહે છે કે તેવી જ રીતે આદિ સર્જનહારનું અંતિમ કૈવલપદ છે.

ભાવાર્થ

ચાર વેદના રચયિતા બ્રહ્માજી દ્વારા નેતિનો પોકાર કરવામાં આવ્યો છે. એવા નેતિપદથી પર રહેલા પરનેતિપદરૂપ અપ્રસિદ્ધ અને પરમપદ અંગેની જ્ઞાતગતિને દર્શાવવાનો અંતિમ અધિકાર બ્રહ્માંડમાં એકમાત્ર પરમગુરુનો છે. કારણ કે સર્જનહાર કૈવલકર્તા દ્વારા તેઓને જ તેવા પરોપકારી કાર્ય માટે કુલમુખત્યારનામુ આપેલ છે. જેથી તેઓ જ સામર્થ્યવાન છે. અચરતબા કહે છે કે જે આદિ સર્જનહાર કૈવલકર્તાનું પરમપદ છે. તે જ અંતિમ કૈવલપદ છે, જે બ્રહ્માંડમાં બ્રહ્મની મધ્યે આવેલું છે.

જેહી સક્તા આઘકે, પરમ પુરાતન પેડ;
તિનકી પર પતિ કોઈ નહિ, કીનેહુ સકલ નવેડ. ૮૩

શબ્દાર્થ

જેહી = જેઓનું, જે, સક્તા = સર્વ રચનાના બનાવનાર, આઘકે = આદિ-અનાદિના, પરમ = શ્રેષ્ઠ, સર્વોપરી પુરાતન = અસલનું, પ્રાચીન, પૂર્વેનું, પેડ = આદિ કારણ, મૂળ કારણ, તિનકી = તેઓની, પર = ઉપર, પતિ = ધણી, માલિક, કોઈ નહિ = કોઈ નથી, કીનેહુ = કહું છું, જણાવું છું, સકલ = સર્વે રીતે, નવેડ = નિર્ણય, નિવેડો.

અનુવાદ

જેઓ આદિ અનાદિના સક્તા છે, તેઓ જ સર્વોપરી પ્રાચીન અને મૂળ કારણરૂપે છે. સર્વ પ્રકારના નિર્ણય કરીને કહું છું કે તેમના ઉપર કોઈ માલિક નથી.

ભાવાર્થ

કૈવલકર્તા જ આદિ અનાદિના સક્તા પતિ સર્જનહાર છે. તેઓ જ સર્વોપરી, પુરાતન અને સર્વ રચનાના મૂળ કારણરૂપે છે. વળી, તે કૈવલકર્તા

રચનાના પ્રારંભ પહેલાં પણ મહાશૂન્યમાં સ્થિત હતા. રચના દરમિયાન પણ તે કૈવલકર્તા બ્રહ્માંડની મધ્યે રહેલા છે. મહાપ્રલયકાળ પછી પણ તે કર્તા મહાશૂન્યમાં રહેવાવાળા છે. પરમગુરુ દ્વારા રચેલ ધર્મગ્રંથોનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યા પછી જ સર્વપ્રકારના સૈદ્ધાંતિક જ્ઞાનને અંતે પક્ષાપક્ષ રહિત નિર્ણય કરીને અચરતબા કહે છે કે કૈવલકર્તા જ એક માત્ર સર્જનહાર છે. તેઓની ઉપર કર્તારૂપે કે માલિક તરીકે અન્ય કોઈ જ નથી.

નિજ નિવેડ કીયેહુ મમ, સૂનો તાય પરિમાન;
જયૌ છેવટ ગત શૂન્ય હે, ત્યૌ નિજપતિ નિરવાણ. ૮૪

શબ્દાર્થ

નિજ = અંગત, પોતાનો, નિવેડ = નિર્ણય, કીયેહુ = કર્યો છે, મમ = મેં, સૂનો = સાંભળો, તાય = તેનો, પરિમાન = પ્રમાણ, પરિણામ, જયૌ = જેમ, છેવટ = અંતિમ, ગત શૂન્ય = પોલાણની ગતિ, શૂન્યની ગતિ, હે = છે, ત્યૌ = તેમ, નિજપતિ = આદિ માલિક, મૂળધણી, નિરવાણ = વર્ણનથી પર, નિર્વાણ, અવિનાશી, અંતનું, છેવટનું.

અનુવાદ

મેં પોતાનો નિર્ણય કર્યો છે, તેનું પ્રમાણ સાંભળો. જેમ શૂન્યની ગતિ અંતિમ છે, તેમ નિજપતિ પણ છેવટના છે.

ભાવાર્થ

અચરતબાએ ઘણી-બધી સમજને અંતે આખરી નિર્ણય કર્યો છે, જે અંગે તેઓ તેનું પ્રમાણ સર્વને શ્રવણ કરવા જણાવે છે.

જેમ મહાપ્રલયકાળ પછી એક પણ તત્ત્વ જેનામાં હયાતી રહેતું નથી, તેવું જડ ખાલી આકાશ અવિનાશી છે. અંતિમ અને મર્યાદા વિહીન રહેલું મહદ્-પોલાણ સર્વત્ર છવાયેલું છે. તેમ નિજપતિ પણ પોતાની નાશવંત અને શાશ્વત સહિતની સર્વ દ્વૈતરૂપ રચનાના પ્રલય કર્યા પછી પણ પોતે અદ્વૈતસ્વરૂપે રહે છે. એટલે કે સર્વનું અંત જેમાં સમાય છે, તેવું અંતિમપદ

રૂપે કૈવલકર્તાનું પરમપદ છેવટનું છે. જેને કદિ આદિ, મધ્ય કે અંતકાળ સ્પર્શતો નથી. તેમજ હંમેશને માટે રહેવાવાળું અજર અને અવિનાશીપદ છે. વળી, ઘટાકાશ, મઠાકાશ કે પટાકાશની વૃદ્ધિ અંતમાં મહદ્ પોલાણમાં કોઈ વધારો કે ઘટાડો નોંધાતો નથી. તેમ કૈવલકર્તા પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી શાશ્વત્ અંશ સહિતની નાશવંત રચના રચે કે રચનાને સંકેલે તેમ છતાં મહદ્ સજાણજાણ કર્તાના પૂર્ણ ચૈતન અને સદ્-ચિદ્-આનંદ સ્વરૂપમાં કોઈ ફેરફાર કે વધારો કે ઘટાડો નોંધાતો નથી.

**નિજ નભકે કર્તા નહિ, જેહી અપરમ અવિકાશ;
ઓરુ તિનકે પર કોઈ નહિ, પુનિ જનકે નહિ નાશ. ૮૫**

શબ્દાર્થ

નિજ = મૂળ, આદિ, **નભકે** = અવકાશના, પોલાણના, **કર્તા** = કરનાર, રચનાર, **નહિ** = નથી, **જેહી** = જે, **અપરમ** = સર્વત્ર છવાયેલું, **અવિકાશ** = જેમાં કોઈ વિકાસ થતો નથી, સ્થિતપ્રજ્ઞ, મંદપણું, **ઓરું** = અને, **તિનકે** = તેની, **પર** = ઉપર, **કોઈ નહિ** = કોઈ નથી, **પુનિ** = વળી, **જનકે** = જેનો, **નહિ નાશ** = નાશ થતો નથી, અવિનાશી.

અનુવાદ

નિજ નભ જે સ્થિતપ્રજ્ઞપણે સર્વત્ર છવાયેલું છે, તેનો કોઈ રચનાર નથી અને તેના ઉપર કોઈ નથી. વળી, તેનો કદિ નાશ થતો નથી.

ભાવાર્થ

આદિ અનાદિ એવા સર્વત્ર છવાયેલા પોલાણની સ્થિતિ શૂન્યવત્ હોઈ તેમાં વિકાસના અભાવને કારણે કોઈ ફેરફાર નોંધાતો નથી કે તેને કોઈએ બનાવેલું ન હોવાથી તેનો કોઈ કર્તા નથી. અણુ-રેણું સહિત થોડી પણ જગ્યા ખાલી ન હોવાથી તેની ઉપર કોઈ અન્ય પદ સંભવતું નથી. વળી, તે સદા-સર્વદા જેમ છે, તેમજ રહેતું હોવાથી તેનો કદી નાશ થતો ન હોઈ તે અવિનાશી છે.

ત્યૌ કૈવલ સબકે પર, જ્યૌ નભ કીયે અનાઘ;
આઘ અન્ત મધ્ય વિશ્વને, પોતે પરમ અગાઘ. ૮૬

શબ્દાર્થ

ત્યૌ = તેવી રીતે, તેમજ, કૈવલ = કેવલ, સબકે પર = સર્વના ઉપર, જ્યૌ = જેમ, જેવી રીતે, નભ = અવકાશ, શૂન્ય, કીયે = કહ્યું, અનાઘ = આદિ, આઘ = પ્રારંભ, અન્ત = છેવટ, મધ્ય = પ્રસારો, વિશ્વને = જગતને, પોતે = જાતે તો, પરમ = અંતિમ, સર્વોપરી, અગાઘ = કળી ન શકાય એવા, જેનો કોઈ થાહ પામી ન શકાય તેવા.

અનુવાદ

જેમ નભને અનાદિ કહ્યું તેમ કૈવલકર્તા બધાની પર છે. જગતને આઘ, મધ્ય અને અંત હોય, પરંતુ પોતે તો સર્વોપરી અને અગાઘ છે.

ભાવાર્થ

જેવી રીતે મહાશૂન્યના પોલાણને આદિ-અનાદિ કહેવામાં આવ્યું છે તેવી જ રીતે સક્તાપતિ કૈવલકર્તા પોતે આદિ-અનાદિના પુરાતન હોઈ તેઓ સર્વ રચનાથી પર રહેલા છે, પરંતુ તેઓની ઉપર કોઈ પદ નથી. કર્તાની રચના પૈકીનું જે વિશ્વ છે, તેને પ્રારંભકાળ, મધ્યકાળ અને અંતકાળ એમ ત્રણેય કાળનું ચક્ર સ્પર્શીને રહેલું છે. કર્તા પોતે તો કાળવર્જીત હોઈ તેમને કાળ કદી પણ સ્પર્શી શકતો નથી. કૈવલકર્તા પોતે તો સર્વોપરી છે અને તેમની ગતિ અગાઘ હોઈ તેમનો કોઈ થાહ પામી શકે તેમ નથી કે કોઈ કળી શકે તેમ નથી.

પણ નભ તો શૂન્યવત્ સદા, અમથો અતિ અવિકાશ;
વાસ્તવિક વસ્તુતા નહિ, ફોગટ ફરક ફેલાસ. ૮૭

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ, નભ = પોલાણ, જડ અવકાશપણું, તો = તો, શૂન્યવત્ = શૂન્યની જેમ, તદ્ન ખાલી, હયાતી વગરનું, સદા = હંમેશને માટે, અમથો = અમસ્તું, અમથું, અતિ = ઘણું, બહોળાપણે, અવિકાશ = વિકાસનો અભાવ, મૂઢપણે રહેલું,

વાસ્તવિક = વ્યાવહારિકતા, હકીકત જોતાં, **વસ્તુતા** = વસ્તુ, પદાર્થ, ચીજ, **નહિ** = નથી, **ફોગટ** = વ્યર્થ, નકામું, કારણ વિના, અહેતુક, **ફરક** = ન્યુનતા, કમીપણું, ફરકલું, દેખાવું, જણાવું **ફેલાસ** = પથરાયેલું, ફેલાયેલું.

અનુવાદ

પરંતુ નભ તો સદાને માટે શૂન્યવત્ હોઈ હયાતી વગરનું અને અમસ્તું અતિ અવિકાશપણે રહેલું છે. હકીકતમાં તે કોઈ પદાર્થ નથી. એ તો કારણ વિનાનું પથરાયેલું દેખાય છે.

ભાવાર્થ

પરંતુ ખાલી અવકાશ તો સદાને માટે શૂન્યની જેમ અમથું અને ખૂબ જ બહોળાપણે અને અતિમૂઢ અવસ્થામાં રહેલું છે. વ્યાવહારિક રીતે જોતાં તો તે કોઈ પદાર્થ કે વસ્તુ નથી. મહદ્ પોલાણ તો ન્યુનથી પણ અતિ ન્યૂનપણે રહેલું અને કોઈપણ પ્રકારના કારણ વિના સર્વત્ર ફેલાયેલું જણાય છે.

કરન વાદ પ્રતિવાદીકુ, શૂન્ય પણ સુસક અનાદ્ય;
તબતે નિજ કર્તાયકુ, કીનેહુ પરમ અગાદ. ૮૮

શબ્દાર્થ

કરન = કરવા, **વાદ** = જ્ઞાન ચર્ચા, સંવાદ, **પ્રતિવાદીકુ** = વાદનું ખંડન કરનારને, સામો વાદ કરનારને, વાદી સામે વિરોધ કરનારને, **શૂન્ય** = ખાલી અવકાશ, **પણ** = પરંતુ, **સુસક** = શુષ્ક, નીરસ, ખાલી, ભાવાભાવ રહિત, **અનાદ્ય** = આદિ-અનાદિનું, **તબતે** = તેથી, **નિજ** = આદિ, મૂળ, **કર્તાયકુ** = કર્તાને, સર્જનહારને, **કીનેહુ** = કહેવામાં આવ્યા છે, કહ્યા છે, **પરમ અગાદ** = પાર વિનાના, અતિ અથાહ, જેમનો તાગ આવે નહિ તેવા મહાન.

અનુવાદ

સંવાદનું ખંડન કરનારે વિચારવું જોઈએ કે શૂન્ય પણ આદિ-અનાદિ અને શુષ્ક છે, તેથી જ તો નિજ કર્તાને પરમ અગાધ કહ્યા છે.

ભાવાર્થ

અગાઉ અચરતબા દ્વારા ખાલી પોલાણરૂપે રહેલા શૂન્ય માટે જે રીતે સંવાદ રજૂ કર્યો છે તેનું કોઈ ખંડન કરનાર પ્રતિવાદીએ જરૂર વિચાર કરવો જોઈએ કે શૂન્ય આદિ-અનાદિનું ખરું, પરંતુ તે ભાવાભાવ રહિત શુષ્ક છે. જ્યારે સર્જનહાર કૈવલકર્તા આદિ-અનાદિના છે, પરંતુ શૂન્ય જેવા જડવત્ અને શુષ્ક નથી. તેઓ તો પૂર્ણચૈતન અને મહદ્ સજાણજાણ સ્વરૂપે રહેલા અવિનાશી છે. તેથી તેમની અપાર સમર્થતાનો તાગ કોઈ પણ સંજોગોમાં મેળવી શકાય તેમ નથી, તેવા પરમ અગાધ છે.

પરમ અગાધ પરમપદ, તેહી નિજ સદ્ કિરતાર;
ઓરુ સકલ પદ ઈતનકે, ઉપજીત ખપે અપાર. ૮૯

શબ્દાર્થ

પરમ અગાધ = કળી ન શકાય તેવા મહાન, પરમપદ = અંતિમ પદ, તેહી = તે, નિજ = આદિનું, મૂળ, સદ્ = શાશ્વત, સત્ય, કિરતાર = સર્જનહારનું, ઓરું = બીજા, સકલ = તમામ, પદ = પદ, ઈતનકે = અહિના, જગત પક્ષના, ઉપજીત = ઉત્પન્ન થતા, ખપે = નાશ પામતા, અપાર = અગણિત વખત, ખૂબ જ, ઘણી વખત.

અનુવાદ

પરમપદ જે પરમ અગાધ છે. તે જ નિજ શાશ્વત કર્તાનું પદ છે. બીજાં જગતપક્ષના પદો ઘણી વખત ઉત્પન્ન થતાં અને નાશ પામતાં છે.

ભાવાર્થ

અચરતબાએ સર્વના અંતિમપદને પરમ અગાધ ગતિવાળું અને સામર્થ્યવાન છે તેવું વર્ણવ્યું છે. તે જ પદ નિજ શાશ્વત સકર્તા પતિ કૈવલકર્તાનું કૈવલપદ છે. જેને કદિ પણ કાળ સ્પર્શી શકતો નથી, તેવું અવિનાશીપદ છે. જ્યારે કર્તાના શુદ્ધ સંકલ્પથી રચાયેલાં જગતપક્ષનાં જે જે દૈવીપદો છે તે અલગ અલગ આરબલવાળાં પદો છે. વળી, તે નાશવંત હોઈ ઘણી બધી વખત ઉત્પન્ન થતાં હોય છે અને આરબલ

પુરું થતાં નાશ પામતાં હોય છે. અર્થાત્ અનેક વખત ઉત્પત્તિ અને લય પામતાં હોય છે.

તબતે સકલ સમેટ હો, ઓરલે પદ અનુરાગ;
મિલન ચાહો અપને પતિ, અદ્ભુત કરો ઉમાગ. ૯૦

શબ્દાર્થ

તબતે = તેથી, તેને કારણે, સકલ = તમામ, સર્વ પ્રકારના, સમેટ = સમેટી, હો = ધ્યો, લ્યો, ઓરલે = આ બાજુના, જગત પક્ષના, પદ = પદ, અનુરાગ = ભાવ, પ્રેમ, સ્નેહ, પ્રીતિ, લગાવ, મિલન = મળવા, ચાહો = ચાહના રાખો, આરતવંત હોવું, અપને = પોતાના, આપણા, પતિ = ધણી, માલિક, અદ્ભુત = અલૌકિક, કરો = કરો, ઉમાગ = આતુરતા, ઉત્કંઠા, ઉમળકો, હોંશ.

અનુવાદ

તે કારણે બધા જગતપક્ષના પદોનો લગાવ સમેટી લ્યો અને આપણા માલિકને મળવા ચાહો તો અલૌકિક ઉમંગ ધારણ કરો.

ભાવાર્થ

અચરતબા સ્પષ્ટ સંકેત કરે છે કે માનવીને જો જન્મ-મરણના ભવસંકટમાંથી ફારગતિ દેનારી અખંડ કૈવલમુક્તિની ઉત્કંઠા હોય અને અંશ જેની સજાતિનો છે એવા અંશી કૈવલકર્તાને મળવાની આરત હોય તો તેવા મુમુક્ષુજનોએ કર્તાના ક્તરૂપી (જગતપક્ષના) જે જે નાનાં-મોટાં દૈવીપદો છે તેનો લગાવ સમેટી લેવો જોઈએ. માનવીએ દેહભાવે કરવામાં આવતી જે સગુણ અને નિર્ગુણ પદોની સ્તુતિ-પ્રાર્થના અને ઉપાસના છે, તેને તિલાંજલિ આપીને સકર્તાપદને પામવા માટે ચૈતનદષ્ટિ કેળવીને અંશભાવે અલૌકિક ઉમંગ ધારણ કરી કૈવલકર્તાની ધ્યાન-ભજન-વિધિ કરવી જોઈએ.

અદ્ભુત તો અવિગત ગતિ, નિજપતિ પરમ આરાધ;
તેહી નિજ મરમ લખાવહી, પરમગુરુ પદ મહાદ. ૯૧

શબ્દાર્થ

અદ્ભુત = વિસ્મય પમાડનાર, નહિ દેખાતી, અદૃશ્ય, અસાધારણ, **તો** = તો, **અવિગત** = જેની વિગત જાણવા મળી નથી તેવી, અવર્ણનીય, **ગતિ** = મુક્તિ, મોક્ષ **નિજપતિ** = સક્તાર્તા પતિ, મૂળ માલિક, **પરમ** = અંતિમ, શ્રેષ્ઠ, ઉત્કૃષ્ટ, **આરાધ**=આરાધના, **તેહી**=તે, **નિજ**=મૂળ, આદિ, **મરમ**=મર્મ, **લખાવહી**=દર્શાવે, જણાવે, **પરમગુરુ** = પરમગુરુ, **પદ** = પદ, **મહાદ** = શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ.

અનુવાદ

નિજપતિના અંતિમપદની આરાધનાથી અદૃશ્ય અને અવિગત ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનો નિજ મર્મ જેમનું મહાદ્પદ છે એવા પરમગુરુ લખાવે છે.

ભાવાર્થ

નિજપતિના અંતિમ એવા કૈવલપદ માટેની આરાધના અંશ ભાવે જો કરવામાં આવે તો જે અવ્યક્ત અને ગતિમાં ન આવી શકે તેવી અખંડ કૈવલમોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેથી અંશને ફરી પાછું મૃત્યુલોકમાં જન્મ-મરણના ભવસંકટ વેઠવા આવવું પડતું નથી. આવી કૈવલમુક્તિ અંગેના મૂળ રહસ્યને જેઓ શ્રેષ્ઠ અને મહાદ્પદ ધરાવે છે એવા કર્તાના પરમવિશેષ પાટવી અંશ કૈવલવેત્તાપુરુષ દિવ્ય પરમગુરુ શ્રીમત્ કરુણાસાગર દર્શાવે છે.

પરમગુરુ પદ મહાદકે, સક્ત સરલ સિદ્ધાંત;
જહાં કહ્યુ દોષાયત નહિ, કોટિક મથો મતંત. ૯૨

શબ્દાર્થ

પરમગુરુ = પરમગુરુ, **પદ** = સ્થાન, દરજજો, **મહાદકે** = સર્વોપરિતાના, મહાનતાના, **સક્ત** = સક્તાર્તા, **સરલ** = સરળ, **સિદ્ધાંત** = માન્યતા, આખરી નિર્ણય, **જહાં** = જેમાં, **કહ્યુ** = કાંઈ પણ, **દોષાયત** = ખામી કાઢવા જેવું, દોષારોપણ કરવા જેવું, **નહિ** = નથી, **કોટિક** = કરોડો, **મથો** = પ્રયત્ન કરો, **મતંત** = મતમતાંતર, વાદ-વિવાદનો દોર, ભિન્ન ભિન્ન ધર્મમાર્ગોનો દષ્ટિભેદ.

અનુવાદ

મહાદેવ એવા પરમગુરુનો સકર્તાસિદ્ધાંત સરળ છે. જેમાં કોઈ મતમતાંતર દ્વારા કરોડો વખત પ્રયત્ન કરે તેમ છતાં કોઈ દોષારોપણ કરી શકે નહિ.

ભાવાર્થ

પ્રોક્ષગુરુ, તાયગુરુ, સદ્ગુરુ અને પરમગુરુ એમ ચારેય પ્રકારના ગુરુઓમાં સર્વોપરીપદ ધરાવતા પરમગુરુ શ્રીમત્ કરુણાસાગર દ્વારા સ્થાપીત સકર્તાસિદ્ધાંત સરળ અને સગુણ તથા નિર્ગુણસિદ્ધાંતથી તીત રહેલા કર્તાપદને જણાવાવાળો છે. વિશ્વમાં વિવિધ દૃઢ થયેલી માન્યતાઓનો આધાર લઈને મતમતાંતર દ્વારા પોતાને જ્ઞાની કહેવડાવતા મહાપુરુષો પક્ષાપક્ષ રહિત થઈ કરોડો પ્રયત્ન કરે તેમ છતાં અંશ-અંશીનો લક્ષ દર્શાવતા સકર્તાસિદ્ધાંતની સર્વોપરિતા પ્રત્યે કોઈ પણ પ્રકારનું દોષારોપણ કરી શકે તેમ નથી.

સકલ સિદ્ધાંત મતન્તકે, ચિન લિયેદુ તત સાર;

તેહી સકલ તિનકી પરે, સામ્રથ સરજનહાર. ૯૩

શબ્દાર્થ

સકલ = તમામ, સિદ્ધાંત = આખરી નિર્ણય, મતન્તકે = મત-મતાંતરને, ચિન = ઓળખી, સમજ, લિયેદુ = લીધેલો છે, તત = તેનો, સાર = સારાંશ, ભેદ, મર્મ, તેહી = તે, સકલ = તમામ, તિનકી = તેઓની, પરે = તીત, ઉપર, સામ્રથ = સામર્થ્યવાન, સરજનહાર = કર્તા, રચનાર.

અનુવાદ

તમામ સિદ્ધાંતના મત મતાંતરને ઓળખીને તેનો સાર સમજી લીધો છે. તે સર્વનો જે મત છે તેની પરે સામ્રથ સર્જનહાર છે.

ભાવાર્થ

જગતમાં પ્રસ્થાપિત થયેલા અદ્વૈત અને અકર્તા બ્રહ્મને સર્વોપરી જણાવતાં

બ્રહ્મસિદ્ધાંત અને વિવિધ રૂપ-ગુણવાળા કરૂણામય દેવી-દેવતાઓના નાશવંતપદોને વિશ્વના સરજનહાર તરીકે સાબિત કરતા સગુણસિદ્ધાંતના હૃદને સમજી તેની પૂર્ણ ઓળખ અચરતબાએ પ્રાપ્ત કરી છે. તેમજ બધા જ સિદ્ધાંતોના સારને સમજી લીધો છે. વિશ્વના પ્રારંભથી લઈને અત્યાર સુધીમાં અલગ-અલગ માન્યતાને સ્થાપિત કરી વિભિન્ન સિદ્ધાંતના સ્થાપકો દ્વારા દર્શાવેલ વિચારધારાને ખૂબ જ બારીકાઈથી નિહાળ્યા બાદ અચરતબાને જણાયું કે સર્વથી પરે રહેલા સમર્થ સર્જનહારના પરમપદને સ્થાપિત કરતો સક્તાર્થસિદ્ધાંત સર્વોપરિ છે અને અંતિમપદ તરીકે રહેલા સક્તાર્થપતિ કરુણેશ કેવલકર્તા જ સમર્થ સર્જનહાર છે.

જેતેહી ઈન્ડ કટાક્ષહી, મધ્ય કેવલ કિરતાર;
તિનકે અનુભવકી આંહાં, ક્યૌ આવહી પતિયાર. ૯૪

શબ્દાર્થ

જેતેહી = જેટલા છે તેટલા, ઈન્ડ = તબક, કટાક્ષહી = બ્રહ્માંડના આવરણમાં, મધ્ય = વચ્ચે, કેવલ = કેવલ, કિરતાર = કર્તા, સર્જનહાર, તિનકે = તેઓના, અનુભવકી = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની, આંહાં = અહીંયા, જગતપક્ષે, આ બાજુ, વિશ્વમાં, ક્યૌ = કેમ કરીને, કેવી રીતે, આવહી = આવે, પતિયાર = વિશ્વાસ, ભરોસો, પ્રતીતિ.

અનુવાદ

બ્રહ્માંડના આવરણમાં જેટલા તબકો છે તેની મધ્યે કેવલકર્તા છે. તેઓના અનુભવની અહીંના જીવોને કેમ કરીને પ્રતીતિ આવે.

ભાવાર્થ

સમસ્ત બ્રહ્માંડના આવરણમાં આપણા મહામંડ ઈંડ રૂપ વૈરાટ સહિત કુલ અઠ્ઠાવીસ તબકો આવેલા છે. આ સર્વે તબકોની વચ્ચોવચ કેવલધામ છે, જ્યાં કેવલકર્તા પોતાના અટલઆસને બિરાજમાન છે. એટલે કે જેની આગળ (ઉપર) ચૌદ અને (નીચે) પાછળ ચૌદ એમ ફરતે બધા તબકો છે. એવા બ્રહ્માંડની મધ્યે રહેલા સામર્થ્યવાન કેવલકર્તાના અનુભવને

દર્શાવતા કેવલજ્ઞાન પ્રત્યે જીવદશામાં જીવન જીવતા જીવોને કેમ કરીને વિશ્વાસ બેસે?

વિનું પતિયારનકે પદ, દઢતા ધરે ન કોય;
વિનું દઢતા દઢ સજનહી, સ્મરણ સુરત ન પ્રોય. ૯૫

શબ્દાર્થ

વિનું = વિના, સિવાય, પતિયારનકે = વિશ્વાસ, પ્રતીતિ, પદ = માર્ગ, સ્થાન, દરજજો, ધામ, દઢતા = મક્કમતા, ધૈર્ય, ધીરતા, નિ:શંકતા, ધરે = ધારણા કરે, ન = નહિ, કોય = કોઈ, વિનું = સિવાય, દઢતા = મક્કમતા, ધીરજતા, ધીરતા, નિ:શંકતા, દઢ = ધૈર્ય, મજબૂત, સજનહી = સજજનોને, મુમુક્ષુ જનોને, સ્મરણ = વારંવાર યાદ, સ્મૃતિ, સંસ્મરણ, સુરત = સુરતા, આંતર દષ્ટિ, ન = નહિ, પ્રોય = પરોવાય, જોડાય, એકતા સધાય, લાગે, ચોંટે.

અનુવાદ

વિશ્વાસ વિના પદ પ્રત્યે કોઈ દઢતા ધારણ કરે નહિ અને દઢ દઢતા વિના સજજનોના સ્મરણમાં સુરતા પરોવાય નહિ.

ભાવાર્થ

કર્તાપદની માન્યતા દર્શાવતા સકર્તાસિદ્ધાંત પ્રત્યે કે કાયમપંથ પ્રત્યે જો વિશ્વાસ ન આવે તો પછી, તેવા માર્ગમાં કોઈપણ વ્યક્તિ દઢતા ધારણ કરે નહિ અને જો મજબૂત દઢતા ધારણ કર્યા વિના મુમુક્ષુજનોના મન અંત:કરણ ગમે ત્યાં ભટકયા કરે. જેથી, ચંચળ મને કેવલકર્તાનું અંશભાવે કરવામાં આવતા સ્મરણમાં સુરતા પરોવાય નહિ. આવી સુરતા-નુરતાની એકતા સધાયા વગરની સ્થિતિમાં કરેલું ભજન-સ્મરણ વ્યર્થ જાય છે.

તિનકે જેહી પરમાણ હી, સૂનો સકલ જન સોય;
હસ્તામલ કરીકે કહું, સંશે રહે ન કોય. ૯૬

શબ્દાર્થ

તિનકે = તેના, **જેહી** = જે, **પરમાણ હી** = પ્રમાણ, ખાતરી, દૃષ્ટાંત, દાખલો, **સૂનો** = શ્રવણ કરો, **સકલ** = તમામ, **જન** = માનવી, **સોય** = તે, **હસ્તામલ** = હાથોહાથ, સ્પષ્ટ સમજાય તેવું, જાતોજાત, **કરીકે** = કરીને, **કહું** = જાહેર કરું, કથવું, ઉચ્ચારું છું, **સંશે** = સંશય, સંદેહ, શંકા, **રહે** = રહેવા પામે, **ન** = નહિ, **કોય** = કોઈ પણ પ્રકારની.

અનુવાદ

તે અંગેનું જે પ્રમાણ છે તે સ્પષ્ટ સમજાય તેવું કરીને જે કહું છું. તે સર્વજન શ્રવણ કરો. જેથી કોઈપણ પ્રકારનો સંશય રહેવા પામે નહિ.

ભાવાર્થ

અચરતબા હવે પછી કૈવલકર્તાનું જે અંતિમ પરમપદ અને બ્રહ્માંડની મધ્યે રહેલા કૈવલકર્તાનું પ્રમાણ સ્પષ્ટપણે સમજાય તેવું સરળ કરીને જણાવે છે. જેને સર્વે સજજનોએ શ્રવણ કરવું જોઈએ, જેથી અંતઃકરણમાં કોઈ પણ પ્રકારનો સંશય રહેવા પામે નહિ. તેમજ શંકાનું સમાધાન થતાં કર્તા પ્રત્યે મનમાં દૃઢ વિશ્વાસ સંપાદન થાય.

અંશ અંશી દર્શાવત કર્તા નિશ્ચયકો સક્રતસિદ્ધાંત સ્કંધ ૭

નિજપતિ સજે સરાજમ, પ્રથમ દિવ્ય જેહી દેવ;
તીનું અંશ તનું આપનમેં, દરશાવહુ સભેવ. ૧

શબ્દાર્થ

નિજપતિ = આદિકર્તા માલિક, સજે = સજયો, રચ્યો, સરાજમ = રચના, સરંજામ, સાજ, ઉપયોગી સાધન, જોઈતી સામગ્રી, પ્રથમ = પહેલાં, દિવ્ય = અલૌકિક, જેહી = જે, દેવ = દૈવી સ્વરૂપો, તીનું = તેમના, અંશ = તત્ત્વભાગ, તનું = શરીર, દેહ, ઘાટ, આપનમેં = આપણામાં, દરશાવહુ = બતાવું છું, દર્શાવું છું સભેવ = વેશ સહિત, ગુપ્ત ભાવ, મર્મ, રહસ્ય, રચના.

અનુવાદ

નિજપતિએ પ્રથમ પોતાને જોઈતી સામગ્રી અર્થે અલૌકિક દૈવી સ્વરૂપો રચ્યા, તેમના અંશ આપણા શરીરમાં જે છે તેમના વેશ સહિત દર્શાવું છું.

ભાવાર્થ

આદિકર્તા માલિકે પોતાની બાહ્યવૃત્તિનો પ્રસારો કરી બ્રહ્મક્ષેત્ર સહિત વ્યક્ત અને અવ્યક્ત તત્ત્વોની રચના કરી, પછી તત્ત્વોના યોગ્ય સુમેળવાળા મિશ્રણથી પાંચ પ્રકારના દેહોની રચના કરી. તેમાં પ્રથમ પોતાને અનુકૂળ થાય તેવા ઉપયોગી સાધનરૂપે દૈવીસ્વરૂપો બનાવ્યા. તે દેવોના અંશ સ્થૂલ દેહધારી સૌ માનવીના ઘાટમાં આવેલા છે. અચરતબા હવે આપણને દૈવીતત્ત્વોના પ્રાકૃતિક સ્વભાવ સહિત તેમના અંશનું સ્થાન અને લક્ષણાત્મક કાર્ય અંગેની માહિતી દર્શાવે છે.

શ્રીપતિ અજ ભવ સુરવર, પુરુષ શક્તિ બ્રહ્મ સેત;
ઓરુ કૈવલકર્તા ખુદ, જીનકે અંશ સમેત. ૨

શબ્દાર્થ

શ્રીપતિ = વિષ્ણુ, અજ = બ્રહ્મા, ભવ = શંકર, સુરવર = દૈવી પુરુષો, શ્રેષ્ઠ દેવતાઓ, પુરુષ = નિરંજન પુરુષ, શક્તિ = આદ્ય શક્તિ મહામાયા, બ્રહ્મ = અકત બ્રહ્મ, સેત = સહિત, ની આદ્ય લઈ, ઓરું = અને, કૈવલકર્તા = કૈવલકર્તા, ખુદ = પોતાના, જીનકે = જેમના, અંશ = અંશ, સમેત = સહિત.

અનુવાદ

બ્રહ્મ, નિરંજનપુરુષ, આદ્યશક્તિ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ અને દૈવી પુરુષોની આદ્ય લઈ ખુદ કૈવલકર્તા કે જેમના અંશ સહિત શરીરમાં આવેલા છે.

ભાવાર્થ

માનવીના શરીરમાં સચરાચરવ્યાપક બ્રહ્મ, જયોતિસ્વરૂપ નિરંજનપુરુષ, આદ્યશક્તિ મહામાયા, લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુ, સાવિત્રીપતિ બ્રહ્માજી અને પાર્વતીપતિ શંકર સહિત મહાન દેવતાઓના અંશ આવેલા છે. વળી, જેમણે આ તમામ રચના રચી છે તેવા મહદ્ સજાણજાણ સ્વરૂપ ખુદ કૈવલકર્તાની સજાતિ અલ્પ સજાણજાણ સ્વરૂપ ચૈતન્યઅંશ પણ દેહની ચેતનતાના કારણરૂપે રહેલો છે.

સુનવા સકલ સચેતન, હરખવંત હોંશિયાર;
હોહુ સરલ ગત શુદ્ધ ચિત્તે, તજી તન તરક વિકાર. ૩

શબ્દાર્થ

સુનવા = શ્રવણ કરવા, સકલ = તમામ, બધા, સર્વ, સચેતન = જાગૃત, સાવધ, ચેતનાયુક્ત, હરખવંત = હરખધેલા, આનંદિત, હોંશિયાર = ઉત્સાહી, ઉમંગી, હોહુ = થાવ, સરલ = સરળ, ગત = ગતિ, જ્ઞાન, શુદ્ધ ચિત્તે = ચિત્તની શુદ્ધિ કરી, તજી = ત્યજી, છોડી, તન = શરીરના, તરક = તર્ક, વિકાર = વિકારો, વિકૃત્તિ, ખરાબી.

અનુવાદ

શ્રવણ કરવા માટે બધા જાગૃત થઈ આનંદિત અને ઉત્સાહી બનો તથા શરીરના વિકારોને ત્યજીને સરળ ગતિવાળા બની શુદ્ધ ચિત્તે થાવ.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે આવા અલૌકિકજ્ઞાનના મર્મને શ્રવણ કરવા માટે પ્રત્યેક શ્રોતાજનોએ ચેતનવંત થઈને મનમાં આનંદ તથા હૃદયમાં ઉત્સાહ ધારણ કરવો જોઈએ. વળી, અગાધ જ્ઞાનગતિને સરળ રીતે સમજવા માટે શરીરમાં રહેલા દુર્ગુણોરૂપી વિકારને ત્યજીને ચિત્તમાં શુદ્ધતા લાવી અતિ ગુપ્ત અને રહસ્યમય માહિતીને જાણવા તૈયાર થઈ જવું જોઈએ.

સમદરશે સહુ સમજશો, જેહી જેહી કહું કહાણ;
નહિતર તો તુમ રહી જશો, નિજપતિ અંશ અજાણ. ૪

શબ્દાર્થ

સમદરશે = સમદૃષ્ટિ, પક્ષાપક્ષ રહિતની દૃષ્ટિ, સહુ = બધા, તમામ, સમજશો = સમજ પ્રાપ્ત કરશો, જેહી જેહી = જે જે, કહું = વર્ણવું, ઉચ્ચાર કરું, દર્શાવું, કહાણ = વર્ણન, બોલ, વચન, નહિતર તો = એમ ન કરો તો, તુમ = તમે, રહી જશો = બાકાત રહેશો, રખડી પડશો, નિજપતિ = આદિ-મૂળ માલિક, અંશ = અંશ, અજાણ = અજાણ્યા, જાણ સિવાયના.

અનુવાદ

જે જે વર્ણન કરું તેને પક્ષાપક્ષ રહિત થઈને બધા સમજવા પ્રયત્ન કરજો. જો તેમ નહિ થાય તો હે નિજપતિના અંશ ! તમો અજાણ્યા રહી જશો.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે હવે તેઓ જે જે વર્ણન કરે છે તે સઘળી બાબતને મનમાં કોઈ પણ પ્રકારના પક્ષાપક્ષ રહિતની દૃષ્ટિ રાખીને શ્રવણ કરી, જો સમજવા માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવશે તો ઈન્દ્રિયો ઉપર રહેલા દેવોના અંશ અંગેની સરળ સમજ પડશે. એ પ્રમાણે જો ન કરવામાં આવે તો નિજપતિના

સજાતિ એવા બધા જ ચૈતનઅંશ સાચી સમજથી અજાણ્યા રહી જશે.

રજ તમ સાત્વિક આપનમેં, જનું પ્રોક્ષ અંશેશ;
હુતે તો ભાસે ભવ વિષે, બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ. ૫

શબ્દાર્થ

રજ = રજોગુણ, તમ = તમોગુણ, સાત્વિક = સતોગુણ, આપનમેં = આપણામાં, જનું = જેઓના, પ્રોક્ષ = પરોક્ષ, અંશેશ = તત્ત્વભાવ, અંશ, હુતે = હતા, તો = માટે, ભાસે = જણાય, ભવ = વિશ્વ, વિષે = માં, બ્રહ્મા = બ્રહ્માજી, વિષ્ણુ = વિષ્ણુ, શ્રીપતિ, મહેશ = શંકર.

અનુવાદ

રજો, તમો અને સતોગુણ આપણામાં છે. તે જેમના અંશ છે એવા પરોક્ષ રીતે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ જગતને વિષે હતા માટે જણાય છે.

ભાવાર્થ

આપણા નાશવંત શરીરની વિવિધ ઈન્દ્રિયો ઉપર અલગ અલગ દૈવીતત્ત્વોના અંશ છે. શરીરના બંધારણમાં રહેલા વિવિધ તત્ત્વો પૈકી રજોગુણ, તમોગુણ, અને સતોગુણ પણ છે. આ ત્રણેય ગુણો પ્રોક્ષપણે રહેલા ત્રણેય ગુણોના અધિપતિ દેવોના અંશ છે. એવા રજોગુણી બ્રહ્મા, સત્ત્વગુણી વિષ્ણુ અને તમોગુણી શંકર અંતરિક્ષમાં પોતાના દૈવી ધામો એવા બ્રહ્મપુરી, વિષ્ણુપુરી અને કૈલાસપુરીમાં હાલ નિવાસ કરતા હોવાથી તેમના અંશો આપણા શરીરમાં પ્રત્યક્ષ રૂપે જણાય છે.

નેન રવિ ભૂજ સુર પત, કરણ દેવ દીગપાલ;
રસના વરુણ અગન્ય મુખ, મારુત ત્વયા સમાલ. ૬

શબ્દાર્થ

નેન = આંખ, રવિ = સૂર્ય, ભૂજ = હાથ, સુર પત = સૂરપતિ, ઈન્દ્ર, કરણ = કાન,

દેવ = દેવ, દીગપાલ = દીગ્પાલ, રસના = જીલ્લા, વરુણ = વરુણ, અગન્ય = અગ્નિ, મુખ = મોં, મુખ મારુત = પવન, ત્વચા = ચામડી, સમાલ = સમાસ, જોડાણ, સમાવેશ, સંબંધ.

અનુવાદ

આંખે સૂર્ય, હાથે ઈન્દ્ર, કાને દીગ્પાલદેવ, જીલ્લાએ વરુણ, મુખે અગ્નિ અને ચામડીએ પવન સમાયેલા છે.

ભાવાર્થ

આંખોએ પ્રકાશ આપતા સૂર્ય અને ચંદ્રદેવ, હાથ ઉપર દેવોના આધિપતિ ઈન્દ્રદેવ, કાને દશે દિગ્પાળોના રક્ષક દિગ્પાળ દેવ, જીલ્લાએ વરુણ દેવ, મુખમાં અગ્નિદેવ અને ચામડી ઉપર પવન દેવના અંશો (અલ્પ તત્ત્વભાગ) સમાયેલા છે.

નાશા અશ્વનિ કુમારક, ગુડા ગણપતિ સ્થાન;
ઈન્દ્રિ અનંગ સહિત રજ, ઉભે કરત અવિલાન. ૭

શબ્દાર્થ

નાશા = નાશિકા, અશ્વનિ કુમારક = અશ્વીની કુમાર, ગુડા = મળદ્વાર, ગણપતિ = ગણપતિ, સ્થાન = ઠેકાણું, જગ્યા, સ્થળ, ઈન્દ્રિ અનંગ = કામવૃત્તિવાળી ઈન્દ્રિ, સહિત = સાથે, રજ = રજોગુણી બ્રહ્મા, ઉભે = બંને, યુગલ, કરત = કરે છે, અવિલાન = નિરીક્ષણ, સંભાળ, દેખરેખ.

અનુવાદ

નાશિકાએ અશ્વનીકુમાર અને મળદ્વારે ગણપતિનું સ્થાન છે. જ્યારે કામવૃત્તિવાળી ઉપસ્થે બ્રહ્મા છે. તે બંને (યુગલમાં) અવિલાન કરે છે.

ભાવાર્થ

નાશિકાએ અશ્વનીકુમાર દેવ અને મળ દ્વારે પાર્વતી-પુત્ર ગણપતિનું સ્થાન છે. જ્યારે કામવૃત્તિવાળી ઉપસ્થ ઈન્દ્રિએ રજોગુણી બ્રહ્મા છે. બધા

દેવતાઓ દેવી સહિત યુગલમાં ત્યાં અવિલાન કરે છે.

સતો ચરણ રવિ સહિતમ્, એહી દશનકે દેવ;
શૂન્યમેં હુતે તો ભાસેહુ, જીનકે સકલ અવેવ. ૮

શબ્દાર્થ

સતો = સતોગુણી, ચરણ = પગ, રવિ = વિષ્ણુ, સૂર્ય, સહિતમ = સાથે, સજોડે, એહી = આ, દશનકે = દશયના, દેવ = દેવતાઓ, દૈવી સ્વરૂપો, શૂન્યમેં = અંતરિક્ષમાં, હુતે = હયાતિ, હતા, તો = તેથી, ભાસેહુ = દશ્યમાન થાય છે, જણાય છે, જીનકે = તેમના, જેમના, સકલ = દરેક, બધા, અવેવ = અંશ, તત્ત્વભાગ.

અનુવાદ

પગે સતોગુણ વિષ્ણુ સજોડે રહેલા છે. આ દશયના દેવ છે. અંતરિક્ષમાં તેઓ હતા તેથી તેમના બધાના અંશ ભાસે છે.

ભાવાર્થ

પગે સતોગુણી વિષ્ણુ દેવ લક્ષ્મી સહિત યુગલમાં રહેલા છે. આ પ્રમાણે શરીરની દશય ઈન્દ્રિય ઉપર દેવોના તત્ત્વભાગ રહેલા છે. આ બધા દેવ અંતરિક્ષમાં પોત પોતાના લોકમાં યુગલમાં રહેતા હોવાથી તેમના અંશ (અલ્પ તત્ત્વ ભાગ) આપણા શરીરની ઈન્દ્રિયો ઉપર જણાય છે.

કહત અંશ અબ પુરુષ કે, શક્તિ સહિત સમદાય;
અહમ્ પદ વૃત્તિ ઉભયે તંત, જીનકે અંશ પસાય. ૯

શબ્દાર્થ

કહત = કહુ છું, અંશ = અંશ, અબ = હવે, પુરુષ કે = નિરંજન પુરુષનો, શક્તિ = આદ્યશક્તિ મહામાયા, સહિત = સાથે, સમદાય = સમાયેલા, અહમ્ પદ = હું પદ, વૃત્તિ = પ્રકૃતિ, ઉભયે = બંનેના, તંત = શરીર, જીનકે = જેઓના, અંશ = અંશ, અલ્પ તત્ત્વ ભાગ, પસાય = પ્રસાદ, કૃપા, નવાજગી, બક્ષિશ, મહેરબાની.

અનુવાદ

હવે પુરુષ અને શક્તિ સહિતના અંશ સમાયેલા છે તે અંગે કહું છું. જેના અંશ હું પદ અને પ્રકૃતિ એમ બંને શરીરમાં કૃપારૂપે છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા જ્યોતિસ્વરૂપ આદ્યપુરુષ નિરંજન સહિત આદ્યશક્તિ મહામાયાના અંશ માનવ શરીરમાં સમાયેલા છે તે અંગે હવે સ્પષ્ટતા કરે છે. આદ્ય નિરંજનપુરુષનો અંશ હુંપદ ધારણ કરીને જ્યોતિસ્વરૂપે બ્રહ્મરંધ્રમાં અને આદ્યશક્તિ મહામાયાનો અંશ પ્રકૃતિના વિત્તરૂપે રહીને સમસ્ત માનવ શરીરમાં કૃપાદષ્ટિ ફેલાવીને રહેલો છે.

ૐકાર જેહી પ્રણવહી, રહે સકલ તનું ધાર;
રોમ રોમ રગ રગ મહી, જીનકે પ્રબલ પસાર. ૧૦

શબ્દાર્થ

ૐકાર = ઓહંગ, સોહંગ અને કુંભસ્થના રૂપે રહેલો, જેહી = જે, પ્રણવહી = પ્રાણાયામ, રહે = રહેલો છે, સકલ તનું = સમસ્ત શરીરને, ધાર = અખંડપ્રવાહ, વહેણ રોમ રોમ = રૂંવાટે રૂંવાટા, રગ રગ = પ્રત્યેક નસો, મહી = માં, જીનકે = જેનો, પ્રબલ = પ્રબળ, પસાર = પ્રસારો, ફેલાવો, વિસ્તરણ.

અનુવાદ

જે ૐકાર પ્રણવ છે તે સમસ્ત શરીરમાં અખંડપ્રવાહના રૂપે રહેલો છે. જેનો રોમે રોમ અને રગેરગમાં પ્રબળ પ્રસારો જોવા મળે છે.

ભાવાર્થ

ચૈતનઅંશથી ચેતનતા પામેલ ઓહંગ, સોહંગ અને કુંભસ્થના રૂપે વહેતો ૐકાર પ્રણવ પ્રત્યેક ઘાટની ચેતનતાના માધ્યમરૂપે રહીને સમગ્ર શરીરમાં અન્યોન્ય તત્ત્વોને ચેતનતા બક્ષીને શરીરને જીવંત રાખવાના કાર્યમાં સહાયરૂપ થઈને રહેલો છે. સમચૈતન હીર એવા પાંચ પ્રકારના

લેતા શ્વાસ અને પાંચ પ્રકારના મુકાતા શ્વાસ અખંડપ્રવાહનાં રૂપે રોમે રોમ અને રગેરગમાં પ્રસારેલા જોવા મળે છે.

**બ્રહ્મ અંશ ત્રીનું હિરણ્મીત, ઝંકાર બીજ અંકુર;
નિજપતિ પરમ પ્રકાશકે, અંશ પ્રણવ સકુર. ૧૧**

શબ્દાર્થ

બ્રહ્મ = સચરાચર વ્યાપક બ્રહ્મપ્રકાશ, **અંશ** = અંશ, **ત્રીનું** = તેના, **હિરણ્મીત** = હિરણ ગર્ભિતપણે, **ઝંકાર** = ઝંકાર પ્રણવના, **બીજ** = બીજક, **અંકુર** = અંકુર, **નિજપતિ** = મૂળમાલિક, **પરમ** = મહાન, **પ્રકાશકે** = પ્રકાશના, **અંશ** = અંશ, **પ્રણવ** = પ્રાણાયામ, **સકુર** = સ્ફુરાયમાન, ફરકવું, પ્રસાર.

અનુવાદ

નિજપતિના પરમ પ્રકાશરૂપે રહેલું બ્રહ્મ છે. તેનાં અંશ હિરણ્યગર્ભિત રીતે ઓમકાર પ્રણવ બીજનું અંકુર છે. શરીરમાં અંશથી જ પ્રણવ સ્ફુરાયમાન થયેલો છે.

ભાવાર્થ

સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં પથરાયેલા નિજપતિના પરમપ્રકાશ એવા બ્રહ્મના અંશરૂપે રહેલા ત્રણ મહાતત્ત્વો, અવિકાસ, વિકાસ અને કુંભસ્થ છે. આ ત્રણ મહાતત્ત્વોના સ્વરૂપો હિરણ્યગર્ભિત રીતે શરીરમાં વહેતા ઝંકાર પ્રણવરૂપ બીજકના અંકુરરૂપે છે. માનવ શરીરમાં ચૈતન્યઅંશની ચૈતન્યતા પામીને સમચૈતન્ય હીરણ્ય ઝંકાર પ્રણવ આખા શરીરના રગેરગ અને રોમેરોમમાં સ્ફુરાયમાન થઈને રહેલો છે.

**સુનકાદિક નારદ શુભ, શંકર આદ્ય સમેત;
નવયોગી દત્ત અજગર, ભયે જો ભવકે ખેત. ૧૨**

શબ્દાર્થ

સુનકાદિક = બ્રહ્માના આદિ માનસપુત્રો-સનક, સનંદન, સનત્કુમાર, સનાતન, **નારદ** = નારદમુનિ, **શુભ** = સુખદેવ, ગર્ભજ્ઞાની અને વિદ્વાન વ્યાસપુત્ર,

શંકર = શંકરાચાર્ય, **આઘ** = આઘ લઈ, **સમેત** = સહિત, બધા, **નવયોગી** = યોગીશ્વર-શુકરાચાર્ય, નારાયણઋષિ, અંતરિક્ષ, પ્રબુદ્ધ, પિપ્પલાયન, અવિહોત્ર, દુર્વામિલ, ચમસ અને કરભાજન, **દત્ત** = દત્તાત્રેય, **અજગર** = અજગર મુનિ, **ભયે** = થયા, **જો** = જુઓ, **ભવકે** = ભવના, વિશ્વના, **ખેત** = ક્ષેત્ર, ખેતર.

અનુવાદ

સનકાદિક, નારદમુનિ, શુખદેવજી, શંકરાચાર્યની આઘ લઈ નવયોગી, દત્તાત્રેય અને અજગરમુનિ સહિત બધા ભવરૂપી ક્ષેત્રમાં થયા છે તે જુઓ.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે પરમસિદ્ધ, ત્યાગી, યોગી અને જ્ઞાનીપુરુષોના ભૂતકાળ પર દૃષ્ટિ નાંખતા જણાશે કે ચાર સનકાદિક બ્રહ્મ માનસપુત્રો, નારદમુનિ, સુખદેવજી, આદિ શંકરાચાર્યની આઘ લઈ નવ યોગેશ્વર, દત્તાત્રેય અને અજગરમુનિ સહિતના બધા જ પુરુષો ભવરૂપી ક્ષેત્રમાં જ ઉત્પન્ન થયા છે.

ત્રીનકે સાધન પ્રથમહી, પ્રણવ જાપ તે કેત;
તદાકાર તદવત્ થઈ, ભયે સકલ બ્રહ્મવેત. ૧૩

શબ્દાર્થ

ત્રીનકે = તેમના, તેઓના, **સાધન** = હથિયાર, ઉપાય, યુક્તિ, **પ્રથમહી** = પહેલેથીજ, **પ્રણવજાપ** = ઝુંકારપ્રણવનો જાપ, **તે** = તેઓ, **કેત** = ઘર, ભુવન, સ્થાન, **તદાકાર** = એક ધ્યાન, તન્મય, લીન, **તદવત્** = ની જેમ, તેની પેઠે, ની માફક, તજણ, નિષ્ણાંત, **થઈ** = થઈને, **ભયે** = થયા, **સકલ** = બધા જ, તમામ, સર્વે, **બ્રહ્મવેત** = બ્રહ્મના જાણકાર, બ્રહ્મના વેત્તા.

અનુવાદ

પ્રથમથી જ એક સ્થાને રહીને તેઓ પ્રણવરૂપ જાપનો તેમના સાધન તરીકે ઉપયોગ કરતા. જેથી બધા એક ધ્યાનમાં તદવત્ થઈને બ્રહ્મવેત્તા થયા.

ભાવાર્થ

અગાઉ જણાવેલા બધા જ ત્યાગી, યોગી-પરમસિદ્ધ અને અતિ મહાન જ્ઞાનીપુરુષો પોતાની સાધનામાં એક જ સ્થાને બિરાજમાન રહી સુરતા અને નરતાને કેન્દ્રિત કરી પ્રથમથી જ પ્રણવ જાપનો સાધન તરીકે ઉપયોગ કરતા. સાધનાના બળે પ્રણવ ઉપર પોતાનું પ્રભુત્વ જમાવી સદાને માટે ધ્યાનમાં તન્મય બની તદવત્ રહેતા હતા. તેથી જ તો તેઓ પ્રણવના કારણરૂપે રહેલા આદિ બ્રહ્મના જાણકાર થયા અને વિશ્વમાં બ્રહ્મવેત્તાપુરુષ તરીકે નામના મેળવી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે.

બ્રહ્મ અંશ જો થા સદ્, પ્રણવ જાપમેં સોય;
તબ તીનું સાધનસે ભયે, બ્રહ્મજ્ઞાની સબ કોય. ૧૪

શબ્દાર્થ

બ્રહ્મ = સચરાચર વ્યાપક બ્રહ્મપ્રકાશ, અંશ = અંશ, અલ્પ તત્ત્વ ભાગ, જો = જે, થા = હતો, સદ્ = રહેવું, પ્રણવ જાપમેં = પ્રણવના જાપમાં, સોય = તે, તબ = ત્યારે, તેથી, તીનું = તેઓ, તેની, સાધનસે = સાધનાથી, ભયે = થયા, બ્રહ્મજ્ઞાની = બ્રહ્મજ્ઞાની, સબ કોય = બધા, સર્વ કોઈ.

અનુવાદ

જે બ્રહ્મના અંશ હતા તે પ્રણવ જાપમાં રહેલા છે, તેથી તેની સાધનાથી સર્વકોઈ બ્રહ્મજ્ઞાની થયા છે.

ભાવાર્થ

દરેક દેહના પ્રત્યેક ઘાટમાં રેચક, પ્રેરક અને કુંભકની ગતિથી અવિરતપણે વહેતા પ્રણવ જાપમાં સચરાચરવ્યાપક બ્રહ્મના અંશ રહેલા છે. જેવી રીતે બ્રહ્માંડમાં બ્રહ્મના ત્રણ મહત્ત્વો અવિકાસ, વિકાસ અને કુંભસ્થ છે તેમ તેના અલ્પ-ભાગરૂપે ઓહંગ, સોહંગ અને કુંભસ્થ પ્રણવ છે. આવું જ્ઞાન પામીને સાધક પુરુષો સાધના દ્વારા પ્રણવને ઉલટાવીને તેના મૂળ ઉદ્ભવ સ્થાન એવા બ્રહ્મરંદ્રમાં વૃત્તિ સ્થિર કરીને પ્રણવ ઉપર પ્રભુત્વ મેળવે

છે. પોતે દીર્ઘાયુ બની ઘણી બધી વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરે છે. આમ, પ્રણવની સાધનાથી તેઓ બધા (સૌ કોઈ) બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષો થયા છે.

અબકે જ્ઞાની મુખરકે, વાચાલહી વિટંડ;
ઈશ્વરતા અણુભર નહિ, ભવ કરનનકે ભંડ. ૧૫

શબ્દાર્થ

અબકે = અત્યારના, વર્તમાન, જ્ઞાની = જ્ઞાની પુરુષો, મુખરકે = મોઢાના, મોઢેથી, વાચાલહી = આત્મશ્લાધા કરનારા, બડાઈ મારનારા, છટાદાર બોલી બોલનાર, વિટંડ = પાખંડી, ખોટો વિતંડાવાદ કરનાર, ઈશ્વરતા = ઐશ્વર્યતા, અણુભર = સહેજપણ રજભર, નહિ = નથી, ભવ = સંસાર, જગત, કરનનકે = કરવા માટે, ભંડ = ઘાટ, દેહ, માનવી, જીવ.

અનુવાદ

અત્યારના જ્ઞાનીજનો મોઢાથી આત્મશ્લાધા કરાવવાવાળા અને પાખંડી છે. તેમનામાં જગતના જીવોને સહાય કરવા માટેનું અણુભર પણ ઐશ્વર્યતાપણું નથી.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે વર્તમાન કળીયુગના કાળમાં જેઓ પોતાને જ્ઞાની તરીકે ઓળખાવે છે, તેઓ પોતાની રોચક વાણીથી આત્મશ્લાધા કરતાં કે કરાવતાં થાકતા નથી અને ઉપલક ધાર્મિકપણું દેખાડનાર અને અંદરથી પાપાચારમાં રચ્યાપચ્યા રહીને ખોટો વિતંડાવાદ કરનારા છે. પોતાની માયાજાળમાં ફસાયેલા જગતના ભોળા જીવોને નિષ્પક્ષપણે સાચો રાહ દર્શાવીને સહાય કરવા માટેનું અણુભર પણ તેમનામાં ઐશ્વર્યતાપણું હોતું નથી.

લક્ષ વિનું વદિત વચન હુસે, ભયે બ્રહ્મ ભંભેર;
મીલે ન અરબ હિસાબીકુ, જયૌ કોડીનકે બેર. ૧૬

શબ્દાર્થ

લક્ષ = સિદ્ધાંત, ઉદ્દેશ, વિનું = સિવાય, વિના, વદિત = બોલે, ઉચ્ચારે, વચન = ખોટે રસ્તે દોરવું, બોલ, હુસે = હોય, હોવાથી, ભયે = થાય, થયા બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, ભંભેર = ભંભેરણી, ચડામણી, મીલે = મળે, ન = નહિ, અરબ = અરબોના, હિસાબીકુ = હિસાબ કરવાવાળાને, જયૌ = જેમકે, કોડીનકે = કોડીના, બેર = બોર.

અનુવાદ

લક્ષ વિનાના વચનો બોલવાથી બ્રહ્મથી ભંભેર થયા છે. જેમ કે અરબોના હિસાબ કરનારને તેમાંથી બોર માટે એક કોડી પણ મળતી નથી.

ભાવાર્થ

કળીયુગના જ્ઞાની કહેવાતા પુરુષોની સમજમાં બ્રહ્મસિદ્ધાંતની પૂરી સમજ કે ઉપદેશ નહિ હોવા છતાં પણ મુખેથી બ્રહ્મરૂપ છે તેવા વચનોનો ઉચ્ચાર કરે છે. પોતે બ્રહ્મજ્ઞાનથી ભંભેર થયા હોઈ જગતને પણ ભરમાવીને ખોટે રસ્તે દોર્યા કરે છે. જેથી લક્ષ વિનાનાં ઉચ્ચારણો પછી પણ તેમનું પોતાનું કે શ્રોતાજનોનું સહેજ પણ કલ્યાણ થતું નથી કે અજ્ઞાન દૂર થતું નથી. જેમ કે કોઈ ગરીબ મુનીમ પોતાના શેઠને ત્યાં નોકરી દરમિયાન કરોડો રૂપિયાના હિસાબ-કિતાબ અને લેવડ-દેવડ ભલે કરતો હોય, પરંતુ તેમાંથી તેને તો સામાન્ય બોર ખરીદવા માટે જરૂરી એવી એક કોડી પણ મળતી ન હોવાથી તેની ગરીબાઈ દૂર થતી નથી.

જેહી જેહી લક્ષ તીનું સાધન, પ્રથમ કીયે વિનું કોય;

ઈશ્વરતા અનુભવ નહિ, બકે સો બુધકી બોહોય. ૧૭

શબ્દાર્થ

જેહી જેહી = જે જે, લક્ષ = સિદ્ધાંત, તીનું = તેમનાં, તેનો સાધન = સાધના, હથિયાર, ઉપાય, યુક્તિ, પ્રથમ = પહેલાં, કીયે વિનું = કયાં સિવાય, કોય = કોઈપણ, ઈશ્વરતા = ઐશ્વર્યતા, અનુભવ = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, નહિ = નથી, બકે = વ્યર્થ ઉચ્ચારણ કરે, સો = તે, બુધકી = બુદ્ધિની, બોહોય = બલિહાર, ખૂબી, ચાતુર્યતા.

અનુવાદ

જે જે લક્ષ છે તેનો પ્રથમથી જ કોઈ પણ સાધના કર્યા વિનાનો છે. જેથી ઐશ્વર્યતા કે અનુભવ નથી, પરંતુ જે વ્યર્થ ઉચ્ચારણ કરે છે તે બુદ્ધિની ખૂબી છે.

ભાવાર્થ

વર્તમાન સમયના આવા કહેવાતા જ્ઞાનીજનોનો જે જે લક્ષ છે તે તે તેઓ દ્વારા પ્રથમથી અનુભવ મેળવવા માટે કરાતી કોઈ પણ પ્રકારની સાધના કર્યા વિનાનો છે. જેથી સાધના વિના સિદ્ધિનો અભાવ હોવાથી તેમનામાં ઐશ્વર્યતા કે સ્વઃઅનુભવ હોતો નથી. તેમ છતાં જગતને ભરમાવવા માટે સત્સંગના સહારે જે કોઈ રોચક અને પ્રભાવશાળી વ્યર્થ વચનો ઉચ્ચારે છે તે તો માત્ર તેમની બુદ્ધિની ચાતુર્યતા કે ખૂબી છે.

પુરુષ પુરાને પ્રથમહી, સાધન કીયે સબેત;
ઉલટેહી પ્રણવ પુરીત ઘટ, જતમત રાખી શકેત. ૧૮

શબ્દાર્થ

પુરુષ પુરાને = પુરાણ પુરુષો ભૂતકાળના પુરુષો, અનુભવી પુરુષો, પ્રથમહી = પહેલાં, સાધન = સાધના, કીયે = કરીને, સબેત = બધા, ઉલટેહી = ઉલટાવી, પ્રણવ = શ્વાસ, પુરીત = પુરીને, ઘટ = તનમાં, જતમત = જેમ છે તેમ, સ્થિર, રોકીને, રાખી = રાખીને, શકેત = શક્તા.

અનુવાદ

પહેલાંના પુરુષો બધા પ્રથમ સાધના કરતા હતા અને પ્રણવને ઉલટાવી, જતમતપણે શરીરમાં પુરીને રાખી શક્તા હતા.

ભાવાર્થ

કળીયુગના કાળ પૂર્વે થઈ ગયેલા જ્ઞાની અને અનુભવી પુરુષો બધા પ્રથમથી જ પ્રણવની સાધના કરતા હતા. તેઓ સમાધિ દ્વારા શરીરમાં રહેલા પ્રણવને વંકનળ દ્વારા ઉર્ધ્વગામી કરીને બ્રહ્મરંધ્રની ગુફામાં પ્રવેશાવીને રોકી

રાખતા હતા. આ રીતે તેઓ પ્રણવને વહી જતો રોકતા હતા અને કુંભક કરી જતમતપણે સાયવી રાખતા હતા.

**બ્રહ્મ અંશકે ગરભીત, પ્રણવ પેય ઓમકાર;
ત્રીનકે જતમત રાખન, કર્તા અંશ હુંશિયાર. ૧૯**

શબ્દાર્થ

બ્રહ્મ = સચરાચર વ્યાપક બ્રહ્મ, **અંશકે** = અંશનો, **ગરભીત** = માર્મિક, છાનું રહેલું હોય તેવું, ઉંડાણે કે ગર્ભમાં રહેલું હોય તેવું, **પ્રણવ** = શ્વાસોચ્છવાસ, **પેય** = કરામત, કળા, ઊલટ-સૂલટ આમળો દેવો, **ઓમકાર** = ઓહંકાર, **ત્રીનકે** = તેને, **જતમત** = જેમ છે તેમ, જતમતપણે, **રાખન** = રાખવું, **કર્તા** = સર્જનહાર, રચનાર, **અંશ** = ચૈતન સ્વ-સ્વરૂપ, **હુંશિયાર** = હોંશિયાર, ચાલાક, ચંચળ, ચતુર, પ્રવીણ, કાબેલ, નિપુણ.

અનુવાદ

બ્રહ્મના અંશનો ઓમકાર પ્રણવની કરામત ગર્ભિત છે. જ્યારે કર્તાનો અંશ કાબેલ હોઈ તેને જતમતપણે રાખે છે.

ભાવાર્થ

સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં કૈવલકર્તાનો અક્રત બ્રહ્મપ્રકાશ ઠસોઠસ પથરાયેલો છે. તેવી જ રીતે પ્રત્યેક ઘાટોમાં પણ બ્રહ્મના અંશરૂપે રહેલા સમચૈતન હીરરૂપ ઝુંકાર-પ્રણવની ઊલટા-સૂલટી પ્રક્રિયા શરીરમાં ગર્ભિત રીતે આવાગમન કરતી જણાય છે. પ્રણવ પોતે તો કર્તૃત્વશક્તિ વગરનો પાંગળો છે. જેથી પોતે પોતાની શક્તિથી ચલાયમાન થઈ શકતો નથી. જ્યારે કૈવલકર્તાની અંતરવૃત્તિની છઠ્ઠી કર્તાઅંશવૃત્તિનો અલ્પ સજાણજાણ સ્વરૂપે રહેલો ચૈતનઅંશ પોતાની ચૈતનશક્તિની ચેતનતાના બળે ઝુંકાર-પ્રણવને ચૈતન કરી શરીરમાં જતમતપણે રાખવામાં હોંશિયાર છે. શરીરના બંધારણમાં રહેલા ગુણ, ઘણ, ઈન્દ્રિયો અને અંતઃકરણ સહિતના તત્ત્વોને અન્યોન્ય રીતે ચેતનતા બક્ષીને ચૈતનઅંશ પોતે ભિન્ન રહી ઘાટને ચલાયમાન કરી નિયમનમાં રાખે છે.

જેહી અંશ નિજ પતિનકે, સબ ગતિકે ગતિયાર;
જીનત્યે કબજ સકલ કળ, સહિત સંચ ઝંકાર. ૨૦

શબ્દાર્થ

જેહી = જે, અંશ = ચૈતન્ય સ્વરૂપે રહેલ અંશ, નિજ પતિનકે = આદિ કર્તાનો, માલિકનો, સબ = બધી જ, ગતિકે = ગતિનો, જાણનો, ગતિયાર = ચેષ્ટા કરવાવાળો, જાણવાવાળો, જીનત્યે = જેના, કબજ = કબજામાં, સ્વાધીન, તાબામાં, સકલ = તમામ, બધી જ, કળ = યુક્તિ, કરામત, કુંચી, જ્ઞાન, સહિત = સાથે, શુધ્ધાં, સંચ = ગુપ્ત કરામત કે ગોઠવણ, ઝંકાર = ઝંકાર પ્રણવ.

અનુવાદ

નિજપતિનો જે અંશ છે તે બધી જ જાણનો જાણકાર છે. જેના તાબામાં ઓમકાર પ્રણવની ગુપ્ત કરામત સહિતની બધી જ યુક્તિ રહેલી છે.

ભાવાર્થ

મહદ્ સજાણજાણ કૈવલકર્તાની છઠ્ઠી કર્તાઅંશવૃત્તિનો જે ચૈતનઅંશ છે, તે દેહના બંધારણમાં રહેલા સમગ્ર તત્ત્વોની ગતિને જાણવાવાળો છે. રેચક, પ્રેરક અને કુંભકની ગતિથી ચાલતા સમચૈતન હીરરૂપ ઝંકાર-પ્રણવ સહિત બધા જ નાશવંત તત્ત્વોની ગુપ્ત કરામત અંગેની બધી જ યુક્તિ ચૈતનઅંશના તાબામાં રહેલી છે.

ભેદ અવસ્થા જેહુનત્યે, કરત નહિ અંતરાય;
અંતઃકરણ રહીત વિત્ત, જીનું સુરત એકતાય. ૨૧

શબ્દાર્થ

ભેદ = મત, પ્રકાર, અવસ્થા = દેહની સ્થિતિ, જાગૃત, સ્વપ્ન, સપોપતિ, તુરિયા અને ઉનમૂનિ, જેહુનત્યે = જેનાથી, કરત = કરતા, નહિ = નથી, અંતરાય = નડતર, વિઘ્નકર્તા, અડચણરૂપ, અંતઃકરણ = સુખાદિના અનુભવ કરાવતી અંદરની ઈન્દ્રિય, રહીત = વગર, વિત્ત = બળ, શક્તિ, હીર, સત્ત્વ, જીનું = જેની, સુરત = સુરતા, આંતરદષ્ટિ, એકતાય = જોડાણ, એક્યપણું, અભેદભાવ.

અનુવાદ

જેને અવસ્થાના પ્રકાર અંતરાય કરી શકતા નથી. વળી, અંતઃકરણ વિનાનું વિત્ત હોઈ જેની એકતા સુરતા થકી છે.

ભાવાર્થ

શરીરમાં વહેતા શુદ્ધ પ્રાણાયામને વિશે પંચ તત્ત્વોવાળા પંચ વિકારી પ્રાણાયામ વારાફરતી વર્તમાન કરે છે. જેથી તે તત્ત્વ પલટાયે કરીને દેહમાં જાગ્રત, સ્વપ્ન, સષોપતિ, તુરીયા અને ઉનમૂનિ એમ પાંચ અવસ્થા વર્તમાન કરે છે. આવી પાંચેય પ્રકારની અવસ્થા ચૈતનઅંશને અંતરાય કરી શકતી નથી. વળી, ચૈતનઅંશનું વિત્ત મન, બુધ, ચિત્ત અને અહંકારરૂપી અંતઃકરણ વિનાનું હોવાથી શરીર સાથે તેની એકતા સુરતા વડે રહેલી છે.

સદ્ચિદ આનંદકે જેહી, સહિત પ્રણવ પતિ જાણ;

તિનકે કર્તા કેવલ, સધર સિદ્ધાન્ત પ્રમાણ. ૨૨

શબ્દાર્થ

સદ્ચિદ આનંદકે = સદ્ચિદાનંદ બ્રહ્મને, જેહી = જે, સહિત = સુધ્યાં, પ્રણવ = ઊંકાર પ્રણવ, પતિ = માલિક, જાણ = માહિતી, તિનકે = તેના, કર્તા = રચનાર, કેવલ = કેવલ, સધર = મજબૂત, સિદ્ધાન્ત = આખરી નિર્ણય, પ્રમાણ = પુરાવો, પ્રતીતિ, સત્યતા, સાબિતી.

અનુવાદ

જે સત્ય, ચિદ્ અને આનંદમય છે, તેના ઊંકાર પ્રણવ સહિતની જાણ પતિને છે. તેના રચનાર કેવલકર્તા છે. જેનું મજબૂત સિધ્ધાંતિક પ્રમાણ છે.

ભાવાર્થ

જે સત્ય, ચિદાકાર અને આનંદમય સ્વરૂપે સચરાચરવ્યાપક નિર્ગુણબ્રહ્મ છે તેના અંશરૂપે દેહમાં ઊંકાર-પ્રણવ રહેલો છે. એવા સમચૈતન હીરરૂપ પ્રણવ સહિતની જાણ શરીરના માલિક એવા ચૈતનઅંશને છે. શરીરમાં સદ્ચિદાનંદ બ્રહ્મના સજાતિ તરીકે ઊંકાર-પ્રણવ અને કેવલકર્તાના સજાતિ

તરીકે ચૈતનઅંશ છે. બ્રહ્માંડની સર્વ રચનાના રચનાર કેવલકર્તા છે. આ સર્વ હકીકતના પુરાવારૂપે અંશ-અંશીનો લક્ષ દર્શાવતો મજબૂત અને પક્ષાપક્ષ રહિતની સૈદ્ધાંતિક યોગ્ય સમજ આપતો સકર્તાસિદ્ધાંત છે. જેમાં સગુણ-નિર્ગુણથી તીતનું જ્ઞાન હોઈ અંશનું અંશીપદ સાથે મેલાન (એકતા) કરાવતી સમજ દર્શાવવામાં આવેલી છે.

**કોહુ ન મરમ લહે જીનું, અકલિત અંશ અભેદ;
અકરત પદકે અનુભવી, પાય ન પરમ સભેદ. ૨૩**

શબ્દાર્થ

કોહુ ન = કોઈ પણ નહિ, **મરમ** = મર્મ, રહસ્ય, ભેદ, **લહે** = જાણે, **જીનું** = જેના અંગે, **અકલિત** = કળી ન શકાય તેવો, **અંશ** = ચૈતનઅંશ, **અભેદ** = અખંડ, છેદી ન શકાય તેવું, અભિન્ન, **અકરત પદકે** = અકત બ્રહ્મપદના, **અનુભવી** = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ધરાવતા, **પાય ન** = પ્રાપ્ત ન કરી શકે, **પરમ** = ગહન, અંતિમ પદ, ઉત્કૃષ્ટ, **સભેદ** = સાચું રહસ્ય, સત્ય અભિપ્રાય.

અનુવાદ

અકત પદના અનુભવી, પરમપદના સત્ય રહસ્યને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તેમજ અકલીત અને અભિન્ન અંશ જે છે, તેના મર્મને પણ કોઈ જાણતું નથી.

ભાવાર્થ

શરીરમાં રહેલા નાશવંત અને શાશ્વત તત્ત્વોનો નિશ્ચય કરીને નાશવંતની બાદબાકી કરતાં જે શેષ બાકી રહે તેવા અકળીત અને છેદી ન શકાય તેવા અભિન્ન ચૈતન-અંશસ્વરૂપના સાચા મર્મને વિશ્વમાં કોઈ જાણી શક્યું નથી. વળી, અકત બ્રહ્મપદના અનુભવી જે જે પુરુષો છે તે તે પોતાને બ્રહ્મસ્વરૂપ માનતા હોઈ બ્રહ્મથી પર રહેલા પરમપદના ભેદને તેઓ પણ જાણી શક્યા નથી. અર્થાત્ તેઓ પણ ચૈતન-અંશના સ્વરૂપ અંગે કે અંશ જેની સજ્જાતિ છે એવા અંશીના પરમપદ માટે નિર્ણય કરી શક્યા નથી.

જીનકે પદ અકરત બજે, તિનકે વંસત સેર;
આ તો અંશ કિરતારકે, ગ્રહીત જ્ઞાન સમશેર. ૨૪

શબ્દાર્થ

જીનકે = જેનું, પદ = સ્થાન, દરજજો, અકરત = કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું, અકર્તા, બજે = કહેવાયું, બજવું, તિનકે = તેના, વંસત = વંશજ, સેર = ધારા, પ્રવાહ, આ તો = આ તો, અંશ = ચૈતન સ્વરૂપ, કિરતારકે = કર્તાના, ગ્રહીત = ગ્રહણ કરી, ધારણ કરી, જ્ઞાન = જ્ઞાન, સમશેર = ખડગ, તલવાર.

અનુવાદ

જેનું પદ અકત કહેવાયું તેના વંશજનો પ્રવાહ તેવો જ હોય, પરંતુ આ તો કર્તાનો અંશ છે જે ખાંડાની ધારવાળા જ્ઞાનથી જ ગ્રહી શકાય.

ભાવાર્થ

જેવું જેનું મૂળ હોય તેવી તેની પેદાશ હોય છે. એ રીતે જોતાં જેનું અકત બ્રહ્મપદ કહેવાતું હોય તો તેના વંશજની ધારા પણ કર્તૃત્વશક્તિ વગરની જ હોય. જ્યારે અલ્પ સજાણજાણ સ્વરૂપે રહેલા ચૈતનઅંશ તો કર્તાની સજાતિનો છે. એટલે કે મહદ્ સજાણજાણ સ્વરૂપ કૈવલકર્તા અંશીનો વંશજરૂપી ચૈતનઅંશ છે. જેને સમજવા માટે તલવારની ધાર પર ચાલવા જેવો કઠિન અને મુશ્કેલ જ્ઞાન માર્ગ ગ્રહણ કરીને જ તેવા અકત અને સકતપદને ઓળખી શકાય.

સાક્ષી અંશ ન બ્રહ્મકે, વૃથા વદત વિદ્વાન;
લક્ષણ તો લહેતા નથી, જેસે બ્રહ્મ નિદાન. ૨૫

શબ્દાર્થ

સાક્ષી = દૃષ્ટા, અંશ = ચૈતનઅંશ, ન = નહિ, બ્રહ્મકે = બ્રહ્મનો, વૃથા = વ્યર્થ, વદત = ઉચ્ચારે છે, બોલે છે, વિદ્વાન = પંડિત, જ્ઞાની, લક્ષણ = ગુણધર્મ, તો = તો, લહેતા = પિછાણતા, લક્ષમાં લેતા, નથી = નથી, જેસે = જેવી રીતે, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, નિદાન = મૂળ કારણ, આદિ કારણ.

અનુવાદ

દષ્ટા રૂપે રહેલા ચૈતનઅંશ બ્રહ્મનો (અંશ) નથી. છતાં વિદ્વાનો વૃથા ઉચ્ચારણ કરે છે. તેના લક્ષણોને જાણતા નથી. તેમ બ્રહ્મના મૂળ કારણને પણ જાણતા નથી.

ભાવાર્થ

શરીરમાં દષ્ટા તરીકે રહેલો ચૈતનઅંશ અકૃત બ્રહ્મનો વંશજ નથી કે અંશ પણ નથી. વળી, બ્રહ્મ જેનો પ્રકાશ છે એવા પ્રકાશના મૂળ કારણરૂપે રહેલા પ્રકાશક કૈવલકર્તાને તેઓ જાણતા નથી, તેમ જ અંશી કૈવલકર્તાની સજાતિનો ચૈતનઅંશના મૂળ લક્ષણોને પણ જાણતા નથી. આમ, અંશ અને અંશીની સાચી સમજ વિના જ બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો વૃથા ઉચ્ચારણ કરીને વાણીનો વિલાસ કરે છે.

જાણપણું જનમે કાંઠાં, શૂન્યવત્ જનું સ્વભાવ;
ઓરુ સંકલ્પ રહિતમ સમ, દષ્ટા દષ્ટ ન કાવ. ૨૬

શબ્દાર્થ

જાણપણું = સજાણ જાણપણું, જનમે = જેનામાં, કાંઠાં = ક્યાંથી, શૂન્યવત્ = શૂન્ય સમાન, જનું = જેનો, સ્વભાવ = પ્રાકૃતિક લક્ષણ, આદત, ટેવ, ઓરું = અને, વળી, સંકલ્પ = ઈચ્છા, મનનો તર્ક, કલ્પના કરવી તે, રહિતમ = વિનાના, સમ = સમાન, ના જેવું, સમદમ, નિષ્પક્ષપાતી, દષ્ટા = સાક્ષી, દૃશ્યને નજરોનજર જોનાર, દષ્ટ = દૃશ્ય, ન = નહિ, કાવ = કાંઈ પણ, કશું પણ.

અનુવાદ

જેનો શૂન્યવત્ સ્વભાવ હોવાથી તેમાં જાણપણું ક્યાંથી હોય? વળી, દષ્ટા કે દૃશ્ય જેવું કાંઈ ન હોવાથી તે સંકલ્પ રહિત સમદમપણે રહેલું છે.

ભાવાર્થ

ખાલી અવકાશની જેમ સ્વભાવવાળું અને કર્તૃત્વશક્તિનો અભાવ

ધરાવતું (બ્રહ્મ) હોવાથી તેનામાં સજાણ-જાણપણું હોતું નથી. વળી, બ્રહ્મજ્ઞાનમાં દૃશ્ય કે દૃષ્ટા જેવા બે ભિન્ન પદો સંભવતા નથી. જડની જેમ પથરાયેલા અંતઃકરણ વિનાના નિર્ગુણબ્રહ્મમાં સંકલ્પશક્તિ ન હોવાથી તે જેવું છે તેવું સમદમ અને નિષ્પક્ષપાતીપણે બ્રહ્માંડમાં ઠસોઠસ રીતે ભરાઈને રહેલું છે.

સાક્ષી તાંહાં નવ સંભવે, જહાં નહિ આપ ન ઓર;
તો સાક્ષી તે કેહુનકે, નિરખન કુનહી ઠોર. ૨૭

શબ્દાર્થ

સાક્ષી = દૃષ્ટા, તાંહાં = ત્યાં, નવ = નહિ, સંભવે = શક્યતા હોવી, સંભાવના હોવી, જહાં = જ્યાં, નહિ = નહિ, આપ = પોતે, ન = નહિ, ઓર = બીજા કોઈ, ત્રાહિત વ્યક્તિ, તો = તો પછી, સાક્ષી = દૃષ્ટા, તે = તે, કેહુનકે = કોના, કોને, નિરખન = જુએ, નિહાળે, કુનહી = કોની, ઠોર = તરફ, ઠામે, ઠેકાણે.

અનુવાદ

જ્યાં પોતે કે બીજો કોઈ ન હોય ત્યાં સાક્ષી સંભવે નહિ, તો પછી સાક્ષી તે કોણ અને કોના તરફ નિહાળે ?

ભાવાર્થ

સર્વ સામાન્ય હકીકતે જોતાં માલુમ પડે કે જ્યાં આપનું પોતાનું સ્વરૂપ અને અન્ય બીજી કોઈ વ્યક્તિની હયાતી ન હોય તો તેવા સંજોગોમાં સાક્ષીનું પદ સંભવે નહિ. કારણ કે બે ભિન્ન પદોની ઉપસ્થિતિ ન હોય તો પછી સાક્ષી તરીકે તે કોણ હોય ? કોને નિહાળે ? અને કોની તરફ દૃષ્ટિ કરે ?

જહાં સાક્ષી તાંહાં સર્વત્ર, સંકલ્પ જ્ઞાન સજાણ;
એ તો અંશ કિરતારકે, નહિ બ્રહ્મ કે નિરવાણ. ૨૮

શબ્દાર્થ

જહાં = જ્યાં, સાક્ષી = દષ્ટા, તાંહાં = ત્યાં, સર્વત્ર = બધે જ, દરેક ઠેકાણે, બધી જગ્યાએ, સંકલ્પ = મનનો તર્ક, કલ્પના કરવી તે, જ્ઞાન = સમજ, સજ્ઞાણ = પોતાની હયાતી અંગેનું જ્ઞાન, સજ્ઞાણ જ્ઞાણ, એ તો = એ તો, અંશ = દષ્ટા, ચૈતનઅંશ, કિરતારકે = કર્તાનો, માલિકનો, અંશીનો, નહિ = નથી, બ્રહ્મ કે = બ્રહ્મનો, નિરવાણ = વાણીથી રહિત, જ્યાં વાણી પંહોચતી નથી તેવું પદ.

અનુવાદ

જ્યાં સાક્ષીરૂપે સજ્ઞાણજ્ઞાણ ચૈતનઅંશ છે ત્યાં બધા જ ઘાટોમાં સંકલ્પશક્તિનું જ્ઞાન હોય છે. કારણ કે એ તો વાણીથી રહિત બ્રહ્મનો નહિ, પરંતુ કર્તાનો અંશ છે.

ભાવાર્થ

અગાઉ દષ્ટા અંગેની જે સમજ દર્શાવી તેને હવે અચરતબા દેહના સંદર્ભે સમજાવે છે. જ્યાં જ્યાં સાક્ષી ચૈતનઅંશ છે ત્યાં ત્યાં બધા જ ઘાટોનું સજીવનપણું હોય છે. તેવા સજીવન ઘાટમાં સજ્ઞાણ-જ્ઞાણ ચૈતનઅંશ દષ્ટારૂપે હોવાથી તેમાં સંકલ્પ કરવાની અને સ્વનું જ્ઞાન ગ્રહણ કરવાની શક્તિ હોય છે. આ અલ્પ સજ્ઞાણ-જ્ઞાણ ચૈતનઅંશ તો મહદ્ સજ્ઞાણજ્ઞાણ એવા કૈવલકર્તાનો અંશ છે. જેથી તેનામાં પૂર્ણચૈતનતાનો ગુણ રહેલો છે. માટે ચૈતનઅંશ વાણીથી રહિત અક્તબ્રહ્મનો સજ્ઞાતિ નથી, પરંતુ કર્તાનો સજ્ઞાતિ છે.

બ્રહ્મ સદા પદ અકરત, ઓરું નિરગુણ નિરલેપ;

એ તો ગુણ ગમ સાંણસે, સબ વિધિ રચે રચેત. ૨૯

શબ્દાર્થ

બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, સદા = હંમેશને માટે, સર્વદા, પદ = સ્થાન, દરજજો, અકરત = અક્ત, કર્તૃત્વશક્તિ વગરનો, અકર્તા, ઓરું = અને, વળી, નિરગુણ = ગુણથી રહિત, નિરલેપ = લેપાયમાન ન થાય તેવું, અનાસક્ત, એ તો = એ તો, ગુણ = ત્રિગુણાત્મક ગુણો, ગમ = જ્ઞાન, જ્ઞાણ, ઈચ્છાવૃત્તિ, સાંણસે = સાણસાથી, સબ વિધિ = બધી જ પ્રકારના, રચે = રચના પમાળે, રચેત = રચના.

અનુવાદ

બ્રહ્મ પદ સદાને માટે અકત અને ગુણોથી રહિત તેમજ નિર્લેપ રહેલું છે. જ્યારે એ તો (કર્તા) ઈચ્છાવૃત્તિ દ્વારા ગુણ અને જાણરૂપી સાણસાથી બધી પ્રકારની રચનાને રચે છે.

ભાવાર્થ

કર્તાની પ્રથમ પ્રકાશબ્રહ્મવૃત્તિનું સચરાચર-વ્યાપક બ્રહ્મપદ કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું અને રજો, તમો, તેમજ સતોગુણથી રહિત તથા નિર્લેપ રહેલું છે. જ્યારે સોની રૂપ સર્જનહાર કૈવલકર્તા તો પોતાની ઈચ્છાવૃત્તિથી ગુણ અને પ્રકૃતિના હાથાવાળી જાણરૂપી સાણસાથી પકડીને સોહંગરૂપ એરણ ઉપર મૂકી ઓહંગરૂપ હથોડી વડે અનેક પ્રકારના આકારવાળી પરંપરાગત ચાલે તેવી, વિવિધતાવાળા સર્વ ઘાટો સહિત સમગ્ર રચના રચે છે.

જેહી નિરગુણ નિરલેપહી, નિરવેવૈ નિરજીવ;
તિનત્યે સકલ પદારથ, ક્યૌ કરી હોય સજીવ. ૩૦

શબ્દાર્થ

જેહી = જે, નિરગુણ = ગુણોથી રહિત, નિરલેપહી = લેપાયમાન ન થાય તેવું, નિર્લેપ, નિરવેવૈ = વયથી રહિત, નિરજીવ = જડ, અચેત, તિનત્યે = તેનાથી, સકલ = તમામ, બધા, પદારથ = પદાર્થ, વસ્તુ, ક્યૌ કરી = કેમ કરીને, હોય = હોય, સજીવ = જીવંત, સચેત, ચૈતન.

અનુવાદ

જે નિર્ગુણ, નિર્લેપ, વયથી રહિત અને નિર્જીવ છે; તેનાથી (બનેલા) બધા જ પદાર્થ કેમ કરીને સજીવ હોઈ શકે ?

ભાવાર્થ

જો ગુણોથી રહિત, અનાસક્ત, વયથી રહિત અને અચેત અકત બ્રહ્મપદ હોય અને વળી, તેમાં કર્તૃત્વ-શક્તિનો અભાવ હોય તો તેવું પદ

નવીન કાંઈ પણ ઉત્પત્તિ ઉપજાવી શકે નહિ. તેમ છતાં પણ જો બ્રહ્મસિદ્ધાંતને આધારે કોઈ કહે કે બધું બ્રહ્મ દ્વારા જ ઉત્પન્ન થયેલું છે, તો નિર્જીવ બ્રહ્મથી નિર્માણ થયેલી બધી જ રચના કેમ કરીને સજીવ હોઈ શકે ? અર્થાત્ તેવા અક્રત અને અચેત બ્રહ્મ પદ દ્વારા જે કાંઈ રચના રચાઈ હોય તે કદી સજીવ હોઈ શકે નહીં.

જો કહેશો સભરા ભર્યો, જહાં ઘાટ તાંહા બીચ હોય;
તિનતે હોત સચેતન, અકરતસે વિનું મોહોય. ૩૧

શબ્દાર્થ

જો = જો, કહેશો = કહેવામાં આવે, સભરા ભર્યો = ભરપૂર રીતે, ઠસોઠસ ભરેલો, પરિપૂર્ણ રીતે ભરવું, જહાં = જ્યાં, ઘાટ = દેહ, પિંડ, તાંહાં = ત્યાં, બીચ હોય = વચ્ચે, મધ્ય ભાગે, મધ્યમાં હોય, તિનતે = તેનાથી, હોત = હોય, થાય, સચેતન = સજીવ, ચેતનવંત, અકરતસે = અકર્તાથી, વિનું = સિવાય, વિના, મોહોય = માં, અંદર.

અનુવાદ

જો કહેશો કે પરિપૂર્ણ રીતે ભરાયેલો અને જ્યાં ઘાટ ત્યાં વચ્ચે રહ્યો છે. અંદર રહેલા અક્રત વિના કેવી રીતે સચેતન થાય ?

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો દ્વારા એવું કહેવામાં આવે કે બ્રહ્માંડમાં ઠસોઠસ ભરાયેલું બ્રહ્મ જ્યાં જ્યાં ઘાટ છે, ત્યાં ત્યાં ઘાટની મધ્યે રહ્યો હોવાથી જ સર્વ ઘાટ સચેતન થઈને રહેલા છે. જો કોઈ કારણવસાત્ અકર્તા બ્રહ્મ અંદર ના હોત તો તેના સિવાય તે ઘાટ સચેતન કેવી રીતે થાય ? અર્થાત્ બ્રહ્મ વગર ઘાટ સચેતન થાય નહિ.

તબ તો જડ ઘટકી સબે, આવત બ્રહ્મ મોઝાર;
કરત નહિ ક્યૌ ચેતન, ઘડીતલ ઘાટ કુંભાર. ૩૨

શબ્દાર્થ

તબ તો = ત્યારે તો, **જડ** = નિર્જીવ, **ઘટકી** = ઘાટોની, **સબે** = બધા, **આવત** = આવે છે, પ્રવેશ છે, **બ્રહ્મ** = બ્રહ્મ, **મોઝાર** = મધ્યે, અંદર, **કરત નહિ** = કરતો નથી, **કયો** = કેમ, શા માટે, **ચેતન** = સજીવ, **ઘડીતલ** = ઘડાયેલા, **ઘાટ** = ઘાટ, કુંભ, **કુંભાર** = પ્રજાપતિ, માટીના વાસણ બનાવનાર.

અનુવાદ

ત્યારે તો બધા જ જડ ઘાટોની મધ્યે બ્રહ્મ આવેલો છે તો પછી કુંભારના ઘડાયેલા ઘાટને કેમ ચેતન કરતો નથી ?

ભાવાર્થ

બ્રહ્મજ્ઞાની દ્વારા બ્રહ્મ અંગે કરાતી દલીલના પ્રતિઉત્તર આપતાં અચરતબા પૂછે છે કે જો બધા જ ઘાટોની મધ્યે બ્રહ્મ સંપૂર્ણ રીતે ભરાયેલો હોય અને તેથી જ ઘાટ સચેતન થઈને રહેતો હોય, તો પછી પ્રજાપતિ દ્વારા ઘડાયેલા માટીના ઘાટમાં બ્રહ્મ ભરપૂર રીતે ભરાયેલો હોવા છતાં તે બ્રહ્મ માટીના ઘાટને કેમ ચેતન કરતો નથી ?

ઓરુ ઘાત ઘટ કાષ્ટકે, કાયનકે જેહી પહાણ;

તિનકે અંદર આવત, પણ નહિ બોલત જાણ. ૩૩

શબ્દાર્થ

ઓરુ = અને, વળી, **ઘાત** = ધાતુના, ખનીજના, **ઘટ** = વાસણ, ઘાટ, **કાષ્ટકે** = લાકડાના, **કાયનકે** = કાયના, **જેહી** = જે, કે **પહાણ** = પથ્થરના, **તિનકે** = તેની, **અંદર** = માં, મોજાર, **આવત** = આવેલો છે, હાજર છે, **પણ** = પરંતુ, **નહિ બોલત** = બોલતો નથી, **જાણ** = જણાતો, જાણવામાં આવ્યું.

અનુવાદ

વળી, ધાતુના, લાકડાના, કાયના કે પથ્થરના વાસણો હોય છે તેની અંદર (બ્રહ્મ) આવેલો છે, પરંતુ બોલતાં જાણ્યું નથી.

ભાવાર્થ

અચરતબા વધુ સ્પષ્ટતા કરતાં બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોને જણાવે છે કે પ્રજાપતિના માટીના વાસણો સિવાય બીજા ધાતુના, લાકડાના, કાચના કે પથ્થરના અનેક વાસણો હોય છે. તેની અંદર પણ બ્રહ્મ તો ભરપૂર રીતે ભરાયેલો હોય છે. તેમ છતાં કોઈ દિવસ વાસણો ચેતનવંત થઈને બોલતા હોય તેવું જાણ્યું નથી.

પ્રકૃતિ પુરુષ ગુણ સહિતમ, જો કહેશો ઘટ હોય;
તિનકી બીચ આઈત જિત, બોલત બ્રહ્મ સતોય. ૩૪

શબ્દાર્થ

પ્રકૃતિ = માયા, આદ્ય શક્તિ, પુરુષ = નિરંજન પુરુષ, ગુણ = ત્રણ ગુણ, ત્રિગુણાત્મક લક્ષણો, સહિતમ = સહિત, જો = જો, કહેશો = કહેવામાં આવે કે, ઘટ = ઘાટ, હોય = હોય, તિનકી = તેની, બીચ = મધ્યે, માં, અંદર, આઈત = આવેલો, જિત = જે રીતે, જ્યાં, જેથી, બોલત = બોલવું, ઉચ્ચારણ કરવું, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, સતોય = તોય, તો પણ, તથાપિ, તે છતાં, તેથી તો.

અનુવાદ

જો કહેશો કે પ્રકૃતિ, પુરુષ અને ગુણ સહિત ઘાટો હોય છે. જે રીતે તેની અંદર બ્રહ્મ આવેલો છે, તેથી તો બોલે છે.

ભાવાર્થ

જો બ્રહ્મજ્ઞાનીજનો દ્વારા એવું પણ કહેવામાં આવે છે કે પુરુષ, પ્રકૃતિ અને રજો, તમો તથા સતો ગુણ સહિતના તત્ત્વોવાળા બધા જ ઘાટોની અંદર બ્રહ્મ ભરપૂર ભરાઈને રહેલો છે. તેથી જ તો તે ઘાટને અનુરૂપ થઈને બ્રહ્મ પોતે વિવિધ પ્રકારની વાણી બોલે છે. અર્થાત્ બ્રહ્મ ભરાયેલો છે, તેથી ઘાટ વાણીનો ઉચ્ચારણ કરી શકે છે.

પ્રકૃતિ પુરુષ ગુણ સહિતમ, સંજમ કો કરનાર;
બીનું સંકલ્પસે ક્યા બને, વિવિધી ભાત્ય ઘટ સાર. ૩૫

શબ્દાર્થ

પ્રકૃતિ = માયા, પુરુષ = નિરંજન પુરુષ, ગુણ = ત્રિગુણાત્મક તત્ત્વ, સહિતમ = સહિત, સંજમ = સુમેળ, જોડાણ, મેળવણી, ભેગા, કો = કોણ, કરનાર = કરવાવાળા, બીનું = સિવાય, સંકલ્પસે = સંકલ્પથી, ક્યા = કેવી રીતે, કેમ કરીને, બને = રચાય, થાય, બની શકે, વિવિધી ભાત્ય = જુદા જુદા પ્રકારના, ઘટ = ઘાટ, દેહ સાર = ઉદ્દેશ, હેતુ, ઈચ્છા.

અનુવાદ

પુરુષ, પ્રકૃતિ અને ગુણો સહિતના તત્ત્વોનો સુમેળ કોણ કરનાર છે? વળી, સંકલ્પ વગર વિવિધી પ્રકારના ઈચ્છા મુજબના ઘાટ કેમ કરીને બને ?

ભાવાર્થ

અચરતબા બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોની દલીલનું ખંડન કરતાં પ્રશ્ન પૂછે છે કે ઠસોઠસ ભરાયેલો નિર્ગુણબ્રહ્મ તો અકર્તા છે તો પછી પુરુષ-પ્રકૃતિ અને રજો, તમો તથા સતોગુણ સહિતના જે તત્ત્વો શરીરના બંધારણમાં રહેલા છે તેનો યોગ્ય સુમેળ કરનાર કોણ છે? વળી, બ્રહ્મ નિર્જીવ છે તેથી તે સંકલ્પ કરી શકે તેમ નથી, તો પછી કોઈ સમર્થ સર્જનહારના સંકલ્પ સિવાય વિવિધી પ્રકારના અને ઈચ્છા મુજબના ઘાટ કેમ કરીને બની શકે?

જબતે નિજ કર્તાકર, સંકલ્પ જાણ સમેત;
તિને રચી કુલ પુદ્ગલ, અંશે કીયા સચેત. ૩૬

શબ્દાર્થ

જબતે = જેથી, તેથી, તેટલા માટે, નિજ = મૂળ, આદિ, કર્તાકર = સર્જનહારના કરેલા, સંકલ્પ = સંકલ્પ, જાણ = સજાણ જાણ, સમેત = સહિત, તિને = તેઓએ, રચી = રચના કરી, કુલ = સમસ્ત, પુદ્ગલ = શરીર, દેહ, અંશે = ચૈતનઅંશે, કીયા = કર્યા, સચેત = સચેતન, ચેતન, હાલતા ચાલતા.

અનુવાદ

જેથી નિજ કર્તાએ નિજ જાણ સહિતનો સંકલ્પ કરેલો છે. તેઓએ જ સમસ્ત દેહ રચ્યા છે અને અંશો થકી સચેતન કર્યા છે.

ભાવાર્થ

જેથી પુરવાર થાય છે કે બ્રહ્મથી પરે રહેલા સામર્થ્યવાન આદિ સકર્તાપતિ સર્જનહાર મહદ્ સજાણજાણરૂપ કૈવલકર્તાએ જ રચના રચવાનો સંકલ્પ કરેલો છે. એવા કૈવલકર્તા દ્વારા સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ, મહાકારણ અને પરમકારણ દેહની વિવિધતાવાળા અસંખ્ય જડ ઘાટો પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી જ રચાયેલા છે. કર્તાએ જ વૃદ્ધિ પામેલા પ્રત્યેક ઘાટોને સચેતન કરવા માટે પોતાની છઠ્ઠી કર્તા અંશવૃત્તિના શુદ્ધ સંકલ્પે સામાન્ય, વિશેષ અને પરમવિશેષ અંશને ઉત્પન્ન કરી દરેક ઘાટોમાં પ્રેરક કર્યા છે. જેથી વૃદ્ધિ પામીને અચેત રહેલા જડઘાટ સચેતન થઈને હાલતા ચાલતા થયા છે.

તબતે અંશ કરતારકે, સાક્ષી સબ ઘટ સોય;
સહિત જ્ઞાન સંકલ્પનસે, વિચરત હે સબ કોય. ૩૭

શબ્દાર્થ

તબતે = તેથી, અંશ = ચૈતનઅંશ, કરતારકે = સર્જનહારના, સાક્ષી = દેષ્ટા, સબ = બધા, તમામ, ઘટ = ઘાટ, સોય = છે, સહિત = સમેત, જ્ઞાન = સમજ, સંકલ્પનસે = સંકલ્પથી, વિચરત હે = વિચરણ કરે છે, સબ કોય = બધા, સૌ કોઈ.

અનુવાદ

તેથી સાક્ષી સ્વરૂપે પ્રત્યેક ઘાટમાં કર્તાનો અંશ રહેલો છે અને જ્ઞાન સહિત સંકલ્પથી સર્વ કોઈ વિચરણ કરે છે.

ભાવાર્થ

તેટલા માટે જ પાંચેય પ્રકારના ઘાટમાં અલ્પ સજાણજાણ-સ્વરૂપ કૈવલકર્તાનો સજાતિ ચૈતનઅંશ ચેતનતાના કારણરૂપે રહેલો છે. શરીરના

દૃષ્ટા તરીકેની ભૂમિકા ભજવતો ચૈતનઅંશ જ્ઞાન સહિત સંકલ્પના બળે દેહને ચેતનવંત રાખીને વિચરણ કરે છે. તત્ત્વો તરફથી આઠ પ્રકારની અન્યોન્ય મળતી ચાસમી અંશ પોતે ભોગવે છે અને આનંદમાં રહે છે. જો ચાસમી મળતી અટકી જાય તો અંશ ઉદાસ થઈને, અભાવ ધારણ કરે છે અને પોતાની ઈચ્છા સાર્થક ન થતાં ઘાટ પ્રત્યે રહેલી દૃષ્ટિ ઉલટાવે છે. એટલે કે અંતે એક ઘાટમાંથી નીકળી બીજા ઘાટમાં કર્મો ભોગવવા માટે વિચરણ કરે છે.

જેહી સંકલ્પી અંશનહુકે, સંકલ્પી કર્તા સનાત;
ભાસેહુ કારણ કત મહી, જો થા અંશ સજાત. ૩૮

શબ્દાર્થ

જેહી = જે, સંકલ્પી = સંકલ્પ કરનાર, અંશનહુકે = અંશોના, સંકલ્પી = સંકલ્પ કરનાર, કર્તા = સર્જનહાર, સનાત = સનાતન, અવિનાશી, શાશ્વત, ભાસેહુ = જણાય, કારણ = આધાર, પાયો, મૂળ, ઉત્પાદક, કત = ઉત્પત્તિ, કાર્ય, ઉત્પાદન, મહી = માં, અંદર, જો = જે, થા = હતા, અંશ = ચૈતનઅંશ, સજાત = સજાતિ, વંશજ.

અનુવાદ

જે સંકલ્પી અંશો છે તેના કર્તા પણ સંકલ્પી અને શાશ્વત છે. જે અંશ છે, તે કર્તાની સજાતિના હતા, માટે જ કારણ કતમાં જણાઈ આવે છે.

ભાવાર્થ

મૂળ-કારણરૂપે જે કર્તા હોય તેનાં લક્ષણો મહદ્અંશે તેના કતરૂપી કાર્યમાં જણાઈ આવે છે. તેના સંદર્ભમાં જોઈએ તો બ્રહ્માંડની સર્વ ઉત્પત્તિના કારણરૂપે રહેલા મહદ્ સજાણજાણ આદિ કૈવલકર્તા શાશ્વત અને શુદ્ધ સંકલ્પ કરવાવાળા છે. તેથી જ તેમના કાર્યરૂપે રહેલા કર્તા-અંશવૃત્તિના અલ્પ સજાણજાણ અંશો પણ સંકલ્પશક્તિ ધરાવતા અને શાશ્વત છે. એટલે કે ચૈતનઅંશો આદિ કૈવલકર્તાની સજાતિના હતા, તેથી જ કારણ કતમાં જણાઈ આવે છે.

યાતે બ્રહ્મ સિદ્ધાંતકે, કર્તા કરત નહિ દોય;
અંશ સજાતિ ન જેહુનકે, વૃથા ચિત્ત કીત પ્રોય. ૩૯

શબ્દાર્થ

યાતે = આથી, એટલા માટે, બ્રહ્મ સિદ્ધાંતકે = નિર્ગુણ બ્રહ્મ સિદ્ધાંતમાં, કર્તા = કારણરૂપ સર્જન કરનાર, કરત = ક્રત, રચના, કાર્યરૂપ ઉત્પત્તિ, નહિ = નથી, દોય = બંને, અંશ = ચૈતનઅંશ, સજાતિ = સમાન જાતિવાળા, એક જાતિ કે વર્ગનું, ન = નથી, જેહુનકે = જેની, તેની, વૃથા = વ્યર્થ, ફોગટ, ચિત્ત = ચિત્ત અંતઃકરણ, કીત = કેમ, શા માટે, પ્રોય = પરોવો છો, ચોંટાડો છો, જોડો છો.

અનુવાદ

આથી બ્રહ્મસિદ્ધાંતમાં કર્તા અને ક્રત એમ બંને પક્ષો નથી, તેમજ ચૈતનઅંશ તેની સજાતિનો નથી; તો પછી ફોગટ શા માટે ચિત્તને જોડો છો ?

ભાવાર્થ

અચરતબા બ્રહ્મજ્ઞાનીજનોને ઉદ્દેશીને કહે છે કે નિર્ગુણ-બ્રહ્મસિદ્ધાંતમાં તો બધું જ બ્રહ્મસ્વરૂપે હોઈ તેઓની માન્યતામાં કારણરૂપ કર્તા અને ક્રતરૂપી કાર્ય એમ બંને પદો સંભવતા નથી. વળી, ચૈતનઅંશના લક્ષણોને જોતાં તે અકર્તા અને નિર્જીવ બ્રહ્મની સજાતિનો નથી. તેમ છતાં પોતાને બ્રહ્મસ્વરૂપે માનતા મહાપુરુષો તેમના ચિત્ત અંતઃકરણને નિરર્થક બ્રહ્મપદમાં પરોવી સદા માટે અહં બ્રહ્માસ્મિની અહંતા ધારણ કરીને શા માટે રહેતા હશે ?

તબતે નિજ કર્તાપદ, સકલ સિદ્ધાંત સમેર;
અંશ સજાતિ મીલે તીનું, જનકી બુઝ ન બેર. ૪૦

શબ્દાર્થ

તબતે = તેથી, તેટલા માટે, નિજ = આદિ, મૂળ, કર્તાપદ = કર્તાનું પરમ પદ, સકલ = બધા જ, તમામ, સર્વે, સિદ્ધાંત = માન્યતા, પ્રમાણ સિદ્ધ અંતિમ નિર્ણય, સમેર = સૌથી શ્રેષ્ઠ, ઉત્કૃષ્ટ, મેરુ પર્વત સમાન, અંશ = ચૈતનઅંશ, સજાતિ = સમાન જાતિવાળા, વંશજ, મીલે = મળે, તીનું = તેઓને, જનકી = જેમની, તેમની,

બુઝ = સમજણ, ઓળખ, જ્ઞાન, જાણ, **ન** = નહિ, **બેર** = વાર, વખત, વેળા.

અનુવાદ

તેથી નિજ કર્તાપદ બધા જ સિદ્ધાંતમાં મેરુ પર્વત સમાન છે. જ્યારે સજાતિ અંશ તેઓને મળે ત્યારે તેમની ઓળખ થતાં વાર લાગતી નથી.

ભાવાર્થ

તેથી જ જગતના પ્રચલિત સગુણ અને નિર્ગુણ સિદ્ધાંતમાં દર્શાવેલા રૂપ ગુણવાળા દૈવીપદો અને બ્રહ્મપદથી પણ પરે સકર્તા-સિદ્ધાંતમાં સ્થાપિત કરાયેલું નિજ કેવલકર્તાનું પરમપદ સર્વોપરી અને ઉત્કૃષ્ટ છે. તેથી કહી શકાય કે સગુણ-નિર્ગુણ સિદ્ધાંતથી તીત એવો સકર્તા-સિદ્ધાંત બધા જ સિદ્ધાંતોમાં મેરુ પર્વત સમાન ઉત્કૃષ્ટ અને શ્રેષ્ઠ છે. સકર્તા-સિદ્ધાંતમાં દર્શાવેલો અંશ-અંશીનો લક્ષ ગ્રહણ કરીને પરમગુરુની કૃપા પ્રાપ્ત કરેલ અંશ જ્યારે પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપે થઈને કેવલકર્તાના પરમપદરૂપ કેવલધામમાં જઈને કર્તાને મળે ત્યારે કર્તાના સજાતિ હોવાને નાતે અંશને અંશી કેવલ કર્તાને ઓળખવામાં વાર લાગતી નથી.

દેવ અંશ જેહી આપનમેં, હુતે સો ભાસે આન;
કારજકે કારણ જેહી, બસે તેહી અસમાન. ૪૧

શબ્દાર્થ

દેવ અંશ = દેવોના અલ્પ તત્ત્વ ભાગ, **જેહી** = જે, **આપનમેં** = આપણામાં, **હુતે** = હતા, **સો** = તેથી, તે, **ભાસે** = ભાષ્યમાન થાય, દીસે, પ્રકાશે, લાગે, **આન** = આવીને, આવેલા, **કારજકે** = કાર્યના, ઉત્પત્તિના, **કારણ** = કર્તા, ઉત્પાદક, મૂળ પાયો, **જેહી** = જેઓ, જે, **બસે** = નિવાસ કરે, **તેહી** = તેઓ, **અસમાન** = અંતરિક્ષમાં.

અનુવાદ

જેઓ કાર્યના કારણ રૂપે છે તેઓ અંતરિક્ષમાં નિવાસ કરે છે. એવા દેવો ત્યાં હયાતીમાં છે તેથી તેઓના અંશ આપણામાં ભાસે છે.

ભાવાર્થ

શરીરમાં દશ ઈન્દ્રિયો દ્વારા થતા કાર્યના કારણરૂપે વિવિધ દૈવીસ્વરૂપો રહેલા છે. એવા મહદ્-તત્ત્વોવાળા દેવોના અલ્પ-તત્ત્વભાગ (અંશ) આપણા શરીરમાં આવેલા હોવાથી તે તે ઈન્દ્રિયો કાર્યરત રહીને પોતાનું કર્તવ્ય કરે છે. આવા તમામ દૈવી-સ્વરૂપો પરોક્ષરૂપે અંતરિક્ષમાં પોત-પોતાના દૈવીલોકમાં હયાતીમાં હોવાથી જ તેઓના અંશ શરીરમાં પ્રત્યક્ષસ્વરૂપે ભાસે છે.

પૃથ્વી અપ તેજ પવન નભ, મહાભૂતકે જેહી અંશ;
તેહી પણ આયેહુ આપનમેં, સ્થિર ચર આઘ સબૈસ. ૪૨

શબ્દાર્થ

પૃથ્વી = ભૂમિ, અપ = પાણી, તેજ = અગ્નિ, પવન = વાયુ, નભ = આકાશ, મહાભૂતકે = પાંચ મહા તત્ત્વોના, જેહી = જે, અંશ = તત્ત્વભાગ, તેહી પણ = તે પણ, આયેહુ = આવેલા છે, આપનમેં = આપણામાં, સ્થિર = સ્થિરજાતિ, ચર = જંગમજાતિ, આઘ = ની આઘ લઈને, સમેત, સબૈસ = બધા જ, દરેક, સર્વે.

અનુવાદ

પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ એમ પંચભૂતના જે અંશ છે તે પણ આપણામાં અને સ્થાવર-જંગમની આઘ લઈ બધામાં છે.

ભાવાર્થ

વૈરાટમાં રહેલા પાંચ મહાભૂત એવા પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશના અલ્પતત્ત્વ-ભાગ (તેમના અંશ) આપણા શરીરના બંધારણમાં આવેલા છે. વળી, સ્થૂલદેહ ધરાવતા માનવ ઘાટ સહિત દરેકે દરેક સ્થાવર અને જંગમ જાતિના ઘાટોમાં પણ ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં આ તત્ત્વો રહેલાં છે.

પંચ તત્ત્વ ગુણ ઘણ સુર, પુરુષ પ્રકૃતિ સમેત;
સહિત અંશ કરતારકે, બસે અચલ કીનું ખેત. ૪૩

શબ્દાર્થ

પાંચ તત્ત્વ = પાંચ મહાતત્ત્વો, પાંચભૂત, **ગુણ** = રજો, તમો અને સતોગુણ, **ઘણ** = અહંકાર, અચેત અને સ્વકાશ ઘણ, **સુર** = અંતરિક્ષના દેવીલોકમાં વસેલા દેવી પુરુષો, **પુરુષ** = નિરંજન જ્યોતિ સ્વરૂપ, **પ્રકૃતિ** = આઘ શક્તિ મહામાયા, **સમેત** = સહિત, **સહિત** = સમેત, **અંશ કરતારકે** = કર્તાનો અંશ, **બસે** = નિવાસ કરે, રહે, **અચળ** = અચળ, દંઢ, **કીનું** = કયા, **ખેત** = ક્ષેત્ર, ખેતર, દેહ.

અનુવાદ

પાંચ તત્ત્વો, ગુણ, ઘણ, દેવતા, પુરુષ અને પ્રકૃતિ સહિત દરેકના અંશો અને કર્તાના અંશ કયા અચળ ક્ષેત્રમાં વસે છે ?

ભાવાર્થ

પંચ મહાભૂત - ત્રણ ગુણ - ત્રણ ઘણ - અંતરિક્ષના દેવીધામોના દેવી-દેવતાઓ, નિરંજનધામમાં રહેતા જ્યોતિસ્વરૂપ નિરંજનપુરુષ અને શક્તિધામમાં રહેનાર પ્રકૃતિ-માયા સહિત તમામના અંશો આપણા સ્થૂલ દેહમાં વસેલા છે. તે ઉપરાંત મહદ્ સજાણજાણ એવા કૈવલકર્તાનો સજાતિ અલ્પ સજાણજાણ ચૈતનઅંશ પણ આપણા સ્થૂલ દેહ સહિત કયા કયા અચળ ક્ષેત્ર રૂપ અન્ય અવ્યક્ત દેહોમાં વસેલો છે તે હવે પછી અચરતબા દર્શાવે છે.

સૂક્ષ્મ ઓર કારણ મહા, પરમ કારણ જેહી દેહ;

અજર અમર અવિચલ તન, આવી રહત તીનું ગેહ. ૪૪

શબ્દાર્થ

સૂક્ષ્મ = સૂક્ષ્મદેહ, **ઓર** = અને, **કારણ** = કારણ દેહ, **મહા** = મહાકારણદેહ, **પરમ કારણ** = પરમકારણ દેહ, **જેહી** = જે, **દેહ** = શરીર, તન, કાયા, **અજર** = અખંડ, **અમર** = અવિનાશી, **અવિચલ** = અચળ, **તન** = સ્વરૂપ, **આવી** = આવીને, પ્રવેશ કરીને, **રહત** = રહે છે, **તીનું** = તેના, **ગેહ** = ગુફા, નિવાસ સ્થળ.

અનુવાદ

સૂક્ષ્મ, કારણ, મહાકારણ અને પરમકારણ જે દેહ છે તેમાં પણ અજર, અમર, અવિચલ અંશ આવીને તેના નિવાસસ્થાને રહે છે.

ભાવાર્થ

અલ્પ આયુષ્યવાળા સ્થૂલ દેહની જેમ જ અસંખ્ય કાળના આરબલવાળા અન્ય ચાર પ્રકારના દેહ-સૂક્ષ્મદેહ, કારણદેહ, મહાકારણદેહ અને પરમ કારણદેહમાં પણ કૈવલકર્તાનો સજાતિ ચૈતનઅંશ દેહના વિવિધ પિંડમાં આવીને તેની બ્રહ્મરંધ્ર મધ્યે આવેલી ગુફા રૂપ રહેવાના “રહેતઘર” ના સ્થાને નિવાસ કરે છે. સ્થૂલ દેહને બાદ કરતાં આ ચાર દેહ અલ્પ આરબલવાળા નથી. પણ અનંત શક્તિમાન અને અનંત ઐશ્વર્યવાળા અસંખ્ય કાળ રહે તેવા આરબલના તન કરીને કર્તાએ અંશને વસાવ્યા છે. એટલે કે કર્તાએ અજર-અમર, અચળ અને અવ્યક્ત ચૈતનઅંશ માટે વિભૂતિવાન આ ચાર દેહની રચના કરીને કર્તાએ પોતાના અંશોને પ્રવેશ કરાવ્યો છે.

સ્થૂલ વિછરે વિછરત નહિ, એ ચહુ તન તે અંશ;
કોટી કલ્પ યુગ યુગ લહી, સંઘે સદા રહંશ. ૪૫

શબ્દાર્થ

સ્થૂલ = સ્થૂલ દેહ, વિછરે = નાશ પામતાં, છૂટતાં, વિછરત = છૂટો પડતો, અલગ થતો, નહિ = નથી, એ = એ, ચહુ = ચાર, તન = દેહ, તે = તે, અંશ = ચૈતનઅંશ, કોટી = કરોડો, કલ્પ = કલ્પ, યુગ યુગ = યુગોના યુગો, લહી = સુધી, સંઘે = સાથે, સદા = સદાને માટે, રહંશ = રહે છે.

અનુવાદ

સ્થૂલ નાશ પામતાં એ ચાર દેહથી અંશ છૂટો પડતો નથી, પરંતુ યુગોના યુગો અને કરોડો કલ્પો સુધી સદા સાથે જ રહે છે.

ભાવાર્થ

સ્થૂલ દેહનું આયુષ્ય અલ્પ અને પ્રમાણ વિનાનું છે. અર્થાત્ ભાડુતી મકાનની જેમ કોઈ છોડાવે તો છોડીને જવાય અને આપોઆપ પણ છોડીને જવાય. તેનાથી સૂક્ષ્મ દેહ તો હજાર ઘણો વજમય અને આરબલવાળો છે. સૂક્ષ્મ દેહથી હજાર ઘણું કારણ દેહનું આરબલ છે અને તે કારણ દેહથી હજાર ઘણું મહાકારણ દેહનું આરબલ છે. મહાકારણથી હજારઘણું પરમકારણ દેહનું આરબલ છે. આ પાંચેય દેહનું આરબલ નિજકર્તાની ક્રિયાવૃત્તિ અને અંશવૃત્તિના સંકલ્પનો વેગ પહોંચતા સુધી રહે છે. સ્થૂલ દેહથી પદાર્થ રૂપે પ્રગટ ક્રિયામણના સુક્રિત-દુષ્ક્રિતના ફળ ભુક્તમાન થાય છે. સૂક્ષ્મ દેહે તો મનવાંછિત સુક્રિત-દુષ્ક્રિત થાય છે. કારણ દેહે તો અહંકારમય સુક્રિત, દુષ્ક્રિત થાય અને મહાકારણ દેહે તો સુવૃત્તિ કે કુવૃત્તિથી સુક્રિત-દુષ્ક્રિત થાય. જેથી ચાર દેહ સુધી સુક્રિત-દુષ્ક્રિત થાય અને ત્યાં સુધી ભોગવવાં પડે. આમ, આ ચાર દેહ સુધી અંશ સુક્રિત-દુષ્ક્રિત ભોગવતાં દેહથી છૂટો પડતો નથી, પરંતુ યુગોના યુગો અને કરોડો કલ્પો સુધી સદા દેહ સાથે રહીને સુખ-દુઃખ ભોગવ્યા કરે છે. ત્યાર પછી પાંચમો પરમકારણ દેહ તો સુક્રિત-દુષ્ક્રિત રહિત નિરાલંબ નિર્લેપ કર્તાના અંશને લપટાયેલો હોવાથી અંશવત્ અંશને આભૂષણ રૂપ રહે છે. બધા અંશો નિરંજનરૂપ નૂરની ભૂમિકામાં રહી ઘણાક કાળ સુધી એકલું સુખનું સુખ જ ભોગવે છે.

જા દિન મીલે કતારકુ, અંશ ચતુર તનુ ત્યાગ;
દેવ અંશ પણ તેહી દિન, લગે સો આપને ભાગ. ૪૬

શબ્દાર્થ

જા = જે, દિન = દિવસે, મીલે = મળે, કતારકુ = કર્તાને, સર્જનહારને, અંશ = ચૈતનઅંશ, ચતુર = ચાર, તનુ = દેહ, ત્યાગ = ત્યજીને, છોડીને, દેવ અંશ = દેવોના અંશ, પણ = પરંતુ, તેહી દિન = તે જ દિવસે, લગે = મળે, સો = તે, આપને = પોતાના, ભાગ = ભેગા.

અનુવાદ

જે દિવસે અંશ ચારે દેહનો ત્યાગ કરીને કર્તાને મળે ત્યારે દેવોના અંશ પણ તે જ દિવસે તે પોતાના ભેગા મળે છે.

ભાવાર્થ

સ્થૂલ દેહનો નાશ થતાં તેમાં રહેલા સામાન્ય અંશ ક્રમશઃ સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ અને મહાકારણ દેહનો ત્યાગ કરે છે. તેની સાથો સાથ સૂક્ષ્મ, કારણ અને મહાકારણ દેહની ભૂમિકામાં દેવી-દેવતાઓના વિશેષ અંશો અંતે પરમકારણ દેહની ભૂમિકામાં જઈને નિવાસ કરે છે. જ્યારે પરમકારણ દેહ લીન પામે ત્યારે બધા જ - સામાન્ય, વિશેષ અને પરમવિશેષ અંશો તે દિવસે કૈવલધામમાં જઈને કર્તાને મળી અવધિ વગરના પરમસુખનો અહેસાસ કરે છે. કૈવલધામમાં ગયેલા સામાન્ય વિશેષ અને પરમવિશેષ એમ ત્રણેય પ્રકારના બધા જ અંશો જ્યારે કર્તાની કર્તા-અંશવૃત્તિના સંકલ્પનો વેગ લીન પામે તે દિવસે કર્તાની છઠ્ઠી કર્તા-અંશવૃત્તિમાં ભળે છે. જેને મહાપ્રલય કાળનો અંતિમ દિવસ કહેવામાં આવે છે. ત્યાર પછી કર્તા એક અખંડાકાર અદ્વૈત કૈવલરૂપ થઈને મહાશૂન્યની મધ્યે આવેલા પોતાના કૈવલધામમાં એકલા જ રહે છે. આ પ્રમાણે જેટલો સમય દ્વૈતરૂપે રહ્યા તેટલા જ સમય પૂરતા તેઓ અભિરામ કરે છે.

કોટિ કલપકે બિછરન, અંશ મીલે ઘર સોય;
તા સુખકી મુખસે કછુ, બરની શકુ નહિ કોય. ૪૭

શબ્દાર્થ

કોટિ = કરોડો, કલપકે = કલ્પોથી, બિછરન = છૂટા પડેલા, અંશ = ચૈતનઅંશ, મીલે = મળે, ઘર = ધામ, મૂળ વતન, સોય = તેઓ, તા = તેના, તે, સુખકી = સુખનું, મુખસે = મુખથી, કછુ = થોડું, કાંઈ બરની શકુ = વર્ણન કરી શકું, નહિ = નહિ, કોય = કાંઈ, કશું.

અનુવાદ

કરોડો કલ્પોથી છૂટા પડેલા અંશ તેના મૂળ વતને જઈને મળે, તે સુખનું મુખથી કાંઈ (કશું) પણ વર્ણન કરી શકું નહિ.

ભાવાર્થ

કૈવલકર્તાએ જ્યારે પોતાના બાહ્યવૃત્તિના સંકલ્પે કરીને પાંચ વૃત્તિઓ દ્વારા વિવિધ રચના રચીને પોતાના બ્રહ્મપ્રકાશરૂપ બ્રહ્મક્ષેત્રમાં વૃદ્ધિ પમાડી, પરંતુ તે નિસ્તેજ રહી. ત્યારપછી આંતરવૃત્તિના સંકલ્પે છઠ્ઠી કર્તા-અંશવૃત્તિના સામાન્ય, વિશેષ અને પરમવિશેષ અંશોને ઉત્પન્ન કર્યા. અગાઉ વૃદ્ધિ પામેલા ઘાટ સહિતની સર્વ રચનાને હાલતી-ચાલતી અને ચેતનવંત કરવા માટે પોતાના સજાતિ અંશોને તેમાં પ્રેરક કર્યા. તે દિનથી અંશો કૈવલ ધામમાંથી વિખેરાઈને બ્રહ્મભૂમિકામાં આવી ઘાટોમાં વસ્યા. આમ કરોડો કલ્પોથી કૈવલકર્તાથી છૂટા પડેલા અંશ પાછા પોતાના મૂળવતનરૂપ કૈવલધામમાં જઈને પોતે જેના સજાતિ છે એવા પિતા કૈવલકર્તાને જ્યારે મળે ત્યારે નિજકર્તાના પરમધામને પામી તે અંશો અગણિત, અપાર અને અવધિ રહિત પરમઆનંદને માણે છે. અચરતબા કહે છે કે તેવા સુખનું વર્ણન તેઓ વાણીથી કરી શકે તેમ નથી. કારણ કે એ ભૂમિકાને વિષે જ્યારે અંશો જશે ત્યારે જ તેઓ અનુભવી શકશે.

પ્રોક્ષ દેવ પ્રતિત ન હુતિ, અંશ વાનગી કીન;

પ્રગટ પિંડમે લખાયેહુ, હસ્તામલ જીનું ચીન. ૪૮

શબ્દાર્થ

પ્રોક્ષ = પરોક્ષ રહેલા, દેવ = દેવ, સુર, પ્રતિત = પ્રતીતિ, ખાતરી, ન = નહિ, હુતિ = થતી, અંશ = તત્ત્વ ભાગ, વાનગી = નમૂનો, મસાલો, કીન = કહ્યો, પ્રગટ = પ્રત્યક્ષ, પિંડમે = શરીરમાં, લખાયેહુ = દર્શાવ્યું, જણાવ્યું, હસ્તામલ = સ્પષ્ટ સમજાય તેવું, હાથોહાથ, જાતોજાત, જીનું = જેઓના, ચીન = નિશાની, ચિહ્નો, ઓળખ.

અનુવાદ

પ્રોક્ષ દેવની ખાતરી થતી નથી, પરંતુ તેમના અંશનો જે નમૂનો છે તેને પ્રત્યક્ષ શરીરમાં તેઓની નિશાની સહિત દર્શાવીને કહ્યો છે.

ભાવાર્થ

અંતરિક્ષના દૈવીધામોમાં નિવાસ કરતા દેવી-દેવતાઓ અવ્યક્ત-સ્વરૂપે કોઈ આપણી ચર્મચક્ષુથી ન જણાય તેવા છે. એવા અપ્રત્યક્ષ રહેલા દેવોના અંશો આપણી દશે ઈન્દ્રિયોના કર્મના કારણરૂપે રહેલા છે. તે પ્રોક્ષ દેવોની આપણને પ્રત્યક્ષરૂપે પ્રતીતિ ન થાય, પરંતુ કાર્યાન્વીત ઈન્દ્રિયોના લક્ષણોથી સમજી શકાય તેમ છે. આવા દૈવીસ્વરૂપોના અંશની ઉપલબ્ધી આપણા શરીરમાં ક્યાં ને ક્યાં સ્થાને છે તે હકીકતને અચરતભાષે નિશાની સહિત સ્પષ્ટ સમજાય તે માટે ન્યાયયુક્ત પ્રમાણ આપીને દર્શાવ્યા છે.

અબ કોઉ નવીન આચારજ, કરી ન શકે ભવ ભ્રાન્ત;
અંશ વિના અંશી થપે, તો વૃથા જીનું સિધ્ધાન્ત. ૪૯

શબ્દાર્થ

અબ = હવે, અત્યારે, કોઉ = કોઈક, નવીન = નવા, અપૂર્વ, જવાન, તાજા, આચારજ = આચાર્ય, કરી ન શકે = કરી શક્યા નથી, ભવ = જગત, વિશ્વ, ભ્રાન્ત = ભ્રમણા, ભ્રાંતિ, ખોટા ખ્યાલ, મૂંઝવણ, સંદેહ, અંશ = ચૈતનઅંશ, વિના = સિવાય, અંશી = અંશ જેની સજાતિ છે તેવું પરમપદ, થપે = સ્થાપે, તો = તો, વૃથા = મિથ્યા, ફોગટ, નકામો, જીનું = જેઓનો, સિધ્ધાન્ત = આખરી નિર્ણય, માન્યતા.

અનુવાદ

અત્યારના કોઈ નવીન ધર્માચાર્ય જગતની ભ્રમણાને દૂર કરી શકતા નથી. કારણ કે અંશ વિના જ અંશી સ્થાપે તો તેઓનો સિદ્ધાંત મિથ્યા છે.

ભાવાર્થ

હાલના વિકટ કળીયુગના કાળમાં કોઈ નવીન બનેલા અત્યારના

ધર્મચાર્યને પરંપરાગત રીતે ચાલી આવેલી રૂઢિગત જ્ઞાનમાં રૂચી હોવાથી તેઓએ માત્ર શાસ્ત્ર અને પુરાણોનું અધ્યયન કરેલું હોય છે. જેથી તેઓ રૂપગુણવાળા દેવી-દેવતાઓના નાશવંતપદો કે અકર્તા બ્રહ્મપદની સમજ ધરાવતા હોય છે. ચાર વેદના રચયિતા બ્રહ્માજીએ આખરે નેતિનો પોકાર કર્યો હોવાથી એવા નેતિપદને શોધવા કે જાણવા કોઈએ પ્રયત્ન કર્યો નથી. વળી, સગુણ-સિદ્ધાંત અને નિર્ગુણ બ્રહ્મ-સિદ્ધાંતથી પરના જ્ઞાન અંગે જગતની જે ભ્રમણાઓ છે તે તેઓ દૂર કરી શકતા નથી. કારણ કે દેહની ચેતનતાના કારણરૂપે રહેલા ચૈતનઅંશની જેઓને સંપૂર્ણ સમજ નથી કે ઓળખી શક્યા નથી, તો પછી અંશ જેની સજાતિ છે એવા અંશીને તો ક્યાંથી ઓળખી શકવાના? કે તેવા અજ્ઞાણના અને ગુપ્તપદ અંગે જગતને ક્યાંથી જ્ઞાન આપી શકવાના? આથી, અંશીની સાચી સમજ વિના અંશીપદનું ખોટું સ્થાપન કરતી તેઓની સૈદ્ધાંતિક માન્યતા મિથ્યા હોઈ, મુમુક્ષુજનોને માટે કલ્યાણકારી નથી.

દેવ અંશ તે દેવ થપે, સોહી વચન વેદ વાણ;
કર્તા અંશ કરતારકુ, થપે સો પદ પરમાણ. ૫૦

શબ્દાર્થ

દેવ અંશ = દેવી સ્વરૂપોના અંશ, **તે** = તે, **દેવ** = દેવી સ્વરૂપોને, **થપે** = સ્થાપન કરે, **સોહી** = તે, **વચન** = વાણી, બોલ, **વેદ વાણ** = વેદની વાણી, **કર્તા અંશ** = કેવલકર્તાનો ચૈતનઅંશ, **કરતારકુ** = કર્તા અંશીને, **થપે** = સ્થાપન કરે, **સો પદ** = તે પરમપદ **પરમાણ** = પ્રમાણ, આધાર, ખાતરી, યથાર્થ.

અનુવાદ

દેવોના અંશ તે દેવોને સ્થાપે તેવું વેદવાણીનું વચન છે. તેમ કર્તાના અંશ કર્તાનું સ્થાપન કરે તો તે પદ યથાર્થ છે.

ભાવાર્થ

સજાતિ સજાતિને ગ્રહણ કરે. તે ન્યાયે જોતાં જે જેના સજાતિ અંશ હોય

તે તેના સજાતિ અંશીને ગ્રહે છે. નાશવંત દેહના બંધારણમાં રહેલ તત્ત્વોને જોતાં આપણા શરીરમાં શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એમ પાંચમાત્રાની પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય અને પાંચ કર્મેન્દ્રિય મળી કુલ દશ ઈન્દ્રિયો કાર્યરત છે. પ્રત્યેક કાર્યરત ઈન્દ્રિયો ત્યારે જ કાર્યરત બને, જ્યારે તેના સજાતિ એક એક કરૂણામય દૈવી સ્વરૂપોના અંશ (તત્ત્વભાગ) પોતાનું સ્થાન ગ્રહીને રહેતા હોય. ઈન્દ્રિયો દ્વારા થતા કાર્યના કારણરૂપે રહેલા વિશેષકોટિના દેવો અંતરિક્ષમાં રહેલા છે. જગતના ભોળા જીવોને દેહભાવ ધારણ કરાવીને આચાર્યોએ પોતાના જેવા જ રૂપગુણ અને દેહવાળા પરોક્ષ દૈવીસ્વરૂપોનું જ કર્તાપિદ તરીકે સ્થાપન કરાવ્યું છે. આવી સમજ આચાર્યોએ બ્રહ્માજી દ્વારા વદેલા ચાર વેદમાંથી પ્રાપ્ત કરેલી હોઈ તેને વેદવાણીનું વચન પણ કહેવાય છે. જ્યારે અચરતબા કહે છે કે દેહની ચેતનતાના કારણરૂપે રહેલા કેવલકર્તાના ચૈતનઅંશ પોતે જેની સજાતિ છે એવા કરૂણેશ કેવલકર્તાના પરમપદમનું સ્થાપન કરે તો તે કર્તાપિદ ન્યાયી અને પ્રમાણલક્ષી કહેવાય.

ઓર ઘણે પરભાવિક, ઉડઘણ આઘ સુરેશ;
તિનકે અંશ ન આપનમેં, અલ્પજે જીનું વેશ. ૫૧

શબ્દાર્થ

ઓર = બીજા, ઘણે = ઘણા, બહુ, પરભાવિક = પ્રભાવશાળી, તેજસ્વી, શક્તિશાળી, ઉડઘણ = તારા મંડળ, તારાઓનો સમૂહ, આઘ = ની આઘ લઈ, સુરેશ = ઈન્દ્ર, દેવોના રાજા, તિનકે = તેઓના, અંશ = તત્ત્વભાગ, ન = નહિ, નથી, આપનમેં = આપણામાં, આપણી અંદર, અલ્પજે = ઓછું શક્તિ ધરાવતું, જીનું = જેઓનો, વેશ = સ્વરૂપ, દેહ.

અનુવાદ

ઈન્દ્રની આઘ લઈ બીજા ઘણા પ્રભાવશાળી તારાઓનો સમૂહ છે. તેના અંશ આપણામાં નથી કારણ કે તેઓનું સ્વરૂપ અલ્પજ છે.

ભાવાર્થ

અંતરિક્ષમાં દેવોના અધિપતિદેવ એવા ઈન્દ્રના ધામની આઘ લઈ

સપ્ત ઋષિમંડળ, ધ્રુવ, શનિ, ગુરુ સહિતના બીજા ઘણા બધા અસ્થિર તારા મંડળનો સમૂહ આવેલો છે. વળી, ચાર શંખ, ચૌદ પદ્મ (પદ્મ) આઠ અરબ અને નવ લાખ તારાઓ ગગનમાં ટમટમી રહેલા છે. આ બધા પ્રભાવશાળી દેહ ધરાવતા હોવા છતાં તેમનું સ્વરૂપ અલ્પજ્ઞ હોઈ તેઓના અંશ આપણા સ્થૂલ માનવ શરીરમાં નથી.

તિનકે બરનન લૌકિક, કરન પરે જો કોય;
સ્થાવર જંગમ જલ થલ, ગણિતપણે ગત ઓય. પર

શબ્દાર્થ

તિનકે = તેઓનું, **બરનન** = વર્ણન, **લૌકિક** = રૂઢિગત, દુનિયાદારીનું, દુન્યવી, વ્યાવહારિક, **કરન પરે** = કરવું પડે, **જો** = જો, **કોય** = કોઈને, **સ્થાવર** = સ્થિર જાતિ, **જંગમ** = અસ્થિર જાતિ, **જલ** = પાણી, **થલ** = જમીન, **ગણિતપણે** = ગણતરી મુજબ, ગણના મુજબ, **ગત** = ગતિ, જ્ઞાન, **ઓય** = હોય, થાય.

અનુવાદ

તેઓનું વ્યાવહારિક વર્ણન જો કોઈને કરવું પડે તો સ્થાવર-જંગમના જળમાં અને જમીન ઉપર રહેતા જીવોની ગતિ મુજબ ગણતરી થાય.

ભાવાર્થ

માનવીના શરીરની દશ ઈન્દ્રિયો ઉપર બિરાજમાન વિશેષદેવોના અંશ સિવાયના બીજા અંતરિક્ષમાં નિવાસ કરતા જે સામાન્યદેવો છે, તેઓના અલ્પજ્ઞ શરીર છે. તેવા દેવોની ગતિની ગણતરી (ગણના) સ્થાવરજાતિ અને જંગમજાતિના પાણીમાં અને પૃથ્વી પર રહેતા અલ્પજ્ઞ જીવોની જેમ જ થાય છે.

દેવ અંશકે આપનમેં, કીયે જેહી અસ્થાન;
કરત કાજ તેહી તેહુનકે, પણ નહિ જ્ઞાન નિદાન. પૃ૩

શબ્દાર્થ

દેવ અંશકે = દૈવી સ્વરૂપોના અંશ, આપનમેં = આપણામાં, કીયે = કહ્યા, જેહી = જે, અસ્થાન = સ્થાન, જગ્યા, સ્થળ, કરત = કરે છે, કાજ = કાર્ય, તેહી = તેઓ, તેહુનકે = તેઓના, તેમના, પણ = પરંતુ, નહિ = નથી, જ્ઞાન = સમજ, નિદાન = નિર્ણય, સાચું, નક્કી, ચોક્કસ, આખરી.

અનુવાદ

દેવોના અંશ કે જે આપણામાં છે તેમના જે સ્થાન છે તે કહ્યાં. તેઓ તેમના કાર્ય કરે છે ખરા, પરંતુ તેમને નિર્ણયાત્મક સમજ નથી.

ભાવાર્થ

અંતરિક્ષમાં પોત પોતાના દૈવીલોકમાં પરિવાર સાથે રહેતા વિશેષ-દેહધારી કરુણામય દૈવીસ્વરૂપોના અંશ આપણા શરીરમાં દશ ઈન્દ્રિયો ઉપર બિરાજમાન છે. કયા દેવોના અંશ, કયા સ્થાને બીરાજમાન છે તે અચરતભાએ અગાઉ જણાવ્યા છે. આ બધા દેવોના અંશ ઈન્દ્રિયોના કાર્ય માટે કારણરૂપે હોવાથી પોતપોતાના મહદ્ તત્ત્વોના લક્ષણોના આધારે કાર્ય કરે છે ખરા, પરંતુ તે દેવોને ઈન્દ્રિયો દ્વારા થતા કાર્ય અંગેની જાણ કે નિર્ણયાત્મક સમજ હોતી નથી.

બ્રહ્મ અંશ ઝુંકારમેં, તેહી પણ જાણ બેહુન;
જદપિ લગે સધોપતિ, પ્રણવ રહત હે શૂન. ૫૪

શબ્દાર્થ

બ્રહ્મ = સચરાચર વ્યાપક બ્રહ્મ, અંશ = તત્ત્વ ભાગ, ઝુંકારમેં = ઝુંકાર પ્રણવમાં, તેહી = તે, પણ = પરંતુ, જાણ = જ્ઞાન, સમજ, બેહુન = વગરનો, જદપિ = જ્યારે, લગે = વર્તમાન કરે, સધોપતિ = સધોપતિ અવસ્થા, પ્રણવ = પ્રાણાયામ, શ્વાસોચ્છવાસ, રહત = રહે, હે = છે, શૂન = શૂન્યમય, શૂન્યવત્.

અનુવાદ

ઝુંકાર પ્રણવમાં બ્રહ્મના અંશ છે. તે પણ જાણ વગરના છે. જ્યારે સધોપતિ વર્તમાન કરે ત્યારે પ્રણવ શૂન્યવત્ રહે છે.

ભાવાર્થ

શરીરમાં અવિરતપણે વહેતા ઝુંકાર પ્રણવમાં બ્રહ્મના ત્રણ મહાતત્ત્વો પૈકી અવિકાસનો ઓહંગ, વિકાસનો સોહંગ અને કુંભસ્થનો કુંભક પ્રણવ છે. સમચૈતન હીરરૂપે રહેલો આ પ્રણવ કર્તાના અલ્પ સજાણ-જાણ ચૈતનઅંશની ચૈતનતાથી ચૈતનવંત બને છે ખરા, પણ તે જાણ વગરનો છે. જ્યારે અગ્નિતત્ત્વનો સૂક્ષ્મ પ્રાણાયામ મહદ્ પ્રાણાયામને વિશે વર્તે (સંજમ કરે) ત્યારે સુષુપ્તિ અવસ્થા સ્ફૂરણ થાય છે. તે વખતે પ્રણવ શૂન્યવત્ રહે છે. સુષુપ્તિ અવસ્થા કારણ દેહ, અગ્નિતત્ત્વ, અહંકાર અંતઃકરણ અને રુદ્ર (તમોગુણ) અધિષ્ઠાન એ ચતુર્પુટી સંયુક્ત સુષુપ્તિ અવસ્થા ભોગવે છે. આ વખતે અર્ધમાત્રિકા સ્વપ્ન દરશી દરશીને વિલસાઈ જાય છે. અને પુરું સ્વપ્નનું રૂપ પણ બંધાતું નથી. તેમજ અલ્પ પદાર્થ દરશી દરશીને વિલાઈ જાય છે તે સુષુપ્તિ અવસ્થા જાણવી.

મન ઓરું બુધ અંતઃકરણકુ, સમેટ નિજપતિ અંશ;
હોય સષોપતિમેં સભે, ત્રિગુણ કરત નિરવંશ. ૫૫

શબ્દાર્થ

મન = મન અંતઃકરણ, ઓરું = અને બુધ = બુદ્ધિ અંતઃકરણ, અંતઃકરણકુ = અંતઃકરણને, સમેટ = સમેટી, લીન પમાડે, નિજપતિ અંશ = નિજપતિનો અંશ, હોય = રહે, સષોપતિમેં = સષોપતિ અવસ્થામાં, સભે = બધા, ત્રિગુણ = ત્રણગુણ, કરત = કરે છે, નિરવંશ = નષ્ટ, નાશ.

અનુવાદ

નિજપતિનો અંશ સષોપતિમાં ત્રણેય ગુણનો નાશ કરે છે, તેમજ મન, બુધ અંતઃકરણને સમેટી લે છે.

ભાવાર્થ

શરીરમાં રહેલો નિજપતિનો ચૈતનઅંશ સષોપતિ અવસ્થામાં રજો,

તમો અને સતોગુણનો નાશ કરે છે. વળી, મન તેમજ બુદ્ધિ અંતઃકરણને લીન કરે છે. અર્થાત્ મન અને બુધ એમ બંને અંતઃકરણને સમેટી લે છે.

**તિનકી પર ઉભયે તન, મહાકારણ ઓરું પરમ;
પુનહી અવસ્થા તેહુનકી, જાણ લહે જેહી મર્મ. ૫૬**

શબ્દાર્થ

તિનકી = તેની, **પર** = ઉપર, **ઉભયે** = બે, **તન** = દેહ, **મહાકારણ** = મહાકારણ દેહ, **ઓરું** = અને, **પરમ** = પરમકારણ દેહ, **પુનહી** = વળી, **અવસ્થા** = અવસ્થા, **તેહુનકી** = તેની, તેઓની, **જાણ** = સમજ, જ્ઞાન, **લહે** = જાણે, **જેહી** = જે, **મર્મ** = આશય, ભેદ.

અનુવાદ

તેની ઉપર મહાકારણ અને પરમકારણ એમ બે દેહ છે, અને વળી તેની અવસ્થાનો જે મર્મ છે તે જાણે છે.

ભાવાર્થ

સષોપતિ અવસ્થામાં કારણદેહની ભૂમિકા છે. તેની ઉપર બીજા બે મહાકારણ દેહ અને પરકારણ દેહ છે. જેમાં મહાકારણ દેહ, વાયુતત્ત્વ, ચિત્ત અંતઃકરણ અને અવ્યાકૃત અધિષ્ઠાન એ ચતુર્પુટી સંયુક્ત તુરિયા અવસ્થા ભોગવે છે. જ્યારે પરમકારણ દેહ, આકાશતત્ત્વ, નચિત્ત અંતઃકરણ અને નિરંજન અધિષ્ઠાન એ ચતુર્પુટી સંયુક્ત ઉન્મુનિ અવસ્થા ભોગવે છે. આ સર્વે અવસ્થાના મર્મને શરીરમાં રહેલો કર્તાનો સજાતિ ચૈતન્યઅંશ જાણે છે.

**જેહી અવસ્થા પંચકે, સાક્ષી સરલ સવેત;
કર્તા અંશ સોહી સામ્રથ, જેહી સર્વજ્ઞ સચેત. ૫૭**

શબ્દાર્થ

જેહી = જે, **અવસ્થા** = અવસ્થા, **પંચકે** = પાંચેયની, **સાક્ષી** = દેષ્ટા,

સરલ = નિષ્કપટી, નિખાલસ, **સચેત** = જાણકાર, વેત્તા, **કર્તા અંશ** = કર્તાનો અંશ, **સોહી** = તે, **સામ્રથ** = સમર્થવાન, સામ્રથવાન, **જેહી** = જેઓ, **સર્વજ્ઞ** = બધું જાણનાર, સંપૂર્ણ જ્ઞાતા, **સચેત** = સચેતન, પૂર્ણ ચેતન.

અનુવાદ

જે પાંચ અવસ્થા છે તેનો દૃષ્ટા નિખાલસ અને જાણકાર છે. તે કર્તાનો અંશ સામર્થ્યવાન, સર્વજ્ઞ અને સચેતન છે.

ભાવાર્થ

શરીરમાં વારા-ફરતી તત્ત્વ પલટાયે કરીને ઊલટા-સૂલટી વર્તમાન કરતી જાગ્રત, સ્વપ્ન, સપ્નોપતિ, તુરીયા અને ઉનમૂનિ સહિતની પાંચેય અવસ્થાનો દૃષ્ટા તરીકે રહેલો ચેતનઅંશ નિખાલસ અને સર્વ તત્ત્વોની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિનો જાણકાર છે. એવો અલ્પ સજાણજાણ કર્તાનો સજાતિ ચેતનઅંશ બધી જ રીતે સામર્થ્યવાન, સંપૂર્ણ જ્ઞાતા અને પૂર્ણ ચેતન છે.

તેહી સચેતન કે પતિ, અતહી સચેત સદાય;
જનકે શુદ્ધ સંકલ્પનસે, પલમેં કરે સો ચહાય. ૫૮

શબ્દાર્થ

તેહી = તે, તેવા, **સચેતન** = ચેતનતાના કારણરૂપે રહેલ, **કે** = ના, **પતિ** = માલિક, કર્તા, **અતહી** = અતિ, વિશેષ, **સચેત** = ચેતન, પૂર્ણ ચેતન, **સદાય** = હંમેશને માટે, સદા-સર્વદા, **જનકે** = તેઓના, **શુદ્ધ સંકલ્પનસે** = શુદ્ધ સંકલ્પથી, **પલમેં** = પળવારમાં, **કરે** = રચે, **સો ચહાય** = તેઓ ધારણા કરે તે, તેઓ ઈચ્છે તે.

અનુવાદ

તેવા સચેતનના પતિ સદાને માટે વિશેષ ચેતન છે. જેઓના શુદ્ધ સંકલ્પથી તેઓ ઈચ્છે તેવી રચના પળવારમાં કરે છે.

ભાવાર્થ

શરીરમાં દૃષ્ટારૂપે રહેલા પૂર્ણ ચેતનઅંશના પતિ એવા કૈવલકર્તા સદાને

માટે વિશેષ ચૈતન અને મહદ્ સજાણજાણ-સ્વરૂપે કૈવલધામમાં બિરાજમાન રહેલા છે. એવા કૈવલકર્તા પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી પોતે જેવી ઈચ્છા કરે તેવી રચના પળવારમાં રચી શકે છે. (કર્તાની એક પળ એટલે આપણા મુજબ (પ્રમાણે) તો કરોડો કલ્પો હોઈ શકે. અર્થાત્ કહી શકાય.)

તિનું પણ લગે વિશેષણ, સદ્ ચિદ્ ઓરું આનંદ;
રહત અનાઘ નિરોધીત, ફંદ થકો નિરબંધ. પલ

શબ્દાર્થ

તિનું = તેઓને, **પણ** = પરંતુ, **લગે** = લાગે, **વિશેષણ** = નામની અવેજીમાં ઉપાધિ કે ગુણનો વાચક શબ્દ, **સદ્** = સદા, હંમેશા, **ચિદ્** = ચિદાકાર, **ઓરું** = અને, **આનંદ** = આનંદ સ્વરૂપ, આનંદ મૂર્તિ, **રહત** = રહે છે, **અનાઘ** = અનાદિ, **નિરોધીત** = અટકાયત, પ્રતિબંધ, અવરોધ, કાબુમાં રાખવું, **ફંદ** = રચના, કાર્ય રૂપ ઉત્પત્તિ, **થકો** = તરફથી, **નિરબંધ** = બંધન રહિત, બંધનથી મુક્ત.

અનુવાદ

તેઓને પણ સદ્, ચિદ્ અને આનંદ વિશેષણ લાગે છે. તેઓ અનાદિથી પોતાની રચનાથી બંધન રહિત અને અટકાવ વગર રહે છે.

ભાવાર્થ

સમગ્ર રચનાને પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી પળવારમાં રચનાર કૈવલકર્તાને મૂળ પાંચ વિશેષણ-આઘ, સકત, સ્વરાજ, કરૂણેશ અને કૈવલ લાગેલાં છે. તે ઉપરાંત સદ્, ચિદ્ અને આનંદ એમ ત્રણ વિશેષણ જે બ્રહ્મને લાગે છે તેવાં જ વિશેષણ કર્તાને પણ લાગે છે. કૈવલકર્તા પોતે તો આદિ-અનાદિથી સદા-સર્વદા કૈવલધામમાં જ બિરાજમાન રહે છે. તેઓએ જે કોઈ વ્યક્ત અને અવ્યક્ત રચના રચી છે તે તો બ્રહ્મક્ષેત્રમાં રચીને વૃદ્ધિ પમાડી છે. આથી તેઓ પોતાની ઈચ્છા મુજબ રચેલી રચનાથી અવરોધ રહિત અને બંધન મુક્ત થઈને (પ્રતિબંધ રહિત પોતે) રહેલા છે. જે કોઈ નાશવંત-રચના રચી છે તે કાળના બંધનમય હોઈ આઘ, મધ્ય અને અંત એમ ત્રણ બંધનો

લાગેલાં છે. જ્યારે કર્તા તો પોતે કોઈપણ પ્રકારના બંધન રહિત અને કાળ વર્જીત છે.

**સદ્ તો સદ હો આસ્તિક, ચિદ્ જ્ઞાનમયે સોય;
આનંદ સદા વિલાસિક, જીનું બંધન નહિ કોય. ૬૦**

શબ્દાર્થ

સદ્ તો = સદનો અર્થ તો, **સદ હો** = હંમેશને માટે, સદાને માટે, **આસ્તિક** = અસ્તિત્વમાં રહેનારા, હયાતીમાં રહેવાવાળા, **ચિદ્** = ચિદ્, **જ્ઞાનમયે** = ચિદાકાર, ચૈતન્યમય, જ્ઞાનમય, **સોય** = તે, છે, **આનંદ** = આનંદ, **સદા** = હંમેશ એટલે, **વિલાસિક** = આનંદી, મોજીલું, વિલાસ કરનાર, **જીનું** = જેનું, જે અંગેનું, **બંધન** = પ્રતિબંધ, અટકાવ, પરાધીનતા, પાશ, **નહિ** = નથી, **કોય** = કોઈ, કાંઈપણ.

અનુવાદ

સદ્ એટલે સદાને માટે છે, ચિદ્ એટલે જ્ઞાનમય છે. આનંદ એટલે સદા આનંદી છે. તેમ છતાં કોઈ પણ પ્રકારનું બંધન નથી.

ભાવાર્થ

કૈવલકર્તા સૃષ્ટિ રચના પામી તે પહેલાં પણ અદ્વૈતરૂપે મહાશૂન્યની મધ્યે કૈવલધામમાં હતા. રચના રચ્યા પછી પણ તેઓ દ્વૈતરૂપે બ્રહ્માંડની મધ્યે કૈવલધામમાં રહે છે અને રચનાના મહાપ્રલય કર્યા પછી પણ પાછા તેઓ અદ્વૈતરૂપે મહાશૂન્યની મધ્યે કૈવલધામમાં સદાને માટે રહેવાવાળા છે. વળી, તેઓ કર્તાપણાને કદી પણ ભૂલતા નથી. પોતાની બાહ્યવૃત્તિને પોતાનામાં સમેટી લઈ અંતરવૃત્તિને પોતાનામાં બીજક તરીકે રાખીને રહે છે. તેથી જ તો તેઓ પોતે સદા જ્ઞાનમય છે. વળી, બ્રહ્માંડમાં સંકલ્પ દ્વારા રચના રચીને તેમાં પોતાના સજાતિ ચૈતન્યઅંશોને પ્રેરક કરી સાક્ષી તરીકે પોતે કૈવલધામમાં સદા આનંદિત સ્વરૂપે રહે છે. તેમ છતાં કૈવલકર્તાને કોઈ પ્રકારનું બંધન નથી એટલે કે તેઓ સદાને માટે બંધન મુક્ત થઈને રૂપ-અરૂપથી પરે મૂર્તિમાન સ્વરૂપે રહેવાવાળા છે.

વિલાસી પણ સંકલ્પ હુતે, દૃષ્ટા રહી જોનાર;
અંગીકૃત નહિ આપનમેં, અંશ કરે ખેલાર. ૬૧

શબ્દાર્થ

વિલાસી = આનંદી, પણ = પરંતુ, સંકલ્પ હુતે = સંકલ્પ થકી, દૃષ્ટા = સાક્ષી, રહી = થઈને, જોનાર = નિહાળનાર, અંગીકૃત = માથે જવાબદારી લીધેલું, સ્વીકારેલું, પોતાનું કરેલું, નહિ = નથી, આપનમેં = પોતાની, પોતાનામાં, અંશ = ચૈતનઅંશ, કરે = કરે છે, કરાવે છે, ખેલાર = ખેલાડી, ખેલનાર, રમનાર.

અનુવાદ

આનંદી ખરા પણ સંકલ્પ થકી અને સાક્ષી તરીકે રહીને નિહાળે છે. પોતાના માથે જવાબદારી લેતા નથી, પરંતુ અંશથી ખેલ કરે છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહાર કૈવલકર્તા પોતે આનંદી ખરા, પરંતુ તે શુદ્ધ સંકલ્પથી રચના કરીને આનંદ માણે છે. અને તે રચનાને પોતે સાક્ષીરૂપે પોતાના ધામમાં રહીને નિહાળે છે. એટલે કે કર્તા પોતાના ક્રતની મધ્યે રહીને દ્રીગ-દૃષ્ટિથી સર્વ સૃષ્ટિના અનંત બ્રહ્માંડની નિધા રાખે છે. જેને જેવાં સુક્ત-દુષ્ટીત કર્યા હોય તેને જોઈને તેનાં ફળ આપ્યે જાય છે. અર્થાત્, પોતે સાક્ષીરૂપે રહીને જે જેના કર્મો હોય તે તેનાં ભૂક્તમાન કરાવે છે. કર્તા પોતે તો કોઈપણ પ્રકારની જવાબદારી માથે લેતા નથી. કર્તાએ આંતરવૃત્તિના સંકલ્પથી સામાન્ય, વિશેષ અને પરમવિશેષ અંશો બનાવ્યા. તેમ છતાં કર્તાને કોઈ અંશ પ્રિય કે અપ્રિય નથી. કર્તાને તો બધા જ અંશો વહાલપક્ષે જોતાં એક સરખા છે. આ પ્રમાણે કર્તા સમગ્ર સૃષ્ટિના ખેલને પોતાના સજાતિ ચૈતન-અંશો દ્વારા ખીલવે છે, પણ પોતે તો ન્યારાના ન્યારા જ રહે છે.

મેરે તો ન્યાવ લગે એહી, સકત પદ પરમેશ;
ઓરું સકલ તિનકી પર, વારી ધરું વિદેશ. ૬૨

શબ્દાર્થ

મેરે = મારો, તો = તો, ન્યાવ = ન્યાય, લગે = લાગે, એહી = આ, સકતપદ = સકર્તાનું પરમપદ, પરમેશ = સર્વશ્રેષ્ઠ, પરમઈશ, ઓરું = બીજાં, સકલ = બધા, તિનકી પર = તેના ઉપર, વારી ધરું = ન્યોછાવર કરું, વિદેશ = પરદેશ, વિદેશ, વિદેહ.

અનુવાદ

મારો તો આ ન્યાય પરમઈશ એવા સકત પદને લાગે છે, માટે બીજા બધા તેની ઉપર વારી ધરીને વિદેશી રહું છું.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે અંશ-અંશીના લક્ષને દર્શાવતા અને કેવલકર્તાની સર્વોપરીતાને સ્થાપિત કરતા તેમના સકર્તા-સિદ્ધાંતને ન્યાયપૂર્વક જોતાં તે દુનિયામાં સ્થાપિત કરેલા બધા જ સિદ્ધાંતોમાં પરમઈશ છે. એવા કર્તાના સકત પરમપદ ઉપર અકત બ્રહ્મપદ સહિત સગુણ દેવી-દેવતાઓના નાશવંતપદોને ન્યોછાવર કરીને તેઓ પોતે પણ સદેહે નહીં, પરંતુ પાંચેય પ્રકારના દેહથી પર થઈને વિદેહીરૂપે રહે છે.

સકત કુલ જીવ અંશકે, અણુની આઘ ભવભેશ;
અચરત તેહી પદ પાયેહુ, પરમગુરુ ઉપદેશ. ૬૩

શબ્દાર્થ

સકત = સકર્તા પતિનું, કુલ = કુળ, જીવ = જીવો, અંશકે = અંશોના, અણુની આઘ = અણુની આઘ લઈને, ભવભેશ = ભવના દેહ, અચરત = અચરતબા, તેહી પદ = તે પદ, પાયેહુ = પ્રાપ્ત કરે, પરમગુરુ = પરમગુરુ, ઉપદેશ = લક્ષ, બોધ, ગુરુમંત્રનું પ્રદાન.

અનુવાદ

સકર્તાપતિનું કુળ તો અણુની આઘ લઈને ભવના દેહના પ્રત્યેક જીવો તેમજ અંશનું છે. અચરતા કહે છે કે પરમગુરુના લક્ષ દ્વારા તે પદને પામી છું.

ભાવાર્થ

સકર્તા પતિ કૈવલકર્તાનું કૈવલ-કુળ એટલે બ્રહ્માંડમાં વૃદ્ધિ પામેલ અણુની આઘ લઈને સઘળી રચના, ભવના સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ, મહાકારણ અને પરમકારણ દેહના પ્રત્યેક ઘાટો સહિત તેમાં રહેલા સામાન્ય, વિશેષ અને પરમવિશેષ અંશોનું મૂળ વતન છે. અચરતબા કહે છે કે ચાર પ્રકારના ગુરુઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા દિવ્ય પરમગુરુનું શરણું સ્વીકારી તેમનાં કૃપાપાત્ર બન્યાં હોઈ તેમના આપેલા લક્ષ દ્વારા તેઓ સદેહે પરમપદને પામ્યાનો અહેસાસ અનુભવે છે.

સંત ભક્ત શિરોમણિ અધિકારીકો સક્રતસિદ્ધાંત સ્કંધ ૮

ઓરુ સંત હરિજન મહી, જીનું એહી પદકે હેત;
પરમગુરુ પર વારેહુ, તન મન સહિત સમેત. ૧

શબ્દાર્થ

ઓરુ = બીજા, સંત = સંતપુરુષ, હરિજન = ભક્ત, મહી = માં, અંદર,
જીનું = જેઓને, એહી = એ, એવા, પદકે = પદ પ્રત્યે, હેત = ભાવ, લાગણી, સ્નેહ,
પ્રેમ, પરમગુરુ = પરમગુરુ, પર = ઉપર, વારેહુ = ન્યોછાવર, તન = શરીર, મન = મન
અંતઃકરણ, સહિત = શુદ્ધાં, સમેત = સાથે.

અનુવાદ

બીજા સંત અને ભક્તમાં જેમને એવા પદ પ્રત્યે હેત છે તેમણે તન-મન
સહિત સર્વસ્વ પરમગુરુ ઉપર ન્યોછાવર કર્યું છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે સંસારમાં બીજા ઘણા બધા સંતપુરુષો અને
કાયમપંથી ભક્તજનો છે કે જેમને સકર્તા કેવલપતિના પરમપદ પ્રત્યે
હૃદયમાં અપાર હેત છે. કર્તાને મળવાની આરત હોવાથી તેમણે તન, મન,
સહિત પોતાનું સર્વસ્વ પરમગુરુના ચરણોમાં ન્યોછાવર કર્યું છે.

તામહી અતહી ઉજાગર, તારન તરન પુરેશ;
નામ સુનાવહુ તાયનકે, જીનું નિજ લક્ષ ઉરેશ. ૨

શબ્દાર્થ

તામહી = તેમાં, અતહી = ઘણા, અતિ, ઉજાગર = ઉજાગ્રત, તારન તરન = પોતે તરે અને બીજાને પણ તરવા માટે જણાવે, પુરેશ = મહાપુરુષ, મુખીયા, નામ = નામ, સુનાવહુ = સંભાળવું, તાયનકે = તેઓના, જનું = જેઓના, નિજ લક્ષ = મૂળ લક્ષ, નિજકર્તાનો લક્ષ, ઉરેશ = હૃદયમાં.

અનુવાદ

તેમાં અતિ ઉજાગ્રત અને તારણ-તરણ મહાપુરુષ છે. જેમના હૃદયમાં નિજ લક્ષ છે, તેવા મુખ્ય મુખ્યના નામ સંભળાવું છું.

ભાવાર્થ

પરમગુરુના શરણમાં સર્વસ્વ ન્યોછાવર કરીને રહેલા સંતો અને ભક્તજનો પૈકી જેઓ સદાને માટે અત્યંત ઉજાગ્રત અવસ્થામાં રહે છે એવા તારણ-તરણ મહાપુરુષો ઘણા છે. જેમના હૃદયમાં નિજ કૈવલકર્તાના પરમપદને સ્થાપિત કરતા અંશ-અંશીના નિજલક્ષ પ્રત્યે સમર્પિતતા દઢ થયેલી છે, તેવા મુખ્ય મુખ્ય કાયમપંથીના નામ હવે અચરતબા આપણને કહી સંભળાવે છે.

સંતશિરોમણિ પ્રથમહી, જન રણછોડ સહેત;
જુગલદાસ સહિતમ ગમ, ઊભે પરમગુરુ વેત્ત. ૩

શબ્દાર્થ

સંત શિરોમણિ = સંતોમાં અગ્રેસર, પ્રથમહી = પ્રથમ હરોડમાં, પ્રથમ પંક્તિના, જન રણછોડ = રણછોડરદાસ, સહેત = હેત-પ્રીતિવાળા, પ્રેમાળ, જુગલદાસ = જુગલદાસ, સહિતમ = સાથે, સાથોસાથ, ગમ = જ્ઞાન, સમજ, ઊભે = બંને, બેઉ, પરમગુરુ = પરમગુરુ, વેત્ત = જાણકાર, ઓળખનારા, વેત્તા.

અનુવાદ

પ્રથમ પંક્તિના અને સંતોમાં અગ્રેસર એવા પ્રેમાળ રણછોડદાસજી અને જુગલદાસજી એ બંને જ્ઞાનપક્ષે પરમગુરુના વેત્તા હતા.

ભાવાર્થ

સંત પુરુષોમાં જેઓ પ્રથમ હરોડનું સ્થાન મેળવી ચુકેલા અને સમગ્ર સંતોમાં અગ્રેસર ગણાતા રણછોડદાસ અને જુગલદાસ બંને અતિ પ્રેમાળ અને જ્ઞાનપક્ષે જોતાં તેઓ આત્મજ્ઞાની હતા. પરમગુરુ દ્વારા દર્શાવેલ અંશ-અંશીના લક્ષને સમજી તેઓએ દિવ્ય પરમગુરુની મહત્તાને જાણી લીધી હતી. અર્થાત્ દિવ્ય પરમગુરુને જ્ઞાન થકી ઓળખી લીધા હતા.

નારણદાસ નિરણે કીયે, પ્રેમદાસ પુનિ ચીન;
આરતિદાસ અનવે ગતિ, ગુરૂપદ અપ મન મીન. ૪

શબ્દાર્થ

નારણદાસ = નારણદાસ, નિરણે = નિર્ણય, કીયે = કર્યો, પ્રેમદાસ = પ્રેમદાસ, પુનિ = વળી, ચીન = ઓળખી લીધા, જાણી લીધા, આરતી દાસ = આરતીદાસ, અનવે ગતિ = જિજ્ઞાસાવાળી વૃત્તિ, જ્ઞાન જાણવાની તમન્ના, ગુરૂપદ = ગુરુનાં ચરણોમાં, અપ = જળ, પાણી, મન = મન અંતઃકરણ, મીન = માછલી.

અનુવાદ

નારણદાસે નિર્ણય કરી, વળી પ્રેમદાસે ઓળખી લઈ અને આરતિદાસે જિજ્ઞાસાવૃત્તિ કેળવીને ગુરુના ચરણોમાં પાણીમાં રહેતી માછલીની જેમ મનને રાખીને રહેતા.

ભાવાર્થ

નારણદાસ સાર-અસારનો નિર્ણય કરીને અને પ્રેમદાસ જ્ઞાન દ્વારા પરમગુરુના કેવલજ્ઞાનમાં જિજ્ઞાસાવૃત્તિ કેળવીને સદા રહેતા હતા. વળી, પરમગુરુનાં ચરણકમળમાં પાણીમાં રહેતી માછલીની જેમ પોતાના મન અંતઃકરણને તળબોળ કરીને હંમેશા જ્ઞાનદશામાં લોલીન થઈને રહેતા હતા.

લાલદાસ ગોરધન, હંસદાસ હનુમાન;
એહી ચતુર ગુરુ પરમકે, આયેહુ શરન નિદાન. ૫

શબ્દાર્થ

લાલદાસ = લાલદાસ, ગોરધન = ગોરધનદાસ, હંસદાસ = હંસદાસ, હનુમાન = હનુમાનદાસ, એહી = આ, ચતુર = ચારેય, ગુરુ પરમકે = પરમગુરુના, આયેહુ = આવ્યા હતા, શરન = શરણમાં, નિદાન = ધ્યેય બરાબર પારખીને, કાર્ય કારણનો વિચાર કરીને, આદિ કારણ જાણીને.

અનુવાદ

લાલદાસ, ગોરધનદાસ, હંસદાસ અને હનુમાનદાસ એ ચારેય કાર્ય-કારણનો વિચાર કરીને પરમગુરુના શરણમાં આવ્યા હતા.

ભાવાર્થ

લાલદાસ, ગોરધનદાસ, હંસદાસ અને હનુમાનદાસ એ ચારેય સંતપુરુષો કારણરૂપ કૈવલકર્તા અને ક્તરૂપ બ્રહ્માંડની સમસ્ત નાશવંત અને શાશ્વત રચનાની સમજ પ્રાપ્ત કરીને અને હૃદયમાં પરમપદ પામવાની આરત દઢ કરીને દિવ્ય પરમગુરુના શરણમાં આવ્યા હતા.

ઓરુ લક્ષી ગુરુ પરમકે, ઈચ્છારામ જેહી સંત;
સકત સરલ સિદ્ધાંતમેં, જનકી ગતિ અનંત. ૬

શબ્દાર્થ

ઓરુ = બીજા, લક્ષી = લક્ષને ગ્રહણ કરનાર, ગુરુ પરમકે = પરમગુરુના, ઈચ્છારામ = ઈચ્છારામ, જેહી = જે, સંત = સંત પુરુષ, સકત = સકર્તા, સરલ = ઉદાર, ખુલ્લા દિલનું, નિખાલસ, નિષ્કપટી, સિદ્ધાંતમેં = માન્યતામાં, જનકી = જેઓની, ગતિ = સમજ, જ્ઞાન, સૂઝ, અનંત = અપાર, અંતરહિત, અવધિ વિનાનું, અનહદ.

અનુવાદ

બીજા પરમગુરુના લક્ષી જે ઈચ્છારામ સંત પુરુષ, જેમની અપાર ગતિ હોવાથી સરળતાપૂર્વક સકર્તા સિદ્ધાંત અપનાવ્યો હતો.

ભાવાર્થ

બીજા ઈચ્છારામ નામના સંતપુરુષ કે જેઓ પરમગુરુ દ્વારા સ્થાપીત અંશ-અંશીના લક્ષને ગ્રહણ કરનારા હતા. તેઓ હૃદવાળા નાશવંત દૈવીપદો અને બેહૃદ પદવાળા ભ્રમ્મપદમાં અટક્યા ન હતા, પરંતુ અનહૃદપદ એવા કૈવલકર્તાના પરમપદમાં તેમની જ્ઞાનગતિ ગરકાવ થઈ હતી. આમ, તેમની અપાર ગતિ હોવાને કારણે તેઓએ ખૂબ જ સરળતાપૂર્વક સગુણ, નિર્ગુણથી તીત એવા સકર્તાસિદ્ધાંતને અપનાવ્યો હતો.

ભીખમદાસ ભલ ભેદીયે, ગુરૂપદ સુરતા અભિન્ન,
આઘ અંત મધ્યકે જેહી, પરમ ભેદ પરવીન. ૭

શબ્દાર્થ

ભીખમદાસ = ભીખમદાસ, ભલ = ભલી રીતે, નિરૂપણ, ભલી ભાતે, તપાસ, ભેદીયે = જાણવું, જાણ્યો, ગુરૂપદ = ગુરુનાં ચરણોમાં, સુરતા = આંતરદષ્ટિ, દિવ્ય ચક્ષુ, અભિન્ન = અખંડ, એકરૂપ, દૃઢ, આઘ = પ્રારંભ, અંત = અવધિ, આખર, મધ્યકે = વર્તમાન, પ્રસારાનો ગાળો, જેહી = જે, પરમ = મોક્ષ, મુક્તિ, ઉત્તમ, ભેદ = મર્મ, રહસ્ય, પરવીન = પ્રવીણ, માહિતગાર, કુશળ, નિપુણ.

અનુવાદ

ભીખમદાસે આઘ, મધ્ય અને અંતને તપાસી તેના ઉત્તમ મર્મના માહિતગાર બનીને ગુરુના ચરણોમાં સુરતાને અખંડપણે જોડી હતી.

ભાવાર્થ

ભીખમદાસ નામના સંતપુરુષ સકર્તા-સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરતા કૈવલજ્ઞાનને ભલીભાતી રીતે સમજ્યા હતા. તેથી તેઓ આઘ, મધ્ય અને અંત એમ ત્રણેય કાળના રહસ્યને તપાસ્યા બાદ મુક્તિ માટેનો જે ઉત્તમલક્ષ છે તેના માહિતગાર બનીને દિવ્ય પરમગુરુના ચરણોમાં પોતાની સુરતાને અખંડપણે જોડી દીધી હતી.

વરજલાલ આચારજ, છોટમદાસ જીનું બંધ;
એતને નિજ ગુરુ પરમકે, જીનમેં પરમ સંબંધ. ૮

શબ્દાર્થ

વરજલાલ = વ્રજલાલ, આચારજ = આચાર્ય, છોટમદાસ = છોટમદાસ,
જીનું = જેઓના, બંધ = બંધવ, ભાઈ, એતને = એટલા, નિજ = મૂળ, આદિ,
ગુરુ પરમકે = પરમગુરુના, જીનમેં = જેઓનામાં, પરમસંબંધ = વિશેષ નાતો, ગાઢ સંબંધ.

અનુવાદ

વ્રજલાલ આચાર્ય અને તેમના ભાઈ છોટમદાસ સહિત અગાઉ દર્શાવ્યા
તેટલાનો નિજ પરમગુરુ સાથે ગાઢ સંબંધ હતો.

ભાવાર્થ

અગાઉ જેટલા દર્શાવ્યા તેટલા શિરોમણિ સંત-પુરુષો અને વ્રજલાલ
આચાર્ય તથા તેમના ભાઈ છોટમદાસ પાઠક સહિત બધા નિજ પરમગુરુના
શરણમાં સમર્પિત થઈને તેમની સાથે ગાઢ સંબંધ રાખીને રહેતા હતા.

સંત શિરોમણિ બરનીયે, જેહી પરમગુરુ વેત્ત;
અબ ભક્તન ભરકી કહુ, સૂનીયો સકલ સહેત. ૯

શબ્દાર્થ

સંત શિરોમણિ = અગાઉની હરોડમાં અગ્રેસર રહેલા સંત-પુરુષો, બરનીયે = વર્ણન
કર્યા, જેહી = જેઓ, પરમગુરુ = દિવ્ય પરમગુરુના, વેત્ત = જાણકાર, જાણવાવાળા,
અબ = હવે, ભક્તન ભરકી = ભક્તોમાં જેટલા છે તેટલા, ભક્તજનોના સમૂહમાં,
કહુ = કહું છું, જણાવું છું, સૂનીયો = શ્રવણ કરો, સાંભળો, સકલ = બધા,
સહેત = હેતપૂર્વક, સ્નેહાધિન થઈને.

અનુવાદ

જેઓ પરમગુરુના વેત્તા હતા તેવા શિરોમણિ સંતપુરુષોનું વર્ણન કર્યું. હવે
ભક્તોના સમૂહમાં જેટલા છે તેઓ અંગે કહું છું, જે બધા સ્નેહપૂર્વક શ્રવણ કરો.

ભાવાર્થ

જેટલા કાયમપંથી શિરોમણિ સંતપુરુષો પરમગુરુ દ્વારા દર્શાવેલ કૈવલજ્ઞાનને સમજી તેમની કૃપાના અધિકારી બન્યા હતા, તેવા ગુરુવેત્તાનાં નામ અચરતબાએ જણાવ્યાં. હવે ભક્તસમાજમાં જેટલા પરમગુરુના કૃપાપાત્ર બન્યા છે તેવા કાયમપંથી ભક્તો અંગે જણાવે છે. જેને સ્નેહાધિન બનીને શ્રવણ કરવા અનુરોધ કરવામાં આવે છે.

જેહી ન્યાયે ગુરુ પરમહી, દિનેહુ કર્તા દેખાય;
તેહી ન્યાય લખ નરણીત, ભક્ત શિરોમણિ તાય. ૧૦

શબ્દાર્થ

જેહી = જે, ન્યાયે = ન્યાયથી, ગુરુ પરમહી = પરમગુરુએ, દિનેહુ = દીધા, કર્તા = સર્જનહાર, આદિ રચનાર, દેખાય = દેખાડી, બતાવી, તેહી = તે જ, ન્યાય = ન્યાયે, લખ = લક્ષ, નરણીત = નિર્ણય કરીને, ભક્ત શિરોમણિ = શિરોમણિ ભક્ત, તાય = તેમનો, તેઓ.

અનુવાદ

જે ન્યાયે પરમગુરુએ કર્તાને દેખાડી દીધા તે જ ન્યાયે તેમના લક્ષનો નિર્ણય કરે તેઓ જ શિરોમણિ ભક્ત કહેવાય.

ભાવાર્થ

સગુણ-નિર્ગુણથી તીત એવા સકર્તા-સિદ્ધાંતના ન્યાયે દિવ્ય પરમગુરુએ નેતિ પદથી પરે રહેલા સકર્તાપતિ સર્જનહાર કૈવલકર્તાને દર્શાવી દીધા છે. જે ન્યાયે પરમગુરુએ કર્તાને દેખાડી દીધા તે જ ન્યાયે અંશ-અંશીનો લક્ષ ગ્રહણ કરીને સાર-અસારનો નિર્ણય કરે તેમને જ દિવ્ય પરમગુરુના કૃપાપાત્ર શિરોમણિ ભક્તજન કહેવાય.

ઓરું સંત ગુરુ સેવન, તન મન સહિત સમેત;
જ્ઞાન ભક્તિ વૈરાગકે, ઉપજાવનકે ખેત. ૧૧

શબ્દાર્થ

ઓરું = અને, સંત = સંતપુરુષ, ગુરુ = પરમગુરુ, સેવન = સેવા, ભક્તિભાવ, તન = શરીર, મન = મન અંતઃકરણ, સહિત = સાથે, સમેત = સૌ, બધા, જ્ઞાન = સમજણ, સમજ, જાણ, ભક્તિ = ઉપાસના, સ્તુતિ, ઉપચાર, વૈરાગકે = અનાસક્તિ, સંયમવૃત્તિ, વિરક્તપણું, ઉપજાવનકે = ઉપજાવનારને, ઉત્પત્તિ કરનારને, ખેત = ક્ષેત્ર, ખેત-પેદાશની ભૂમિ, ખેતર.

અનુવાદ

અને ખેતપેદાશની જેમ જ્ઞાન, ભક્તિ તથા વૈરાગને ઉપજાવનાર તેમજ તન-મન સહિત સંત અને ગુરુની સેવા કરે તેઓ શિરોમણિ ભક્ત કહેવાય.

ભાવાર્થ

અને પોતાના શરીરમાં રહેલા અંતઃકરણરૂપી ખેતપેદાશની ભૂમિમાં માત્ર જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ્યની પેદાશ કરીને સંતપુરુષ સહિત દિવ્ય પરમગુરુ શ્રીમત્ કરુણાસાગરના પ્રગટ ઘનશ્યામસ્વરૂપની હૃદયના સાચા ભાવથી સેવા કરનાર જે સેવક હોય તેમને જ શિરોમણિ ભક્ત કહેવાય.

કહત કીરત અબ તેહુનકી, જેહી નગર જીનું વાસ;

ગુણ ગરવા ગતિ ગમ જમ, તમ તિનું કરહું પ્રકાશ. ૧૨

શબ્દાર્થ

કહત = કહુ છું, કીરત = કીર્તિ, યશ, અબ = હવે, તેહુનકી = તેઓની, તેમની, તેવાની, જેહી = જે, નગર = ગામ, જીનું = જેઓનું, જેમનું વાસ = રહેઠાણ, ગુણ = લક્ષણ, ગરવા = મહત્તા, મોટાઈ, ગરવાઈ, ગતિ = સમજ, ગમ = સૂઝ, બુદ્ધિ, જમ = જેમ, જેવી, તમ = તેમ, તેની, તિનું = તેઓની, કરહું = કરું છું, પ્રકાશ = જાહેર, પ્રગટ, પ્રસિદ્ધ.

અનુવાદ

હવે હું જે ગામમાં જેઓનું રહેઠાણ છે તે દર્શાવીને તેમના યશ ગાઉ છું. વળી, તેઓનાં ગુણની મહત્તા, જ્ઞાન અને સૂઝ જેમ છે તેમ પ્રસિદ્ધ કરું છું.

ભાવાર્થ

પરમગુરુના શરણમાં સમર્પિત થઈને તેમની કૃપાના અધિકારી બનેલા અગ્રેસર ભક્તજનોના નામ તથા તેઓ કયા ગામમાં નિવાસ કરે છે, તે હવે અચરતબા જણાવે છે. વળી, તેઓના ગુણો, લાક્ષણિકતા અને મહત્તા દર્શાવી જ્ઞાનની સમજ તેમજ બુદ્ધિની ચાતુર્યતા સહિતની માહિતી કોઈપણ પ્રકારના પક્ષપાદ કર્યા વિના જેવી છે તેવી પ્રસિદ્ધ કરે છે.

જન રણછોડ શાહ કુલ, ભયે નગર બોરિયાય;
ચીનત સો ગુરુ પરમકુ, લહે પરમપદ તાય. ૧૩

શબ્દાર્થ

જન રણછોડ = રણછોડ ભક્ત, શાહ કુલ = વણિક કુળના, ભયે = થયા, નગર = ગામ, બોરિયાય = બોરિયાવી, ચીનત = ઓળખી, સો = તેથી, ગુરુ પરમકુ = પરમગુરુને, લહે = જાણે, પરમપદ = અંતિમ પદ, શ્રેષ્ઠ પદ, તાય = તેઓએ, તેમણે.

અનુવાદ

ગામ બોરિયાવીમાં શાહકુળના રણછોડભક્ત થયા. તેઓએ પરમગુરુને ઓળખ્યા. તેથી પરમપદને જાણી શક્યા.

ભાવાર્થ

બોરિયાવી નામના ગામમાં વણિક જ્ઞાતિમાં રણછોડદાસ નામના ભક્ત થયા. તેમણે ગુરુઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા કૈવલવેત્તા દિવ્ય પરમગુરુને શરણે જઈ કર્તાપદનું જ્ઞાન ગ્રહીને અંશ-અંશીપદના લક્ષી બન્યા હતા. જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ્યના બળે દિવ્ય પરમગુરુને ઓળખીને બ્રહ્મથી પરે રહેલા કૈવલકર્તાના પરમપદને પણ જાણી શક્યા હતા.

દેખીત સકલ મતંતર, જીનકી દષ્ટ સચેત;
સાર અસરા નવેરીકે, ભયે પરમગુરુ વેત. ૧૪

શબ્દાર્થ

દેખીત = જોઈ, તપાસી, સકલ = સર્વે, મતંતર = મત પંથો, સૈદ્ધાંતિક માન્યતાઓ, જીનકી = તેઓની, દૃષ્ટ = દૃષ્ટિ, સચેત = અતિ ઉજાગ્રત, સાવધ, ચેતનવંત, સાર અસાર = શાશ્વત અને નાશવંત, નવેરીકે = નિર્ણય કરીને, ભયે = થયા, પરમગુરુ વેત્ત = પરમગુરુના જાણકાર.

અનુવાદ

બધા મતપંથોને નિહાળીને તેમની દૃષ્ટિ અતિ ઉજાગ્રત થઈ હતી. વળી, સાર અસારનો નિર્ણય કરીને પરમગુરુના વેત્તા થયા હતા.

ભાવાર્થ

તેઓએ વિશ્વના ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયો દ્વારા સ્થાપિત ધાર્મિક વિચારધારાઓને તપાસી અલગ અલગ મતપંથોને સમજયા હતા. તે કારણે તેમની સુરતારૂપી દૃષ્ટિ અતિ ઉજાગ્રત અને સચેત બની હતી. વળી, જગતમાં શું નાશવંત છે? અને શું શાશ્વત છે? તેનો નિર્ણય કરીને સગુણ-નિર્ગુણથી તીત રહેલા સકર્તા-સિદ્ધાંતની મહત્તાને સમજયા હતા અને દિવ્ય પરમગુરુના વેત્તા બન્યા હતા.

વેત્ત ભયે ગુરુ પરમકે, ઉઘડે હૃદયે કપાટ;
પરખ પરી ચર અચરકી, જેતને ભર જુગ નાટ. ૧૫

શબ્દાર્થ

વેત્ત = જાણકાર, ભયે = થયા, ગુરુ પરમકે = પરમગુરુના, ઉઘડે = ખુલ્યા, હૃદયે = હૃદયના, કપાટ = દ્વાર, પરખ = ખબર, જાણ, પિછાણ, પરી = પડી, થઈ, ચર અચરકી = સ્થાવર અને જંગમ જાતિની, જેતને ભર = જેટલા છે તેટલા, જુગ = જગતના, નાટ = સ્વાંગ, નકલ, રચના.

અનુવાદ

પરમગુરુના વેત્તા થતાં હૃદયના દ્વાર ખુલ્યા હતા. જેથી સ્થાવર-જંગમ સહિત જેટલી છે તેટલી જગતની રચનાની પરખ પડી હતી.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુના વેત્તા થયા પછી રણછોડદાસ ભક્તના હૃદયનાં દ્વાર ખુલ્યાં હતાં, જેથી હૃદયમાં રહેલ અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર દૂર થતાં જ જ્ઞાનનો પ્રકાશ થયો હતો. પરમગુરુના ચરણોમાં સમર્પિત ભક્ત તરીકે રહીને કૃપાના અધિકારી બનતાં સ્થાવર-જંગમ સહિત જગતની જેટલી છે તેટલી સર્વ રચનાની તેમને પિછાણ (ઓળખ) થઈ ગઈ હતી.

તે સભ દીયે પસારીકે, પાઈ પરમ ઉપદેશ;
જાનીત કરતા યથારથ, પાવન પરમ પુરેશ. ૧૬

શબ્દાર્થ

તે સભ = તે બધું, એ સર્વે, દીયે = છોડી દીધું, ત્યજવું, પસારીકે = ફેલાવાનું, પસારીને, વિસ્તારને, પાઈ = પ્રાપ્ત કરી, પરમ = મહાન, શ્રેષ્ઠ, અંતિમ, ઉપદેશ = બોધ, લક્ષ, જાનીત = જાણીને, કરતા = કર્તા, સર્જનહાર, યથારથ = વાસ્તવિક રીતે, ઉચિત, સત્યતાપૂર્વક, પાવન = કલ્યાણકારી, પવિત્ર, પરમ પુરેશ = મહાપુરુષ, મોક્ષદાતા પુરુષ.

અનુવાદ

કલ્યાણકારી મહાપુરુષનો પરમ ઉપદેશ પ્રાપ્ત કરીને કર્તાને ઉચિતપણે જાણતાં એ સર્વે વિસ્તારને ત્યજી દીધો.

ભાવાર્થ

સ્થાવર-જંગમની આધ્ય લઈને સર્વ રચના નાશવંત છે, તેમ જાણી લઈ તેમજ વિશ્વના ભિન્ન ભિન્ન બાદલા ધાર્મિક મત-મતાંતરોને ત્યજી દઈને રણછોડદાસ ભક્તે કલ્યાણકારી મહાપુરુષ એવા દિવ્ય પરમગુરુનું શરણું સ્વીકારી પરમ-ઉપદેશરૂપી અંશ-અંશીનો લક્ષ ગ્રહણ કર્યો. દિવ્ય પરમગુરુની કૃપા થકી તેમણે પોતાના સ્વ-ચૈતન આપનપુ અંશ-સ્વરૂપ અને પતિપદ રૂપ વિશ્વ નિયંતા આદિ કૈવલકર્તાને વાસ્તવિક (યથાર્થ) રીતે ઓળખી લીધા.

જબ દલકી દજણા મટી, સ્વાતિ સદન ઘન પાય;
પરમ પુરુષ પતિપદ મહી, સોયેહુ શરણ પસાય. ૧૭

શબ્દાર્થ

જબ = જ્યારે, દલકી = દિલની, દજણા = બળતરા, દઝાયાની (દાઝ્યાની), ચરચરાટી, કચવાટ, મટી = દૂર થઈ, શાંત પામી, સ્વાતિ સદન = સ્વાતિ નક્ષત્ર, ઘન = વરસાદ, પાય = પ્રાપ્ત થાય, પરમ પુરુષ = મહાપુરુષ, પતિપદ = કર્તાનું પરમપદ, મહી = માં, સોયેહુ = સૂતા, વિશ્રાંતિ કરતા, શરણ = શરણ, પસાય = કૃપા, મહેરબાની.

અનુવાદ

જ્યારે સ્વાતિ નક્ષત્રના વર્ષાબિંદુ પ્રાપ્ત કર્યું ત્યારે દલની બળતરા મટી ગઈ. પછી પરમપુરુષની કૃપા મેળવી પતિપદના શરણમાં સૂતા.

ભાવાર્થ

કૃપાપાત્ર થયેલા રણછોડદાસ ભક્તે જ્યારે સ્વાતિ નક્ષત્રના વર્ષાબિંદુની જેમ પરમગુરુના મુખથી નીકળેલા અમૃતમય કર્તાપદના જ્ઞાનરૂપી બિંદુ (વચનો) હૃદયમાં ગ્રહણ કર્યું ત્યારે કરોડો કલ્પોની જે જન્મ-મરણની બળતરા હતી તે દૂર થઈ. પરમપુરુષરૂપ દિવ્ય પરમગુરુની કૃપા થકી શુદ્ધ સ્વરૂપે થયેલા અંશે પતિપદરૂપ કૈવલધામમાં જઈને કર્તાના શરણમાં અંતિમ પડાવ રૂપી અખંડ વિશ્રામ કર્યો હતો.

વીરક્ષેત્ર એક નગરહી, વિક્રમ તજે શરીર;
ગુર્જરધર નરપત તાંહાં, કરે સો રાજ સધીર. ૧૮

શબ્દાર્થ

વીરક્ષેત્ર = બહાદુર પુરુષોની ભૂમિ, એક = એક, નગરહી = મોટું શહેર, રાજનગર, વિક્રમ = ગુપ્તવંશનો સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય રાજા, તજે = ત્યજે, છોડ્યું, શરીર = દેહ, પિંડ, ગુર્જરધર = ગુજરાતની ધરતી, સમગ્ર ગુજરાતની ધરા, નરપત = રાજા, નરેશ, તાંહાં = ત્યાં, કરે = કરતા હતા, સો = તે, રાજ = રાજદ્વારી અમલ, રાજા તરીકે સત્તા ચલાવવી, સધીર = ધૈર્યવાન, ધીરજવાન, નીડર, નિર્ભય.

અનુવાદ

વિક્રમાદિત્યે શરીરને ત્યજ્યું હતું તેવું એક રાજનગર કે જે બહાદુર પુરુષોની ભૂમિ હતી. ત્યાં ગુજરાતની ધૂરા સંભાળનાર તે ધીરજવાન રાજા રાજ કરતો હતો.

ભાવાર્થ

ગુપ્તવંશના સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત વિક્રમાદિત્ય રાજાએ પોતાના શરીરનું જ્યાં બલિદાન આપ્યું હતું તેવું એક વડોદરા નામનું રાજનગર કે જે બહાદુર પુરુષોની ભૂમિ હતી. પોતાના રાજમહેલની રાજદ્વારી દરબારમાં રાજસિંહાસન પર બિરાજમાન થઈ ધીરજવાન ગાયકવાડ નરેશ સમગ્ર ગુજરાતની ધુરા સંભાળી સામ, દામ, દંડ અને ભેદની રાજનીતિથી રૈયત ઉપર ખૂબ જ સખતાઈપૂર્વક રાજ કરતો હતો.

સો પુર ભક્ત ભયે દોહુ, ઈશ્વર દુર્લભવદાસ;
તન મન સહિત સમર્પણ, ગુરૂપદ કીયે નિવાસ. ૧૯

શબ્દાર્થ

સો = તે, પુર = રાજનગર, ભક્ત = ઉપાસક, ભક્તિ કરનાર, ભજનાર, ભક્તિમાં તત્પર, ભયે = થયા, દોહુ = બંને, ઈશ્વર = ઈશ્વરદાસ, દુર્લભવદાસ = દુર્લભદાસ, તન = શરીર, મન = મન અંતઃકરણ, સહિત = સાથે, સમેત, સમર્પણ = ન્યોછાવર કરીને, સમર્પિત થઈ, ગુરૂપદ = ગુરુના ચરણોમાં, કીયે = કર્યો, નિવાસ = વિશ્રામ, આશ્રય, મુકામ, વસવાટ.

અનુવાદ

તે રાજનગરમાં ઈશ્વરદાસ અને દુર્લભદાસ એમ બે ભક્ત થયા હતા. તેઓએ તન, મન સહિત સમર્પિત થઈને ગુરુના ચરણાર્વિંદમાં નિવાસ કર્યો હતો.

ભાવાર્થ

વડોદરા નામના તે રાજનગરમાં પરમગુરુની અનન્ય ભક્તિ કરનાર

ઈશ્વરદાસ અને દુર્લવદાસ નામના બે ભક્ત થયા હતા. તેઓએ પોતાના તન અને મન સહિત સર્વસ્વ ન્યોછાવર કરીને પરમગુરુના ચરણાર્વિંદમાં અભિન્નપણે ચિત્ત જોડીને નિવાસ કર્યો હતો.

ધીરજવંત અહંગ મત, ડગે નહિ વ્રથ હાણ;
શૂરવીર સંતન ખખે, સેવત દુરે ન પ્રાણ. ૨૦

શબ્દાર્થ

ધીરજવંત = ધીરજવાળા, ધૈર્યવાન, ઠરેલ વૃત્તિવાળા, અહંગ = પોતાના સ્વ ચૈતનઅંશની જાણ, મત = પક્ષ, માર્ગ, માન્યતા, ડગે નહિ = હઠે નહિ, ભમે નહિ, વ્રથ = લાભ, ફાયદો, સુખ, હાણ = હાનિ, નુકશાન, ગેરલાભ, દુઃખ, શૂરવીર = પરાક્રમી, યોદ્ધો, બહાદુર, સંતન ખખે = સંતોના પક્ષે, સેવત = સેવા કરતાં, ચાકરી પૂજા કરતાં, પરિચર્યા, દુરે ન = દૂર થાય નહિ, ખસે નહિ, પીછે હઠ કરે નહિ, પ્રાણ = પ્રાણ, જીવ, શરીર, આત્મા.

અનુવાદ

પોતાના સ્વ-ચૈતનઅંશની જાણપક્ષે ધીરજવંત હોઈ સુખ કે દુઃખમાં ડગતા ન હતા. વળી, સંતોની સેવાપક્ષે પરાક્રમી હોઈ પ્રાણ જાપ પણ પીછેહઠ કરતા નહિ.

ભાવાર્થ

આ બંને ભક્તજનો પોતાના સ્વ-ચૈતનઅંશની જાણપક્ષે સજાગ હોઈ ઠરેલ વૃત્તિને કારણે તેઓ સુખ કે દુઃખમાં સદા સંતોષી હોઈ ગમે તેવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં જરા પણ ડગતા નહિ કે મનને વિચલીત થવા દેતા નહિ. વળી, સંતપુરુષોની સેવા-ચાકરી અને સરભરા કરવાપક્ષે પરાક્રમી વૃત્તિ ધરાવતા હોઈ પ્રાણની પણ પરવા કર્યા વિના સેવામાં કદીપણ પીછે હઠ કરતા ન હતા.

નરણીત સાર અસારકે, ખટ દરશન મત વેત્ત;
પરખેહુ પરમગુરુ પદ, જહાં નિજ વૃત્તિ છકેત. ૨૧

શબ્દાર્થ

નરણીત = નિર્ણય કરી, **સાર** = શાશ્વત, **અસારકે** = નાશવંતનો, **ખટ દરશન** = છ દર્શન, છ શાસ્ત્ર, **મત** = માન્યતા, સિદ્ધાંત, વિચારધારા, **વેત** = જાણકાર, **પરખેહુ** = ઓળખાવ્યા હતા, પારખ્યા હતા, **પરમગુરુપદ** = પરમગુરુના પદને, **જહાં** = જ્યાં, ત્યાં, **નિજ વૃત્તિ** = પોતાની વૃત્તિ, મૂળ વૃત્તિ, **છકેત** = અચંબો પામવું, સંતોષ પામવું, તૃપ્ત થવું, આશ્ચર્યચકિત થવું.

અનુવાદ

છ શાસ્ત્રોની વિચારધારાના જાણકાર બન્યા, તેમજ શાશ્વત અને નાશવંતનો નિર્ણય કરી પરમગુરુના પદને પારખી લીધું. તેથી તેમની વૃત્તિ ત્યાં જ તૃપ્ત થઈ ગઈ.

ભાવાર્થ

બંને ભક્તો ઊંડા અભ્યાસના બળે સાંખ્ય, વેદાંત, મીમાંશા, પાતાંજલી, ન્યાય અને વિશૈષિક એમ છ દર્શનને દર્શાવતા છ શાસ્ત્રની વિચારધારાના સંપૂર્ણ જાણકાર બન્યા હતા પરમગુરુના શરણમાં ગયા પછી કૈવલજ્ઞાનના સહારે શાશ્વત અને નાશવંતપદોનો નિર્ણય કર્યા પછી તેઓએ ગુરુઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા દિવ્ય પરમગુરુના સર્વોચ્ચ પદને પારખી લીધું હતું. એને કારણે તેઓ પોતાની ચિત્તવૃત્તિને સદા પરમગુરુના ચરણકમળમાં સ્થિર કરીને રહેતા હતા. સગુણ અને નિર્ગુણથી તીત એવા સક્તર્તા-સિદ્ધાંતને પાખી અંશ-અંશીના લક્ષમાં જ તલ્લિન બની ગયા અને સદેહે પરમપદનો અનુભવ થતાં બંને ભક્તોની વૃત્તિ ત્યાં જ આશ્ચર્યચકિત થઈને સ્થિર થઈ હતી.

ઓર કહુ ઉબરિત કિત, રહી ન મનકી દોર;
ઉતઈત દેખી સકલ મત, રહી પરમગુરુ ઠોર. ૨૨

શબ્દાર્થ

ઓર = બીજું, **કહુ** = કાંઈ પણ, **ઉબરિત** = બાકી રહેવું, બચવું, **કિત** = કયા, કઈ દિશામાં, **રહી** = રહેવા પાખી, **ન** = નહિ, **મનકી** = મન અંતઃકરણની, **દોર** = દોટ,

દોડ, નાશભાવ, ઝપાટાબંધ ચાલ, **ઉતર્ણત** = અહિ અને ત્યાં, દેવલોક અને મૃત્યુલોકમાં, **દેખી** = જોયા, નીહાળ્યા, **સકલ** = તમામ, બધા, સર્વ, **મત** = માન્યતા, પક્ષ, ધાર્મિક વિચારધારા, **રહી** = રહીને, નિવાસ કરીને, ઠરીને, **પરમગુરુ** = પરમગુરુ, **ઠોર** = ઠેકાણું, ઠામ, જગ્યા, ત્યાં ને ત્યાંજ.

અનુવાદ

પરમગુરુના ઠેકાણે (સાથે, પાસે) રહીને અહીં અને ત્યાંની બધી વિચારધારાઓ જોઈ, જેથી બીજું કાંઈ બાકી રહેતું જ નથી. તો પછી તેમને મનની દોડ ક્યાંય રહી નહિ.

ભાવાર્થ

પરમગુરુનો જ્યાં સ્થાયી નિવાસ હતો તેવા સારસાના નિવાસ સ્થાને સમર્પિત સેવક તરીકે બંને ભક્તો રહ્યા. પરમગુરુના શરણમાં રહીને તેમના સ્વમુખે થતા સત્સંગના શ્રવણ અને ધર્મગ્રંથોના અભ્યાસ થકી તેઓ મૃત્યુલોક અને દેવલોકની બધી જ નાશવંત વિચારધારાઓને સમજ્યા હતા. પરમગુરુએ ધર્મગ્રંથોના લખાણમાં દુનિયાની એવી કોઈ વિચારધારા કે જ્ઞાનને જણાયા સિવાયનું કશું બાકી રાખ્યું જ ન હોઈ બંને ભક્તોને લાગ્યું કે હવે તેઓને બીજું કાંઈ વિશેષ જાણવાનું કે અન્યના શરણમાં જવાનું કાંઈ બાકી રહેતું જ નથી. વળી, તેઓને હવે મનના સંકલ્પો-વિકલ્પો દ્વારા અન્ય પદ પામવા માટે વિચારવાનું કે ઈચ્છા કરવાની શક્યતા જણાઈ નહિ. જેથી તેઓ મનને આમ-તેમ ભમાવ્યા સિવાય માત્ર પરમગુરુના ચરણકમળમાં જ એકાગ્ર કરી, અંશ-અંશીના લક્ષમાં જ તલલીન થઈને રહેતા હતા.

કીનેહુ અડગ આરોપણ, સબતે સુરત સમેટ;

કિંચિત ચલિત ન ચિત્ત કિત, પરમગુરુ પદ મેટ. ૨૩

શબ્દાર્થ

કીનેહુ = કર્યું, કરીને, **અડગ** = ડગ્યા વગરનું, ભમ્યા વગરનું, **આરોપણ** = સોંપણી કરી, પ્રત્યાલેખ કરી, આરોપીત કરીને, મુકરર કરી, નિર્ધાર, **સબતે** = બધામાંથી,

સુરત = સુરતા, આંતરદષ્ટિ, **સમેટ** = સમેટી, આટોપી, સંકેલી, **કિંચિત** = સહેજ પણ, થોડુંક પણ, લગાર પણ, **ચલિત** = ભટકતા, ચલાયમાન થયા, સ્થાનભ્રષ્ટ, **ન** = નહિ, **ચિત્ત** = ચિત્ત અંતઃકરણ, **કિત** = ક્યાંય, **પરમગુરુ** = પરમગુરુ, **પદ** = ચરણ, **મેટ** = સંગી, સાથી, મૂકી, છોડી, ત્યજી, મીટાવી.

અનુવાદ

બધામાંથી સુરતાને સંકેલી અડગ નિર્ધાર કર્યો. પરમગુરુનાં ચરણોના સંગી બનીને જરા પણ ચિત્તને ભટકવા દીધું નહિ.

ભાવાર્થ

વિશ્વમાં અલગ-અલગ ધર્મમાર્ગો દ્વારા સ્થાપિત સગુણ અને નિર્ગુણ સહિતના નકલી-બાદલા પદોમાંથી પોતાની સુરતાને સંકેલી લીધી અને એકમાત્ર સકર્તા-સિદ્ધાંતની માન્યતાને અપનાવી (આધિન થઈ)ને કેવલકર્તાના પરમપદને પ્રાપ્ત કરવાનો અડગ નિર્ધાર બંને ભક્તોએ કર્યો હતો. પોતાના લક્ષને સિદ્ધ કરવા માત્ર ને માત્ર દિવ્ય પરમગુરુના ચરણકમળના સંગી બનીને ચિત્તને બીજે ક્યાંય પણ ભટકવા દીધું નહિ.

એસેહી દઢ ગંભીર ગત, પાવન પરમ ઉદાર;

પિતા પુત્ર ઊભયે જન, ધન્ય ભયે ભવપાર. ૨૪

શબ્દાર્થ

એસેહી = એ રીતે, એવા, એ પ્રમાણેનો, **દઢ** = મક્કમ, અચલ, **ગંભીર** = ગહન, ગૂઢ, સહનશીલ, ઠરેલ, ધીર, **ગત** = ગતિ, સમજ, જ્ઞાન, **પાવન** = પવિત્ર, **પરમ** = ખૂબ, અત્યંત મોટું **ઉદાર** = મોટા મનનું, પરોપકારી, નિખાલસ, **પિતા પુત્ર** = બાપ-દીકરા, **ઊભયે** = બંને, **જન** = સજ્જન, ભક્ત, **ધન્ય** = ધન્યવાદને પાત્ર, **ભયે** = થયા, વર્યા, **ભવપાર** = મોક્ષ, મુક્તિ.

અનુવાદ

એવા દઢ, ગંભીર ગતિના, પવિત્ર અને અત્યંત પરોપકારી બાપ-દીકરા બંને ભક્તો મુક્તિને વર્યા જેથી ધન્યવાદને પાત્ર છે.

ભાવાર્થ

બહાદુર પુરુષોની ભૂમિ તરીકે ગણાતા વડોદરા નગરના ઈશ્વરદાસ અને દુર્લવદાસ નામના પિતા-પુત્ર બંને મક્કમ નિર્ધારવાળા, ઠરેલ જ્ઞાન ગતિવાળા, પવિત્ર હૃદય અને અત્યંત પરોપકારીવૃત્તિ ધરાવતા ભક્તો હતા. પરમગુરુના શરણમાં તન-મન સહિત સર્વસ્વ સર્પિત કરીને કૃપાના અધિકારી બની દેહને અંતે અખંડ કેવલમુક્તિને વર્યા હતા. અચરતબા કહે છે કે એવા બંને ભક્તજનો ધન્યવાદને પાત્ર છે.

નાત લવાણા શાહામત, ભઈજી ભક્ત ભવેત;
પ્રગટ ભયે વ્યારાપુર, જન ઉર સંત સહેત. ૨૫

શબ્દાર્થ

નાત = જ્ઞાતિ, લવાણા = લવાણા, શાહામત = વણિક વિચારધારા, ભઈજી ભક્ત = ભઈજી નામના ભક્તજન, ભવેત = થયા, પ્રગટ ભયે = પેદા થયા, જનમ્યા, વ્યારાપુર = વ્યારા નગર, જન = જેઓના, ઉર = હૃદયમાં, સંત = સંતપુરુષો, સહેત = પ્રેમ, વિશેષ હેત, અતિશય લાગણી.

અનુવાદ

વણિક વિચારધારાવાળા લવાણા જ્ઞાતિમાં ભઈજીભાઈ નામના ભક્ત થયા હતા. તેઓ વ્યારા નગરમાં પેદા થયા (જનમ્યા) હતા. જેમના હૃદયમાં સંતપુરુષો પ્રત્યે વિશેષ હેત હતું.

ભાવાર્થ

વણિક વિચારધારાવાળી પેટાજ્ઞાતિ એવા લવાણા કુટુંબમાં ભઈજીભાઈ નામના એક ભક્તજન થયા હતા. તેમનો જન્મ વ્યારા નામના નગરમાં થયો હતો. અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર દૂર થઈને જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશનો ઉદય થયેલા તેમના પવિત્ર હૃદયમાં સંતપુરુષો પ્રત્યે વિશેષ સેવાવૃત્તિનો ભાવ અને લાગણી હતી.

સમદરશી સરલ ચિત્ત, ખટ દરશન મત ચીન;
અતિ ઉદાર અવિગત ગતિ, ભવતે ફરક રહીન. ૨૬

શબ્દાર્થ

સમદરશી = બધા પ્રત્યે સમાન દૃષ્ટિ હોવાપણું, નિષ્પક્ષપાતી નજર, **સરલ**=સરળતા, નિખાલસ, નિષ્કપટી, ભોળું, **ચિત્ત**=ચિત્તઅંતઃકરણ, **ખટદરશન**=છદર્શન, **મત** = સિદ્ધાંત, પક્ષ, માન્યતા, વિચારધારા, **ચીન** = ઓળખી, જાણી, **અતિ** = ઘણો, **ઉદાર** = દાતાર, પરોપકારી, મોટા મનનું, **અવિગત ગતિ** = અવિનાશીમાં ગતિ, જેની વિગત જાણી શકાય તેમ નથી તેમાં વૃત્તિ જોડાયેલી, **ભવતે** = ભવથી, વિશ્વથી, સંસારથી, **ફરક** = અંતર, છેદું, અળગાપણું, ઓછપ, **રહીન** = રહીને, વર્તાને, ચાલીને, આચરણ કરીને.

અનુવાદ

તેઓએ નિષ્પક્ષપાતિ દૃષ્ટિ અને ચિત્તની નિખાલસતાથી છ દર્શનના મત જાણી લીધા હતા. તેમની ગતિ અવિગતમાં હોવાથી અતિ ઉદાર અને સંસારથી અળગા રહીને રહેતા હતા.

ભાવાર્થ

નિષ્પક્ષપાતી દૃષ્ટિકોણથી અને ચિત્તમાં નિખાલસતા રાખી તેઓએ છ દર્શનને સમજાવતા છ શાસ્ત્રોનો અત્યંત ઊંડાણપૂર્વક અભ્યાસ કરીને તેમાં દર્શાવેલી વિવિધ વિચારધારાને જાણી લીધી હતી. તેમની ગતિ બ્રહ્મથી પરે રહેલા અવિગતપદમાં જોડાયેલી હતી, તેથી તેઓ સદાને માટે સંસારથી અળગા રહીને વૈરાગ્યપૂર્ણ જીવન વ્યતીત કરતા હતા. વળી, તેમનું દિલ કોઈના ભલા માટે કાંઈ પણ આપતાં સંકોચ ન કરતું હોવાથી તેઓ દાન, ત્યાગ, શીલ અને પરોપકારી વૃત્તિમાં વિશેષ રૂચી ધરાવતા હતા.

વેદ પુરાણ શાસ્ત્ર ગત, ઓરું ઈતિહાસ પ્રવિન;
સકલ સિદ્ધાંતનકે સદ, લહીત ભેદ ભિન્ન ભિન્ન. ૨૭

શબ્દાર્થ

વેદ = બ્રહ્માજી દ્વારા વદેલ ચાર વેદ, પુરાણ = વ્યાસજી દ્વારા રચેલ અઢાર પુરાણ, શાસ્ત્ર = વેદના અધ્યયન બાદ જ્ઞાની પુરુષોએ રચેલ છ શાસ્ત્ર, ગત = ગતિ, જ્ઞાન, સમજ, ઓરું = અને, ઈતિહાસ = બની ગયેલા બનાવો અને થઈ ગયેલ પુરુષોની હકીકતનું વર્ણન કરતું ભૂતકાળનું વૃત્તાંત, પ્રવિન = પ્રવિણ, નિપુણ, માહિતગાર, ચતુર, સકલ = તમામ, દરેક, સિદ્ધાંતનકે = સિદ્ધાંતોના, સદ = સાચા, સત્ય, નક્કી, યથાર્થ લહીત = જાણતા, ભેદ = મર્મ, રહસ્ય, બિન્ન બિન્ન = જુદાં જુદાં, અલગ અલગ.

અનુવાદ

વેદ, પુરાન તથા શાસ્ત્રોની સમજ અને ઈતિહાસના માહિતગાર હતા જેથી બધા જ સિદ્ધાંતોના જુદા જુદા મર્મોને યથાર્થ રીતે જાણતા હતા.

ભાવાર્થ

બ્રહ્માજી દ્વારા વદેલા ચાર વેદ, જ્ઞાનીપુરુષો દ્વારા વેદના અધ્યયન બાદ રચેલાં છ શાસ્ત્રો અને વ્યાસજી દ્વારા રચાયેલ અઢાર પુરાણોની સમજ સહિત ભૂતકાળમાં બની ગયેલા બનાવો અને થઈ ગયેલ મહાપુરુષો દ્વારા દર્શાવેલા વાસ્તવિક વર્ણનના તેઓ ઊંડા અભ્યાસી હતા. તેને કારણે જ વિશ્વમાં અલગ-અલગ ધર્માચાર્યો દ્વારા સ્થાપિત જુદા જુદા સિદ્ધાંતોના મર્મને તેઓ યથાર્થ રીતે જાણતા હતા.

અવિલોકન ગતિ ગ્રંથકી, ન્યાયિક સુરત પસાર;

કરીત કરાંમલ સબનકુ, પરહરિ અખિલ અસાર. ૨૮

શબ્દાર્થ

અવલોકન = આરિક નિરીક્ષણ, ગતિ = સમજ, જ્ઞાન, ગ્રંથકી = ગ્રંથની, ન્યાયિક = વ્યાજબીપણું, ઔચિત્ય, ન્યાયપૂર્ણ, સુરત = સુરતા, આંતરદૃષ્ટિ, પસાર = પ્રસારીને, ફેલાવીને, કરીત = કરીને, કરાંમલ = કરામત, એક સંબોધન, સુલભ, સરલ, સ્પષ્ટ, ચોખ્ખું, સબનકુ = સર્વને, સૌને, પરહરિ = ત્યજી, છોડી, ત્યાગી, અખિલ = સમસ્ત, સંપૂર્ણ, અસાર = મિથ્યા, નાશવંત, સાર વિનાનું.

અનુવાદ

ગ્રંથના જ્ઞાનનું ન્યાયિકપણે સુરતા પ્રસારીને અવિલોકન કર્યા બાદ સર્વને સંબોધન કરતા અને જે સાર વિનાનું હતું તે સર્વ ત્યાગી દીધું.

ભાવાર્થ

બધા જ ધર્મગ્રંથોના જ્ઞાનનું ખુબ જ ન્યાયિકપણે બારીકાઈથી નિરીક્ષણ અને મંથન કર્યા બાદ ગુણાત્મક દૈવીપદોની અને નિર્ગુણપદની ગૂઢાર્થ ભરેલી સમજ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ, તેઓ જે કાંઈ સમજ્યા, તે સર્વને સંબોધન કરતા હતા. પોતે પણ પોતાની સુરતા પ્રસારીને સંસારમાં જે જે નાશવંત અને મિથ્યા લાગ્યું તેને સંપૂર્ણ રીતે ત્યાગી દઈ જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ્યના સહારે જિંદગી જીવતા હતા.

તબતે ઉબરી અત મતિ, છકી ન કોહુ સિદ્ધાંત;
બોહોરું લગી જુગ હેરન, કુન બતાવહી તંત. ૨૯

શબ્દાર્થ

તબતે = ત્યારે, તેથી, ઉબરી = ઉબરવું, બચવું, બાકી રહેવું, અત = અધિકતા, ઘણું, વધારેપણું, મતિ = આત્મજ્ઞાન, બુદ્ધિ છકી = અંજાઈ જવું, ન = નહિ, કોહુ = કોઈ પણ સિદ્ધાંત = માન્યતા, બોહોરું = ત્યારબાદ, પછી, લગી = લાગ્યું, લાગ્યા, જુગ = જગત, હેરન = નિહાળવા, હેરવું, કુન = કોણ, બતાવહી = બતાવશે, તંત = જરૂરી તત્ત્વ, સાર, સત્ત્વ.

અનુવાદ

ત્યારે અધિકતર આત્મજ્ઞાન બાકી રહેતાં કોઈ સિદ્ધાંતમાં અંજાયા નહિ. પછી, જગતમાં નિહાળવા લાગ્યા કે સાર રૂપ સત્યને કોણ બતાવશે?

ભાવાર્થ

વિશ્વમાં પ્રસ્થાપિત થયેલા વિવિધ મતપંથો અને ભિન્ન ભિન્ન ધર્મગ્રંથોના જ્ઞાનને ન્યાયપૂર્ણ રીતે નિહાળતાં આખરે તેઓને જણાયું કે

આમાં વિશેષતર આત્મજ્ઞાનની સમજ બાકી રહી જાય છે. જેથી રૂપ, ગુણવાળા પદોને દર્શાવતા સગુણસિદ્ધાંતમાં કે અકૃત બ્રહ્મપદને દર્શાવતા નિર્ગુણ-સિદ્ધાંતમાં તેઓ અંજાયા નહિ અર્થાત્ તેમની બુદ્ધિ અટકી નહિ. ત્યાર પછી જગતમાં નિહાળવા લાગ્યા કે સારરૂપ રહેલું જે નેતિપદ છે તેના અંગે કોણ સાચી સમજ બતાવશે ?

તંત સોહી કુલ કારણ, સરજનહાર સબેત;
સો પતિ પરમ મેલાવન, કીત પાવહુ નિજ વેત. ૩૦

શબ્દાર્થ

તંત = સાર રૂપ સત્ત્વ, આત્મ તત્ત્વ, સોહી = તે, કુલ કારણ = સર્વના કારણ રૂપ, સરજનહાર = રચયિતા, કર્તા, સબેત = સહિત, સમેત, અને, સો = તે, તેવા પતિ = માલિક, પરમ = છેવટના, શ્રેષ્ઠ, મેલાવન = મેળાપ કરાવનાર, કીત = કેમ કરીને, પાવહુ = પ્રાપ્ત કરવું, મેળવવું, નિજ વેત = નિજના વેત્તા, કર્તા પદને જાણવવાળા.

અનુવાદ

આત્મતત્ત્વ સહિત સર્વના કારણ રૂપ રહેલા સર્જનહારને અને તેવા પરમપતિનો મેળાપ કરાવનાર નિજ વેત્તાને કેમ કરીને મેળવું ?

ભાવાર્થ

આત્મતત્ત્વ એટલે કે સમસ્ત શરીરની ચેતનાના કારણરૂપે રહેલ ચૈતન આત્મા અને બ્રહ્માંડની તમામ (સઘળી) રચનાના કારણરૂપે રહેલા એવા શાશ્વત પરમપતિ છે. એવા નેતિ-પદરૂપ રહેલા બંને શાશ્વતપદોને જણાવનાર અને પરમપતિ સાથે મેળાપ કરાવનાર નિજ-વેત્તારૂપ પુરુષને કેમ કરીને પ્રાપ્ત કરી શકાય ? તેવું વિચારીને જગતમાં કોઈ સામર્થ્યવાન (સમર્થ) વિભૂતિ-પુરુષની શોધ કરવામાં તેઓ લાગ્યા હતા.

એહી વિધિ અતિ વ્રેહવંતહી, આરત ધર અનુરાગ;
ખોજત મીલે પરમગુરુ, લખે પૂરવકે ભાગ્ય. ૩૧

શબ્દાર્થ

એહી વિધિ = આ પ્રમાણે, **અતિ** = ઘણા, **ત્રેહેવંતહી** = વિરહવાન થઈ, વિયોગવંત બની, **આરત** = ઉત્કંઠા, કોડ, આતુરતા, **ધર** = ધારણ કરી, **અનુરાગ** = પ્રેમ, સ્નેહ, **ખોજત** = ખોળતાં, **મીલે** = મળ્યા, **પરમગુરુ** = પરમગુરુ, **લખે** = લખાયેલ, **પૂરવકે** = પૂર્વના, **ભાગ્ય** = નસીબ, પ્રારબ્ધ, કિસ્મત.

અનુવાદ

આ પ્રમાણે ઘણા વિરહવાળા થઈ પ્રેમપૂર્વક આતુરતા ધારણ કરીને ખોળતાં, પૂર્વના પ્રારબ્ધે લખાયેલા પરમગુરુ મળ્યા.

ભાવાર્થ

આ પ્રમાણે ભાઈજીભાઈ ભક્તનાં અંતઃકરણો નેતિ-પદનો વિયોગ ટાળવા માટે વિરહાગ્નિમાં સતત તપતાં હતાં. જેથી હૃદયમાં પ્રેમપૂર્વકની આતુરતા ધારણ કરીને તેઓ જગતમાં એવા નિજ પરમપદના વેત્તા હોય તેવા સમર્થ પુરુષને શોધવા લાગ્યા. પૂર્વ જન્મોના સંચિત સત્કર્મોનો ઉદય થતાં તેમના પ્રારબ્ધમાં લખાયેલી પ્રીતને કારણે ખોળતાં ખોળતાં તેમને દિવ્ય પરમગુરુની ભાળ મળી.

પરમગુરુ પ્રત્યે પુનિ, કીયે પરમ પ્રતિવાદ;
છકીત ભઈ શુદ્ધ બુદ્ધ સબે, દેખીત ગતિ અગાધ. ૩૨

શબ્દાર્થ

પરમગુરુ = પરમગુરુ, **પ્રત્યે** = સાથે, પ્રતિ, **પુનિ** = પવિત્ર, પછી, **કીયે** = કર્યો, **પરમ** = સંયમપૂર્વક, અત્યંત, ઘણાં, **પ્રતિવાદ** = સામોવાદ, વિવાદ, **છકીત** = ચકિત, વિસ્મિત, આશ્ચર્ય પામેલ, **ભઈ** = થઈ, **શુદ્ધ બુદ્ધ** = સૂધ-બૂધ, સાનભાન, અક્કલ, **સબે** = બધું, **દેખીત** = જોઈને, નિહાળીને, **ગતિ** = જ્ઞાન, સમજ, **અગાધ** = જેનો તાગ ન આવે એવું, કળી ન શકાય એવા પાર વિનાનું.

અનુવાદ

પરમગુરુ સાથે પવિત્ર મને ઘણો વિવાદ કર્યો. તેમની અગાધ ગતિ

નિહાળીને સૂધ-બૂધ સર્વે વિસ્મિત થઈ ગઈ.

ભાવાર્થ

શોધતાં શોધતાં પરમગુરુની ભાળ મળતાં જ તેઓ સારસામાં બિરાજતા દિવ્ય પરમગુરુ પાસે ગયા અને પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપનાં દર્શન કરી અનીનતાપૂર્વક આત્મજ્ઞાન અંગે પોતાના હૃદયમાં રહેલી વિટંબણાઓને રજૂ કરવા લાગ્યા. તેમણે પરમગુરુ સાથે પવિત્ર મને ઘણો સંવાદ કર્યો. પરમગુરુની અગાધ ગતિને નિહાળીને આશ્ચર્ય પામેલા ભઈજીભાઈ ભક્ત પોતાની સાન-ભાન સર્વે ખોઈ બેઠા હતા.

પાય પરે ગુરુ પરમકે, સબ વિધિ વાદ બહાય;
ત્રાહ ત્રાહ તુમ શરણહી, આયેહુ કરો સહાય. ૩૩

શબ્દાર્થ

પાય પરે = ચરણે પડ્યા, ગુરુ પરમકે = પરમગુરુના, સબ વિધિ = દરેક પ્રકારે, સર્વ રીતે, વાદ = સંવાદ, બહાય = અંતલાવી, અભિભૂત, વ્યાકુળ, બહાવ, ત્રાહ ત્રાહ = ત્રાહિ મામ ત્રાહિ મામ, તુમ = તમારા, શરણહી = શરણમાં, આયેહુ = આવ્યો છું, કરો = કરો, સહાય = મદદ, આશ્રય, કૃપા, મહેરબાની.

અનુવાદ

સર્વ પ્રકારના સંવાદથી અભિભૂત થઈ પરમગુરુનાં ચરણે પડ્યા. બાદ ત્રાહિમામ ત્રાહિમામ કહેવા લાગ્યા કે તમારા શરણમાં આવ્યો છું, તો કૃપા કરો.

ભાવાર્થ

ભઈજીભાઈ ભક્ત દિવ્ય પરમગુરુ સામે તેમના મનમાં આત્મજ્ઞાન અંગે રહેલી સર્વ પ્રકારની ગૂંચવણોનો ખુલાસો કરતાં સંવાદને અંતે ખૂબ જ અભિભૂત થતાંની સાથે જ દાસાતનભાવ ધારણ કરીને પરમગુરુના ચરણમાં પડ્યા. તેઓ ભવસંકટના ત્રાસથી દુઃખી દુઃખી થયા હોવાથી દિવ્ય

પરમગુરુનાં શરણમાં આવ્યા છે, તેવું જણાવીને જન્મ મરણનું ભવસંકટ ટળે અને નેતિપદથી પર રહેલા પરમપદમાં જઈને તેમનો આત્મા સર્જનહારને મળી શકે તેવી કૃપા કરવા વિનંતી કરવા લાગ્યા.

પરમ કૃપાલ પરમગુરુ, નિજપતિ દીયે લખાય;
કોટિ જનમકે વિછરન, જીનું કીયે એકતાય. ૩૪

શબ્દાર્થ

પરમ = ઘણા, અતિ, કૃપાલ = દયાળુ, પરમગુરુ = પરમગુરુ, નિજપતિ = આદિ કર્તા, માલિક, દીયે = આપે, દીધા લખાય = લખાવી, દર્શાવી, જણાવી, કોટિ = કરોડો, જનમકે = જન્મોના, વિછરન = વિખૂટા પડેલા, જીનું = તેની, તેઓની, તેની, કીયે = કરે, એકતાય = મેળાપ, મેલાન

અનુવાદ

પરમગુરુ અતિ દયાળુ હોઈ નિજપતિને ઓળખાવી દીધા અને કરોડો જન્મોથી વિખૂટા પડેલા હતા, તેઓની એકતા કરાવી.

ભાવાર્થ

ચારે પ્રકારના ગુરુઓમાં શ્રેષ્ઠપદ ધરાવતા કૈવલવેત્તા દિવ્ય પરમગુરુ અતિ કૃપાવંત છે. તેઓએ ભઈજીભાઈ ભક્ત ઉપર કૃપા કરીને સગુણ-નિર્ગુણથી તીત એવા સકર્તા-સિદ્ધાંતના આધારે શરીરમાં રહેલા અંશની અને અંશ જેની સજાતિનો છે એવા અંશી કૈવલકર્તાની ઓળખ કરાવી દીધી. વળી, અંશ-અંશીના લક્ષને દર્શાવી મૂળ વતનરૂપ કૈવલધામમાંથી કરોડો કલ્પોથી વિખૂટા પડી જન્મ-મરણનું સંકટ વેઠી રહેલા ભઈજીભાઈ ભક્તના ચૈતન્યઅંશને શુદ્ધ સ્વરૂપે કરી કૈવલકર્તા સાથે મેળાપ કરાવ્યો.

ભયે નિજ ભક્ત નરોત્તમ, અજરપુરે અનુસાર;
આદ્ય અંત મધ્યકે પુનિ, જીનકુ તત્વ વિચાર. ૩૫

શબ્દાર્થ

ભયે = થયા, નિજ ભક્ત = મુખ્ય ભક્ત, પ્રધાન ભક્ત, નરોત્તમ = નરોત્તમ, અજરપુરે = અજરપુરા, અનુસાર = કુદરતી અવસ્થા, અનુસરણ, રૂઢિગત, આદ્ય = પ્રારંભ, અંત = છેવટ, મધ્યકે = પ્રસારાનો ગાળો, પુનિ = પુણ્યાત્મા, પવિત્ર, ઉપરાંત, એથી વધારે જીનકુ = જેઓને, તત્ત્વ = તત્ત્વ, વિચાર = જ્ઞાનશક્તિથી મેળવેલ અનુભવ, નિશ્ચય, અભિપ્રાય, મનમાં ગડમથલ થવી.

અનુવાદ

અજરપુરા ગામમાં અનુસરણ કરવા યોગ્ય નરોત્તમ નામે એક પ્રધાન ભક્ત થયા કે જેઓને આદ્ય, મધ્ય અને અંત ઉપરાંત તત્ત્વોનો વિચાર કર્યો હતો.

ભાવાર્થ

અજરપુરા નામના ગામમાં અન્યને અનુસરણ કરવા પ્રેરણાદાય બને તેવા એક મહાન ભક્ત થયા હતા. તેમનું નામ નરોત્તમદાસ હતું. તેઓએ આદ્ય, અંત અને મધ્ય એમ ત્રણેય કાળ ઉપરાંત તે દરમિયાન થતા તત્ત્વોના પરિવર્તન અંગે નિશ્ચયાત્મક અભિપ્રાય પ્રાપ્ત કર્યો હતો.

તત્ત્વ વિચાર વિલોકીકે, બ્રહ્મ દરશકે ભાવ;
જીનમેં નિજ કિરતારકે, લગે નહિ કહું ન્યાવ. ૩૬

શબ્દાર્થ

તત્ત્વ વિચાર = તત્ત્વોના વિચાર, વિલોકીકે = વિલોકન કરીને, અવલોકીને, બ્રહ્મ = સચરાચર વ્યાપક બ્રહ્મ, દરશકે = દર્શાવાનો, જાણવાનો, સમજવાનો, ભાવ = ઈચ્છા, ભાવના, જીનમેં = જેમાં, નિજ = આદિ, મૂળ, કિરતારકે = કર્તાના, સર્જનહારના, લગે = ને લગતું, નહિ = નહિ, કહું = કાંઈ પણ, ન્યાવ = ન્યાય, રવૈયો, ધોરણ, નિયમ, ખરાખોટાની પરીક્ષા કે તુલના, વ્યાજબીપણું, પ્રમાણ દ્વારા વસ્તુની પરીક્ષા

અનુવાદ

તત્ત્વો અંગેના વિચારનું અવિલોકન બાદ બ્રહ્મને જાણવાની ઈચ્છા હતી, પરંતુ તેનામાં મૂળ સર્જનહારને લગતું કાંઈ પણ વ્યાજબીપણું જણાયું નહિ.

ભાવાર્થ

ત્રણેય કાળમાં પરિવર્તન પામતાં બધા જ તત્ત્વોનું અવિલોકન પાછળનો તેમનો ઈરાદો બ્રહ્મસિદ્ધાંતને આધારે દર્શાવેલ સર્વોપરિ બ્રહ્મ અંગેના ગૂઢાર્થભર્યા મર્મને જાણવાની ઈચ્છા હતી. ગણા બધા મનોમંથન અને અભ્યાસ પછી પણ અકતબ્રહ્મમાં મૂળ (નિજ) સર્જનહારને લાગે વળગે તેવું કાંઈ પણ લક્ષણાત્મક વ્યાજબીપણું જણાયું નહિ.

તબતે સુરત નુરત ધરી, ગયે પરમગુરુ પાસ;
પૂછન લગે પરાયકી, પરહરિ બ્રહ્મ વિલાસ. ૩૭

શબ્દાર્થ

તબતે = તેથી, ત્યારે, સુરત = સુરતા, નુરત = નુરતા, ધરી = સ્થિર કરી, એકતાર કરી, ધ્યાન ધરી, ગયે = ગયા, પરમગુરુ = પરમગુરુ, પાસ = પાસે, પૂછન લગે = પૂછવા લાગ્યા, પરાયકી = પરે રહેલાની, પરહરી = ત્યાગ કરી, બ્રહ્મ = બ્રહ્મ, વિલાસ = પસારો, આનંદી ખેલ.

અનુવાદ

તેથી સુરતા-નુરતાથી ધ્યાન ધરીને પરમગુરુ પાસે ગયા. અને બ્રહ્મમાં થયેલા પ્રસારાનો ત્યાગ કરી તેના પર રહેલા પદ અંગે પૂછવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ

અકર્તા બ્રહ્મમાં સર્જનહારના કર્તૃત્વશક્તિ જેવો ગુણ ન જણાતા તેઓએ પ્રણવની સાધના કરી. સુરતા અને નુરતા એમ બંને દૃષ્ટિની એકતા કરીને કોઈ સામર્થ્યવાન-પુરુષ અંગે નિહાળ્યું. સામર્થ્યવાન-પુરુષ જણાતાં પોતાની જે ઉત્કંઠા હતી તેનો સંતોષકારક ખુલાસો કરવા માટે તેઓ દિવ્ય પરમગુરુ પાસે ગયા. બ્રહ્મભૂમિકામાં થયેલા આનંદકારી સર્વ રચનારૂપી ખેલને નાશવંત જણાતાં તેનો મોહ ત્યજીને બ્રહ્મથી પર રહેલા શાશ્વત પરમપદ અંગેની માહિતી અતિ વિનમ્ર ભાવે પૂછવા લાગ્યા.

મહેર કરી ગુરુ પરમહી, ઉચરે અમીત વચન;
જબતે કર્તા ચિનાઈએ, અહો પરમગુરુ ધન. ૩૮

શબ્દાર્થ

મહેર = કૃપા, કરી = કરીને, ગુરુ પરમહી = પરમગુરુએ, ઉચરે = ઉચ્ચાર કર્યો, બોલ્યા, અમીત = અમૃતમય, વચન = વચનો, બોલ, વાણી, જબતે = જેથી, કર્તા = સર્જનહાર, રચનાર, મૂળ માલિક, ચિનાઈએ = ઓળખાવ્યા, અહો = હે, પરમગુરુ = પરમગુરુ, ધન = ધન્યવાદ.

અનુવાદ

કૃપા કરીને પરમગુરુએ અમીત વચનોનો ઉચ્ચાર કર્યો અને કર્તાને ઓળખાવ્યા, જેથી હે પરમગુરુ ! આપને ધન્યવાદ છે.

ભાવાર્થ

પોતાના અંતરની આતુરતા અને પરમપદને પામવાના વિરહની વેદનાને શાંત પાડવા માટે ગયેલા નરોત્તમદાસ ભક્ત ઉપર પરમગુરુએ કૃપા કરી. પોતાની દિવ્યદૃષ્ટિથી યોગ્ય પાત્રતાવાળા ભક્ત જણાતાં તેમણે પક્ષાપક્ષ રહિતનું કૈવલજ્ઞાન વર્ણવીને કૈવલલક્ષ આપ્યો અને બ્રહ્મમાં ઉદ્ભવેલી સર્વ રચનાના કારણરૂપે રહેલા કૈવલકર્તાને ઓળખાવ્યા. પોતાના ચૈતન સ્વ-સ્વરૂપની સાચી પરખ અને અંશ જેની સજાતિ છે એવા અંશીની યથાર્થ રીતે ઓળખાણ પડતાં જ તેમણે દિવ્ય પરમગુરુને ધન્યવાદ આપ્યાં.

કર્તા ચિન ચકિત ભયે, ગયે અટાટ અમોગ;
નિજપતિસે એકતાઈએ, જીનસે હુતા વીજોગ. ૩૯

શબ્દાર્થ

કર્તા = સર્જનહાર, સર્વ રચનાના રચનાર, ચિન = ઓળખી, ચકિત = વિસ્મિત, આશ્ચર્ય, વિસ્મય, ભયે = થયા, પામ્યા, ગયે = ગયું, નાશ પામ્યું, દૂર થયું, જતું રહ્યું, અટાટ = સાર વગરનું, અમસ્થું, નકામું, ભાર, બોજ, અમોગ = અમોઘ, ઘણું, પુષ્કળ,

નિજપતિસે = નિજપતિથી, **એકતાઈએ** = એકતા થઈ, **જનસે** = જેઓનાથી, **હુતા** = હતો, **વીજોગ** = વિયોગ.

અનુવાદ

કર્તાને ઓળખી વિસ્મિત થયા અને પુષ્કળ ભાર હતો તે દૂર થતાં જ જેમનાથી વિયોગ હતો એવા નિજપતિ સાથે એકતા થઈ.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મથી પરે રહેલા નિજ પતિપદરૂપ સકર્તાપતિ કૈવલકર્તાની ઓળખ થતાં જ નરોત્તમ ભક્ત વિસ્મિત થયા. કરોડો કલ્પોથી જન્મ-મરણ ભોગવવાનો અને અંશ ઉપર દેહના આવરણોનો જે બોજ હતો તે ગુરુકૃપાથી દૂર થતાં ચૈતન્યઅંશ શુદ્ધ સ્વરૂપે થયો અને કૈવલકર્તા સાથે વિખૂટા પડવાથી કર્તાનો કરોડો કલ્પોનો જે વિયોગ હતો તે નિજપતિની સાથે એકતા થતાં જ નાશ પામ્યો.

તિનકી આઘ સકલ જન, જેહી પુરકે પુનિ લોક;
સાયે સાય સબનકુ, દીયે પરમપદ મોક્ષ. ૪૦

શબ્દાર્થ

તિનકી = તેઓની, **આઘ** = આઘ લઈ, સમેત, સહિત, **સકલ** = બધા, સર્વે, તમામ, સઘળા, **જન** = ભક્તો, **જેહી** = જે, તે, **પુરકે** = નગરના, ગામના, **પુનિ** = પુણ્યશાળી, પવિત્ર, **લોક** = માનવો, **સાયે સાય** = ખરેખર, ખરી રીતે, સાચોસાચ, **સબનકુ** = સર્વેને, **દીયે** = બક્ષ્યો, આપ્યો, **પરમપદ** = અંતિમ પદ, શ્રેષ્ઠ કૈવલ પદ, **મોક્ષ** = મુક્તિ.

અનુવાદ

તેમની સાથે સાથે તે જ ગામના માનવો કે જે ખરેખર પુણ્યશાળી ભક્તજનો હતા તે સર્વેને પરમપદની મુક્તિ બક્ષિસ કરી.

ભાવાર્થ

અજરપુરા ગામમાં બીજાને પ્રેરણાદાયી બનેલા નરોત્તમદાસ ભક્તની

આદ્ય લઈ તે જ ગામના માનવો પૈકી જે ખરેખર પુણ્યશાળી અને ભક્તિભાવ ધરાવતા કૃપાપાત્ર ભક્તજનો હતા તે સર્વને દિવ્ય પરમગુરુએ કૈવલજ્ઞાન સમજાવી અંશ-અંશીનો લક્ષ આપીને પરમપદરૂપી અખંડ કૈવલમુક્તિની બક્ષીસ કરીને કૈવલકર્તા સાથે મેળાપ કરાવ્યો.

પણ નિજ ભક્ત નરોત્તમ, સબકે શિર મુખીયંત;
પરખ કરી ગુરુ પરમકી, જીનકી ગતિ અનંત. ૪૧

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ, તેમ છતાં, નિજ = મૂળ, ભક્ત નરોત્તમ = નરોત્તમદાસ ભક્ત, સબકે શિર = સર્વના માથે મુખીયંત = આગળ પડતા, પ્રધાન ભક્ત, આગેવાન, પરખ = ઓળખ, કરી = મેળવી, ગુરુ પરમકી = પરમગુરુની, જીનકી = તેમને, જેમને, ગતિ = સમજ, જ્ઞાન, અનંત = અંત રહિત, અપાર.

અનુવાદ

તેમ છતાં મૂળ નરોત્તમદાસ ભક્ત બધાના માથે આગેવાન હતા. તેઓની ગતિ અનંત હતી તેથી જ તો તેઓ પરમગુરુની પરખ કરી શક્યા.

ભાવાર્થ

તેમ છતાં અજરપુરા ગામના સૌ પ્રથમ અગ્રેસર ભક્ત બનેલા નરોત્તમદાસ બધા ભક્તોના શિર પર આગેવાન તરીકેનું પદ ધરાવતા હતા. તેમની જ્ઞાતગતિ અનંત હોવાથી જ તેઓ પ્રાણાયામની સાધનાના બળે સુરતા-નુરતાનો એકતાર કરીને પરમગુરુની પરખ મેળવી શક્યા હતા.

દામોદર નિજ ભક્તહી, પ્રગટે પુર ભાનેર;
જીતે જગત જીનું ન્યાવતે, ગ્રહી જ્ઞાન સમશેર. ૪૨

શબ્દાર્થ

દામોદર = દામોદરદાસ, નિજ = મુખ્ય, ખાસ, ભક્તહી = ભક્ત, પ્રગટે = પેદા થયા, જન્મ્યા, પુર ભાનેર = ભાનેર નામના નગરમાં, જીતે = વિજયી, જીતવું,

જગત = સંસાર, વિશ્વ, **જનું** = જેઓ, **ન્યાવતે** = ન્યાયથી, લોકોક્તિથી બંધાયેલા સિદ્ધાંતોને આધારે, પ્રમાણપૂર્વકના નિશ્ચયથી, **ગ્રહી** = ગ્રહણ કરી, ધારણ કરી, **જ્ઞાન સમશેર** = જ્ઞાન રૂપી તલવાર.

અનુવાદ

દામોદરદાસ નામના ખાસ ભક્ત ભાનપુર નગરમાં જન્મ્યા હતા. જેઓએ જ્ઞાન રૂપી તલવાર ગ્રહીને સંસારને ન્યાયથી જીત્યું હતું.

ભાવાર્થ

દામોદરદાસ નામના એક ખાસ ભક્ત થઈ ગયા. તેઓ ભાનેર નામના ગામમાં જન્મ્યા હતા. પ્રાકૃતિક માયાના બંધનોને જ્ઞાનરૂપી તલવાર ગ્રહીને પરાસ્ત કરી તેમણે સંસારને પ્રમાણપૂર્વકના નિશ્ચયાત્મક નિર્ણયોના સહારે જીત્યું હતું.

પકર લેત પખવાદીકુ, ધર ધર દેત જબાપ;
અરુઢ જ્ઞાન અવિલોકિકે, પતવે સકલ અબાપ. ૪૩

શબ્દાર્થ

પકર લેત = અટકાવી દેતા, આંકલન કરી લેતા, **પખવાદીકુ** = પક્ષવાદીઓને, અમુક પક્ષે રહીને વાદ વિવાદ કરનાર વ્યક્તિઓને, **ધર ધર** = ધડાધડ, રુકાવટ વિના, રોકાયા વગર, એક પછી એક એમ ઉપરા ઉપરી, તડતડ, **દેત** = આપતા, **જબાપ** = પ્રત્યુત્તર, **અરુઢ** = અપ્રસિદ્ધ, અજાણ્યું રહેલું, **જ્ઞાન** = સમજ, વિચારધારા, **અવિલોકિકે** = અવિલોકન કરીને, અવલોકીને, **પતવે** = પરાસ્ત કરતા, **સકલ** = તમામ, સર્વે, **અબાપ** = બાપ વગરનાને, જેમાં કર્તાપિદનું પ્રતિપાદન ન થયું હોય તેવા કર્તા માલિક વગરના.

અનુવાદ

અપ્રસિદ્ધ જ્ઞાનનું અવિલોકન કર્યા બાદ તેઓ કર્તા માલિકનું સ્થાપન કર્યા વગરના પક્ષવાદીઓનું આંકલન કરી રુકાવટ વિના જવાબ આપીને પરાસ્ત કરી દેતા.

ભાવાર્થ

દામોદરદાસ ભક્તે સકર્તા સિદ્ધાંતની સમજ આપતા અગાધ કૈવલ જ્ઞાનનું અધ્યયન કર્યું હતું. તેથી તેઓ રૂપ-ગુણવાળા દેવી-દેવતાના સગુણ-સિદ્ધાંત અને અકર્તા બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કરતા નિર્ગુણ-સિદ્ધાંતને વરેલા પક્ષવાદીઓ સાથે જ્ઞાન ચર્ચા કરતા હતા. ચર્ચા (વાદ-વિવાદ) દરમિયાન અટક્યા વિના એક પછી એક પૂછાયેલા પ્રશ્નોના પ્રતિઉત્તર આપીને તેઓને પરાસ્ત કરતા.

જીનકી તરક ગરક જહાં, પરમ પુરુષ પતિ ધામ;
સદ્ ચિદ્ આનંદકી પરે, પાયે પરમ વિસરામ. ૪૪

શબ્દાર્થ

જીનકી = જેઓની, તેઓની, તરક = તર્ક, ચતુરાઈનું વચન, વિચાર, ઈચ્છા, આકાંક્ષા
ગરક = ગરકાવ, તલ્લીન, મશગૂલ, લીન, જહાં = જ્યાં, પરમ પુરુષ = પરમપુરુષ,
પતિ = માલિક, ધણી, ધામ = ધામ, સદ્ ચિદ્ આનંદકી = સદ્ચિદાનંદની, પરે = થી પાર,
તીત, પાયે = પામ્યા હતા, પરમ = અંતિમ, શ્રેષ્ઠ, વિસરામ = વિશ્રામ, અખંડ વિશ્રાંતિ
સ્થળ, આરામ કે વિસામા માટેનું ઠેકાણું.

અનુવાદ

તેમની તર્કતા જ્યાં પરમપુરુષ પતિનું ધામ છે ત્યાં ગરકાવ થઈ હોવાથી, તેઓ સદ્ચિદાનંદથી તીત એવા પરમ વિશ્રામને પામ્યા હતા.

ભાવાર્થ

દામોદરદાસ સદા જ્ઞાનદશામાં જ મગ્ન રહેતા હોઈ તેમની તાર્કિક બુદ્ધિ (સુરતા) જ્યાં પરમપુરુષરૂપ સકર્તાપતિ કૈવલકર્તા સદાને માટે નિવાસ કરે છે તેવા કૈવલધામમાં લીન પામી હતી. પરમગુરુની કૃપા થકી આવી સ્થિતિ થતાં તેઓ સદ્ચિદાનંદ રૂપ બ્રહ્મથી તીત રહેલા કૈવલકર્તાના પરમપદ કે જ્યાં અખંડ વિશ્રાંતિ મળે તેવા અંતિમ-પદરૂપ કૈવલધામને પામ્યા હતા.

ચંગાવત એક નગરમેં, ભયે ભક્ત તતવેત્ત;
અંકિત કેસુરદાસહી, કયા કહુ જનકો હેત. ૪૫

શબ્દાર્થ

ચંગાવત = ચાંગા, એક નગરમેં = એક નગરમાં, ભયે = થયા, ભક્ત = ભક્ત,
તતવેત્ત = તત્ત્વ વેત્તા, તત્ત્વોના જાણકાર, અંકિત = પ્રખ્યાત, વિખ્યાત, પ્રસિદ્ધ,
કેસુરદાસહી = કેસુરદાસ, કયા કહુ = શું કહું, જનકો = તેમનો, હેત = હેત ,સ્નેહ, પ્રેમ.

અનુવાદ

ચાંગા નામના એક નગરમાં કેસુરદાસ નામે પ્રસિદ્ધ તત્ત્વવેત્તા ભક્ત થયા
હતા. તેમના સ્નેહભાવ અંગે શું કહું ?

ભાવાર્થ

ચાંગા નામના એક નગરમાં કેસુરદાસ નામના પ્રસિદ્ધ ભક્ત થઈ
ગયા. તેઓ વ્યક્ત અને અવ્યક્ત તથા નાશવંત અને શાશ્વત એમ તમામ
તત્ત્વોના જાણકાર હતા. અચરતબા કહે છે કે પરમગુરુના ચરણકમળમાં
સમર્પણ કરેલો તેમનો પ્રેમ-ભાવ એવો તો અજોડ હતો કે તેનું વર્ણન કરી
શકાય તેમ નથી.

અંત નહિ અનિનાયકે, પ્રમિત પ્રેમ ગુણ ખાન;
હરદે કમલ મલ રહિતમ, વચન વેત વિદ્ જ્ઞાન. ૪૬

શબ્દાર્થ

અંત નહિ = છેડો નથી તેવો, અનંત, અંત રહિત, અનિનાયકે = એક નિષ્ઠાપૂર્વકનો,
અભિન્ન, એક પરાયણતાવાળો, પ્રમિત = પ્રમાણિત, સન્માનિત, અવધારિત,
પ્રેમ = લાગણી, સ્નેહ, ગુણ = લક્ષણ, ખાન = ખાણ, ખજાનારૂપ, હરદે કમલ = હૃદયકમળ,
મલ રહિતમ = નિર્મળ, વિકાર રહિત, વચન = બોલ, વાણી, વેત = યોગ્ય તક, મોક્ષ
વિદ્ = વાદ-વિવાદ કરવો, બોલવું, જ્ઞાન = સમજ, ગતિ.

અનુવાદ

તેઓ અંત રહિત એકનિષ્ઠાપૂર્વકનો પ્રમાણિત પ્રેમ અને ગુણોની ખાણ હતા. તેમનું હૃદયકમળ વિકારરહિત અને જ્ઞાનમય વચનો યોગ્ય તક જોઈને બોલતા.

ભાવાર્થ

પરમગુરુ પ્રત્યેનો તેમનો અંતરહિત પ્રમાણિત અને એક નિષ્ઠાપૂર્વકનો પ્રેમ હતો. તેમનો ભૌતિક સ્થૂળદેહ વિવિધ સદ્ગુણોની ખાણરૂપે હતો. તેમનું હૃદયકમળ કોઈ પણ પ્રકારના વિકારોથી રહિત હતું. યોગ્ય તક જોઈને જ તેમના મુખમાંથી જ્ઞાનમય વચનો નીકળતાં હતાં.

તન મન સહિત સમર્પણ, કીયે પરમગુરુ શરણ;
ઉભરીત રખે ન અણુભર, હોય રહે અશરણ શરણ. ૪૭

શબ્દાર્થ

તન = શરીર, મન = મન અંતઃકરણ, સહિત = સમેત, સમર્પણ = સમર્પિત, સંપૂર્ણપણે અર્પણ, કીયે = કર્યું, પરમગુરુ = પરમગુરુ, શરણ = શરણમાં, ઉભરીત = બાકી રહેવું, રખે = રાખ્યું, ન = નહિ, અણુભર = અણુભર, સહેજ પણ, હોય રહે = થઈને રહ્યા, અશરણ = શરણ વિનાના બનીને, આશ્રયરહિત, નિરાધાર, અનાથ શરણ = શરણમાં, રક્ષા કરનાર વ્યક્તિના આશ્રયમાં.

અનુવાદ

(તેમણે) તન-મન સહિત પરમગુરુના શરણમાં સર્વસ્વ સમર્પણ કરવામાં અણુભાર (સહેજ) પણ બાકી રાખ્યું નહિ તથા શરણમાં અશરણ થઈને રહ્યા.

ભાવાર્થ

નામના મેળવીને પ્રસિદ્ધિ પામેલા કેસુરદાસ ભક્તે પોતાનું તન-મન સહિત સર્વસ્વ દિવ્ય પરમગુરુના શરણમાં સમર્પિત કરી દીધું. જેથી પોતાના પક્ષે એક અણુભાર પણ સમર્પણ કરવાનું બાકી રાખ્યું નહિ. પોતે શરણ

વિનાના નિરાધાર છે તેમ માનીને રક્ષા કરનાર એવા દિવ્ય પરમગુરુના શરણમાં શરણાર્થી તરીકે રહીને દેહના અંત સુધી આદર્શ અને સમર્પિત સેવક તરીકે ફરજ બજાવી હતી.

દાવલપુર એક ભક્તહી, જક્ત જથારથ જાણ;
અંકિત નારણદાસહી, જનકી ગતિ પ્રમાણ. ૪૮

શબ્દાર્થ

દાવલપુર = દાવલપુર નગરના, એક ભક્તહી = એક ભક્ત, જક્ત = જગતને, જથારથ = જેમ છે તેમ, યથાર્થ રીતે, જાણ = જાણ્યું હતું, અંકિત = વિખ્યાત, પ્રસિદ્ધ, નારણદાસહી = નારણદાસ હતા, જનકી = જેમની, જેઓની, ગતિ = જ્ઞાન, સમજ, સૂઝ, પ્રમાણ = ખાતરીથી કહેવું કે, જણાવવું તે, ઉદાહરણ રૂપ, દાખલા રૂપે, યથાર્થ અને ન્યાયપૂર્ણ.

અનુવાદ

દાવલપુર નગરના એક ભક્ત હતા. જેમણે જગતને જેમ છે તેમ (યથાર્થ) રીતે જાણ્યું હતું. એવા પ્રસિદ્ધ નારણદાસ ભક્ત હતા કે જેમની જ્ઞાનગતિ ઉદાહરણરૂપ હતી.

ભાવાર્થ

દાવલપુર નગરના એક પ્રસિદ્ધ ભક્ત હતા કે જેમનું નામ નારણદાસ હતું. તેમણે સમસ્ત સંસારને જેમ ઘટતું હોય તેમ યથાર્થ રીતે જાણ્યો હતો. તેમની મહાન (અદ્વિતીય) જ્ઞાનગતિ અન્ય ભક્તોને ઉદાહરણરૂપ તેમજ વાસ્તવિક અને ન્યાયપૂર્ણ હતી.

પરસે પરમ પુરુષકુ, દરસે સકલ સિદ્ધાંત;
કારજ કારણ સહિતમ, છેક લહે જીનું અંત. ૪૯

શબ્દાર્થ

પરસે = સ્પર્શ, અડકવું, પરમ પુરુષકુ = પરમપુરુષને, દરસે = દેખ્યા, જોયા,

દર્શ્યા, સકલ = તમામ, સિદ્ધાંત = માન્યતાઓ, મત, કારજ = કાર્ય, કારણ = કાર્યનું મૂળ, સહિતમ = સમેત, છેક = છેવટ, અંતિમ, લહે = જાણે, જનું = જેનો, અંત = છેડો, સીમા, હદ.

અનુવાદ

તમામ સિદ્ધાંતોને દેખ્યા, પરંતુ પરમપુરુષના ચરણરજ સ્પર્શ થતાં જ કાર્ય અને કારણ સહિત જેનો છેવટે જેમાં અંત છે તે પદને જાણ્યું.

ભાવાર્થ

ભક્ત નારણદાસે દુનિયામાં વિવિધ ભેખધારી ધર્મચાર્યો દ્વારા સ્થાપિત ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયોના મૂળ સિદ્ધાંતને જાણ્યા છતાં સંતોષ થયો નહિ. જેથી પોતાની શોધ ચાલુ રાખી. પૂર્વ જન્મોની પ્રીતને કારણે અંતે દિવ્ય પરમગુરુનું શરણું મળ્યું. એક સમર્પિત ભક્ત તરીકે પરમગુરુના શરણમાં આવી તેમના ચરણકમળને સ્પર્શને સેવક તરીકે રહી ચરણરજના અધિકારી બન્યા. દિવ્ય ચરણકમળનાં સ્પર્શને પ્રતાપે તેમણે કાર્યરૂપ બ્રહ્માંડની સમસ્ત રચના અને સર્વ રચનાના કારણરૂપે રહેલું કર્તાપિદ સહિત, મહાપ્રલયકાળને અંતે ચૈતનઅંશ જેમાં સમાય છે તેવા મહદ્ સજાણજાણ કૈવલકર્તાને પણ જાણ્યા.

પરમગુરુ પરતાપહી, વ્યાપક તજે વિવાદ;
એકલ અરસ તખત પર, પરખેહુ કર્તા અનાદ. ૫૦

શબ્દાર્થ

પરમગુરુ = પરમગુરુ, પરતાપહી = પ્રતાપે, કૃપાએ, વ્યાપક = સર્વત્ર પથરાયેલ, સર્વ ઠેકાણે વ્યાપી રહેનાર, તજે = ત્યજીને, વિવાદ = વાક્યુદ્ધ, ચર્ચા, એકલ = એકલા, અરસ = અંતરિક્ષ, તખત પર = આસન પર, પરખેહુ = પરખ્યા, ઓળખ્યા, કર્તા = સર્જનહાર, અનાદ = અનાદિ, આદ્ય.

અનુવાદ

પરમગુરુની કૃપાથી વ્યાપકનો વિવાદ છોડીને, એકલા અંતરિક્ષના અધર તખત પર બિરાજમાન અનાદિ કર્તાને ઓળખ્યા.

ભાવાર્થ

ભક્ત નારણદાસજી ઉપર દિવ્ય પરમગુરુની એવી તો કૃપા થઈ કે સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર રીતે ઠસોઠસ ભરાઈને પ્રસરેલો જે બ્રહ્મપ્રકાશ છે તે કૈવલકર્તાનો પ્રકાશ છે તેમ સમજ્યા પછી વ્યાપક બ્રહ્મ માટે થતા વાક્યુદ્ધનો તેમણે અંત આણ્યો હતો. તેઓ ચિત્તવૃત્તિને સરજનહારમાં જ સ્થિર કરીને નિજ સ્વરૂપને લોપાયમાન થઈને રહેતા. પોતાની સુરતાને માત્ર કર્તાના લક્ષ-ભજન વિધિમાં જોડી રાખતા અને સુરતા-નુરતાની એકતા કરી પ્રણવની સાધના દ્વારા સદેહે કૈવલધામનો અહેસાસ કરતા. જેથી કૈવલધામમાં અધરતખત પર બિરાજમાન અનાદિ કૈવલકર્તાને હંગની એકતા થકી પારખી (ઓળખી) લીધા હતા.

સો કૈવલ કરુણેશહી, અચરાચર ધરનાર;
અંશ સકલ અનુકરમીત, મરમીત જાનનહાર. ૫૧

શબ્દાર્થ

સો = તે, કૈવલ = કૈવલ, કરુણેશહી = કરુણાઓના ઈશ, કરુણાઓના દેનાર, અચરાચર = સ્થાવર-જંગમ, ચર અને અચર, ધરનાર = ધારણ કરનાર, અંશ = ચૈતનઅંશ, આપનપુ નિજ ચૈતન સ્વરૂપ, સકલ = તમામ, સર્વ, બધા, અનુકરમીત = નાનામાં નાના કર્મોથી થતા સુક્રિત-દુષ્ક્રિતનો, મરમીત = મર્મને, મતલબને, જાનનહાર = જાણવાવાળા.

અનુવાદ

તે કરુણેશ કૈવલકર્તા ચર-અચરને ધારણ કરનાર છે. વળી, સર્વ (તમામ) અંશના કર્મો-વિકર્મોની મતલબને જાણવાવાળા છે.

ભાવાર્થ

કૈવલકર્તા કરુણેશ છે. પોતાના સક્ત સંકલ્પથી ત્રણ પ્રકારના અંશો ઉત્પન્ન કરી પાંચ પ્રકારના દેહરૂપ મહેલમાં ઈન્દ્રિ, અંતઃકરણ, ખટ અવિગત ચંતક પારસ સહવર્તમાન પ્રકૃતિ રૂપી ભૂમિકા ભરીને વસાવ્યા

છે. અને પોતે સ્થાવર-જંગમ સહિત સર્વ રચનાને ધારણ કરીને રચનાથી ત્મિન્ન રહેલા છે.

વળી, નિરંજનપુરુષ, આદ્યશક્તિ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ સહિત સર્વ દેહધારી જીવોની બાહ્યવૃત્તિઓની એકતા નિજ કર્તાની પ્રકાશબ્રહ્મવૃત્તિ જે વ્યાપક વિભુ છે તેની સાથે છે અને કર્તાની પ્રકાશબ્રહ્મવૃત્તિની એકતા તે કર્તાની અલૌકિક બાહ્યવૃત્તિના દિવ્યચક્ષુને વિશે છે, તેણે કરીને કેવલકર્તા સર્વ અંશોના કર્મ-વિકર્મને તાદૃશ્યપણે નિહાળે છે. આ રીતે કેવલકર્તા અનંત બ્રહ્માંડના પ્રત્યેક અંશો દ્વારા મન, વચન અને કર્મથી થતાં બધાં જ કર્મો-વિકર્મોની (ક્રિયાઓની) મતલબને જાણવાવાળા છે.

**તેહી પદ પરે પહેયાનમેં, જ્ઞાનમેં કરી સમાસ;
અખિલ લોક રજતજ લ્યહુ, જીને સબ કીયે ઉપાસ. પર**

શબ્દાર્થ

તેહી પદ = તે પરમ પદ, **પરે** = પડી, **પહેયાનમેં** = ઓળખાણમાં, **જ્ઞાનમેં** = જ્ઞાનમાં, **કરી** = કરીને, **સમાસ** = સમાવેશ, **અખિલ લોક** = સમસ્ત વિશ્વના લોક, **રજતજ** = રજેરજ, અણુએ અણુ, બધું જ, તમામ, **લ્યહુ** = સુધી, ની આદ્ય લઈ, **જીને** = જેઓએ, **સબ** = સર્વે, તમામ, **કીયે** = કર્યો, **ઉપાસ** = ઉત્પત્તિ, રચના કરી, ઉપજાવ્યું.

અનુવાદ

વિશ્વના સમસ્ત લોક સહિત રજેરજની આદ્ય લઈ બધું જ જેઓએ ઉપજાવ્યું છે તેવા પરમપદની ઓળખાણ પડી, કારણ કે તેમણે જ્ઞાનદશામાં સમાવેશ કર્યો હતો.

ભાવાર્થ

સમસ્ત બ્રહ્માંડના અઠ્ઠાવીસ તબક્કની આદ્ય લઈ મહાન વૈરાટના અંતરિક્ષમાં રહેલા ચૌદ લોક અને (પેટાડના) પાતાલના ચૌદ લોક સહિત, રજે-રજની ઉત્પત્તિ જેમણે ઉપજાવી છે; તેવા કર્તાના પરમપદની પહેયાન પડી, કારણ કે ભક્ત નારણદાસે પરમગુરુની ચરણરજના અધિકારી બનવા

માટે પોતાની બધી જ વૃત્તિઓને જ્ઞાનદશામાં સમાવીને પોતે સ્વસ્વરૂપે થઈને રહેતા હતા.

**સકરત સામ્રથકી વિભુ, વિગત સહિત વિતપન;
અંશ સહિત અવિલોકતાં, દીસત કતા ન અન્ય. ૫૩**

શબ્દાર્થ

સકરત = સકર્તા, સમસ્ત ક્તના કરનાર, **સામ્રથકી** = સામર્થ્યવાનની, **વિભુ** = સામર્થ્યતા, વિભૂતિ, શક્તિમાન, **વિગત** = વિશેષ સમજ, માહિતી, જાણ, પ્રમાણ, **સહિત** = સમેત, **વિતપન** = નાશવંત ઉત્પત્તિ, **અંશ** = ચૈતનઅંશ, આપનપુ નિજ સ્વરૂપ, **સહિત** = સમેત, **અવિલોકતાં** = અવલોકન કરતાં, **દીસત** = જણાય છે કે, **કતા** = સર્જનહાર, **ન** = નથી, **અન્ય** = બીજા.

અનુવાદ

નાશવંત ઉત્પત્તિની વિશેષ સમજને જોતાં સામર્થ્યવાન સકર્તાની સામર્થ્યતા જણાઈ આવે છે. વળી, ચૈતનઅંશ સહિત બધું જ અવલોકન કરતાં જણાય છે કે બીજા કોઈ કર્તા નથી.

ભાવાર્થ

અદ્ભુત અને વિશાળ વૈરાટ સમેત વિશ્વની સમસ્ત સ્થાવર અને જંગમની આઘ લઈ વિવિધતાસભર ઉત્પત્તિની વિશેષતાને નિહાળતાં સર્વ રચનાના રચનાર કૈવલકર્તાની સામર્થ્યતા જણાઈ આવે છે. વળી, જડ ઉત્પત્તિને સચેતન કરનાર મહદ્ સજ્જાજાણ કૈવલકર્તાની સજ્જાતિના અલ્પ સજ્જાજાણ ચૈતનઅંશોનું અવલોકન કરીને નારણદાસ પ્રમાણભૂત રીતે જણાવે છે કે સમગ્ર ઉત્પત્તિના કારણ રૂપે રહેલા એકમાત્ર કૈવલકર્તા સિવાય બીજા કોઈ કર્તા નથી.

**એહી વિધિ નરણીત પાયેહુ, પરમગુરુ પરતીત;
સત્ સત્ પ્રભુ તમ તણો, અનુભવ અકલ અજિત. ૫૪**

શબ્દાર્થ

એહી વિધિ = આ પ્રમાણેનો, નરણીત = નિર્ણય, પાયેહુ = પ્રાપ્ત કર્યો છે, મેળવ્યો છે, પરમગુરુ = પરમગુરુ, પરતીત = પ્રતીતિ, શ્રદ્ધા, સત્ સત્ = સાચેસાચો, ખરેખર, પ્રભુ = પરમેશ્વર, તમ તણો = તમારો, આપનો, અનુભવ = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, અકલ = કળી ન શકાય તેવો, અજિત = જીતી ન શકાય તેવો, અજેય.

અનુવાદ

પરમગુરુની પ્રતીતિથી આ પ્રમાણેનો નિર્ણય પ્રાપ્ત કર્યો છે. માટે કહે છે કે હે પ્રભુ ! ખરેખર આપનો અનુભવ અકળ અને અજિત છે.

ભાવાર્થ

ભક્ત નારણદાસે પરમગુરુની પ્રતીતિથી સકર્તાપિતે કૈવલકર્તા માટે આ પ્રમાણેનો નિર્ણય કર્યો છે. તેથી તેઓ સમર્પિત ભક્તના નાતે ચરણરજના અધિકારી બનીને પરમગુરુના ગુણગાન ગાય છે કે ખરેખર (સાચેસાચ) કૈવલવેત્તા દિવ્ય પરમગુરુનો અનુભવ સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં કોઈથી કળી શકાય તેવો ન હોઈ અકળ અને જીતી ન શકાય તેવો અજેય છે.

બ્રહ્માદિક ભવ સાત્વિક, સરસ્વતી શેષ સમેત;
તાહી સકલતે અકલિત, સામ્રથ તુમેરી વેત. પપ

શબ્દાર્થ

બ્રહ્માદિક = બ્રહ્માની આઘ લઈ, ભવ = શંકર, સાત્વિક = સત્ત્વગુણી વિષ્ણુ, સરસ્વતી = વિદ્યાની દેવી સરસ્વતી, શેષ = સહસ્ર ફેણધારી શેષ નારાયણ, સમેત = સહિત, તાહી = તેમના, સકલતે = બધાથી, અકલિત = અકળ, કળી ન શકાય તેવી, સામ્રથ = સામર્થ્યતા, વિભૂતિ, તુમેરી = તમારી, વેત = ગતિ.

અનુવાદ

હે સમર્થ પુરુષ ! બ્રહ્માજીની આઘ લઈ શંકર, વિષ્ણુ, સરસ્વતી અને શેષ નારાયણ સહિત બધા દેવોથી પણ તમારી ગતિ અકળ છે.

ભાવાર્થ

ચાર વેદના વક્તા રજોગુણી બ્રહ્માજીની આઘ લઈ તમોગુણી શંકર, સત્ત્વગુણી વિષ્ણુ, વિદ્યાની દેવી સરસ્વતી અને પૃથ્વીને ધારણ કરીને રહેનાર હજાર ફેણધારી શેષનારાયણ સહિતના બધા મહાદેવોથી પણ વિશેષ તથા કળી ન શકાય તેવી અકળ ગતિ વિભૂતિવાન કૈવલવેત્તાપુરુષ પરમગુરુ શ્રીમત્ કરુણાસાગરની છે.

હમકુ જાન પરી જબી, તુમકુ કરી વિલોક;
નારણદાસ નિરભે ભયે, પાઈ પરમપદ રોક. પદ

શબ્દાર્થ

હમકુ = મને, અમને, મેં, જાન = જાણ, માહિતી, ખબર, પરી = પડી, જબી = જ્યારે, તુમકુ = તમોને, કરી = કરીને, વિલોક = નિહાળ્યા, પરખ્યા, જાણ્યા, નિરખ્યા, નારણદાસ = નારણદાસ, નિરભે = નિર્ભય, ભય રહિત, ભયે = થયા, પાઈ = પ્રાપ્ત કરી, મેળવી, પરમપદ = પરમ કૈવલ પદ, રોક = હાજરાહજૂર, રોકું.

અનુવાદ

મને જ્યારે ખબર પડી ત્યારે જ મેં તમને જાણ્યા. પરમપદને હાજરાહજૂર પ્રાપ્ત કરીને નારણદાસ નિર્ભય થયા હતા.

ભાવાર્થ

પરમગુરુના શરણમાં આવ્યા પહેલા ભક્ત નારણદાસ સગુણ અને નિર્ગુણ સિદ્ધાંતના સારી રીતે માહિતગાર હતા, પરંતુ બ્રહ્મથી પરે રહેલા પદને પામવા માટેની તેમની તાલાવેલી હોવાથી તેઓ સમર્થપુરુષની શોધમાં જ હતા. તેમને ભાળ મળી અને જ્યારે પરમગુરુને જાણ્યા, ત્યાર પછી તેમના શરણમાં ગયા હતા. સર્કર્તા-સિદ્ધાંતને દર્શાવતા કૈવલજ્ઞાન અંગે જ્યારે સંપૂર્ણપણે માહિતી મેળવી ત્યારે તેમનામાં જે જ્ઞાન ખૂટતું હતું તે મળ્યું તેવો અહેસાસ થયો. પોતાની સમર્પિતતાના કારણે જ તેઓ પરમગુરુના ચરણરજના અધિકારી બન્યા. પરમગુરુની કૃપાથી ભક્ત નારણદાસે

કૈવલકર્તાના પરમપદને સદેહે (હાજરહજૂર, પ્રત્યક્ષ) પ્રાપ્ત કર્યું હોવાથી તેઓ જન્મ અને મરણના ભવસંકટ રૂપી કાળના ભયથી નિર્ભય થયા હતા.

ઓરું સકલ હરિજન સબે, જીનું સમજ એહી સોય;
નિરભે થઈ નિજપદ મહી, ભયે શરન ગત ઓય. ૫૭

શબ્દાર્થ

ઓરું = બીજા, સકલ = બધા, હરિજન = ભક્તજન, સબે = સર્વ, જીનું = જેઓએ, જેમણે, સમજ = જ્ઞાન, એહી = આ, આ મુજબનું, સોય = હતું, નિરભે થઈ = નિર્ભય થઈ, નિજપદ મહી = નિજ પરપદમાં, ભયે = થયા, શરન ગત = શરણાંગત, ઓય = તે.

અનુવાદ

બીજા બધા જે ભક્તજનો હતા, જેઓની સમજ પણ એ મુજબ જ હતી. જેથી તેઓ નિજપદમાં શરણાંગત થઈને નિર્ભય થયા હતા.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે ભક્ત નારણદાસની સાથે દાવલપુર ગામમાં બીજા ઘણા બધા ભક્તજનો હતા. જેમની જ્ઞાન-ગતિ ભક્ત નારણદાસ જેવી સરળ અને સમર્પિતતાવાળી હતી. તેઓ સર્વે પણ નિજપતિના પરમપદમાં શરણાંગત થઈને કાળ-માયાના ભયથી નિર્ભય થયા હતા.

રાસ નગર દોહુ ભક્તહી, ભયે ઉજાગર અંશ;
પરમગુરુકુ પરસતાં, મીટે સકલ આકંશ. ૫૮

શબ્દાર્થ

રાસ નગર = રાસ નામનું ગામ, દોહુ = બે, ભક્તહી = ભક્તજનો હતા, ભયે = થયા, ઉજાગર = ઉજાગ્રત, જ્ઞાનથી જાગ્રત, અંશ = ચૈતનઅંશ, પરમગુરુકુ = પરમગુરુના, પરસતાં = ચરણ સ્પર્શ કરતાં, મીટે = દૂર થયા, મિટયા, સકલ = સર્વે, તમામ, બધી, આકંશ = સંદેહ, શંકા, આકાંક્ષા.

અનુવાદ

રાસ નગરના બે ભક્તજનો કે જેમનો અંશ ઉજાગ્રત હતો, પરંતુ પરમગુરુનો ચરણસ્પર્શ થતાં જ તેમની બધી જ આકાંક્ષાઓ દૂર થઈ હતી.

ભાવાર્થ

રાસ નામના ગામમાં પરમગુરુના બે કાયમપંથી ભક્તજનો થઈ ગયા. જે સમર્પણ ભાવનાવાળા હતા. તે બંનેનો આત્મા બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને સદા જ્ઞાનગતિમાં અને ઉજાગ્રત અવસ્થામાં રહેતો હતો. બ્રહ્મજ્ઞાનને સમજ્યા છતાં બંનેનાં મન ઘણીબધી શંકા-કુશંકાઓથી ઘેરાયેલાં રહેતાં હતાં. દિવ્ય પરમગુરુના ચરણસ્પર્શ કરતાં જ તેમના મનમાં રહેલી તમામ શંકાઓ દૂર થઈ હતી.

ભેદુ હુતે બ્રહ્મજ્ઞાનકે, આગે હુતે કરાલ;
નિરગુણ લક્ષ ચરાચર, નિરખન, શૂન્ય નિરાલ. ૫૯

શબ્દાર્થ

ભેદુ = રહસ્યને જાણનાર, ગુપ્ત ભાવનાના માહિતગાર, હુતે = હતા, બ્રહ્મજ્ઞાનકે = બ્રહ્મજ્ઞાનના, આગે = પહેલાં, હુતે = હતા, કરાલ = વિશાળ, ઉન્નત, ઊંચું, પ્રચંડ, વિકસીત, નિરગુણ = નિર્ગુણ, લક્ષ = સિદ્ધાંત, માન્યતા, ચરાચર = સર્વત્ર, નિરખન = બારીકાઈથી તપાસવું તે, બારીકાઈથી જોવું તે, શૂન્ય = શૂન્ય, નિરાલ = નિરાલા, અદ્ભુત, અનુપમ, અપૂર્વ, અજાયબ.

અનુવાદ

પહેલાં (તેઓ) બ્રહ્મજ્ઞાનના રહસ્યને જાણવામાં નિપૂણ હતા. જેથી ચર અને અચરમાં શૂન્ય સમાન નિરાલા નિર્ગુણ બ્રહ્મના લક્ષણું જ નિરખન કરતા હતા.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુના શરણમાં આવ્યા પહેલાં તે બંને ભક્તો સમસ્ત

બ્રહ્માંડમાં પથરાયેલા વિશાળ નિર્ગુણબ્રહ્મના અદ્વૈતવાદી જ્ઞાન દર્શાવતા બ્રહ્મજ્ઞાનના રહસ્યને જાણવાવાળા હતા. જેથી સચરાચર-વ્યાપક અકતબ્રહ્મનું જ નિરખણ કરતા હતા. બ્રહ્મ એ જ સત્ય છે અને બીજું બધું મિથ્યા છે એવી માન્યતા દઢ કરીને અહં બ્રહ્માસ્મિની અહંતા ધારણ કરીને આત્માના અપરોક્ષ અનુભવમાં જ મગ્ન રહેતા.

સો પલટે ગુરુ પરમસે, સૂનીતવ શબ્દ સયેત;
સુસક જ્ઞાન તજી અકરત, સકરત ભયે સવેત. ૬૦

શબ્દાર્થ

સો = તેઓ, પલટે = ફેરફાર થયો, સારી સ્થિતિ કે દશાથવી, બદલાવ આવવો, ગુરુ પરમસે = પરમગુરુથી, સૂનીતવ = સાંભળ્યા પછી, શબ્દ = વચન, વાણી, સયેત = ચૈતનલક્ષી, સુસક જ્ઞાન = શુષ્ક જ્ઞાન, તજી = છોડી, ત્યજી, અકરત = અકત, કર્તૃત્વશક્તિ વગરનું, સકરત = સકર્તા, કર્તૃત્વશક્તિવાળા, ભયે = થયા, સવેત = જાણકાર, જાણનારા, માહિતગાર, જ્ઞાતા.

અનુવાદ

પરમગુરુની ચૈતનલક્ષી વાણી સાંભળ્યા બાદ તેમનામાં બદલાવ (ફેરફાર) આવ્યો. જેથી અકત જ્ઞાન ત્યજીને સકતના જાણકાર બન્યા.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુના શરણમાં આવ્યા પછી તેમનાં મુખારવિંદમાંથી નીકળતી ચૈતનપદનું પ્રતિપાદન કરતા અંશ-અંશીના લક્ષને દર્શાવતી કૈવલજ્ઞાનની વાણી શ્રવણ કર્યા બાદ બંનેનામાં ગજબનો બદલાવ આવ્યો. બ્રહ્મસિદ્ધાંતને આધારે શૂન્યવત્ત અકર્તા-બ્રહ્મજ્ઞાનની જે માન્યતા હૃદયમાં દઢ થયેલી હતી, તે ત્યજી દીધી અને સકર્તા-સિદ્ધાંતના આધારે બ્રહ્મ(જ્ઞાન)થી પરે રહેલા સકર્તાપિતિ કૈવલકર્તાના પરમપદના તેઓ જાણકાર થયા.

પરમપુરુષ પડનાલીકે, કીનેહુ તત્ત્વ વિચાર;
દીરઘ ચક્ષુ કર દેખતાં, પરખેહુ સાર અસાર. ૬૧

શબ્દાર્થ

પરમપુરુષ = પરમપુરુષ, પડનાલીકે = પ્રણાલિકા, વિચારધારા, પરંપરા, રૂઢિ, પદ્ધતિ, સંપ્રદાયના, કીનેહુ = કર્યો, તત્ત્વ વિચાર = તત્ત્વોનો વિચાર, દીરઘ ચક્ષુ = દીર્ઘદષ્ટિ, સુરતાની દષ્ટિથી, આંતરચક્ષુ, કર = કરીને, દેખતાં = નિહાળતાં, પરખેહુ = પારખી લીધું, ઓળખ્યું, સાર = શાશ્વત, ચૈતનઅંશ, અસાર = નાશવંત, નિર્જીવ.

અનુવાદ

પરમપુરુષની વિચારધારાને અપનાવી તત્ત્વોનો વિચાર કર્યો અને દીર્ઘ ચક્ષુ કરીને (આંતરચક્ષુથી) નિહાળતાં સાર-અસારને પારખી લીધું.

ભાવાર્થ

બંને ભક્તો પરમપુરુષરૂપ દિવ્ય પરમગુરુ દ્વારા સ્થાપીત જ્ઞાન-સંપ્રદાયની વિચારધારાને અપનાવી કાયમપંથી અનુયાયી બન્યા. પરમગુરુ દ્વારા રચિત કેવલજ્ઞાનથી ભરપૂર વિવિધ ધર્મગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો. કર્તા દ્વારા રચાયેલા-વ્યક્ત અને અવ્યક્ત તત્ત્વોની આઘ લઈ શુદ્ધ સંકલ્પથી કરવામાં આવેલા ચોર્યાસી તત્ત્વોનો વિસ્તાર સહિતની સર્વે હકીકતોને સમજ્યા.

ગુરુકૃપાથી આંતરચક્ષુરૂપી સુરતાની દીર્ઘદષ્ટિ પ્રસારીને નિહાળતાં વિશ્વમાં કયાં શાશ્વત અને કયાં નાશવંત તત્ત્વો છે, તે પારખી લીધાં. જેથી કારણરૂપ રહેલા શાશ્વતપદની અને કાર્યરૂપ રચના પૈકીનાં નાશવંતપદોની જાણ થઈ.

સાર સકર્તા સામ્રથ, અકત અગુન અસાર;
ન્યાય સહિત નિજ નિરણવી, લખવાયેહુ કિરતાર. ૬૨

શબ્દાર્થ

સાર = શાશ્વત, અવિનાશી, સકર્તા = સર્વ રચનાના કર્તા, સામ્રથ = સામર્થવાન, અકત = કર્તાપણું નથી તેવું પદ, અગુન = ગુણ રહિત, નિર્ગુણ, અસાર = નાશવંત, જડ,

અચેત, ન્યાય સહિત = ન્યાય સાથે, નિજ = પોતે, સ્વયં, નિરણવી = નિર્ણય કરીને, લખવાયેહુ = લખી દીધા, જાણી લીધા, ઓળખી લીધા, નક્કી કરી લીધાં, કિરતાર = કર્તા, સર્જનહાર.

અનુવાદ

સામ્રથ સકર્તાને શાશ્વત તરીકે અને અક્રત નિર્ગુણ બ્રહ્મને નાશવંત તરીકે પોતે ન્યાય સહિતનો નિર્ણય કર્યો અને સર્જનહારને જાણી લીધા.

ભાવાર્થ

સર્વ ઉત્પત્તિના કારણરૂપે રહેલા સામર્થ્યવાન કૈવલકર્તાનું સારરૂપ શાશ્વતપદ અને જેનામાં કર્તૃત્વશક્તિનો અભાવ છે એવા ગુણોથી રહિત નિર્ગુણબ્રહ્મને અસારરૂપ નાશવંતપદ છે એમ નક્કી કરીને ઓળખી (જાણી) લીધું. બંને ભક્તોએ આ પ્રમાણે ન્યાયપૂર્વકનો નિર્ણય કર્યો અને બ્રહ્મથી પર રહેલા કૈવલકર્તા જ એકમાત્ર સર્જનહાર છે તેવું પોતાના હૃદયમાં મક્કમ (ચોક્કસ) રીતે દઢ કરી દીધું.

નહિતર વહિતલ જ્ઞાનમેં, જાતેહુ શૂન્ય દ્વાર;
ધન્ય ધન્ય ગુરુ પરમહી, સામ્રથ લીયે ઉબાર. ૬૩

શબ્દાર્થ

નહિતર = એમ ન થયું હોત તો, વહિતલ = પાખંડ, વિતંડી, નાસ્તિક, ઢોંગી, જ્ઞાનમેં = જ્ઞાનમાં, વિચારધારામાં, જાતેહુ = જતા રહેત, ગયા હોત, જાત, શૂન્ય દ્વાર = શૂન્યના દ્વારે, ધન્ય ધન્ય = ધન્યવાદને પાત્ર, ગુરુ પરમહી = પરમગુરુ, સામ્રથ = સમર્થ પુરુષ, લીયે = લીધા, ઉબાર = ઉગારી, બચાવી, ઉદ્ધાર, છુટકારો.

અનુવાદ

જો એમ ન થયું હોત તો નાસ્તિક જ્ઞાનમાં વહીને શૂન્યના દ્વારે જતા રહેત માટે હે સમર્થ પરમગુરુ ! અમને ઉગારી લીધા તે બદલ આપને ધન્યવાદ છે.

ભાવાર્થ

જો દિવ્ય પરમગુરુના શરણનો લ્હાવો ન મળ્યો હોત તો પહેલાંની પરિસ્થિતિ મુજબ અક્ત બ્રહ્મજ્ઞાનમાં જ અટકી રહ્યા હોત અને નિર્ગુણબ્રહ્મ-સિદ્ધાંતના નાસ્તિકતાવાદી જ્ઞાનમાં વહીને દેહને અંતે અંશની વિજાતિ એવા શૂન્યના દ્વારે તેઓ જતા રહ્યા હોત. દિવ્ય પરમગુરુના શરણમાં જઈને જન્મ-મરણના કાળચક્રમાં ભટકતા ઉગરી ગયા હોવાથી તેઓ સમર્થ-પુરુષરૂપ કૈવલવેત્તા દિવ્ય પરમગુરુને હૃદયના સાચા ભાવથી ધન્યવાદ આપે છે. અને પોતાને પણ સમર્થપુરુષના શરણમાં જવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો તે બદલ બંને ભક્તો ધન્યતા અનુભવે છે.

જદપિ જાત જો શૂન્યમેં, અંશ ન શૂન્ય સમાત;
સહાય કરત કો પતિ વિનું, ભટક ભટક જુગ જાત. ૬૪

શબ્દાર્થ

જદપિ = જો કદાચ, જાત = ગયા હોત, પહોંચત, જો શૂન્યમેં = શૂન્યના દ્વારે, શૂન્યમાં, અંશ = ચૈતનઅંશ, ન = નહિ, શૂન્ય = શૂન્યમાં, સમાત = સમાવેશ થાત, એકતા, મેલાન, સહાય = મદદ, કરત = કરત, કો = કોણ, પતિ = માલિક, ધણી, વિનું = વિના, સિવાય, વગર, ભટક ભટક = ભટકતા ફરત, ભટક્યા કરતાં, ફરતાં ફરતાં જુગ = દુનિયા, યુગ, કાળ, જાત = પુરાં થાત, વહી જાત.

અનુવાદ

જો કદાચ શૂન્યમાં જાત તો અંશ શૂન્યમાં સમાત નહિ, તો પછી માલિક વગર સહાય કોણ કરત ? જેથી ભટકી ભટકીને યુગો વીતી જાત.

ભાવાર્થ

કદાચ મરણ પછી તેમનો અંશ શૂન્યરૂપ બ્રહ્મપદમાં જો જાત તો ચૈતનઅંશ બ્રહ્મની સજાતિનો ન હોવાથી તે અંશ શૂન્યમાં સમાત નહીં. અંશ જેની સજાતિનો છે તેવા અંશીના પરમપદમાં જાય તો જ તે સજાતિ સજાતિમાં ભળવાના ન્યાયે અંશ-અંશીમાં ભળી શકે. વળી, અંશને મૂળ

માલિક વગર સહાય પણ કોણ કરે? જેથી અંશ જન્મ-મરણના ક્રમ (ચક્ર)માં ભટકી ભટકીને યુગોના યુગો પસાર થઈ જાય તો પણ મોક્ષ થાત નહિ.

સો ભટકણ ભવ દુઃખનકુ, મેટ દીયે ગુરુદેવ;
નિજ કર્તા ઓરું આપનપુ, સમજે સકલ સભેવ. ૬૫

શબ્દાર્થ

સો = તેવા, તે, ભટકણ = ભટકવાપણાનું, ભટકવાનું, ભવ દુઃખનકુ = જન્મ-મરણના દુઃખને, મેટ દીયે = મટાડી ઘો, ગુરુદેવ = ગુરુદેવ, નિજ કર્તા = આદિ કર્તા, ઓરું = અને, આપનપુ = નિજ ચૈતનઅંશ સ્વરૂપ, સમજે = સમજ્યા, સકલ = તમામ, બધું જ, સર્વ, સભેવ = સ્વરૂપ.

અનુવાદ

હે ગુરુદેવ ! નિજ કર્તા અને આપનપુ સ્વરૂપની સર્વ સમજ પડી છે, માટે હવે તે ભટકવાપણાનું જે ભવદુઃખ છે તેને મીટાવી ઘો.

ભાવાર્થ

બંને ભક્તો દિવ્ય પરમગુરુને જણાવે છે કે તેઓ કેવલજ્ઞાનને હવે સમજ્યા છે. વળી, પોતાના અલ્પ સજ્ઞાણજ્ઞાણ એવા નિજ-ચૈતનઅંશ સ્વરૂપને અને બ્રહ્મથી પરે રહેલા મહદ્ સજ્ઞાણજ્ઞાણ એવા નિજ કેવલકર્તા અંશીના સ્વરૂપને તેઓ પરમગુરુની કૃપાથી સારી રીતે ઓળખી શક્યા છે. માટે એવા કર્તા માલિકને મળવાની તેમની આરત હવે વધુ ને વધુ ઉજાગ્રત થઈ છે. કેવલધામમાંથી નીકળ્યા ત્યારથી કરોડો કલ્પો વીત્યા હોઈ જન્મ-મરણના ભવદુઃખને કારણે અંશનું જે ભટકવાપણું છે તેનો અંત લાવવા બંને ભક્તો આજીજી કરે છે. વિરહની વેદનાથી તેમના તન તપે છે માટે કર્તાને મળી અંશને અખંડ શાંતી મળે તે જ તેમની અંતિમ આશા છે.

પાહે પાહે ગુરુ પરમહી, મરમ લખાયેહુ મહાદ;
અવનિ રચી અબ લગ મહી, આ લક્ષ અગમ અગાદ. ૬૬

શબ્દાર્થ

પાહે પાહે = વારંવાર ચરણોમાં નમન કરીએ છીએ, **ગુરુ પરમહી** = હે પરમગુરુ, **મરમ** = ભેદ, મર્મ, **લખાયેહુ** = જણાવ્યો, લખાવ્યો, **મહાદ** = મહાન, ઉત્કૃષ્ટ, સર્વોત્તમ, **અવનિ** = પૃથ્વી, **રચી** = રચના કરી, **અબ લગ** = અત્યાર સુધી, **મહી** = માં, અંદર, **આ** = આ, **લક્ષ** = જ્ઞાન, સમજ, **અગમ** = અગમ્ય, અજાણ, **અગાદ** = અકળ, અગાધ.

અનુવાદ

પૃથ્વી રચાઈ ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં અગમ અને અગાધ રહેલા આ લક્ષના મહાદ્ મર્મને જણાવ્યો, માટે હે પરમગુરુ ! આપના ચરણોમાં વારંવાર નમન કરીએ છીએ.

ભાવાર્થ

પ્રારંભકાળે જ્યારથી પૃથ્વીની રચના થઈ ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં ચાર વેદ, છ શાસ્ત્રો અને અઢાર પુરાણો સહિત અનેક ધર્મગ્રંથોમાં અકર્તા નિર્ગુણ બ્રહ્મપદનું અને રૂપ-ગુણવાળા દૈવીપદોને દર્શાવતા સગુણસિદ્ધાંતનું જ્ઞાન માનવ જાતિના કલ્યાણના આશયથી દર્શાવવામાં આવ્યું છે, પરંતુ તેમાં નિજકર્તા અજાણ રહ્યા છે. સકર્તાપદનું અગમ અને અગાધ કૈવલજ્ઞાન અત્યાર સુધીમાં કોઈએ દર્શાવ્યું નથી. ચાર વેદમાં બ્રહ્માજી દ્વારા નેતિ પોકારેલા પદ માટે કોઈએ જાણવા કે જણાવવા પ્રયત્ન પણ કર્યો નથી. જ્યારે દિવ્ય પરમગુરુએ આ બ્રહ્માંડમાં આવીને દૈવી ધામોની આઘ લઈ પૃથ્વીના સાત દ્વીપોમાં અગમ અને અગાધ એવા અંશ-અંશીના મહાદ્ લક્ષને દર્શાવ્યો છે. એવા કર્તાના પરમવિશેષ પાટવી અંશ કૈવલવેત્તા દિવ્ય પરમગુરુના ચરણોમાં બંને ભક્તો વારંવાર પ્રણામ કરીને ધન્યતા અનુભવે છે.

સહિત પતિપદ બિનું હુતે, સૂણીત શૂન્યવત્ જ્ઞાન;
અહો ધન્ય સોહી પતિનકે, કરવાયેહુ અવિલાન. ૬૭

શબ્દાર્થ

સહિત = સમેત, **પતિપદ** = કર્તાનું પરમપદ, **બિનું** = વગર, વિના, **હુતે** = હતા,

સૂણીત = સાંભળી, શ્રવણ કરી, શૂન્યવત્ = શૂન્ય સમાન, શૂન્યના જેવું જ્ઞાન = જ્ઞાન, સમજ, અહો = હે!, ધન્ય = ધન્યવાદ ઘટે, સોહી = તે, તેવા, પતિનકે = માલિકના, ધણીના, કરવાયેહુ = કરાવ્યા, અવિલાન = ઓળખાણ.

અનુવાદ

શૂન્યવત્ સહિતનું જ્ઞાન સાંભળીને પતિપદ વિનાના હતા. તેથી હે પરમગુરુ! ધન્ય છે કે એવા પતિનું અવિલાન કરાવ્યું.

ભાવાર્થ

વિશ્વમાં સ્થાપીત થયેલા વિવિધ સગુણ માન્યતાઓ સહિત શૂન્યવત્ અકર્તા નિર્ગુણબ્રહ્મનું જ્ઞાન સાંભળી સાંભળીને બ્રહ્મજ્ઞાતા તો થયા ખરાં, પરંતુ તે બધા તો આપનપુ અને પતિપદરૂપ કૈવલકર્તાના પરમપદ વગરના હતા. માટે સામર્થ્યવાન (સામ્રથ) કૈવલકર્તાની ઓળખ કરાવવા બદલ બંને ભક્તો દિવ્ય પરમગુરુને ધન્યવાદ આપે છે.

એહી પરરકારનકી વિને, પરમગુરુકી સોય;
લાલદાસ ઓરું શામલ, ભયે શરનગત દોય. ૬૮

શબ્દાર્થ

એહી = એ, પરકારનકી = પ્રકારની, વિને = વિનંતી, પરમગુરુકી = પરમગુરુની, સોય = તેમને, લાલદાસ = લાલદાસ, ઓરું = અને, શામલ = શામલદાસ, ભયે = થયા, શરનગત = આશ્રિત, શરણાગત, દોય = બંને.

અનુવાદ

એ પ્રકારે તેમણે પરમગુરુની વિનંતી કરીને લાલદાસ અને શામલદાસ બંને શરણાગત થયા.

ભાવાર્થ

હૃદયના સાચા ભાવથી કર્તાને મળવાની આરતને કારણે વિરહાગ્નિથી તપતા બંને ભક્તોએ આ પ્રકારની દિવ્ય પરમગુરુને

સ્તુતિ-પ્રાર્થના તથા વિનંતી કરી હતી. રાસ ગામના લાલદાસ અને શામલદાસ નામના આ બંને ભક્તજનો આપનપુ ચૈતન-અંશસ્વરૂપ અને પતિપદરૂપ કૈવલકર્તાના પરમપદનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને દિવ્ય પરમગુરુના શરણાગત થયા હતા.

ઓર ભયે એક ભક્તહી, ચીખોદરાપુર ગામ;
કુલકે કનક સધારન, ભઈજીદાસ જીનું નામ ૬૯

શબ્દાર્થ

ઓર = બીજા, ભયે = થયા, એક = એક, ભક્તહી = ભક્ત, ચીખોદરાપુર = ચિખોદરા નામના, ગામ = ગામમાં, નગરમાં, કુલકે = કુળતા, જ્ઞાતિના, જાતિના, કનક = સોનુ, સધારન = ઘડનારા, ભઈજીદાસ = ભઈજીદાસ, જીનું = જેઓનું, નામ = નામ, સંજ્ઞા, અંક, અભિધાન.

અનુવાદ

બીજા એક ભક્ત ચીખોદરા નામના ગામમાં થયા, જેઓ સોનું ઘડનાર (સોની) કુળના હતા અને ભઈજીદાસ જેઓનું નામ હતું.

ભાવાર્થ

પરમગુરુના ચરણોમાં આશ્રિત બનીને રહેનાર બીજા એક ભક્ત ચીખોદરા નામના ગામમાં થયા હતા. તેમનો વ્યવસાય સોનું ઘડવાનો હતો. સોની કુટુંબમાં જન્મેલા આ ભક્તનું નામ ભઈજીદાસ હતું.

અતિ નિરમલ મત ગત જીનું, દિન દિન પ્રેમ વિશેષ;
પુરુષ નાર સહિતમ સદા, પદ પાયેહુ પરમેશ. ૭૦

શબ્દાર્થ

અતિ = ઘણા, ખૂબ, નિરમલ = નિર્મળ, નિર્વિકારી, નિર્દોષ, નિર્લેપ, મત = મત, બુદ્ધિ, ગત = ગતિ, સમજ, જ્ઞાન, જીનું = જેઓની, દિન દિન = દિવસે ને દિવસે, પ્રતિ દિન, દરરોજ, પ્રેમ = લાગણી, સ્નેહ, ભાવ, વિશેષ = ખાસ, મુખ્યત્વે,

પુરુષ નાર = પતિપત્ની, પુરુષ અને સ્ત્રી, **સહિતમ** = સાથે, સમેત, **સદા** = હંમેશા, સર્વદા, કાયમ **પદ** = ધામ, **પાયેહુ** = પ્રાપ્ત કર્યા, **પરમેશ** = પરમેશ્વર, સર્જનહાર.

અનુવાદ

તેઓની મતિ અને ગતિ નિર્દોષ હોવાથી પતિ સહિત પત્ની પણ પરમેશ્વરનું ધામ પ્રાપ્ત કરવા માટે દિન-પ્રતિદિન વિશેષ સ્નેહાધીન બનીને સદા માટે રહેતા.

ભાવાર્થ

ભઈજીદાસ ભક્ત અને તેમનાં ધર્મપત્ની એ બંનેનો અંતિમ લક્ષ એક જ હતો. ચાર વેદ અને ખટદર્શનની આઘ લઈ પુરાણો સહિત વિવિધ ભેખધારીઓના મતોને સમજયા હોવાથી પરમેશ્વરના ધામને પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમનો પ્રેમ-ભાવ દિન-પ્રતિદિન ઉત્તરોત્તર વધતો જણાતો હતો. તેમની નિર્મળ બુદ્ધિ અને જ્ઞાનની વિશેષ સમજને કારણે તેઓ ભક્તિમય જીવન જીવી સંસારમાં નિર્વિકારી થઈને રહેતાં હતા.

પરમગુરુ ઉપદેશતે, પરમ પુનિત ભયે દોય;
જનમ મરણ ભયે ભવ તણો, સંશે રહ્યો ન કોય. ૭૧

શબ્દાર્થ

પરમગુરુ = પરમગુરુ, **ઉપદેશતે** = લક્ષ બોધથી, ગુરુમંત્ર બતાવવાથી, ગુરુ દીક્ષાથી, **પરમ** = વિશેષ, મહાન, ઘણા, **પુનિત** = પવિત્ર, નિર્વિકારી, **ભયે** = થયા, **દોય** = બંને, **જનમ મરણ** = જન્મ અને મરણ, **ભયે** = બીક, ડર, ભય, **ભવ તણો** = ભવસાગરનો, **સંશે** = સંશય, **રહ્યો ન** = રહ્યો નહિ, **કોય** = કોઈ પણ પ્રકારનો.

અનુવાદ

પરમગુરુનો લક્ષબોધ ગ્રહણ કરીને બંને મહાન પવિત્ર બન્યા. જેથી જન્મ અને મરણના ભવ સંકટનો જે ડર હતો તેના અંગે કોઈ પણ સંશય રહ્યો નહિ.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુના શરણમાં જતાં પહેલાં બંને પતિ-પત્ની પરમેશ્વરના પદને પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્નશીલ રહેતાં હતાં. જ્યારે તેમણે દિવ્ય પરમગુરુનાં શરણે જઈને લક્ષબોધ ગ્રહણ કર્યો અને તેમના દ્વારા દર્શાવેલ વિધિ મુજબ ગુપ્ત અને પ્રગટ મંત્રને જપી પોતાના રોજબરોજના જીવનમાં અંશ-અંશીના લક્ષનો સ્વાનુભવ કેળવવા લાગ્યા. પરમગુરુનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરીને તેઓ બંને મહાન પવિત્ર (નિર્વિકારી) બન્યાં. તેમને આપનપુ-નિજ ચૈતન્યઅંશ સ્વરૂપની તથા પતિપદની પહેચાન થઈ, જેથી મનમાં જન્મ-મરણના ભવ સંકટનો જે ભય હતો તે દૂર થઈ જતાં તેમનામાં કોઈ પણ પ્રકારના સંશયો રહેવા પામ્યા નહિ. હંમેશને માટે તેઓ સકર્તાપતિ કૈવલકર્તાના પરમપદને પામવા માટે લક્ષ ભજન વિધિના કાર્યમાં તલ્લીન બની ગયા.

નિકટ નિકટકે બરનીયે, ભક્ત શિરોમણિ સોય;
દૂર રહનકે ભક્તહી, બોધ અગાધે જોય. ૭૨

શબ્દાર્થ

નિકટ નિકટકે = નજીક નજીકના, બરનીયે = વર્ણવ્યા, વર્ણન કર્યું, ભક્ત શિરોમણિ = આગળ પડતા ભક્તો, અગ્રિમતા ધરાવતા ભક્તો, સોય = જેઓ, હતા, દૂર રહનકે = છેટા રહેવાવાળા, દૂર રહેવાવાળા, આધે રહેનારા, ભક્તહી = ભક્તો માટે, બોધ અગાધે = અગાધબોધ ગ્રંથમાં, જોય = જોઈ લેવું, જોવું.

અનુવાદ

નજીક નજીકના જે શિરોમણિ ભક્ત હતા તેમનું વર્ણન કર્યું છે. જ્યારે, દૂર રહેનારા ભક્તો માટે અગાધબોધ ગ્રંથ જોઈ લેવો.

ભાવાર્થ

અચરતબાએ સ્કંધ આઠમાં શિરોમણિ સંત અને દાસત્વભાવે પરમગુરુના શરણમાં સમર્પિત થઈને રહેલા ભક્તજનો કે જે સારસાગામની

નજીક નજીકના ગામમાં રહેતા હતા તેઓનું જ વર્ણન કર્યું છે. સારસા ગામ સહિત જે દૂર દૂર રહેનારા સંત ભક્તજનો અંગે દિવ્ય પરમગુરુ દ્વારા અગાધબોધ નામના ગ્રંથમાં અંગ-૭૪ થી અંગ-૮૦માં વિગતવાર વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોવાથી તે ગ્રંથનું વાંચન કરીને માહિતી જોઈ લેવા માટે અનુરોધ કરવામાં આવે છે.

ઓરું સંત હરિજન સબે, લખે ન જનકે અંક;
સારધાર સનમુખનકે, નિજપદ પાયે નિશંક. ૭૩

શબ્દાર્થ

ઓરું = બીજા, **સંત** = સંતપુરુષ, **હરિજન** = ભક્તજન, **સબે** = બધા, સર્વે, તમામ, સઘળા, **લખે ન** = લખ્યા નથી, **જનકે** = જેમનાં, **અંક** = નામ, **સારધાર** = સારધારપણે, યુસ્ત નિયમ પાળીને, **સનમુખનકે** = સન્મુખ રહેવાવાળા **નિજપદ** = આદિ પરમપદ, પોતાનું મૂળ વતન રૂપી ધામ, **પાયે** = પ્રાપ્ત કર્યું, **નિશંક** = શંકા રહિત, જેમાં કોઈ શંકા નથી.

અનુવાદ

બીજા બધા સંત અને ભક્તજનો કે જેમનાં નામ લખ્યા નથી, તેઓ પણ સારધારપણે સન્મુખ રહેતા હોઈ આદિ પરમપદને પામ્યા હતા, જેમાં કોઈ પણ શંકા નથી.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુના શરણમાં રહેલા બીજા ઘણા બધા કાયમપંથી સંતપુરુષ અને ભક્તજનો હતા, દરેકના નામનો ઉલ્લેખ અહીં કરવામાં આવ્યો નથી. આ બધા શિરોમણિ સંત અને ભક્તજનો પરમગુરુ શ્રીમત્ કરુણાસાગરનું શરણું સ્વીકારીને જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ્યના સહારે દેહના અંત સુધી યુસ્ત નિયમના આધારે જિંદગી જીવીને સદાને માટે પરમગુરુના સન્મુખ રહેતા હતા. આવા સૌ ભક્તજનો અને સંતજનો કેવલકર્તાના આદિ પરમપદરૂપ કેવલધામને પામ્યા હતા, તેમાં કોઈ શંકા નથી.

કો હરિજન કો સંતહી, જેહી શરણગત આય;
ઉદે અસ્ત બિછરે નહિ, તેહી પરમપદ પાય. ૭૪

શબ્દાર્થ

કો = ક્યાં તો, કોઈપણ, હરિજન = ભક્તજન, કો = કોઈ, કાં તો, સંતહી = સંતપુરુષ, જેહી = જેઓ, શરણગત = શરણમાં આશ્રિત બનીને, આય = આવ્યા, આવે, ઉદે = ઉદયથી, અસ્ત = છેવટ સુધી, અસ્ત સુધી, બિછરે = વિખૂટા પડે, દૂર થાય, નહિ = નહિ, તેહી = તેઓ, પરમપદ = પરમ કર્તાપદ, કેવલકર્તાનું અંતિમપદ, પાય = પ્રાપ્ત કરે.

અનુવાદ

કોઈપણ ભક્તજન કે કોઈપણ સંતપુરુષ હોય; જેઓ શરણગત બનીને આવ્યા હોય અને ઉદયથી તે અસ્ત સુધી વિખૂટા પડ્યા ન હોય તેઓ પરમપદ પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુના ચરણમાં તન-મન અને ધન સહિત સર્વસ્વ સમર્પણ કરીને સંપૂર્ણ શરણગત બનીને આવ્યા હોય, તેવા કોઈપણ ભક્તજન કે કોઈપણ સંતપુરુષ ઉદયથી અસ્તકાળ સુધી પરમગુરુનું શરણું છોડીને બીજા કોઈના શરણમાં વળગ્યા કે અટક્યા ન હોય તેવા અવિચલીત ભાગ્યશાળી કાયમપંથીનો અંશ નક્કી નિશ્ચિતપણે દેહાંતે કેવલકર્તાના પરમપદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે તેમાં કોઈ શંકા નથી.

ઉદે અસ્ત જનકુ કહે, મરમ લખાવહુ તાસ;
ઉદે શરન આયે જબી, અસ્ત હોય તનું નાશ. ૭૫

શબ્દાર્થ

ઉદે = ઉદયથી, પ્રારંભથી, અસ્ત = અંત સુધી, છેડા સુધી, જનકુ = જેને, તેને, કહે = કહેવાય, કહેવામાં આવે, મરમ = મર્મ, આશય, ભેદ, લખાવહુ = દર્શાવું, જણાવું, તાસ = તેનો, ઉદે = ઉદય એટલે, શરન = શરણમાં, આયે = આવ્યા, જબી = જ્યારે, અસ્ત = અંત, હોય = થાય, તનું = શરીર, દેહ, પિંડ, નાશ = નષ્ટ, નિધન, મૃત્યુ.

અનુવાદ

ઉદય અને અસ્ત તેને જ કહેવાય. તેનો ભેદ જણાવું છું. ઉદય એટલે કે જ્યારથી શરણમાં આવ્યા તે અને અસ્ત એટલે શરીરનું મૃત્યુ (નિધન) થાય તે.

ભાવાર્થ

અગાઉની ચોપાઈમાં જણાવ્યું છે કે ઉદયથી તે અસ્ત સુધી દિવ્ય પરમગુરુનું શરણ સ્વીકારીને રહેવું જોઈએ. અચરતબા હવે તેનો ભેદ આપણને સ્પષ્ટ કરીને દર્શાવે છે. ઉદય એટલે માનવી જ્યારે દિવ્ય પરમગુરુના શરણમાં આવીને દિક્ષા ગ્રહણ કરી હોય તે દિવસ; અને અસ્ત એટલે દિવ્ય પરમગુરુના શરણમાં આવ્યા પછી તે કાયમપંથી વિચલીત થયા વગર સ્થિરતા રાખી દેહના અંત સુધી અર્થાત્ દેહનું નિધન થાય ત્યાં સુધી દિવ્ય પરમગુરુના શરણમાં જ રહ્યા હોય તે દિવસ.

એ દોનું હદ બીચ રહે, સનમુખ આઘ ને અંત;
તિનુ મોક્ષ કૈવલ તણો, સહિત ભક્ત ઓરું સંત ૭૬

શબ્દાર્થ

એ દોનું = એ બંને, હદ = મર્યાદા, અવધ, સીમા, બીચ = વચ્ચે, મધ્યે, રહે = રહે, સનમુખ = મુખ સામે, શરણમાં, આઘ = પ્રારંભ, ને = અને, અંત = અસ્ત, તિનુ = તેમને, મોક્ષ = મુક્તિ, કૈવલ તણો = કૈવલકર્તાની, સહિત = સાથે, સમેત, ભક્ત = ભક્તજન, ઓરું = અને, સંત = સંતપુરુષ.

અનુવાદ

આઘ અને અંત એ બંને મર્યાદાની વચ્ચે (પરમગુરુની) સન્મુખ થઈને રહે તેવા ભક્ત હોય કે સંત - તેમનો જ કૈવલ મોક્ષ થાય છે.

ભાવાર્થ

જે દિવસે દિવ્ય પરમગુરુના શરણમાં જઈને દીક્ષા ગ્રહણ કરી હોય તેવા આઘથી તે દેહના નિધન વચ્ચેના સમય દરમિયાન કાયમપંથીએ વિચલીત

થયા વિના સમર્પિત થઈને શરણમાં રહેવાનું હોય છે. આવા આદ્ય અને અંત એ બંનેની સમય મર્યાદાની વચ્ચે જે કોઈ ભક્તજન કે સંતપુરુષ પરમગુરુના શરણાર્થી થઈને રહે તો તેમનો ચૈતનઅંશ પરમગુરુની કૃપા થતાં દેહને અંતે બધા જ પ્રકારના કર્મ બંધનોથી મુક્ત થાય છે અને પોતાના મૂળ-સ્વરૂપે થયેલો શુદ્ધ ચૈતનઅંશ નિશ્ચિતપણે કૈવલકર્તાના પરમપદરૂપી કૈવલધામમાં જઈને અખંડ મુક્તિને વરે છે. કૈવલ મુક્તિને પામ્યા પછી તે અંશને મૃત્યુલોકમાં પાદ્યું જન્મ-મરણની ઘટમાળ ભોગવવા આવવું પડતું નથી.

શરણાંગત આયે પીછે, જેહી જન વિછરે સોય;
ઘોર નરક રોઉ રોઉ પરે, પાર ન પાવહી કોય. ૭૭

શબ્દાર્થ

શરણાંગત = શરણમાં, આશ્રય પામવા માટે, આયે = આવ્યા, પીછે = પછી, બાદ, જેહી = જે, જન = માનવી, વિછરે = વિખૂટા પડે, છૂટા પડે, સોય = તેઓ, ઘોર નરક = ઘોર નામના નરક, રોઉ રોઉ = પુરાણોના મતે યમલોકમાં નિર્માણ કરેલ અઠ્ઠાવીસ નરક પૈકીનું એક રૌરવ નામના, યાતના ભોગવી ભોગવીને, રૂદન કરી કરીને, પરે = પડે, જાય, પાર ન પાવહી = પાર પામી શકતા નથી, અંત આવતો નથી, કોય = કોઈને, કોઈ પણ પ્રકારનો, ક્યારેય પણ.

અનુવાદ

શરણમાં આવ્યા પછી જે માનવી વિખૂટો પડે તો તે રૌરવ નામના ઘોર નરકમાં જાય છે, પછી તેનો કોઈ પણ પ્રકારે અંત આવતો નથી.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુના શરણમાં આશ્રયસ્થાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી પણ કોઈ કાયમપંથી ભક્તજન કે સંતજન ચલિત થઈ શરણથી વિખૂટો પડે તો તેવા માનવીનો અંશ દેહના અંતે આર્કંદ ભર્યો વિલાપ કરી કરીને રૌરવ નામના ઘોર નરકમાં જઈને અસહ્ય યાતના ભોગવે છે. આવી દુર્ગતિ પામેલા અંશો મોક્ષગતિથી વંચિત રહેતા હોઈ, નરકકુંડની શિક્ષા ભોગવતાં ભોગવતાં કદાપિ તેમના દુઃખનો અંત આવતો નથી.

શિષ્ય નરક પરન ગુનેગારીકો સક્રતસિદ્ધાંત સ્કંધ ૯

બોલેહુ જેહી પ્રતિવાદી તે, તુમેરે વચન સુનીત;
રોઉ રોઉ કી પીછે કહી, તિનકી કહો ગનીત. ૧

શબ્દાર્થ

બોલેહુ = બોલ્યા હતા, જેહી = જે, પ્રતિવાદી તે = વાદનું ખંડન કરનાર વ્યક્તિ, વાદીનો વિરોધ કરનાર, તુમેરે = તમારા, વચન = વચનો, શબ્દો, બોલ, સુનિત = સાંભળીને, રોઉ રોઉ કી = રૌરવ નરકની, પીછે = પાછળ, અગાઉ, કહી = જણાવી, તિનકી = તેની, કહો = જણાવો, ગનીત = ગણતરી, હિસાબ.

અનુવાદ

તમારા વચનો સાંભળીને જે પ્રતિવાદી હતા તે બોલ્યા કે રૌરવ નરકની વિગત અગાઉ જે કહી હતી તેનો હિસાબ જણાવો ?

ભાવાર્થ

સ્કંધ આઠમાં ચોપાઈ-૭૭ માં જણાવેલી હકીકત સાંભળ્યા બાદ વાદનું ખંડન કરનાર પ્રતિવાદી વળતો પ્રશ્ન પૂછે છે. આર્કંદભર્યા વિલાપ કરીને રૌરવ નામના ઘોર નરકકુંડ ભોગવવા અંગે જે કહેવામાં આવ્યું છે તેની વિશેષ સમજ આપીને તે હકીકત કેટલા પ્રમાણમાં યથાર્થ (સાચી) છે ? તેની ગણતરી બતાવવા કહે છે.

કુકરમ કરત સકલ જુગ, તેહી ભુગતન તનુ ધાર;
બ્રમિત દોષ નહિ જાવન, પતિપે કોઉ સંસાર. ૨

શબ્દાર્થ

કુકરમ = દુષ્કર્મ, દુરાચરણ, પાપવાળાં નકારાં કર્મ, **કરત** = કરે છે, **સકલ** = બધા, સમગ્ર, તમામ, **જુગ** = જગત, **તેહી** = તેને, **ભુગતન** = ભોગવવા, **તનુ** = શરીર, દેહ, પિંડ **ધાર** = ઝરો, વહેન, હારમાળા, અખંડ પ્રવાહ, **ગ્રમિત દોષ** = છૂપો વાંક, ગર્ભિત અપરાધ, **નહિ** = નથી, **જાવન** = જતા, **પતિપે** = માલિક પાસે, **કોઉ** = કોઈ પણ, **સંસાર** = સંસારમાં જન્મ-મરણની ઘટમાળ, જન્મીને મરવા લગીનો ખટરાગ.

અનુવાદ

સમગ્ર જગત દુરાચરણ કરતા હોવાથી તે દેહનો અખંડ પ્રવાહ ભોગવે છે. છૂપા અપરાધને કારણે જન્મ-મરણની ઘટમાળ ભોગવવાથી કર્તા માલિક પાસે કોઈ જતા નથી.

ભાવાર્થ

જગતમાં દેહધારી સૌ જીવાત્માઓ જિંદગી દરમિયાન કોઈ ને કોઈ પ્રકારના કુકર્મ તેમજ છૂપા દુરાચરણ કરતા હોય છે. આવા દુષ્કર્મો ભોગવવા માટે ચૈતનઅંશને વિવિધ પ્રકારના દેહના અખંડ પ્રવાહમાંથી પસાર થવું પડે છે. અનેક જન્મોના અપરાધોનો સરવાળો ઉમેરાતો (વધતો) હોવાથી તેને ભોગવવા માટે જન્મથી મરણ સુધીના ત્રિવિધ તાપને સહેવા છતાં કર્મોનો નિવેળો ન આવવાથી અંશ મોક્ષગતિને પામતો નથી. તેથી અંશો જ્યાંથી આવ્યા છે તે મૂળ વતનરૂપી કૈવલધામમાં જઈને પરમપિતા કૈવલકર્તાને મળી શકતા નથી.

જવ હનત જેહી જવકુ, કોટિક અપરંપાર;
બોહોરુ હનત હનનારકુ, સકલ વાર કે વાર. ૩

શબ્દાર્થ

જવ = જીવાત્મા, જીવો, **હનત** = સંહાર કરે, હત્યા કરે, **જેહી** = જે, **જવકુ** = જીવોને, **કોટિક** = કરોડો, **અપરંપાર** = અપાર, પાર પામી ન શકાય તેટલા, **બોહોરુ** = ત્યાર પછી, **હનત** = સંહાર કરે, **હનનારકુ** = સંહાર કરવાવાળાને, **સકલ** = બધા, **વાર કે વાર** = વારંવાર, વારફરતી, ફરીને ફરી, ઘા કરનાર પર ઘા કરીને.

અનુવાદ

જેનો પાર ન પામી શકાય તેટલા કરોડો જીવોની હત્યા જીવો જ કરે છે. ત્યાર પછી જે સંહાર કરવાવાળાનો પાછો તે સંહાર કેર છે. આમ બધા ઘા કરનાર પર ઘા કરે છે. (વારંવાર ઘા કરે છે)

ભાવાર્થ

સર્જનહારે કર્મના-સિદ્ધાંતની એવી સરસ ગોઠવણી કરી છે કે તેમાંથી કોઈ અંશ બાકાત રહેતો નથી. વળી, પોતાના કરેલાં કર્મો પોતે જ ભોગવવાં પડે તેવી સુનિશ્ચિત વ્યવસ્થા ગોઠવેલી છે. જગતમાં રોજબરોજ જેની કોઈ ગણતરી ન થાય તેવી અપાર-કરોડોની સંખ્યામાં અબોલ પ્રાણી સહિત અનેક જીવોની હત્યા થતી હોય છે. તે હત્યા કરવાવાળા બીજા કોઈ નહિ, પરંતુ જીવ જ હોય છે. પૂર્વ જન્મમાં જેની હત્યા થઈ હતી, તેવા જીવો આ જન્મે વળી પાછાં ગત જન્મમાં સંહાર કરનાર વ્યક્તિની જ હત્યા કરે છે. આ રીતે જીવો ઘા કરનાર પર ઘા કરીને બદલાની ભાવનાને લીધે જીવોના પાપનો સિલસિલો અખંડ રીતે ચાલતો જ રહે છે. એટલે કે તેનો કોઈ અંત આવતો જ નથી.

કેતેક ભજન પ્રતાપસે, મેટત અઘ અગણિત;
કેતેક રહેણી કરણીસે, હોવત પાપ અનિત. ૪

શબ્દાર્થ

કેતેક = કેટલાંક, ભજન = ધ્યાન ભજન, ભક્તિભાવવાળી પ્રાર્થના સ્તુતિ, પ્રતાપસે = કૃપાથી, પ્રભાવથી, સામર્થ્યથી, મેટત = મટી જાય, નષ્ટ થાય, અઘ = પાપ, અગણિત = અસંખ્ય, અપાર, દરકાર કરવામાં આવી ન હોય તેવાં, કેતેક = કેટલાંક, રહેણી કરણીસે = જીવન વ્યવહારથી, આચાર-વિચારથી, વર્તનથી, હોવત = થાય, પાપ = પાપ, અનિત = અનિત્ય, અલ્પ કાલિન, અનીતિ, વ્યભિચારી, અધર્મયુક્ત.

અનુવાદ

દરકાર વગરના કેટલાંક પાપ ભજનના પ્રતાપથી તો અનીતિથી થતાં કેટલાંક પાપ રહેણી-કરણીથી નાશ પામે છે.

ભાવાર્થ

યોગ્ય કાળજી ન રાખવાને લીધે અજાણતામાં થતાં અગણિત પાપ, અંશભાવે કરાતી કૈવલકર્તાની ધ્યાન-ભજન વિધિના પ્રભાવથી નષ્ટ થાય છે. તો કેટલાંક અનીતિ અને દૂરાચારથી થતાં પાપો ઉત્તમ આચાર, વિચાર અને વર્તનવાળી પવિત્ર જિંદગી જીવવાના કારણે દૂર થતાં હોય છે.

કેતેક શીલવ્રત સમદમે, દયા દીનતે જાત;
અલ્પ ગુના અનુચિતનકે, ગનત નહિ નિજ તાત. ૫

શબ્દાર્થ

કેતેક = કેટલાંક, શીલવ્રત = ચાલચલગત, ચારિત્ર, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ સમદમે = પ્રણવને સમ રાખીને, પ્રણવને વહેતો અટકાવીને, દયા = કરુણા, પરોપકારી ભાવ, સહાનુભૂતિ દરશાવવી, દીનતે = દીનતા, નમ્રતા, વિનિત ભાવ, જાત = જાય છે, દૂર થાય છે, અલ્પ ગુના = નાના અપરાધો, અલ્પ વાંક, અનુચિતનકે = અણધારી રીતે, ઓચિંત્યાના, ચિંતન કર્યા વિનાના, મનની એકાગ્રતા ન હોય એવા, ગનત = ગણતરીમાં લેતા, નહિ = નથી, નિજ તાત = મૂળ માલિક, આદિકર્તા.

અનુવાદ

કેટલાક (પાપો) ચારિત્ર્યપણાથી, પ્રણવને સમ કરવાથી, દયા અને દીનતાથી દૂર થાય છે; જ્યારે અણધાર્યા અલ્પ ગુનાને નિજપતિ ગણતરીમાં લેતા નથી.

ભાવાર્થ

કેટલાક પ્રકારના પાપ નિયમપૂર્વક બ્રહ્મચર્યના આચરણથી તેમજ પ્રણવને નાહક વહેતો અટકાવીને સપ્રમાણ (સ્થિર) કરવાથી અને દિલ (હૃદય)માં પ્રત્યેક જીવપ્રત્યે કરુણા દર્શાવતો દયાળુ અને પરોપકારી ભાવ રાખવાથી દૂર થાય છે. જ્યારે મનની એકાગ્રતા ન હોવાથી થતાં અણધાર્યા અલ્પ પાપોને આદિ કર્તા માલિક ગણતરીમાં (ધ્યાનમાં) લેતા નથી.

કેતેક સત ભાષણ હુતે, અસત ન ઉચરત રંચ;
હલન ચલન ગત સહેજકે, આગમે કધુ ન બંચ. ૬

શબ્દાર્થ

કેતેક = કેટલાક, સત ભાષણ = સત્ય વાણી, સત્યવાદી, હુતે = હોય, અસત = જૂઠું, અસત્ય, ન = નહિ, ઉચરત = બોલે, રંચ = જરા પણ, કિંચીત, હલન ચલન = હાલવું ચાલવું, રોજબરોજનો વ્યવહાર, ગત = ગતિ, સહેજકે = સહજસહજની, આગમે = જવાળામાં, કધુ = કાંઈ પણ, સહેજપણ, ન = નહિ, બંચ = બચે, રહેવા પામે.

અનુવાદ

કેટલાક સત્યવાદી હોય કે જેઓ સહેજ પણ અસત્ય (જૂઠું) બોલે નહિ તેમજ સહજસહેજ હલનચલનની ગતિની જવાળામાં કાંઈ પણ (પાપ) રહેવા પામતાં નથી.

ભાવાર્થ

સત્ય વચનો ઉચ્ચારણ કરવાવાળા કે જેમાં માનવી કદી જરા પણ અસત્ય બોલે નહીં તો તેવા સત્યવાદીના પણ કેટલાક પ્રકારના પાપો નાશ પામે છે. જ્યારે, માનવ નીતિ-અનીતિથી પર થઈને રોજબરોજના વ્યવહારમાં સહેજસહેજ હરે-ફરે તો તેવા સહજભાવે થતી હલન-ચલનની ગતિની જવાળામાં અમુક પ્રકારના પાપ બળી જતાં હોઈ, સહેજ પણ રહેવા પામતાં નથી. અર્થાત્ બાકી બચવા પામતાં નથી.

કેતેક સરલ સ્વભાવસે, કધુ ન મન કટુલાય;
ન્યાય કરત નર ઓરનકે, દુભવીત દોષ ન તાય. ૭

શબ્દાર્થ

કેતેક = કેટલાક, સરલ = ઉદાર, ખુલ્લા દિલના, સ્વભાવસે = સ્વભાવથી, મનની વૃત્તિથી, કધુ = કાંઈ, થોડું પણ, ન = નહિ, મન = મન અંતઃકરણ, કટુલાય = કડવાશ, કુરતા, દ્વેષ, ખાર, ઝેર, ન્યાય કરત = ન્યાય કરતા, નર = ન્યાયાધીશ, ઓરનકે = બીજાના,

દુભવીત = નારાજ કરવું, નાસીપાસ કરવું, મનને દુઃખી કરવું, **દોષ** = અપરાધ, **ન** = નહિ, **તાય** = તેઓને, તેમને.

અનુવાદ

કેટલાક સરળ સ્વભાવથી મનમાં થોડો પણ દ્વેષ રાખે નહિ તેમજ ન્યાય કરતા ન્યાયાધીશ બીજાને નારાજ કરે તો પણ તેનો દોષ તેમને લાગતો નથી.

ભાવાર્થ

માનવી સહજ સ્વભાવે ખુલ્લા દિલથી જીવન જીવે તેમજ કોઈ પણ જીવ પ્રત્યે થોડો પણ દ્વેષ રાખે નહિ તો તેનાં કેટલાક પાપ નાશ પામે છે. વળી, ન્યાયાધીશ પોતાની સત્તાની રૂએ બંને પક્ષકારોની દલીલો સાંભળીને યોગ્ય ન્યાય કરતાં અપરાધીને સજા ફરમાવે તો તેનાથી ઘણાં માનવોને મન દુઃખ થતું હોય અને નારાજગી અનુભવતાં હોય છે. તેમ છતાં પોતાની ફરજને આધીન રહી સજા ફરમાવવા બદલ ન્યાયાધીશને અપરાધ લાગતો નથી.

કેતેક મુનિવ્રત ધરહીતે, સહિત સાય પતિ હેત;
વૃથા વદન અઘ તાઈકુ, ક્યૌં કરી લાગી શકેત. ૮

શબ્દાર્થ

કેતેક = કેટલાક, **મુનિવ્રત** = મૌન રહેવાનું વ્રત, **ધરહીતે** = ધારણ કરીને, **સહિત** = સમેત, **સાય** = સાથે સાચો, **પતિ** = માલિક, ધણી, **હેત** = પ્રેમ, સ્નેહ, **વૃથા** = મિથ્યા, **વદન** = વચન, બોલી, **અઘ** = પાપ, **તાઈકુ** = તેનો, તેમનો, **ક્યૌં કરી** = કેમ કરીને, **લાગી શકેત** = લાગી શકે, સ્પર્શી શકે.

અનુવાદ

મુનિવ્રત ધારણ કરવાની સાથે પતિ પ્રત્યે સાચો પ્રેમ હોય તો મિથ્યા વચનોના પાપ તેમને કેમ કરીને લાગી શકે ?

ભાવાર્થ

સંસારમાં રહેવા છતાં માનવી મૌન રહીને ન બોલવાનું (મૌન ધારણ

કરવાનું) વ્રત ધારણ કરીને અબોલા રહેતા હોય તેમજ પોતાના કર્તા-માલિક પ્રત્યે હૃદયમાં સાચો પ્રેમ (હેત) રાખતા હોય તો તેવાને મિથ્યા વચનોથી થતા કેટલાક પાપ સ્પર્શી શકતા નથી. અર્થાત્ લાગી શકતા નથી.

દેત દાવ ઈતકે ઈત, તિતકે નહિ ગુનેગાર;
કીયે વીસ આઠ કુંડકુ, કવન કાજ કિરતાર. ૯

શબ્દાર્થ

દેત = આપે, પતાવે, દાવ = કાવાદાવા, સંતાપ, ઉપતાપ, ઈતકે ઈત = અહીંના અહીં જ, તિતકે = ત્યાંના, નહિ = નથી, ગુનેગાર = અપરાધી, કીયે = કર્યા, વીસ આઠ કુંડકુ = અઠ્ઠાવીસ નરક કુંડ, કવન કાજ = કયા કાર્યો માટે કર્યા, કયા પ્રકારના અપરાધો માટે કર્યા, કોના માટે, કિરતાર = સર્જનહારે, કર્તા માલિકે.

અનુવાદ

કાવાદાવાની પતાવટ અહીંની અહીં જ થતી હોવાથી ત્યાંના ગુનેગાર થતા નથી, તો પછી સર્જનહારે અઠ્ઠાવીસ નર્કકુંડને કયા અપરાધ માટે કર્યા હશે ?

ભાવાર્થ

સંસારમાં રહીને માનવી અગાઉ જણાવ્યા મુજબના કાવાદાવા કરીને ઘણા કર્મોના બંધનમાં પડે છે, પરંતુ આવા અપરાધની પતાવટ અહીંના અહીં જ એટલે કે મૃત્યુલોકમાં જ તેની પતાવટ થતી હોય છે. માટે આવા અપરાધ કરનાર અપરાધી ત્યાંના (કર્તા માલિકના) ગુનેગાર થતા નથી. તો પછી પ્રતિવાદીને પ્રશ્ન કરે છે કે સર્જનહારે કયા પ્રકારના કર્મો કરનાર અપરાધી માટે તેના પાપ ભોગવવા અઠ્ઠાવીસ નર્ક-કુંડની વ્યવસ્થા કરી હશે ?

સૂનો કહત ગુરુ પરમહી, મો મુખ કરી ઉચ્ચાર;
તિતકે જેહી પરિઉત્તર, દેત સૂનો પૂછનાર. ૧૦

શબ્દાર્થ

સૂનો = શ્રવણ કરો, સાંભળો, **કહત** = કહું છું, **ગુરુ પરમહી** = પરમગુરુએ, **મો મુખ** = મારા મુખથી, **કરી** = કરીને, **ઉચ્ચાર** = બોલાવીને, વચન વદીને, **તીનકે** = તેનો, **જેહી** = જે, **પરિઉત્તર** = પ્રત્યુત્તર, વળતો જવાબ, **દેત** = આપું છું, **સૂનો** = શ્રવણ કરો, **પૂછનાર** = સવાલ કરનાર.

અનુવાદ

તેનો જે વળતો જવાબ છે તે આપું છું. માટે હે સવાલ કરનાર ! પરમગુરુએ મારા મુખથી ઉચ્ચાર કરીને જે કહું છે તે સાંભળો.

ભાવાર્થ

કયા પ્રકારના અપરાધોનાં પાપ ભોગવવા માટે કૈવલકર્તાએ અઠ્ઠાવીસ નરકકુંડની વ્યવસ્થા (રચના) કરી હશે ? પ્રશ્ન કરનાર પ્રતિવાદીને સંભળાવવા માટે તેનો વળતો જવાબ અચરતબા હવે આપે છે. આ અંગેની જે હકીકત છે તે દિવ્ય પરમગુરુએ પોતાના સ્વ મુખેથી જગતને ન જણાવતાં (તેમણે) અચરતબાના મુખેથી વચનો વદીને તમામ માહિતી સર્વ શ્રોતાજનોને સાંભળવા માટે જણાવી છે.

કહું આગુ પ્રતિવાદીને, જનકી કહો ગનિત;
એક એક તે કરીકે કહું, જેહી જનું હોય અનિત. ૧૧

શબ્દાર્થ

કહું = કહેવામાં આવ્યું, **આગુ** = આગળ, પહેલાં, અગાઉ, **પ્રતિવાદીને** = વાદીને, વળતો જવાબ આપનારે, **જનકી** = જે માટેની, જે અંગેની, **કહો** = જણાવો, **ગનિત** = ગણતરી, **એક એક** = એક પછી એક, **તે** = તેને, **કરીકે** = જણાવીને, કરીને, **કહું** = કહું છું, **જેહી** = જે, **જનું** = જેના માટે, જેના, **હોય** = હોય, **અનિત** = અનીતિ, આચરણ, અનિત્ય કર્મ.

અનુવાદ

આગળ પ્રતિવાદીએ જેના અંગે ગણતરી જણાવવા કહું હતું તે અંગે જે

જેનાં અનિત્ય કર્મો હોય તે એક એક કરીને કહું છું.

ભાવાર્થ

આ જ સ્કંધની ચોપાઈ નંબર એકમાં પ્રતિવાદીએ દિવ્ય પરમગુરુના શરણથી ચલિત થયા સહિતના બીજા કયા પ્રકારના અપરાધથી અપરાધી રૌરવ ઘોર સહિત અઠ્ઠાવીસ નરકની યાતના ભોગવે છે ? તેની ગણતરી અંગે પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો. અનિત્ય કર્મોના અપરાધ અંગેની ગણતરી એક એક કરીને અચરતબા હવે પછી જણાવે છે.

પ્રથમો દીરઘ સબન હુતે, કર્તા હોડ ગુરુ દ્રોહ;
ત્રિતીયો નિજ આતમ હતી, વિષય ચતુરથો સોય. ૧૨

શબ્દાર્થ

પ્રથમો = પહેલો, દીરઘ = સૌથી મોટો, મહાન, સબન = બધાથી, સૌથી, હુતે = હોય છે, કર્તા હોડ = કર્તાની બરોબરી, સર્જનહાર સાથે તુલના, કર્તાથી સરસાઈ, ગુરુ દ્રોહ = ગુરુનું અનિષ્ટ ચિંતન, ગુરુની અવગણના કરવી તે, ગુરુનો દ્વેષ, ગુરુ સાથે વિશ્વાસઘાત, ત્રિતીયો = ત્રીજો, નિજ = પોતાની, આતમ હતી = આત્મહત્યા, આપઘાત, વિષય = વ્યભિચાર, ઈન્દ્રિય વિકાર, કામભોગ, છીનાણુ, ચતુરથો = ચોથો, સોય = તે, છે.

અનુવાદ

કર્તાની બરોબરી તે પહેલો સૌથી મોટો અપરાધ હોય છે, બીજો ગુરુનું અનિષ્ટ ચિંતન, ત્રીજો પોતાની આત્મહત્યા અને ચોથો વિષયસુખ છે.

ભાવાર્થ

હવે અચરતબા એક પછી એક કરીને નરકકુંડના અપરાધ જણાવે છે. પ્રથમ સૌથી મોટો અપરાધ એ છે કે જેમણે આ સમગ્ર રચના રચી છે તેના કારણરૂપે રહેલા સકર્તાપતિ સર્જનહારની બરોબરી કરવી કે તેમના તુલ્ય બનીને પોતાની સરખામણી કરવી. બીજો અપરાધ છે ગુરુનો દ્રોહ અર્થાત્ જેમના શરણે જઈ ગુરુપદ ધારણ કર્યું હોય તેવા ગુરુ પ્રત્યે શિષ્ય દ્વારા અનિષ્ટ

ચિંતન કરવું તે. ત્રીજો અપરાધ છે આત્મહત્યા અર્થાત્ વ્યક્તિ પોતાનું જીવન ટૂંકાવવા માટે આપઘાત કરે તે. ચોથો અપરાધ વિષયસુખ છે જેમાં પરસ્ત્રી સાથે પરવાના વગર મર્યાદાનો ભંગ કરીને કરાતો અનઅધિકૃત જાતિય સંબંધ.

નંદિક ઉરિજન સંતકે, પાંચમ કીયે પુરેશ;
છઠ્ઠો અંશ અવતારકે, અવગુણ ધરત ઉરેશ. ૧૩

શબ્દાર્થ

નંદિક = નિંદા, અપપ્રચાર, ઉરિજન = ભક્તજન, સંતકે = સંતની, પાંચમે, કીયે = કહ્યો, પુરેશ = પુરુષોમાં મહાન, છઠ્ઠો = છઠ્ઠો, અંશ અવતારકે = વિશેષ અંશોના અવતારાદિક સ્વરૂપનો, અવગુણ = અપ લક્ષણ, દોષ, ખામી, ખોડ, દુર્ગુણ, ધરત = ધારણ કરે, ઉરેશ = હૃદયમાં.

અનુવાદ

પાંચમો અપરાધ કહું છું કે પુરુષોમાં મહાન એવા ભક્તજન અને સંતની નિંદા કરવી તે. છઠ્ઠો અપરાધ વિશેષ અવતારાદિક અંશોના અવગુણ હૃદયમાં ધારણ કરવા તે.

ભાવાર્થ

સંસારમાં જે ભક્તજનો ભક્તિભાવપૂર્વક પોતાનું તન-મન-ધન સમર્પિત કરીને નિઃસ્વાર્થ ભાવથી પરોપકારી પ્રવૃત્તિમાં જોડાયેલા હોય અને સંતપુરુષો કે જેઓ જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગના બળે જીવોના આત્મકલ્યાણનું કાર્ય કરતા હોય તેવા મહાપુરુષોની નિંદા કરવી તે પાંચમો અપરાધ છે. સર્જનહાર દ્વારા સોંપેલા કાર્ય માટે ફરજ બજાવવા વિશેષ અંશો પોતાનું ધામ ત્યજીને અધર્મનું ઉત્થાપન તેમજ ધર્મનું સ્થાપન કરવા માટે યુગે યુગે પૃથ્વી પર અવતાર ધારણ કરે છે. એવા વિશેષ અંશોના અવગુણો હૃદયમાં ધારણ કરવા તે છઠ્ઠો અપરાધ છે.

છતે પિંડ સનમુખનકે, નંદિક અને સઘાત;
તિનકે તો ઈતકે ઈત, પ્રાશ્ચિત ભયે નિપાત. ૧૪

શબ્દાર્થ

છતે પિંડ = હયાતિમાં, સદેહે, હાજર, સનમુખનકે = મુખની સામે, નંદિક = નિંદા કરનારને, અને = નાશ કર્યો, મારી નાખ્યા, સઘાત = ઘાત કરીને, પ્રહાર કરીને, તિનકે તો = તેઓના તો, ઈતકે ઈત = અહીંયા જ, અહીંના અહીં જ, પ્રાશ્ચિત = પ્રાયશ્ચિત, કરેલા પાપનો ક્ષય, પાપનું નિવારણ, ભયે = થયો, નિપાત = પાપમાંથી મુક્તિ, અધોગતિ, દુર્ગતિ, વિનાશ.

અનુવાદ

સદેહે હાજર હતા ત્યારે મુખની સામે નિંદા કરનારને પ્રહાર કરીને નાશ કર્યો. તેથી તેમની તો પાપના નિવારણ અર્થે અહીંની અહીં જ દુર્ગતિ થઈ.

ભાવાર્થ

વિષ્ણુના અવતારાદિક સ્વરૂપો જ્યારે સદેહે પૃથ્વી પર હાજર હતા ત્યારે તેમની સમક્ષ રહીને નિંદા કરવાવાળા જે જે નિંદકો પ્રત્યક્ષરૂપે હાજર હતા તેમનો પ્રહાર કરીને અવતારી પુરુષો દ્વારા નાશ કરવામાં આવ્યો હતો. પરિણામે એવા અપરાધીઓનો અહીંના અહીં જ સંહાર કરીને તેઓના પાપનું નિવારણ કરવા માટે જ વિનાશ કર્યો હતો, અર્થાત્ નિંદકોને તેમના ગુનાની શિક્ષા કરવામાં આવી હતી.

હરિકે અને ન લાયક, નંદિક રહે સો ઓર;
તિનું તસકીરનકી ગતિ, ખપે સો ખટકે ઠોર. ૧૫

શબ્દાર્થ

હરિકે = વિષ્ણુએ, અને = નાશ કર્યો, સંહાર કર્યા, ન = નહિ, લાયક = શોભતા, સમાન, કાબેલ, નંદિક = નિંદા કરવાવાળા, રહે = રહ્યા, બાકી રહ્યા, બચ્યા, સો = તેઓ, ઓર = બીજા, તિનું = તેઓની, તસકીરનકી = ચોરના જેવી, પૂંઠ પાછળની, છાની છપની, ગતિ = ચાલ, ખપે = અંકાવં, કીમત થવી, લેખાવું, સો ખટકે = છઠ્ઠા, ઠોર = પ્રકાર.

અનુવાદ

વિષ્ણુના હણવાને કાબેલ ન હતા તેવા નિંદા કરવાવાળા બીજા જે રહ્યા હતા તેમની ચોરપણાની ગતિ હોવાથી છદ્ધા પ્રકારમાં લેખવા.

ભાવાર્થ

યુદ્ધની પરિભાષા છે કે જે સમોવડિયા હોય તેમની સામે જ શસ્ત્ર ઉગામવું જોઈએ. વિષ્ણુએ પણ પોતાના અવતારોમાં જે કાબેલ હતા એવા સન્મુખ રહેલા નિંદકો સાથે જ યુદ્ધ કરીને તેમને હણ્યા હતા. જ્યારે બાકીના જે કાબેલિયત સિવાયના નિંદા કરવાવાળા બીજા ઘણા બધા હતા, જેઓ ખબર ન પડે તેવી રીતે પૂંઠ પાછળ છૂપી રીતે તસ્કરોની જેમ નિંદા કરતા હતા. એવા નિંદકોની સરખામણી (ગણના) છદ્ધા પ્રકારના અપરાધી તરીકે થાય છે. જેઓ છેવટે તો નરકકુંડમાં હોમાતા હોવાથી, નરકકુંડની અસઘ્ય વેદના (યાતના) ભોગવે છે.

એહી ખટ અપરાધીયનકે, કાજ કીન નરક કુંડ;
ઓર સબે અવગુનનકુ, ભૂગતે સકલ અકુંડ. ૧૬

શબ્દાર્થ

એહી = આ મુજબ, ખટ = છ, અપરાધીયનકે = અપરાધીઓના, કાજ = માટે, કીન = કર્યા, બનાવ્યા, નરક કુંડ = મરણ પછી શિક્ષા ભોગવવા માટે યમલોકમાં નિર્માણ કરેલા અઠ્ઠાવીસ કુંડ, ઓર = બીજા, સબે = બધા, અવગુનનકુ = અપરાધો માટે, ભૂગતે = ભોગવે, સકલ = બધા, અકુંડ = કુંડ સિવાયના, નરકકુંડ વગર.

અનુવાદ

આ છ પ્રકારના અપરાધીઓને માટે જ નરકકુંડ બનાવ્યા છે. તે સિવાયના બીજા બધા અવગુણો (કરનાર) નરકકુંડ સિવાય ભોગવે છે.

ભાવાર્થ

અચરતબાએ દર્શાવેલા છ પ્રકારના અપરાધ કરવાવાળા અપરાધીઓ

માટે જ સર્જનહારે નરકકુંડની રચના કરી છે. તે સિવાયના બીજા બધા અવગુણોથી થતા પાપને ભોગવવા માટે અપરાધીએ નરકકુંડમાં જવું પડતું નથી, પરંતુ નરકકુંડ સિવાય જ કર્તાએ કરેલા નીતિ-નિયમ મુજબ અહીંના મૃત્યુલોકમાં જ ભોગવવા પડે છે.

**સમદરશી ગુરુ પરમહી, સરલ સ્વભાવિક સોય;
કહી શકત નહિત નિજ મુખે, જબી ઉચરે મુખ મોય. ૧૭**

શબ્દાર્થ

સમદરશી = સમાન દૃષ્ટિવાળા, સર્વને આત્મબંધત્વના નાતે નિહાળવાવાળા,
ગુરુ પરમહી = પરમગુરુ, **સરલ** = ખુલ્લા દિલના, ઉદાર, **સ્વભાવિક** = સ્વભાવવાળા,
સોય = તેઓ, હતા, **કહી** = જણાવી, **શકત** = શક્તા, **નહિ** = નહિ, **નિજ મુખે** = પોતાના મુખથી, **જબી** = જેથી, તેથી, **ઉચરે** = બોલ્યા **મુખ મોય** = મારા મુખથી.

અનુવાદ

પરમગુરુ તો ઉદાર સ્વભાવવાળા અને સર્વને સમાનદૃષ્ટિથી જોવાવાળા છે. પોતાના મુખથી કહી શક્તા નહિ, જેથી મારા મુખે ઉચ્ચાર કર્યો છે.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુ તો અતિ ઉદાર સ્વભાવવાળા અને સર્વ જીવોને આત્મ-બંધત્વના સમાન ભાવથી નિહાળતા હતા. તેમણે પોતે વઢેલા ધર્મગ્રંથો સહિત ગદ્ય અને પદ્યની રચનાઓમાં જે માહિતી નથી કહી શક્યા તેવી રહી ગયેલી માહિતી અચરતબાના મુખ દ્વારા બોલાવીને અત્રે રજૂ કરી છે.

જન મુખ ઉચરન પતિતકો સક્રતસિદ્ધાન્ત સ્કંધ ૧૦

ઓર મુખકે ઉચરન જેહી, તાડન શબ્દ તગાજ;
જ્યૌ સિંઘન શિર ફોરહી, પર મુખ નાલ અવાજ. ૧

શબ્દાર્થ

ઓર = બીજાના, મુખકે = મુખથી, ઉચરન = ઉચ્ચારણ, વચન, બોલ, અવાજ, ઉદ્ગાર, જેહી = જે, તાડન = જુલમ, દંડનાત્મક, પહારાત્મક, શબ્દ = બોલ, ધ્વનિ, ઉદ્ગાર, નાદ તગાજ = સખતાઈ, તાકીદ, જ્યૌ = જેમ, સિંઘન = રણશિંગું, તુરાઈ, તૂરી, શિર ફોરહી = માથું ફોડી નાંખે તેવું, પર મુખ = પારકાના મુખે, નાલ = અંદરથી પોલી લાંબી નળી, લાંબી તોપ, ફૂંકણી, અવાજ = અતિ તીવ્રતાવાળો ઘોષ, ધડાકેદાર ધ્વનિ.

અનુવાદ

બીજાના મુખે નીકળેલો જે ઉદ્ગાર છે તે પ્રહારાત્મક અને સખતાઈભર્યો હોય છે. જેમ કે રણશિંગું ફૂંકવાથી પરમુખરૂપી તેની નળીમાંથી નીકળતો અવાજ માથું ફોડી નાખે તેવો હોય છે.

ભાવાર્થ

અન્ય કોઈના મુખેથી નીકળેલો ઉગ્ર ધ્વનિ દંડનાત્મક કાર્યવાહી કરતાં ઉચ્ચારાયેલા સખતાઈભર્યો શબ્દો જેવો જણાય છે. જેમ કે, આપણા દ્વારા ફૂંકાયેલો ધ્વનિ પરમુખરૂપી રણશિંગાની પોલી નળીમાં થઈને નીકળતો હોવાથી પ્રહારાત્મકભર્યો અવાજ માથું ફોડી નાંખે તેવો ભયંકર અને ગર્જનાયુક્ત હોય છે.

ત્યૌ મેરે મુખ બચનહી, સતગુરુ ઉચરન સોય;
બ્રહ્મદિક ભવ સાત્વિક, મેટ શકે નહિ કોય. ૨

શબ્દાર્થ

ત્યૌ = તેમ, મેરે મુખ = મારા મુખે, બચનહી = વાણી, બોલ, સતગુરુ = સતગુરુ, ઉચરન = બોલ્યા, સોય = તેને, તેઓ, તે બ્રહ્મદિક = બ્રહ્મા સહિત, ભવ = શંકર, સાત્વિક = સતોગુણી વિષ્ણુ, મેટ શકે = અવગણી શકે, મીટાવી શકે, નહિ = નહિ, કોય = કોઈપણ.

અનુવાદ

તેમ મારા મુખે સતગુરુ દ્વારા ઉચ્ચારાયેલા વચનો છે, તેને બ્રહ્મા, શંકર અને સતોગુણી વિષ્ણુ સહિત કોઈપણ મીટાવી શકે તેમ નથી.

ભાવાર્થ

એ પ્રમાણે જોતાં અચરતસાગર ગ્રંથના બધા જ વચનો અચરતબાના મુખેથી દિવ્ય પરમગુરુ દ્વારા ઉચ્ચારાયેલા છે. આ તમામ વચનોને આદિ મહાદેવો ગણાતા રજોગુણી બ્રહ્મા, તમોગુણી શંકર અને સતોગુણી વિષ્ણુ સહિત કોઈ પણ મીટાવી કે અવગણી શકે નહિ.

મેટે નહિ એહી વચનકુ, કહો કુનહી અભિપ્રાય;
સરસ અધિક એક એકનસે, ઈષ્ટ ભેદ કહુ ન્યાય. ૩

શબ્દાર્થ

મેટે = મીટાવે, અવગણે, નહિ = નહિ, એહી = આ, વચનકુ = વચનોને, કહો = કહો, કુનહી = કોઈપણ, શું, કોઈ નહિ, અભિપ્રાય = મત, વિચાર, તાત્પર્ય, સરસ = ઉમદા, અસલ, સારાથી પણ વધારે સારું, ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ, અધિક = વિશેષ, ચઢિયાતું, વધારે સારું, એક એકનસે = એક એકનાથી, ઈષ્ટ = મોટા, મહાન, ભેદ = રહસ્ય, મર્મ, કહુ = કહું છું, ન્યાય = ન્યાયપૂર્વક, ન્યાયી.

અનુવાદ

આ વચનોને કોઈપણ મીટાવી શકે નહિ તેનું તાત્પર્ય (હેતુ, કારણ) કહો ? ઉમદા અને એક એકનાથી અધિક રહેલા ઈષ્ટના મર્મને ન્યાયપૂર્વક કહું છું.

ભાવાર્થ

અચરતસાગર ગ્રંથમાં દર્શાવેલા વચનોનું મહાદેવો સહિત કોઈ પણ મીટાવી કે અવગણી શકે નહિ તેવો અચતબાનો અભિપ્રાય છે. તેના અંગે પ્રતિવાદી તેના રહસ્ય માટે ખુલાસો કરવા કહે છે. અચરતબા વળતો ઉત્તર આપતા કહે છે કે ઉમદા અને એક એકથી અધિક વિભૂતિવાન જે જે ઈષ્ટદેવો બ્રહ્માંડમાં રહેલા છે તે બધા ઉપર પરમગુરુનું સર્વોપરિતાપણું છે. વળી, તેમના વચનો પતિપદને દર્શાવવાવાળા છે. આ અંગેનો વધુ ખુલાસો તેમજ તેમની સમર્થતાના મર્મને ન્યાયપૂર્વક હવે પછી તેઓ જણાવે છે.

સકલ દેવ શિર ગુણ ત્રિયે, ગુણ શિર પ્રકૃતિ પુરેશ;
પ્રકૃતિ પુરુષ શિર બ્રહ્મહી, વ્યાપક સકલ ઉરેશ. ૪

શબ્દાર્થ

સકલ દેવ = બધા દેવતાઓ, શિર = માથે, ગુણ ત્રિયે = ત્રણ ગુણાત્મક મહાદેવ, ગુણ = ગુણોના, શિર = માથે, પ્રકૃતિ = આદ્યશક્તિ, પુરેશ = પુરુષોના ઈશ, નિરંજન પુરુષ, પ્રકૃતિ = મહામાયા, પુરુષ = જ્યોતિ પુરુષ, શિર = માથે, બ્રહ્મહી = બ્રહ્મ, વ્યાપક = સર્વત્ર પથરાયેલો, સકલ = સકલ, બધા, બધે, ઉરેશ = પ્રકાશ.

અનુવાદ

બધા દેવોનાં માથે ત્રણ ગુણ છે. તે ગુણોના માથે પ્રકૃતિ-પુરુષ છે. પ્રકૃતિ-પુરુષના માથે બ્રહ્મપ્રકાશ છે, જે સર્વત્ર પથરાયેલો (ફેલાયેલો) છે.

ભાવાર્થ

વૈરાટમાં રહેલા સામાન્ય દેવ અને દેવીઓના શિર ઉપર પ્રભુત્વ ધરાવતા રજોગુણી બ્રહ્મા, તમોગુણી શંકર અને સતોગુણી વિષ્ણુ,

એમ ત્રણ મહાદેવ રહેલા છે. આ ત્રણે દેવોના શિર ઉપર આદ્યશક્તિ મહામાયા અને જ્યોતિસ્વરૂપ નિરંજનપુરુષ રહેલા છે. મહામાયા અને આદ્યપુરુષના શિર ઉપર અકર્તા નિર્ગુણ-બ્રહ્મપ્રકાશ છે કે જે સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર વ્યાપક થઈને રહેલો છે.

બ્રહ્મ પરંતુ કેવલ, છેવટ નિજ કિરતાર;
જીનકે શુદ્ધ સંકલ્પનસે, કીન સકલ વિસ્તાર. ૫

શબ્દાર્થ

બ્રહ્મ પરંતુ = બ્રહ્મથી પરે, કેવલ = કેવલકર્તા, છેવટ = અંતિમ, સર્વોપરી, નિજ કિરતાર = નિજ કર્તા, આદિ સર્જનહાર, પુરાણા માલિક, જીનકે = જેઓના, શુદ્ધ સંકલ્પનસે = શુદ્ધ સંકલ્પથી, કીન = કરવામાં આવ્યો, થયો, કર્યો, સકલ = બધો, સઘળો, તમામ, વિસ્તાર = ફેલાવો.

અનુવાદ

બ્રહ્મથી પરે છેવટે આદિ કેવલકર્તા છે, કે જેમણે શુદ્ધ સંકલ્પ થકી બધો ફેલાવો કર્યો છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મપ્રકાશના પ્રકાશક આદિ કેવલકર્તા સર્વોપરિ અને અંતિમપદ સ્વરૂપે રહેલા છે. આદ્ય, સક્રત, સ્વરાજ, કરુણેશ અને કેવલ એમ પાંચ વિશેષણોથી વિભુષિત આદિ સર્જનહારે જ પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પ દ્વારા બધી રચના રચેલી છે. આમ, બ્રહ્મભૂમિકામાં વૃદ્ધિ પમાડીને જડ તથા ચૈતનનો સુમેળ કરી સર્વ રચનાનો પ્રસારો કેવલકર્તાએ જ કર્યો છે.

પ્રકૃતિ પુરુષ સહિતમ ગુણ, વ્યાપક બ્રહ્મ સતંત;
તેહી સબનકે શિર જેહી, અધિપતિ કેવલ અંત. ૬

શબ્દાર્થ

પ્રકૃતિ = આદ્ય શક્તિ, પુરુષ = નિરંજન પુરુષ, સહિતમ = સાથે, સમેત,

ગુણ = ત્રણ ગુણ, વ્યાપક બ્રહ્મ = સર્વ વ્યાપી બ્રહ્મ, સતંત = સૂત્રવત્, ઠસોઠસ, અનંત, નિરંતર, તેહી = તે, સબનકે = બધાના, શિર = માથે, જેહી = જેઓ, અધિપતિ = મુખીયા, સ્વામી, માલિક, સરદાર, કેવલ = કેવલકર્તા, અંત = છેવટ, સર્વોપરી, છેલ્લે, આખર ટોચ.

અનુવાદ

પ્રકૃતિ, પુરુષ અને ગુણ સહિત વ્યાપક બ્રહ્મ સૂત્રવત્ ભરાયેલો છે. આ બધાના શિર ઉપર કેવલકર્તા કે જેઓ સર્વોપરી અને માલિક તરીકે રહેલા છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર, આદ્યશક્તિ મહામાયા અને જયોતિસ્વરૂપ નિરંજનની આદ્ય લઈ સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં ઠસોઠસ ભરાઈને વ્યાપક રીતે પથરાયેલો અકર્તા બ્રહ્મપ્રકાશ છે. આ બધાના શિર પર કેવલકર્તા છે. જેઓ સર્વના અધિપતિ છે. તેઓ સૌના ઉપર સર્વોપરી હોઈ માલિક તરીકેનું પદ ધરાવે છે.

તેહી પતિ ઓરું તિનકે જન, ઊભયે કરન પ્રતિપાદ;
કુન મેટે તેહી વચનકુ, જનકે સકલ આરાધ. ૭

શબ્દાર્થ

તેહી = તે, પતિ = માલિક, ધણી, ઓરું = અને, બીજા, તિનકે જન = તેમની સજાતિ, રૈયત, તેમની પ્રજારૂપી અંશ, ઊભયે = બંનેનું, કરન = કરે છે, પ્રતિપાદ = પ્રતિપાદન, સ્થાપન, બોધ, કુન = કોણ, મેટે = મીટાવી શકે, અવગણના કરી શકે, તેહી = તેમને, તેઓના, વચનકુ = બોલને, જનકે = જેઓનું, સકલ = બધા, તમામ, આરાધ = આરાધન, સાધના, ભક્તિ.

અનુવાદ

તેવા માલિક અને તેમની પ્રજારૂપી અંશ બંનેનું સ્થાપન કરનારાના વચનોને કોણ દૂર કરી શકે? કારણ કે તેમનું જ તો બધા આરાધન કરે છે.

ભાવાર્થ

નેતિ પદથી પણ પર રહેલા સર્વના અંતિમપદ તરીકે સર્વોપરિ એવા મહદ્ સજ્જાણજાણ સ્વરૂપે રહેલા અંશી કેવલકર્તા અને તેમની પ્રજ્ઞરૂપી અલ્પ સજ્જાણ-જાણરૂપ સજ્જાતિ અંશ છે. અંશ અને અંશી એમ બંને પદોનું સ્થાપન કરનાર સામર્થવાન પરમ વિશેષ પાટવી અંશ કેવલવેત્તાપુરુષ દિવ્ય પરમગુરુ છે. આમ અંશ-અંશીના લક્ષણનું સ્થાપન કરતા તેમના વચનો હોઈ સમસ્ત બ્રહ્માડમાં કોઈ પણ મીટાવી કે અવગણના કરી શકે તેમ નથી. જો પરમપદ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો દિવ્ય પરમગુરુ દ્વારા આપેલા અંશ-અંશીના લક્ષણું જ બધાએ આરાધન કરવું રહ્યું. કારણ કે તે સિવાય અંશની અખંડ મુક્તિ માટે અન્ય કોઈ વિકલ્પ નથી.

અગમ અથાહકે થાહકી, કરન પરમગુરુ જાન;
પરમુખ પ્રતિત બઢાવત, મમ ઘટ ઉચરે આન. ૮

શબ્દાર્થ

અગમ = અગમ્ય, ગૂઢ, અથાહકે = અમાપનો, પાર વિનાનો, અથાગનો, થાહકી = તાગ, પત્તો, ભાળ, કરન = કરાવવા, પરમગુરુ = દિવ્ય પરમગુરુ, જાન = ઓળખ, જાણ્ય, પરમુખ = બીજાના મુખે, પ્રતિત = વિશ્વાસ, બઢાવન = વધારવા, મમ = મારા, ઘટ = શરીર, ઉચરે = ઉચ્ચારણ કરે, વદે, આન = આવીને, બીરાજમાન થઈને, વસીને

અનુવાદ

બીજાના મુખનાં વચનોથી વિશ્વાસ વધારવા તેમજ અગમ્ય અને અથાહના થાહની જાણ્ય કરાવવા માટે મારા ઘટમાં આવીને ઉચ્ચાર કર્યો છે.

ભાવાર્થ

વિશ્વના પ્રારંભકાળથી તે અત્યાર સુધી જેનો કોઈ પાર પામી ન શક્યા તેવું કેવલકર્તાનું પરમપદ અગમ્ય અને મોઘમ(અજાણ) રહ્યું હતું. જગતભરના જીવોને તેવા પરમપદની ઓળખ કરાવીને તેની નિષ્પક્ષ અને

યથાર્થ જાણ કરાવવા માટે કર્તા દ્વારા જ દિવ્ય પરમગુરુને અહીં મોકલવામાં આવ્યા છે. તેમણે પોતાના મુખથી ઉચ્ચારીને સકર્તા-સિદ્ધાંતનું સ્થાપન કરતા વિવિધ ધર્મગ્રંથો સહિત ઘણી બધી ગદ્ય અને પદ્ય રચનાઓ રચી છે. તેમ છતાં અચરતબાની ટેકવાળી ભક્તિથી વશ થઈને પ્રસન્નતા પામ્યા અને તેમના આગ્રહથી હૃદય-ક્રમળમાં વસીને દિવ્ય પરમગુરુએ અચરતસાગર ગ્રંથની રચના કરી છે. બીજાના મુખનાં વચનોથી દુનિયાને વધુ વિશ્વાસ બેસતો હોવાથી અચરતબાએ પોતાના મુખે આ ગ્રંથનું ઉચ્ચારણ દિવ્ય પરમગુરુ દ્વારા કરાવ્યું છે.

ઓરું નિજ મુખકે વચનકુ, આવત નહિ વિશ્વાસ;
તેહી વચન પરમુખ સુને, સબ કોઈ ધરત હુલાસ. ૯

શબ્દાર્થ

ઓરું = વળી, નિજ = પોતાના, મુખકે = મુખના, વચનકુ = વચનો પર, આવત નહિ = આવતો નથી, વિશ્વાસ = પ્રતિત્તી, તેહી = તે જ, વચન = વચનો, પરમુખ = પારકાના મુખે, અન્યના મુખે, સુને = સાંભળે, સબ કોઈ = સર્વ કોઈ, ધરત = ધારણ કરે, માણે, ભોગવે, હુલાસ = ઉમંગ, ઉલ્લાસ, ઉત્સાહ.

અનુવાદ

વળી, પોતાના મુખના વચનો પર વિશ્વાસ આવતો નથી, પરંતુ તે જ વચન પારકાના મુખે સાંભળે તો સૌ કોઈ ઉમંગથી તે ધારણ કરે છે.

ભાવાર્થ

વળી, સંસારમાં એક રૂઢીગત માનસિકતા દૃઢ થઈ છે કે કોઈ મહાપુરુષ પોતાના મુખના વચનો સંભળાવે તો તેવા વચનો પ્રત્યે શ્રોતાજનોમાં જોઈએ તેટલો વિશ્વાસ સંપાદન થતો નથી. તે જ વચનો બીજા કોઈ બોલે કે બીજી કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા તેના મુખેથી બોલાવવામાં આવે તો બીજાના મુખથી બોલેલા વચનોમાં સૌ કોઈ સાંભળનાર વર્ગ સુરતા જોડીને સાંભળે છે, અને તે વચનોને પોતાના હૃદયમાં ઉમંગથી ધારણ પણ કરતા હોય છે.

જયૌ નાણા તે ચાલત, જુગકે સકલ વહેવાર;
દેવનવાલા જો સત્ કહે, લેહેન નહિ પતિયાર. ૧૦

શબ્દાર્થ

જયૌ = જેમ કે, નાણા તે = ચલણથી, નાણાંથી, ચાલત = ચાલે છે, જુગકે = જગતનો, સકલ = બધો, વહેવાર = વ્યવહાર, લેવડ-દેવડ, વસ્તુ વિનિમય, દેવનવાલા = આપવાવાળી, જો = જો, સત્ કહે = સાચુ કહે, લેહેન = લેવાવાળાને, નહિ = નથી, પતિયાર = વિશ્વાસ.

અનુવાદ

જેમ કે જગતનો બધો વ્યવહાર નાણાંથી જ ચાલતો હોય છે. જેમાં આપવાવાળા જો સાચુ કહે તો પણ લેવાવાળાને વિશ્વાસ હોતો નથી.

ભાવાર્થ

જગતમાં કોઈ એક વસ્તુની અવેજીમાં બીજી વસ્તુઓનું મૂલ્ય નક્કી કરવા માટે પ્રમાણ તરીકે કરવામાં આવતી લેવડ-દેવડ ચલણથી થતી હોય છે. અર્થાત્ બધી જ ચીજવસ્તુની લેવડ-દેવડનો વ્યવહાર નાણાંથી ચાલતો હોય છે. ચૂકવવાવાળા તરફથી નાણું નકલી નથી, પરંતુ સાચું જ છે તેવી ચોખવટ કરીને ચૂકવવામાં આવે તેમ છતાં લેવાવાળાને તેવા ચલણમાં વિશ્વાસ આવતો નથી.

તેહી દામ દરશાવહી, નાણાંવટકે હાટ;
લેનહાર પ્રતિત આવહી, પરમુખ કીયા તે માટ. ૧૧

શબ્દાર્થ

તેહી = તે, દામ = નાણું, ચલણ, દરશાવહી = બતાવે, નાણાંવટકે = નાણાંની લેવડ-દેવડ કરનારની, શ્રોફની, હાટ = દુકાને, લેનહાર = લેવાવાળાને, પ્રતિત = વિશ્વાસ, આવહી = આવે છે, પરમુખ = પારકાના મુખે, કીયા = કહ્યું, બોલેલું, તે માટ = તે માટે, તેને લીધે.

અનુવાદ

તે ચલણને નાણાવટીની દુકાને બતાવે ત્યારે બીજાના બોલેલું (કહ્યું) તે માટે લેનારને વિશ્વાસ આવે છે.

ભાવાર્થ

નાણાં લેનાર વ્યક્તિ પોતે લીધેલા ચલણને જ્યારે નાણાંની લેવડ-દેવડ કરનાર નાણાવટીની દુકાને સાચાપણાની ખાતરી માટે બતાવે અને નાણાવટી તેની ખરાઈ માટે પ્રમાણભૂત કરે ત્યારે નાણાં લેનારને લીધેલા ચલણ અંગે વિશ્વાસ આવે છે. આમ બીજાના મુખેથી જ્યારે ચલણ અંગે સાચાપણાની ખાતરી સાંભળે ત્યારે તેને પોતે છેતરાયા નથી તેવો અહેસાસ થાય છે. એટલે કે પારકાના મુખનાં વચનો હોવાથી તેને મનથી પણ સાચા અને યોગ્ય માને છે.

શ્રી મુખકે નિજ વચનકુ, નરપત દીયે ઉઠાય;
પાંડવકી પીછ બોલત, એકુ ન માની તાય. ૧૨

શબ્દાર્થ

શ્રી મુખકે = પરમેશ્વરના મુખના, નિજ = પોતાના, વચનકુ = વચનોને, નરપત = રાજા, નૃપ, દીયે = દીધો, ઉઠાય = ઉઠાવી, સ્વીકારી, પાંડવકી = પાંડવોને, પીછ = પછી, પાછળથી બોલત = બોલ્યા, એકુ = એક પણ જણાએ, કોઈએ પણ, ન માની = માન્યું નહિ, તાય = તેમની, તેઓનું.

અનુવાદ

શ્રીકૃષ્ણના પોતાના મુખના વચનોને રાજાએ ઉઠાવી (સ્વીકારી) લીધા. પાંડવોને કહ્યા પછી બોલેલાં એક પણ વચનો કોઈએ માન્યા નહિ.

ભાવાર્થ

પાંડવોને તેમનું રાજ્ય પાછું સોંપી દેવા શ્રીકૃષ્ણે કૌરવોને બહુ સમજાવ્યા હતા. છતાં પણ કોઈ ન માન્યા ત્યારે, છેવટે કૌરવો સાથે યુદ્ધ કરવાનો

વખત આવ્યો. શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનનો રથ હાંકનાર બન્યા. લડાઈના મેદાનમાં પોતાના સગાંવહાલા જોઈને મોહ ઉત્પન્ન થયો. પાંડુ રાજાના પુત્ર અર્જુને હથિયાર (શસ્ત્રો) મૂકી દીધા. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે મોહ છોડાવી ક્ષત્રિયધર્મને વળગી રહી લડાઈ કરવા માટે કર્મને સમજાવતો જ્ઞાનબોધ આપ્યો. અંતે પાંડવોએ કૌરવોને હરાવ્યા. પાંડુરાજાના રાજકુંવર અર્જુનને રણભૂમિમાં કહ્યા પછી, શ્રીકૃષ્ણે સ્વમુખે તે જ વચનો બીજાઓને પણ કહ્યા, પરંતુ એક પણ વ્યક્તિઓએ તેમનાં વચનો માન્યા નહિ.

તેહી વચન વ્યાસન મુખ, ઉચરન ગીતા જ્ઞાન;
કોહુ ન મેટત જુગ મહી, કરત સકલ અવિલાન. ૧૩

શબ્દાર્થ

તેહી = તે જ, વચન = બોલ, વ્યાસન મુખ = વ્યાસના મુખે, ઉચરન = બોલ્યા, ઉચ્ચાર્યા, ગીતા જ્ઞાન = ગીતાજીનું જ્ઞાન, કોહુ ન = કોઈએ પણ નહિ, મેટત = મીટાવે, અવગણના કરે, જુગ મહી = જગતમાં, કરત = કરે છે, સકલ = બધા, અવિલાન = પાઠ, વાંચન, અવલોકન.

અનુવાદ

તે જ વચનો ગીતાના જ્ઞાનરૂપે વ્યાસના મુખથી ઉચ્ચારવામાં આવ્યા. જગતમાં તે વચનોની કોઈએ પણ અવગણના કરી નથી, પરંતુ બધા તેનું અવિલાન કરે છે.

ભાવાર્થ

રણભૂમિમાં સ્વમુખે શ્રીકૃષ્ણ દ્વારા ઉચ્ચારાયેલા વચનો કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન એ ત્રણ વિભાગ પૈકી જ્ઞાનકાંડ અતિ ફલરૂપે છે. એ જ જ્ઞાનનો જેમાં સંગ્રહ છે તેવા ઉપનિષદના જ્ઞાનને શ્રીવ્યાસજીએ પોતાના મુખે ઉચ્ચારીને ગીતામાં સંગ્રહીને પ્રસિદ્ધ કરેલ છે. સમય જતાં “ગીતા”ને લોકો શ્રીકૃષ્ણનું હૃદય અને પરમવિદ્યા તરીકે માનીને બધા રોજબરોજ તેનું

અધ્યયન, પાઠ, વાંચન અને અવિલોકન કરે છે. તેમજ ગીતાના જ્ઞાનનું જગતમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ અવગણના કરતું નથી.

**ઓરું અગન નિજ દાહસે, દરદ મીટે નહિ કોય;
પરમુખકે લોહ તપનસે, દાગ દીયે સુખ હોય. ૧૪**

શબ્દાર્થ

ઓરું = વળી, અગન = અગ્નિ, નિજ = મૂળ, પોતાના, દાહસે = અંગારાથી, દેવતાથી, દરદ = દુઃખ, દર્દ, પીડા, મીટે નહિ = દૂર થાય નહિ, ટળે નહિ, સારું ન થાય, જડમૂળથી જાય નહિ, કોય = કોઈ પણ, ક્યારેય, પરમુખકે = પારકા મુખ રૂપ, લોહ = લોખંડ, તપનસે = તપાવવાથી, તપાવીને, દાગ = ડામ, દીયે = દેતાં, સુખ હોય = સુખી થવાય, વ્યાધિ રહિત થવાય, આરામ થાય, શાંતિ થાય.

અનુવાદ

વળી, અગ્નિના મૂળ અંગારાથી કોઈ દર્દ મીટે નહિ, પરંતુ પરમુખરૂપી લોખંડને તપાવી ડામ દેવાથી સુખી થવાય છે.

ભાવાર્થ

પ્રાચીન સમયમાં કેટલાક દરદોના ઉપાય તરીકે ડામ દેવામાં આવતો હતો. પ્રત્યાઘાતક એટલે સામી અસર કરવી એ ડામ ચિકિત્સાનું લક્ષણ છે. એના માટે અગ્નિના મૂળ અંગારાથી દરદીના કોઈ દરદ મટતા (દૂર થતા) નથી, પરંતુ પરમુખરૂપ લોખંડનો સળિયો અંગારામાં તપાવીને ચામડીના દરદવાળા ભાગે ચાંપી દેવાથી તેટલો ચામડીનો ભાગ બળી જવાથી દુઃખમાંથી રાહત થતાં દરદી વ્યાધિરહિત થઈને સુખી થતો હતો.

**જેતને ભર નર શ્વાસકે, સૂક્ષ્મ પ્રણવ પોકાર;
તેહી શ્વાસ વાજિંત્રમેં, કરતહી પ્રૌઢ ટહંકાર. ૧૫**

શબ્દાર્થ

જેતને ભર = જેટલા ભરેલા, જેટલા છે તેટલા, નર = માનવી, શ્વાસકે = પ્રાણાયામના, સૂક્ષ્મ = મંદ, અલ્પ, પ્રણવ = પ્રણવનો, પોકાર = આવાજ, ધ્વનિ, ઘાંટો, તેહી = તે જ, શ્વાસ = પ્રાણાયામ, વાજિંત્રમેં = વાજિંત્રમાં, કરતહી = કરે છે, પ્રૌઢ = મહાન, ભયંકર, ટહંકાર = રણકાર.

અનુવાદ

માનવીના જેટલા છે તેટલા પ્રાણાયામથી થતો પ્રણવનો પોકાર અતિ અલ્પ હોય છે, પરંતુ તે જ પ્રાણાયમથી કૂંકાતો પ્રણવ જ્યારે વાજિંત્રમાં થઈને નીકળે ત્યારે અતિ રણકાર કરે છે.

ભાવાર્થ

સામાન્ય રીતે માનવીના સ્થૂળ દેહમાં પ્રાણાયમની ગતિ રેચક, પ્રેરક અને કુંભકના ક્રમે કોઈપણ પ્રકારના અટકાવ વગર નિરંતર ચાલતી હોય છે. જ્યારે તે પોતાના પ્રણવથી પોકાર કરે ત્યારે તેની તીવ્રતા અતિ અલ્પ હોય છે. તે જ પ્રણવ દ્વારા થતો અલ્પ પોકાર જ્યારે વાજિંત્રમાં પ્રવેશીને બહાર નીકળે ત્યારે તેના રણકારની તીવ્રતા અતિ ગંભીર અને ઘણો જ ઘોર કરતો હોય છે.

મહાદ્ અગનસુત રવિનતે, નિજ તન નિર ન હોય;

પરમુખ અભ્ર ઘટાયસે, બરસ જીવાવત લોય. ૧૬

શબ્દાર્થ

મહાદ્ અગનસુત = મહાન અગ્નિના પુત્ર, રવિનતે = સૂર્યના, નિજ = પોતાના, તન = સ્વરૂપ, દેહ, નિર = પાણી, જળ, ન = નહિ, હોય = થાય, વરસે, પરમુખ = બીજાના મુખેથી, અભ્ર = વાદળ, ઘટાયસે = બંધાય, ઘટાઘોર થાય, બરસ = વરસે, વરસાદ પડે, જીવાવત = જીવન જીવાડનાર, જીવન નિભાવનાર, લોય = જીવોના, લોકના.

અનુવાદ

મહદ્ અગ્નિના પુત્ર રૂપ સૂર્યના પોતાના શરીરથી પાણી થાય નહિ પરંતુ

પારકા મુખરૂપી ઘટાઘોર વાદળોથી જીવોના જીવનને જીવાડનાર વરસાદ પડે છે.

ભાવાર્થ

મહદ્ અગ્નિના આત્મજ એવા અલ્પ અગ્નિરૂપી સૂર્યનું સ્વરૂપ છે. તેના પોતાના શરીરમાંથી નીકળતા અતિ ઉગ્ર કિરણોથી સીધે સીધો વરસાદ વરસતો નથી. સૂર્યનાં કિરણોની ઉષ્ણતાથી સમુદ્રનાં પાણી વરાળરૂપે આકાશમાં જઈને જ્યારે ઘટાઘોર વાદળોમાં પરિવર્તિત થાય છે, ત્યારે પારકા મુખરૂપી તે વાદળોથી વરસાદ પડે છે. જેના થકી જીવ સૃષ્ટિનો જીવન-નિર્વાહ ચાલે છે.

જ્યૌ તોયનસે નવ તરે, પરમુખ નાવ વિનાય;
યૌ પરપરસે બહુ સરે, કહું દૃષ્ટાંત સુનાય. ૧૭

શબ્દાર્થ

જ્યૌ = જેમકે, જેવી રીતે, તોયનસે = પાણીથી, અપથી, નવ = નહિ, ના, તરે = ડૂબ્યા વિના પાણીમાં સપાટી ઉપર રહેવું, પાણીમાં અંદર નહિ જતાં ઉપર રહેવું, પરમુખ = પારકાનું મુખ, નાવ = નાવડું, વિનાય = વિના, સિવાય, યૌ = આ રીતે, આ પ્રમાણે, પરપરસે = પારકા તરફ, બીજાના થકી, બહુ = ઘણા, સરે = સાર્થક થાય, કહું = જણાવ્યું છે, દૃષ્ટાંત = ઉદાહરણ, સુનાય = સંભળાવ્યું, સાંભળવા માટે.

અનુવાદ

જેમ પરમુખ નાવ સિવાય પાણીમાં તરાતું નથી. આ પ્રમાણે બીજાના થકી ઘણા કર્મો સાર્થક થાય છે. તે અંગે દૃષ્ટાંત કહી સંભળાવું છું.

ભાવાર્થ

ઘણા ઊંડા પાણીની સપાટી ઉપર માનવીથી તરી શકાતું નથી. વળી, અગાધ જળમાં પાણી ઉપર તરીને એક તરફથી બીજી તરફ જવા માટે કે પાણીના પ્રવાહને ઓળંગીને પેલીપાર જવા માટે પરમુખરૂપી

નાવ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. આ જ પ્રમાણે અન્યની મદદથી (પારકાથકી) ઘણા બધાં કાર્ય સાર્થક થતાં હોય છે, તે અંગેના વિવિધ ઉદાહરણ અચરતબાએ અગાઉ આપણને કહ્યાં અને હવે પછી પણ કહી સમજાવે છે.

જ્યૌ બીજગ તરુ નિજ મુખે, એક એકપે જીનું અંત;
તેહી બીજગ જમી પરમુખે, એકતે હોય અનંત. ૧૮

શબ્દાર્થ

જ્યૌ = જેમ, જેવી રીતે, બીજગ = બીજક, તરુ = વૃક્ષના, નિજ મુખે = પોતાના મુખે, એક એકપે = એકથી એક જ રહીને, જીનું = જેનો, અંત = છેડો, તેહી = તેજ, બીજગ = બીજક, જમી = જમીન, પૃથ્વી, પરમુખે = પારકામુખે, એકતે = એકથી, હોય = થાય, અનંત = અંતરહિત, અપાર, ઘણા બધા.

અનુવાદ

જેમ વૃક્ષના નિજ મુખે રહેલા બીજક છેવટ સુધી એકના એક જ રહે છે, પરંતુ તે બીજક પરમુખરૂપી જમીનમાં રહેવાથી એકમાંથી અનંત થાય છે.

ભાવાર્થ

જેમ ઋતુના આધારે વૃક્ષ ઉપર લાગેલાં બીજ વૃક્ષના નિજ મુખરૂપી ઉત્પત્તિ સ્થાને પરિપક્વ થયા પછી સાચવી રાખવામાં આવે તો છેવટ સુધી તે એકના એક જ રહે છે, પરંતુ તેમાં કોઈ વૃદ્ધિ જણાતી નથી. જ્યારે તે જ બીજકને પરમુખરૂપી ખેતીલાયક જમીનમાં વાવવામાં આવે અને યોગ્ય ખાતર-પાણીથી તેની માવજત કરવામાં આવે તો તે બીજક અંકુરિત થઈને વૃદ્ધિ પામતાં એકમાંથી અનંત થાય છે.

નિજ કારન કારજ મહી, કરત હી પ્રૌઢ પસાર;
અકલ અંશ કલમહી રહી, અગણિત કરત ઉચ્ચાર. ૧૯

શબ્દાર્થ

નિજ = મૂળ, આદિ, **કારન** = ઉત્પાદક, કાર્યની ઉત્પત્તિનું મૂળ બીજ, **કારજ** = કાર્ય, **મહી** = માં, અંદર, **કરત હી** = કરે છે, **પ્રૌઢ** = ગંભીર, ગૂઢ, વિશાળ, **પસાર** = ફેલાવો, પ્રસારો, **અકલ** = કળી ન શકાય તેવો, **અંશ** = સ્વ ચૈતન સ્વરૂપ, **કલમહી** = કળી શકાય તેવામાં, **રહી** = રહે, **અગણિત** = અસંખ્ય, અનંત, અપાર, **કરત** = કરે છે, **ઉચ્ચાર** = ઉચ્ચારણ, શબ્દનો ઉચ્ચાર.

અનુવાદ

મૂળ કારણ જ્યારે તે કાર્યમાં હોય ત્યારે જ વિશાળ પ્રસારો કરી શકે. જેમ કે, અકળીત અંશ અગણિત ઉચ્ચાર ત્યારે જ કરી શકે જ્યારે તે કળી શકાય તેવા દેહમાં રહે.

ભાવાર્થ

મૂળ કારણરૂપ રહેલું પદ જ્યારે તે કાર્યરૂપ માધ્યમમાં જાગ્રતરૂપે હાજર હોય ત્યારે જ વિશાળ પ્રમાણમાં પ્રસારો કરી શકે છે. જેમ કે દેહની ચૈતનતાના કારણરૂપે રહેલો અકળીત ચૈતનઅંશ અગણિત શબ્દોનું ઉચ્ચારણ ત્યારે જ કરી શકે જ્યારે તે કળી શકાય તેવા માધ્યમ સ્વરૂપ દેહમાં હાજર રહેતો હોય અને દેહમાં જાગ્રત અવસ્થા વર્તમાન થતી હોય.

નિર સકલ સબ કુપકે, સર સલિતા જેહી આદ;
પરમુખ ઈક્ષુકમેં જઈ, હોવત મિષ્ટ સવાદ. ૨૦

શબ્દાર્થ

નિર = પાણી, જળ, **સકલ** = તમામ, **સબ** = સર્વ, બધું જ **કુપકે** = કૂવાના, **સર** = તળાવ, સરોવર, **સલિતા** = નદી, **જેહી** = જે, **આદ** = મૂળ, આદિ, **પરમુખ** = પારકા મુખે, **ઈક્ષુકમેં** = શેરડીમાં, **જઈ** = જઈને, **હોવત** = થાય, **મિષ્ટ** = મીઠા, **સવાદ** = સ્વાદ.

અનુવાદ

બધા કૂવા, તળાવ કે નદીનું જે મૂળ પાણી છે તે બધું પારકા મુખરૂપ શેરડીમાં જઈને મીઠા સ્વાદવાળું થાય છે.

ભાવાર્થ

બધા જ કૂવા, તળાવ અને નદીઓમાં રહેલું પાણી જે અસલ સ્વરૂપે છે, તે પાણીને જ્યારે ખેડૂત દ્વારા શેરડીના ખેતરમાં પાકને જરૂરી હોય તેટલું સિંચવામાં આવે ત્યારે તે પરમુખરૂપ શેરડીમાં જઈને મધુર (મીઠા) સ્વાદવાળું થાય છે.

ત્યૌ જેતને પદ મહાદહી, પરમુખ દેત બડાઈ;
આપ તો અવિગત રહી, પારકે સ્વર દરશાય. ૨૧

શબ્દાર્થ

ત્યૌ = તેમ, તેવી જ રીતે, જેતને = જેટલા, પદ મહાદહી = મહાન પદ, પરમુખ = પારકા મુખે, દેત = આપે, બડાઈ = પ્રશંસા, મોટાઈ, આપ તો = પોતે તો, અવિગત = ગતિમાં ન આવે તેવા, રહી = રહે છે, રહીને, પારકે = પારકા, સ્વર = શબ્દ, વાણી, વચનો, દરશાય = દૃશ્યમાન થાય, જણાય.

અનુવાદ

તેમ જેટલા મહાન પદો છે તે પારકાના મુખે પ્રશંસા પામ્યા છે. પોતે તો ગતિમાં ન આવે તેવા રહે, પરંતુ પારકા વચનોથી જણાઈ આવે છે.

ભાવાર્થ

એ જ પ્રમાણે જોતાં વિશ્વમાં જેટલા મહાનપદો છે તે મહાન હોવા છતાં જ્યારે પારકાના મુખે તેઓની મોટાઈ દર્શાવાઈ, ત્યારે તેઓ પ્રશંસા પામીને મહાપદ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. પોતે તો ગતિમાં ન આવે તેવા અવિગત રીતે રહેવાવાળા હોવા છતાં પારકા દ્વારા ઉચ્ચારાતા વચનોથી સંસારમાં તેઓની મહાનતા દૃશ્યમાન થઈને જણાઈ આવે છે.

તબ મેરે ગુરુ પરમહી, મો મુખ ઉચરે આય;
અચલ કરન નિજ વચનકુ, રાખત પરમ પરાય. ૨૨

શબ્દાર્થ

તબ = તેથી, મેરે = મારા, ગુરુ પરમહી = પરમગુરુ, મો મુખ = મારા મુખે, ઉચ્ચરે = ઉચ્ચાર કર્યો, બોલ્યા, આય = આવીને, અચલ = સ્થિર, દઢ, નિત્ય, કાયમ, કરન = કરવા, નિજ = પોતાના, વચનકુ = વચનોને, ઉપદેશને, વાણીને, રાખત = રાખવા, પરમ પરાય = પરંપરાગત, અવિચ્છિન્ન ધારા, સતત રાખવા.

અનુવાદ

તેથી મારા પરમગુરુ પોતાના વચનોને કાયમ કરી અવિચ્છિન્ન ધારામાં રાખવા માટે આવીને મારા મુખે બોલ્યા.

ભાવાર્થ

અચરતબા એક સમર્પિત શિષ્યા તરીકે દિવ્ય પરમગુરુ પ્રત્યે મારાપણાનો દાવો કરીને જણાવે છે કે ત્રણ માસ સુધી અન્નજળ ત્યજીને કરાયેલી તેમની ટેકવાળી ભક્તિથી પરમગુરુ પ્રસન્ન થયા હતા. દર્શનનાં દીવાનાં (અભિલાષી) બનેલાં અચરતબા દ્વારા સાચા દિલથી કરેલ માંગણીને પુરી કરવા તેમજ પોતાના વચનોનો પરંપરાગત જાળવી રાખવા માટે જ દિવ્ય પરમગુરુ પોતે અચરતબાના દિલમાં આવીને વસ્યા અને તેમના મુખે અચરતસાગર ગ્રંથનો ઉચ્ચાર કર્યો છે.

દાસનકે હરદે રહી, અવિગત ઉચરે આપ;
જુગ જાણે એહી જન વદે, અહો ધન્ય ગુરુ બાપ. ૨૩

શબ્દાર્થ

દાસનકે = દાસના, શિષ્યના, અનુયાયીના, હરદે = હૃદયમાં, રહી = રહીને, અવિગત = અજાણ, છૂપા, જેની વિગત પ્રસિદ્ધ નથી તેવા, ઉચરે = ઉચ્ચારણ કરે, બોલે, આપ = પોતે, જુગ = જગત, જાણે = સમજે, એહી જન = આ વ્યક્તિ, વદે = બોલે, અહો = હે, ધન્ય = ધન્યવાદ, ગુરુ બાપ = બાપ સમાન ગુરુ.

અનુવાદ

જગત જાણે કે આ વ્યક્તિ બોલી, પરંતુ શિષ્યના હૃદયમાં રહીને આપે અવિગતનું ઉચ્ચારણ કર્યું માટે હે બાપ સમાન ગુરુ ! આપને ધન્યવાદ છે.

ભાવાર્થ

જગતને તો એમ જ લાગે કે આ અચરતસાગર ગ્રંથનું સારસાના પાઠક કુટુંબમાં જન્મેલા અચરતબાએ ઉચ્ચારણ કર્યું છે, પરંતુ ગ્રંથ પ્રારંભમાં અચરતબાની સ્પષ્ટતા મુજબ તો દિવ્ય પરમગુરુએ શિષ્યાના હૃદયકમળમાં બિરાજમાન થઈને અવિગત કર્તાનું સ્થાપન કરવા માટે ઉચ્ચારણ કર્યું છે. પોતાના મુખે અચરતસાગર ગ્રંથનું ઉચ્ચારણ કર્યું હોવાથી અચરતબા એવા બાપ સમાન દિવ્ય પરમગુરુને ધન્યવાદ આપે છે. અને પોતે પણ ધન્યતા અનુભવે છે.

એહી વિધિ કિરતિ બઢાવન, જન આપનેકે હેત;
તાય શરન તજી ભરમત, સો નર અધમ અચેત. ૨૪

શબ્દાર્થ

એહિ વિધિ = આ પ્રમાણે, કિરતિ = યશ, બઢાવન = વધારવા, જન = ભક્ત, શિષ્ય, આપનેકે = પોતાનો, હેત = કૃપા, દયા, સ્નેહ, તાય = તેવાના, શરન = શરણું, તજી = ત્યજીને, ભરમત = ભટકે, ભમ્યા કરે, ભટકતા ફરે, સો નર = તેવા માનવ, અધમ = પાપી, ધિક્કારને પાત્ર, નિર્લજ, અચેત = જડ, અણ સમજુ, અવિચારી.

અનુવાદ

આ પ્રમાણે પોતાના શિષ્ય પર કૃપા કરીને યશ વધાર્યો છે. તેવાનું શરણ ત્યજી ભટકતા ફરે તેવા માનવી અધમ અને અચેત કહેવાય.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુ તો કૃપાનિધાન છે. તેમનામાં કદી અકરુણા વ્યાપતી નથી. જે કોઈ શિષ્ય સાચા દિલથી તેમના શરણમાં આવે તો તેવા સમર્પિત

શિષ્ય અધિકારી જણાતાં તેના ઉપર સદાને માટે કૃપા કરે છે. અચરતબા ઉપર કૃપા કરીને તેમનો યશ જગતમાં વધાર્યો છે. એવા કરુણાના સાગર દિવ્ય પરમગુરુનું શરણું ત્યજીને અન્ય બાદલા પંથોમાં કોઈ ભટક્યા કરે તો તેવા માનવી સાચે જ અણસમજુ અને ધિક્કારને પાત્ર કહેવાય.

**પરમ કૃપાલ દયાકર, ભવકે કરન ઉધાર;
ખુદ ધરસે ધર આયેહુ, સામ્રથ મનુ અવતાર. ૨૫**

શબ્દાર્થ

પરમ કૃપાલુ = મહાન, કૃપાળુ, **દયાકર** = દયાવંત, કૃપા કરનાર, **ભવકે** = જગતનો, **કરન** = કરે છે, **ઉધાર** = ઉદ્ધાર, નિવેડો, મુક્તિ, **ખુદ ધરસે** = મૂળ વતનથી, **ધર** = ધારણ કરી, **આયેહુ** = આવ્યા છે, **સામ્રથ** = સામર્થ્યવાન, **મનુ** = મનુષ્યનો, **અવતાર** = અવતરણ, પ્રાગટ્ય, દિવ્ય દેહ.

અનુવાદ

પરમકૃપાળુ અને દયાવંત, જગતનો ઉદ્ધાર કરવા માટે મૂળ વતનથી સામર્થ્યવાન મનુષ્યનો અવતાર ધારણ કરીને આવ્યા છે.

ભાવાર્થ

સૃષ્ટિની રચના રચાઈ ત્યારથી અત્યાર સુધી કરોડો કલ્પો વીત્યા હશે, પરંતુ જ્યાંથી અંશો બ્રહ્માંડમાં આવ્યા તે પૈકીના કોઈ અંશ મૂળ વતનરૂપી કૈવલધામમાં પાછા ગયા જ નહિ. જન્મ અને મરણની ઘટમાળમાં કર્મોને ભોગવવા માટે આજ-દિનપર્યંત ભટક્યા કરે છે. કર્તાના આદેશથી પધારેલા કૈવલવેત્તા દિવ્ય પરમગુરુ તો પરમકૃપાળુ અને દયાના સાગર છે. જગતના જીવોને જન્મ-મરણના ક્રમમાંથી ઉગારીને અખંડ કૈવલમુક્તિ બક્ષવા માટે જ તેઓ કૈવલધામમાંથી નીકળી સોળ વિભૂતિ અને નવ બુદ્ધિ સહિતની સામર્થ્યતા ધરાવતો દિવ્ય માનવદેહ ધારણ કરીને અંતરિક્ષના દૈવી ધામોને ચેતાવ્યા બાદ પૃથ્વી પર અવતર્યા (પધાર્યા) છે.

નિજપતિસે જબી વિલસેહુ, અગણિત અંશ અનંત;
બોહોરહુ કરન નિવાસકુ, કતા રચેહુ બહુ તંત. ૨૬

શબ્દાર્થ

નિજપતિસે = મૂળ માલિકથી, આદિ સર્જનહારથી, જબી = જ્યારે, વિલસેહુ = છૂટા પડ્યા, ગમન કર્યું, ચાલી નીકળ્યા, અગણિત = અસંખ્ય, અપાર, અંશ = ચૈતનઅંશ, અનંત = અવિનાશીપણું, અવધિ વિનાના, અંત વગરના, બોહોરહુ = ત્યાર પછી, કરન = કરવા, નિવાસકુ = નિવાસ માટે, કતા = સર્જનહારે, રચેહુ = રચ્યા હતા, બહુ = ઘણા, તંત = ઘાટ, શરીર, પિંડ, દેહ.

અનુવાદ

અંત વગરના અગણિત અંશ જ્યારે નિજપતિથી છૂટા પડ્યા ત્યારપછી નિજકર્તાએ રચેલા અનેક શરીરોમાં નિવાસ કર્યો.

ભાવાર્થ

કૈવલકર્તાએ પોતાની બાહ્ય વૃત્તિના શુદ્ધ સંકલ્પથી પાંચ વૃત્તિઓ દ્વારા અવ્યક્ત અને વ્યક્ત તત્ત્વોની રચના અને તેમની પોતાની ઈચ્છા મુજબ તત્ત્વોનું યોગ્ય મિશ્રણ કરીને બ્રહ્મક્ષેત્રમાં અપાર રચના રચીને વૃદ્ધિ પમાડી. તેમાં સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ, મહાકારણ અને પરમકારણ દેહ ધરાવતાં અસંખ્ય ઘાટો પણ રચ્યા અને વૃદ્ધિ પમાડ્યા; પરંતુ વૃદ્ધિ પામેલા ઘાટો હલનચલન વગરના નિસ્તેજ રહ્યા ત્યારે કર્તાએ પોતાની અંતરવૃત્તિના શુદ્ધ સંકલ્પ વડે છઠ્ઠી કર્તાઅંશવૃત્તિથી સામાન્ય, વિશેષ અને પરમવિશેષ એમ ત્રણ પ્રકારના અપાર અંશોને ઉત્પન્ન કર્યાં. પરમવિશેષ પાટવી અંશને પોતાના સાંનિધ્યમાં રાખ્યા હતા. બીજા અનંત અંશોએ નિજપતિથી છૂટા પડ્યા પછી પ્રથમથી વૃદ્ધિ પમાડીને તૈયાર થયેલા અસંખ્ય ઘાટોમાં નિવાસ કર્યો છે.

તેહી તંત મહી જંતહી, સકલ બિરાજેહુ આન;
જેહી પદસે સદ આયેહુ, ભૂલ ગયેહુ તેહી જ્ઞાન. ૨૭

શબ્દાર્થ

તેહી = તે, તંત = ઘાટ, મહી = માં, અંદર, જંતહી = અંશ, જીવ, સકલ = બધા, તમામ, બિરાજેહુ = બિરાજમાન થયા, નિવાસ કર્યો, આન = આવીને, જેહી = જે, પદસે = પદથી, આદિ કૈવલધામથી, અંશી પદમાંથી, સદ = શાશ્વત, નિત્ય, આયેહુ = આવ્યા, ભૂલ ગયેહુ = ભૂલી ગયા, તેહી = તે, જ્ઞાન = સમજ.

અનુવાદ

તે ઘાટમાં બધા અંશો આવીને બિરાજમાન થયા, પરંતુ જે શાશ્વત પદમાંથી આવ્યા હતા તે જ્ઞાન ભૂલી ગયા.

ભાવાર્થ

મૂળ વતનરૂપી કૈવલધામમાંથી બધા અંશો વિખરાયા અને વિદેશરૂપ બ્રહ્માંડમાં વૃદ્ધિ પામીને જે તૈયાર ઘાટો હતા તેમાં આવીને બિરાજમાન થયા. જ્યારે અંશો કૈવલધામમાંથી નીકળેલા ત્યારે શુદ્ધ, અણિઅગ્ર અંકુરીત સ્વરૂપે હતા. કર્તા માલિકે તેઓની સાથે અકલ, આરત, સુરતા, નિજ જાણ અને નુસ્તાની અલ્પ વિભૂતિની ઐશ્વર્યતા આપીને પિંડને વિશે વસાવ્યા હતા. પ્રણવ અને પાંચ પ્રકારના દેહોના આવરણને કારણે અંશ શુદ્ધ સ્વરૂપે રહ્યો નહિ. વળી, કરોડો કલ્પોથી પ્રકૃતિ સાથેના દૈહિક સંબંધોને કારણે દિવસે દિવસે અંશ નિર્માલ્ય થતો ગયો. પોતાની જે મૂળ ઐશ્વર્યતા હતી તે રહી નહિ અને પોતાના સ્વ-ચૈતન્યસ્વરૂપ સહિત જે શાશ્વત્ કર્તાપદમાંથી આવ્યો હતો તે જ્ઞાન (જાણ) ભૂલી ગયો. એટલે કે હું કોણ? ક્યાંથી આવ્યો? મારા કર્તા કોણ? અને કેવી રીતે ત્યાં પાછો જઈ શકીશ? એ સઘળી માહિતીથી તે અજાણ બન્યો.

કરન બોધ તેહી જીવનકુ, ભૂલેહુ જેહી ઘર આઘ;
તબતે આયે પરમગુરુ, ધરહી પરમ તનુ મહાઘ. ૨૮

શબ્દાર્થ

કરન = કરવા, બોધ = ઉપદેશ, જ્ઞાન, તેહી = તેવા, જીવનકુ = જીવોને,

ભૂલેહુ = ભૂલા પડ્યા, **જેહી** = જે, **ઘર** = વતન, ધામ, **આઘ** = આદિનું, મૂળ, અસલ, **તબતે** = તે માટે, તેના કારણે, તેથી, **આયે** = આવ્યા, **પરમગુરુ** = પરમગુરુ, **ધરહી** = ધારણ કરી, **પરમ તનુ** = દિવ્ય દેહ, **મહાઘ** = મહાન, વિશેષ, ખાસ.

અનુવાદ

જે આદિ ઘર હતું તેને ભૂલ્યા તેથી તેવા જીવોને બોધ કરવા મહાદ દિવ્ય દેહ ધારણ કરીને પરમગુરુ આવ્યા છે.

ભાવાર્થ

સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં બધા જ અંશો કૈવલધામમાંથી નીકળીને બ્રહ્માંડમાં આવ્યા હતા. માયાના ઈંદમાં લપટાઈ ગયેલા અંશો પોતાનું સ્વ-સ્વરૂપ અને જે આદિ મૂળ વતનરૂપી કૈવલધામ હતું તેને ભૂલી ગયા. કરોડો કલ્પોથી જન્મ-મરણના ભવ સંકટમાં ભટકતા જીવોને આપનપુ સ્વરૂપે કરવા અને પતિપદરૂપ મૂળ વતનની જાણ કરાવીને અંશોને અંશીપદમાં મેળાપ કરાવવા માટે કૈવલવેત્તાપુરુષ દિવ્ય પરમગુરુ શ્રીમત્ કરુણાસાગર ખાસ દિવ્ય પ્રગટ માનવ દેહ ધારણ કરીને વિશ્વમાં પધાર્યા છે.

જે જાણો તો જાનહો, માનહો વચન હમાર;
તો શરણાંગત આવહો, જનકુ પરત ભવપાર. ૨૯

શબ્દાર્થ

જો = જો, કદાચિત્, **જાણો** = ખબર ડે, **તો** = તો, **જાનહો** = જાણજો, ઓળખજો, **માનહો** = માનીને, વર્તીને, આચરીને, **વચન** = વાણી, **હમાર** = અમારાં, **તો** = તો, **શરણાંગત** = શરણમાં આશ્રિત બનીને, **આવહો** = આવશો, **જનકુ** = જેઓને, તેઓને, જેમને **પરત** = પડીને, પાછું, તરફ, થવું **ભવપાર** = ભવસાગરથી પેલે પાર.

અનુવાદ

જો જાણો તો મારા વચનો છે, તેમ જાણજો અને માનજો. જેમને ભવપાર થવું હોય, તે જ શરણમાં આવજો.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે આ ગ્રંથનાં વચનો પરમગુરુએ જ ઉચ્ચારેલાં છે. તેમ સમજી તેને નિષ્પક્ષપણે વિચારીને તેમજ જાણવાની ઈતેજારી (તાલાવેલી) રાખીને દરેકે જાણી લેવા જોઈએ. વળી, જે કહ્યું છે તે પ્રમાણે તેને રાજીખુશીથી સ્વીકાર્યા બાદ અમલમાં મૂકવાં જોઈએ.

વળી, જે જે આરતવંત મુમુક્ષુજનોને જન્મ-મરણના બંધનમાંથી મુક્ત થઈ, જ્યાંથી આવ્યા છે તેવા કૈવલધામમાં પાછું જઈને ભવપાર થવાની ઉત્કંઠા હોય, તેઓએ જ દિવ્ય પરમગુરુ શ્રીમત્ કરુણાસાગરના શરણમાં આવવું જોઈએ.

પાર કરન નિજ જનનકુ, પઠવાવન પતિ ધામ;
અચરત જબી કરુણામય, કરુણાસાગર નામ. ૩૦

શબ્દાર્થ

પાર કરન = ભવપાર કરવા, નિજ = પોતાના, જનનકુ = ભક્તજનોને અનુયાયીને, અંશોને, પઠવાવન = મોકલવા, પાછા પાઠવીને, પતિ ધામ = માલિકના ધામમાં, અચરત = અચરતબા, જબી = જયારે, કરુણામય = કરુણા કરનાર, કરુણાસાગર = કરુણાઓના સાગર, બધી જ કરુણાઓ જેમાં સમાયી છે તેવા, નામ = નામધારી.

અનુવાદ

અચરતબા જણાવે છે કે ભવપાર કરી પતિના ધામમાં પોતાના ભક્તજનોને મોકલવા માટે જેઓ કરુણા કરવાવાળા છે, એવા પુરુષનું કરુણાસાગર નામ છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા જણાવે છે કે કરોડો કલ્પોથી કૈવલધામમાંથી નીકળ્યા પછી અંશો જન્મ-મરણનું ભવસંકટ વેઠીને ભટક્યા કરે છે. દિવ્ય પરમગુરુનું મહામંડ ઈંડમાં આગમન એટલા માટે જ થયું છે કે, પ્રત્યેક અંશોને આપનપુ

અને પતિપદની સાચી ઓળખ કરાવીને અંશોને અંશી સાથે મેળાપ કરાવવો અને અખંડ કૈવલમુક્તિ પમાડવી. દિવ્ય પરમગુરુ પોતાના શરણમાં આવેલા સમર્પિત ભક્તજનોને ભવસાગરથી પાર કરીને કૈવલકર્તાના કૈવલધામમાં અંશ જાય તે માટે કૃપા કરે છે. સર્જનહારે બધી જ કરૂણાઓનો સમૂહ એક જ દિવ્ય દેહમાં બક્ષીને જેમને કરૂણાના સાગર બનાવ્યા છે, એવા પૃથ્વી પર અવતાર ધારણ કરીને પધારેલા કૈવલવેત્તા પ્રગટપુરુષ દિવ્ય પરમગુરુનું નામ શ્રીમત્ કરૂણાસાગર છે.

શ્રી પરમગુરુ નામ નિરણીતકો સક્રુતસિદ્ધાંત સ્કંધ ૧૧

જેહી કહે ગુરુ પરમકે, કરુણાસાગર નામ;
જનકે અરથ બતાવહુ, પાવન પરમ વિરામ. ૧

શબ્દાર્થ

જેહી કહે = જે કહેવામાં આવ્યું, ગુરુ પરમકે = પરમગુરુનું, કરુણાસાગર = કરુણાના સાગર, નામ = સંજ્ઞા, અભિધાન, જનકે = જેનો જેના માટે, અરથ = અભિપ્રાય, મત, પ્રયોજન, બતાવહુ = દર્શાવું છું, પાવન = પવિત્ર, પરમ = મહાન, અંતિમ, વિરામ = વિસામો, પડાવ, મુકામ.

અનુવાદ

પવિત્ર અને અંતિમ મુકામ (વિસામો) કરાવનાર પરમગુરુ કે જેઓનું નામ કરુણાસાગર કહેવાય છે તેનો અર્થ દર્શાવું છું.

ભાવાર્થ

પોતાના શરણમાં સમર્પિત થયેલા જીવોને દેહના અંતે ભોગવ્યા સિવાયના બાકી રહેલા કર્મોમાંથી ફારગતિ આપીને કર્તાએ આપેલા હુકમનામાનાં આધારે પરમગુરુ અંશને શુદ્ધ સ્વરૂપે કરી જ્યાંથી અંશો આવ્યા છે એવા પવિત્ર અને અંતિમ પડાવ(મુકામ)રૂપી કૈવલધામમાં પહોંચાડે છે. જેમનું અવતરણ કર્તા માલિકના હુકમથી પૃથ્વી પર સગુણ-નિર્ગુણથી તીત એવા સકર્તા-સિદ્ધાંતને આધારે અંશ-અંશીનો લક્ષ દર્શાવી અંશને અંશી સાથે મેળાપ કરાવવા માટે જ થયું છે. તેમનું નામ કરુણાસાગર છે. તેમના દિવ્યદેહનું નામ કરુણાસાગર કેમ કહેવામાં આવ્યું છે ? તેની સ્પષ્ટતા કરીને હવે અચરતબા દર્શાવે છે.

સલિતા સકલ સમોહકો, જયૌ નિજ સિંધુ સમાય;
તબતે પુષ્ટિ પાયકે, સાગર નામ સરાય. ૨

શબ્દાર્થ

સલિતા = નદી, સકલ = બધી, તમામ, સઘળી, સમોહકો = સમૂહનો, જયૌ = જયાં, જે સ્થાને, નિજ = મૂળ, આદિ, સિંધુ = સાગર, સમુદ્ર, સમાય = ભેગી થાય, મળે, સમાવેશ થાય, તબતે = તેથી, ત્યારે, પુષ્ટિ = સંતોષ, તૃપ્તિ, ભરાવો, પાયકે = પ્રાપ્ત કરીને, થઈને, સાગર = દરિયો, સમુદ્ર, નામ = સંજ્ઞા, સરાય = સરાહના, સંબોધાય.

અનુવાદ

બધી નદીઓનો સમૂહ જેમ મૂળ સમુદ્રમાં સમાય ત્યારે પાણીનો ભરાવો થઈને સાગર નામથી સંબોધાય છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા એક વ્યવહારિક દૃષ્ટાંત આપતાં જણાવે છે કે જુદી જુદી બધી નદીઓના વહેતા જળનો સમૂહ જ્યારે મૂળ સમુદ્રમાં ઠલવાય ત્યારે સમુદ્રમાં પાણીનો ભરાવો થાય છે. આવા બહોળા પાણીના ભરાયેલા ભંડારથી તે દરિયો સાગરના નામથી સંબોધાય છે.

યા વિધિ કહુ કરુણાયકે, સંય સમોહન સોય;
તે જનુ માંહી સમાવહી, કરુણાસાગર ઓય. ૩

શબ્દાર્થ

યા વિધિ = આ પ્રમાણે, કહુ = જણાવું છું, કરુણાયકે = કરુણાઓને, સંય = કળા, સમોહન = સમૂહ, સોય = હોય તો, તે = તે, જનુ માંહી = જેનામાં, જેમાં, સમાવહી = સમાય છે, કરુણાસાગર = કરુણાઓના સાગર, ઓય = એ, તે હોય.

અનુવાદ

આ જ પ્રમાણે કહું છું કે કરુણાઓની કળાનો સમૂહ હોય અને તે જેનામાં સમાયેલો હોય તે જ કરુણાસાગર છે.

ભાવાર્થ

ઘણી નદીઓ જેમાં સમાયેલી હોય તેને સાગર કહેવામાં આવે છે. તે જ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારની કરુણાઓનો સમૂહ જેમાં એકત્રિત (ભેગો) થઈને જે દેહમાં સમાયેલો હોય તેવા દિવ્ય દેહધારીપુરુષને કરુણાસાગર નામથી સંબોધાય છે. અર્થાત્ જે દિવ્ય દેહમાં કદી પણ અકરુણા ન હોય તેવી “કરુણા” અને સાગર તે ઘણી બધી કરુણાઓનો સમૂહ હોય તેને “સાગર” કહેવાય.

દેવ સકલ કરુણામયે, તિનકે ભઈ સમોહ;
પુનહી પરમગુરુ તન મહી, જાય મીલે સબ સોય. ૪

શબ્દાર્થ

દેવ = સુર, દૈવીસ્વરૂપ, સકલ = તમામ, બધા, કરુણામયે = કરુણા કરવાવાળા, તિનકે = તેમનો, ભઈ = થઈને, સમોહ = સમાવેશ, પુનહી = ફરીથી, ફરીને, વળી પરમગુરુ = પરમગુરુના, તન મહી = દેહમાં, સ્વરૂપમાં, જાય = જઈને, મીલે = મળે, સબ = બધી, સોય = તે.

અનુવાદ

બધા દેવ કરુણામય છે. તેમની કરુણાનો સમૂહ એકત્રિત થઈને ફરી પરમગુરુના શરીરમાં તે બધી મળી જાય છે.

ભાવાર્થ

નિજકર્તાએ સામાન્ય અંશોને સુખી કરવા માટેની કામગીરી વિશેષ અંશોને સોંપેલી છે. કર્તાના હુકમ પ્રમાણે તેઓ વર્તમાન કરવા લાગ્યા. આ રીતે સર્જનહાર તરફથી એક એક કરુણા મેળવીને વિશેષ અંશો જે સમગ્ર સૃષ્ટિના તત્વોના કરુણામય બનેલા દેવો છે તે કર્તાના હુકમથી જ કરુણામય જાણવા. તે દેવોની કરુણાઓનો સમૂહ ભેગો થઈને જેમનામાં એકત્રિત થયેલો છે તેવા પરમવિશેષ અંશ દિવ્ય સ્વરૂપધારી પરમગુરુ છે. તેમના શરીરમાં બધી કરુણાઓ મળીને સમાયેલી હોવાથી તેમને કરુણાઓના સાગર કહેવાય છે.

હવે જે પ્રકારે સાગરપણું પરમગુરુને સંભવ્યું તે પ્રકારે પરમકરુણાપણું તે પણ પરમગુરુને જ લાગે છે. તે માટે પરમ “કરુણા” અને “સાગર” બંને મળીને “કરુણાસાગર” નામ પરમગુરુનું જ છે.

**પ્રથમ પુરુષ કરુણાયતે, અહમ્ પદ ધરત સધીર;
હોવત શક્તિ કરુણામયસે, સબ તનુ સાજ સહીર. ૫**

શબ્દાર્થ

પ્રથમ = પહેલા, **પુરુષ** = નિરંજન પુરુષ, **કરુણાયતે** = કરુણાથી, **અહમ્ પદ** = અહંપણુ, **ધરત** = ધારણ કરે, **સધીર** = ધૈર્યતાવાળું, ધૈર્ય, નિર્વિકાર, ચિત્તપણુ, **હોવત** = થાય, **શક્તિ** = મહામાયા, **કરુણામયસે** = કરુણામયથી, **સબ તનુ** = સર્વ શરીરનો, **સાજ** = અંગ, **સહીર** = વિત્તવાળો, સત્ત્વ, દૈવત, તેજ, કૌવત, બળ.

અનુવાદ

પ્રથમ નિરંજનપુરુષની કરુણાથી ધૈર્યતાવાળુ અહમ્પદ ધારણ થાય છે જ્યારે શક્તિની કરુણાથી સમગ્ર શરીરનો સાજ વિત્તવાળો બને છે.

ભાવાર્થ

સૃષ્ટિના પ્રથમ આદિ નિરંજનપુરુષની કરુણાથી શરીર ધૈર્યતાવાળું અહમ્પદ ધારણ કરીને રહેતું હોય છે. જ્યારે આદ્યશક્તિ મહામાયાની કરુણાથી સમગ્ર શરીરનો સાજ વિત્તવાળો બને છે. વળી, શક્તિની કરુણા સર્વ જીવોને વિષે હેતુ વધારવાના હુકમમાં રહેલી છે.

**ગુણ ઘણકી કરુણાયતે, તનકે ગુણ ઘણ સોય;
સ્થુલ સૂક્ષ્મ તનકુ રખે, આકતિવંત ઓય. ૬**

શબ્દાર્થ

ગુણ = ત્રણ ગુણો, રજો, તમો અને સતો, **ઘણકી** = ત્રણ ઘણ, અહંકાર, સ્વકાશ અને અચંત, **કરુણાયતે** = કરુણાથી, **તનકે** = શરીરના, **ગુણ ઘણ** = ગુણ અને ઘણના તત્ત્વો,

સોય = સુધી, **સ્થૂલ સૂક્ષ્મ** = સ્થૂલ દેહ, સૂક્ષ્મ દેહ, **તનકુ** = શરીરોને, **રખે** = રાખે, **આકતિવંત** = શક્તિવાન, બળવાન, ભરપૂર, **ઓય** = તે, તેઓ.

અનુવાદ

ગુણ અને ઘણની કરુણા તે શરીરના ગુણ અને ઘણ સુધી રહે અને સ્થૂલ-સૂક્ષ્મ શરીરોને તે શક્તિવાન રાખે છે.

ભાવાર્થ

ત્રણ ગુણ - રજો, તમો અને સતોની કરુણાથી શરીરમાં રહેલા તમોગુણના દશકાળ, રજોગુણની દશ આકાંક્ષા અને સતોગુણના પાંચ અંતઃકરણ અને પાંચ અવસ્થાના તત્ત્વો જ સુખી રહે છે. જ્યારે ત્રણ ઘણ સ્વકાશ, અયંત અને અહંકારની કરુણાથી શરીરમાં રહેલા અહંકારઘણના પંચભૂત અને પંચમાત્રા, અયંતઘણની દશ ભાવના અને સ્વકાશઘણની પંચ વિવસ્તા અને પંચ સંભસકરણના તત્ત્વો સુખી રહે છે. અર્થાત્ ત્રણ ગુણ અને ત્રણ ઘણથી શરીરમાં રહેલા ગુણ ઘણના તત્ત્વો ક્રિયાવંત બને છે. વળી, ગુણ અને ઘણની કરુણા સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મદેહના શરીરોને જ આકંતિવાન (શક્તિમાન) રાખે છે.

રવિ કરુણા નેનન મીલી, દરશાવત સબ તંત;

વરુણ અગન રસના મુખ, ઉચરત ગીરા અનંત. ૭

શબ્દાર્થ

રવિ = સૂર્ય, **કરુણા** = કૃપા, ઐશ્વર્ય, વિભૂતિ, **નેનન** = આંખોમાં, **મીલી** = મળી, **દરશાવત** = બતાવે, દેખાડે, **સબ** = બધા, બધું, **તંત** = પદાર્થો, સ્વરૂપો, **વરુણ** = જળ, **અગન** = અગ્નિ, **રસના** = જહવા, **મુખ** = મોં, **ઉચરત** = ઉચ્ચાર કરે, **ગીરા** = વાણી, **અનંત** = અપાર.

અનુવાદ

સૂર્યની કરુણા આંખોને મળતાં બધા પદાર્થો દર્શાવે છે, જ્યારે જળની

જીહ્વાએ અને અગ્નિની મુખે કરુણા હોવાથી અનંત વાણીનું ઉચ્ચારણ થાય છે.

ભાવાર્થ

સૂર્યદેવની કરુણા આંખોને મળવાથી શરીરમાં રહેલા નેત્રો વિશ્વના સર્વ સ્થૂલ પદાર્થોને જોઈ શકે છે. વરુણદેવની કરુણા જીહ્વાએ છે અને અગ્નિદેવની કરુણા મુખમાં રહેલી છે. જેના કારણે મુખ અનંત પ્રકારની વાણીનું ઉચ્ચારણ કરી શકે છે.

શ્રવણ શાહ દ્રિગપાલકી, નાશા અશ્વનિકુમાર;
ત્વયા મારુત કર સુરપતિ, સબ તનુ એહી અનુસાર. ૮

શબ્દાર્થ

શ્રવણ = કર્ણ દ્વાર, કાન, શાહ = ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ, દ્રિગપાલકી = દ્રીગપાલની, નાશા = નાક, નાસિકા, અશ્વનિકુમાર = અશ્વિનીકુમાર, ત્વયા = ચામડી, મારુત = પવનદેવ, કર = હાથે, સુરપતિ = દેવોના પતિ ઈન્દ્રદેવ, સબ = બધા, તનુ = શરીર, એહી = આ, અનુસાર = પ્રમાણે.

અનુવાદ

કાને ઉત્તમ એવા દિક્પાલ દેવની, નાશિકાએ અશ્વિનીકુમારની, ત્વયાએ મારુત અને હાથે સુરપતિની (ઈન્દ્રદેવ). એ પ્રમાણે શરીરમાં બધા (દેવો) રહેલા છે.

ભાવાર્થ

શ્રવણ કરવાના સ્થાને અર્થાત્ કર્ણ (કાન) દ્વારે ઉત્તમ એવા દશ દિશાઓના દિક્પાલદેવની કરુણા રહેલી છે. ઈંગલા, પિંગલા અને સુષુમ્ણાની ગતિથી વહેતા નાશિકાના દ્વારે અશ્વનિકુમારની કરુણા છે. શરીરના બાહ્ય આવરણરૂપે રહેલી ત્વયાએ પવનદેવની કરુણા છે અને દેવોના અધિપતિ એવા ઈન્દ્રદેવની કરુણા હાથ ઉપર રહેલી છે. આ પ્રમાણે

શરીરમાં વિવિધ એવા એક એક દેવની એક એક અંગ ઉપર એકદેશી કરુણાઓ રહેલી છે.

**સુર સકલકે એહી વિધિ, એક એક કરુણા અંગ;
સર્વ સમેટ સભોમહી, પાયેહુ પરમ ઉતંગ. ૯**

શબ્દાર્થ

સુર = દેવ, સકલકે = બધાના, તમામના, એહી વિધિ = આ પ્રમાણે, એ રીતે, એક એક કરુણા = એક એક કરુણા, અંગ = વિભાગ, ભાગ, શરીરનો સાજ, સર્વ = બધાની, તમામ, સઘળા, સમેટ = સમેટાઈને, એકત્રિત થઈને, સભોમહી = સર્વશ્રેષ્ઠ રહેવાના સ્થાનમાં, પાયેહુ = પ્રાપ્ત કર્યું, પરમ = ઉચ્ચતમ, સર્વોપરી, આદિમ, ઉતંગ = ઉત્તમ, ઊંચા, શ્રેષ્ઠ, મહાન.

અનુવાદ

આ પ્રમાણે બધાની એક એક અંગ (અવયવ) ઉપર કરુણા છે. જ્યારે બધી જ કરુણા એકત્રિત થઈને આદિ અને ઉત્તમ દેહમાં પ્રાપ્ત થયેલી છે.

ભાવાર્થ

આ પ્રમાણે જુદી જુદી એક એક કરુણા શરીરના અલગ અલગ અંગો ઉપર એક એક દૈવીસ્વરૂપોની રહેલી છે. બધા જ દેવોની કરુણાને લીધે દેહનાં તત્ત્વ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, ગુણ-ઘણ, પ્રાણ અને સ્થૂલ દેહની આઘ લઈ પરમકારણ દેહ સુધીના પાંચેય દેહો નિજ કૈવલકર્તાના હુકમી સર્વ દેવોની કરુણાથી તૃપ્તિ-પૃષ્ટિ પામે છે. કરુણામય દેવોની એક એક કરુણા બધી જ એકત્ર થઈને દિવ્ય દેહ ધરાવતા પરમગુરુના આદિ તથા સર્વશ્રેષ્ઠ ભૂમિકારૂપી પ્રગટ ઘનશ્યામ સ્વરૂપ વાળા દિવ્ય દેહમાં પ્રાપ્ત થયેલી છે.

**પરમ ઉતંગ પરમગુરુ, જીનું તન કીયે નિવાસ;
કરુણા સકલ સમોહકો, રહત સદોદિત વાસ. ૧૦**

શબ્દાર્થ

પરમ = ઉચ્ચતમ, સર્વોપરી, **ઉતંગ** = શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ, **પરમગુરુ** = પરમગુરુ, **જીનું** = જેમનું, **તન** = સ્વરૂપ, **ક્રીયે** = કર્યો, **નિવાસ** = રહેઠાણ, મુકામ, **કરુણા** = વિભૂતિ, કૃપા, **સકલ** = બધી, **સમોહકો** = સામેલ થઈને, ભેગી થઈને, એકત્રિત થઈને, **રહત** = રહે છે, **સદોદિત** = સર્વદા, હંમેશ માટે, **વાસ** = નિવાસ, વસવાટ, મુકામ.

અનુવાદ

સર્વે શ્રેષ્ઠ અને સર્વોપરી પરમગુરુ કે જેમણે તેવા શરીરમાં નિવાસ કર્યો છે, જ્યાં બધી કરુણાઓ એકત્ર (સામેલ) થઈને સદાને માટે (હમેશાં) વાસ કરીને રહે છે.

ભાવાર્થ

પાંચ પ્રકારના દેહોમાં જેઓ સર્વોપરી સ્થાન પામેલા અને ચાર પ્રકારના ગુરુઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા સર્વોપરી સ્થાન ધરાવતા પરમગુરુએ એવા દિવ્ય દેહમાં નિવાસ કર્યો છે. તેમના દેહમાં વિશ્વની બધી જ કરુણાઓ એકત્રિત થઈ સદાને માટે વાસ કરીને રહેલી છે. આ કારણે મોક્ષના દાતા એવા પરમગુરુનો દિવ્ય દેહ કરુણાઓનો સાગર છે.

એહી વિધિ પરમગુરુ માંહી, સુર કરુણાય સમોહ;
તાતે કરુણાસાગર, નામ સદા નિરદોહ. ૧૧

શબ્દાર્થ

એહિ વિધિ = આ પ્રમાણે, આ રીતે, **પરમગુરુ** = પરમગુરુ, **માંહી** = માં, અંદર, **સુર** = દેવ, **કરુણાય** = કરુણા, **સમોહ** = સમાયેલી, **તાતે** = તેથી, **કરુણાસાગર** = કરુણાના સાગર, **નામ** = સંજ્ઞા, **સદા** = હંમેશને માટે, **નિરદોહ** = નિષ્કપટ, નિખાલસ, નિષ્પાપ, દોષ વગરનું, ભલું.

અનુવાદ

આ પ્રમાણે પરમગુરુમાં દેવોની કરુણાનો સમૂહ છે. તેથી તેમનું કરુણાસાગર નામ સદા નિરદોહ છે.

ભાવાર્થ

આ પ્રમાણે અલગ અલગ દેવોની એક એક કરુણા ભેગી થઈને બધી કરુણાઓનો સમૂહ દિવ્ય પરમગુરુના પ્રગટ દેહમાં સમાયેલો છે. તેથી બધી કરુણાઓનો સમૂહ સદાને માટે તેમના દેહમાં વાસ કરીને રહેલો હોવાથી નિખાલસ અને નિષ્કપટ ભાવે કહી શકાય કે તેમનું જે નામ કરુણાસાગર છે તે યથાર્થ અને પ્રમાણભૂત છે.

નિરદોષી જેહી નામહી, જીનકે શિર પર હોય;
તિનકુ કહત પરમગુરુ, દેત પરમપદ સોય. ૧૨

શબ્દાર્થ

નિરદોષી = નિષ્કપટી, નિખાલસ, ભોળું, ભલું, જેહી = જે, નામહી = સંજ્ઞા જ, જીનકે = જેમના, શિર પર = માથે, હોય = હોય, તિનકુ = તેમને, કહત = કહેવાય, પરમગુરુ = પરમગુરુ, દેત = આપે, બક્ષે, પરમપદ = પરમપતિનું પદ, સોય = તે, તેઓ.

અનુવાદ

કપટ રહિત જે નામ જેમના શિર ઉપર હોય તેમને જ પરમગુરુ કહેવાય. તેઓ જ પરમપદ આપે છે.

ભાવાર્થ

જગતમાં કહેવાતા વિવિધ દોષોથી રહિત જેમનું શરીર છે તેવા દિવ્ય દેહ ધરાવતા પુરુષને જ પરમગુરુ કહેવાય. વળી, કરોડો કલ્પોથી ભટકતા અંશને શુદ્ધ સ્વરૂપે કરીને અંશ જ્યાંથી આવ્યો છે તેવા અંશીપદમાં મેળાપ કરાવીને જેઓ પરમપતિના અંતિમ કૈવલપદનું દાન બક્ષે એવા બ્રહ્માંડમાં સર્વોપરી કૈવલવેત્તા પુરુષ એકમાત્ર દિવ્ય પરમગુરુ છે.

દેવ સકલ કરુણામયે, કર્તા નામ કરુણેશ;
સાગર નામ ન કાહુકો, બિનુ પરમગુરુ ભેશ. ૧૩

શબ્દાર્થ

દેવ = દેવી સ્વરૂપો, સકલ = બધા, કરુણામયે = કરુણામય, કર્તા = સર્જનહાર, કૈવલકર્તા, નામ = નામ, કરુણેશ = કરુણાઓના દેનારા કરુણાઓના ઈશ, સાગર નામ = કરુણાસાગર નામ, ન = નહિ, કાહુકો = કોઈનું, બિનુ = સિવાય, પરમગુરુ = પરમગુરુ, ભેશ = સ્વરૂપ, દેહ.

અનુવાદ

બધા દેવો કરુણામય છે જ્યારે કર્તાનું નામ કરુણેશ છે. પરમગુરુના સ્વરૂપ સિવાય સાગર નામ કોઈને પણ લાગે નહિ.

ભાવાર્થ

સામાન્ય, વિશેષ અને પરમવિશેષ એમ ત્રણ પ્રકારના અંશોને કર્તાએ ઉત્પન્ન કર્યા છે. જેમાં સામાન્ય અંશોમાં ઐશ્વર્ય પરાક્રમ નથી. તેથી તેમની સુખાકારી માટે વિશેષ અંશોને જવાબદારી સોંપી, એટલે કર્તાના હુકમ પ્રમાણે સર્વ દેવ વર્તમાન કરવા લાગ્યા. આ બધા દેવો કર્તાના હુકમ થકી કરુણામય જાણવા. કારણ કે કર્તાએ જ દેવોને એક એક કરુણા સોંપી છે. જ્યારે બધી કરુણાઓના સમૂહ પરમગુરુના દિવ્યદેહમાં એકત્રિત થઈને વસે છે, માટે બધી કરુણાઓના સમૂહને કારણે પરમગુરુને જ સાગરપણું (કરુણાસાગર નામ) લાગે છે. સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં એક માત્ર પરમગુરુ જેમને કરુણાસાગર નામ સંભવે છે. કર્તા દ્વારા જ બધા દેવોને કરુણાઓ આપવામાં આવી છે, જ્યારે કર્તાને કોઈના તરફથી કરુણાઓ મળી ન હોવાથી તેમને પણ કરુણાસાગરની ઉપમા ઘટે નહિ. કર્તાએ તો પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પથી અંશ ઉત્પન્ન કરીને સર્વ સમૃદ્ધિ ભરી દેહરૂપ મહેલ પોતાના અંશોને વસવા માટે આપ્યા છે. કર્તાનો આવો ગુણ માનીને તેમની સન્મુખ કોઈ રહેતું નથી, તો પણ સર્વનું પાલન-પોષણ અને સંભાળ તેઓ કર્યા કરે છે. વળી, અલ્પજ્ઞ વિભૂતિના જીવો ઉપર કરુણા કરવા માટે સર્વ દેવોમાં જે અધિક વિભૂતિવાળા હતા તેમને કર્તાએ પોતે જ હુકમ બક્ષીસ કર્યો છે. જેથી સર્વ કરુણાઓના ઈશ પોતે જ છે. તે માટે કર્તાને કરુણેશ વિશેષણ

લાગે છે. એટલે કહી શકાય કે બધા દેવો “કરુણામય” છે. દિવ્ય પરમગુરુ “કરુણાસાગર” છે. અને જેમના દ્વારા કરુણાઓ બક્ષિસ કરવામાં આવી છે એવા શુદ્ધ સંકલ્પી કૈવલકર્તા “કરુણેશ” છે.

**દેવ સકલ કરુણામયે, એક એક અંગી અંત;
બકસી નિજ કરતાયકી, પ્રેરક સુર ગુણવંત. ૧૪**

શબ્દાર્થ

દેવ = દૈવી સ્વરૂપ, સકલ = બધા, કરુણામયે = કરુણામય, એક એક = એક એક, અંગી અંત = અંગ ઉપર મર્યાદિત, અવયવ ઉપર સીમીત, બકસી = બક્ષીસ કરેલી, નિજ = મૂળ, આદિ, કરતાયકી = કર્તા દ્વારા, સર્જનહાર તરફથી, પ્રેરક = પોષણી, સુર = દેવો, ગુણવંત = ચારિત્ર્યવાન, સદ્ગુણી.

અનુવાદ

બધા કરુણામય દેવોની એક એક અંગ ઉપર મર્યાદિત કરુણા છે. જે દેવો ગુણવાન હતા તેમને કર્તા દ્વારા પોખીને બક્ષીસ કરેલી છે.

ભાવાર્થ

સર્વ દેવોમાં જે જે ગુણવાન અને અધિક વિભૂતિવાળા દૈવી-સ્વરૂપો હતા તેઓને કર્તાએ એક એક કરુણા બક્ષીસ કરેલી છે. જેથી કરુણા પામેલા દેવો પોતાનામાં કર્તા દ્વારા પ્રેરક કરાયેલી એક એક કરુણાને લીધે શરીરના એક એક અંગ ઉપર મર્યાદિત કરુણા કરી શકે છે. અર્થાત્ તેમની પાસે જે કરુણા છે તે એક એક અંગ પુરતી જ મર્યાદિત છે.

**ઓર સકલ સબ તન મહી, કરુણા એહી પરકાર;
પણ કરુણાસાગર નહિ, તિનકે કહું અનુસાર. ૧૫**

શબ્દાર્થ

ઓર = બીજા, અન્ય, સકલ = બધા, સબ તન = આખા શરીર, પુરા શરીર, મહી = માં, ઉપર, કરુણા = કરુણા, દયા, કૃપા, એહી = આ, પરકાર = પ્રકારે, રીતે,

પણ = પરંતુ, **કરુણાસાગર** = કરુણાના સાગર, **નહિ** = નહિ, **તિનકે** = તે અંગે, **કહું** = જણાવું છું, દર્શાવું છું, **અનુસાર** = મતલબ, પ્રથા, રૂઢિ, પરિણામ.

અનુવાદ

બીજા બધા સર્વ દેહમાં એજ પ્રકારે કરુણા રહેલી છે, પરંતુ કોઈ કરુણાના સાગર નથી. તે અંગેની રૂઢિ જણાવું છું.

ભાવાર્થ

દેહનાં તત્ત્વો, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણો, ગુણ, ઘણ અને સ્થૂલ દેહની આઘ લઈ સૂક્ષ્મ, કારણ, મહાકારણ તેમજ પરમકારણ દેહના અસંખ્ય ઘાટો નિજકર્તાના હુકમને આધિન તમામ વિભૂતિવાન દેવોની કરુણાથી તૃષ્ટ-પૃષ્ટ પામે છે, પરંતુ જેઓનામાં એક એક અંગ સુધીની મર્યાદિત કરુણા સમાયેલી હોઈ તેઓનામાંથી કોઈ પણ કરુણાસાગર નથી, અચરતબા આ અંગેનો વિશેષ (વધુ) ખુલાસો કરી તેની મતલબ હવે પછી સમજાવે છે.

પરમગુરુ જાનત સબે, પર કરુણા તનુ ઠામ;

તિનકે મલિત સમોહકુ, કરુણાસાગર નામ. ૧૬

શબ્દાર્થ

પરમગુરુ = પરમગુરુ, **જાનત** = જાણતા, ખબર, જાણે **સબે** = બધું, સર્વ, **પર** = ઉપર, **કરુણા** = કૃપા, **તનુ** = શરીર, **ઠામ** = સ્થાન, જગ્યા, **તિનકે** = તેમનાથી, **મલિત** = મળી જઈને, મેલાન થઈને, **સમોહકુ** = સમૂહને, **કરુણાસાગર** = કરુણાના સાગર, **નામ** = સંજ્ઞા.

અનુવાદ

શરીરના કયા સ્થાન ઉપર કઈ કરુણા છે તે બધુ પરમગુરુ જાણે છે. તે કરુણાના સમૂહ મળીને કરુણાસાગર નામ થયું છે.

ભાવાર્થ

શરીરમાં પ્રણવ ઉપર બ્રહ્મની કરુણા, બંને આંખો ઉપર સૂર્ય અને ચંદ્રની કરુણા, મુખ (હોઠ) ઉપર અગ્નિદેવ, જીહ્વાએ વરુણદેવ, હાથે ઈન્દ્રદેવ,

કાને દિક્પાલ દેવ, નાસીકાએ અશ્વનીકુમાર, ગુદાએ ગણપતિ, ઉપસ્થે બ્રહ્મા, નાભિએ વિષ્ણુ, કંઠે શિવજી, ત્વચાએ પવન દેવ સહિતની અલગ અલગ અંગો ઉપર એક એક દેવોની કરુણા રહેલી છે. વળી, આદ્યશક્તિની કરુણા શરીરની શક્તિ સુધી અને નિરંજન જયોતિસ્વરૂપની કરુણાથી દેહ અહંતાપણુ ધારણ કરીને રહે છે. પરમવિશેષ અંશ દિવ્ય પરમગુરુ સદાય ચૈતનચિદ્ સ્વરૂપે અખંડ રહે છે. આમ વિવિધ દેવોની જે જે કરુણા છે, તે તે તમામ કરુણાનો સમૂહ એકત્રિત થઈને પરમગુરુના સ્વરૂપમાં રહેલું હોવાથી દિવ્ય પરમગુરુને “કરુણાસાગર” નામ સંભવે છે.

**નામ કહે જેહી સાગર, પરમગુરુ તનુ સાર;
પણ નિજ અલગ પરમગુરુ, જેહી તનુ મહી વસનાર. ૧૭**

શબ્દાર્થ

નામ = સંજ્ઞા, કહે = કહેવામાં આવ્યું, જેહી = જે, સાગર = સાગર, પરમગુરુ = પરમગુરુ, તનુ = શરીર, સાર = સત્ત્વ, યોગ્યતા, યોગ્યતાપણું, લાયકાત, પણ = પરંતુ, નિજ = પોતે, મૂળ, અલગ = જુદા, ભિન્ન, પરમગુરુ = પરમગુરુ, જેહી = જે, તનુ મહી = શરીરની અંદર, સ્વરૂપમાં, વસનાર = નિવાસ કરનાર, રહેનાર.

અનુવાદ

સાગર નામ જે કહેવામાં આવ્યું છે તે પરમગુરુના સ્વરૂપની યોગ્યતા મુજબનું છે, પરંતુ શરીરમાં જે વસનાર છે તે મૂળ (નિજ) પરમગુરુ અલગ છે.

ભાવાર્થ

જે દેહમાં અનેક કરુણાઓનો સમૂહ એકત્રિત થયેલો છે તેવા કરુણાઓના સાગર તરીકે જે શરીરનું નામ કરુણાસાગર સંબોધવામાં આવ્યું છે તે યથા યોગ્ય અને પ્રમાણભૂત છે, અર્થાત્ ચર્મચક્ષુથી દેખાય તેવા પરમગુરુના સ્થૂલ દર્શનીય પ્રગટ ઘનશ્યામ સ્વરૂપનું નામ છે. તેનાથી અલગ મૂળ પરમગુરુ કે જેઓ તે શરીરમાં વસવાવાળા છે. નિજ પરમગુરુ તો સદાને માટે પરમવિશેષ પાટવી અંશના નાતે અખંડ, ચૈતન

ચિદાકાર સ્વરૂપે કર્તા સાથે હંગની એકતા સાધીને અલગ-સલગ રહેલા છે. પરમગુરુનું મૂળ સ્વરૂપ તેમના આ દિવ્ય શરીરમાં એક પ્રતિબિંબના રૂપે દૃષ્ટિમાન થઈને રહેલું હતું, જે જંબુદ્વિપમાં ૧૦૫ વર્ષ (સંવત ૧૮૨૯થી ૧૮૩૪) સુધી પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે દર્શાઈને વિલસાઈ ગયું. હકીકતમાં તો જ્ઞાનચક્ષુ દ્વારા તેમની વાણીને ધર્મગ્રંથોમાં દર્શાવ્યા મુજબ સમજીને નિહાળવામાં આવે ત્યારે જ ખબર પડે કે પરમગુરુ તો સદાને માટે તેમના મૂળ ચૈતનવત્ ચિદાકાર સ્વરૂપે કૈવલધામમાં રહેલા છે.

તિનકે કરુણા કોહુનકી, લાગી શકત નહિ સોય;
દેવ સકલ આશ્રિત જીનું, પરસે પરસ સકોય. ૧૮

શબ્દાર્થ

તિનકે = તેઓને, તેમને, કરુણા = કૃપા, દયા, કોહુનકી = કોઈની પણ, લાગી શકત = લાગી શકે, નહિ = નહિ, સોય = તે, બધી, સઘળી, દેવ = દેવ, સકલ = બધા, આશ્રિત = સેવક, દાસ, આધીન, જીનું = જેઓના, પરસે પરસ = પરસ્પર, અરસપરસ, અન્યોન્ય, એક બીજાને, સકોય = સર્વ કોઈ, બધા.

અનુવાદ

તેમને કોઈની પણ કરુણા લાગી શકતી નથી, કારણ કે બધા એક બીજાને પરસ્પર હોઈ બધા દેવો તેમના આશ્રિત થઈને રહેલા છે.

ભાવાર્થ

અંતરિક્ષના બધા કરુણામય દૈવીસ્વરૂપો એકમેકને ઓળખનારા તેમજ અન્યોન્ય સહાયરૂપ બનીને રહેવાવાળા છે. તેમ છતાં બધા જ દેવો પરમવિશેષ પાટવિ અંશને આધીન બનીને તેમના દ્વારા આપેલ અંશ અંશીના લક્ષને ગ્રહીને દાસત્વ ભાવ ધારણ કરીને પોત પોતાના દૈવીધામમાં રહેલા છે. પરમગુરુના દિવ્ય દેહમાં બધી જ કરુણાઓનો સમૂહ હોવાથી તેમને કોઈ પણ દેવની કરુણાની આવશ્યકતા રહેતી નથી કે જરૂર પડતી નથી.

**પરમગુરુ તનુ સાગર, અલગ પરમગુરુ આપ;
તાંહાં નહિ સાગર સંભવે, જેહી નિજ પરમ અજાપ. ૧૯**

શબ્દાર્થ

પરમગુરુ = પરમગુરુ, **તનુ** = શરીર, સ્વરૂપ, **સાગર** = નદીઓના સમૂહને સમાવીને પુષ્ટિ પામનાર, મહાનિધિ, કરુણાઓનો સમૂહ, **અલગ** = ભિન્ન, જુદા, **પરમગુરુ** = પરમગુરુ, પરમવિશેષ પાટવિ અંશ, **આપ** = પોતે, **તાંહાં** = તેઓને, ત્યાં, **નહિ** = નહિ, **સાગર** = મહાનિધિ, **સંભવે** = હોવાપણું, શક્યતા, **જેહી** = જેઓ, **નિજ** = મૂળ, આદિ, પોતે, સ્વયં, **પરમ** = શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ, સર્વોપરિ, તીત, પરે, **અજાપ** = અજપા જાપ, પ્રણવ.

અનુવાદ

પરમગુરુનું શરીર “સાગર” સમાન છે. જ્યારે મૂળ પરમગુરુ પોતે તેનાથી ભિન્ન છે તેમને “સાગર” સંબોધનની શક્યતા નથી કારણ કે તેઓ પોતે અજપાથી તીત છે.

ભાવાર્થ

પરમવિશેષ પાટવિ અંશ પરમગુરુ જે દિવ્ય દેહમાં બિરાજમાન થયેલા છે તે દિવ્ય દેહ પ્રત્યેક દેવોની કરુણાઓને સમાવીને પુષ્ટિ પામેલો હોઈ સાગર સમાન છે. જ્યારે મૂળ પરમવિશેષ પાટવિ અંશ જેઓ પોતાના હંગે ચૈતન ચિદાકારરૂપે અખંડ રહેલા છે. જેથી તેમના મૂળ સ્વરૂપને “સાગર” તરીકેનું સંબોધન લાગી શકતું નથી. વળી, તેમનું મૂળ સ્વરૂપ તો તેમના પ્રગટ દર્શનીય દેહથી ભિન્ન છે. તેમનો અંશ સદાને માટે કર્તા સાથે હંગની એકતા સાધીને શુદ્ધ સ્વરૂપે રહેતો હોઈ બ્રહ્મના અંશ એવા અજપાજપાતા પ્રણવના આવરણથી પણ છે. તેમજ પાંચે પ્રકારના નાશવંત દેહોના આવરણથી તેમનું ચિદાકાર ચૈતન-હંસ સ્વરૂપ ભિન્ન અને નિરાણું છે.

**પર ઉપકારી પરમગુરુ, જેહી કરુણાકે રૂપ;
જડ સાગર તન તેહુનસે, ક્યૌ કીયે નામ નિરૂપ. ૨૦**

શબ્દાર્થ

પર ઉપકારી = પારકા ઉપર ઉપકાર કરનાર, બીજા ઉપર કૃપા કરનાર, **પરમગુરુ** = પરમગુરુ, **જેહી** = જેઓ, **કરુણાકે** = કરુણાઓના, **રૂપ** = સ્વરૂપ, દૃશ્ય આકૃતિ, શરીર, **જડ** = નાશવંત, ચૈતન વગરનું, **સાગર** = મહાનિધિ, **તન** = શરીર, દેહ, સ્વરૂપ, **તેહુનસે** = તેઓનો, તેમને, **ક્યૌ કીયે** = ક્યારે કહેવામાં આવ્યું, **નામ** = સંજ્ઞા, **નિરૂપ** = કથન, વર્ણન, વિવેચન, નિરૂપણ.

અનુવાદ

પરોપકારી પરમગુરુ જેઓ કરુણાના સ્વરૂપે છે તો પછી તેમના જડ દેહનું સાગર નામ શા માટે નિરૂપણ કર્યું છે ?

ભાવાર્થ

પ્રત્યેક અંશો ઉપર કૃપા કરનાર પરોપકારી દિવ્ય પરમગુરુ જેઓ સદા કરુણાના સાગર-સ્વરૂપે છે. જેમાં પરમગુરુ બિરાજમાન થયેલા છે તેવા દર્શનીય દિવ્ય દેહમાં બધી જ કરુણાઓ સમાઈને રહેલી છે. ત્યારે પ્રતિવાદી પ્રશ્ન કરે છે કે આમ હોવા છતાં ચર્મચક્ષુથી દૃશ્યમાન થતા તેમના નાશવંત શરીરનું “સાગર” નામ શા માટે નક્કી કરવામાં આવ્યું હશે? અર્થાત્ જડ શરીરને કરુણાના “સાગર” નામથી શા માટે સંબોધવામાં આવ્યું હશે ?

જડ સાગર જીનકે તનુ, કરુણા કરન તનેશ;
તિનકે લક્ષ લખાવહુ, સુનીયો સકલ જનેશ. ૨૧

શબ્દાર્થ

જડ = નાશવંત, નિર્જીવ, **સાગર** = નદીઓના સમૂહથી પુષ્ટિ પામનાર મહાનિધિ, **જીનકે** = જેઓના, **તનુ** = શરીર, દેહ, સ્વરૂપ, **કરુણા** = દયા, કૃપા, **કરન** = કરવાવાળા, **તનેશ** = પ્રત્યેક તનોને, દરેક દેહધારીઓને, **તિનકે** = તે અંગેનો, તેનો, **લક્ષ** = જ્ઞાન, સમજ, સાર, **લખાવહુ** = જણાવું છું, સંભળાવું છું, દર્શાવું છું, **સુનીયો** = સાંભળો, શ્રવણ કરો, **સકલ** = તમામ, બધા, સઘળા, **જનેશ** = શ્રેષ્ઠ ભક્તજન, ભક્તોમાં મહાન, ભક્તજનોમાં ઈશ.

અનુવાદ

પ્રત્યેક દેહને કરુણા કરવા માટે તેમનો નાશવંત સાગર સમાન દેહ છે. તે અંગેનો લક્ષ દર્શાવું છું, માટે બધા શ્રેષ્ઠ ભક્તજનો! તે સાંભળો.

ભાવાર્થ

પ્રતિવાદીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં અચરતબા જણાવે છે કે પાંચેય પ્રકારના દેહમાં રહેલા દરેક અંશને આપનપુ અને નિજ પતિપદની જાણ કરાવવા માટે જ કર્તાએ પોતાના સાંનિધ્યમાં રાખેલા પરમવિશેષ પાટવિ અંશને બ્રહ્માંડમાં મોકલ્યા છે. બધા જ દેહધારીઓ પર “કરુણા” કરવા માટે નાશવંત “સાગર” સમાન તેમનો દિવ્ય દેહ છે, જેમાં બધી જ કરુણાઓનો સમૂહ એકત્રિત થઈને વસે છે. આ અંગેની સૈદ્ધાંતિક સમજ અચરતબા હવે પછી શ્રેષ્ઠ કાયમપંથી ભક્તજનોને શ્રવણ કરવા માટે સંભળાવે છે.

જેહી જેહી અંશનકી પર, કરુણા કરહી જદીપ;
તાંહાં તાંહાં જડ તનુ સાગર, આવત અરથ તદીપ. ૨૨

શબ્દાર્થ

જેહી જેહી = જે જે, અંશનકી = અંશોની, પર = ઉપર, કરુણા = કૃપા, કરહી = કરે, જદીપ = જ્યારે, તાંહાં તાંહાં = ત્યાં ત્યાં, જડ = નાશવંત, તનુ = શરીર, સાગર = નિધિ, આવત = આવે છે, અરથ = કામમાં, તદીપ = ત્યારે.

અનુવાદ

જે જે અંશો પર જ્યારે કરુણા કરવી હોય તે અર્થે ત્યાં ત્યાં જડ સાગરરૂપ શરીર કામમાં આવે છે.

ભાવાર્થ

સામાન્ય, વિશેષ અને પરમવિશેષ અંશો ઉપર કરુણા કરીને જ્યારે જ્યારે અંશ-અંશીનો લક્ષ આપવો હોય ત્યારે ત્યારે અને ત્યાં ત્યાં જઈને કરુણાઓના સાગરવાળું જડ-સ્વરૂપ પરમવિશેષ પાટવિ અંશને

કામમાં આવે છે. નિરંજનધામ, શક્તિધામ સહિતના અંતરિક્ષના વિવિધ દૈવીધામમાં ત્યાંના જેવું અને પૃથ્વીના સાત દ્વિપો સહિત પાતાળના સાત લોકમાં ત્યાંના જેવું શરીર ધારણ કરી શકે તેવો દિવ્ય દેહ છે. પરમવિશેષ પાટવી અંશ કર્તાના હુકમને માન્ય રાખી આ સાગર રૂપ નાશવંત શરીરનો ઉપયોગ કલ્પમાં એક વખત કરુણા કરવાના કાર્ય અર્થે કરતા હોય છે.

નિમણા દેખન નેનહી, સુનવા શ્રોત અસ્તુત;
ગિરા કરન ઉપદેશહી, લાગત કાજ સંજુક્ત. ૨૩

શબ્દાર્થ

નિમણા = નમન, નમસ્કાર, પ્રણામ, દેખન = નિહાળવા, જોવા, નેનહી = નેત્રો, સુનવા = શ્રવણ કરવા, શ્રોત = કાન, અસ્તુત = સ્તુતિ, ગિરા = કંઠ, ગળુ, વાણી, વચન, બોલ કરન = કરવા, ઉપદેશહી = બોધ, લાગત = લાગે છે, આવે છે, કાજ = કામ, સંજુક્ત = સંજુક્ત, પરસ્પર જોડાયેલું, સંયુક્ત.

અનુવાદ

નમન દેખવાને માટે નેત્રો, સ્તુતિ શ્રવણ કરવા કાન અને ઉપદેશ કરવા કંઠ (વચન) સહિત (સંયુક્ત) પણ કામ લાગે છે.

ભાવાર્થ

પોતાના કાયમપંથી સેવક, સંત, દાસ કે અનુયાયીઓ દ્વારા માથું ઝુકાવીને કરવામાં આવતા નમસ્કાર કે દંડવત્ પ્રણામ નિહાળવા માટે નેત્રો કામ આવે છે. ભક્તો દ્વારા કરવામાં આવતી સ્તુતિને શ્રવણ કરવા માટે કાન અને અંશોના કલ્યાણ અર્થે કરવામાં આવતા ઉપદેશ કે લક્ષ બોધ આપતી વખતે ગુપ્ત અમરમંત્રને કાનમાં સંભળાવવા માટે કંઠની અમૃતમય મુદુલ વાણી કામ આવે છે. આમ, નાશવંત સાગર સમાન દેહના વિવિધ અંગો સંયુક્તપણે પરોપકારી કાર્ય કરવા માટે દિવ્ય પરમગુરુને કામ લાગતા હોય છે..

એહી પરકાર સકલ તનુ, લાગત ગુરુકે કામ;
જબતે જડ ચૈતન મીલી, કરુણાસાગર નામ. ૨૪

શબ્દાર્થ

એહી પરકાર = એ પ્રમાણે, એ પ્રકારે, સકલ = બધુ, આખુ, તનુ = શરીર, લાગત = લાગે, ગુરુકે = ગુરુના, કામ = કાર્ય, જબતે = જેથી, જડ = નાશવંત, ચૈતન = શાશ્વત, મીલી = મળીને, કરુણાસાગર = કરુણાસાગર, નામ = સંજ્ઞા.

અનુવાદ

એ પ્રમાણે આખું શરીર ગુરુના કામમાં કામ લાગે છે. જેથી જડ અને ચૈતન મળીને કરુણાસાગર નામ થયું છે.

ભાવાર્થ

વિવિધ નદીઓના નીરથી પૃષ્ઠિ પામીને બનેલા નાશવંત સાગરની જેમ જ વિવિધ દૈવી સ્વરૂપોને કર્તાએ જે કરુણાઓ સુપ્રત કરી છે તે જ કરુણાનો સમૂહ એકત્રિત થઈને સાગરરૂપી જડ શરીરનું નિર્માણ થયું છે. આવા શરીરમાં રહેલી કરુણાઓ અંશોના કલ્યાણ અર્થે દિવ્ય પરમગુરુને કામમાં લાગે છે. વળી, પરમવિશેષ પાટવી અંશ તેવા દિવ્ય શરીર થકી જ પરોપકારી કાર્યો કરે છે. કરુણાઓ એકત્રિત થયેલ સાગરરૂપી જડ શરીર અને કર્તાના પરમવિશેષ પાટવી અંશ દિવ્ય પરમગુરુનું શુદ્ધ ચૈતન-ચિદાકાર સ્વરૂપ એમ જડ અને ચૈતનનો સંયોગ થવાથી જે ચૈતનવંત્ દર્શનીય સ્વરૂપ સાકાર થયું, તેનું જ નામ “કરુણાસાગર” છે.

કરુણા તન ગુરુ પરમકે, જડ સાગર તનુ વેશ;
ઉભયકી એકતા મીલી, હોવત જન ઉપદેશ. ૨૫

શબ્દાર્થ

કરુણા તન = કરુણાઓના સમૂહવાળુ શરીર, ગુરુ પરમકે = પરમગુરુ, જડ સાગર = નાશવંત સાગરની જેમ, તનુ = શરીર, સ્વરૂપ, વેશ = ચોલો, રૂપ, આકૃતિ,

દેખાવ, **ઉભયકી** = બંનેની, **એકતા** = સંયોગ, જોડાણ, **મીલી** = મળીને, **હોવત** = થાય, **જન** = સજ્જનોને, માનવોને, **ઉપદેશ** = બોધ.

અનુવાદ

કરુણાવાણુ પરમગુરુનું સ્વરૂપ ઉપર નાશવંત સાગરનો ચોલો છે. તે બંનેની એકતા મળી હોવાથી માનવોને ઉપદેશ થાય છે.

ભાવાર્થ

કરુણા કરવાવાળા દિવ્ય પરમગુરુનું જે સ્વરૂપ છે, તેમાં પરમવિશેષ પાટવી અંશનું ચૈતન-ચિદાકાર સ્વરૂપની ઉપર બધી કરુણાઓ એકત્રિત થઈને જેમાં વસી છે તેવું નાશવંત શરીરનું પરિધાન છે. આ પ્રમાણે ચૈતન ચિદાકાર પરમગુરુનું અંશ સ્વરૂપ અને કરુણાઓના સાગરરૂપી જડ દેહ એમ બંનેનો સંયોગ થવાથી તે દિવ્ય સ્વરૂપ દ્વારા જગતના જીવોને કર્તાના જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે છે. અર્થાત્ તેવા દિવ્ય સ્વરૂપ થકી જ કૃપાવંત એવા કૈવલવેત્તા દિવ્ય પરમગુરુ ઉપદેશ કરે છે.

ઓર અંશકુ એહી વિધિ, અનુભવ નહિ અનુસાર;

જડ તન સાગર આપનપુ, ન્યારે ન તત્ત્વ વિચાર. ૨૬

શબ્દાર્થ

ઓર = બીજા, અન્ય, **અંશકુ** = અંશોને, **એહી વિધિ** = આ પ્રમાણે, આ રીતે, **અનુભવ** = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, **નહિ** = નહિ, **અનુસાર** = તે મુજબ, અનુરૂપતા, અણુસાર, પ્રમાણે, પેઠે, માફક, **જડ** = નાશવંત, **તન** = શરીર, **સાગર** = સાગરરૂપ, **આપનપુ** = સ્વ ચૈતનઅંશ સ્વરૂપ, **ન્યારે** = ભિન્ન, જુદા, અલગ, **ન** = નહિ, **તત્ત્વ** = તત્ત્વ, **વિચાર** = તર્ક, કલ્પના, મનોરથ, મનસૂબો, અભિપ્રાય, નિશ્ચય, લક્ષ.

અનુવાદ

બીજા અંશોને આ પ્રમાણે જ છે, પરંતુ તે પ્રમાણેનો સ્વાનુભવ નથી. સાગરરૂપી જડ શરીર અને આપનપુ ચૈતનઅંશ સ્વરૂપ, એમ બંને તત્ત્વો ભિન્ન છે તેવી કલ્પના કરી જ નથી.

ભાવાર્થ

જેવી રીતે દિવ્ય પરમગુરુના શરીરમાં વિવિધ કરુણાઓથી એકત્રિત થયેલ સાગરરૂપી જડ શરીર અને તેમાં રહેલ આપનપુ નિજ ચૈતન પરમવિશેષ પાટવી અંશનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, એમ બંનેનો સંયોગ થયેલો છે. તેવી જ રીતે બીજા બધા સામાન્ય, વિશેષ કે પરમવિશેષ અંશો આ જ પ્રમાણે જડ શરીર અને ચૈતનઅંશના સંયોગે કોઈને કોઈ દેહ ધારણ કરીને રહેલા છે. તેમ છતાં તે પ્રમાણેનો કોઈને અનુભવ નથી કે જડ શરીર અને ચૈતનઅંશ એમ બંને સ્વરૂપો ભિન્ન છે. આવી જડ અને ચૈતનના અદ્ભુત સંયોજનપૂર્વકની રચના અંગે કોઈએ કલ્પના પણ કરી નથી.

તબ તેહી કરુણા કોહુ પર, કરી શકત નહિ કોય;

આપ તરનકો ના બને, ઓરકી કુન કહોય. ૨૭

શબ્દાર્થ

તબ = તેથી, તેટલા માટે, તેહી = તેવી, કરુણા = કૃપા, કોહુ પર = કોઈના ઉપર, કરી શકત = કરી શકે, નહિ = નહિ, કોય = કોઈ પણ, આપ = પોતે, પોતાનાથી, તરનકો = તરવાનું, ભવપાર થવાનું, ના = નહિ, બને = બને, ઓરકી = બીજાની, કુન = કોણ, શું, કહોય = કહે, કહું.

અનુવાદ

તેથી એવી કરુણા કોઈના ઉપર કોઈ કરી શકતા નથી. જો પોતાનાથી તરવાનું ના બની શકે તો બીજાને તારવાની વાત કોણ કહે ?

ભાવાર્થ

વિશ્વના બધા જીવો જડ અને ચૈતનના સંયોગે કરીને જીવંતપણે પોત પોતાના આરબલ મુજબ જીવન જીવતા હોય, પરંતુ તેમાં સામાન્ય અંશો પોતે પોતાને જાણતા નથી અને તેમનામાં ઐશ્વર્ય પરાક્રમ પણ નથી. સૃષ્ટિના વિશેષ અંશને પણ આપનું આપ નિજ-ચૈતન સ્વરૂપની જાણ્ય નથી કે પોતે પોતાને પણ જાણી શકતા નથી. નિજ કર્તાના પરમવિશેષ પાટવી અંશ, જે

પરમગુરુ છે તે સમજ આપે તો વિશેષ અંશ હોવાને નાતે તેઓને પોતાના સ્વરૂપે થતાં વાર લાગતી નથી. અંશને જન્મ-મરણના ભવ સંકટમાંથી મુક્તિ અપાવવા માટેની કરુણા માત્ર દિવ્ય પરમગુરુ સિવાય અન્ય કોઈ કરી શકતું નથી. કારણ કે પોતે જ જો ભવસાગર તરવા માટે શક્તિમાન ન હોય તો બીજાને ભવસાગરમાંથી કેવી રીતે પાર કરી શકે ? અથવા પોતાનાથી તરવાનું ના બની શકે તો અન્યને તરવાની સમજ કેવી રીતે આપી શકે ?

જડ તન સાગર આપનપુ, લહે નહિ ભિન્ન સભેદ;
તબ તિનું સાગર નામકો, ઉભયે સહિત ઉછેદ. ૨૮

શબ્દાર્થ

જડ તન = નાશવંત શરીર, નિર્જીવ દેહ, સાગર = મહાનિધિ, આપનપુ = પોતાનું ચૈતન સ્વરૂપ, લહે નહિ = જાણે નહિ, ભિન્ન = જુદા, અલગ, સભેદ = મર્મ, ખરું રહસ્ય, તફાવત, તબ = તેથી, તિનું = તેઓને, સાગર = મહાનિધિ, નામકો = નામનો, ઉભયે = બંને, સહિત = સાથે, સમેત, ઉછેદ = નાશ, નિકંદન, ઉખેડવું, જડમૂળથી દૂર કરવું.

અનુવાદ

સાગર સમાન નાશવંત શરીર અને આપનપુ સ્વરૂપની ભિન્નતા અંગેના રહસ્યને જાણે નહિ તો તે બંને સહિત રહેલા શરીરનું જો સાગર નામ હોય તો તે દૂર કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ

બધી જ કરુણાઓનો સમૂહ એકત્રિત થઈને દિવ્ય પરમગુરુના શરીરમાં સાગરરૂપે નિવાસ કરે છે, અને તેમનામાં જે આપનપુ નિજ ચૈતનઅંશ સ્વરૂપ છે તે પરમ વિશેષ પાટવિ અંશનું છે. તેમના સાગર રૂપ નાશવંત શરીર અને ચૈતનઅંશ એ બંનેની ભિન્નતાના રહસ્યને કોઈ જાણતું નથી. તેમ છતાં એવા એક એક કરુણા ધરાવનાર કરુણામય દેવોના શરીરને સાગર નામ જો કોઈએ લગાડ્યું હોય તો તે સાગર નામને દૂર કરવું જોઈએ. કારણ

કે કરુણામય દેવોની કરુણા તો જડ પદાર્થરૂપ એક એક અંગોના તત્ત્વો પુરતી મર્યાદિત છે, જ્યારે કરુણાના સાગરની કરુણા તો ચૈતનઅંશને પહોંચે છે તેમજ અંશને સ્વ-સ્વરૂપ કરીને કર્તાનો મેળાપ કરાવવાવાળી છે.

**જબતે કરુણાસાગર, પરમગુરુ એક સોય;
ઓર સકલ સબ અંશમે, કરુણાવંત ન કોય. ૨૯**

શબ્દાર્થ

જબતે = જેથી, કરુણાસાગર = કરુણાસાગર, પરમગુરુ = પરમગુરુ, એક = એકમાત્ર, સોય = છે, ઓર = બીજા, અન્ય, સકલ સબ = બધા જ, અંશમે = અંશોમાં, કરુણાવંત = કરુણા કરવાવાળા, ન = નહિ, કોઈ = કોઈપણ.

અનુવાદ

જેથી કરુણાસાગર એકમાત્ર પરમગુરુ જ છે, જ્યારે બીજા બધા અંશોમાં કોઈ કરુણાવંત નથી.

ભાવાર્થ

કરુણામય દેવીસ્વરૂપો અને અવતારાદિક આચાર્યોની કરુણા તો જીવના જપ, તપ, સાધન અને સુધર્મ ચલાવવા સુધી જ પહોંચે છે. એ પ્રમાણે સર્વ દેવોની કરુણાને લીધે સર્વ દેહનાં તત્ત્વ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, ગુણ, ઘણ અને પ્રાણ સહિતના સર્વ તત્ત્વો પૃષ્ઠિ પામે છે. જ્યારે નિજ કર્તાનો અંશ જે કર્તાથી વિખૂટો પડ્યો છે તેને પોતાના સ્વરૂપની પહેચાન કરાવીને કર્તાનો મેળાપ કરાવી આપે તેવી કરુણા તો એકમાત્ર કરુણાસાગર દિવ્ય પરમગુરુમાં જ છે. માટે, સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં માત્ર દિવ્ય પરમગુરુને જ “કરુણાસાગર” નામ સંભવે છે. જ્યારે બીજા બધા દેવો તો એક એક કરુણા ધરાવતા હોવાથી “કરુણામય” ખરા, પરંતુ “સાગર” નહિ. અર્થાત્ બીજા બધા વિશેષ અને પરમ વિશેષ અંશોમાં કોઈ એવા કરુણાવંત નથી કે જેઓ અંશનું જન્મ-મરણનું દુઃખ દૂર કરીને પરમપદની બક્ષીસ કરી કર્તા સાથે મેળાપ કરાવે.

એહી પરમગુરુ નામકો, નિર્ણિત કીયે નિરાલ;
જેહી કોહુનકે શિર નહિ, દેખહો દંષ્ટ વિશાલ. ૩૦

શબ્દાર્થ

એહી = એવા, એ, તે, પરમગુરુ = પરમગુરુ, નામકો = નામનો, નિર્ણિત = નિર્ણય, નિવેડો, સ્થાપન, કીયે = કર્યું, નિરાલ = ન્યારું, નિરાળું, અદ્ભુત, જેહી = જે, કોહુનકે = કોઈના પણ, શિર = માથે, નહિ = નહિ, દેખહો = જોઈ શકો, દંષ્ટ = દષ્ટિ, નજર, વિશાલ = વિસ્તૃત, બહોળી, વિસ્તીર્ણ.

અનુવાદ

પરમગુરુના એ નામનો નિર્ણય કર્યો છે તે અદ્ભુત છે. તેને બહોળી (વિસ્તૃત) દષ્ટિથી જોઈ શકો છો કે તે નામ કોઈના પણ માથે લાગી શકે નહિ.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે પરમવિશેષ પાટવિ અંશ દિવ્ય પરમગુરુના સ્વરૂપને કર્તા દ્વારા સોંપેલી જવાબદારી અને સોળ વિભૂતિ, નવ બુદ્ધિ સહિત બધી દેવી કરુણાવાળો દિવ્ય દેહ નિહાળતાં કરુણાસાગર નામનો જે નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે તે અદ્ભુત છે. સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં આ પ્રમાણેનું નામ કોઈના પણ શિર ઉપર સંભવતું નથી. આ હકીકતને ત્યારે જ સાચી લાગે જ્યારે વ્યક્તિ પોતાની આંતર દષ્ટિરૂપી સુરતાને વિસ્તારપૂર્વક પ્રસારીને અવલોકન કરે.

પરમગુરુ જનકુ કહે, દેત પરમપદ દાન;
પરમ પુરુષ દરશાવહી, જેહી નિજ કર્તા નિદાન. ૩૧

શબ્દાર્થ

પરમગુરુ = પરમગુરુ, જનકુ = તેમને, જેમને, કહે = કહેવામાં આવે, દેત = આપે, બક્ષે, પરમપદ = શ્રેષ્ઠ પદ, સર્વોપરિ પદ, દાન = બક્ષિસ, ભેટ, પરમ પુરુષ = પરમપુરુષ, દરશાવહી = દર્શાવે, દેખાડે, ઓળખાવે, જેહી = જેઓ, નિજ કર્તા = મૂળ સર્જનહાર, આદિ રચયિતા, નિદાન = આદિ કારણ, મૂળ કારણ.

અનુવાદ

તેમને જ પરમગુરુ કહેવાય કે જે આદિ સર્જનહાર એવા મૂળ કારણ રૂપે રહેલા પરમપુરુષને ઓળખાવીને પરમપદનું દાન બક્ષે છે.

ભાવાર્થ

સર્જનહારે પોતાના સાંનિધ્યમાં રાખેલા પરમ વિશેષ પાટવિ અંશ એટલે દિવ્ય પરમગુરુ શ્રીમત્ કરુણાસાગર કે જેઓ કર્તા દ્વારા મળેલ કુલમુખત્યારનામોને આધારે કલ્પમાં એક વખત બ્રહ્માંડમાં આવીને અંશ-અંશીનો લક્ષ દર્શાવે છે. કરોડો કલ્પોથી મૂળ (નિજ) પિતાથી છૂટા પડીને જન્મ-મરણના ચક્કરમાં ભટકી રહેલાં અંશને પોતાના સાચા સ્વરૂપની ઓળખ (જાણ) કરાવીને શુદ્ધ સ્વરૂપે કરી પરમપદરૂપી કૈવલકર્તાના કૈવલધામમાં મોકલીને અખંડ કૈવલમુક્તિની જે બક્ષિસ કરે તેમને જ “પરમગુરુ” કહેવાય.

નિર્ગુણ સિર્ગુણકી પરે, પરમ પુરુષ પરમેશ;
ઓર સકલ પરભાવકે, ઉપાસક ભવ ભેશ. ૩૨

શબ્દાર્થ

નિર્ગુણ = ગુણોથી રહિત, સિર્ગુણકી = ત્રિગુણાત્મક પદોની, પરે = થી, ઉપર, પરમ પુરુષ = શ્રેષ્ઠ અને સર્વોપરિ પુરુષ, પરમેશ = પરમ ઐશ્વર્યવાન, કર્તા હર્તા, ઓર = બીજા, અન્ય, સકલ = બધા, પરભાવકે = પ્રભાવશાળી, પારકાથી મેળવીને મોટા થયેલા પ્રભાવશાળી, ઉપાસક = ઉપાસના કરવાવાળા, ભક્ત, સેવક, ભવ ભેશ = જગતના દેહધારી.

અનુવાદ

સગુણ અને નિર્ગુણથી તીત રહેલા પરમપુરુષ એ જ કર્તા-હર્તા છે. જ્યારે બીજા બધા તો જગતના પ્રભાવિક દેહધારીની ઉપાસના કરવાવાળા છે.

ભાવાર્થ

ત્રિગુણાત્મક પદોની સર્વોપરિતા દર્શાવતા સગુણ-સિદ્ધાંતથી અને ગુણોથી રહિત બ્રહ્માંડમાં પથરાયેલા અકર્તા બ્રહ્મનું સ્થાપન કરતા નિર્ગુણ-સિદ્ધાંતથી પર સર્કર્તાસિદ્ધાંત દ્વારા સ્થાપિત કરાયેલા પરમપુરુષરૂપ આદિ સર્જનહાર કેવલકર્તા છે. તેઓ જ સમગ્ર રચનાના કર્તા-હર્તા અને મૂળ કારણરૂપે રહેલા છે. તેમ છતાં જગતના જીવો તો મૂળ કર્તા-હર્તાની ઉપાસના ત્યજીને વિશ્વમાં કર્તા દ્વારા મળેલ ઐશ્વર્યતાના પ્રભાવથી પ્રસિદ્ધિ પામેલા બીજા જે નાશવંત ઐશ્વર્યવાન દેહધારીઓ છે, તેમની ઉપાસના કરવાવાળા છે.

પરભાવિકમેં સબ પચે, જનું જેહી દંઢ વિશ્વાસ;
પણ નિજ કર્તા ચીનાયતે, સફલિત સકલ ઉપાસ. ૩૩

શબ્દાર્થ

પરભાવિકમેં = પ્રભાવશાળીમાં, સબ = બધા, પચે = રચ્યા પચ્યા, લીન થઈને ફસાયેલા, જનું = જેમાં, જેહી = જેઓને, દંઢ = મક્કમ, વિશ્વાસ = ભરોસો, પણ = પરંતુ, નિજકર્તા = આદિસર્જનહાર, ચીનાયતે = ઓળખાવે, દશવિ, સફલિત = ફળદાયક, સકલ = બધી, ઉપાસ = ઉપાસના, ભક્તિ.

અનુવાદ

જેમનામાં જેને મક્કમ ભરોસો આવ્યો તેવા પ્રભાવશાળીઓમાં બધા ફસાયેલા છે, પરંતુ નિજકર્તાને જે ઓળખાવે તેમની કરેલી બધી ભક્તિ સફળ છે.

ભાવાર્થ

વિશ્વમાં બ્રહ્માજીના પાંચમાં મુખના છેદન પછી અકર્તા બ્રહ્મપદની અને સમયાંતરે સગુણ દૈવીપદોની ઉપાસનાનો પ્રભાવ વધ્યો છે. જે પદોમાં જેને દંઢ વિશ્વાસ આવ્યો તેવા ઐશ્વર્યતાવાન અને પ્રભાવશાળી પદોમાં વિશ્વના બધા જ માનવો રચ્યાપચ્યા થઈ ભક્તિના માર્ગમાં અટક્યા છે. આમ, કોઈ

નિર્ગુણ બ્રહ્મપદમાં તો કોઈ સગુણ અવતારાદિક ઐશ્વર્યવાન મહાપુરુષોની ભક્તિમાં ફસાયેલા છે. સગુણ નિર્ગુણથી તીત રહેલા પરમપદને પામવાની ભક્તિ અનાદિકાળથી કોઈ કરતા નથી. જેથી નાશવંતપદોની ભક્તિથી કોઈની પણ ઉપાસના ફળતી નથી અને જન્મ-મરણનું ભવદુઃખ ટળતું નથી. જ્યારે આપનપુ અને પતિપદના લક્ષને દર્શાવી નિજકર્તાને ઓળખાવે તેવા દિવ્ય પરમગુરુની ઉપાસનાથી બધા જ પ્રકારના ફળ પ્રાપ્ત થાય છે અને દેહાંતે ભક્તિ કરવાવાળો અંશ જ પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

દિવ્ય પરમગુરુ ઉપાસકો ત્યાય સક્રતસિદ્ધાંત સ્કંધ ૧૨

ઉપાસક બિનું અંશકે, કારજ કબુ ન હોય;
તબત્યે કરહી ઉપાસના, પરમગુરુકી સોય. ૧

શબ્દાર્થ

ઉપાસક = ઉપાસના કરવાવાળા, ભક્ત, બિનું = સિવાય, અંશકે = અંશનું, કારજ = કાર્ય, કલ્યાણ, કબુ ન = ક્યારેય નહિ, હોય = થાય, તબત્યે = તેથી, કરહી = કરવી, કરો, ઉપાસના = ભક્તિ, સ્તુતિ, પ્રાર્થના, પરમગુરુકી = પરમગુરુની, સોય = જોઈએ.

અનુવાદ

ઉપાસના સિવાય અંશનું ક્યારેય કલ્યાણ થાય નહિ. તેથી ઉપાસકે પરમગુરુની જ ઉપાસના કરવી જોઈએ.

ભાવાર્થ

વર્તમાન સમયમાં વિશ્વના જે કોઈ ઉપાસકો છે તે નિર્ગુણ બ્રહ્મની કે સગુણ દેવીસ્વરૂપોની ઉપાસના કરે છે. પોતાના સ્વ-ચૈતન આપનપુ જે અંશ સ્વરૂપ છે તેના કલ્યાણને લક્ષમાં રાખ્યા વિના ઉપાસકો નાશવંત અને બદલા પદોની જો ઉપાસના કરે તો અંશના કલ્યાણનું અર્થાત્ જન્મ-મરણના ભવસંકટનું કાર્ય સાર્થક થતું નથી. જ્યારે દિવ્ય પરમગુરુ સગુણ અને નિર્ગુણથી તીત એવા સક્રતસિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરીને અંશ-અંશીનો લક્ષ દર્શાવતા કેવલજ્ઞાનનો બોધ આપે છે. પોતાના મૂળ ધામમાંથી અંશ બ્રહ્માંડમાં આવી કરોડો કલ્પોથી જન્મ-મરણનું સંકટ વેઠતો રહ્યો છે.

તેમાંથી મુક્તિ અપાવીને મૂળ વતનરૂપ કૈવલધામમાં અંશને મોકલી અંશનું કૈવલકર્તા અંશી સાથે મેળાપ કરાવે છે. જગતમાં અંશના કલ્યાણ માટે ઉપાસના કરવા યોગ્ય જો કોઈ પદ હોય તો તે દિવ્ય પરમગુરુનું જ શરણું (પદ) છે. જેથી ઉપાસકોએ પરમગુરુની કૃપા પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમની જ સ્તુતિ પ્રાર્થના કરવી જોઈએ.

**પરમગુરુ બિન ઓરનકી, કરહી ઉપાસના અંશ;
કોઈ કાલે ફલદાયક, નિરફલ નહિ નિરવંશ. ૨**

શબ્દાર્થ

પરમગુરુ = પરમગુરુ, **બિન** = સિવાય, **ઓરનકી** = બીજાની, અન્યની, **કરહી** = કરે, **ઉપાસના** = ભક્તિ, **અંશ** = અંશ, જીવ, **કોઈ કાલે** = કોઈ કાળે, **ફલદાયક** = ફળ દેનાર, **નિરફલ** = નિષ્ફળ, **નહિ** = નથી, **નિરવંશ** = જેના વંશમાં કોઈ ન રહ્યું હોય તેવું, તદ્દન નાશ, ઉચ્છેદ, લય, સમૂળો નાશ, નિર્વંશ.

અનુવાદ

પરમગુરુ સિવાય બીજાની ઉપાસના અંશ કરે તો સમૂળગી નિષ્ફળ જતી નથી, પરંતુ કોઈ કાળે ફળદાયક થાય જ છે.

ભાવાર્થ

સર્વોપરી પદે રહેલા દિવ્ય પરમગુરુની ઉપાસના સિવાય જીવ (અંશ) નિર્ગુણસિદ્ધાંતને આધારે સચરાચર-વ્યાપક અકર્તા બ્રહ્મની કે સગુણસિદ્ધાંતના આધારે રૂપ-ગુણવાળા અવતારાદિક દેવી-દેવતાઓના પદોની જો ઉપાસના કરે તો તેમની ઉપાસના સમૂળગી નિષ્ફળ જતી નથી. સર્જનહાર દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ કોઈને કોઈ કરુણાથી કરુણામય બનેલા દૈવીસ્વરૂપો કોઈ કાળે પોતાની મર્યાદા મુજબ કરુણા કરી ભક્તને સહાયભૂત થાય છે. વળી, સાયુજય, સાલોક્ય, સામીપ્ય અને સાંનિધ્ય એમ ચાર પ્રકારની મુક્તિ પૈકી કોઈને કોઈ મુક્તિને વરી અંશ દૈવીધામોના સુખો અલ્પકાળ સુધી ભોગવી પોતાના પુણ્યનો ક્ષય થયા પછી પાછા મૃત્યુલોકમાં

આવીને જન્મ-મરણના ક્રમમાં વધ્યા જાય છે. જેથી હંમેશને માટે ભવસંકટનું દુઃખ દૂર થતું નથી. અનેક દુન્યવી પદોના ભજન-સ્મરણ તેમજ કર્મકાંડી ગતિ-વિધિ અને યોગ, તપ, સાધના સર્વે કર્તાના શાશ્વત પરમપદને નહીં, પરંતુ તે તો નાશવંત પદાર્થની ફળપ્રાપ્તિ બક્ષવાવાળા છે. બાદલા-પદોની ઉપાસના થકી કર્તાનો વિયોગ ટળે નહિ અને પરમપદ પણ ન મળે. કર્તાનો વિયોગ મટાડવા તથા પરમપદ પ્રાપ્ત કરાવનાર એકમાત્ર પરમગુરુ જ છે, માટે તેમની જ ઉપાસના કરવી જોઈએ.

**ફળ પ્રાપ્ત પણ તેહુનકી, જેહુનકી કરહી ઉપાસ;
જયૌ કણ બોહીત તેહીત ફળે, ઓરનકી નહિન આશ. ૩**

શબ્દાર્થ

ફળ = બદલો, લાભ, ફાયદો, **પ્રાપ્ત** = મળે, પ્રાપ્ત, **પણ** = પરંતુ, **તેહુનકી** = તેઓની, **જેહુનકી** = જેઓની, **કરહી** = કરી હોય, **ઉપાસ** = ઉપાસના, **જયૌ** = જેમકે, **કણ** = બીજક, દાણો, **બોહીત** = વાવે, **તેહીત** = તે મુજબનું, **ફળે** = ઊગે, પાકે, **ઓરનકી** = બીજાની, **નહિન** = નથી કરાતી, **આશ** = આશા, અપેક્ષા, ઈચ્છા, મહેચ્છા.

અનુવાદ

જેમની ઉપાસના કરી હોય તેમના તરફથી લાભ મળે ખરો, પરંતુ જે કણ (દાણો) વાવ્યો હોય તે જ પાકે. બીજા (દાણા-પાક)ની આશા રાખી શકાય નહિ.

ભાવાર્થ

ઉપાસકને વહેલું કે મોડું પણ ભક્તિનું ફળ તો પ્રાપ્ત થાય જ છે. જે જે દૈવીપદોની ઉપાસના કરી હોય તે તે દૈવીપદ પોતાની કરુણાના (ઐશ્વર્યતાના) પ્રભાવની મર્યાદામાં રહીને ભક્તને લાભકર્તા બને છે અને પ્રસન્નતા પામીને સહાયતા પણ કરતા હોય છે, પરંતુ ભક્તની ઈચ્છા મુજબનું ફળ આપી શકતા નથી. જેમ કે ખેડૂત

પોતાના ખેતરમાં જે પ્રકારના બીજકનું વાવેતર કરે તે જ પ્રકારનું અનાજ તેને (પાક તૈયાર થયા પછી) મળે છે. તેણે જે પ્રકારનું બીજ વાવ્યું હોય, તેનાથી અન્ય પ્રકારના પાકની ચાહના (આશા) રાખે તો તે શક્ય બનતું નથી. જેમ કે પ્રાચીન કહેવત છે કે “વાવે તેવું લણે અને કરે તેવું પામે”.

**જબતે પરમગુરુ બીન, લહે ન નિજ કરતાય;
કર્તા લહે બિનું કારજ, સરે ન કોટિ ઉપાય. ૪**

શબ્દાર્થ

જબતે = જેથી, તેટલા માટે, **પરમગુરુ બીન** = પરમગુરુ સિવાય, **લહે** = જાણે, **ન** = નહિ, **નિજ** = મૂળ, આદિ, **કરતાય** = કર્તા, સર્જનહાર, **કર્તા** = સર્જનહાર, અંશી, **લહે** = જાણ્યા, **બિનું** = સિવાય, વગર, **કારજ** = કલ્યાણ, કાર્ય, **સરે ન** = સાર્થક થાય નહિ, **કોટિ** = કરોડો, **ઉપાય** = પ્રયત્ન.

અનુવાદ

જેથી પરમગુરુ વિના આદિ કર્તાને જાણી શકાય નહિ. તેથી કર્તાને જાણ્યા વિના કરોડો પ્રયત્નો કરવા છતાં કલ્યાણનું કાર્ય સાર્થક થાય નહિ.

ભાવાર્થ

બ્રહ્માંડમાં એકમાત્ર દિવ્ય પરમગુરુ છે કે જેમને અકર્તા બ્રહ્મથી તીત અને ચાર વેદે જે નેતિનો પોકાર કર્યો છે તેવા નેતી પદથી પર રહેલા પરમપદની સાચી જાણ છે. કૈવલવેત્તાના નાતે તેઓ આપનપુ ચૈતનઅંશના સ્વરૂપની ઓળખાણ કરાવે છે. વળી, અંશ જેની સજાતિ છે એવા અંશી કૈવલકર્તાની સાથે મેળાપ કરાવવા માટે સમર્થ છે. સામર્થ્યવાન દિવ્ય પરમગુરુ સિવાય આદિ કૈવલકર્તાનું પરમપદ જાણી શકાય તેમ નથી. કર્તાને જાણ્યા સિવાય અન્ય કરોડો પ્રયત્ન કરવા છતાં ચૈતનઅંશના કલ્યાણનું કાર્ય સાર્થક થાય જ નહિ.

કોટિ ઉપાય સો કતનકે, સાધન સકલ સવૈસ;
જનતે કર્તા ન પાવહી, રહત વિમુખ સબ અંશ. ૫

શબ્દાર્થ

કોટિ ઉપાય = કરોડો પ્રયત્નો, સો = તેમ છતાં, કતનકે = રચના પૈકીના, સાધન = સિદ્ધ, સાધના સકલ = બધા, સવૈસ = સવૈ, સવાયું, સવાગણું, જનતે = માટે, જેનાથી, કર્તા = સર્જનહાર, ન = નહિ, પાવહી = પ્રાપ્ત થાય, મેળવી શકાય, રહત = રહે છે, વિમુખ = વેગળા, અલગ, જુદા, ભિન્ન, સબ = બધા, અંશ = ચૈતનઅંશ.

અનુવાદ

કરોડો પ્રયત્નો કરીને રચના પૈકીનાની સવાયી સાધના કરે છે, પરંતુ તેનાથી કર્તાને પ્રાપ્ત કરી શકાય નહિ અને બધા અંશ અળગા જ રહે.

ભાવાર્થ

મૂળ વતનરૂપી કૈવલધામમાંથી નીકળી કૈવલકર્તાથી છૂટા પડેલા અંશો વિશ્વમાં આવ્યા ને કરોડો કલ્પો વીતી ગયા હશે, તેમ છતાં જન્મ-મરણના ભવદુઃખમાંથી છૂટકારો પામીને કોઈ પાછા જઈ કર્તાને મળી શક્યું નથી. આમ બધા જ અંશો કર્તાથી અજાણ હોઈ રચના પૈકીના કોઈને કોઈ ઐશ્વર્યવાન પુરુષો કે અવતારી મહાપુરુષોની ઐશ્વર્યતાથી અંજાઈને તેમને જ કર્તા માનીને ભક્તિભાવ તથા સ્તુતિ-પ્રાર્થના કરે છે. રચના પૈકીના કોઈપણ પદોની સવાગણી સાધના કરવા છતાં અંશનું કલ્યાણ થતું નથી. કર્તાપદને પ્રાપ્ત કરવા માટેના કરોડો પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ રચના પૈકીના બાદલા-પદોની જરૂર કરતાં પણ સવા ઘણી ભક્તિથી મૂળ કર્તાપદને કોઈ પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી. જેથી બધા અંશો કર્તાથી વિમુખ રહી જન્મ-મરણરૂપી ભવ સંકટ ભોગવીને ભવસાગરમાં જ ભટક્યા ફરે છે.

એહી પરકારન અંશકુ, ભમિત દેખી ભવમહાંય;
કર્તા આપ કરુણા કરી, ભેજે પરમગુરુ આંહાંય. ૬

શબ્દાર્થ

એહી પરકારન = એ પ્રકારે, **અંશકુ** = અંશોને, **ભ્રમિત** = ભટકતા, **દેખી** = જોઈને, **ભવમહાંય** = ભવસાગરમાં, વિશ્વમાં, **કર્તા** = સર્જનહાર, માલિક, **આપ** = પોતે, **કરુણા કરી** = કૃપા કરીને, **ભેજે** = મોકલ્યા, **પરમગુરુ** = પરમગુરુ, **આંહાંય** = અહીંયા.

અનુવાદ

આ પ્રકારે અંશોને ભવમાં ભટકતા જોઈને કર્તાએ પોતે કૃપા કરીને પરમગુરુને અહીંયા મોકલ્યા છે.

ભાવાર્થ

આ પ્રકારે પોતાના મૂળ વતનરૂપ કેવલધામમાંથી નીકળેલા અંશો વિશ્વમાં આવી માત્ર નાશવંત પદોની ભક્તિ કરીને અહીંના અહીં જ કર્મો ભોગવવા જન્મ-મરણના ક્રમમાં ભટકતા રહ્યા છે. પોતાના સજાતિ અંશોની ભવસાગરમાં આ પ્રમાણેની કફોડી પરિસ્થિતિ નિહાળીને કર્તા માલિકે કૃપા કરી પોતાના સાંનિધ્યમાં રાખેલા પરમ વિશેષ પાટવિ અંશ દિવ્ય પરમગુરુને સોળ વિભૂતિ, નવ બુદ્ધિ સહિતના સાજ સાથે બધી જ કરુણાનો સમાવેશ થયેલો દિવ્ય દેહ ધારણ કરાવી અંશ-અંશીનો લક્ષ દર્શાવવા બ્રહ્માંડમાં મોકલ્યા છે. જેથી તેઓ હદ, બેહદથી પર રહેલું અનહદપદને દર્શાવી અંશોને જેવા આવ્યા હતા તેવા શુદ્ધ સ્વરૂપે કરીને પોતાના મૂળ વતનમાં પાછા મોકલી કેવલકર્તા સાથે મેળાપ કરાવે છે.

પરખ કરો ગુરુ પરમકી, નિજ ગમ નેન ઉઘાડ;

જનકે સરભર કોઈ નહિ, અતિ અથાહ ગતિ ઘાહાડ. ૭

શબ્દાર્થ

પરખ = ઓળખ, શોધ, તપાસ, પારખવું, **કરો** = કરો, **ગુરુ પરમકી** = પરમગુરુની, **નિજ ગમ નેન** = પોતાના જ્ઞાન ચક્ષુ, **ઉઘાડ** = ખોલીને, **જનકે** = જેમના, તેઓને, **સરભર** = સરખામણી કરી શકાય તેવા, સમોવડીયા, **કોઈ નહિ** = કોઈ નથી, **અતિ** = ઘણું, અત્યંત, **અથાહ** = અમાપ, અથાગ, **ગતિ** = જ્ઞાન, સમજ, **ઘાહાડ** = ગાઢ, ઘણી, અધિક, દઢ.

અનુવાદ

પોતાના જ્ઞાનચક્ષુને ઉઘાડીને પરમગુરુની પરખ કરો. જેમના સમોવડીયા કોઈ નથી કારણ કે તેમની ગતિ અત્યંત અમાપ અને ગાઢ છે.

ભાવાર્થ

દરેક વ્યક્તિએ પોતાના ચર્મચક્ષુથી નહીં, પરંતુ આંતરદષ્ટિના બળે જ્ઞાનચક્ષુ ખોલીને દિવ્ય પરમગુરુની સૈદ્ધાંતિક સમજ કેળવી સાચી અને યથાર્થ ઓળખાણ કરવી જોઈએ. આ મહાન કૈવલવેત્તાપુરુષને માત્ર બાહ્ય અઢાર ચિન્હોથી જ નહિ, પરંતુ જ્ઞાનના પ્રભાવથી પણ પારખીને ઓળખવા જોઈએ. સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં જ્ઞાનપક્ષે તેમની બરાબરી કરી શકે તેવા (તુલ્ય) અન્ય કોઈ જ નથી. કેમ કે તેમની જ્ઞાનગતિ અતિ અથાહ અને ગાઢ છે. વિશ્વમાં કૈવલવેત્તાપુરુષને ખોળવા હોય તો તેની સમજ નીચે પ્રમાણે છે.

૧૪ કરોડ મનુષ્યોમાં મનુષ્યની ક્રિયા કરવાવાળો એક જ મનુષ્ય હોય છે. એવા ૭ કરોડ મનુષ્યની ક્રિયા કરવાવાળામાં વેદની ગતિને જાણવાવાળો એક વ્યક્તિ હોય છે. તેવા ૭ કરોડ વેદગતિને જાણવાવાળા વ્યક્તિઓમાં એક ભગત (ભક્ત) હોય છે. તેવા ૭ કરોડ ભક્તોમાં એક પરચા આપી શકે તેવા દાસ હોય છે. તેવા ૭ કરોડ દાસજનોમાં એક કાળને જીતી શકે તેવા યોગી હોય છે. તેવા ૫ કરોડ યોગીપુરુષોમાં એક પરકાયા પ્રવેશ કરવાવાળા સાધક હોય છે. તેવા એક કરોડ સાધકમાં ઈશ્વરોની પ્રતિયોગીતા કરવાવાળા એક જ્ઞાનીપુરુષ હોય છે. તેવા ૭ લાખ જ્ઞાનીપુરુષોમાં બ્રહ્મસ્વરૂપ ધારણ કરવાવાળા કોઈ એક બ્રહ્મર્ષિપુરુષ હોય છે. તેવા ૧ કરોડ જ્ઞાની અને અનેક અનુભવી પુરુષોમાં કૈવલવેત્તાપુરુષ એક મળી શકે છે. સાત દ્વિપ અને નવખંડમાં તો એકમાત્ર કૈવલવેત્તાપુરુષ છે જે કર્તાના પરમવિશેષ પાટવી અંશ હોઈ કલ્પમાં એક વખત અંશ અંશીનો લક્ષ આપવા વિશ્વમાં પધારે છે.

ચૌદેઈ તબક અચરચર, દેખહો દષ્ટ વિસાલ;
રચેહુ સૃષ્ટિ જીનું અબલગી, કોહુ ન કર્તા નિહાલ. ૮

શબ્દાર્થ

ચૌદેઈ = ચૌદ, તબક = ઈંડ, લોક, અચરચર = સ્થાવર-જંગમ, દેખહો = નિહાળી જુઓ, દંષ્ટ = નજર, દષ્ટિ, વિસાલ = દીર્ઘ, વિસ્તીર્ણ, રચેહુ = રચના કરી, સૃષ્ટિ = જગત, જનું = ત્યારથી, માંડીને, અબલગી = અત્યાર સુધી, કોહુ = કોઈએ પણ, ન = નહિ, કર્તા = સર્જનહાર, નિહાલ = બધી રીતે, સંતુષ્ટ અને પ્રસન્ન થયેલું, કૃતાર્થ, નિહાળવું, નિરખવું.

અનુવાદ

ચૌદ લોક અને સ્થાવર-જંગમ ઉપર દીર્ઘ દષ્ટિથી જોશો તો જણાશે કે સૃષ્ટિ રચાથી ત્યારથી અત્યાર સુધી કોઈએ કર્તાને નિહાળ્યા નથી.

ભાવાર્થ

બ્રહ્માંડની મધ્યે રહેલા કેવલધામની આગળ અને પાછળ એમ ચૌદ ચૌદ ઈંડ (તબકો) છે. વળી, મહીમડ ઈંડના વૈરાટમાં અંતરિક્ષના ચૌદ દૈવી ધામો અને પાતાળના ચૌદ ધામો છે. આ સર્વેની આઘ લઈ પૃથ્વી પરના સ્થાવર-જંગમ ઘાટો સહિતની જીવ-સૃષ્ટિ ઉપર દીર્ઘ દષ્ટિ પસારીને જો જોવામાં આવે તો જણાશે કે સૃષ્ટિની રચના થઈ ત્યારથી અત્યાર સુધી કરોડો કલ્પો વીત્યા હશે. સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં પાંચમાં મુખના છેદન બાદ ચાર વેદના રચયિતા બ્રહ્માજીએ નેતિનો પોકાર કર્યો હતો. ત્યાર પછી કોઈએ તેવા પદ માટે જાણવા તાર્કિક વિચાર પણ કર્યો નથી કે આદિ પરમપદની હયાતી અંગે શોધ કરવા કોઈએ પ્રયત્ન પણ કર્યો નથી.

સકલ આચારજ આઘ લ્યૌ, ઓરું ઈશ્વર અવતાર;

બ્રહ્માસ્મિ ભયે જ્ઞાનસે, કીયે ન આઘ વિચાર. ૯

શબ્દાર્થ

સકલ = બધા, આચારજ = આચાર્યો, ધર્મના આગેવાનો, આઘ લ્યૌ = ની આઘ લઈને, સહિત, ઓરું = અને, બીજા, ઈશ્વર અવતાર = ઐશ્વર્યવાન અવતારો, બ્રહ્માસ્મિ = બ્રહ્મની અસ્મિતા ધારણ કરીને, ભયે = થયા, જ્ઞાનસે = જ્ઞાનથી, કીયે ન = કર્યો નથી, આઘ = આદિનો, અનાદિનો, વિચાર = કલ્પના, તર્ક, ચિંતવન.

અનુવાદ

બધા ધર્મચાર્યોની આદ્ય લઈ બીજા ઐશ્વર્યવાન અવતારો કે જેઓ જ્ઞાનથી અહંબ્રહ્માસ્મિ થયા, પરંતુ કોઈએ આદિનો વિચાર કર્યો નહિ.

ભાવાર્થ

જગતમાં સ્થાપયેલા વિવિધ મત-પંથો અને ધાર્મિક વિચારધારાઓના સ્થાપક મૂળ ધર્મચાર્યોની આદ્ય લઈ વિષ્ણુના ઐશ્વર્યવાન અવતારોએ યુગે યુગે પૃથ્વી પર અવતરણ કર્યું છે, બ્રહ્મસિદ્ધાંતને આધારે આવા બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષો અકત પદમાં જ અહં બ્રહ્માસ્મિની અહંતા ધારણ કરીને અટક્યા, પરંતુ બ્રહ્મથી પરે રહેલા આદિ અનાદિ કર્તાપદનો કોઈએ વિચાર પણ કર્યો નહિ.

આદિ વિચારતાં અંશુ, જાહાં સબ પશુ સમાન;

સો કર્તા ન ચીને કોહુ, ભૂલેહુ બ્રહ્મ જ્ઞાન. ૧૦

શબ્દાર્થ

આદિ = પ્રારંભ કાળે, મૂળ કારણ, વિચારતાં = વિચાર કરતાં, અંશુ = અંશનો જાહાં = જયાં, સબ = બધા, પશુ = જીવદશામાં જીવતા પ્રાણી, સમાન = તુલ્ય, સરખા જેવા, સો = તેથી, કર્તા = સર્જનહાર, ન = નહિ, ચીને = ઓળખ્યા, કોહુ = કોઈએ, ભૂલેહુ = ભૂલા પડ્યા, બ્રહ્મ જ્ઞાન = બ્રહ્મ સિદ્ધાંતના જ્ઞાનમાં.

અનુવાદ

અંશના આદિનો વિચાર કરવા અંગે જોતાં બધા જીવદશાના પ્રાણી જેવા જ છે. બ્રહ્મજ્ઞાનમાં ભૂલા પડ્યા તેથી કોઈએ કર્તાને ઓળખ્યા નહિ.

ભાવાર્થ

અંશનું ચૈતન સ્વરૂપ અને તે અંશ જેની સજાતિનો છે એવા અંશી અંગે આદિથી કોઈએ વિચાર કર્યો જ નથી. આપનપુ અને પતિપદના જ્ઞાન પક્ષે જોતાં જગતમાં બધા જ જીવદશામાં જીવતા ભૂચર ગતિના પ્રાણી જેવા જ

છે. બ્રહ્મ-સિદ્ધાંતના જ્ઞાનને આધારે બ્રહ્મને સર્વોપરિ-પદ સ્થાપીને બધા બ્રહ્મજ્ઞાનમાં જ ભૂલા પડીને અટક્યા છે. પોતે જ બ્રહ્મ સ્વરૂપે છે, તેવી માન્યતા ધારણ કરીને રહ્યા, તેથી કોઈએ બ્રહ્મથી પર રહેલા કર્તાપદને ઓળખ્યું જ નથી.

**જબતે પરમગુરુ પૃથ્વી, આય ધરીત મનુ વેશ;
ઈશ્વર સહિત આચારજ, જીનું કરત ઉપદેશ. ૧૧**

શબ્દાર્થ

જબતે = જેથી, તેથી, પરમગુરુ = પરમગુરુ, પૃથ્વી = પૃથ્વી ઉપર, આય = આવ્યા, પધાર્યા, ધરીત = ધારણ કરીને, મનુ વેશ = માનવીનો ઘાટ, માનવદેહ, ઈશ્વર = ઐશ્વર્યવાન મહાપુરુષો, સહિત = સમેત, આચારજ = ધર્મચાર્યો, જીનું = જેઓને, કરત = કરવા, ઉપદેશ = બોધ.

અનુવાદ

જેથી પરમગુરુ માનવ દેહ ધારણ કરીને જેઓ ઈશ્વર સહિત આચાર્યો છે, તેઓને ઉપદેશ કરવા પૃથ્વી પર પધાર્યા છે.

ભાવાર્થ

દેહની ચેતનાના કારણરૂપે રહેલા ચૈતન-અંશસ્વરૂપ અને અંશ જેની સજાતિનો છે એવા સર્વ રચનાના કારણરૂપે રહેલા કૈવલકર્તા અંશી, એ બંનેની સાચી જાણ અને ઓળખ દુનિયામાં કોઈને નથી. તેથી જ કર્તાની આજ્ઞા થતાંની સાથે જ દિવ્ય પરમગુરુ માનવદેહ ધારણ કરીને અંતરીક્ષના દૈવીધામોને ચેતાવ્યા બાદ પૃથ્વી પર પધાર્યા છે. બ્રહ્મજ્ઞાનમાં ભૂલા પડેલા બ્રહ્મજ્ઞાની, ઐશ્વર્યવાન અવતારી પુરુષો અને વિવિધ મતપંથોના આચાર્યોને અંશ-અંશીના લક્ષનો ઉપદેશ કરવા માટે તેમણે પ્રગટ દિવ્ય માનવ દેહ ધારણ કર્યો છે. પૃથ્વીના નવખંડ અને સાત દ્વિપોમાં વિચરણ કરીને તેઓ કૈવલવેત્તાના નાતે અંશોનું કલ્યાણ થાય તે માટેનો જ્ઞાનોપદેશ કરે છે.

ઉપદેશી ગુરુ પરમકે, અનુભવ અકલ અરુઢઃ
બ્રહ્માદિક ભવ સાત્ત્વિક, લહે ન જનકી ગૂઢ. ૧૨

શબ્દાર્થ

ઉપદેશી = ઉપદેશક, ઉપદેશ કરનારા, ગુરુ પરમકે = પરમગુરુનો, અનુભવ = પ્રત્યક્ષજ્ઞાન, અકલ = કળી ન શકાય તેવો, અરુઢ = અપ્રસિદ્ધ, ધાનુ, નહિ જણાયેલું, બ્રહ્માદિક = બ્રહ્માસહિત, ભવ = શંકર, મહાદેવ, સાત્ત્વિક = વિષ્ણુ, લહે ન = જાણે નહિ, જનકી = જેમની, તેઓની, ગૂઢ = ગુપ્ત ભેદ, રહસ્ય, ગહન, અકળિત, ગુહ્ય, અવ્યક્ત.

અનુવાદ

ઉપદેશક એવા પરમગુરુનો અનુભવ કળી ન શકાય તેવો અપ્રસિદ્ધ છે. જેથી બ્રહ્મા, શંકર અને વિષ્ણુ સહિત કોઈ તેમની ગુહ્યતા જાણતા નથી.

ભાવાર્થ

સર્જનહારના પરમવિશેષ પાટવિ અંશ કેવલવેત્તાપુરુષ દિવ્ય પરમગુરુનો ઉપદેશક તરીકેનો સ્વાનુભવ સામાન્ય રીતે જોતાં કળી ન શકાય તેવો અને ખૂબ જ અરુઢ છે. કેવલકર્તા દ્વારા તેઓને અંશોના તારણહાર માટેનું કુલમુખત્યારનામું આપવામાં આવેલું છે. વળી, તેમને દિવ્યદેહ ધારણ કરાવીને સર્જનહાર દ્વારા જ બ્રહ્માંડમાં મોકલવામાં આવેલા છે. આવી અદ્ભુતસામર્થ્યતા ધરાવતા પરમગુરુના દિવ્યસ્વરૂપ અને પરમગુરુના જ્ઞાનની ગુહ્યતા અંગે ખુદ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ સહિત ઉત્પત્તિ પૈકીના કોઈ પણ દેહધારીઓ જાણતા નથી.

એહી નિજ અચરતસાગર, ગ્રંથ સુધારસ જ્ઞાન;
અજર અમર અવિગત ગતિ, પાય કરહી અવિલાન. ૧૩

શબ્દાર્થ

એહી = આ, નિજ = મૂળ, આદિ, અચરતસાગર = અચરતસાગર, ગ્રંથ = ધર્મપુસ્તક, સુધારસ = અમૃતરસ, જ્ઞાન = સમજ, અજર = અવિનાશી, અમર = નિત્ય, અમર,

સનાતન, **અવિગત** = જેની વિગત જાણી શક્યા નથી, અજાણ, **ગતિ** = જ્ઞાન, સમજ, **પાય** = પ્રાપ્ત, **કરહી** = કરે, **અવિલાન** = અવલોકન.

અનુવાદ

આ મૂળ અચરતસાગર ગ્રંથમાં અમૃતના રસ સમાન જ્ઞાન છે, જેનું અવલોકન કરવાવાળા તે અજર અમર અને અવિગની ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ

આ મૂળ અચરતસાગર ગ્રંથમાં અમૃતના રસ સમાન જ્ઞાનનો અદ્ભુત ખજાનો ભરેલો છે. જે કોઈ આરતવંત મુમુક્ષુ જન અમૃતમય જ્ઞાનનું રસપાન કરે અને તેમાં દર્શાવેલી ગૂઢાર્થથી ભરેલી સમજનું ખૂબ જ બારીકાઈથી મંથન કર્યા બાદ ચિંતવન કરે તો તેવા ભાગ્યવંત ભક્તને અજર-અમર અને અવિગત એવા કર્તાની સમજ પ્રાપ્ત થાય છે.

કર્તા કરતહી કિંમત, કલિત સકલ તનું જ્ઞાન;
પુનહી પરમપદ પરખહી, કરહી ગ્રંથ અવિલાન. ૧૪

શબ્દાર્થ

કર્તા = સર્જનહાર, **કરતહી** = રચનાની, કતની, **કિંમત** = મૂલ્ય, મહિમા, કદર, **કલિત** = પૂર્ણ, પૂરેપૂરું, કથન, વિચાર, બંધન, મિશ્રિત, મેળવેલું **સકલ** = બધા, સર્વે, સઘળા, તમામ, **તનું** = શરીર, ઘાટ, **જ્ઞાન** = સમજ, **પુનહી** = વળી, ઉપરાંત, **પરમપદ** = શ્રેષ્ઠ પદ, અંતિમ પદ, **પરખહી** = ઓળખો, જાણો, **કરહી** = કરે, **ગ્રંથ** = ધર્મપુસ્તક, **અવિલાન** = અવલોકન, બારીકાઈથી નિહાળવું.

અનુવાદ

બધા દેહનું જ્ઞાન જાણે તો જ કર્તા અને કતની કિંમત સમજાય. તદ્ઉપરાંત ગ્રંથનું અવિલાન કરે તો પરમપદની ઓળખ થાય છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મભૂમિકામાં રચેલી સર્વ અદ્ભુત રચનાને તેમજ કર્તા દ્વારા રચાયેલા

સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ, મહાકારણ અને પરમકારણ એ પાંચેય પ્રકારના દેહના બંધારણનું જ્ઞાન જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વ્યક્તિને કર્તા અને કૃતની કિંમત સમજાય છે. તે ઉપરાંત અચરતસાગર ગ્રંથનું અવિલાન કરવાથી ભ્રત્મથી પરે રહેલા પરમપદની ઓળખ થાય છે.

**બોહોરુ ન્યાય નિજ નરણીત, કરત લખીત કિરતાર;
સો સુધ સકલ સિદ્ધાંતકી, પાવહી ગ્રંથ મોઝાર. ૧૫**

શબ્દાર્થ

બોહોરુ = વળી, ન્યાય = ન્યાયપૂર્વક, નિજ = મૂળ, આદિ, નરણીત = નિર્ણય, કરત = કરવાની, લખીત = લખેલું, દર્શાવેલું, કિરતાર = સર્જનહાર, કર્તા, સો = તેથી, તેવા, સુધ = શુદ્ધ, ખબર, ભાન, ભાળ, સકલ = તમામ, બધા, સિદ્ધાંતકી = માન્યતાઓની, આખરી નિર્ણયાત્મક જ્ઞાનની, પાવહી = પ્રાપ્ત થાય, ગ્રંથ મોઝાર = ગ્રંથમાંથી, ગ્રંથની અંદર.

અનુવાદ

વળી, મૂળ સર્જનહાર પક્ષે ન્યાયપૂર્વક નિર્ણય કરીને લખેલું છે. તદ્ઉપરાંત ગ્રંથમાંથી બધા સિદ્ધાંતની ખબર પડે તેવી માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ

તદ્ઉપરાંત અચરતબાએ આ ગ્રંથમાં મૂળ સર્જનહાર અંગેની સમજ દર્પણની જેમ ન્યાયપૂર્વકનો નિર્ણય કરીને દર્શાવેલી છે. તેમજ વિશ્વમાં સ્થાપિત સગુણ અને નિર્ગુણ સહિતના વિવિધ મતપંથો અને ધર્મચાર્યો દ્વારા દર્શાવેલી અનેક ધાર્મિક માન્યતાઓની ખબર પડે તેવી ખૂબ જ સરળ માહિતી આ ગ્રંથમાંથી ગ્રંથ-વાંચન કરનાર અભ્યાસુ વ્યક્તિ મેળવી શકશે.

**જબ એહી ગ્રંથ આલોચતાં, સકલ સોજ સમજાય;
પુનહી મીલે ગુરુ પરમકુ, અંશ પારંગત થાય. ૧૬**

શબ્દાર્થ

જબ = જ્યારે , જેથી, એહી ગ્રંથ = આ ગ્રંથ, ધર્મ પુસ્તક, આલોચતાં = અવલોકન કરતાં, વિવેચન કરતાં, ચિંતન કરતાં, સકલ = બધા, સોજ = સમજ, સોચ, વિચાર, સમજાય = સમજ પડે, ખબર પડે, પુનહી = વળી, તે ઉપરાંત, મીલે = પ્રાપ્ત, મળે, ગુરુ પરમકુ = પરમગુરુને, અંશ = ચૈતનઅંશ, પારંગત = ભવપાર, થાય = થાય.

અનુવાદ

આ ગ્રંથનું જ્યારે આલોચન કરીએ ત્યારે બધી જ સમજણની ખબર પડે. તે ઉપરાંત પરમગુરુ મળે તો અંશ ભવપાર થાય.

ભાવાર્થ

આ અચરતસાગર ગ્રંથનું જ્યારે એકાગ્ર ચિત્તે વિવેચન કરવામાં આવે તો વિવિધ મત-પંથોની હદ ક્યાં સુધીની છે ? તેની સાચી સમજણ અંગે ખબર પડે છે. વળી, પૂર્વ જન્મની પ્રીત હોય તો દિવ્ય પરમગુરુનું શરણું મળે, અને તેમની કૃપા થતાં જ કરોડો કલ્પોથી જન્મ મરણમાં ભટકતો અંશ ભવપાર થઈ અખંડ કૈવલમુક્તિને વરે છે.

તા બીન અવર ઉપાય ન, કર્તા મીલનકો કોય;

અંશ પારંગત કરનકુ, એક પરમગુરુ સોય. ૧૭

શબ્દાર્થ

તા બીન = તેના સિવાય, અવર = બીજો કોઈ, ઉપાય = ઈલાજ, યુક્તિ, ઉપચાર, ન = નથી, કર્તા = સર્જનહાર, મીલનકો = મળવા માટેનો, કોય = કોઈપણ, અંશ = ચૈતનઅંશ, પારંગત = ભવપાર, કરનકુ = કરવા માટે, એક = એકમાત્ર, પરમગુરુ = પરમગુરુ, સોય = છે.

અનુવાદ

તે સિવાય કર્તાને મળવાનો અન્ય કોઈપણ ઉપાય નથી. એકમાત્ર પરમગુરુ જ અંશને ભવસાગરથી પાર કરી શકે છે.

ભાવાર્થ

અંશે જો આદિ સર્જનહારને મળવું હોય તો દિવ્ય પરમગુરુના શરણ સિવાય અન્ય (બીજો) કોઈ વિકલ્પ નથી. કારણ કે સર્જનહારે જ અંશોને ભવસાગર પાર કરવા માટેની સત્તા આપીને દિવ્ય પરમગુરુને બ્રહ્માંડમાં મોકલ્યા છે. માટે જો કોઈ અંશને જન્મ-મરણના ભવસંકટમાંથી મુક્તિ મેળવવી હોય તો સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં એકમાત્ર કૈવલવેત્તાપુરુષ દિવ્ય પરમગુરુ છે, જેઓ પોતાના શરણે આવેલા આરતવંત અને અધિકારી જણાતા મુમુક્ષુજનોને ભવપાર કરીને કર્તા સાથે મેળાપ કરાવે છે.

સકલ સિદ્ધાંતકે સદ, દેખેહુ દીરઘ મતંત;
શક્તિ પુરુષ ગુણ બ્રહ્મ લ્યૌ, સબમે થપે સતંત. ૧૮

શબ્દાર્થ

સકલ = બધા, સિદ્ધાંતકે = માન્યતાઓને, આખરી નિર્ણયાત્મક ધાર્મિક નિર્ણયોને, સદ = નક્કી, નિશ્ચિતપણે, દેખેહુ = જણાય છે, નિહાળી શકાય છે, દીરઘ = મોટા, મહાન, મતંત = માન્યતાઓ, પત-પંથો, શક્તિ = આઘ શક્તિ, પુરુષ = નિરંજન પુરુષ, ગુણ = ત્રણ ગુણાત્મક પદો-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ, બ્રહ્મ = સચરાચર વ્યાપક બ્રહ્મપ્રકાશ, લ્યૌ = સુધી, સબમે = બધામાં, સૌમાં, થપે = સ્થાપિત થયેલું છે, સ્થાપના કરાઈ છે, સતંત = નિરંતર, સતત, સદૈવ, હંમેશા, શરૂઆતથી જ, એકસૂત્રતા.

અનુવાદ

નક્કી કરાયેલા બધા સિદ્ધાંત અને મત-મતાંતરોને દીર્ઘતાથી નિહાળતાં બધામાં આઘશક્તિ, નિરંજનપુરુષ, ત્રણ ગુણાત્મક દેવો અને બ્રહ્મ સુધીના પદોને નિરંતરપણે સ્થાપ્યા છે.

ભાવાર્થ

આદિકાળમાં બ્રહ્માજીના ચાર મુખથી વહેલી વાણીના થયેલા ચાર વેદને આધારે નક્કી કરાયેલા આદિ નિર્ગુણ બ્રહ્મસિદ્ધાંત અને અર્વાચીન સગુણસિદ્ધાંતની આઘ લઈને વિવિધ મત-મતાંતરો જગતમાં પ્રસિદ્ધિ

પામ્યા છે. તે બધાને દીર્ઘ-દૃષ્ટિથી નીહાળતાં બધામાં સર્જનહારની રચના પૈકીના કોઈને કોઈ પદોની જ નિરંતરપણે સ્થાપિત થયેલી વિવિધ પ્રકારની વિચારધારાઓ જોવા મળે છે. જેમાં બ્રહ્મ-સિદ્ધાંતિઓ સચરાચર વ્યાપક અકત બ્રહ્મને સર્વોત્તમપદ માને છે, જ્યારે સગુણસિદ્ધાંતમાં રૂપ ગુણવાળા દેવીપદોને સર્વોપરી માને છે. જેમાં આદિ નિરંજનપુરુષ, આદ્યશક્તિ મહામાયા, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ તેમજ વિષ્ણુના અવતારોને સર્વોપરીપદ માનીને જગત ભ્રમણાયુક્ત નાશવંત ઉપાસનાઓમાં ભૂલું પડ્યું છે.

**જનમેં કર્તા ન કોહુ કીનું, અંશ ઉપાવનહાર;
પતિ બિનું અપતિ પદારથ, કથી કથી ગયે અપાર. ૧૯**

શબ્દાર્થ

જનમેં = જેમનામાં, જેમાં, **કર્તા** = સર્જનહાર, **ન** = નહિ, **કોહુ કીનું** = કોઈપણ ક્યાંય, **અંશ** = ચૈતનઅંશ, **ઉપાવનહાર** = ઉત્પન્ન કરનારા, ઉપજાવનારા, **પતિ બિનું** = માલિક સિવાય, **અપતિ** = પતિપદ વિનાના, નધણીયા, **પદારથ** = ઉત્પત્તિ, પદાર્થ, રચનાથી, **કથી કથી** = બોલ બોલીને, ઉચ્ચારણ ઉચ્ચારીને, **ગયે** = ગયા, **અપાર** = ઘણા બધા, અનેક, અનંત.

અનુવાદ

તેઓનામાં અંશને ઉપજાવવાળા સર્જનહાર કોઈ ક્યાંય પણ નથી. માલિક સિવાયના જે નધણીયા પદાર્થો છે, તેમનું જ ઉચ્ચારણ ઉચ્ચારીને બધા ગયા છે.

ભાવાર્થ

વિશ્વમાં સર્વોપરિપદ તરીકે જેની જેની સ્થાપના કરવામાં આવી છે તેવા નિર્ગુણ અને સગુણ પદો બધા જ નાશવંત છે. સર્વે રચના પૈકીના પદો હોવાથી કોઈ સર્જનહાર નથી કે દેહને ચૈતન રાખનાર અંશને ઉત્પન્ન કરનાર પણ નથી. પ્રારંભકાળથી તે અત્યાર સુધીમાં સ્થાપિત થયેલા વિવિધ મતોની માન્યતા ઉભી કરનારા ધર્મચાર્યો માત્ર ને માત્ર રચના પૈકીના

પદોનું જ અપાર ઉચ્ચારણ કરી કરીને ચાલ્યા ગયા છે. તેઓએ સાચા માલિક સિવાયના (જે માલિક નથી તેવા) નાશવંત અને બદલાપદોને કર્તા તરીકેનું સંબોધન કરીને જગતના જીવોને ભરમાવ્યા છે.

**નિગમ ચતુર ખટ સહાસ્તર, ઓરું ઈતિહાસ પુરાણ;
અકત પુનિ પદ કતનકે, કરી ગયે સકલ બખાન. ૨૦**

શબ્દાર્થ

નિગમ = વેદ, ચતુર = ચાર, ખટ = છ, સહાસ્તર = શાસ્ત્ર, ઓરું = અને, ઈતિહાસ = ભૂતકાળનું વૃત્તાંત, પૂર્વે બની ગયેલ હકીકતનું યથાર્થ વૃત્તાંત દર્શાવતું પુસ્તક, પુરાણ = વ્યાસજી દ્વારા રચિત અઢાર પુરાણ, અકત = અકર્તા બ્રહ્મપદ, પુનિ = વળી, તેમજ પદ = સ્થાન, દરજજો, કતનકે = રચના પૈકીનાનું, કરી ગયે = કરી ગયા, સકલ = બધા, સઘળા, બખાન = તારીફ, પ્રશંસા.

અનુવાદ

ચાર વેદ, છ શાસ્ત્ર અને બની ગયેલી ઘટનાનું વૃત્તાંત દર્શાવતા પુસ્તકો તથા પુરાણોમાં અકત પદ તેમજ કતનું જ બધા વખાણ કરી ગયા છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્માજીએ ચાર વેદમાં, વેદોનું અધ્યયન બાદ જ્ઞાનીપુરુષોએ બનાવેલા છ શાસ્ત્રોમાં અને વ્યાસજી દ્વારા પોતાની કલ્પનાથી લખેલા અઢાર પુરાણોની આઘ લઈ ભૂતકાળમાં બની ગયેલી ઘટનાઓનું આલેખન કરતા પુસ્તકોમાં ખાસ કરીને અકર્તા બ્રહ્મપદનું તથા કર્તાની રચના પૈકીના દેવી-દેવતાઓ અને અન્ય દેહધારીઓનું જ સર્વોપરીપદ તરીકે વર્ણન જોવા મળે છે. આ બધા જ લેખકો પોતાના લખાણમાં નિર્ગુણ બ્રહ્મપદ સહિત રચના પૈકીના કોઈને કોઈ રૂપ અને ગુણવાળા સાકાર પદોની પ્રશંસા કરતું લખાણ લખીને ચાલ્યા ગયા, પરંતુ તેવું લખાણ લખીને જગતના ભોળા જીવોને ભ્રમણામાં નાખી ગયા છે.

એહી પરકારહી નરણીત, ગ્રંથ નિગમ ગતિ જોય;
સબમેં છેક વિચારતાં, નિજપતિ કર્તા ન કોય. ૨૧

શબ્દાર્થ

એહી = આ, પરકારહી = પ્રકારના, નરણીત = નિર્ણય, નિવેળો, ગ્રંથ = ધર્મ પુસ્તક, નિગમ = વેદ, ગતિ = સમજ, જ્ઞાન, જોય = જોયું, સબમેં = બધામાં, છેક = અંતે, વિચારતાં = વિચાર કરતાં, નિજપતિ = મૂળ માલિક, આદિ ધણી, કર્તા = સર્જનહાર, ન = નહિ, કોય = કોઈ.

અનુવાદ

વેદ અને ગ્રંથોમાં આ પ્રકારનું જ્ઞાન અને નિર્ણય કરેલો જોવા મળે છે. સર્વના અંતે વિચારતાં આદિ સર્જનહાર કે માલિક કોઈ જ નથી.

ભાવાર્થ

ચાર વેદ, છ શાસ્ત્ર અને અઢાર પુરાણ સહિતના અન્ય જુદા જુદા ધર્મગ્રંથોમાં દર્શાવેલું જ્ઞાન નિહાળતાં જણાય છે કે બધાએ સર્જનહારની રચના પૈકીના કોઈને કોઈ નાશવંત તથા બાદલ પદોને જ સર્જનહાર તરીકે ઠેરવીને પોતાનો અંતિમ મત રજૂ કર્યો છે. બધાએ પોતપોતાના મનમાં જેમ આવ્યું તેમ આખરી નિર્ણય કરીને જણાવ્યો છે. બધા જ સિદ્ધાંતો અને જુદા જુદા મત પંથોના મત-મતાંતરને સમજી વિચારીને અંતે વિચાર કરતાં જણાય છે કે તેમણે જે જે પદો કે ઐશ્વર્યવાન પુરુષોને સર્જનહાર કે સર્વ ઉત્પત્તિના માલિક તરીકે દર્શાવ્યા છે તે તે રચના પૈકીના પદો કે પુરુષો પૈકી કોઈપણ આદિ કર્તા કે માલિક નથી.

ઓર મતંતર ભિન્ન ભિન્ન, રુચી સબનકે સોય;
રચ બેઠે નિજ સવારથ, કર્તા ન ચીનેહુ કોય. ૨૨

શબ્દાર્થ

ઓર = બીજા, અન્ય, અને, મતંતર = મત મતાંતર, ભિન્ન ભિન્ન = અલગ અલગ,

જુદા જુદા, રચી = રચ્યા, સ્થાપ્યા, બનાવ્યા, સબનકે = બધાએ, સોય = તે, આ છે, રચ બેઠે = રચી નાંખ્યા, રચીને બેસવું, નિજ = પોતાના, સવારથ = સ્વાર્થ, આપ મતલબ, પોતાનું હિત, લોભવૃત્તિ, કર્તા = સર્જનહાર, માલિક, ન = નહિ, ચીનેહુ = ઓળખ્યા, કોય = કોઈએ.

અનુવાદ

અને સૌએ અલગ અલગ મત મતાંતર રચ્યા છે, પરંતુ કર્તાને કોઈએ ઓળખ્યા નથી તેમ છતાં, પોતાનો સ્વાર્થ ખાતર રચી બેઠા છે.

ભાવાર્થ

દુનિયામાં ચાર વેદ, છ શાસ્ત્રો, અઢાર પુરાણમાં દર્શાવેલા સિદ્ધાંત (મતો) ની આઘ લઈ બીજા ઘણા બધા અલગ અલગ મત મતાંતરોવાળા વિવિધ પંથોની રચના કરવામાં આવી છે. આ બધા સિદ્ધાંતોના મૂળ સ્થાપકો અને મતપંથોના રચવાવાળાઓ પૈકી કોઈએ પણ બ્રહ્મથી પરે રહેલા આદિ કેવલકર્તા કે જેઓ મૂળ સર્જનહાર છે, તેમને ઓળખ્યા નથી. તેમ છતાં પોતાની અંગત મતલબને પોષવા માટે કાલ્પનિક ધર્મપંથો રચીને પોતે સ્થાપક થઈ બેઠા છે, અને ભોળા ભક્તજનોને ધૂતે છે.

યા વિધ દષ્ટ ચરાચર, કરીત આઘ મધ્ય અંત;
દેખાદેખી સબ ધુરતીયે, જીનું મોહિત સબ જંત. ૨૩

શબ્દાર્થ

યા વિધ = આ પ્રમાણે, આ રીતે, દષ્ટ = નિહાળતાં, ચરાચર = સર્વત્ર, સચરાચર, સ્થાવર-જંગમ, કરીત = કરીને, આઘ = પ્રારંભ, મધ્ય = પ્રસારામાં, અંત = છેવટ, દેખાદેખી = વાદોવાદ, એકનું જોઈ બીજાએ અનુકરણ કરવું તે, સબ = બધા, ધુરતીયે = ધુતારાઓએ, ઠગવાવાળા જીનું = જેમણે, જેઓએ, મોહિત = મુગ્ધ, મોહગ્રસ્ત, આસક્ત, સબ = બધા, જંત = જીવો, માનવો.

અનુવાદ

આ રીતે આદ્ય, મધ્ય અને અંત એમ સર્વત્ર નિહાળતાં જણાશે કે બધા વાદોવાદ ઠગવાવાળા છે કે જેમણે બધા જીવોને મોહિત કર્યા છે.

ભાવાર્થ

આ પ્રમાણે સૃષ્ટિના આદ્યથી માંડીને મધ્ય અને અંત સુધીના સમય ગાળામાં દૃષ્ટિ પ્રસારીને સર્વત્ર નિહાળીએ તો જણાશે કે બધા એકનું જોઈ બીજાએ અનુકરણ કરી કરીને બની બેઠેલાં ધુતારાઓ જ છે. જેઓ ભોળા ભક્તજનોને પોતાની સ્વાર્થી અને રોચક વાણીમાં મુગ્ધ કરીને એવા તો મોહિત કર્યા છે કે જીવન દરમિયાન બધા છેતરાતા જ જાય છે. આ રીતે ઠગ ધર્મચાર્યોની માયા જાળમાં ઠગાઈને મુમુક્ષુજનો પોતાના તન, મન, અને ધનનો ખોટો વ્યય કરે છે.

બોહોરું પરમગુરુ શરણમેં, આઈ મીલી મમ સોય;
સકલ ભાવ સમરસ ભઈ, તરક ન બચી કોય. ૨૪

શબ્દાર્થ

બોહોરું = ત્યાર પછી, આને કારણે જ, તેમ છતાં, પરમગુરુ = પરમગુરુ, શરણમેં = શરણમાં, આઈ મીલી = આવીને મળી, મમ = હું, સોય = છું, સકલ = તમામ, બધા, સર્વ, ભાવ = ઈચ્છા, મનોકામના, મનોરથ, સમરસ = એકરસ, એક મેક, ભઈ = થઈ ગઈ, તરક = તર્ક, આકાંક્ષા, કલ્પના, સંશય, ન = નહી, બચી = બાકી રહ્યો, કોય = કોઈ પણ.

અનુવાદ

તેમ છતાં હું તો પરમગુરુના શરણમાં આવીને મળી છું. જેથી બધી જ મનોકામના સમરસ થઈ એટલે કોઈ સંશય બાકી રહ્યો નહિ.

ભાવાર્થ

જગતના જીવો તો દેખાદેખી બની બેઠેલા ઠગ ધર્મચાર્યોની માયાજાળમાં

ફસાયા છે. જ્યારે અચરતબા કહે છે કે તેઓ તો દિવ્ય પરમગુરુના શરણમાં આવીને તેમના પ્રત્યક્ષ દર્શનીય સ્વરૂપને પામ્યાં છે. (દર્શન કર્યા છે.) જેથી હવે તેમના જીવનમાં રહેલી બધા જ પ્રકારની મનોકામનાનો અંત આવી ગયો છે. અગાઉ હૃદયમાં જે કોઈ મહત્વાકાંક્ષાઓ હતી તે સમાઈને એકરસ થતાં હવે અચરતબાના મનમાં અન્ય કોઈપણ પ્રકારનાં સંશય રહેવા પામ્યો નથી.

**તરક તમા કહ્યું ના રખી, જેહી જેહી બુજે બુજાણ;
તેહી તેહી પરિઉતરમેં, પરમિત પરી પહેંચાણ. ૨૫**

શબ્દાર્થ

તરક = તર્ક, આકાંક્ષા, કલ્પના, સંશય, **તમા** = અજ્ઞાનતા, **કહ્યું** = કાંઈપણ, કયાંયપણ, **ના** = નહિ, **રખી** = રાખી, રહી, રહેવા પામી, **જેહી જેહી** = જે જે, **બુજે** = પૂછ્યા, જાણ્યા, સમજ્યા, **બુજાણ** = જાણવા જેવું, સમજવા જેવું, પૂછવા જેવું, **તેહી તેહી** = તે તે, **પરિઉતરમેં** = વળતા જવાબમાં, **પરમિત** = પરિમિત, હદમાં હોય તેવું, હદવાળું, પ્રમાણ કરેલું, પર્યાપ્ત, **પરી** = પડી ગઈ, **પહેંચાણ** = પરખ, ઓળખ.

અનુવાદ

તર્કની અજ્ઞાનતા કોઈ પણ ન રહી કારણ કે જે જે જાણવા પૂછ્યું, તે તે વળતા જવાબમાં મળ્યું. જેથી હદવાળાની ઓળખાણ થઈ.

ભાવાર્થ

અચરતબા કહે છે કે તેમનામાં હવે કોઈ પણ પ્રકારના સંશય અંગે અજ્ઞાનતા રહેવા માપી નથી. કારણ કે તેમની જાણમાં જે જે જાણવા જેવું હતું તે તે તમામ (બધું જ) દિવ્ય પરમગુરુ પાસે પ્રશ્ન પૂછી પૂછીને પ્રત્યેક (દરેક) બાબતનો સંતોષકારક ખુલાસો વળતા જવાબના રૂપમાં તેમને મળ્યો છે. જેમાં હદવાળાં રૂપ - ગુણધારી દેવી દેવતાઓનાં પદો, બેહદવાળાં અકર્તા બ્રહ્મનું પદ અને અનહદવાળાં કૈવલકર્તાના પરમપદની ઓળખાણ થઈ. જેથી અચરતબાને હવે કોઈ નવીન કે અજાણપદ માટે જાણવાનું બાકી રહ્યું નથી.

જબ તેહી પરમ પહેયાનને, લહે પરમગુરુ સોય;
તન મન કરી સમર્પણ, ભઈ શરણ ગત મોય. ૨૬

શબ્દાર્થ

જબ = જ્યારે, તેહી = તેવી, તે પ્રકારની, પરમ = શ્રેષ્ઠ, પહેયાનને = ઓળખાણ થઈ, લહે = જાણ્યા, પહેયાન્યા, પરમગુરુ = પરમગુરુ, સોય = તેમને, તન = શરીર, મન = મન અંતઃકરણ, કરી = કરીને, દઈને, સમર્પણ = ન્યોછાવર, શરણમાં અર્પણ, ભઈ = થઈ, શરણ ગત = શરણાંત, મોય = હું.

અનુવાદ

જ્યારે તેવી શ્રેષ્ઠ ઓળખાણ થતાં જ પરમગુરુને જાણી લીધા પછી, હું તન-મન સમર્પણ કરીને શરણાંગત થઈ.

ભાવાર્થ

જ્યારે અચરતબાને હદ, બેહદ અને અનહદ એ ત્રણે પ્રકારના પદ અંગે શ્રેષ્ઠ સમજ પ્રાપ્ત થતાં તેમને દરેકે દરેકે પ્રમાણિત પદોની સામર્થ્યતાનો ખ્યાલ આવી ગયો. સર્જનહારની રચના પૈકીના નાશવંતપદોને જાણીને હવે શાશ્વત પરમપદને પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કંઠા વધુ મજબુત બની. આવું અદ્ભુતકૈવલજ્ઞાનને સમજ્યા બાદ અચરતબાને દિવ્ય પરમગુરુના ચિદાકારરૂપ ચૈતન સ્વરૂપની સર્વોપરીતાનો પણ ખ્યાલ આવી ગયો. જેથી અંશભાવ ધારણ કરી તેઓ કૈવલવેત્તા દિવ્ય પરમગુરુના શરણમાં તન-મન સમર્પણ કરીને શરણાંગત થઈ ગયાં.

દેખી સમર્પણ સત્ મમ, પરમગુરુ પતિત આય;
નિજ ગમ લક્ષ કર્તાપદ, જબતે દીયે લખાય. ૨૭

શબ્દાર્થ

દેખી = જોઈ, નિહાળી, સમર્પણ = શરણમાં અર્પણ, સત્ = સાચી, નેક, સચ્ચાઈભરી, મમ = મારી, પરમગુરુ = પરમગુરુ, પતિત = વિશ્વાસ, આય = આવ્યો, નિજ ગમ = આદિ

જ્ઞાન, મૂળ સમજ, લક્ષ = જ્ઞાન બોધ, ઉપદેશ, કર્તાપદ = કર્તાનું પરમપદ, જબતે = જ્યારે, જેથી, ત્યારે, દીયે = આપ્યો, દીધો, લખાય = લખાવી, જણાવી, દર્શાવી.

અનુવાદ

મારું સાચું સમર્પણ જોઈને પરમગુરુને વિશ્વાસ આવ્યો ત્યારે કર્તાપદના નિજ જ્ઞાનનો બોધ જણાવી દીધો.

ભાવાર્થ

અચરતબાની તન અને મન સાથેની સાચી સમર્પણ ભાવનાને જ્યારે પોતાની દિવ્ય દષ્ટિ પ્રસારીને નિહાળી ત્યારે દિવ્ય પરમગુરુને વિશ્વાસ આવ્યો. અચરતબા અધિકારી અંશ જણાતાં કૈવલવેત્તા દિવ્ય પરમગુરુ શ્રીમત્ કરુણાસાગર મહારાજે કર્તાપદને પ્રાપ્ત કરાવવાવાળી, તેમજ અંશ-અંશીનું નિજ જ્ઞાન દર્શાવતા લક્ષબોધની કાનમાં ગુપ્ત અમરમંત્રનું શ્રવણ કરાવીને દીક્ષા આપી.

કંઠી ઉપદેશ લીધા બાદ અચરતબા કાયમંથી અનુયાયી બની પોતે ધન્યતા અનુભવવા લાગ્યાં.

કર્તા ન્યાય દેખીત ખુલે, અવિગત નેન અનુપ;
જુગધર જેહી મતાંતર, પાયેહુ સકલ જનુપ. ૨૮

શબ્દાર્થ

કર્તા = સર્જનહાર, ન્યાય = પ્રમાણપૂર્વક નિશ્ચય, ઇન્સાફ, વ્યાજબીપણું, નીતિ, દેખીત = જોઈ, નિહાળી, ખુલે = ઉઘાડયા, ખુલ્યા, અવિગત = નિત્ય, સ્થાયી, નિરાકાર, અવ્યક્ત, જેની વિગત પ્રાપ્ત થઈ નથી તેવું, નેન = આંખો, દષ્ટિ, અનુપ = અનુપમ, અતુલ્ય, અદ્વિતીય, જુગધર = જગતના જેટલા છે તેટલા, જગતભરના, જેહી = જે, જેટલા, મતાંતર = મત મતાંતર, પાયેહુ = પ્રાપ્ત કર્યા, મેળવ્યા, સકલ = સર્વ, તમામ, જનુપ = જાણ્યા.

અનુવાદ

કર્તાનો ન્યાય દેખીને અવિગત અને અદ્વિતીય દષ્ટિ ખુલી જેથી જગતભરના

જેટલા મતમતાંતર હતા તે તમામની જાણ્ય પ્રાપ્ત કરી.

ભાવાર્થ

સર્જનહારના પ્રમાણપૂર્વકના નિશ્ચયાત્મકતાવાળા ન્યાયને પક્ષાપક્ષથી રહિત નિહાળીને અચરતબાની અવિગત અને અદ્વિતીય-દૃષ્ટિ ખુલી ગઈ. જેથી તેમને જગતભરમાં જેટલા ધાર્મિક મત પંથો સ્થાપિત થયા હતા, તે બધા સૈદ્ધાંતિક મત-મતાંતરની જાણ્ય પ્રાપ્ત થઈ.

બટ દરશન દ્વાદશ પુનિ, નિગમ ચતુર જેહી વાણ;
અષ્ટાદશ નવ નરણીત, કીનેહુ સકલ પહેચાણ. ૨૯

શબ્દાર્થ

બટ દરશન = છ દર્શન, છ શાસ્ત્ર, દ્વાદશ = બાર પંથ, પુનિ = વળી, નિગમ ચતુર = ચાર વેદ, જેહી = જે, વાણ = વાણી, અષ્ટાદશ = અઠાર પુરાણ, નવ = નવ વ્યાકરણ, નરણીત = નિર્ણય, કીનેહુ = કર્યા, સકલ = બધાની, સૌની, પહેચાણ = ઓળખાણ, જાણ્ય.

અનુવાદ

ચાર વેદ, છ શાસ્ત્ર, અઠાર પુરાણ, બાર પંથ અને નવ વ્યાકરણ સહિતની જે વાણી હતી તેનો નિર્ણય કરીને બધી જ જાણ્ય મેળવી લીધી.

ભાવાર્થ

પરમગુરુની કૃપાથી અચરતાબની દિવ્ય-દૃષ્ટિ ખુલી જતાં તેમણે ચાર વેદ, છ શાસ્ત્ર, અઠાર પુરાણ, બાર પંથ અને નવ વ્યાકરણ સહિતની જે જે વાણી હતી, તે તમામ જાણી લીધી. બધા ધર્મગ્રંથોનું જ્ઞાન જાણ્યા પછી તેનો સારાસારનો નિર્ણય કરીને પ્રત્યેક પંથોની હદ સમજી લીધી. વળી, પ્રારંભકાળમાં સ્થાપિત થયેલા બ્રહ્મસિદ્ધાંતને પણ જાણી લીધો.

પણ સોલે અચરત ઈત, તેહી સબનકી પેજ;
કર્તા સહિત જીનું અકથહી, જનકા કીયા સબેજ. ૩૦

શબ્દાર્થ

પણ = પરંતુ, સોલે અચરત = સોળે આશ્ચર્યો, ઈત = આ, તેહી = તે, સબનકી = સૌની, સર્વેની, પેજ = મુશ્કેલી, કર્તા = સર્જનહાર, સહિત = સમેત, જીનું = જેઓએ, જેમણે, અકથહી = કથવામાં આવ્યું નથી, અવર્ણનીય રહ્યું, જનકા = જેમના થકી, કીયા = કર્યા, ઉપજાવ્યું, સબેજ = બધું, સર્વ.

અનુવાદ

પરંતુ આ સોળે આશ્ચર્યો છે તે બધા માટે મુશ્કેલીરૂપ છે, કારણ કે જેમણે સર્વે ઊપજાવ્યું તે કર્તા સહિત બધું અવર્ણનીય રહ્યું છે.

ભાવાર્થ

અચરતબાએ તે બધા ધર્મ-પુસ્તકોની વાણીને જાણી અને ઓળખી લીધી તો જણાયું કે જેમણે બ્રહ્મભૂમિકામાં બધું ઉપજાવ્યું છે તેવા સાચા સર્જનહાર તો વર્ણવ્યા વગરના જ અવર્ણનીય રહી ગયા છે. તે માટે જ અચરતબાએ સોળ આશ્ચર્યોની રચના કરીને બધાને પ્રશ્ન કર્યા જેથી બધા મુશ્કેલીમાં મુકાઈ ગયા. કારણ કે સાચી સમજના અભાવે તેમના માટે આ સોળ આશ્ચર્યો મુશ્કેલી રૂપ બન્યા.

જેહી જનકા થા તેહી તીનું, દીયા સિદ્ધાંત દેખાય;
પણ નિજ પરમ કર્તાયકે, કોહુ મરમ નહિ પાય. ૩૧

શબ્દાર્થ

જેહી = જે, જનકા = જેમના, જેઓના, થા = હતો, તેહી = તે, તીનું = તેમને, તેઓને, દીયા = દીધો, આપ્યો, દર્શાવ્યો, સિદ્ધાંત = સિદ્ધાંત, મત, માન્યતા, દેખાય = દેખાડી, જણાવી, પણ = પરંતુ, નિજ પરમ = મૂળ શ્રેષ્ઠ, આદિ અને અંતિમ, કર્તાયકે = કર્તાનો, સર્જનહારનો, કોહુ = કોઈપણ, મરમ = ભેદ, રહસ્ય, નહિ = નહિ, પાય = પ્રાપ્ત કર્યો, મેળવ્યો.

અનુવાદ

જેમનો જે સિદ્ધાંત હતો તે તેમને દેખાડી દીધો, પરંતુ આદિ પરમ કર્તાનો ભેદ કોઈએ પ્રાપ્ત કર્યો નહિ.

ભાવાર્થ

સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં બ્રહ્માજી દ્વારા ચાર મુખે વઢેલા ચાર વેદો અને તેના આધારે બનેલા છ શાસ્ત્ર, અઢાર પુરાણ, બાર પંથ, નવ વ્યાકરણ સહિતની વાણીને જે જે મહાપુરુષો પોતે સમજ્યા તે તે મુજબ તેમણે ધર્મના સ્થાપક તરીકેની ભૂમિકા ભજવી અને વિવિધ માન્યતાને આગળ ધપાવી. તેમ છતાં અનાદિ સર્જનહાર એવા પરમ કર્તા અંગેનો ભેદ કોઈએ પણ પ્રાપ્ત કર્યો નહિ. બ્રહ્માજીએ પણ થાકીને આખરે નેતિનો પોકાર કર્યો. સૃષ્ટિના ક્રમને આગળ ધપાવવાનો શુભ આશય પરિપૂર્ણ કરવા માટે બ્રહ્માજીના પાંચમાં મુખનું શિવજી દ્વારા છેદન કરાવીને પરમપદની સમજ આપતી પાંચમાં વેદની જે વાણી હતી તે લોપ કરવામાં આવી. આદિથી લઈને આજ દિન પર્યંત તે વાણી અજાણ અને ગુપ્ત રહેવા પામી છે.

તેહી મરમ ગત સબનત્યે, અકલિત રહે અપેખ;

જબ નિજ કર્તા પઠાયેહુ, ધરી પરમગુરુ ભેખ. ૩૨

શબ્દાર્થ

તેહી = તે, તેથી, મરમ = મર્મ, આશય, ભેદ, ગત = ગતિ, જ્ઞાન, સબનત્યે = દરેકને, સર્વને, અકલિત = કળી ન શકાય તેવા, રહે = રહ્યા, અપેખ = અજાણ, અદૃશ્ય, જબ = જેથી, નિજ કર્તા = આદિ સર્જનહાર, પઠાયેહુ = મોકલ્યા, ધરી = ધારણ કરીને, પરમગુરુ = પરમગુરુ, ભેખ = સંન્યાસી વેશ, વૈરાગી દીક્ષા, સાધુવેશ.

અનુવાદ

બધાની મર્મ અને ગતિ તે હતી તેથી અકળીત અને અજાણ રહ્યા. તેથી નિજકર્તાએ પરમગુરુને ભેખ ધારણ કરાવીને મોકલ્યા છે.

ભાવાર્થ

આદિમાં બધાની જ્ઞાન ગતિ અને આશય કર્તાના આદેશને આધીન સૃષ્ટિના ક્રમને આગળ ધપાવવાનો હતો, આથી સર્જનહારનું યથાર્થ જ્ઞાન જગતમાં લુપ્ત કરવામાં આવ્યું. જેથી કોઈના પણ કળ્યામાં ન આવે તેવા અકળીત પરમપદના જ્ઞાનથી આખુ જગત અજાણ રહ્યું છે. તેના કારણે જ આદિ સર્જનહાર કેવલકર્તાએ પોતાના સાંનિધ્યમાં રાખેલા પરમવિશેષ પાટવિ અંશને નવ બુદ્ધિ, સોળ વિભૂતિથી વિભૂષિત કરીને કરુણાઓના સાગરરૂપી દિવ્ય દેહવાળો ભેખ ધારણ કરાવીને બ્રહ્માંડમાં અંશ-અંશીનો લક્ષ આપવા માટે મોકલ્યા છે.

ભેખ ધરી ગુરુ પરમકે, દરશે દુની મોઝાર;
આઈ મીલે જેહી સનમુખ, તિનું કરહી ભવપાર. ૩૩

શબ્દાર્થ

ભેખ = વેશ, ધરી = ધારણ કરી, ગુરુ પરમકે = પરમગુરુનો, દરશે = જણાયા, દર્શન દીધા, દુની મોઝાર = દુનિયાની અંદર, દુનિયામાં, આઈ = આવીને, મીલે = મળે, જેહી = જે, સનમુખ = તેમની સમક્ષ, તિનું = તેમને, કરહી = કરે છે, ભવપાર = ભવસાગરથી પાર, મોક્ષ.

અનુવાદ

પરમગુરુનો ભેખ ધરીને દુનિયામાં દર્શન દીધાં, જે કોઈ તેમના સમક્ષ આવીને મળે તો તેમનો મોક્ષ કરે છે.

ભાવાર્થ

કેવલધામમાંથી નીકળી દિવ્ય પરમગુરુ અલૌકિક ભેખ ધારણ કરીને બ્રહ્માંડમાં આવ્યા છે. અંતરિક્ષના ધામોને અંશ-અંશીનો લક્ષ આપી તેઓ પૃથ્વી પર પધાર્યા છે. અલૌકિક પ્રગટ દિવ્ય માનવદેહ ધારણ કરીને તેઓએ દુનિયામાં દર્શન દીધા છે. જે કોઈ મુમુક્ષુ જન કર્તાને મળવાની આરત હોય તેવા આરતવંત જન સન્મુખપણે રહી, જો તેમનું શરણું સ્વીકારે તો તેવા

સમર્પિત અને અધિકારી અંશને શુદ્ધ સ્વરૂપે કરીને કૈવલકર્તા સાથે મેળાપ કરાવે છે. જેથી અંશને ફરીથી પાછા આવીને ભવસાગરમાં જન્મ-મરણરૂપી ઘટમાળ ભોગવવી પડતી નથી. અર્થાત્ તેઓ અંશને અખંડ પરમપદની મોક્ષગતિ અર્પણ કરે છે.

**બીન પરમગુરુ પાવત, પરમ મોક્ષ નહિ કોય;
અચરત તબ ગુરુ પરમકુ, આઈ મીલો સબ કોય. ૩૪**

શબ્દાર્થ

બીન = વિના, **સિવાય**, **પરમગુરુ** = પરમગુરુ, **પાવત** = પ્રાપ્ત કરે, **પરમ મોક્ષ** = પરમપદ રૂપી મુક્તિ, **નહિ** = નહિ, **કોય** = કોઈપણ, **અચરત**=અચરતબા, **તબ**=તેથી, **ગુરુપરમકુ**=પરમગુરુને, **આઈ**=આવીને, **મીલો**=મળો, **સબ કોય** = સર્વ કોઈ, બધા જ.

અનુવાદ

પરમગુરુ સિવાય કોઈપણ પરમમોક્ષ મેળવી શકશો નહિ. એટલે અચરતબા કહે છે કે સૌ કોઈ આવીને પરમગુરુને જ મળો.

ભાવાર્થ

પ્રોક્ષગુરુ, તાયગુરુ, સત્ગુરુ અને પરમગુરુ એમ ચાર પ્રકારના ગુરુઓમાં શ્રેષ્ઠ પરમગુરુ જ છે. જેઓ અંશને શુદ્ધ-સ્વરૂપે કરીને અંશી સાથે મેળાપ કરાવવા સમર્થ છે. તેથી જ કોઈ અંશ પરમમોક્ષરૂપી પરમપદ પ્રાપ્ત કરવાની, તેમજ અંશી કૈવલકર્તાને મળવાની આરત હોય તો તેવા આરતવંત અંશોએ દિવ્ય પરમગુરુનું શરણું અવશ્ય સ્વીકારવું જોઈએ. અચરતબા કહે છે કે કોઈ પણ આરંતવંત અંશ દિવ્ય પરમગુરુનું શરણું સ્વીકારીને સમર્પિત થાય તો સંચિત કર્મોની ફારગતી કરીને, તેમજ અંશ ઉપર લાગેલાં બધાં જ આવરણોને દૂર કરીને તેઓ અંશને શુદ્ધ સ્વરૂપે કરે છે અને દેહના અંતે પરમમોક્ષની ગતિ બક્ષે છે.

મીલો તો મીલતાં મહા સુખ, તુરત સરનમેં જાત;
જનું સરજે તુમ અંશકુ, સોહી મેલવહી તાત. ૩૫

શબ્દાર્થ

મીલો = મળો, તો = તો, મીલતાં = મળવાથી, મહા સુખ = પરમશાંતિ, મહાન સુખ, તુરત = તત્કાળ, તરત જ, સરનમેં = શરણમાં, જાત = જતાં, જાવ, જનું = જેઓએ, જેમણે, સરજે = ઉત્પન્ન કર્યા, તુમ = તમો, તમારા, અંશકુ = અંશોને, સોહી = તેઓને, મેલવહી = મેળાવી આપે, મેળાપ કરાવે, તાત = માલિક, પિતા.

અનુવાદ

શરણમાં જઈને (પરમગુરુને) મળો તો મળતાં જ તુરંત પરમશાંતિ થશે. વળી, જેમણે તમારા અંશને ઉત્પન્ન કર્યા છે, તેવા માલિક સાથે મેળાપ કરાવશે.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુની સામર્થ્યતાંને જણાવતાં અચરતબા જણાવે છે કે જો કોઈ અંશ પરમગુરુના શરણમાં જઈને તેમને મળે તો તેમને મળતાં જ અંશને પરમ સુખની શાંતિ થશે. વળી, તેઓ અંશને અંશ-અંશીનો લક્ષ આપીને આપનપુ અને પતિપદની ઓળખ કરાવે છે. જેથી સમર્પિત અંશ સદેહે કૈવલધામનો અહેસાસ કરે છે. વળી, કોઈ અધિકારી અંશ જણાતાં તેવા અંશ ઉપર કૃપા કરે છે, જેથી તે ભાગ્યશાળી અંશ દેહાંતે કૈવલધામમાં જઈને જેમણે આપણને ઉત્પન્ન કર્યા છે, તેવા કૈવલકર્તા સાથે મેળાપ કરી શકે.

તાત મિલન ત્રપ તીયનકી, કહી ન જાય સહેત;
કોટિ જનમકે બિછરન, પાયેહુ પરમ સખેત. ૩૬

શબ્દાર્થ

તાત = પતિ, માલિક, બાપ, પિતા, મિલન = મળવાના, ત્રપ = તૃપ, ખુશી, સંતોષ પામવો, તૃપ્ત થવું, તીયનકી = તેઓની, તેમની, કહી ન જાય = વર્ણવી ન શકાય, કહી શકાય નહિ, સહેત = પ્રીતિ, સ્નેહ, પ્યાર, કોટિ = કરોડો, જનમકે = જનમોના,

બિછરન = છૂટા પડેલા, **પાયેહુ** = પ્રાપ્ત કરે, **પરમ** = મહાન, **સખેત** = ખેત, જાત, વંશ, ક્ષેત્ર, ભૂમિ.

અનુવાદ

માલિકને મળવાથી તેઓની ખુશી અને સ્નેહ કહી શકાય તેવો નથી. કારણ કે કરોડો જન્મો પછી વિખૂટા પડેલાઓ મહાન ભૂમિને પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ

અંશ જ્યારે પોતાના મૂળ વતનરૂપી કૈવલધામમાં જઈને પરમપિતાને મળે ત્યારે કર્તાના સ્નેહ અને અંશની ખુશીનું શબ્દોમાં વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. તેવા પરમાનંદ અને પરમશાંતિનો અહેસાસ તો જે જાતે અનુભવે તેને જ ખ્યાલ આવે. કારણ કે કર્તાથી વિખૂટો પડેલો અંશ કરોડો જન્મો ભોગવ્યા બાદ પોતાના ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રરૂપી મૂળ-ધામને પ્રાપ્ત કરે છે. કૈવલધામમાં પાછા આવેલા અંશને આવકારી કર્તા પોતાના હૃદય-સરસો યાંપે ત્યારે અંશને અત્યંત શાંતિ અને સંતોષ થતો હોય છે, જેનું બાવન અક્ષરોમાં વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી.

અંશ દુઃખહી કહી કાલહી, રહેહુ કર્તા વિયોગ;
અબ તેહી સુખકી કયા કહુ, જનકે મીલે સંયોગ. ૩૭

શબ્દાર્થ

અંશ = ચૈતનઅંશ, **દુઃખહી** = દુઃખી, **કહી** = કેટલાયે, **કાલહી** = કાળથી, **રહેહુ** = રહ્યા હતા, **કર્તા** = સર્જનહાર, **વિયોગ** = છૂટા પડવું, જુદાઈ, વેગળા હોવું, પ્રતિયોગ, **અબ** = હવે, **તેહી** = તે, **સુખકી** = સુખની, **કયા** = શું, **કહુ** = જણાવું, વર્ણવું, **જનકે** = જેમનો, તેઓનો, **મીલે** = મળ્યો, **સંયોગ** = જોડાણ, મિલન, સમાગમ, મેળાપ.

અનુવાદ

કર્તાના વિયોગથી અંશો કેટલાયે કાળથી દુઃખી રહ્યા છે. હવે તેમનો સંયોગ મળ્યો છે તો તે સુખનું વર્ણન શું કરું ?

ભાવાર્થ

સર્જનહાર કેવલકર્તાએ પોતાની બાહ્યવૃત્તિની પાંચ વૃત્તિઓના શુદ્ધ સંકલ્પથી વિવિધ દૃશ્ય અને અદૃશ્ય તત્ત્વો સહિતની અપાર રચના રચીને બ્રહ્મભૂમિકામાં વૃદ્ધિ પમાડી, પરંતુ તે હલન-ચલન વગરની રહી. ત્યારે કર્તાએ પોતાની આંતરવૃત્તિના શુદ્ધ સંકલ્પથી છઠ્ઠી કર્તાઅંશવૃત્તિના સામાન્ય, વિશેષ અને પરમવિશેષ એમ ત્રણ પ્રકારના અંશોને ઉત્પન્ન કરીને બ્રહ્માંડમાં મોકલ્યા. તે અંશોને વૃદ્ધિ પામીને તૈયાર થયેલા ઘાટોમાં વસાવ્યા. તે દિવસથી બધા જ અંશો કર્તાથી વિખૂટા પડીને બ્રહ્માંડમાં આવ્યા છે. અહીં આવ્યા પછી કર્મને આધીન કે ક્રમને આધીન થઈ કરોડો કલ્પોથી જન્મ-મરણની ઘટમાળ વેઠ્યા કરીને દુઃખી થઈ વિવિધ પ્રકારના દેહોમાં ભટકે છે. દિવ્ય પરમગુરુની કૃપાથી અંશનો કેવલધામમાં જઈને કેવલકર્તા સાથે સંયોગ થાય તો તેવા પરમ સુખનું વર્ણન શું કરી શકાય ?

અલ્પ જીવન આયુષ્યકે, જયૌ શશુ બિહરન માત;
આઈ મિલત દિન થોરમેં, તબ કેસે સુખ પાત. ૩૮

શબ્દાર્થ

અલ્પ = થોડું, સૂક્ષ્મ, ઓછું, નાની જીવન = જીવવાનો આધાર, વય, જિંદગી
આયુષ્યકે = જીવનકાળ, ઉમરનો, જયૌ = જેમ, શશુ = બાળક, બિહરન = વિખૂટું પડે,
છૂટું પડે, માત = માતાથી, આઈ મિલત = આવીને મળે, દિન = દિવસ, થોરમેં = થોડા,
તબ = ત્યારે, કેસે = કેવું, સુખ = સુખ, આનંદ, પાત = પામે, પ્રાપ્ત થાય.

અનુવાદ

જીવનમાં અલ્પ આયુષ્યવાળુ બાળક જેમ માતાથી વિખૂટું પડે અને થોડા દિવસોમાં આવીને મળે તો કેવું સુખ પ્રાપ્ત થાય ?

ભાવાર્થ

અચરતબા અહીં સાંસારિક દૃષ્ટાંતથી સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે કે ગૃહસ્થ જીવનમાં અલ્પ આયુષ્ય ધરાવતું પોતાનું (નાની વય ધરાવતું) બાળક કોઈ

કારણસર માતાથી વિખૂટું પડીને ખોવાઈ જાય કે અન્ય રીતે વિખૂટું પડે તો માતા અને બાળક બંને દુઃખી થઈ જાય છે. બાળક માતાને મળવાના વિરહાગ્નિમાં તપતું હોય છે અને આર્કંદભર્યુ રુદન કરતું હોય છે. તથા માતા પણ પોતાનું બાળક પાછું આવીને મળે તેવા ભાવથી મનમાં મુંઝાતી અને દુઃખી હૃદયે જીવતી હોય છે. જ્યારે થોડા દિવસો બાદ તે ખોવાયેલું (વિખૂટું પડેલું) બાળક આવીને માતાને પાછું મળે તો બાળક અને માતા બંનેને અપાર સુખની અનુભૂતિ થાય છે, પરંતુ તેવા સુખને શબ્દોમાં વર્ણવી શકાય તેમ નથી.

તેહીતે આ તો અચલ સુખ, કર્તા મિલનકો સોય;
તેહી અચરત ગુરુ પરમસે, પાઈ સકલ વિધિ મોય. ૩૯

શબ્દાર્થ

તેહીતે = ત્યારે, આ તો = આ તો, અચલ = અખંડ, સુખ = સુખ, કર્તા = સર્જનહાર, મિલનકો = મળવાનું, સોય = તે છે, તેહી = તે, અચરત = અચરતબા, ગુરુ પરમસે = પરમગુરુ થકી, પાઈ = પ્રાપ્ત કરી, સકલ = બધા, સર્વ, વિધિ = રીતે, પ્રમાણે, મોય = હું, મને.

અનુવાદ

ત્યારે આ તો કર્તાને મળવાનું અખંડ સુખ છે. અચરતબા કહે છે કે તે સુખ મને પણ બધી જ રીતે પરમગુરુ થકી પ્રાપ્ત થયું છે.

ભાવાર્થ

થોડા દિવસોથી વિખૂટો પડેલો બાળક મળતાં જ બાળક અને માતાને અપાર સુખની અનુભૂતિ થાય છે. કરોડો કલ્પોથી વિખૂટો પડીને જન્મ-મરણના ભવસંકટ વેઠતો અંશ જ્યારે પરમગુરુની કૃપાથી કૈવલકર્તાને મળે ત્યારે તે અખંડ સુખનો આનંદ અલૌકિક અને અપાર હોય તે સ્વાભાવિક છે. પરમગુરુના ચરણોમાં સમર્પિત થયેલાં અચરતબાને પણ ગુરુ કૃપા થકી તેવું અચળ સુખ બધી જ પ્રકારે પ્રાપ્ત થયું છે.

જેહી નિજપતિ નિરભયતણું, પરમ પુરાતન ધામ;
અચરત અખિલ સુખદ મહી, પામેહી અચલ વિરામ. ૪૦

શબ્દાર્થ

જેહી = જે, નિજપતિ = આદિ માલિક, મૂળધણી, નિરભયતણું = નિર્ભયતાવાળું,
પરમ = શ્રેષ્ઠ, અંતિમ, મહાન, પુરાતન = પરાપૂર્વનું, ધામ = ધામ, અચરત = અચરતબા,
અખિલ = સમસ્ત, સુખદ મહી = સુખમાં, પામેહી = પામ્યા છે, અચલ = અચળ, અખંડ,
વિરામ = વિશ્રામ, આરામ, વિસામો, અંતિમ મુકામ.

અનુવાદ

જે નિજપતિનું નિર્ભયતાવાળું પરમ પુરાતન ધામ છે, તેવા અખિલ સુખમાં
અચરતબા અચળ વિરામ પામ્યાં છે.

ભાવાર્થ

પ્રકૃતિના સાથ વગર જ કૈવલકર્તાએ એક પલકમાં ખલકની રચના
કરી છે. એવા આદિ અનાદિ કૈવલપતિનું નિર્ભયતાવાળું પરમ પુરાતન
કૈવલધામ છે. તે ધામમાં સમસ્ત હંસો અંતિમ નિવાસ કરીને અલૌકિક અને
અપાર પરમ-સુખની અનુભૂતિ કરે છે. એવા સર્વશ્રેષ્ઠ સુખમાં અચરતબા
સ્વયં (પોતે) પણ અચળ વિરામ પામ્યા છે.

એહી ગ્રંથકે ઉચરન, હરદે રહી મમ સોય;
કરનહાર ગુરુ પરમહી, ધરી મમ બોજ શિરોય. ૪૧

શબ્દાર્થ

એહી = આ, ગ્રંથકે = ગ્રંથના, ઉચરન = ઉચ્ચારણ, હરદે = હૃદયમાં,
રહી = નિવાસ કરી, રહીને, મમ = મારા, સોય = તે છે, કરનહાર = રચનાર, કરનારા,
ગુરુ પરમહી = પરમગુરુ જ છે, ધરી = ધારણ કરી, મમ = મારા, બોજ = ભાર, વજન,
જવાબદારી, શિરોય = શિર ઉપર, માથે.

અનુવાદ

આ ગ્રંથનું ઉચ્ચારણ મારા હૃદયમાં રહીને કર્યું છે. મેં તો તેની જવાબદારી જ માથે ધારણ કરી છે, પરંતુ તેનું ઉચ્ચારણ કરનાર દિવ્ય પરમગુરુ જ છે.

ભાવાર્થ

અચરતબાના હૃદયકમળમાં નિવાસ કરીને દિવ્ય પરમગુરુએ જ આ અચરતસાગર ગ્રંથનું ઉચ્ચારણ કર્યું છે. અચરતબાએ તો માત્ર ગ્રંથ રચનાની જવાબદારી જ પોતાના માથે ધારણ કરી છે, પરંતુ હકીકતમાં તો જે કંઈ ઉચ્ચારણ આ ગ્રંથમાં કરવામાં આવ્યું છે તે તો દિવ્ય પરમગુરુએ પોતે જ કરેલું છે.

નુકશા એક નવિન નિજ, ગ્રંથ મહી ગુંઝ ભેદ;
સોલે અચરતકી જીનું, ગતિ ન પાવહી વેદ. ૪૨

શબ્દાર્થ

નુકશા = નુકતો, તર્ક, ટુચકા, કોયડો, એક = એક, નવિન = નવો, નિજ = મૂળ, ગ્રંથ મહી = ગ્રંથમાં, ગુંઝ = છૂપાયેલી વાત, છાની વાત, છૂપો, ભેદ = મર્મ, રહસ્ય, સોલે = સોળે, અચરતકી = આશ્ચર્યોની, જીનું = જેની, ગતિ = સમજ, જ્ઞાન, ન = નહિ, પાવહી = પ્રાપ્ત કરી શક્યા, પામી શક્યા, વેદ = ચાર વેદ.

અનુવાદ

આ મૂળ ગ્રંથમાં નવીન કોયડાના રૂપે સોળે આશ્ચર્યનો છૂપો ભેદ છે. જેની ગતિ વેદ પણ પામી શક્યા નથી.

ભાવાર્થ

અચરતબાના મુખે ઉચ્ચારાયેલા આ અચરતસાગર ગ્રંથમાં સ્વંય પરમગુરુ દ્વારા નવિન કોયડાના રૂપે એક અલગ સોળ આશ્ચર્યનો છૂપો ભેદ દર્શાવવામાં આવ્યો છે. બ્રહ્મપદને માનવાવાળા બધા જ વિદ્વાનોને આશ્ચર્યચકિત કરી નાંખે તેવા ગૂઢાર્થભરી સમજવાળા અને કર્તાપદનું

સમર્થન કરતા સોળ આશ્ચર્યોરૂપે સોળ પ્રશ્નનો કરવામાં આવેલા છે. તે અંગેની સાચી સમજ કે પરિઉત્તર તરીકેના યથાર્થ અને રહસ્યભર્યા જ્ઞાનના ભેદને બ્રહ્માજી દ્વારા વઢેલ ચાર વેદ પણ પામી શક્યા નથી.

જેહી બિનું ગમ ગતિ અચરત, કરત લહત જીનું અંત;
અચરતકે અનુભવ કીયે, મેં ભી ભઈ અચરંત. ૪૩

શબ્દાર્થ

જેહી = જેના, જે, બિનું = વિના, સિવાય, ગમ ગતિ = સમજ અને જ્ઞાન, અચરત = આશ્ચર્ય, કરત = કત, રચના, લહત = જાણ, જીનું = જેના, અંત = છેવટ, અચરતકે = આશ્ચર્યોના, અનુભવ = પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, કીયે = કરતાં, મેં ભી = હું પણ, ભઈ = થઈ, અચરંત = આશ્ચર્યચકિત.

અનુવાદ

જે આશ્ચર્યોની સમજ અને જ્ઞાન વિના રચનાની અને અંતની જાણ કેમ કરી જાણતાં? તેથી આશ્ચર્યોનાં અનુભવ કરતાં હું પણ આશ્ચર્યચકિત થઈ છું.

ભાવાર્થ

આ અચરતસાગર ગ્રંથમાં પરમગુરુ દ્વારા દર્શાવેલ સોળ આશ્ચર્યોની સાચી સમજ અને રચનાના રચનાર કેવલકર્તાના યથાર્થ જ્ઞાન વિના રચનાની અને તેના અંત અંગેની જાણને જગતના જીવો કેવી રીતે જાણી શક્યાં હોત?

અર્થાત્ સોળે આશ્ચર્યોના યથાર્થ જ્ઞાનને આધારે કર્તાપદનું સ્થાપન થઈ શકે છે અને આ બ્રહ્માંડના કોઈ સમર્થ કર્તા છે, તે જણાઈ આવે છે. અચરતબા પણ સોળે આશ્ચર્યોના અનુભવ કરતાં આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયાં છે.

ખટદશ અચરતકો મીલી, રહન સમોહ સઠામ;
જબતે અચરતસાગર, એહી ગ્રંથકો નામ. ૪૪

શબ્દાર્થ

ખટદશ = સોળ, **અચરતકો** = આશ્ચર્યોનો, **મીલી** = મળી, **રહન** = રહેલાં, **સમોહ** = સમૂહમાં, એક સાથે, **સઠામ** = એક જગ્યાએ, એક જ સ્થળે, **જબતે** = જેથી, જેના કારણે, **અચરતસાગર** = અચરતસાગર, **એહી** = એ, આ, **ગ્રંથકો** = ગ્રંથનું, **નામ** = સંજ્ઞા.

અનુવાદ

સોળ આશ્ચર્યોનો સમૂહ મળીને એક જગ્યાએ રહેલા છે. તેને કારણે જ આ ગ્રંથનું નામ અચરતસાગર છે.

ભાવાર્થ

બ્રહ્મથી પરે (તીત) કોઈ પરમપદ અર્થાત્ કર્તાપદ તરીકેનું અંતિમપદ રહેલું છે. તે માટેની સમજ જાણવા બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષોને પૂછાતા પ્રશ્નો અંગેના છૂપા-રહસ્યરૂપી સોળ આશ્ચર્યોના સમૂહ એકત્રિત મળીને એક જ જગ્યાએ આ જ ગ્રંથના સ્કંધ-૪માં રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. તેટલા માટે જ આ ગ્રંથનું નામ “અચરતસાગર” અથવા “આશ્ચર્યસાગર” રાખવામાં આવ્યું છે.

અચરતસાગર ગ્રંથકો, ગાવતહી ગુણ ગ્રામ;
અચરત અચરત ગ્રંથસે, મેરો અચરત નામ. ૪૫

શબ્દાર્થ

અચરતસાગર = આશ્ચર્યોના સાગર સમાન, **ગ્રંથકો** = ગ્રંથને, **ગાવતહી** = રાગબદ્ધ ગાવાથી, કથન કરવું, ગાવું **ગુણ ગ્રામ** = ગુણગાન, **અચરત** = આશ્ચર્ય, **અચરત ગ્રંથસે** = આશ્ચર્ય સાગર ગ્રંથને લીધે, **મેરો** = મારું, **અચરત** = અચરત, **નામ** = સંજ્ઞા.

અનુવાદ

અચરતસાગર ગ્રંથના ગુણગાન ગાતાં આશ્ચર્ય થાય છે. આ આશ્ચર્યોવાળો ગ્રંથ હોવાથી મારું નામ પણ અચરત છે.

ભાવાર્થ

દિવ્ય પરમગુરુ દ્વારા અચરતબાના મુખે ઉચ્ચારાયેલ આ અચરતસાગર ગ્રંથમાં રજૂ કરેલ (દશવિલા) સોળ આશ્ચર્યો સહિત કર્તાપદના અપાર ગૂઢાર્થભર્યા જ્ઞાનનો સમાવેશ થયેલો છે. માટે આ ગ્રંથનું ગુણગાન કરવાથી, (ગાતાં) અચરતબાને પણ આશ્ચર્ય થાય છે. વળી, આ સોળ આશ્ચર્યોવાળા ગ્રંથનું જેમના મુખે ઉચ્ચારણ થયું છે તે વક્તાનું નામ પણ અચરતબા છે.

ઓરું વિશેષણ સહિતમ, કહત નામ નરણેશ;
સબ અચરતકે સદનસે, જબ અચરત અરણેશ. ૪૬

શબ્દાર્થ

ઓરું = અને, વળી, વિશેષણ = ઉપનામ, સહિતમ = સમેત, કહત = કહું છું, નામ = સંજ્ઞા, નરણેશ = નિર્ણય કરીને, સબ = બધા જ, સૌ, સર્વે, અચરતકે = આશ્ચર્યોના, સદનસે = રહેઠાણ, આવાસ, નિવાસ, સ્થાન, જબ = જેથી, અચરત = અચરત, આશ્ચર્ય, અરણેશ = સૂર્ય, પ્રકાશક, પ્રભાત, ઉષાનું તેજ.

અનુવાદ

બીજા વિશેષણ સહિત નામનો નિર્ણય કરું છું કે બધા આશ્ચર્યોના એક જ સ્થળે નિવાસસ્થાન છે. જેથી આશ્ચર્યસાગર પ્રભાત સમાન છે.

ભાવાર્થ

અચરતબા હવે આ ગ્રંથનું અચરતસાગર નામની સાથો સાથ બીજું જે વિશેષણરૂપે નામનો નિર્ણય કરીને જણાવે છે કે સોળે સોળ સહિતના બધા જ આશ્ચર્યો આ જ ગ્રંથમાં એક જ સ્થાને દર્શાવવામાં આવ્યા હોવાથી આ આશ્ચર્યસાગર ગ્રંથ સર્વજનો માટે તો વહેલી સવાર (પ્રભાત)ના સૂર્યરૂપી જ્ઞાનના કિરણો સમાન છે.

જેહી અચરત અરુણેશકો, ગ્રંથ બરન ગુણ ગ્રામ;
સીખે સુને શુદ્ધ ચિત્ત મને, પાવહી પરમ સધામ. ૪૭

શબ્દાર્થ

જેહી = જે, તે, અચરત = અચરત, આશ્ચર્ય અરુણેશકો = પ્રાતઃકાળના સૂર્ય સમાન, ગ્રંથ = ગ્રંથ, ધાર્મિક પુસ્તક, બરન = વર્ણન, ગુણ ગ્રામ = ગુણગાન, સીખે = જ્ઞાન મેળવે, ભણે, સુને = શ્રવણ કરે, સાંભળે, શુદ્ધ ચિત્ત = શુદ્ધ ચિત્ત રાખીને, મને = મનથી, પાવહી = પ્રાપ્ત કરે, પરમ = અંતિમ શ્રેષ્ઠ, સધામ = ધામ.

અનુવાદ

જે પ્રાતઃકાળના સૂર્ય સમાન આશ્ચર્યસાગર ગ્રંથના વર્ણનના ગુણગાન સહિત જ્ઞાન મેળવે તથા શુદ્ધ ચિત્તે એકાગ્ર મનથી શ્રવણ કરે તે પરમ ધામ પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ

આ આશ્ચર્યસાગર ગ્રંથ એ પ્રાતઃકાળના અરુણોદયના કિરણો સમાન હોઈ અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને દૂર કરવાવાળો છે. આ ગ્રંથમાં વર્ણવેલ વર્ણનનું જે કોઈ વ્યક્તિ ગુણગાન કરીને નિષ્પક્ષપણે યથાર્થ-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે, તેમજ ગ્રંથનું વાંચન, કથા કે સત્સંગ થતો હોય તો તેનું શુદ્ધ ચિત્ત અને મનની એકાગ્રતાથી શ્રવણ કરે તો તે વ્યક્તિ પરમ કૈવલધામને પ્રાપ્ત કરે છે.

જનમેં નિજ કરતાયકો, નિશ્ચે કરન નિરૂપ;
સહિત પરમગુરુકો જમે, નિરણીત લક્ષ સ્વરૂપ. ૪૮

શબ્દાર્થ

જનમેં = જેમાં, તેમાં, નિજ = મૂળ, આદિ, કરતાયકો = સર્જનહારને, નિશ્ચે = નિર્ણય, નક્કી, કરન = કરીને, નિરૂપ = નિરૂપણ કર્યું છે, કથન કર્યું છે, નિદર્શન કર્યું છે, પ્રમાણ અને સ્વરૂપનું અભિધાન કર્યું છે, સહિત = સમેત, પરમગુરુકો = પરમગુરુનો, જમે = જેમાં, તેમાં, નિરણીત = નિર્ણય, લક્ષ = સિદ્ધાંત, જ્ઞાન, સ્વરૂપ = આકાર, ઝાંખી, ખરું, કુદરતીરૂપ, ચૈતન સ્વરૂપ.

અનુવાદ

તેમાં આદિ કર્તાનો નિર્ણય કરીને નિરૂપણ સહિત પરમગુરુનો લક્ષ અને સ્વરૂપનો નિર્ણય કર્યો છે.

ભાવાર્થ

આ આશ્ચર્યસાગર ગ્રંથમાં સોળ આશ્ચર્યો સહિત તેમાં સમસ્ત રચનાના કારણરૂપે રહેલા આદિ કેવલકર્તાનો નિર્ણય કરીને તેમના પ્રમાણ તથા સ્વરૂપનું અભિધાન કર્યું છે. તે સાથે સાથે તેમાં પરમગુરુ દ્વારા આપેલા અંશ-અંશીના લક્ષનું વિગતવાર વિવેચન કરીને તેમના નિજ ચૈતન ચિદાકાર અખંડ સ્વરૂપની નિર્ણયાત્મક ઝાંખી કરાવેલી (દર્શાવેલી) છે.

ઓર લક્ષ અગણિત અતિ, ગ્રંથ મહી સુવિચાર;
પણ કર્તા નિજ અચરત, પરમગુરુ ત્રિયે સાર. ૪૯

શબ્દાર્થ

ઓર = અને, વળી, બીજા, લક્ષ = સિદ્ધાંત, જ્ઞાન, અગણિત = અપાર, અતિ = ઘણા, અસંખ્ય, ગ્રંથ મહી = ગ્રંથમાં, સુવિચાર = શ્રેષ્ઠ, વિચાર, સદ્વિચાર, પણ = પરંતુ, કર્તા = સર્જનહાર, નિજ = મૂળ, આદિ, અચરત = આશ્ચર્ય, પરમગુરુ = પરમગુરુ, ત્રિયે = ત્રણેના, સાર = સત્ય, સારાંશ.

અનુવાદ

ગ્રંથમાં બીજા અગણિત અને અપાર લક્ષનો સદ્વિચાર છે, પરંતુ આશ્ચર્યો, નિજકર્તા અને પરમગુરુ એ ત્રણેનો સારાંશ છે.

ભાવાર્થ

આ અચરતસાગર ગ્રંથમાં બ્રહ્મજ્ઞાન સહિત વિશ્વના બીજા અનેક આચાર્યોના મતનું નિરૂપણ કરી અગણિત અને અપાર વિવેચન દ્વારા અગણિત લક્ષનો નિર્ણયાત્મક સદ્વિચાર દર્શાવ્યો છે. ખાસ કરીને વિશેષ સોળ આશ્ચર્યો, આદિ કેવલકર્તાનું પ્રમાણ સહિત તેમનું સ્વરૂપ અને દિવ્ય પરમગુરુના ચૈતન-ચિદ્ સ્વરૂપનો સાર દર્શાવીને રજૂ કરેલો છે.

ત્રિયે સાર સર્વ ગ્રંથમેં, અરથ અલોકિત મર્મ;
અચરત જીનું અવિલોકતાં, પાયે સકલ પદ પરમ. ૫૦

શબ્દાર્થ

ત્રિયે = ત્રણેયના, સાર = સારાંશ, મર્મ, ભેદ, રહસ્ય, સર્વ = બધું જ, ગ્રંથમે = ગ્રંથમાં, અરથ = અર્થ, અભિપ્રાય, મત, સમજૂતી, મતલબ, અલોકિત = અલૌકિક, મર્મ = રહસ્ય, ભેદ, અચરત = અચરતબા, જુનું = જેનો, જેને, અવિલોકતાં = અવિલોકન કરતાં, પાયે = પ્રાપ્ત કરે, સકલ = બધા, સર્વ, પદ પરમ = પરમપદ, અંતિમ પદ.

અનુવાદ

સંપૂર્ણ ગ્રંથમાં ત્રણેયના સાર રૂપે અલૌકિક મર્મનો અર્થ દર્શાવ્યો છે. અચરતબા કહે છે કે આ ગ્રંથનું અવલોકન કરતાં બધા પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ

આ અચરતસાગર ગ્રંથના કુલ બાર સ્કંધમાં સોળ આશ્ચર્યો, નિજ સકર્તા પતિનું પ્રમાણ સહિત તેમના સ્વરૂપની જાણ તેમજ દિવ્ય પરમગુરુના ચૈતન ચિદાકાર સ્વરૂપની ઝાંખી, એમ મૂળ ત્રણેયના અલૌકિક મર્મની સાથે સાથે વિવિધ આચાર્યોના લક્ષ અંગેના સારને વિગતવાર સમજાવેલ છે. અચરતબા કહે છે કે જે કોઈ આરતવંત - મુમુક્ષુ જન આ અચરતસાગરમાં દર્શાવેલ વર્ણનનું અવલોકન કરશે તો તેઓ નિશ્ચિતપણે પરમપદને પ્રાપ્ત કરશે.

અચરતસાગર ગ્રંથ સંપૂર્ણ

સત્ કૈવલ સાહેબ

સત્ કૈવલ પરમાત્મા

યોપાઈ અનુસુચી

યોપાઈ	સ્કંધ	યોપાઈ નં.	પેજ નં.
	ૐ		
ૐ પ્રથમ અન્ન જલ તજ, ત્રિયે માસ તપ કીન...	સ્તુતિ	૧	૧
ૐકાર જેહી પ્રણવહી, રહે સકલ તનું ધાર...	૭	૧૦	૪૦૮
	અ		
અબ ઉર આવાહન મમ, તુમેરો કરો સથાપ...	સ્તુતિ	૧૨	૯
અકલ કલા નિજ આપ, કલા ધરી કારજ કરના...	મંગલાચરણ	૫	૧૩
અતિ ગતિ અગમ અથાહ, થાહ બિનું પુરસ પુરેશા...	મંગલાચરણ	૧૬	૨૧
અતહી વિનોધ કરન જન, ગાવહુ સોહી ગુણગ્રામ...	૧	૧૧	૩૪
અબ તિનું સકલ મતંતકી, સૂનો સજન જન સોધ...	૨	૩	૪૦
અબ રામાનુજકે મત, કહત સિદ્ધાંત સૂનાય...	૨	૧૩	૪૭
અલ્પજ્ઞે ગત જીવકી, સર્વજ્ઞે સદ બ્રહ્મ...	૨	૨૩	૫૪
અબ નિજ શેષ સિદ્ધાંતકી, કહત સૂનો ચિત્ત લાય...	૨	૬૬	૮૪
અબ જેહી વ્યાસ મતંતકી, સૂનો સિદ્ધાંત સકીય...	૨	૭૪	૯૦
અકરત પદ અવિલોકન, પરમહંસ પયે પાન...	૨	૮૨	૯૫
અકલ ઉપાધિ તે ઈશ્વર, કલિત તત્ત્વ તનુ જીવ...	૨	૯૮	૧૦૬
અબ સુનીયો તમકી કહુ, શૂન સમ સદા સતંત...	૨	૧૦૫	૧૧૧
અકરત ઓરું અદ્વૈત પદે, કહુ ન ઉપજત કાજ...	૩	૧	૧૧૭
અબ તીનકે ચિતવન કહુ, જીનું ગતિ અપરમપાર...	૩	૨૬	૧૩૪
અવિગતસે ગત નભ કીયે, જીનકે શબ્દ આકાર...	૪	૩	૧૪૩
અગ્નિ તત્ત્વસે અપ ભયે, અપતે અવનિ નિરૂપ...	૪	૪	૧૪૪
અરસ પરસ એક એકનસે, પ્રસરન કરન પરમ...	૪	૫	૧૪૫
અરૂપે સ્વરૂપ સમાવત, છેવટ કલ્પ પ્રજંત...	૪	૬	૧૪૫
અકલ વિલાસ કરન જીનું, કીનું ન પાવહી ભેદ...	૪	૧૨	૧૫૦
અરુઢ અવલ ભલ સપ્તમો, અચરત કીન કરાલ...	૪	૪૫	૧૭૫
અબકે અચરત અષ્ટમો, સૂનહો સકલ સભેવ...	૪	૪૭	૧૭૭
અદરસ દમ કીનું ગમ નહિ, જીનકે કહુ સમાર...	૪	૬૨	૧૮૭
અવિગતસે અવિગત અતિ, મમ ગતિ ગયે હેરાય...	૪	૭૩	૧૯૫
અબકે કહું નવમો નિધ્ય, અચરત અરસ અમિત...	૪	૭૪	૧૯૫

અબકે કહુ ખટ ચતુરમો, અચરત અવિરલ વાણ...	૪	૮૫	૨૦૩
અબકે દ્વાદસમો કહું, અચરત અદ્ભુત અંગ...	૪	૧૨૩	૨૩૦
અવ્યાકૃત જીનું અવિનવે, પુરુષ ન પાવલી પાર...	૪	૧૪૭	૨૪૭
અચરત એહી અપારકો, શૂન્ય સમોવડ સોય...	૪	૧૪૯	૨૪૯
અબકે જેહી પરિઉત્તર, પૂછહુ એક અબાપ...	૫	૩૭	૩૦૮
અજાણસે કછુ ના બને, શૂન્ય સમોવડ સાર...	૫	૪૭	૩૧૫
અકત સો નવ કરી શકે, એહી નિજ નવીન વિલાસ...	૬	૨૮	૩૪૯
અબ મેરે અનુભવનમેં, ગવન કરી ગતિ સાર...	૬	૪૨	૩૬૦
અદ્વૈત ઓરું દ્વૈતા ગતિ, નિજપતિ વિનું વિલાપ...	૬	૬૪	૩૭૫
અકત પદ ઓરું ઈશ્વર, જીનમેં કર્તા ન કોય...	૬	૬૬	૩૭૭
અરુઢ જ્ઞાન ગતિ છેવટ, પરમગુરુ અધિકાર...	૬	૮૨	૩૮૯
અદ્ભુત તો અવિગત ગતિ, નિજપતિ પરમ આરાધ...	૬	૯૧	૩૯૬
અબકે જ્ઞાની મુખરકે, વાચાલહી વિટંડ...	૭	૧૫	૪૧૨
અબ કોઉ નવીન આચારજ, કરી ન શકે ભવ ભ્રાન્ત...	૭	૪૯	૪૩૮
અવિલોકન ગતિ ગ્રંથકી, ન્યાયિક સુરત પસાર...	૮	૨૮	૪૭૦
અતિ નિરમલ મત ગત જીનું, દિન દિન પ્રેમ વિશેષ...	૮	૭૦	૫૦૧
અગમ અથાહકે થાહકી, કરન પરમગુરુ જાન...	૧૦	૮	૫૨૬
અલ્પ જીવન આયુષ્યકે, જયૌ શશુ બિછરન માત...	૧૨	૩૮	૬૦૨
અચરતસાગર ગ્રંથકો, ગાવતહી ગુણ ગ્રામ...	૧૨	૪૫	૬૦૭

આ

આઈ ખડે મમ સનમુખ, અમૃત વદે વચન...	સ્તુતિ	૨	૧
આઘ જુગન અબલગે લહુ, જીનકી નહિ પહેચાણ...	સ્તુતિ	૭	૫
આઘ અંત મધ્ય ઉતર્ણત, એક હી બ્રહ્મ નિધાન...	૨	૬	૪૨
આપના આપ વિસરનતે, વિમુખ હુતે અજ્ઞાન...	૨	૫૮	૭૮
આપા લહે સમોક્ષહી, કરહી તત્ત્વ તે જ્ઞાન...	૨	૬૦	૭૯
આનંદ તીન પ્રકારકે, તાય સુનાવહુ મર્મ...	૩	૧૨	૧૨૫
આપે તો તત્ત્વાતીત, અવિગત દેહ અતંત...	૪	૧૦	૧૪૯
આપ અપનેહી સજાતિમે, ન્યારે નીરત સ્વભાવ...	૪	૨૬	૧૬૧
આગે જયૌ જયૌ પાંગરે, ત્યૌ ત્યૌ પીછે પરલાય...	૪	૪૨	૧૭૩
આપનપુ જાણે નહિ, તો પર કે હી અયાન...	૪	૯૫	૨૧૦
આન્ય કહી તીનકી તાંહાં, આંહાંકી કહી સૂનાય...	૪	૧૩૮	૨૪૧
આ ભવ કેતેક દિન હુતે, રચે હુશે કિરતાર...	૪	૧૪૪	૨૪૫
આઘ અંત એહી દોહુનકી, વિધિ લહત નહિ વેદ...	૪	૧૪૬	૨૪૭

આ તનમાંહી ચતુર રહે, મન બુધ ચિત્ત અહંકાર...	૪	૧૫૨	૨૫૧
આપે આપ અચેતમેં, દુસર વિના કુણ વેત...	૫	૬૪	૩૨૮
આપા પર વિનું જાણસે, વિચરણ વિવિધ વિચાર...	૬	૬	૩૩૩
આપોઆપ ન ઉપજત, એ ચોહુસે કીત ઘાટ...	૬	૩૩	૩૫૩
આવન જાવનકી જીનું, સ્વાધીન સહેજ સભેવ...	૬	૫૧	૩૬૬
આદિ વિચારતાં અંશુ, જાહાં સબ પશુ સમાન...	૧૨	૧૦	૫૮૦

ઈ

ઈત ઈતસે કદ્યુ ના બને, તીતકે કીયા વિનાય...	૩	૩	૧૧૮
ઈચ્છા પરે તો બરસહી, નહિતર રહે અચુન...	૪	૭૭	૧૮૭
ઈશ થયેકી આશક, પીછે રખે ન રંચ...	૫	૮	૨૮૮
ઈશ્વરીયે જેતને ભર, ધર ધર દીયે લખાય...	૬	૪૧	૩૫૮
ઈન્દ્રિ બિન ઈન્દ્રિ કીયે, બિન ગુણસે ગુણ સાર...	૪	૧૮૦	૨૭૨

ઉ

ઉભયે કર કરુણાવસે, જોર કીયો જબી મોય...	સ્તુતિ	૩	૨
ઉત ઈતકે ઓરું તીતનકે, કરતા કારન કંદ...	૩	૬	૧૨૦
ઉત્તમ મધ્યમ કરણીકી, ઈશકુ નહિ જરૂર...	૪	૧૧૧	૨૨૨
ઉન્મત્ત કહો તો ભલે કહો, પણ નહિ કતા સહોડ...	૫	૩	૨૮૩
ઉભયેકુ આનંદ નહિ, પતિ પતની કો કોય...	૫	૬૨	૩૨૬
ઉદે અસ્ત જીનકુ કહે, મરમ લખાવહુ તાસ...	૮	૭૫	૫૦૫
ઉપાસક બિનું અંશકે, કારજ કબુ ન હોય...	૧૨	૧	૫૭૨
ઉપદેશી ગુરુ પરમકે, અનુભવ અકલ અરુઢ:	૧૨	૧૨	૫૮૨

એ

એહી નિજ મંગલાચરનન, ગ્રંથ કરન જીનું આઘ...	મંગલાચરણ	૨૨	૨૫
એહી અદ્વૈત સિદ્ધાંતમે, દોષાપતિ દરશંત...	૨	૧૦	૪૫
એહી જીવનકુ સુરલભ, પ્રભુપદ પાવન પંથ...	૨	૨૦	૫૨
એહી વચન હેત કારન, મૂદુલ મનોરથ સાર...	૨	૨૬	૫૬
એહી અદ્વૈત સુધાયકો, કીન મરમ ગતિ સાર...	૨	૩૮	૬૪
એહી નિજ ન્યાય સિદ્ધાંતકે, નરણીત કીયે નિરૂપ...	૨	૫૪	૭૫
એહી મત પાતંજલિનકે, કીલમીસ ગયે સકાજ...	૨	૭૩	૮૮
એહી ત્રિયપદ નરણિત નિજ, કહુ જીનું તંત જનુપ...	૨	૧૦૩	૧૧૦
એહી ત્રિયેપદ સદ અકરત, ચૈતન વિન વિદતાય...	૨	૧૧૨	૧૧૬

એહી ઉભયે નિરગુણ ગુણ, અદ્વૈત ઈત દ્વૈતાય...	૩	૨	૧૧૭
એસી જો કહો તો સૂનો, કહુ દૃષ્ટાંત અનુપ...	૩	૨૨	૧૩૧
એસે જો તુમ દઈ સકો, હોહુ સબ ઘટકે જાણ...	૩	૨૮	૧૩૬
એહી વિધકે અજ્ઞાનસે, કહત મુખેહુ બ્રહ્મ...	૩	૩૦	૧૩૭
એસે નિરમલ તન મહી, કાંહાંથા એહી સબ કોય...	૪	૮	૧૪૭
એહી સર્વ અખિલ ઉપાધકુ, છીનમે કરે સમેટ...	૪	૯	૧૪૮
એહી ત્રીયે અચરતકી કથા, જથા લહે જન કોય...	૪	૧૫	૧૫૩
એહી ખટ અચરતકો નિજ, દેખો કરી વિચાર...	૪	૨૮	૧૬૨
એહી અચરત ચૌ ત્રીયે તણો, નરણીત કરો નરેશ...	૪	૪૬	૧૭૬
એતને કબજ કરી રખે, તનમેં થાસ સમીર...	૪	૫૭	૧૮૩
એહી પરકાર પ્રણવ એક, કરત સકલ તનુ મૂલ...	૪	૭૧	૧૯૩
એહી પરકાર ચતુર્દશ, લોકમાંહી નિરવાણ...	૪	૧૫૯	૨૫૬
એહી પરકારન જીવનકુ, દીયે સકલ તનુ સાજ...	૪	૧૭૭	૨૬૯
એહી સોલ અચરત નિજ, મહાગત ઘહેર ગંભીર...	૪	૧૯૨	૨૮૦
એહી વિધિ હાર હરિ થકી, થઈને કરે આરાધ...	૫	૬	૨૮૬
એહી વિધિસે કહો તો સૂનો, અનિત સદા જેહી ખેત...	૫	૩૫	૩૦૭
એહી વિધિ કોહો તિનકી કહુ, મેરી સૂનો સુવાણ...	૫	૪૬	૩૧૫
એહી અવસ્થા ત્રિયે તણું, અનુચિત અંગ તુમેર...	૫	૫૭	૩૨૩
એહી વિધિકે સાક્ષીયનકુ, રહે સકલ ઉર ધાર...	૬	૨૩	૩૪૬
એતનેમેં કહુ ના બને, એ સબ ભંડ સમોય...	૬	૩૯	૩૫૮
એહી વિધિ અતિ અસ્તુતહી, કરત ધરહી ઉર છેદ...	૬	૪૫	૩૬૨
એહી સબ આચારજન કે, કીન મરમ ગતિ ભેવ...	૬	૬૫	૩૭૬
એસેહી દઢ ગંભીર ગત, પાવન પરમ ઉદાર...	૮	૨૪	૪૬૭
એહી વિધિ અતિ પ્રેહવંતહી, આરત ધર અનુરાગ...	૮	૩૧	૪૭૨
એહી વિધિ નરણીત પાયેહુ, પરમગુરુ પરતીત...	૮	૫૪	૪૮૯
એહી પરરકારનકી વિને, પરમગુરુકી સોય...	૮	૬૮	૫૦૦
એ દોનું હદ બીચ રહે, સનમુખ આઘ ને અંત...	૮	૭૬	૫૦૬
એહી ખટ અપરાધીયનકે, કાજ કીન નરક કુંડ...	૯	૧૬	૫૧૯
એહી વિધિ કિરતિ બઢાવન, જન આપનેકે હેત...	૧૦	૨૪	૫૩૮
એહી વિધિ પરમગુરુ માંહી, સુર કરુણાય સમોહ...	૧૧	૧૧	૫૫૨
એહી પરકાર સકલ તનુ, લાગત ગુરુકે કામ...	૧૧	૨૪	૫૬૩
એહી પરમગુરુ નામકો, નિર્ણિત કીયે નિરાલ...	૧૧	૩૦	૫૬૮
એહી પરકારન અંશકુ, ભ્રમિત દેખી ભવમહાંય...	૧૨	૬	૫૭૬
એહી નિજ અચરતસાગર, ગ્રંથ સુધારસ જ્ઞાન...	૧૨	૧૩	૫૮૨

એહી પરકારહી નરણીત, ગ્રંથ નિગમ ગતિ જોય...	૧૨	૨૧	૫૮૯
એહી ગ્રંથકે ઉચરન, હરદે રહી મમ સોય...	૧૨	૪૧	૬૦૪

ઓ

ઓરુ ઈન્દ્રાદિક સુરસર, નરકી કુન ગનિત...	૧	૧૫	૩૬
ઓર રજુ સરપવત્ ગત, શુકિત રજતવત્ સંચ...	૨	૫	૪૨
ઓરુ વદીત વિદ ન્યાયકે, ભક્તિ ત્યાગ દઢ કીન...	૨	૧૮	૫૦
ઓરુ સબ આચારજનમે, ગતિ ગમ જ્ઞાન ગુણેશ...	૨	૭૭	૯૨
ઓરુ નહિ અંત સમાવન, આપનું આપ તિનું માંહાંય...	૨	૯૪	૧૦૪
ઓર કટોરા ગંજકે, દષ્ટ પડત એકતાય...	૩	૪	૧૧૯
ઓર લહત નહિ મધ્યકી, જેહી વિચરત તનુ હાલ...	૩	૧૯	૧૨૯
ઓર લહત હે સબનકી, અંતર ગત્યકી એહ...	૩	૨૭	૧૩૫
ઓરુ પુનિ જેહી ચર અચરકે, કીયેહુ બીજ અંકુર...	૪	૨૯	૧૬૩
ઓરુ નાડ કરકી પુનિ, વૈદ જુવત પુલકાર...	૪	૫૯	૧૮૫
ઓરુ જગે નહિ દરસહી, અસ્ત સહિત જાંહાં ભોમ...	૪	૬૧	૧૮૬
ઓર આરબલકી નવ લહે, તન ત્યાગનકે અંત...	૪	૯૮	૨૧૩
ઓલગોલ ગત ગર્ભિત, જાવત જક્ત પસાય...	૪	૧૩૯	૨૪૨
ઓર રવિ શશી ઉડધન ગત, કરત કાલ નિશદિન...	૬	૮	૩૩૫
ઓર નિજપતિકે અંશ હોઈ, ઈત ઈશ્વર કહે સોય...	૬	૫૨	૩૬૭
ઓરુ ઘાત ઘટ કાષ્ટકે, કાયનકે જેહી પહાણ...	૭	૩૩	૪૨૫
ઓર ઘણે પરભાવિક, ઉડઘણ આઘ સુરેશ...	૭	૫૧	૪૪૦
ઓરુ સંત હરિજન મહી, જીનું એહી પદકે હેત...	૮	૧	૪૫૧
ઓરુ લક્ષી ગુરુ પરમકે, ઈચ્છારામ જેહી સંત...	૮	૬	૪૫૪
ઓરુ સંત ગુરુ સેવન, તન મન સહિત સમેત...	૮	૧૧	૪૫૭
ઓર કદ્દુ ઉબરિત કિત, રહી ન મનકી દોર...	૮	૨૨	૪૬૫
ઓરુ સકલ હરિજન સબે, જીનું સમજ એહી સોય...	૮	૫૭	૪૯૨
ઓર ભયે એક ભક્તહી, ચીખોદરાપુર ગામ...	૮	૬૯	૫૦૧
ઓરુ સંત હરિજન સબે, લખે ન જનકે અંક...	૮	૭૩	૫૦૪
ઓર મુખકે ઉચરન જેહી, તાડન શબ્દ તગાજ...	૧૦	૧	૫૨૧
ઓરુ નિજ મુખકે વચનકુ, આવત નહિ વિશ્વાસ...	૧૦	૯	૫૨૭
ઓરુ અગન નિજ દાહસે, દરદ મીટે નહિ કોય...	૧૦	૧૪	૫૩૧
ઓર સકલ સબ તન મહી, કરુણા એહી પરકાર...	૧૧	૧૫	૫૫૫
ઓર અંશકુ એહી વિધિ, અનુભવ નહિ અનુસાર...	૧૧	૨૬	૫૬૪
ઓર મતંતર ભિન્ન ભિન્ન, રુચી સબનકે સોય...	૧૨	૨૨	૫૮૯

ઓરું વિશેષણ સહિતમ, કહત નામ નરણેશ...	૧૨	૪૬	૬૦૮
ઓર લક્ષ અગણિત અતિ, ગ્રંથ મહી સુવિચાર...	૧૨	૪૮	૬૧૦

અં

અંગ અંગ વિવિધી વિધ, અરથ બોધ સુવિચાર...	૧	૧૦	૩૩
અંધે અંધ અનાદ્યકે, જીવ કરમ ઉભયેવ...	૪	૧૪૨	૨૪૪
અંશ પુરુષ પ્રકૃતિ પુનિ, બ્રહ્મા વિષ્ણુ માહેશ...	૪	૧૭૪	૨૬૭
અંધે અંધ અનાદ્યકે, સખોપતિકે જ્ઞાન...	૫	૬૦	૩૨૫
અંત નહિ અનિનાયકે, પ્રમિત પ્રેમ ગુણ ખાન...	૮	૪૬	૪૮૩
અંશ દુઃખહી કહી કાલહી, રહેહુ કર્તા વિયોગ...	૧૨	૩૭	૬૦૧

ક

કરુણા કરન કટાક્ષ, કરહી નરનાર જેહુન પર...	મંગલાચરણ	૧૩	૧૮
કયા બરનું મતિ મંદ, છંદ સાહેબ સુકિત સમ...	મંગલાચરણ	૧૭	૨૨
કોટી જનમ જુગ જુગનકી, મેં નિજ અંશ તુમાર...	૧	૬	૩૦
કર્તા કો કોહુનકે, તાતે અકત બ્રહ્મ...	૨	૧૫	૪૮
કોટી કલ્પ લ્યહુ જીવ કોહુ, નિજપદ નાહી સમાય...	૨	૧૭	૫૦
કંથ મીલનકી કલપના, જીવ સકલ ઉર છેદ...	૨	૨૧	૫૨
કૃષિ બીજ નહિ કરતલ, નિજ કણ કરન પસાર...	૨	૫૩	૭૫
કરતા કીન ઈશ્વરપદ, શક્તિ સહિત સમંદ...	૨	૭૫	૯૦
કો કરતા એહી ત્રિયનકે, અમર અચલ નરવેવ...	૨	૧૦૮	૧૧૪
કરત કાજ તબ સુર સબે, જેહી શિર લીયે સંબંધ...	૩	૮	૧૨૨
કુકર્મ કરતાં નવ ડરે, અસ્મિ ધરી ઉમેદ...	૩	૧૬	૧૨૭
કહેનેકી પણ કળ નહિ, જેહી વિધિ રચે રચાણ...	૩	૩૫	૧૪૧
કહી ન જાત અબ કયા કહુ, અકલ કલાગત ઓય...	૪	૪૪	૧૭૫
કોઈક સમયે કાલજ મહી, સૂક્ષ્મ દમ દરસંત...	૪	૬૦	૧૮૬
કમલ સપ્તકે દેવહી, કીયે સકલ સંકેત...	૪	૭૦	૧૯૨
કીત જામન તે જમાઈએ, વિખરે કુન અમાન...	૪	૭૮	૧૯૮
કરન કરામત આબ્રકી, તબત્યે રહી અબાજ...	૪	૮૩	૨૦૨
કર્તા કરે સો ના બને, ઓરું નહિ તીનકી જાણ...	૪	૯૦	૨૦૭
કો ઘરસે આયે હમ, પુનિ જે ઘરહી જાન...	૪	૯૩	૨૦૯
કર્તા ક્યૌ જાણી શકે, પણ ન લહે નિજ આપ...	૪	૯૪	૨૧૦
કરણી કરે સો દાસ હે, જાવન હરિ હજૂર...	૪	૧૧૦	૨૨૧
કરમે હવે સો દાસ કે, જીવ સામાન્ય સમોય...	૪	૧૧૪	૨૨૪

કરનહાર તીનકે કહો, રકમ કહાંસે લાય...	૪	૧૨૭	૨૩૩
કહનહાર હમ બ્રહ્મ હે, તેહી તાંહાં પામે હાર...	૪	૧૨૮	૨૩૪
કહત સૂણો દશ ત્રીયે તણો, કરમ ભરમ અનુસાર...	૪	૧૩૦	૨૩૫
કરનહાર નહિ જાનત, કરીયા કરમ અચેત...	૪	૧૩૨	૨૩૭
કેતેક કલપ વીતે હુશે, કેતેક હી બ્રહ્માય...	૪	૧૪૫	૨૪૬
કોહુ ન થા જીનકી કને, મંડા જબ મંડાણ...	૪	૧૪૮	૨૪૮
કુન તત્વકે મન કીયે, કાંહાંસે ઉપજે સાર...	૪	૧૬૫	૨૬૦
કર્તા તો એક અખંડિત, ખંડિત કબહુ ન હોય...	૫	૨૬	૩૦૦
કરન વાદ પ્રતિવાદીકુ, શૂન્ય પણ સુસક અનાઘ...	૬	૮૮	૩૮૪
કહત અંશ અબ પુરુષ કે, શક્તિ સહિત સમદાય...	૭	૯	૪૦૭
કોહુ ન મરમ લહે જીનું, અકલિત અંશ અભેદ...	૭	૨૩	૪૧૮
કોટિ કલપકે બિછરન, અંશ મીલે ઘર સોય...	૭	૪૭	૪૩૬
કહત કીરત અબ તેહુનકી, જેહી નગર જીનું વાસ...	૮	૧૨	૪૫૮
કીનેહુ અડગ આરોપણ, સબતે સુરત સમેટ...	૮	૨૩	૪૬૬
કર્તા ચિન ચકિત ભયે, ગયે અટાટ અમોગ...	૮	૩૯	૪૭૮
કો હરિજન કો સંતહી, જેહી શરણગત આય...	૮	૭૪	૫૦૫
કુકરમ કરત સકલ જુગ, તેહી ભુગતન તનુ ધાર...	૯	૨	૫૦૮
કેતેક ભજન પ્રતાપસે, મેટત અઘ અગણિત...	૯	૪	૫૧૦
કેતેક શીલવ્રત સમદમે, દયા દીનતે જાત...	૯	૫	૫૧૧
કેતેક સત ભાષણ હુને, અસત ન ઉચરત રંચ...	૯	૬	૫૧૨
કેતેક સરલ સ્વભાવસે, કહુ ન મન કટુલાય...	૯	૭	૫૧૨
કેતેક મુનિવ્રત ધરહીતે, સહિત સાચ પતિ હેત...	૯	૮	૫૧૩
કહ્યું આગુ પ્રતિવાદીને, જીનકી કહો ગનિત...	૯	૧૧	૫૧૫
કરન બોધ તેહી જીવનકુ, ભૂલેહુ જેહી ઘર આઘ...	૧૦	૨૮	૫૪૧
કરુણા તન ગુરુ પરમકે, જડ સાગર તનુ વેશ...	૧૧	૨૫	૫૬૩
કોટિ ઉપાય સો કંતનકે, સાધન સકલ સવૈસ...	૧૨	૫	૫૭૬
કર્તા કરતહી કિંમત, કલિત સકલ તનું જ્ઞાન...	૧૨	૧૪	૫૮૩
કર્તા ન્યાય દેખીત ખુલે, અવિગત નેન અનુપ...	૧૨	૨૮	૫૮૪

ખ

ખટ જપકે એક પ્રણવહી, ખટસે એકીસ હજાર...	૪	૬૫	૧૮૯
ખટદશ અચરતકુ અબ, સૂણવા રહો સચેત...	૪	૧૭૨	૨૬૫
ખટદશ અચરત મહી જીનું, એકકે નહિન વેત...	૫	૧૪	૨૯૧
ખુદકી ખુદી ન માલમ, જાલમ જોર જહીર...	૬	૨૪	૩૪૬

ચોપાઈ અનુસુચી

૬૧૯

ખટ દરશન દ્વાદશ પુનિ, નિગમ ચતુર જેહી વાણ...	૧૨	૨૯	૫૯૫
ખટદશ અચરતકો મીલી, રહન સમોહ સઠામ...	૧૨	૪૪	૬૦૬

ગ

ગુરુ પરમ લખ પરમ, દેત નિજ આપ વિચારન...	મંગલાચરણ	૨૧	૨૫
ગુણ ઈન્દ્રિ અંતઃકરણ, તત્વ સહિત કુલ તન...	૪	૩૫	૧૬૮
ગુણ ઈન્દ્રિ અંતસ બિનું, પોતે પરમ પરાય...	૪	૧૭૩	૨૬૬
ગતિ લહે તો કયૌ લહે, જનકે અપરમપાર...	૫	૫	૨૮૫
ગુણ ઘણકી કરુણાયતે, તનકે ગુણ ઘણ સોય...	૧૧	૬	૫૪૮

ચ

ચારવાક શૂનવાદીકે, સૂનીયો તાય સિદ્ધાંત...	૨	૯૯	૧૦૭
ચંચુ ડસણ રસના રસ, નહર નખ પુછન પંખ...	૪	૨૪	૧૫૯
ચર બીજગકી એહી કહી, થાવર એહી પરકાર...	૪	૪૧	૧૭૨
ચક તંત એક એકનસે, ખટ ખટ ઉઠે પ્રણવ...	૪	૫૮	૧૮૪
ચૈતન સે ચેતન થઈ, તન નાવનકે કિર...	૪	૧૬૩	૨૫૯
ચંગાવત એક નગરમેં, ભયે ભક્ત તતવેત...	૮	૪૫	૪૮૩
ચૌદેઈ તબક અચરચર, દેખહો દષ્ટ વિસાલ...	૧૨	૮	૫૭૮

ઢ

દુસરો તો કોઈ હે નહિ, શંકર જ્ઞાન મતંત...	૨	૮	૪૪
દુહો દહન દિવ્ય સબનકો, પરલે કાલ જમુંજ...	૨	૮૮	૯૯
દષ્ટા તેહી પણ નિરમળ, મળ વિનું અમલ અખંડ...	૪	૧૬	૧૫૩
દુનિયામેં યૌ કહતહી, ગતિ પુરાણ પરાય...	૪	૧૩૩	૨૩૭
દીયા સબન એતનેયકુ, તનકે સાજ સજન...	૪	૧૭૫	૨૬૮

છ

છાંડહો સેહેજ ઉપજ મત, જનસે બને ન રંચ...	૫	૪૦	૩૧૧
છલ જ્ઞાનન જનમેં જેહી, થપે ન પદ કિરતાર...	૬	૨૫	૩૪૭
છતે પિંડ સનમુખનકે, નંદિક હને સઘાત...	૯	૧૪	૫૧૮

જ

જે કેવલ કિરતાર, વાર બિનુ અતિ અપરમપર...	મંગલાચરણ	૨	૧૦
જનું રજ ચરણ પ્રસેત, દહીત અગ કોટિ કલપ સત...	મંગલાચરણ	૧૪	૨૦

જીનું જન ચરન પ્રતાપ, રજનકે એહી વિધિ અદ્ભુત...	મંગલાચરણ	૧૫	૨૦
જેહી જીનું બુધ અનુસાર, સાર ગ્રહી પયેહુ પરમ સુખ...	મંગલાચરણ	૨૦	૨૪
જોરી પાણ્ય અબ જાયહુ, બકસો ગરીબ નવાજ...	૧	૮	૩૧
જેહી ગ્રંથ અચરત નિધિ, જ્ઞાન રતન ભર સાર...	૧	૧૨	૩૪
જો સુખ સજન સમોહકુ, સુનત ગ્રંથ એહી સાર...	૧	૧૪	૩૬
જેહી નિજ જ્ઞાન જથારથ, ઓરું ઈત અખિલ ઉપાધ...	૨	૭	૪૩
જો અજ્ઞાની જગ કહો, પણ દષ્ટા નહિ દોય...	૨	૧૧	૪૬
જો ચૈતન સામ્રથ કોહો, તો માયા પ્રબલિત...	૨	૧૬	૪૯
જો કદપી અજ્ઞાનસે, વિગતવ વિના વિલાપ...	૨	૨૨	૫૩
જદિપ દોષ અદ્વૈત પદે, જીવ બ્રહ્મ વિનુ ભિન્ન...	૨	૨૪	૫૪
જો સુધરમ અધરમનકો, ઉભે કરહી કોહુ નાશ...	૨	૨૮	૫૭
જનમ મરણ જીનુ સુખ દુઃખ, ઓરું જગ જડ પ્રભાવ...	૨	૩૬	૬૩
જો જડ જગ ખલુ બ્રહ્મ હે, તો કયૌ ભયે અજ્ઞાન...	૨	૪૦	૬૫
જયૌ નરપતકી નારકો, નરપત થઈ કરે સંગ...	૨	૪૬	૬૯
જનમેં કર્તા કહો કીનુ, સમજ સિદ્ધાંત સુધાય...	૨	૫૦	૭૨
જો આગે અજ્ઞાન થા, તદપિ હોહુ અબ ફેર...	૨	૬૧	૮૦
જીનુ પરસત અજ્ઞાનહી, તીનત્યે મોક્ષ ન હોય...	૨	૬૨	૮૧
જો આપા થા બ્રહ્મહી, તિનુ ભયા અજ્ઞાન...	૨	૬૫	૮૩
જોગંદર જત મત રહી, તન શોધન ગુણ જ્ઞાન...	૨	૬૭	૮૪
જયૌ તાંબા કંત કુંભકુ, લગી તબ કીલમીસ કાય...	૨	૬૯	૮૬
જબ આપા નિરમલ કીયે, સાધન કરીત સકોય...	૨	૭૨	૮૮
જીનું લખ લહીત વેદાંતસે, અતિ અનુભવ ગતિ મહાદ...	૨	૮૦	૯૪
જેહી જમ જુગત જથારથ, તેહી તમ કહીત પ્રભાવ...	૨	૮૩	૯૬
જયૌ ખટ દહન વઈંદર, ભિન્ન ભિન્ન પ્રબલિત...	૨	૮૫	૯૭
જે ન દહત બ્રહ્મ અગનસે, આદ્ય અંત મધ્ય સોય...	૨	૯૦	૧૦૧
જીનકી પેજ પરંપર, ચાલત સકલ સુઈંદ...	૩	૧૧	૧૨૪
જો નિજ ન્યાય લહે ગમ, જમ છે તમ તનુ મ્હાંય...	૩	૧૮	૧૨૯
જો કહેશો હમકુ ભયે, આવરણસે અજ્ઞાન...	૩	૨૧	૧૩૧
જયૌ કોઈ પુરુષ પટંતરે, એક અંગ તીનુ તાય...	૩	૨૩	૧૩૨
જીનું ચિતવનસે જુગ ભયે, ઓરું રગેરગકી જાણ...	૩	૩૧	૧૩૮
જલ થલ અગ્નિ પવન શૂન્ય, તાંહાં તનુ કીયે તેહી તંત...	૪	૨૦	૧૫૭
જબી પ્રસવત એક એકનસે, અગણિત પ્રજા અનંત...	૪	૩૦	૧૬૪
જેહી નિજ પ્રણવ સકલ ઘટ, શ્વાસોશ્વાસ અબંધ...	૪	૪૮	૧૭૭
જેતનેભર જીવન લગે, તેતને ભરકે શ્વાસ...	૪	૪૯	૧૭૮

જદીપ હોય બિનુ બંધવ, તનમેં શ્વાસ સરોજ...	૪	૫૦	૧૭૯
જયૌ પુષ્પ મકરંદકે, જલ કમલાગત ન્યાય.	૪	૫૪	૧૮૨
જેહી તંત તનુ ચકકે, કીયે પ્રણવતરુ ઝાડ...	૪	૫૫	૧૮૨
જપત જાપ જેહી ચકકે, કરહી દાન જીનું દેવ...	૪	૬૮	૧૯૧
જો કહેશો ઋતુસે બને, ઋતુકે કો કરનાર...	૪	૭૯	૧૯૯
જયૌ કરખી કણ નાજકે, દેઈ મશાગત હાથ...	૪	૮૧	૨૦૦
જબ દેખો નિજ ન્યાયકુ, કહી સૂનવાયેહુ સોય...	૪	૯૧	૨૦૭
જવ અંશ કરતારકે, ઘટ ઘટ પરત્વે બિન્ન...	૪	૯૨	૨૦૮
જો જો જપે સો કુન હે, ઈષ્ટદેવ જેહી જીન...	૪	૯૬	૨૧૧
જોત સરોદે જો લહે, સાચી જૂઠ સમોય...	૪	૧૦૦	૨૧૪
જે જીનકી કરણી જમ, તેહી તીનકા ફલ પાય...	૪	૧૦૨	૨૧૫
જબત્યે આંહાં કે તાંહાં મરો, મુવા પીછે ક્યાંહાં જાય...	૪	૧૦૫	૨૧૮
જો કહેશો ત્રિયલોક લ્યૌ, જાંહાં લગ મરતક કાય...	૪	૧૦૬	૨૧૯
જો બ્રહ્મ અસ્મિ કહે, વેદ અંતકે જ્ઞાન...	૪	૧૦૭	૨૧૯
જાણો તો વ્યાપક વિત્ત, જીવન મુક્તકો માન...	૪	૧૦૮	૨૨૦
જો બક્સા અદકી કરે, નિજપતિ પરમ રિસાય...	૪	૧૧૬	૨૨૫
તબતે અવતારાદિક, નિજપતિ દાસ સહાય...	૪	૧૧૭	૨૨૬
જે અજ્ઞાની આપનપુ, નિજકુ લખે ન લોય...	૪	૧૨૧	૨૨૯
જેહી જેહી ભરમ કીયા એહી, જીનું જગ જીવ અજાણ...	૪	૧૨૨	૨૨૯
જમી અસમાન અધર સદા, પંચતત્ત્વ કે પેડ...	૪	૧૨૪	૨૩૧
જીવ કરત હે કરમકુ, જેહી પાપ કે પુન્ય...	૪	૧૩૧	૨૩૬
જો ના ભૂગતે કરમકુ, તાહી કરે કોહુ કુણ...	૪	૧૩૫	૨૩૯
જનમે તાંહાં આવી લગે, કરમ કર્યા હોય પીછ...	૪	૧૪૧	૨૪૩
જેહી અચરત દશ પંચમો, નિજમે રહત અચંત...	૪	૧૫૦	૨૫૦
જાગ્રતમે હુકમી મન, ઈન્દ્રિ આઘ નરેશ...	૪	૧૫૭	૨૫૫
જીવ સહિત જેતને તનુ, અણુની આઘ બ્રહ્માંડ...	૪	૧૬૧	૨૫૮
જેતને અંશ વિશેષહી, તીને દીયા તેહી માપ...	૪	૧૭૬	૨૬૮
જે જે અચરતકી અતિ, ગતી લહે સોઈ સંત...	૫	૪	૨૮૪
જીને અચરતકે અનુભવ, કરી ન દેખ્યા કોય...	૫	૧૧	૨૮૯
જો કહેસો બિનું સંકલ્પે ઉપજત આપો આપ...	૫	૨૯	૩૦૨
જયૌ બીજગ તે થાવર, ઉપજત જેહી અંકુર...	૫	૩૦	૩૦૩
જેહી જીનકે બીજગ મહી, હુતે સો નિકસે આય...	૫	૩૧	૩૦૪
જો કહેશો ખલુ બ્રહ્મ હે, સમલિત સહિત ઉપાઘ...	૫	૩૪	૩૦૬
જો કહેશો ઈશ્વર કીયે, ઈશકે કો કરનાર...	૫	૩૯	૩૧૦

જો કહેશો તીનું જાણહી, અંતર રહી મોજાર...	૫	૪૫	૩૧૪
જબ તુમેરે બ્રહ્મ જ્ઞાનકી, પોંચ ન કતા હજૂર...	૫	૫૧	૩૧૮
જબ તુમ નર નારી મહી, નહિ તો વિંદલ સમોય...	૫	૬૧	૩૨૬
જયૌ રણમેં એક જન, ભૂલ ગયેકુ સેર...	૫	૬૫	૩૨૮
જેતને ભર કુલ ન્યાવહી, દ્વૈત લગે સથાપ...	૬	૧	૩૩૦
જો કહેશો સાક્ષીયનકી, તિનકી નહિન વંશ...	૬	૨	૩૩૦
જયૌ રાજન હુશિયારકી, રૈયત સકલ હુશિયાર...	૬	૧૩	૩૩૮
જનકુ બાધ લગત નહિ, ગુણ તન અધકો કોય...	૬	૧૬	૩૪૧
જેહી જમ જુવે જથારથ, તીમ તીનું દેત પતાય...	૬	૨૦	૩૪૩
જો દષ્ટાંતે કરી કહું, આવહી ઉતે સૂનાવ...	૬	૩૧	૩૫૨
જબ નિજપતિ કિરતારસે, સુરત ભઈ એકતાર...	૬	૫૦	૩૬૬
જયો નરપત પ્રધાનહી, ધરત આપ અભિમાન...	૬	૫૩	૩૬૮
જયૌ રવિ તેજ પ્રકાશતે, દ્વિતીયો દીપ ન થાય...	૬	૫૭	૩૭૧
જનું અકત પ્રતિપાદન, કીયે વિનું વાર ન પાર...	૬	૬૮	૩૭૮
જેહી કારણ પ્રથુ પરમહી, સકત સામ્રથ સોય...	૬	૭૫	૩૮૪
જદપી પરમગુરુ પરમકે, લાયે મરમ મુદાય...	૬	૮૦	૩૮૭
જેહી સકર્તા આઘકે, પરમ પુરાતન પેડ...	૬	૮૩	૩૯૦
જેતેહી ઈન્ડ કટાક્ષહી, મધ્ય કેવલ કિરતાર...	૬	૯૪	૩૯૯
જેહી જેહી લક્ષ તીનું સાધન, પ્રથમ કીયે વિનું કોય...	૭	૧૭	૪૧૩
જેહી અંશ નિજ પતિનકે, સબ ગતિકે ગતિયાર...	૭	૨૦	૪૧૬
જનકે પદ અકરત બજે, તિનકે વંસત સેર...	૭	૨૪	૪૧૯
જાણપણું જનમેં કાંહાં, શૂન્યવત્ જનું સ્વભાવ...	૭	૨૬	૪૨૦
જહાં સાક્ષી તાંહાં સર્વત્ર, સંકલ્પ જ્ઞાન સજાણ...	૭	૨૮	૪૨૧
જેહી નિરગુણ નિરલેપહી, નિરવેવે નિરજીવ...	૭	૩૦	૪૨૩
જો કહેશો સભરા ભર્યો, જહાં ઘાટ તાંહા બીચ હોય...	૭	૩૧	૪૨૪
જબતે નિજ કર્તાકર, સંકલ્પ જાણ સમેત...	૭	૩૬	૪૨૭
જેહી સંકલ્પી અંશનહુકે, સંકલ્પી કર્તા સનાત...	૭	૩૮	૪૨૯
જા દિન મીલે કતારકુ, અંશ ચતુર તનુ ત્યાગ...	૭	૪૬	૪૩૫
જેહી અવસ્થા પંચકે, સાક્ષી સરલ સવેત...	૭	૫૭	૪૪૪
જેહી ન્યાયે ગુરુ પરમહી, દિનેહુ કર્તા દેખાય...	૮	૧૦	૪૫૭
જન રણછોડ શાહ કુલ, ભયે નગર બોરિયાય...	૮	૧૩	૪૫૯
જબ દલકી દજણા મટી, સ્વાતિ સદન ઘન પાય...	૮	૧૭	૪૬૨
જનકી તરક ગરક જહાં, પરમ પુરુષ પતિ ધામ...	૮	૪૪	૪૮૨
જદપિ જાત જો શૂન્યમેં, અંશ ન શૂન્ય સમાત...	૮	૬૪	૪૯૭

જીવ હનત જેહી જીવકુ, કોટિક અપરંપાર...	૯	૩	૫૦૯
જયૌ નાણા તે ચાલત, જુગકે સકલ વહેવાર...	૧૦	૧૦	૫૨૮
જેતને ભર નર શ્વાસકે, સૂક્ષ્મ પ્રણવ પોકાર...	૧૦	૧૫	૫૩૧
જયૌ તોયનસે નવ તરે, પરમુખ નાવ વિનાય...	૧૦	૧૭	૫૩૩
જયૌ બીજગ તરુ નિજ મુખે, એક એકપે જીનું અંત...	૧૦	૧૮	૫૩૪
જે જાણો તો જાનહો, માનહો વચન હમાર...	૧૦	૨૯	૫૪૨
જેહી કહે ગુરુ પરમકે, કરુણાસાગર નામ...	૧૧	૧	૫૪૫
જડ સાગર જીનકે તનુ, કરુણા કરન તનેશ...	૧૧	૨૧	૫૬૦
જેહી જેહી અંશનકી પર, કરુણા કરહી જદીપ...	૧૧	૨૨	૫૬૧
જડ તન સાગર આપનપુ, લહે નહિ ભિન્ન સભેદ...	૧૧	૨૮	૫૬૬
જબતે કરુણાસાગર, પરમગુરુ એક સોય...	૧૧	૨૯	૫૬૭
જબતે પરમગુરુ બીન, લહે ન નિજ કરતાય...	૧૨	૪	૫૭૫
જબતે પરમગુરુ પૃથ્વી, આય ધરીત મનુ વેશ...	૧૨	૧૧	૫૮૧
જબ એહી ગ્રંથ આલોચતાં, સકલ સોજ સમજાય...	૧૨	૧૬	૫૮૪
જીનમેં કર્તા ન કોહુ કીનું, અંશ ઉપાવનહાર...	૧૨	૧૯	૫૮૭
જબ તેહી પરમ પહેચાનને, લહે પરમગુરુ સોય...	૧૨	૨૬	૫૯૩
જેહી જીનકા થા તેહી તીનું, દીયા સિદ્ધાંત દેખાય...	૧૨	૩૧	૫૯૬
જેહી નિજપતિ નિરભયતણું, પરમ પુરાતન ધામ...	૧૨	૪૦	૬૦૪
જેહી બિનું ગમ ગતિ અચરત, કરત લહત જીનું અંત...	૧૨	૪૩	૬૦૬
જેહી અચરત અરુણેશકો, ગ્રંથ બરન ગુણ ગ્રામ...	૧૨	૪૭	૬૦૮
જીનમેં નિજ કરતાયકો, નિશ્ચે કરન નિરૂપ...	૧૨	૪૮	૬૦૯

બ

બ્રહ્મ અંશકે ગરભીત, પ્રણવ પેચ ઓમકાર...	૭	૧૯	૪૧૫
--	---	----	-----

ત

તો આ ભવભર ભોવનકે, કવન ઉપાવનહાર...	સ્તુતિ	૫	૪
તીનકે અંશ જહાંન, ભાન વિનુ ભ્રમિત દેખીત જિત...	મંગલાચરણ	૪	૧૨
તેયંગ નમો કુવેરાય, પરમગુરુ પુરુષ પુરંજન...	મંગલાચરણ	૬	૧૪
તબન્યે અજ અજમાલ, આઘ મધ્ય અંત પરાપર...	મંગલાચરણ	૧૯	૨૩
તત્ત્વ વિચાર વિલોકકે, સુરત નુરત કરી સ્થિર...	૧	૧૩	૩૫
તદીપ ભૂલ એહી બ્રહ્મકી, કોહો કીનસે નિરવાહાય...	૨	૯	૪૪
તદીપ કરમ ઓરું ધરમહી, યોગ ધ્યાન જપ ત્યાગ...	૨	૨૫	૫૫
તેહી તનુ કંત અધરમનકુ, મુકર મૂલ જગ જોય...	૨	૨૯	૫૮

તેહી બંધન મુક્તાવન, ત્યાગ ભક્તિ જીનુ કીન...	૨	૩૦	૫૮
ત્યૌ નરપત કરતા નિજ, જીનુ નાર સંસાર...	૨	૪૭	૭૦
તબ આપા થા બ્રહ્મહી, પૂરણ પદે સતંત...	૨	૬૪	૮૨
તેહી આપા નિજ અલપિત, હવિત તત્ત્વ રંગીન...	૨	૬૮	૮૫
તેહી કુલ દરબ સકલ શિર, અધિપત પારસ દામ...	૨	૭૦	૮૭
ત્યૌ ઘટવત્ નિજ આપનપુ, કર્તા પારસ પરસાય...	૨	૭૧	૮૭
તબત્યે વ્યાસ શિરોમણિ, વદિત મૂદુલ નીતિ ન્યાવ...	૨	૭૮	૯૨
તેહ નિજ કરત વેદાંતમે, વદિત દ્વૈત બ્રહ્મ ભાવ...	૨	૮૧	૯૪
ત્યૌ નિજપતિ રવિ ભાસકુ, વદિત વ્યાપ જેહી બ્રહ્મ...	૨	૯૧	૧૦૨
ત્યૌ નિજ અંશ અનાઘકે, પરમ પુરુષકે સોય...	૨	૯૫	૧૦૪
તેહી ઈશ્વર પ્રકૃતિ ગુણ, નહિ કોઈ કર્તા અનાઘ...	૨	૯૭	૧૦૬
તે માટે કણુ ના બને, ઈત ઈતસે અણુવંત...	૩	૫	૧૨૦
તેહી નિજ સ્વયં પ્રકાશકે, રાખત ઉર અભિમાન...	૩	૧૪	૧૨૬
ત્યૌ બ્રહ્મ અસ્મિયનકે, કહનહાર નહિ બ્રહ્મ...	૩	૧૫	૧૨૭
તેહી વિધિ તુમ પટકે તનુ, બાહાર બ્રહ્મકે અંગ...	૩	૨૫	૧૩૪
તીનમે જો તુમસે બને, એક હી અચરત તંત...	૩	૩૩	૧૩૯
તત્પર હો સૂણવા તેહી, રહો વચન ચિત્ત લાય...	૪	૨	૧૪૩
તબતે તીનમે નહિ હુતી, એહી સબ અખિલ ઉપાધ...	૪	૧૭	૧૫૪
તનક તનક બીજગ મહી, ભરે ખલક નહિ અંત...	૪	૩૬	૧૬૯
ત્યૌ ઈન્દ્રિ દશ કૂપહી, જીનું બિંદુ એક નીર...	૪	૩૯	૧૭૧
તેહી કરનન કેસા હુસે, જીનકી જયૌ બલિહાર...	૪	૪૦	૧૭૧
તેહી બંધન દરશાવહુ, સુનહો સકલ સુસંત...	૪	૫૨	૧૮૦
તેહી ખટ દમ સંચિત એક, મહાદ પ્રણવ હોય સાર...	૪	૬૩	૧૮૮
તંતુ તંતુ ગ્રંથી દેઈ, પ્રણવ પિંડ કીયે એક...	૪	૭૨	૧૯૪
ત્યૌ બીજગવત્ બાદલ, તડીત નાદ અપ સેત...	૪	૮૨	૨૦૧
તીનકુ કરણી હુકમકી, પઠવાવનકી સોય...	૪	૧૧૫	૨૨૪
તેહી સંત કરતારકે, સંધી સદા હમેશ...	૪	૧૫૧	૨૫૦
તુરિયા અવસ્થા શાંતસે, ચિત્ત નિરવ્રત રહેત...	૪	૧૫૬	૨૫૪
તીનકા મન કીનકા હુસે, ઉતપત શક્ત સમેત...	૪	૧૬૭	૨૬૨
તિનકે મરમ ન પાવત, રહત સદા જેહી લાહાર...	૪	૧૬૮	૨૬૩
તેહી જાનતહે તેહુનકી, લુહા કાષ્ટકી હોય...	૪	૧૭૦	૨૬૪
તબ તનમનકી કો લહે, નિજકે કીયા વિનાય...	૪	૧૭૯	૨૭૧
તીનકે લક્ષ લખાવહુ, જ્ઞાતા સૂનો ગનેહ...	૪	૧૮૩	૨૭૪
તબતે મનકે સંકલ્પે, કરત ન હોય પ્રકાશ...	૪	૧૮૫	૨૭૫

તો ગુણ ઈન્દ્ર મન વિના, કર્તા કયલુ કીયેહ,	૪	૧૯૧	૨૮૦
તાત ચહનકી તલબકુ, અચરત દીયે દેખાય...	૫	૮	૨૮૭
તિનકી અસમી કહતહી, જનકે સરભર તોલ...	૫	૧૨	૨૯૦
તાતે તુમ કોઈ મત કહો, બ્રહ્મા અસ્મિ આપ...	૫	૧૫	૨૯૨
તિનકે સૂનો સકલ જન, કહું દેષાંત સમોય...	૫	૨૦	૨૯૬
તાંદુલ સાલ ઉભયે જનું, એકહી વસ્ત નિહાલ...	૫	૨૧	૨૯૬
તેસેહી નિર્ગુણ બ્રહ્મસે, ભવકી ભવિત ન હોય...	૫	૨૩	૨૯૮
તાંદુલ સમ નહિ બ્રહ્મહી, નિજ કણવત્ સે ન્યાર...	૫	૨૪	૨૯૮
તબ તો તુમેરે બ્રહ્મમેં, વ્યાપક ભર્ષો વિકાર...	૫	૩૨	૩૦૫
તીનકે કહું દેષાંતહી, જનમેં સકલ ઉકેલ...	૫	૪૨	૩૧૨
ત્યો કર્તા નિજ કરત હી, સંકલ્પકે હથિયાર...	૫	૪૯	૩૧૭
તિનકે સંકલ્પ મીટનકુ, તુમેરી કુન તગાત...	૫	૫૦	૩૧૮
ત્યો બ્રહ્મજ્ઞાને તેહુનકે, સંકલ્પ નહિ દુરાય...	૫	૫૨	૩૧૯
તેહી વિધિ તુમ નહિ દેખત, નિજપતિકે કંત કોય...	૫	૫૩	૩૨૦
તિનકી પર તુરિયા તન, જહાં કછુ દરશ ન તંત...	૫	૫૬	૩૨૨
તિનમે તુરી શો શાંતકી, સાક્ષી કરન સમેટ...	૫	૫૮	૩૨૩
તબ તુમેરે બ્રહ્મ જ્ઞાનીકો, શૂન્યવત્ લગે સકાર...	૫	૬૩	૩૨૭
તબ મેરે પતિ સકત, છેવટ સદન સથાપ...	૬	૧૦	૩૩૬
તીનકે અંશ સકલ મહી, સગુણા ગુણ ઘણ વેત...	૬	૧૧	૩૩૭
તુમ તો સાક્ષી ખુદ કીયે, જનમેં લગે ન ન્યાવ...	૬	૧૪	૩૩૯
તબતે સ્વાંગ સજો કીનું, ભગવા ભેખ ભભૂત...	૬	૩૦	૩૫૧
તેસે સમ દમ બ્રહ્મસે, સબ જુગ ભયે પ્રસાર...	૬	૩૫	૩૫૫
તેહી કર્તારિનકી કોહો, સરજન સકલ પસાર...	૬	૩૬	૩૫૫
તેહી ઉપજાવનકો તુમ, મરમ ન જાનત મહાદ...	૬	૩૭	૩૫૬
તબ જ્ઞાની કીત જ્ઞાનસે, ઈશ્વર આપ સરંત...	૬	૪૦	૩૫૮
તત્ત્વ વિચારન તેહુનકે, ધરીત હાર મન માંહાંય...	૬	૪૩	૩૬૧
તો બ્રહ્મ આપને કયા લગે, જેહી સગુણાતીત વ્યાપ...	૬	૫૬	૩૭૦
તેસેહી વ્યાપક બ્રહ્મહી, કૈવલ સૂર પ્રકાશ...	૬	૬૧	૩૭૩
તબતે નિજ કૈવલપતિ, સકત સર્જનહાર...	૬	૬૩	૩૭૫
તેહુતે સકલ પસારન, અણુની આઘ લહુ જ્યોત...	૬	૬૭	૩૭૮
તદપી બીજ એહી ત્રીયનકે, દ્વૈત ભોમ ઉદયંત...	૬	૭૨	૩૮૧
તબ મેરે ગુરુ પરમકે, સકત અદ્વૈત સંચ...	૬	૭૪	૩૮૩
ત્યો કૈવલ સબકે પર, જ્યો નભ કીયે અનાઘ...	૬	૮૬	૩૯૨
તબતે સકલ સમેટ હો, ઓરલે પદ અનુરાગ...	૬	૯૦	૩૯૫

તિનકે જેહી પરમાણ હી, સૂનો સકલ જન સોય...	૬	૯૬	૪૦૦
તીનકે સાધન પ્રથમહી, પ્રણવ જાપ તે કેત...	૭	૧૩	૪૧૦
તબ તો જડ ઘટકી સબે, આવત બ્રહ્મ મોઝાર...	૭	૩૨	૪૨૪
તબતે અંશ કરતારકે, સાક્ષી સબ ઘટ સોય...	૭	૩૭	૪૨૮
તબતે નિજ કર્તાપદ, સકલ સિદ્ધાંત સમેર...	૭	૪૦	૪૩૦
તિનકે બરનન લૌકિક, કરન પરે જો કોય...	૭	૫૨	૪૪૧
તિનકી પર ઉભયે તન, મહાકારણ ઓરું પરમ...	૭	૫૬	૪૪૪
તેહી સચેતન કે પતિ, અતહી સચેત સદાય...	૭	૫૮	૪૪૫
તિનું પણ લગે વિશેષણ, સદ્ ચિદ્ ઓરું આનંદ...	૭	૫૯	૪૪૬
તામહી અતહી ઉજાગર, તારન તરન પુરેશ...	૮	૨	૪૫૧
તે સબ દીયે પસારીકે, પાઈ પરમ ઉપદેશ...	૮	૧૬	૪૬૧
તબતે ઉબરી અત મતિ, છકી ન કોહુ સિદ્ધાંત...	૮	૨૯	૪૭૧
તંત સોહી કુલ કારણ, સરજનહાર સબેત...	૮	૩૦	૪૭૨
તત્તવ વિચાર વિલોકીકે, બ્રહ્મ દરશકે ભાવ...	૮	૩૬	૪૭૬
તબતે સુરત નુરત ધરી, ગયે પરમગુરુ પાસ...	૮	૩૭	૪૭૭
તિનકી આઘ સકલ જન, જેહી પુરકે પુનિ લોક...	૮	૪૦	૪૭૯
તન મન સહિત સમર્પણ, કીયે પરમગુરુ શરણ...	૮	૪૭	૪૮૪
તેહી પદ પરે પહેચાનમેં, જ્ઞાનમેં કરી સમાસ...	૮	૫૨	૪૮૮
ત્યૌં મેરે મુખ બચનહી, સતગુરુ ઉચરન સોય...	૧૦	૨	૫૨૨
તેહી પતિ ઓરું તિનકે જન, ઊભયે કરન પ્રતિપાદ...	૧૦	૭	૫૨૫
તેહી દામ દરશાવહી, નાણાંવટકે હાટ...	૧૦	૧૧	૫૨૮
તેહી વચન વ્યાસન મુખ, ઉચરન ગીતા જ્ઞાન...	૧૦	૧૩	૫૩૦
ત્યૌં જેતને પદ મહાદહી, પરમુખ દેત બઝાઈ...	૧૦	૨૧	૫૩૬
તબ મેરે ગુરુ પરમહી, મો મુખ ઉચરે આય...	૧૦	૨૨	૫૩૬
તેહી તંત મહી જેતહી, સકલ બિરાજેહુ આન...	૧૦	૨૭	૫૪૦
તિનકે કરુણા કોહુનકી, લાગી શકત નહિ સોય...	૧૧	૧૮	૫૫૮
તબ તેહી કરુણા કોહુ પર, કરી શકત નહિ કોય...	૧૧	૨૭	૫૬૫
તા બીન અવર ઉપાય ન, કર્તા મીલનકો કોય...	૧૨	૧૭	૫૮૫
તરક તમા કહું ના રખી, જેહી જેહી બુજે બુજાણ...	૧૨	૨૫	૫૯૨
તેહી મરમ ગત સબનત્યે, અકલિત રહે અપેખ...	૧૨	૩૨	૫૯૭
તાત મિલન ત્રપ તીયનકી, કહી ન જાય સહેત...	૧૨	૩૬	૬૦૦
તેહીતે આ તો અચલ સુખ, કર્તા મિલનકો સોય...	૧૨	૩૯	૬૦૩

થ

થાવરસે થાવર બને, જંગમસે હોય જંગ...	૪	૩૧	૧૬૫
થલ જલચર અગનીચર, મારુતચર આકાશ...	૪	૩૩	૧૬૬

દ

દીપકવત દષ્ટાંતસે, તુમેરે પ્રખા સિદ્ધાંત...	૬	૯	૩૩૫
દરસ પરસ નિશદિન, ધન તેહી જન પરમ મહાદ...	મંગલાચરણ	૧૨	૧૮
દહત સકલ બ્રહ્મ અગનસે, નામ રૂપ ગુણ જેત...	૨	૮૯	૧૦૦
દાસનકુ કરણી ભલી, પાવન નિજ કરતાર...	૪	૧૧૯	૨૨૭
દીપકવત્ સાક્ષીયનત્યે, પત્યે ન પરમ પસાર...	૬	૨૨	૩૪૫
દેવ અંશ જેહી આપનમેં, હુતે સો ભાસે આન...	૭	૪૧	૪૩૧
દેવ અંશ તે દેવ થપે, સોહી વચન વેદ વાણ...	૭	૫૦	૪૩૯
દેવ અંશકે આપનમેં, કીયે જેહી અસ્થાન...	૭	૫૩	૪૪૧
દેખીત સકલ મતંતર, જીનકી દષ્ટ સચેત...	૮	૧૪	૪૫૯
દામોદર નિજ ભક્તહી, પ્રગટે પુર ભાનેર...	૮	૪૨	૪૮૦
દાવલપુર એક ભક્તહી, જક્ત જથારથ જાણ...	૮	૪૮	૪૮૫
દેત દાવ ઈતકે ઈત, તિતકે નહિ ગુનેગાર...	૯	૯	૫૧૪
દાસનકે હરદે રહી, અવિગત ઉચરે આપ...	૧૦	૨૩	૫૩૭
દેવ સકલ કરુણામયે, તિનકે ભઈ સમોહ...	૧૧	૪	૫૪૭
દેવ સકલ કરુણામયે, કર્તા નામ કરુણેશ...	૧૧	૧૩	૫૫૩
દેવ સકલ કરુણામયે, એક એક અંગી અંત...	૧૧	૧૪	૫૫૫
દેખી સમર્પણ સત્ મમ, પરમગુરુ પતિત આય...	૧૨	૨૭	૫૯૩

ધ

ધન્ય ધન્ય એહી ધરન, પરન પ્રસિદ્ધ પાવન પદ...	મંગલાચરણ	૭	૧૫
ધીરજવંત અહંગ મત, ડગે નહિ વ્રધ હાણ...	૮	૨૦	૪૬૪

ન

નિજપતિકે કંતકી વિભૂ, ઈશ્વર જ્યોત પ્રજંત...	સ્તુતિ	૮	૬
નહિન ઉદીત કોહુ કોહુનસે, તો કારણ કોહુ કીન...	૨	૧૪	૪૮
નિજપતિ પરમ ચિનાયતે, કરહી કૃપાલ સહાય...	૨	૩૧	૫૯
નામ રૂપ ગુણ સહિતમ, પુરુષ પ્રકૃતિ મુદાય...	૨	૩૫	૬૨
ન લહે આપ અમોક્ષ થે, આપ લહે સમોક્ષ...	૨	૫૯	૭૯

નિગમ ચતુર અવિલોકકે, દ્વેપાયન લખ લીન...	૨	૭૬	૯૧
નામ તો લગે કહેનારસે, તા બિન રકમ ન રંચ...	૨	૧૦૨	૧૦૯
નિમસ નિમસ પલ પલ ઘડી, વહીત જાત જેહી વેર...	૨	૧૦૪	૧૧૧
નાસ્તિ નહિ એહી ત્રિયનકી કલ્પો કલ્પ સદાય...	૨	૧૦૮	૧૧૩
નિર ચતુર ખટ કૂપકે, ભરીત એક ઘટ સોય...	૪	૩૮	૧૭૦
નિરાકાર નિજ નભનસે, આભ ઘટાઘન હોય...	૪	૭૫	૧૯૬
નવ અચરત નરણાઈયે, એક એકત્યે અકલિત...	૪	૮૪	૨૦૨
નામ રૂપ તીનકી પણ, ગતિ ન જાનત કોય...	૪	૯૭	૨૧૨
નિજપતિકે સંકલ્પ જેહી, વિકલ્પ રહિત અકેલ...	૪	૧૮૬	૨૭૬
નાસ્તી કરે તો સંકલ્પે, કોઈ કાલે કલપંત...	૪	૧૮૭	૨૭૭
નિદ્રા કાલ સકલ તનુ, સમ દમ હોય સમાધ...	૪	૧૮૯	૨૭૮
નિરાકારકુ નરણવી, અકત કહે અમસ્ત...	૫	૧૩	૨૯૦
નયંતાય જો નવ હવે, આ ભવકો જબી કોય...	૬	૭	૩૩૪
નિજપતિસે નિરભયે તણો, જદપી ભયે કરાર...	૬	૪૯	૩૬૫
નિશ્ચે નિજ મત એહી મમ, કારન કર્તા સિદ્ધાંત...	૬	૭૭	૩૮૫
નિજ નિવેડ કીયેહુ મમ, સૂનો તાય પરિમાન...	૬	૮૪	૩૯૧
નિજ નભકે કર્તા નહિ, જેહી અપરમ અવિકાશ...	૬	૮૫	૩૯૨
નિજપતિ સજે સરાજમ, પ્રથમ દિવ્ય જેહી દેવ...	૭	૧	૪૦૨
નેન રવિ ભૂજ સુર પત, કરણ દેવ દીગપાલ...	૭	૬	૪૦૫
નાશા અશ્વનિ કુમારક, ગુહા ગણપતિ સ્થાન...	૭	૭	૪૦૬
નારણદાસ નિરણે કીયે, પ્રેમદાસ પુનિ ચીન...	૮	૪	૪૫૩
નરણીત સાર અસારકે, ખટ દરશન મત વેત...	૮	૨૧	૪૬૪
નાત લવાણા શાહામત, ભઈજી ભક્ત ભવેત...	૮	૨૫	૪૬૮
નહિતર વહિતલ જ્ઞાનમેં, જાતેહુ શૂન્ય દ્વાર...	૮	૬૩	૪૯૬
નિકટ નિકટકે બરનીયે, ભક્ત શિરોમણિ સોય...	૮	૭૨	૫૦૩
નંદિક હરિજન સંતકે, પંચમ કીયે પુરેશ...	૯	૧૩	૫૧૭
નિજ કારન કારજ મહી, કરત હી પ્રૌઢ પસાર...	૧૦	૧૯	૫૩૪
નિર સકલ સબ કુપકે, સર સલિતા જેહી આદ...	૧૦	૨૦	૫૩૫
નિજપતિસે જબી વિલસેહુ, અગણિત અંશ અનંત...	૧૦	૨૬	૫૪૦
નિરદોષી જેહી નામહી, જીનકે શિર પર હોય...	૧૧	૧૨	૫૫૩
નામ કહે જેહી સાગર, પરમગુરુ તનુ સાર...	૧૧	૧૭	૫૫૭
નિમણા દેખન નેનહી, સુનવા શ્રોત અસ્તુત...	૧૧	૨૩	૫૬૨
નિર્ગુણ સિર્ગુણકી પરે, પરમ પુરુષ પરમેશ...	૧૧	૩૨	૫૬૯
નિગમ ચતુર ખટ સહાસ્તર, ઓરું ઈતિહાસ પુરાણ...	૧૨	૨૦	૫૮૮

નુકશા એક નવિન નિજ, ગ્રંથ મહી ગુંઝ ભેદ...	૧૨	૪૨	૬૦૫
૫			
પરમ પુનિત તેહી સંત સદા, જેહી રહત શરન ગત...	૧	૮	૧૫
પ્રબલ પુનિત પરમેશ, વેશ ધરી વિશ્વ વિલાસેહુ...	૧	૧૦	૧૭
પશુ પંખી વૃક્ષ વેલ, સહિત જીવ કીટ પતંગ ધર...	૧	૧૧	૧૮
પરમગુરુ કર્તા નિજ, એ દેહ નેમ અદાગ...	૧	૧	૨૭
પંચ તત્ત્વ ઈન્દ્રિ દશ, અંતઃકરણ સમાજ...	૨	૩૪	૬૧
પોતાથી કોઈ પર નહિ, ઉર અદ્વૈત મતંત...	૨	૪૩	૬૭
પણ ન લહે ગતિ તરણકી, પુનિ નિજ તનકી આઘ...	૨	૪૪	૬૮
પાપ પુન્યથી નવ ડરે, અંતર ગતમે એહ...	૨	૪૯	૭૨
પણ નિજ આણુ અનાઘકે, આઘ અંત મધ્ય સોય...	૨	૫૨	૭૪
પણ નિશ્ચે મુનિ વ્યાસકે, અંતર ગતકે અંત...	૨	૭૯	૯૩
પણ છેવટ નિજ સબનકો, નિશ્ચે અકરત મર્મ...	૨	૮૬	૯૮
પ્રથમ અગ્ન જુગ કારીયે, દીપક આઘ સજોત...	૨	૮૭	૯૯
પ્રકૃતિ પુરુષ ઈશ્વર ગુણ, તીનું ઉપરીત બ્રહ્મ વ્યાપ...	૨	૯૬	૧૦૫
પીછે દીયે પસારન, સબ દેવન અધિકાર...	૩	૭	૧૨૧
પુનિ લહત નહિ ઓરનકી, તનતનકી ભિન્ન ભિન્ન...	૩	૨૦	૧૩૦
પણ તુમસે તો ના બને, અવિગતકી ગત કોય...	૩	૨૯	૧૩૭
પંચતત્ત્વ જનકુ નહિ, નહિ ગુણ ઈન્દ્રિ માય...	૪	૭	૧૪૭
પ્રગટ કરે તાંહાં નહિ હુત્યે, નહિ પુનિ આપની પાસ...	૪	૧૧	૧૫૦
પાહુ પાણ્ય મુખ શ્રવણહી, નેન નાશા ગુદ તાય...	૪	૨૩	૧૫૯
પુનહી શક્ત આકર્ષણ, સમલીત સપ્ત સરોજ...	૪	૫૬	૧૮૩
પાહુ પાણ્ય મુખ શ્રવણહી, નેન નાસ વિનું વેશ...	૪	૭૬	૧૯૭
પણ સાચી જો ઉર ધરો, આપુ રખી દૂરાય...	૪	૮૭	૨૦૫
પુનહી સૂનો વિધેતાયકી, કેતીક લખે અનેક...	૪	૧૩૬	૨૪૦
પરકે દીયે પ્રભાવિક, ઓરકે મહેલ સમાન...	૪	૧૭૮	૨૭૦
પણ અચરત તોયે નહિ, સબતે રહે સનાત...	૫	૭	૨૮૬
પણ જો કરે તો સંકલ્પે, બિનું સંકલ્પ નવ હોય...	૫	૧૯	૨૯૫
પ્રથમ પુરુષ પ્રકૃતિ ગુણ, અંતઃકરણ સમેત...	૫	૨૭	૩૦૧
પણ અપનાથી અલગ હી, સબ વિધિ કરે સહુર...	૫	૪૪	૩૧૪
પણ જીનું લગે ન દેખહી, ઓરકુ સબ દરશંત...	૫	૫૪	૩૨૦
પુનહી દેત દષ્ટાંતહી, સાક્ષીનકો જેહી દીપ...	૬	૩	૩૩૧
પણ નિજ આપ પર થકો, જાણ વિના જડવંત...	૬	૪	૩૩૨
પણ વ્યાપક કરતા નહિ, અરસહી અટલ ઠેકાંન...	૬	૨૬	૩૪૮

પ્રકાશ સો પતિ પરમકે, તાહી મરમ નહિ જાન...	૬	૨૭	૩૪૯
પરમ ઉમેદ પરમપતિ, શિર પર સહાય કરન...	૬	૪૬	૩૬૩
પતિ પરમકે હેતકી, જાની પરે જન સોય...	૬	૪૮	૩૬૪
પુનિ જોતાં બ્રહ્મ વિશેષણ, તુમ નહિ તીનકે અંશ...	૬	૫૪	૩૬૮
પણ દિનકર એકદેશી તે, ચસમેમેં ચાક ઝરંત...	૬	૫૮	૩૭૧
પંચતત્ત્વ ગુણ ઘણ લહુ, પુરુષ પ્રકૃતિ સમેત...	૬	૭૬	૩૮૪
પરમ સુધા પતિ પરમકે, મર્મ મનોરથ સાર...	૬	૮૧	૩૮૮
પણ નભ તો શૂન્યવત્ સદા, અમથો અતિ અવિકાશ...	૬	૮૭	૩૯૩
પરમ અગાધ પરમપદ, તેહી નિજ સદ્ કિરતાર...	૬	૮૯	૩૯૫
પરમગુરુ પદ મહાદકે, સકત સરલ સિદ્ધાંત...	૬	૯૨	૩૯૭
પુરુષ પુરાને પ્રથમહી, સાધન કીયે સબેત...	૭	૧૮	૪૧૪
પ્રકૃતિ પુરુષ ગુણ સહિતમ, જો કહેશો ઘટ હોય...	૭	૩૪	૪૨૬
પ્રકૃતિ પુરુષ ગુણ સહિતમ, સંજમ કો કરનાર...	૭	૩૫	૪૨૭
પૃથ્વી અપ તેજ પવન નભ, મહાભૂતકે જેહી અંશ...	૭	૪૨	૪૩૨
પંચ તત્ત્વ ગુણ ઘણ સુર, પુરુષ પ્રકૃતિ સમેત...	૭	૪૩	૪૩૨
પ્રોક્ષ દેવ પ્રતિત ન હુતિ, અંશ વાનગી કીન...	૭	૪૮	૪૩૭
પરમગુરુ પ્રત્યે પુનિ, કીયે પરમ પ્રતિવાદ...	૮	૩૨	૪૭૩
પાય પરે ગુરુ પરમકે, સબ વિધિ વાદ બહાય...	૮	૩૩	૪૭૪
પરમ કૃપાલ પરમગુરુ, નિજપતિ દીયે લખાય...	૮	૩૪	૪૭૫
પણ નિજ ભક્ત નરોત્તમ, સબકે શિર મુખીયંત...	૮	૪૧	૪૮૦
પકર લેત પખવાદીકૂ, ધર ધર દેત જબાપ...	૮	૪૩	૪૮૧
પરસે પરમ પુરુષકુ, દરસે સકલ સિદ્ધાંત...	૮	૪૯	૪૮૫
પરમગુરુ પરતાપહી, વ્યાપક તજે વિવાદ...	૮	૫૦	૪૮૬
પરમપુરુષ પડનાલીકે, કીનેહુ તત્ત્વ વિચાર...	૮	૬૧	૪૯૫
પાહે પાહે ગુરુ પરમહી, મરમ લખાયેહુ મહાદ...	૮	૬૬	૪૯૮
પરમગુરુ ઉપદેશતે, પરમ પુનિત ભયે દોય...	૮	૭૧	૫૦૨
પ્રથમો દીરઘ સબન હુતે, કર્તા હોડ ગુરુ દ્રોહ...	૯	૧૨	૫૧૬
પ્રકૃતિ પુરુષ સહિતમ ગુણ, વ્યાપક બ્રહ્મ સતંત...	૧૦	૬	૫૨૪
પરમ કૃપાલ દયાકર, ભવકે કરન ઉધાર...	૧૦	૨૫	૫૩૯
પાર કરન નિજ જનનકુ, પઠવાવન પતિ ધામ...	૧૦	૩૦	૫૪૩
પ્રથમ પુરુષ કરુણાયતે, અહમ્ પદ ધરત સધીર...	૧૧	૫	૫૪૮
પરમ ઉતંગ પરમગુરુ, જીનું તન કીયે નિવાસ...	૧૧	૧૦	૫૫૧
પરમગુરુ જાનત સબે, પર કરુણા તનુ ઠામ...	૧૧	૧૬	૫૫૬
પરમગુરુ તનુ સાગર, અલગ પરમગુરુ આપ...	૧૧	૧૯	૫૫૯

પર ઉપકારી પરમગુરુ, જેહી કરુણાકે રૂપ...	૧૧	૨૦	૫૫૯
પરમગુરુ જીનકુ કહે, દેત પરમપદ દાન...	૧૧	૩૧	૫૬૮
પરભાવિકમેં સબ પર્યે, જીનું જેહી દઢ વિશ્વાસ...	૧૧	૩૩	૫૭૦
પરમગુરુ બિન ઓરનકી, કરહી ઉપાસના અંશ...	૧૨	૨	૫૭૩
પરખ કરો ગુરુ પરમકી, નિજ ગમ નેન ઉઘાડ...	૧૨	૭	૫૭૭
પણ સોલે અચરત ઈત, તેહી સબનકી પેજ...	૧૨	૩૦	૫૮૬

ફ

ફરત ફરત એહી દીપ, ખંડ પુનિ દેશ નગર નર...	મંગલાચરણ	૯	૧૬
ફલદાયક નહિ કોહુનકે, નહિન કરત કીનું સહાય...	૨	૯૨	૧૦૨
ફળ પ્રાપત પણ તેહુનકી, જેહુનકી કરહી ઉપાસ...	૧૨	૩	૫૭૪

બ

બ્રહ્મજોનકી જાયના, ઉત્તમ કુલ અભિશેશ...	૧	૪	૨૯
બોહોરુ કીયેહુ મત મહાધસે, અદ્વૈત શિર સંવાદ...	૨	૧૯	૫૧
બહોરુ જગત અજ્ઞાનકી, તેહી ન ઘટત પદ બ્રહ્મ...	૨	૩૭	૬૩
બંધન પણ અધિકારીકે, રીઝ કરીત સબ લીન...	૩	૯	૧૨૩
બાહેર તન ઓર પટનકે, એકતા જ્ઞાન સતંત...	૩	૨૪	૧૩૩
બિન ચિત્તસે ચિતવન જીનું, દષ્ટા દષ્ટસે હોય...	૪	૧૪	૧૫૨
બિનું દેખે બિનું શ્રવણહી, પ્રથમ નહિ કછુ તંત...	૪	૧૮	૧૫૫
બોહોરુ કરનકુ નવ પરે, કરતાકુ કછુ કાંય...	૪	૩૨	૧૬૫
બીજગ જલકી બિદુમેં, હાથ પાવથા અંગ...	૪	૩૭	૧૬૯
બિનહુ જાણ્ય અનુબંધન, ક્યૌ રહે પ્રણવ પુરાંન.	૪	૫૧	૧૮૦
બ્રહ્મરંધ્ર ભ્રગુટી મહી, કંઠ કમલ લહુ સાર...	૪	૬૬	૧૯૦
બ્રહ્મસદન કેલાસહી, વૈકુંઠ ઓરું ગૌલોક...	૪	૧૦૩	૨૧૬
બીના ટેકે કીત ધારણે, એ સબ નાટક ધોર...	૪	૧૨૫	૨૩૨
બુધ ચિત્ત ઓરું અહંકારહી, વરતે થઈ દિવાન...	૪	૧૫૮	૨૫૬
બિનું વિચાર જીનું સંકલ્પે, કીયે સકલ સબ તંત...	૪	૧૮૧	૨૭૨
બિનું સંકલ્પ કેસે બને, એ સબ ભવવે ભેશ...	૫	૨૮	૩૦૨
બોહોરુ ન લગે તો ક્યા ભયે, દીપકવતકુ તાય...	૬	૧૭	૩૪૧
બિનું ચૈતન દષ્ટા પખે, સકરત રહિત અકાજ...	૬	૬૦	૩૭૩
બિનું ચિતવન પર આપનપુ, ભિન્ન ભાવ નવ હોય...	૬	૭૩	૩૮૨
બ્રહ્મ અંશ તીનું હિરણીત, ઝંઙકાર બીજ અંકુર...	૭	૧૧	૪૦૯
બ્રહ્મ સદા પદ અકરત, ઓરું નિરગુણ નિરલેપ...	૭	૨૯	૪૨૨

બ્રહ્મ અંશ ઉઠ્ઠકારમેં, તેહી પણ જાણ બેહુન...	૭	૫૪	૪૪૨
બ્રહ્માદિક ભવ સાત્ત્વિક, સરસ્વતી શેષ સમેત...	૮	૫૫	૪૯૦
બોલેહુ જેહી પ્રતિવાદી તે, તુમેરે વચન સુનીત...	૯	૧	૫૦૮
બ્રહ્મ પરંતુ કેવલ, છેવટ નિજ કિરતાર...	૧૦	૫	૫૨૪
બોહોરુ ન્યાય નિજ નરણીત, કરત લખીત કિરતાર...	૧૨	૧૫	૫૮૪
બોહોરુ પરમગુરુ શરણમેં, આઈ મીલી મમ સોય...	૧૨	૨૪	૫૯૧
બીન પરમગુરુ પાવત, પરમ મોક્ષ નહિ કોય...	૧૨	૩૪	૫૯૯

ભ

ભૂલેહુ ભરમ સકલ ભવ, અખિલ આઘ નરલોય...	સ્તુતિ	૪	૩
ભવભર સકલ સિદ્ધાંતકુ, સકત બિનુ સબેવ...	સ્તુતિ	૯	૬
ભવ ઉતપન અબલગ લ્યેહુ, કીનેહુ ગ્રંથ અપાર...	૧	૧૬	૩૭
ભાગ ત્યાગ કરતાં નિજ, ઉબરીત સાંખ્ય સરાય...	૨	૬૩	૮૧
ભંડ કુલાલીનસે બને, સોની ઘાટ સોનાર...	૬	૩૪	૩૫૪
ભોમંડલ ભર ભોવનમેં, જ્ઞાન ભક્તિ વૈરાગ...	૬	૭૧	૩૮૧
ભેદ અવસ્થા જેહુનત્યે, કરત નહિ અંતરાય...	૭	૨૧	૪૧૬
ભીખમદાસ ભલ ભેદીયે, ગુરૂપદ સુરતા અભિન્ન,	૮	૭	૪૫૫
ભયે નિજ ભક્ત નરોત્તમ, અજરપુરે અનુસાર...	૮	૩૫	૪૭૫
ભેદુ હુતે બ્રહ્મજ્ઞાનકે, આગે હુતે કરાલ...	૮	૫૯	૪૯૩
ભેખ ધરી ગુરુ પરમકે, દરશે દુની મોઝાર...	૧૨	૩૩	૫૯૮

મ

મમ ઉર એહી મનોરથ, સૂનો પરમગુરુ આપ...	સ્તુતિ	૬	૪
મમ ગતિ કુન ચલાય, ચકિત અહિપતિ ચતુરાનન...	મંગલાચરણ	૧૮	૨૨
મેં અબલા તનુ પખનકી, અનીનપણે નિજ દાસ...	૧	૫	૨૯
મરમ લહે બિનુ મહાધનો, આપ થકી પતિ આન...	૨	૪૨	૬૭
મિથ્યા જેહી પ્રતિવાદીકુ, વાદ કરનકુ સોય...	૨	૧૧૦	૧૧૫
મીષ્ટ મધુર ખટ ચરપરા તીક્ષણ ફીકા સ્વાદ...	૪	૨૫	૧૬૦
માયા ભી તો જડ કહે, જ્ઞાની સકલ સકોય...	૪	૧૩૪	૨૩૮
મનકી કરીયા સંકલ્પ, બુદ્ધિ ઘડત જેહી ઘાટ...	૪	૧૫૩	૨૫૨
મન આગવા હે અંશકે, મન હૈ કુનકા અંશ...	૪	૧૬૨	૨૫૮
મન અંતસ તો કરણ હે, ચૈતન ભૂજ હથિયાર...	૪	૧૬૯	૨૬૩
મન મનકુ નહિ જાનત, મેરા કવન શરીર...	૪	૧૭૧	૨૬૫
મન તો સંકલ્પ વિકલ્પ, ઉભે સહિત અનુરાગ...	૪	૧૮૪	૨૭૫

મન બુદ્ધિ લીન સખોપતિ, આપના આપ રહાય...	૪	૧૮૦	૨૭૯
મંદ મતિ વાંહાં સબનકી, લખેન બિન કરતાર...	૫	૧૭	૨૮૩
મંતર તંતર સંકલ્પે, સરપ વિષ્ણુ ઓરું મ્હોર...	૫	૪૩	૩૧૩
મુદી આંખ અંધેરકે, સબ વિધિ જ્ઞાન તુમાર...	૫	૫૯	૩૨૪
મૃત કંચન મસરી અપ, યાવત બ્રહ્મ સતંત...	૬	૩૨	૩૫૨
માટે બ્રહ્મ અકરતકે, આપણ અંશ ન હોય...	૬	૫૫	૩૬૯
મન ઓરું બુધ અંતઃકરણકુ, સમેટ નિજપતિ અંશ...	૭	૫૫	૪૪૩
મેરે તો ન્યાવ લગે એહી, સકત પદ પરમેશ...	૭	૬૨	૪૪૯
મહેર કરી ગુરુ પરમહી, ઉચરે અમીત વચન...	૮	૩૮	૪૭૮
મેટે નહિ એહી વચનકુ, કહો કુનહી અભિપ્રાય...	૧૦	૩	૫૨૨
મહાદ્ અગનસુત રવિનતે, નિજ તન નિર ન હોય...	૧૦	૧૬	૫૩૨
મીલો તો મીલતાં મહા સુખ, તુરત સરનમેં જાત...	૧૨	૩૫	૬૦૦

ય

યા વિધકે નિધકો જીમે, મરમ મનોરથ સાર...	સ્તુતિ	૧૧	૮
યા વિધકે અનુકરમ સે, કોટિ કીયેહુ જન પાર...	૨	૩૨	૬૦
યૌ અંતર અજ્ઞાનહી, મુખસે કહે સતંત...	૨	૪૫	૬૯
યા વિધકે અનુભવ ભયે, સામ્રથ કતા ન ચિન...	૨	૪૮	૭૧
યા વિધકે ન્યાયિક, નિજ કર્તા કેવલ છેક...	૩	૧૦	૧૨૩
યા વિધકી અવિગત ગતિ, કરન જેહી કિરતાર...	૪	૨૭	૧૬૧
યૌ કેતેક સમાયેહુ, એક એકમાંહી અનંત...	૪	૪૩	૧૭૪
યૌ ખટકે એક પ્રણવહી, સૂનીયો તાય ગનીત...	૪	૬૪	૧૮૯
યાંહાં લ્યૌ સહુ મૃતલોક હે, આ ભવકી કુણ માત...	૪	૧૦૪	૨૧૭
યાંહાં લ્યૌ સહુ અજ્ઞાનહી, નિજપતિ ઓરું આપનોય...	૪	૧૨૦	૨૨૮
યેસે નિરસત્વ વ્યાપહી, કર્તા કરત વિનાય...	૬	૧૮	૩૪૨
યાવત્ દલ દીનતા કરી, મરજીવન મનસેત...	૬	૪૭	૩૬૪
યાતે બ્રહ્મ સિદ્ધાંતકે, કર્તા કરત નહિ દોય...	૭	૩૯	૪૩૦
યા વિધિ કહુ કરુણાયકે, સંચ સમોહન સોય...	૧૧	૩	૫૪૬
યા વિધ દષ્ટ ચરાચર, કરીત આઘ મધ્ય અંત...	૧૨	૨૩	૫૯૦

૨

રામાનુજ ઓરું શંકર, વલ્લભ વિષધર વ્યાસ...	૨	૧	૩૯
રવિકર તેજ પ્રકાશત્યે, ઉદે અસ્ત લ્યહુ સોય...	૨	૯૩	૧૦૩
રવિકર તેજ પ્રકાશતે, કબહુ કહો તમ જાય...	૨	૧૦૭	૧૧૩

રહેણી કરણીસે કહે, ઉભયે કરકે ઈશ...	૪	૧૦૯	૨૨૧
રામનકુ રાવણ દુઃખે, કૃષ્ણ પારથિ બાણ...	૪	૧૧૮	૨૨૭
રાજા રાજ કરત મને, રહિત દિવાન સમેત...	૪	૧૬૦	૨૫૭
રવિ ચૈતન દષ્ટા પખે, સકરત સામ્રથ સોય...	૬	૫૯	૩૭૨
રવિ ચૈતન દષ્ટા પખે, ત્યૌ કૈવલ કિરતાર...	૬	૬૨	૩૭૪
રજ તમ સાત્ત્વિક આપનમેં, જનું પ્રોક્ષ અંશેશ...	૭	૫	૪૦૫
રાસ નગર દોહુ ભક્તહી, ભયે ઉજાગર અંશ...	૮	૫૮	૪૯૨
રવિ કરુણા નેનન મીલી, દરશાવત સબ તંત...	૧૧	૭	૫૪૯

લ

લાહાર રાખન નિરવાહન, કરન તમો કિરતાર...	૧	૭	૩૧
લહી ન શકે તુમહી જબી, તો ના લહો કરતાર...	૩	૩૪	૧૪૦
લોકિકમેં ઈદ્રાદિક, વરસાવન ઘન સુર...	૪	૮૦	૧૯૯
લખનહારકે શિર કીને, લખીયા લેખ લખન...	૪	૧૩૭	૨૪૦
લોહ લહત નહિ ચમકકુ, ચમક લહત નહિ લોહ...	૬	૫	૩૩૨
લક્ષ વિનું વદિત વચન હુસે, ભયે બ્રહ્મ ભંભેર...	૭	૧૬	૪૧૨
લાલદાસ ગોરઘન, હંસદાસ હનુમાન...	૮	૫	૪૫૩

વ

વેદ વદિત બ્રહ્મ વિદ ભલ, મહા મતવાલ અમીર...	૨	૨	૩૯
વિનુ નિરવાહન દોષન, અકત બ્રહ્મ સિદ્ધાંત...	૨	૧૨	૪૬
વિષયાનંદ વરતાવન, કરન આપ ઈતિહાસ...	૨	૩૯	૬૫
વિષયાનંદ વહીતલ જગ, ભજનાનંદ હરિદાસ...	૩	૧૩	૧૨૫
વેદ વદિત ઈતકી સબે, ચિત્તકી કરી ચરાક...	૪	૧૩	૧૫૧
વિવિધી ભાત ત્રેહે ત્રેહેતણા, કહો કોઉ કલસે કીન...	૪	૧૯	૧૫૬
વિગતવમે વિગતવ અતિ, ગતિ સૂક્ષ્મ ગમ સોય...	૪	૨૨	૧૫૮
વિદ્યા અવિદ્યાકે પતિ, કંઠ કમલ દલ જીવ...	૪	૬૯	૧૯૨
વંશ નહિ કહો તો સૂણો, તુમહો કુનકી વંશ...	૪	૮૯	૨૦૬
વૈદ ધનવંતરી મર ગયે, જે થા રગ રગ જાણ...	૪	૯૯	૨૧૩
વિનું જન પરમ પોકારકી, સૂને વિના જબી સોય...	૬	૬૯	૩૭૯
વિનહુ ત્યાગ વિનું જ્ઞાનહી, ભક્તિ વિના ભવ માંહાંય...	૬	૭૦	૩૮૦
વિનું પતિયારનકે પદ, દંઢતા ધરે ન કોય...	૬	૯૫	૩૯૯
વિલાસી પણ સંકલ્પ હુતે, દષ્ટા રહી જોનાર...	૭	૬૧	૪૪૮
વરજલાલ આચારજ, છોટમદાસ જનું બંધ...	૮	૮	૪૫૬

વેત્ત ભયે ગુરુ પરમકે, ઉઘડે દ્વયે કપાટ...	૮	૧૫	૪૬૦
વીરક્ષેત્ર એક નગરહી, વિક્રમ તજે શરીર...	૮	૧૮	૪૬૨
વેદ પુરાણ શાસ્ત્ર ગત, ઓરું ઈતિહાસ પ્રવિન...	૮	૨૭	૪૬૯

સ

સકલ ઉપાસનકે જન, તીનકુ કરો સચેત...	સ્તુતિ	૧૦	૭
સોહમ્ પ્રણિતમ ગમ ગુણ, રહિત અખિલ વિત્ત...	મંગલાચરણ	૧	૧૦
સભરાભર પરકાશ, તાસ તીનું અલગ પ્રકાશિત...	મંગલાચરણ	૩	૧૧
સો ચિત્ત અલિ અનુરાગકે, ઓરું ફલ સંત સમાગ...	૧	૨	૨૭
સોહાગન ગુરુ પરમકી, અરપીત તન મન પ્રાણ...	૧	૩	૨૮
સુધરમ ધરમનસે જીનુ, ભવ પારંગત હોય...	૨	૨૭	૫૬
સૂનો ન્યાયકે નિરમિત, પંચ તત્વ ગુણ પ્રાય...	૨	૫૧	૭૩
સકલ તત્વ અણુ આઘકે, કરીત ન્યાય નિજ થાપ...	૨	૫૫	૭૬
સાંખ્ય સિદ્ધાંતકી કહતહુ, નિજ ગમ લક્ષ લખાય...	૨	૫૬	૭૭
સકલ તત્વ અવિલોકકે, ભાગ ત્યાગ કરી ભિન્ન...	૨	૫૭	૭૭
સર્વજ્ઞે સદ ચિદ ભયે, પાવન પરમ સુજાણ...	૨	૮૪	૯૭
સમરણ કેહેનુ નવ કરે, આપે થઈ અદ્વૈત...	૩	૧૭	૧૨૮
સરભર કરે જો તાયકી, સુણ તીનકી ગતિ સોય...	૩	૩૨	૧૩૯
સોલે અચરત સંચકી, સૂણતાં ખુલે કપાટ...	૪	૧	૧૪૨
સ્થાવરકો થીરતા કીયે, અસ્થિર જંગમ જંત...	૪	૨૧	૧૫૭
સપ્ત કંદકે પ્રણવહી, જાગ્રત વૃક્ષ જહૂર...	૪	૫૩	૧૮૧
સોહી અજાણ જનાવહુ, સૂનો સકલ બ્રહ્મવેત્ત...	૪	૮૬	૨૦૪
સો કર્તા કરુણામયે, તીનકે હો તુમ અંશ...	૪	૮૮	૨૦૫
સુરિનર મુનિજન પંડિતા, નરપત આઘ જહાંન...	૪	૧૦૧	૨૧૫
સામ્રથકુ કરણી કેસી, જેહી જુગ તારણહાર...	૪	૧૧૨	૨૨૩
સામ્રથ દ્વે પરકારકે, સૂનો તાયકે મરમ...	૪	૧૧૩	૨૨૩
સંકલ્પતે જાગ્રત સ્ફૂરે, સુપને ઘાટ ઘડંત...	૪	૧૫૫	૨૫૩
સબકે ઘટ ઘટમે રમે, આઘ થકી લહુ અંત...	૪	૧૬૪	૨૬૦
સંકલ્પ તો મન ત્યે હવે, સો તો મન નહિ તાય...	૪	૧૮૨	૨૭૩
સો નિજ પાર પયે વિનુ, કહે હમ બ્રહ્માકાર...	૫	૨	૨૮૩
સરલ સ્વાભાવિક સંતહી, સમજ એમ સહાય...	૫	૧૦	૨૮૮
સકરત સામ્રથ એક હે, સબ કારનકે કંદ...	૫	૧૬	૨૯૩
સોળે અચરતકી જેહી, લહે સો ઈશ અવતાર...	૫	૧૮	૨૯૪
સાલી તે ઉદ્ભવ સંભવે, પ્રસરન પ્રજા અનંત...	૫	૨૨	૨૯૭

સાલ દ્રોહ તાંદુલ બને, નિજ પતિ દ્રોહ ન હોય...	૫	૨૫	૨૯૯
સહેજ ઉપજકી એહી કહી, જો અંતર હોય વ્રાધ...	૫	૩૩	૩૦૫
સો તો ઘટે ન બ્રહ્મકુ, અગ જડ ઉપજન મેટ...	૫	૩૬	૩૦૮
સહેજ ઉપજકી કહેણ્યમે, બ્રહ્મમે લગે વિકાર...	૫	૩૮	૩૦૯
સહેજ ઉપજ તાંહાં તો ભલું, સંકલ્પતે હોય સાર...	૫	૪૧	૩૧૧
સપોપતિ તનું સમજકી, તુમકુ સૂઝ ન કોય...	૫	૫૫	૩૨૧
સાર અસાર વિલોકન, સહિત નયંતા જ્ઞાન...	૬	૧૨	૩૩૮
સો ત્રીયે શૂન્ય અન્યેરહી, પ્રભા સહિત નિરવંશ...	૬	૧૯	૩૪૩
સાક્ષી શાખ પુરત સબે, જેહી જીનકી જમ હોય...	૬	૨૧	૩૪૪
સગુણ સકલ પદારથ, ઈશ્વર ભેદ અનંત...	૬	૩૮	૩૫૭
સેહેજ બેર જખમારીકે, બ્રહ્મ કહનકી સોય...	૬	૪૪	૩૬૧
સો પઠન પઠાવન ઉચરન, કરન ગ્રંથ અવિલાન...	૬	૭૮	૩૮૬
સો નિજ મરમ લહે બિનું, નિજ પતિપદ કર્તાય...	૬	૭૯	૩૮૭
સકલ સિદ્ધાંત મતન્તકે, ચિન લિયેહુ તત સાર...	૬	૯૩	૩૯૮
સુનવા સકલ સચેતન, હરખવંત હોશિયાર...	૭	૩	૪૦૩
સમદરશે સહુ સમજશો, જેહી જેહી કહું કહાણ...	૭	૪	૪૦૪
સતો ચરણ રવિ સહિતમ્, એહી દશનકે દેવ...	૭	૮	૪૦૭
સુનકાદિક નારદ શુખ, શંકર આઘ સમેત...	૭	૧૨	૪૦૯
બ્રહ્મ અંશ જો થા સદ્, પ્રણવ જાપમેં સોય...	૭	૧૪	૪૧૧
સદ્બિદ આનંદકે જેહી, સહિત પ્રણવ પતિ જાણ...	૭	૨૨	૪૧૭
સાક્ષી અંશ ન બ્રહ્મકે, વૃથા વદત વિદ્વાન...	૭	૨૫	૪૧૯
સાક્ષી તાંહાં નવ સંભવે, જહાં નહિ આપ ન ઓર...	૭	૨૭	૪૨૧
સૂક્ષ્મ ઓર કારણ મહા, પરમ કારણ જેહી દેહ...	૭	૪૪	૪૩૩
સ્થુલ વિછરે વિછરત નહિ, એ ચહુ તન તે અંશ...	૭	૪૫	૪૩૪
સદ્ તો સદ હો આસ્તિક, ચિદ્ જ્ઞાનનમયે સોય...	૭	૬૦	૪૪૭
સકત કુલ જીવ અંશકે, અણુની આઘ ભવભેશ...	૭	૬૩	૪૪૯
સંતશિરોમણિ પ્રથમહી, જન રણછોડ સહેત...	૮	૩	૪૫૨
સંત શિરોમણિ બરનીયે, જેહી પરમગુરુ વેત્ત...	૮	૯	૪૫૬
સો પુર ભક્ત ભયે દોહુ, ઈશ્વર દુરલવદાસ...	૮	૧૯	૪૬૩
સમદરશી સરલ ચિત્ત, ખટ દરશન મત ચીન...	૮	૨૬	૪૬૯
સો કૈવલ કરુણેશહી, અચરાચર ધરનાર...	૮	૫૧	૪૮૭
સકરત સામ્રથકી વિભુ, વિગત સહિત વિતપન...	૮	૫૩	૪૮૯
સો પલટે ગુરુ પરમસે, સુનીતવ શબ્દ સચેત...	૮	૬૦	૪૯૪
સાર સકર્તા સામ્રથ, અકત અગુન અસાર...	૮	૬૨	૪૯૫

સો ભટકણ ભવ દુઃખનકુ, મેટ દીયે ગુરુદેવ...	૮	૬૫	૪૯૮
સહિત પતિપદ બિનું હુતે, સૂણીત શૂન્યવત્ જ્ઞાન...	૮	૬૭	૪૯૯
સૂનો કહત ગુરુ પરમહી, મો મુખ કરી ઉચ્ચાર...	૯	૧૦	૫૧૪
સમદરશી ગુરુ પરમહી, સરલ સ્વભાવિક સોય...	૯	૧૭	૫૨૦
સકલ દેવ શિર ગુણ ત્રિયે, ગુણ શિર પ્રકૃતિ પુરેશ...	૧૦	૪	૫૨૩
સલિતા સકલ સમોહકો, જયો નિજ સિંધુ સમાય...	૧૧	૨	૫૪૬
સુર સકલકે એહી વિધિ, એક એક કરુણા અંગ...	૧૧	૯	૫૫૧
સકલ આચારજ આઘ લ્યો, ઓરું ઈશ્વર અવતાર...	૧૨	૯	૫૭૯
સકલ સિદ્ધાંતકે સદ, દેખેહુ દીરઘ મતંત...	૧૨	૧૮	૫૮૬

શ

શંકરકે અદ્વૈત મત, બ્રહ્મ અકરતા સોય...	૨	૪	૪૧
શૂન્યવાદી કહે શૂન્ય તે, ઉત્પન્ન પરમ પરાય...	૨	૧૦૦	૧૦૮
શૂન્ય સમોવડ કહતહુ, ઓરકે લક્ષ લખાય...	૨	૧૦૧	૧૦૯
શૂન્યવાદી જેહી શૂન્યકે, કહત સિદ્ધાંત અથાય...	૨	૧૧૧	૧૧૫
શક્તિ આકર્ષણ સે, કોઈ કહે રહે જમાય...	૪	૧૨૬	૨૩૨
શાંતિ કરે સકલ ચિત્ત, વિત્તકો રહે વિભાસ...	૪	૧૫૪	૨૫૩
શૂરપણું સંકલ્પ મહી, વિકલ્પ કાહેર સોય...	૪	૧૮૮	૨૭૭
શૂન્ય સમોવડ બ્રહ્મ હે, જેહી અકત અનુસાર...	૬	૨૯	૩૫૦
શરણાંગત આયે પીછે, જેહી જન વિછરે સોય...	૮	૭૭	૫૦૭

હ

હિરણ્યગર્ભવત ગત સબે, ચુવત ચતુર્દશ લોક...	૪	૩૪	૧૬૭
હૃદયે નાભ ઉપસ્થ લ્યો,, ખટ ખટ સહસ્ર જપીત...	૪	૬૭	૧૯૧
હાલ હોય તીનકી લખે, ફેરી ઉપજે તીનું તાંહાંય...	૪	૧૪૦	૨૪૨
હમેરે ખુદ તો ખલકત્યે, અલગ થકો અવિલોક...	૬	૧૫	૩૪૦
હમકુ જાન પરી જબી, તુમકુ કરી વિલોક...	૮	૫૬	૪૯૧
હરિકે હને ન લાયક, નંદિક રહે સો ઓર...	૯	૧૫	૫૧૮

જ

જ્ઞાન ધ્યાન વિજ્ઞાન લેહુ, અનુભવ ગુણ ભંડાર...	૧	૯	૩૨
જ્ઞાની ઓરું અજ્ઞાનીહી, એહી ઉભયે અનુકરમ...	૨	૪૧	૬૬
જ્ઞાની ધ્યાની ધર સબે, વેદાંતી વિદ વેત...	૪	૧૨૮	૨૩૩
જ્ઞાની મુનિ સુર કવિ, સામ્રથ ઈશ અવતાર...	૫	૧	૨૮૨

શ્રી

શ્રીમત્ વલ્લભાચારજ, જીનુ અદ્વૈત સુધાય...	૨	૩૩	૬૧
શ્રીપતસે નહિ મન ભયે, બ્રહ્માસે ન મલેશ...	૪	૧૬૬	૨૬૧
શ્રીપતિ અજ ભવ સુરવર, પુરુષ શક્તિ બ્રહ્મ સેત...	૭	૨	૪૦૩
શ્રી મુખકે નિજ વચનકુ, નરપત દીયે ઉઠાય...	૧૦	૧૨	૫૨૮
શ્રવણ શાહ દ્રિગપાલકી, નાશા અશ્વનિકુમાર...	૧૧	૮	૫૫૦

ત્ર

ત્રિતીયો અમર અચળ અજ, તિનું પણ સકલ પશેર...	૨	૧૦૬	૧૧૨
ત્રીયે દશ અચરતકી કહી, વિગત સકલ સૂનાય...	૪	૧૪૩	૨૪૫
ત્રજે શુદ્ધ સંકલ્પનસે, જયૌ કોઈ ઘાટ બનાર...	૫	૪૮	૩૧૬
ત્રિયે સાર સર્વ ગ્રંથમેં, અરથ અલોકિત મર્મ...	૧૨	૫૦	૬૧૧



જ્ઞાન સંપ્રદાયના આઘસ્થાપક કુવેરસ્વામી સંવત ૧૮૨૯ના મહાસુદ બીજના દિવસે ગુજરાત રાજ્યમાં ભાલેજ નજીક કાસોર ગામની વનખંડીમાં પ્રગટ થયા હતા. ગયા જન્મમાં અચાનક આવીને કલ્યાણ કરવાનું વરદાન આપ્યા મુજબ તેઓ હેતબાઈ નામની ક્ષત્રિયાણીને બાળ સ્વરૂપે મળ્યા હતા. સાત વર્ષની ઉંમરે ગુરુ પરંપરાને માન આપી કૃષ્ણસ્વામી નામના તપસ્વીને ગુરુ તરીકે સ્વીકારી સર્જનહારે સોંપેલા અંશના કલ્યાણની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી હતી. નાની ઉંમરથી જ પ્રભાત અને મંગળ પદની રચના રચીને અંશ-અંશીના લક્ષનું જ્ઞાન જગતને આપવાનો પ્રારંભ કર્યો હતો. ૧૦૫ વર્ષ (૧૮૨૯-૧૯૩૪) દરમિયાન જંબુદ્વીપમાં રહી તેમણે સકર્તા સિદ્ધાંતની સ્થાપના કરી છે. જગતમાં પરંપરાગત ચાલી આવતી ઉપાસના અને સગુણ-નિર્ગુણ સિદ્ધાંતની હદ બતાવી દેહની ચૈતનતાના કારણ રૂપે રહેલ ચૈતન અંશ અને બ્રહ્માંડની સર્વ ઉત્પત્તિના કારણ રૂપે રહેલ અંશીની સાચી ઓળખ આપતા કેવલ જ્ઞાનથી ભરપૂર વિવિધ ધર્મગ્રંથોની આઘ લઈ આરતી, સ્તુતિ, ભજન, ગોડીપદ વગેરેની રચના કરી છે. સર્જનહાર દ્વારા મળેલ કુલમુખત્યારનામાને આધારે સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં કેવલકર્તા સાથે અંશને મેળાપ કરાવનાર તેઓ એક માત્ર સમર્થ ગુરુ છે. અંશને પંચમી અખંડ કેવલ મુક્તિ મળે તે માટે તેમણે પ્રગટ અને ગુપ્ત અમરમંત્ર આપેલો છે. જેના સહારે અંશ જન્મ-મરણના ભવસંકટમાંથી સદાને માટે મુક્તિ પામી શકે છે. તેઓ સર્જનહારના પરમવિશેષ પાટવી અંશ હોઈ સર્જનહારે તેમને નવ બુદ્ધિ અને સોળ વિભૂતિથી વિભૂષિત દિવ્ય દેહ ધારણ કરાવી બ્રહ્માંડમાં મોકલ્યા છે. વળી, જગતના ઈશ્વરો ગણાતા દેવી-દેવતાઓને કર્તાએ એક એક કરુણા આપી કરુણામય બનાવ્યા છે. જ્યારે સર્જનહારે તેમને સર્વ કરુણાઓનો સમૂહ બક્ષેલો હોઈ તેઓ કરુણાસાગર કહેવાયા. બ્રહ્માના પાંચમા મુખના છેદન બાદ ગુપ્ત થયેલા જ્ઞાનને દર્શાવતા “પંચમ શ્વસંમવેદ”ની રચના કરી જગતને નેતિપદથી પર રહેલા પરમપદને પામવાનો સાચો અને ન્યાયપૂર્વક માર્ગ દર્શાવનાર કેવલવેત્તા પુરુષ એટલે દિવ્ય પરમગુરુ શ્રીમત્ કરુણાસાગર.

- બીપીન આર. શાહ

